

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 4 (92) квітень 2021 р.

Редакційна колегія журналу

Сільськогосподарські науки

Базалій В.В. – д-р с.-г. наук
Балашова Г.С. – д-р с.-г. наук
Бондар О.Б. – канд. с.-г. наук
Клименко М.О. – д-р с.-г. наук
Коковіхін С.В. – д-р с.-г. наук
Лавриненко Ю.О. – д-р с.-г. наук
Писаренко П.В. – д-р с.-г. наук

Історичні науки

Змерзлий Б.В. – д-р іст. наук

Юридичні науки

Бернацька Н.І. – д-р. юрид. наук
Стратонов В.М. – д-р юрид. наук

Політичні науки

Наушкіна С.М. – д-р політ. наук
Яковлев Д.В. – д-р політ. наук

Педагогічні науки

Козяр М.М. – д-р пед. наук
Рідей Н.М. – д-р пед. наук
Федяєва В.Л. – д-р пед. наук
Шерман М.І. – д-р пед. наук
Шипота Г.Є. – канд. пед. наук

Філософські науки

Лебедева Н.А. – д-р філос.
в галузі культурології

Психологічні науки

Шаванов С.В. – канд. псих. наук

Філологічні науки

Шепель Ю.О. – д-р філол. наук

Технічні науки

Гриценко Д.С. – канд. техн. наук
Дідур В.А. – д-р техн. наук
Шайко-Шайковський О.Г. – д-р техн. наук

Економічні науки

Іртищева І.О. – д-р екон. наук
Козловський С.В. – д-р екон. наук
Шапошников К.С. – д-р екон. наук

Медичні науки

Нетюхайло Л.Г. – д-р мед. наук
Пекліна Г.П. – д-р мед. наук

Ветеринарні науки

Морозенко Д.В. – д-р вет. наук

Мистецтвознавство

Романенкова Ю.В. – д-р мистецт.

Соціологічні науки

Шапошникова І.В. – д-р соц. наук

Хімічні науки

Козьма А.А. – кандидат хімічних наук

Військові науки

Можаровський В.М. – доктор військових наук

Міжнародна наукова рада

Adam Wrobel – Doktor, Associate Professor (Poland)
Arkadiusz Adamczyk – Professor, Dr hab. in Humanities (Poland)
Giorgi Kvinikadze – PhD in Geography, Associate Professor (Georgia)
Inessa Sytnik – Professor, dr hab. in Economics (Poland)
Janusz Wielki – Professor, dr hab. in Economics, Engineer (Poland)
Javad Khamisabadi – Professor, PhD in Industrial management (Iran)
Michal Sojka – Doctor in Engineer (Poland)
Stanislaw Kunikowski – Associate Professor, Dr hab. (Poland)
Wioletta Wojciechowska – Doctor of Medical Sciences (Poland)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глушченко Оlesia Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Росія)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
НБУ ім. В.І. Вернадського, Google Scholar, CrossRef, Index Copernicus.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 18987-7777Р,
видане Державною реєстраційною службою України 05.06.2012 року.

Обкладинка журналу присвячена творчій діяльності Оlesia Гончара – видатного українського письменника, лірика, публіциста, критика, громадського та державного діяча. Письменник став однією з опор українського національно-культурного відродження. Олесю Гончару випала велика честь на сесії Верховної Ради України після історичного референдуму 1 грудня 1991 року проголосити волевиявлення українців жити у незалежній Україні. «Собор» – один із найвідоміших і найвизначніших його творів, своєрідна сповідь про соборність духу народу і пошук джерел людяності. «Собори душ своїх бережіть, друзі... Собори душ!» – найсвятіший заповіт Оlesia Терентійовича для нащадків!

ЗМІСТ**ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ
НАУКИ**

- Токовило Т.С.**
Розв'язування прямокутних трикутників
у судноводінні.....115

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

- Крупка Я.А., Костенко Т.В., Зав'ялова О.А.**
Локалізація та гасіння пожеж парогазовими
сумішами у вугільних шахтах.....119
- Шаповалова Н.П., Волосян К.В.**
Формування товарної категорії
масла органічного.....125

МЕДИЧНІ НАУКИ

- Павленкова О.В., Павленко С.А.,
Сидорова А.І.**
Деякі питання усунення гіперестезії зубів.....130
- Rodica Ignat**
Cardiovascular risk factors
in group aged 18-29 years.....133

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

- Ващук К.М., Стельмах В.Ю.**
Природно-ресурсний потенціал
Ковельського району.....139

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

- Овчаренко О.І., Кравченко А.**
«Сад Богів» – місце народження талантів.....145
- Овчінников А.В.**
Мистецький фестиваль як інструмент розвитку
танцювальної спільноти: проблемні питання...150

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

- Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С.**
Неоколоніальний характер
мовних конфліктів в Україні.....156

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Гаркавенко Н.В., Доскач С.С.**
Вплив карантинних обмежень
на соціалізацію сучасних підлітків162
- Мельничук М.М.**
Статеві відмінності агресивної поведінки
дітей підліткового віку.....171
- Харченко А.С.**
Особливості психологічного благополуччя
студентів різних профілів підготовки.....175

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

- Богдан Т.М., Шутко М.В.**
Формування астрономічних знань
у дітей молодшого шкільного віку.....179

- Братусь І.В., Сверданк З.М.,
Гулька А.М.**
Зниження втоми очей при роботі в режимі
дистанційного та комбінованого навчання....184

- Бутенко А.Є., Гром Т.В.,
Некрасов А.Д.**
Зміст і структура психофізичної
витривалості майбутніх офіцерів.....190

- Волинець Ю.О., Дорохова Д.О.**
Інноваційні технології навчання
в державних закладах дошкільної освіти:
теоретичний аспект.....194

- Косяк В.І.**
Особливості контролю успішності студентів
в умовах дистанційного навчання.....198

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Карачова Д.В., Притиченко Г.В.**
Переклад як об'єкт
психолінгвістичного дослідження.....202

- Николаєнко В.М., Хвостенко Є.Ю.**
Метафора карнавалу в наратологічній
стратегії роману О. Ірванця «Харків-1938».....206

- Сапожник І.В., Суродейкіна Т.В.**
Семантичні особливості АСП *ВЕГАНСТВО*
в соціальних мережах211

- Телешун К.О., Свірепова А.О.**
Еквівалентний переклад турецької
науково-популярної літератури.....216

- Шийка Ю.І., Горобець О.В.**
Особливості перекладу аудіовізуальної
продукції на прикладі фільму
Пітера Фарреллі «Зелена книга».....220

- Шийка Ю.І., Креховецька К.І.**
Аналіз англо-українського перекладу
аудіовізуальної продукції
на основі фільму Веса Андерсона
«Готель «Гранд Будапешт».....224

- Шийка Ю.І., Мацько А.Б.**
Особливості перекладу назв кінофільмів228

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

- Крохмальний Р.О., Крохмальна С.Р.**
Відеоконтент соцмереж
в умовах пандемії (функціональний,
дидактичний і мистецький концепти).....232

- Романюк Н.В., Кравчук С.М.**
Структура сайту «Книга Фанфіків»
як майданчик популяризації
жанру фанфікшену.....236

- Шелестова А.М.**
Створення електронного освітнього
середовища засобами Google Classroom
у закладах вищої освіти.....240

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

- Медведева О.Р., Лікарчук Д.С.**
Роль ООН у врегулюванні
міжнародних конфліктів.....245

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Андрій В.В., Корольова О.А.

Особливості контрактів футболістів в Україні.....248

Ільченко О.В., Корощенко К.Р.

Актуальні питання щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення..... 252

Ільченко О.В., Ільченко Б.О.

Правові аспекти щодо реалізації концепції національної безпеки України..... 256

Кушнір В.В.

Окремі аспекти розгляду земельних спорів, що виникають при формуванні земельних ділянок.....260

Михайлова А.І.

Відеозапис як засіб фіксації під час обшуку...265

Пахомов В.В., Каріх І.В., Рєпін Д.А.

Міжнародно-правове регулювання кіберпростору..... 269

Penkovska Sofia, Shpakovych Olha

Measures of fighting corruption in the legislature of France.....273

Соловйова Г.М.

Методи та засоби проведення товарознавчої експертизи ювелірних виробів..... 277

Тимчишин Т.М., Лозинський Ю.Р.

Суд Європейського союзу: порядок формування і повноваження.....280

Ярмак А.Д., Шарович Д.Я.

Особливості та специфіка тлумачення і застосування національними судами положень ЄКПА та практики ЄСПЛ.....284

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Васильків М.Р., Чубай В.М.

Аудит операцій з основними засобами: методика, чинники, які потрібно враховувати, помилки та порушення, що виявляються.....288

Горященко Ю.Г., Бокова Ю.О.,**Кулешова А.А.**

Чинники впливу на розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності суб'єктів малого бізнесу.....297

Литвин О.Є., Падун А.О.,**Тищенко А.В.**

Економіка провідних країн світу в умовах пандемії COVID-19.....303

Машевська А.А.

Економічна сутність та підходи до визначення «заробітна плата»..... 308

Синютка Н.Г., Курило О.Б.,**Москалюк С.В.**

Еволюція публічних закупівель в Україні..... 314

Сирота М.Є., Дронова Т.С.

Діяльність туристичного підприємства ПП «Кайф».....319

Ситник Н.С., Дунець І.А.

Лізинг як форма оновлення технічної бази підприємства.....326

Ситник Н.С., Чепіль Ю.Б.

Мотивація як чинник стимулювання людей до ефективної діяльності..... 331

Татарин Н.Б., Мацей К.П.,**Скородинський Н.А.**

Особливості та напрями розвитку системи рефінансування банків в Україні..... 336

Щавелева Ю.С., Дронова Т.С.

Аналіз конкурентних переваг Приватбанку..... 341

Яремко І.Й., Загорітний М.В.

Кредитний моніторинг в комерційних банках як спосіб попередження виникнення проблемної заборгованості.....345

CONTENTS**PHYSICAL AND
MATHEMATICAL SCIENCES**

- Tokovilo Tetyana**
Solving rectangular triangles in shipping.....115

ENGINEERING SCIENCES

- Krupka Yaroslav, Kostenko Tetiana,
Zavialova Olena**
Localization and fire extinguishing
by steam gas mixtures in coal mines.....119

- Shapovalova Nataliia, Volosian Karolina**
Formation of commodity category
of organic butter.....125

MEDICAL SCIENCES

- Pavlenkova Elena, Pavlenko Svetlana,
Sidorova Alla**
Certain issues of eliminating
dental hyperesthesia.....130

- Rodica Ignat**
Cardiovascular risk factors
in group aged 18-29 years.....133

GEOGRAPHICAL SCIENCES

- Vashchuk Kateryna, Stelmakh Valentyna**
Natural resource potential of Kovel district.....139

HISTORY OF ART

- Ovcharenko Oleksiy, Kravchenko Alina**
«Garden of the Gods» – the birthplace of talents.....145

- Ovchinnikov Anton**
Art festival as a tool for the development
of the dance community: problem issues.....150

PHILOSOPHICAL SCIENCES

- Averianova Nina, Voropayeva Tetiana**
Neo-colonial essence
of the language conflict in Ukraine.....156

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

- Harkavenko Nina, Doskach Svetlana**
The influence of quarantine restrictions
on socialization modern teenagers.....162

- Mel'nychuk Maiia**
Gender differences
in teenagers' aggressive behavior.....171

- Kharchenko Anzhela**
Peculiarities of psychological well-being
of students of different training profiles.....175

PEDAGOGICAL SCIENCES

- Bohdan Tetiana, Shutko Maryna**
The forming of astronomical knowledge
for children of primary school age.....179

- Bratus Ivan, Sverdlyk Zoriana, Gunka Anna**
Reducing eye fatigue (distance learning).....184

- Butenko Anton, Grom Tetiana,
Nekrasov Andrew**
Content and structure of psychophysical
endurance of future officers.....190

- Volynets Julia, Dorokhova Daria**
Innovative learning technologies
in public preschool education institutions:
theoretical aspect.....194

- Kosiak Valentyna**
Features of student performance control
in the conditions of distance learning.....198

PHILOLOGICAL SCIENCES

- Karachova Daria, Prytychenko Hanna**
Translation as an object
of psycholinguistic research.....202

- Nikolaienko Valentyna, Khvostenko Yelyzaveta**
The metaphor of carnival in the naratological
strategy of O. Irvanets' novel «Kharkiv-1938».....206

- Sapozhnyk Iryna, Surodeikina Tetiana**
Semantic peculiarities of lexical-semantic
field *VEGANISM* in social networks211

- Teleshun Kateryna, Svirepova Arina**
Equivalent translation of Turkish scientific
and popular literature.....216

- Shyika Yuliia, Horobets Olena**
Features of translation
of audiovisual products on the example
of Peter Farrelly's film "Green Book".....220

- Shyika Yuliia, Krekhovetska Kateryna**
Analysis of the English-Ukrainian translation
of audiovisual products based on Wes Anderson's
film "The Grand Budapest Hotel".....224

- Shyika Yuliia, Matsko Andrii**
Peculiarities of translation of movie titles.....228

SOCIAL COMMUNICATIONS

- Krokhmalnyi Roman, Krokhmalna Sofia**
Social media video content during the pandemic
(functional, didactic, and artistic concepts).....232

- Romaniuk Nataliia, Kravchuk Sofia**
Structure of a web site «Funcic Book»
as a platform for popularization
of the genre of fanfiction.....236

- Shelestova Anna**
The electronic education environment development
with Google Classroom tools at the universities.240

POLITICAL SCIENCES

- Medvedeva Olga, Likarchuk Darya**
The role of the UN in settlement
of international conflicts.....245

LAW SCIENCES

- Andriiv Valentina, Korolova Olena**
Features of footballers 'contracts in Ukraine.....248

Ilchenko Oleksandr, Koroshchenko Kateryna Current issues regarding compensation for damages caused as a result of a criminal offense.....	252	Goryashchenko Yulia, Bokova Yulia, Kuleshova Anastasia Factors influencing the development of innovation and investment activities of small businesses.....	297
Ilchenko Oleksandr, Ilchenko Bohdan Legal aspects regarding the implementation of the concept of national security of Ukraine....	256	Lytvyn Olena, Padun Anna, Tishchenko Anastasia The economy of the world leading countries in the context of COVID-19.....	303
Kushnir Victoria Certain aspects of consideration of land disputes arising during the formation of land plots.....	260	Mashevskaya Anzhelika Economic summary and approach to salary definition.....	308
Mikhaylova Anastasiia Video as a means of fixation during a search.....	265	Synyutka Nataliya, Kurylo Oksana, Moskaliuk Sviatoslav Evolution of public procurement in Ukraine.....	314
Pakhomov Volodymyr, Karikh Igor, Repin Danilo International legal regulation of cyberspace.....	269	Syrota Marharyta, Dronova Tatiana Development of the trade strategy of the enterprise.....	319
Penkovska Sofia, Shpakovych Olha Measures of fighting corruption in the legislature of France.....	273	Sytnyk Nataliia, Dunets Iryna Leasing as a form of updating the technical base of the enterprise.....	326
Soloviova Halyna Methods and means of conducting commodity expertise of jewelry.....	277	Sytnyk Nataliia, Chepil Yuliia Motivation as a process of encouraging people to effective activity.....	331
Tymchyshyn Taras, Lozynsky Yuri Court of Justice of the European Union: procedure for formation and powers.....	280	Tataryn Natalia, Matsey Ksenia, Scorodynskyi Nazarii Features on the directions of system development refinancing of banks in Ukraine.....	336
Yarmak Anastasiia, Sharovych Dmytro Peculiarities and specifics of the interpretation and application by national courts of the provisions of the ECHR and the practice of the ECHR.....	284	Shchhaveleva Yuliia, Dronova Tatiana Analysis of Privatbank's competitive advantages.....	341
ECONOMIC SCIENCES		Yaremko Ihor, Zavoritnii Mykola Credit monitoring in commercial banks as a way to prevent the occurrence of problem debt.....	345
Vasylkiv Marta, Chubai Volodymyr Audit of operations with fixed assets: methodology, factors to be taken into account, mistakes and disorders discovered.....	288		

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-25>

УДК 514.01

Токовило Т.С.

Херсонська державна морська академія

РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ПРЯМОКУТНИХ ТРИКУТНИКІВ У СУДНОВОДІННІ

Анотація. У статті розглянуто розв'язання прямокутних трикутників у судноводінні. Для експлуатації морських суден потрібні висококваліфіковані фахівці-професіонали, здатні керувати судном в різноманітних ситуаціях. Частина ситуацій стандартна, їх штурман повинен аналізувати досить швидко і також швидко приймати рішення. Значне ж число ситуацій носить нестандартний характер, і саме в них першорядне значення набувають теоретична і практична підготовка судноводія, його загальний рівень розвитку і професійна культура. Така підготовка немислима без знань теорії судноводіння, традиційно спирається на велику математичну базу. Майбутньому судноводію необхідні перш за все знання тих розділів математики, які мають безпосередньо відноситися до навігації, дозволяють розглядати прикладні теоретичні завдання. Наприклад, такі розділи математики, як сферична тригонометрія, математична статистика і елементи теорії наближення функцій, утворюють єдиний теоретичний базис визначення координат місця судна з оцінкою його точності. Різноманітність математичних прийомів при розв'язуванні навігаційних завдань і методів їх вирішення, вимагає наповнення загальної математичної підготовки прикладним змістом. Для розв'язування задач в судноводінні морякам корисно звертатися до основ математики. Судноводії повинні вміти розв'язувати прямокутні трикутники, знаходити всі сторони та кути трикутника.

Ключові слова: прямокутний трикутник, судноводіння, судноплавство, моряк, теорема Піфагора, прямий кут, катет, гіпотенуза.

Tokovilo Tetyana

Kherson State Maritime Academy

SOLVING RECTANGULAR TRIANGLES IN SHIPPING

Summary. The article considers the solution of right triangles in navigation. The operation of seagoing vessels requires highly qualified professionals capable of operating the vessel in a variety of situations. Some situations are standard, the navigator must analyze them quickly enough and also make quick decisions. A significant number of situations are of a non-standard nature, and it is in them that the theoretical and practical training of the driver, his general level of development and professional culture become of paramount importance. Such training is inconceivable without knowledge of the theory of navigation, traditionally based on a large mathematical basis. Despite the fact that now you can do any calculations with a calculator, and entrust the most complex calculations to complex computer programs, none of the educated people doubt the importance and usefulness of mathematics. Thanks to her, humanity has made incredible technological progress! They were able to build skyscrapers, create cars, mobile phones, spaceships, medical equipment and many other necessary things. To get a popular, prestigious and highly paid maritime profession, it is necessary to thoroughly study mathematics. No matter how smart modern computers are, they will be controlled by humans. The future navigator needs first of all knowledge of those sections of mathematics which should directly concern navigation, allow to consider applied theoretical problems. For example, such sections of mathematics as spherical trigonometry, mathematical statistics and elements of the theory of approximation of functions, form a single theoretical basis for determining the coordinates of the ship's position with an estimate of its accuracy. The variety of mathematical techniques in solving navigation problems and methods of solving them, requires filling the general mathematical training with applied content. It is useful for sailors to use the basics of mathematics to solve problems in navigation. Navigators must be able to solve right triangles, find all sides and angles of a triangle.

Keywords: right triangle, navigation, navigation, sailor, Pythagorean theorem, right angle, leg, hypotenuse.

Постановка проблеми. Актуальність вивчення даної теми викликана тим, що математичні основи є невід'ємною частиною інтелектуального багажу сучасного судноводія. Вони потрібні і для повсякденного життя в сучасному цивілізованому суспільстві, і для продовження освіти практично у всіх сферах людської діяльності, наприклад, таких, як соціологія, економіка, право, медицина, демографія, судноводіння. За допомогою прямокутних трикутників судноводії в змозі розрахувати як курс судна та і дистанцію між портами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогоднішній день існує велика кількість публікацій, яка б охоплювала дану тему. Переглянуті публікації описують розв'язування прямокутних трикутників. Тема даної статті розглядалася в працях А.Д. Александров, А.Л. Вернер, В.І. Рижик, В.А. Смирнов, І.М. Смирнова, І.В. Яценко та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність істотних досліджень в сфері математичної статистики, на даний час залишається актуаль-

на та цікава тема щодо розв'язування прямокутних трикутників у судноводінні.

Мета статті. Згадати та виділити основні методи розв'язування прямокутних трикутників. У своїй статті наочно продемонструю можливості розв'язання прямокутних трикутників на прикладі різних задач, які вирішує судноводій.

Виклад основного матеріалу. Трикутники часто застосовують в житті. Властивість про суму гострих кутів прямокутного трикутника знайшло широке застосування в транспортній, космічній техніці. Ця властивість, наприклад, лежить в основі конструкції найпростішого куткового відбивача – ката фот (встановлюється на задньому крилі велосипеда для того, щоб «відбивати» світло автомобільних фар). Це дає можливість водієві автомобіля бачити в темний час доби де попереду велосипед. Математика невичерпна і багатозначна. Одних підкорює її логічна стрункість, інші цінують в ній точність, а треті захоплюються її красою. Ми ж розглянемо приклади тих задач, де прямокутні трикутники нам будуть допомагати знаходити курс судна та відстань між портами [1, с. 100].

Трикутник є однією з основних фігур геометрії: це багатокутник складається з трьох точок – вершини, які не лежать на одній прямій і трьох відрізків – його сторонами.

Перед тим як почати розв'язувати прямокутні трикутники, потрібно згадати основні поняття. Трикутник називають прямокутним, якщо у нього є прямиий кут. Прямокутний трикутник має дві взаємно перпендикулярні сторони, звані катетами; третя його сторона називається гіпотенузою. Прямокутний трикутник, який має рівні катети, називається рівнобедреним прямокутним трикутником. У рівнобедреному прямокутному трикутнику гострі кути рівні [2, с. 134].

Властивості:

– за властивостями перпендикуляра і похилих гіпотенуза довша за кожного з катетів (але менше їх суми);

– сума двох гострих кутів прямокутного трикутника дорівнює прямого кута;

– дві висоти прямокутного трикутника збігаються з його катетами. Тому одна з чотирьох чудових точок потрапляє в вершини прямого кута трикутника;

– центр описаного кола прямокутного трикутника лежить в середині гіпотенузи;

– медіана прямокутного трикутника, проведена з вершини прямого кута на гіпотенузу, є радіусом описаного навколо цього трикутника окружності;

– у прямокутному трикутнику катет, що лежить проти кута 30 градусів, дорівнює половині гіпотенузи;

– висота прямокутного трикутника, опущена з вершини прямого кута, ділить цей трикутник на два трикутника, подібних вихідного;

– бісектриса прямого кута в прямокутному трикутнику лежить між медіаною і висотою і ділить кут між ними навпіл [1, с. 101].

Теорема Піфагора: сума квадратів катетів прямокутного трикутника дорівнює квадрату його гіпотенузи [3, с. 62].

Синусом гострого кута α прямокутного трикутника називають відношення катета, протилежного куту α , до гіпотенузи [3, с.62].

Косинусом гострого кута α прямокутного трикутника називають відношення катета, прилегло до кута α , до гіпотенузи [3, с. 62].

Тангенсом гострого кута α прямокутного трикутника називають відношення катета, прилегло до кута α , до катета, протилежного куту α [3, с. 62].

Котангенсом гострого кута α прямокутного трикутника називають відношення катета, прилегло до кута α , до катета, протилежного куту α [3, с. 62].

Розглянувши основні властивості прямокутного трикутника, перейдемо до розв'язків типових задач в судноводінні.

Задача 1. Розгляньте малюнок 1. Два судна вийшли одночасно з одного порту. Перше судно слідувало на північ зі швидкістю 3 км/год. Друге судно слідувало на захід зі швидкістю 4 км /год. Яка відстань буде між ними через 3 години?

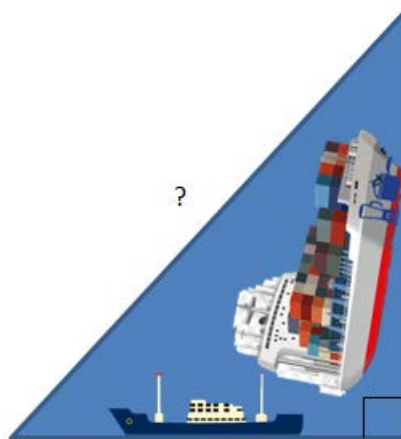

Рис. 1.

Джерело: розробка автора

Відповідь: 15 км.

Задача 2. Розгляньте малюнок 2 та знайдіть курс судна, який вийшов з одного порта в інший.

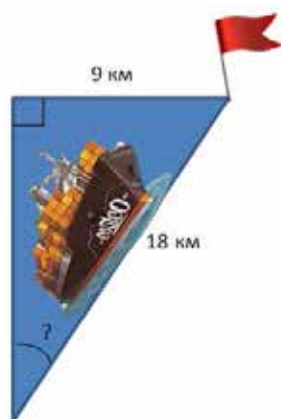

Рис. 2.

Джерело: розробка автора

Відповідь: 300.

Задача 3. Розгляньте малюнок 3 та знайдіть курс судна, який вийшов з одного порта в інший.

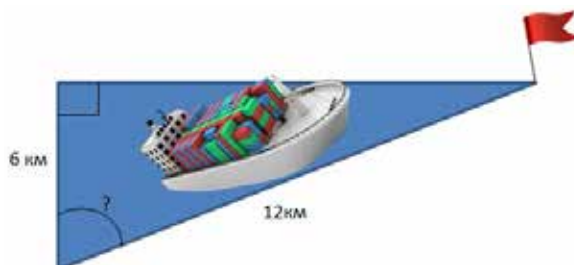

Рис. 3.

Джерело: розробка автора

Відповідь: 600.

Задача 4. Розгляньте малюнок 4 та знайдіть курс судна, який вийшов з одного порта в інший.

Рис. 4.

Джерело: розробка автора

Відповідь: 600.

Задача 5. Розгляньте малюнок 5. Два контейнеровоза одночасно вийшли з одного порту. Через деякий час відстань між ними дорівнювала 17 км. Перше судно рухалось 3 години зі швидкістю 5 км/год. Знайдіть відстань, яке пододало друге судно.

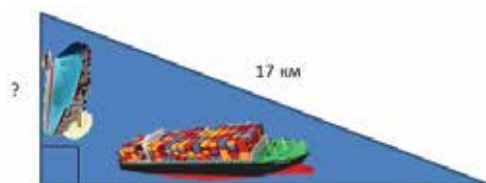

Рис. 5.

Джерело: розробка автора

Відповідь: 8 км.

Задача 6. Розгляньте малюнок 6 та знайдіть відстань, яку пододало судно.

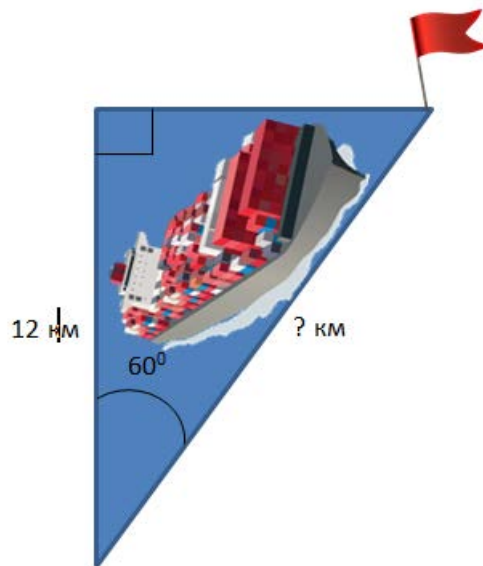

Рис. 6.

Джерело: розробка автора

Відповідь: 24 км.

Задача 7. Сухогруз та танкероз вийшли з порту. Сухогруз слідував на захід, зі швидкістю 24 км/год протягом 1 години. Танкероз слідував на південь протягом 2 год, зі швидкістю 5 км/год. Яка відстань буде між ними?

Відповідь: 25 км.

Висновки і пропозиції. У сучасному світі вважається, що будь-яка сфера діяльності не може бути повноцінною до тих пір, поки в неї не проникне математика. У цьому сенсі математика забезпечує науковий підхід до розрахунків будь-якої сфери діяльності. Можна сказати, що без математичних розрахунків така сфера діяль-

ності, як судноплавство, не могло існувати в сучасному світі.

Розглянувши використання прямокутних трикутників у задачах професійної діяльності моряків, можемо стверджувати, що судноводіям обов'язково потрібно мати багаж знань елементарної математики.

Список літератури:

1. Мерзляк А.Г., Полонский В.Б., Якир М.С. Геометрия. 7 класс : Учебник. Москва : Наука, 2015. 192 с.
2. Бутузова В.Ф., Кадомцев С.Б., Прасолов В.В. Геометрия. Рабочая тетрадь. 7 класс : Пособие для учащихся общеобразовательных организаций. Москва : Просвещение, 2016. 698 с.
3. Смирнова И.М., Мерзляк А.Г. и др. Геометрия. 7 класс. Дидактические материалы. Москва : Вентана-Граф, 2014. 112 с.

References:

1. Merzlyak A., Polonsky V., Yakir V. (2015) *Geometriya. 7 klass* [Geometry. 7th grade]. Moscow: Science. (in Russian)
2. Butuzova V., Kadomtsev S., Prasolov V. (2016) *Rabochaya tetrad. 7 klass: Posobie dlya uchashihsya obsheobrazovatelnyih organizatsiy* [Workbook. 7th grade. Manual for students of general education organizations]. Moscow: Enlightenment. (in Russian)
3. Smirnova I., Merzlyak A. (2015) *Geometriya. 7 klass. Didakticheskie materialyi* [Geometry. 7th grade. Didactic materials]. Moscow: Ventana-Graf. (in Russian)

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-26>

УДК 622.817(571.17)

Крупка Я.А.

Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз

Костенко Т.В.

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

Зав'ялова О.Л.

Донецький національний технічний університет

ЛОКАЛІЗАЦІЯ ТА ГАСІННЯ ПОЖЕЖ ПАРОГАЗОВИМИ СУМІШАМИ У ВУГІЛЬНИХ ШАХТАХ

Анотація. Мета статті – розвиток і вдосконалення тактики ліквідації та ізоляції розвинутих пожеж у вибухонебезпечних дільницях з інертизацією рудничної атмосфери для запобігання вибухів газопилових сумішей, що дозволить підвищити ефективність і безпеку гірничорятувальних робіт, зменшити економічні збитки підприємств. Методологічною основою досліджень роботи є загальні закони та категорії теорії пізнання, зокрема, положення матеріалістичної діалектики, які сприяли розумінню об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження у контексті взаємообумовленості здобутків і потреб практики. Методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) надали змогу детальніше усвідомити зміст досліджуваних питань роботи. Під час проведення досліджень, для розв'язання поставлених задач, в комплексі застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: методи індукції (на етапі збору, систематизації і обробки інформації для проведення досліджень) та дедукції (у процесі теоретичного осмислення проблеми), системно-аналітичний, порівняльний аналізи, метод аналізу визначень тощо. Наукова новизна роботи полягає у розв'язанні науково-прикладної задачі розвитку і вдосконалення тактики ліквідації та ізоляції розвинутих пожеж у вибухонебезпечних дільницях з інертизацією рудничної атмосфери, для запобігання вибухів газопилових сумішей, що дозволить підвищити ефективність та безпеку гірничорятувальних робіт з ліквідації наслідків цих аварій, зменшити економічні збитки підприємств. Рішення аналітичної задачі визначення конкретного обсягу подачі парогазової суміші генераторами інертних газів безпосередньо в осередок пожежі дозволить правильно оцінити газову обстановку в ньому і прийняти доцільне і ефективне оперативне рішення на ліквідацію аварії. Розвиток і вдосконалення тактики ліквідації та ізоляції розвинутих пожеж у вибухонебезпечних дільницях з інертизацією рудничної атмосфери, для запобігання вибухів газопилових сумішей, дозволить підвищити ефективність та безпеку гірничорятувальних робіт з ліквідації наслідків цих аварій, зменшити економічні збитки підприємств, які пов'язані із втратою машин, механізмів, обладнання, гірничих виробок і запасів вугілля, що підготовлені до виймки, в виїмкових полях, що інтенсивно відпрацьовуються, великих аварійних збитків, які пов'язані із простоями лав або несвоечасною підготовкою фронту очисних робіт.

Ключові слова: аварія, вибух, вугільна шахта, газопилова суміш, гірничі рятувальники, інертизація, парогазова суміш, пожежа, теплоперенос.

Krupka Yaroslav

Odessa Research Institute of Forensic Examinations

Kostenko Tetiana

Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl

Heroes of National University of Civil Defense of Ukraine

Zavialova Olena

Donetsk National Technical University

LOCALIZATION AND FIRE EXTINGUISHING BY STEAM GAS MIXTURES IN COAL MINES

Summary. The purpose of the article is to develop and improve tactics of liquidation and isolation of developed fires in explosive areas with inertization of the mine atmosphere to prevent explosions of gas-dust mixtures, which will increase the efficiency and safety of mining operations, reduce economic losses. The methodological basis of research is the general laws and categories of the theory of knowledge, in particular, the provisions of materialist dialectics, which contributed to the understanding of the object, subject, purpose and objectives of research in the context of interdependence of achievements and needs of practice. Methods of formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy, abstraction) made it possible to better understand the content of the studied issues. During the research, to solve the tasks, the complex used general and special methods, in particular: methods of induction (at the stage of collecting, systematizing and processing information for research) and deduction (in the process of theoretical understanding of the problem), system-analytical, comparative analyzes, method of analysis of definitions, etc. The scientific novelty of the work is to solve the scientific and applied problem of development and improvement of tactics of liquidation and isolation of developed fires in explosive areas with inertization of the mine atmosphere, to prevent explosions of gas-dust mixtures, which will increase the efficiency and safety of rescue operations. economic losses of enterprises. The solution of the analytical problem of determining the specific volume of steam-gas mixture supply by inert gas generators

directly to the fire center will allow to correctly assess the gas situation in it and make an appropriate and effective operational decision to eliminate the accident. Development and improvement of tactics of liquidation and isolation of developed fires in explosive areas with inertization of the mine atmosphere, to prevent explosions of gas-dust mixtures, which will increase the efficiency and safety of rescue operations to eliminate the consequences of these accidents, reduce economic losses mechanisms, equipment, mine workings and coal reserves prepared for excavation, in intensive excavation fields, large emergency losses associated with lava downtime or untimely preparation of the treatment front.

Keywords: accident, explosion, coal mine, gas-dust mixture, mountain rescuers, inertization, steam-gas mixture, fire, heat transfer.

Постановка проблеми. Пожежі на вугільних шахтах, будучи одними з найбільш небезпечних видів підземних аварій, можуть істотно впливати на нормальний режим роботи підприємств і приводити до важких наслідків економічного та соціального характеру. Підземні пожежі викликають серйозні порушення технологічного процесу, що обумовлюють значні збитки підприємств у вигляді втрат від скорочення видобутку вугілля, від витрат на локалізацію та їх гасіння. Підземні пожежі ліквідується активним способом на початковій стадії їх виникнення. Але, розвинуті пожежі неможливо активно локалізувати і ліквідувати, тому, як правило, використовується спосіб ліквідації аварії методом ізоляції пожежної дільниці [1].

На сучасному етапі розвитку гірничорятувальної науки перед вченими стоїть задача вдосконалити та розвинути тактику ліквідації та ізоляції розвинутих пожеж у вибухонебезпечних дільницях з інертизацією рудничної атмосфери, з метою запобігання вибухів газопилових сумішей, що дозволить підвищити ефективність і безпеку гірничорятувальних робіт, зменшити економічні збитки підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Істотний внесок у розвиток теорії встановлення умов утворення вибухобезпечного середовища в ізольованих пожежних дільницях, а також створення способів і технічних засобів ведення гірничорятувальних робіт внесли Балтайтис В. Я., Грядущий Б. А., Доценко В. Ф., Дузь Л. Є., Зрелій М. Д., Костенко В. К., Крупка А. А., Макаренко В. Л., Маркович Ю. М., Привалов М. Г., Соболев Г. Г., Чарков В. П., Чеховських О. М. та ін. Подальший розвиток питання вибухопридушення та ліквідації пожеж у вугільних шахтах отримали у роботах Болбата І. Ю., Грекова С. П., Гусара Г. А., Зінченко І. М., Осипова С. М. та ін. [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основними причинами розвитку і ускладнень екзогенних пожеж є: несвоєчасне виявлення та початок гасіння, пізній виклик гірничорятувальних підрозділів, відсутність або недостатня кількість засобів первинного пожежогашіння, несправність засобів автоматичного пожежогашіння, недостатній тиск і витрата води в пожежно-зрошувальному трубопроводі, сильна задимленість та висока температура рудничного повітря, порушення кріплення та обвалення порід у виробках, утворення та вибухи вибухонебезпечних концентрацій газопилових сумішей. На ліквідацію ендогенних пожеж, на додаток до причин розвитку і ускладнення екзогенних пожеж впливає: важкодоступність осередків пожежі, великий обсяг робіт з проведення пошукових виробок, буріння свердловин і подачі

інертних матеріалів, тривалий час зведення вибухостійких перемичок тощо. Але питаннями дослідження цих явищ, розвитку та вдосконалення тактики ліквідації та ізоляції розвинутих пожеж у вибухонебезпечних дільницях з інертизацією рудничної атмосфери для запобігання вибухів газопилових сумішей, в гірничих виробках вугільних шахт, в останні роки, практично вчені не займалися. Тому дані знання потребують розвитку, вдосконалення та оновлення.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розвиток і вдосконалення тактики ліквідації та ізоляції розвинутих пожеж у вибухонебезпечних дільницях з інертизацією рудничної атмосфери для запобігання вибухів газопилових сумішей, що дозволить підвищити ефективність і безпеку гірничорятувальних робіт, зменшити економічні збитки підприємств.

Методологічною основою досліджень роботи є загальні закони та категорії теорії пізнання, зокрема, положення матеріалістичної діалектики, які сприяли розумінню об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження у контексті взаємобумовленості здобутків і потреб практики. Методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) надали змогу детальніше усвідомити зміст досліджуваних питань роботи. Під час проведення досліджень, для розв'язання поставлених задач, в комплексі застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: методи індукції (на етапі збору, систематизації і обробки інформації для проведення досліджень) та дедукції (у процесі теоретичного осмислення проблеми), системно-аналітичний, порівняльний аналізи, метод аналізу визначень тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. При ізоляції виїмкових дільниць з розвинутими пожежами, з метою підвищення ефективності і безпеки гірничорятувальних робіт, для створення вибухобезпечного середовища в гірничих виробках застосовують інертні гази: парогазову суміш, азот та двооксид вуглецю. Для виключення можливості вибуху газопилових сумішей вміст кисню в атмосфері аварійної дільниці ($C_{\text{дл}}$) не повинен перевищувати 10 %, для пригнічення полум'яного горіння – 8 %, для припинення тління – 2 %. Вибухобезпечну атмосферу в аварійній дільниці створюють шляхом заміни повітря, що надходить на дільницю, інертним газом з низьким вмістом кисню з метою створення вибухобезпечного середовища у всьому обсязі виробок аварійної дільниці. Для цього дільницю оконтурюють ізолюючими вибухостійкими перемичками (гіпсовими або бетонними) з отворами (технологічними трубами) для забезпечення провітрювання аварійної дільниці та подачі

Технічні характеристики генераторів інертних газів

Характеристики	Тип генератора			
	ГІГ-1500	ГІГ-4	ГІГ-250	STEAMEXFIRE-1000
Подача, м ³ /хв	900-1500	340	250-300	600-720
Вміст кисню в суміші, %	3	3	3	3
Напір, КПа	12	12	8	2,5
Температура парогазової суміші, °С	80-90	80-90	80-90	85-90
Витрата палива, л/год	1560 – 4000	1040	430 – 520	1000-1200
Витрата води, м ³ /год	50,4	27	14	10
Маса, кг	1500	600	250	600

інертних газів [3]. При гасінні підземних пожеж у вугільних шахтах для запобігання вибухів газопилових сумішей, гасіння метану, зниження інтенсивності горіння різних матеріалів і охолодження розігрітого гірничого масиву використовується парогазова суміш, що отримується генераторами інертного газу в результаті згорання рідкого вуглеводневого палива і подальшого охолодження його продуктів горіння диспергуємою водою. Технічні характеристики газогенераторів інертних газів, які стоять на озброєнні Державної воєнізованої гірничорятувальної служби України у вугільній промисловості, приведені в табл. 1.

Одна з типових схем ізоляції вибухонебезпечних пожежних дільниць приведена на рис. 1.

Подачу парогазової суміші починають при відкритих вентиляційних отворах в перемичці з боку вихідного струменя повітря, і в перемичці через яку буде проводитися подача парогазової суміші. Якщо кількість інертного газу, що подається генератором (Q_{in}), перевищує мінімальну кількість повітря, яку необхідно подавати на аварійну дільницю за газовим фактором (Q_{min}), то після виходу генератора на необхідний режим закривають вентиляційний отвір в ізоляційній перемичці, яка встановлена з боку поступаючого струменю повітря.

Одночасна подача парогазової суміші та повітря через отвори повинна тривати до моменту створення в дільниці вибухобезпечної атмосфери ($C_{длн} < 10\%$).

Коли парогазова суміш, яка має початкову температуру 80...90 °С і вміст 40...60 % водяної пари в стані насичення, рухається в гірничих виробках, знижується температура потоку за рахунок теплообміну з породним масивом, що призводить до конденсації пари з одночасним виділенням тепла. Це призводить до зменшення витрат парогазової суміші по довжині виробки. Представляє практичний інтерес визначення конкретного обсягу подачі суміші безпосередньо в зону горіння, що дозволить оцінити газову обстановку в ній [4; 5].

Щоб розрахувати витрати парогазової суміші в необхідній точці виробки до зони горіння, досить мати інформацію про температуру газу. Для цього необхідно розглянути процес теплопереносу в рухомому газовому потоці.

Розподіл температури газу по довжині виробки можна отримати в результаті рішення наступного диференціального рівняння в частинних похідних

$$C_p(t)\rho(t)\left(\frac{\partial t(x,t)}{\partial \tau} + vt\frac{\partial t(x,t)}{\partial x}\right) = \lambda(t)\frac{\partial^2 t(x,t)}{\partial x^2} + I \quad (1)$$

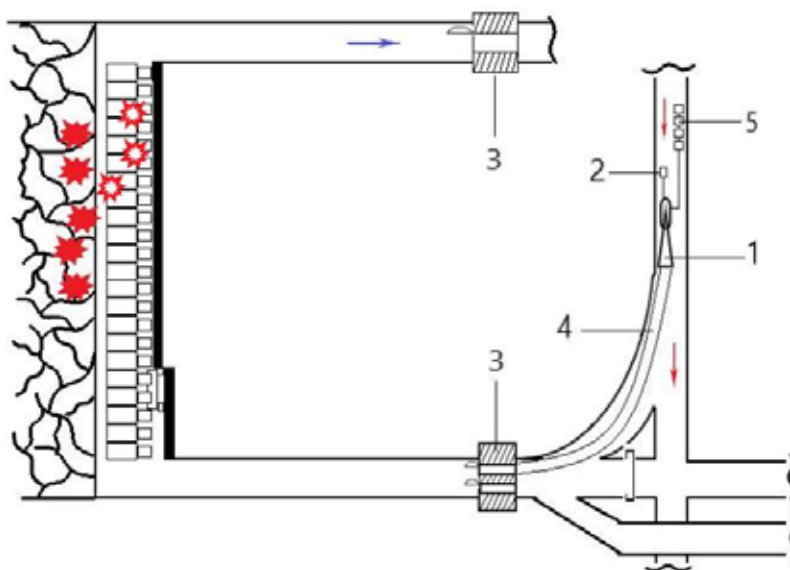

Рис. 1. Типова схема інертизації пожежної дільниці генератором інертних газів:
1 – генератор інертних газів; 2 – пульт керування; 3 – вибухостійка перемичка;
4 – газопровід; 5 – вагони з паливом

з крайовими умовами

$$t(x, 0) = t_0; \quad (2)$$

$$t(0, \tau) = t_n; \quad (3)$$

$$t(\infty, \tau) = t_0, \quad (4)$$

де t – температура парогазової суміші, К; x – просторова координата, м; τ – тимчасова координата, м; I – теплове стікання (кількість тепла, що віддається одиницею обсягу газу в одиницю часу, Дж/(кг с):

$$I = I_1 + I_2;$$

I_1 – теплове стікання в результаті теплообміну газового потоку зі стінками виробки:

$$I_1 = K_\tau [t(x, \tau) - t_0] \frac{P}{S};$$

K_τ – коефіцієнт нестационарного теплообміну, Вт/(м² К); P , S – периметр і поперечний переріз гірничої виробки відповідно, м, м²; I_2 – теплове стікання в результаті конденсації пари

$$I_2 = \frac{q_{нк}(t)r_k}{S_x}$$

де, $q_{нк}(t)$ – витрати пару на конденсацію, кг/с

$$q_{нк}(t) = q_2 [m_0 - m_{nn}(t)]$$

де q_2 – витрата парогазової суміші, кг/с; m_0 – частка пару в суміші на виході з генератора або в будь-якому початковому перерізі; $m_{nn}(t)$ – частка пару в насиченому повітрі при атмосферному тиску.

Залежність змісту пару від температури можна представити у вигляді лінійної залежності [6]

$$m_{nn}(t) = A + Bt(x, \tau),$$

де r_k – теплота конденсації водяного пару, Дж/кг; $C_p(t)$ – теплоємність суміші, Дж/(кг К); $\rho(t)$ – щільність суміші, кг/м³; $\lambda(t)$ – коефіцієнт теплопровідності суміші, Вт/(м К); $v(t)$ – швидкість руху суміші, м/с; t_0 – температура газу в гірничій виробці до подачі інертного суміші, що дорівнює температурі порід до пожежі, К; t_n – температура суміші на виході з генератора, К; A , B – коефіцієнти пропорційності.

Рівняння (1) нелінійне. Для його лінеаризації приймемо такі припущення:

теплофізичні параметри вважатимемо незалежними від температури і враховуємо їх середні значення;

змінні по довжині виробки витрати суміші вважатимемо постійними і розглядаємо їх середнє значення таким чином, щоб при постійній складовій витрат сухих газів інша складова, витрати водяного пару, здійснювалася в заданому інтервалі зміни температури. Швидкість руху газової суміші в рівнянні (1) має бути подана як незалежна від температури, що відповідає середній витраті;

позитивне теплове стікання, що виникає при конденсації водяного пару, залежить від закономірності зміни вмісту насиченого пару від температури і носить в загальному вигляді статичний характер. Ця залежність у вузькому діапазоні температури суміші може бути представлена у вигляді лінійної.

З урахуванням наведеного, диференціальне рівняння переносу тепла може бути представлено у вигляді

$$\frac{\partial t(x, \tau)}{\partial \tau} = \theta \frac{\partial^2 t}{\partial x^2} - v \frac{\partial t}{\partial x} - \frac{K_\tau P}{SC_{p\rho}} [t(x, \tau) - t_0] + \frac{q_2 r_k}{SC_{p\rho} L} [N - Bt(x, \tau)] \quad (5)$$

де $N = m_0 - A$;

$$\frac{K_\tau P}{SC_{p\rho}} = c; \quad \frac{q_2 r_k}{SC_{p\rho} L} = D,$$

Робимо заміну $\theta(x, \tau) = t(x, \tau) - t_0$, тоді рівняння (5) приймає вид

$$\frac{\partial \theta(x, \tau)}{\partial \tau} = a \frac{\partial^2 \theta(x, \tau)}{\partial x^2} - v \frac{\partial \theta(x, \tau)}{\partial x} - (C + DB)\theta(x, \tau) + DN, \quad (6)$$

де t_0 – початкова температура, К; таким чином $t_0 = t(x, 0)$; L – довжина ділянки гірничої виробки, м.

Крайові умови до рівняння (6) записуємо у вигляді

$$\theta(x, 0) = 0, \quad (7)$$

$$\theta(0, \tau) = \theta_n, \quad (8)$$

$$\theta(\infty, \tau) = 0. \quad (9)$$

Застосувавши до крайової задачі (6) – (9) перетворення Лапласа, отримаємо в просторі зображень

$$a \frac{dU(x, S)}{dx^2} - v \frac{dU(x, S)}{dx} - SU(x, S) + \theta(x, 0) - (C + DB)U(x, S) + \frac{DN}{S} = 0. \quad (10)$$

$$U(x, S) \rightarrow \theta(x, \tau).$$

З урахуванням початкової умови (7) рівняння (10) має вигляд

$$\frac{d^2 U(x, S)}{dx^2} - \frac{vdu(x, S)}{adx} - \frac{(S + C + DB)}{a} U(x, S) = -\frac{DN}{S} \quad (11)$$

Граничні умови для рівняння (11) отримаємо з (8) та (9)

$$U(0, S) = \frac{\theta_n}{S}, \quad (12)$$

$$U(\infty, S) = 0. \quad (13)$$

З огляду на те, що рівняння (11) неоднорідне, спочатку шукаємо спільне рішення однорідного рівняння у вигляді

$$U_1(x, S) = C_1 \exp(r_1 x) + C_2 \exp(r_2 x). \quad (14)$$

Для лівої частини рівняння (11) характеристичне рівняння має вигляд

$$r^2 - \frac{v}{a} r - \frac{S + K}{a} = 0, \quad (15)$$

Корні якого

$$r_{1,2} = \frac{v}{2a} \pm \sqrt{\left(\frac{v}{2a}\right)^2 + \frac{S + K}{a}}, \quad (16)$$

де $K = C + DB$,

тоді

$$U_1(x, S) = C_1 \exp\left[\left(\frac{v}{2a} + \sqrt{\left(\frac{v}{2a}\right)^2 + \frac{S + K}{a}}\right)x\right] + C_2 \exp\left[\left(\frac{v}{2a} - \sqrt{\left(\frac{v}{2a}\right)^2 + \frac{S + K}{a}}\right)x\right]. \quad (17)$$

Частинне рішення неоднорідного рівняння отримаємо у вигляді

$$U_2(x, S) = \frac{DNa}{S(S + K)}.$$

Тоді загальне рішення неоднорідного рівняння має вигляд

$$U(x, S) = C_1 \exp\left[\left(\frac{v}{2a} + \sqrt{\left(\frac{v}{2a}\right)^2 + \frac{S + K}{a}}\right)x\right] + C_2 \exp\left[\left(\frac{v}{2a} - \sqrt{\left(\frac{v}{2a}\right)^2 + \frac{S + K}{a}}\right)x\right] + \frac{DNa}{S(S + K)} \quad (18)$$

Виходячи з обмеженості температури на нескінченності, підставивши рішення (18) в граничну умову (12), отримуємо

$$C_2 = \frac{\theta_n}{S} - \frac{DNa}{S(S+K)}. \quad (19)$$

Остаточно в просторі зображень маємо

$$U(x,S) = \left[\frac{\theta_n}{S} - \frac{DNa}{S(S+K)} \right] e^{\frac{vx}{2a}} e^{-\frac{x}{\sqrt{a}}\sqrt{S+B}} + \frac{DNa}{S(S+K)}. \quad (20)$$

$$t(x,\tau) - t_0 = \frac{(t_n - t_0)}{2} e^{\frac{vx}{2a}} \left[e^{-x\sqrt{\frac{b}{a}} \operatorname{erfc}\left(\frac{x}{2\sqrt{a\tau}} - \sqrt{b\tau}\right)} + e^{x\sqrt{\frac{b}{a}} \operatorname{erfc}\left(\frac{x}{2\sqrt{a\tau}} + \sqrt{b\tau}\right)} \right] - DNa \int_0^\tau e^{-k(\tau-\theta)} \frac{e^{\frac{vx}{2a}}}{2} \times \left[e^{-x\sqrt{\frac{b}{a}} \operatorname{erfc}\left(\frac{2}{2\sqrt{a\theta}} - \sqrt{b\theta}\right)} + e^{x\sqrt{\frac{b}{a}} \operatorname{erfc}\left(\frac{x}{-2\sqrt{a\theta}} + \sqrt{b\theta}\right)} \right] d\theta + \frac{DNa}{K} (1 - e^{-K\tau}), \quad (21)$$

де $b = \frac{v^2}{4a} + K$.

У тому випадку, коли процес теплопереносу стаціонарний, необхідно розглядати звичайне неоднорідне диференціальне рівняння

$$\theta''(x) - \frac{v}{a}\theta'(x) - \frac{K}{a}\theta(x) + \frac{DNa}{a} = 0 \quad (22)$$

З граничними умовами

$$\begin{aligned} \theta(0) &= \theta_n; \\ \theta(\infty) &= 0, \end{aligned}$$

спільне рішення, якого шукаємо як суму загального рішення однорідного рівняння і частинного рішення неоднорідного.

Для однорідного рівняння характеристичне рівняння має вигляд

$$r^2 - \frac{v}{a}r - \frac{K}{a} = 0.$$

З урахуванням умови обмеженості на нескінченності отримуємо загальне рішення однорідного рівняння

$$\theta_1(x) = C \exp \left[\left(\frac{v}{2a} - \sqrt{\left(\frac{v}{2a}\right)^2 + \frac{K}{a}} \right) x \right]. \quad (23)$$

Частинне рішення неоднорідного рівняння отримуємо у вигляді

$$\theta_2(x) = \frac{DN}{K}. \quad (24)$$

Загальне рішення неоднорідного рівняння отримуємо у вигляді

$$\theta(x) = \theta_1(x) + \theta_2(x) = C \exp \left[\left(\frac{v}{2a} - \sqrt{\left(\frac{v}{2a}\right)^2 + \frac{K}{a}} \right) x \right] + \frac{DN}{K}. \quad (25)$$

Підставляючи рівняння (25) в граничну умову (8), отримуємо значення постійної, з урахуванням якої рішення стаціонарної крайової задачі остаточно має вигляд

$$t = t_0 + (t_n - t_0)e^M + \frac{DN}{K}(1 - e^M), \quad (26)$$

де $M = x \left(\frac{v}{2a} - \sqrt{\left(\frac{v}{2a}\right)^2 + \frac{K}{a}} \right)$.

Рішення поставленого завдання істотно спрощується, якщо знехтувати перенесенням тепла турбулентною дифузією. Тоді рівняння (22) можна представити у вигляді

$$\theta'(x) + \frac{K}{v}\theta(x) = \frac{DN}{v}, \quad (27)$$

Використовуючи операційні відносини [7]

$$\frac{1}{S} e^{-\alpha\sqrt{S+b}} \rightarrow \frac{1}{2} \left[e^{-\alpha\sqrt{b}} \operatorname{erfc}\left(\frac{\alpha}{2\sqrt{r}} - \sqrt{br}\right) + e^{\alpha\sqrt{b}} \operatorname{erfc}\left(\frac{\alpha}{2\sqrt{r}} + \sqrt{br}\right) \right];$$

$$\frac{1}{S+K} \rightarrow e^{-K\tau}$$

і застосовуючи згортання функцій, отримуємо в просторі оригіналів рішення крайової задачі

загальне рішення якого наступне

$$t = t_0 + (t_n - t_0)e^{-\frac{Kx}{v}} + \frac{DN}{K}(1 - e^{-\frac{Kx}{v}}). \quad (28)$$

Залежності (26) і (28) мають одну і ту ж структуру, перша з них описує перенесення тепла за рахунок турбулентної дифузії і конвекції, а друга – тільки конвекції. У кожній з цих залежностей другий член правої частини враховує тепловіддачу парогазової суміші стінками виробки, а третій – нагрівання суміші за рахунок тепла, що виділяється при конденсації пару [8].

Наукова новизна роботи полягає у розв'язанні науково-прикладної задачі розвитку і вдосконалення тактики ліквідації та ізоляції розвинутих пожеж у вибухонебезпечних дільницях з інертизацією рудничної атмосфери, для запобігання вибухів газопилових сумішей, що дозволить підвищити ефективність та безпеку гірничорятувальних робіт з ліквідації наслідків цих аварій, зменшити економічні збитки підприємств, які пов'язані із втратою машин, механізмів, обладнання, гірничих виробок і запасів вугілля, що підготовлені до виїмки, в виїмкових полях, що інтенсивно відпрацьовуються, великих аварійних збитків, які пов'язані із простоями лав або несвоєчасною підготовкою фронту очисних робіт.

Висновки і пропозиції. Рішення аналітичної задачі визначення конкретного обсягу подачі парогазової суміші генераторами інертних газів, безпосередньо в осередок пожежі, дозволить правильно оцінити газову обстановку в ньому і прийняти доцільне і ефективне оперативне рішення на ліквідацію аварії.

Розвиток і вдосконалення тактики ліквідації та ізоляції розвинутих пожеж у вибухонебезпечних дільницях з інертизацією рудничної атмосфери, для запобігання вибухів газопилових сумішей, дозволить підвищити ефективність та безпеку гірничорятувальних робіт з ліквідації наслідків цих аварій, зменшити економічні збитки підприємств, які пов'язані із втратою машин, механізмів, обладнання, гірничих виробок і запасів вугілля, що підготовлені до виїмки, в виїмкових полях, що інтенсивно відпрацьовуються, великих аварійних збитків, які пов'язані із простоями лав або несвоєчасною підготовкою фронту очисних робіт.

Список літератури:

1. Долженков А. Ф., Негрей Т. А. Анализ основных направлений создания безопасных условий труда подземных рабочих угольных шахт. *Вісті Донецького гірничого інституту* : Всеукраїнський науково-технічний журнал. Вип. 1(36)–2(37). Красноармійськ : ДВНЗ «ДонНТУ», 2015. С. 123–129.
2. Зав'ялова О. Л., Костенко В. К. Механізм розвитку вибухів вугільного пилу в мережі гірничих виробок шахт. *Геотехнічна механіка* : міжвід. зб. наук. праць. ІГТМ ім. М. С. Полякова НАН України. Дніпро, 2017. Вип. 135. С. 52–63.
3. Зав'ялова О. Л., Костенко В. К., Крупка А. А., Дузь Л. Є., Кралоук М. О. Тактика ліквідації наслідків вибухів газопилових сумішей у гірничих виробках вугільних шахт. *Науковий вісник ДонНТУ*. 2020. № 1(2)–2(3),
4. Лыков А. В. Тепломассообмен. Справочник. Москва : Энергия, 1972. 560 с.
5. Ковалишин В. В., Кирилів Я. Б., Бойко Т. В. Динаміка газово-пінних потоків в замкнутому об'ємі каналу під час гасіння пожежі. *Пожезна безпека*. 2009. № 15. С. 16–24.
6. Диткин В. А., Прудников А. П. Интегральные преобразования и операционное исчисление. 1961. 542 с.
7. Себиси Т., Бредшоу П. Конвективный теплообмен. Физические основы и вычислительные методы. Москва : Мир, 1987. 590 с.
8. Маркович Ю. М., Крупка А. А. Аналитическое исследование процесса разгазирования подземных выработок шахт. Донецк: НИИГД, 1993, 9 с. Деп. в ГНТБ України 07.02.94, № 238 – УК 94.

References:

1. Dolzhenkov, A. F. & Negrey, T. A. (2015) Study of work safety of underground workers coal mines [Analiz osnovnykh napravleniy sozdaniya bezopasnykh usloviy truda podzemnykh rabochikh ugol'nykh shakht]. *Visti Donets'koho hirnychoho instytutu*: Vseukrayins'kyu naukovo-tekhnichnyy zhurnal, no. 1(36)–2(37), pp. 123–129. (in Russian)
2. Zavyalova, O. L. & Kostenko, V. K. (2017) Mechanism of development of coal dust explosions in the network of mine workings [Mekhanizm rozvytku vybukhiv vuhil'noho pyly v merezhi hirnychkykh vyrobok shakht]. *Heotekhnichna mekhanika*: mizhvid. zb. nauk. prats', no. 135, pp. 125–136. (in Ukrainian)
3. Zavyalova, O. L., Kostenko, V. K., Krupka, A. A., Duz, L. E. & Kraliuk, M. O. (2020) Tactics of liquidation of consequences of explosions of gas-dust mixtures in mining workings of coal mines [Taktyka likvidatsiyi naslidkiv vybukhiv hazopylovykh sumishey u hirnychkykh vyrobkakh vuhil'nykh shakht]. *Naukovyy visnyk DonNTU*, № 1(2)–2(3). (in Ukrainian)
4. Lykov, A. V. (1972) Heat and mass transfer. Directory [Teplomassoobmen. Spravochnik]. Moscow: Energiya, 560.
5. Kovalyshyn, V. V., Kyryliv, Ya. B. & Boyko, T. V. (2009) Dynamics of gas-foam flows in a closed volume of a channel during fire extinguishing [Dynamika hazovo-pinnykh potokiv v zamknutomu ob'yemi kanalu pid chas hasinnya pozhezhi]. *Pozhezhna bezpeka*, no. 15, pp. 16–24. (in Ukrainian)
6. Ditkin, V. A. & Prudnikov, A. P. (1961) Integral transformations and operational calculus [Integral'nyye preobrazovaniya i operatsionnoye ischisleniye], 542 p. (in Russian)
7. Sebisi, T. & Bredshou, P. (1987) Convective heat transfer. Physical foundations and computational methods [Konvektivnyy teploobmen. Fizicheskiye osnovy i vychislitel'nyye metody]. Moscow: Mir, 590 p. (in Russian)
7. Markovich, Yu. M. & Krupka, A. A. (1993) Analytical study of the degassing process of underground mine workings [Analiticheskoye issledovaniye protsessa razgazirovaniya podzemnykh vyrabotok shakht]. Donetsk: NIIGD. Dep. v GNTB Ukrainy 07.02.94, № 238 – UK 94. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-27>

УДК 637.25-658.62.018

Шаповалова Н.П., Волосян К.В.

Київський національний торговельно-економічний університет

ФОРМУВАННЯ ТОВАРНОЇ КАТЕГОРІЇ МАСЛА ОРГАНІЧНОГО

Анотація. На основі проведених досліджень було проаналізовано стан ринку товарної категорії органічного масла вершкового в Україні та світі за рахунок детального збору інформації на іноземних інтернет-ресурсах, Міжнародному сайті збору статистичної інформації стосовно даного виду товару, а також опрацьовано десятки статей та навчальна література; визначено чинники формування товарної категорії органічного масла шляхом критичного аналізу зібраної інформації в електронних журналах, де попередньо здійснено опитування стосовно зацікавленості споживачів в органічній продукції, критерії, якими вони керуються при виборі та фактори, що заважають регулярно здійснювати покупку масла вершкового органічного; виокремлено переваги, особливості масла органічного вершкового, що позитивно впливають на організм людини.

Ключові слова: ринок органічної продукції, товарна категорія масла вершкового органічного, споживчі переваги, формування попиту, харчова та біологічна цінність.

Shapovalova Nataliia, Volosian Karolina

Kyiv National University of Trade and Economics

FORMATION OF COMMODITY CATEGORY OF ORGANIC BUTTER

Summary. Promotion of organic products due to the transition of consumers to a conscious healthy diet, the problems of formation of the commodity category of organic oil in Ukraine and possible ways to solve them are now timely and relevant. Based on the research, the state of the market of organic butter in Ukraine and the world was analyzed through detailed collection of information on foreign Internet resources, the International site for collecting statistical information on this type of product, as well as a large number of articles and educational literature. According to the results, the most active consumers are the countries of the European Union, in particular France. However, due to the conditions of the pandemic situation, there was a decrease in demand for organic products in Germany. Ukraine has great potential in the niche of organic production and has some achievements, namely, there has been a rapid growth in the production of organic dairy products. The factors that negatively affect the development of the Ukrainian market of organic food products, in particular organic oil, were analyzed in the research. The paper also highlights the factors of formation of the commodity category of organic oil by critical analysis of information collected in electronic journals, which previously conducted a survey on consumer interest in organic products, their product selection criteria and factors that prevent regular purchase of organic butter; the advantages, features of organic butter that have a positive effect on the human body are highlighted. Moreover, the paper provides recommendations for the development of the commodity category of organic butter in Ukraine through more active public awareness of the usefulness and safety of organic butter, its value, consumer benefits, positive impact on economic, social and environmental spheres of activity. It is recommended to involve government agencies, investments, environmental associations and consumer organizations in the process of forming a market for organic products. Furthermore, it is significant to adopt experience in organizing sales, building market infrastructure, forming sales channels, pricing policy for organic butter in countries around the world that are successful in the organic industry. This will help restore soil fertility and preserve the environment; development of agricultural areas and raising the living standards of peasants; profitability and efficiency of agricultural production; providing the consumer market with quality, healthy products; strengthening the export potential of the state; improving the image of the Ukrainian manufacturer; ensuring food security in Ukraine; improving the general well-being of the country's citizens.

Keywords: market of organic products, commodity category of organic butter, consumer preferences, demand formation, nutritional and biological value.

Постановка проблеми. Протягом останніх років тематика здорового способу життя є надзвичайно популярною, високий рівень екологічної свідомості населення та низка екологічних чинників сформували передумови для розвитку ринку органічної продукції в Україні. Проблема переповнення внутрішнього ринку низькоякісними, фальсифікованими товарами стимулює споживачів купувати органічні продукти як альтернативу звичайним, особливо це стосується продуктів щоденного вжитку, серед яких молочні.

Товарна категорія масла вершкового органічного, що представлено в Україні, має недостатньо сформований асортимент, порівняно з традиційним, оскільки даний вид молочної продукції лише нещодавно з'явився на вітчизняному ринку,

проте поступово впроваджується та займає ряди серед продуктів в споживчому кошику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасний стан і перспективи розвитку ринку органічної продукції аналізували в своїх роботах Берсуцька С.Я., Козичева Т.О. [7], досліджували споживачів органічної продукції Ковальчук С.В., Забурмеха Є.М. [8], формування інструментарію впровадження та просування органічної продукції на споживчі ринки було висвітлено в роботі Вінюкова О.Б. [12], здійснили оцінку ринку органічної продукції України та поведінку споживачів на ньому Семенда Д.К., Семенда О.В. [13].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є формування товарної категорії органічного масла.

Виклад основного матеріалу. Органічне вершкове масло – це натуральні збиті вершки без

стабілізаторів, ароматизаторів, барвників та харчових добавок, в процесі виробництва даного продукту використовуються речовини та процеси лише природного походження, а також ретельно підібрані методи переробки, при цьому, обов'язковою умовою є сертифікація та відповідність всіх етапів виготовлення детально прописаним постановам про органічне виробництво Європейського Союзу.

Органічний сертифікат гарантує: простежуваність виробництва органічного харчового продукту; технологічний процес виготовлення щорічно проходить перевірку на відповідність органічним стандартам [1].

Основними гравцями на світовому ринку масла вершкового органічного є такі виробники Horizon Organic, Aurora Organic Dairy, General Mills Inc., Arla Foods Amba і Organic Valley, а також інші [2].

В Європі, простежується тенденція зростання продажів органічної молочної продукції, зокрема у Франції, за даними EuroCommerce, за останні роки зросло споживання органічного вершкового масла на 23,2%. В цілому продаж молочних продуктів займає більше 17% від усього органічного ринку Франції, в структурі 7,5% – молоко, 3,4% – масло вершкове і йогурти, 1,5% – вершки, молоді сири – 1,1%, звичайні сири – 0,5% [3].

В зв'язку з пандемією, в Німеччині зафіксовано зниження попиту на органічну продукцію. За результатами опитування, в 2018 р. – 28% споживачів регулярно купували органічну продукцію, в 2019 р. близько 49%, а в 2020 р. цей показник зменшився на 12% і становив 37%, при цьому найчастіше споживають яйця та молочні продукти (51%), серед яких масло вершкове органічне – 4,5%. Але автори зазначають, що ця тенденція є тимчасовою [4].

В Австрії масло вершкове органічне становить 10,8% від всього ринку органічної продукції, в Норвегії – 3,1% за даними дослідного інституту органічного сільського господарства (FiBL) [5].

Україна має великий потенціал в ніші органічного виробництва і має певні результати. За даними «Organic Standard», що є членом Міжнародної Федерації органічних сільськогосподарських рухів (IFOAM) та Союзу Європейських Органічних Сертифікаційних Органів (EOCC), станом на 2019 р. в Україні сертифіковано 384,5 тис. га органічних земель, налічува-

лося 617 операторів органічного виробництва, в 2020 р. їх зафіксовано 722, на 17% більше ніж в попередньому, з них – чотири виробники органічної молочної продукції, лише в асортименті трьох є масло вершкове органічне [6].

Експорт масла органічного з України збільшується здебільшого в країни СНГ та країни Азії, європейські країни купують органічне масло вершкове для кондитерської промисловості [7].

В світі купують органічну продукцію, в тому числі масло органічне, за такими причинами:

– в США споживачі вважають, що це допоможе їм бути більш здоровими;

– в Європі споживачі піклуються таким чином про навколишнє середовище;

– в КНР та в інших країнах Азії вважають, що органічні продукти – більш якісні та безпечні [8].

За прогнозами Міністерства аграрної політики та продовольства України, в структурі потенційного ринку органічних продуктів, молочні продукти, серед яких масло вершкове, будуть складати близько 12% (рис. 1).

Стрімкий розвиток ринку органічних продуктів харчування, в тому числі масла органічного, на сьогодні в Україні обмежують такі чинники:

1) складний процес органічної сертифікації за міжнародними стандартами, особливо Європейськими;

2) недостатня фінансова підтримка держави в даній сфері;

3) відсутнє інформування населення, органів державної влади, виробників про перспективи розвитку, можливості впровадження та розповсюдження, користь органічної продукції;

4) недостатня кількість професійного досвіду, знань, щодо органічного виробництва, відсутня підготовка кваліфікаційних кадрів;

5) вища цінова категорія, що в умовах економічної кризи, пандемії та неплатоспроможності населення знижує доступність для споживачів;

6) переважання експорту органічної продукції, низька асортиментна пропозиція в торговельних мережах України [8].

За даними Союзу виробників органічних сертифікованих продуктів «Органічна Україна», найбільшими підприємствами молочної продукції в Україні, серед якої масло вершкове органічне, є виробники – ТОВ «Органік Мілк» (ТМ «Organic Milk»), ПрАТ «ЕтноПродукт»

Рис. 1. Структура потенційного ринку органічної продукції в Україні

Джерело: [9]

Таблиця 1

Формування попиту на продукцію органічного походження

Вікова група	Овочі та фрукти, %	М'ясна продукція, %	Молочна продукція, %	Дитяче харчування, %
18-25 років	18	16	28	42
26-35 років	39	40	32	55
36-45 років	22	24	21	3
46-54 років	16	14	11	-
55 і більше	5	6	8	-

Джерело: [11]

(ТМ «ЕтноПродукт»), ТОВ «Старий Порицьк» (ТМ «Старий Порицьк») [6].

На формування товарної категорії масла органічного впливає споживчий попит. Споживачі віддають перевагу маслу органічному за високу харчову цінність, безпечність для здоров'я: без ГМО, гормонів, консервантів та антибіотиків.

За дослідженням вчених Університету Ньюкасла (Велика Британія), Учасників європейського дослідницького проекту Quality Low Input Food (QLIF) та Інституту продовольчих ресурсів НААН України масло органічне, порівняно зі звичайним вершковим, містить:

– на 50% більше Омега-3 жирних кислот, які: понижують ризик серцево-судинних захворювань; підвищують розумові здібності; сповільнюють процес старіння;

– на 60% більше імуностимулюючих антиоксидантів;

– на 11% більше α -ліноленової кислоти, яка: корисна для здоров'я серця, так як знижує рівень холестерину; ефективно розщеплює надлишкові жирові клітини;

– на 74% більше йоду;

– вміст незамінних амінокислот та замінних більший на 10,8% та 11,2% відповідно;

– вміст білку та «справжнього» білку більший на 2,04% і 1,7% відповідно;

– більше вітамінів та інших корисних мікроелементів, через м'яку пастеризацію під час обробки ($75^{\circ}\text{C} \pm 2\%$) [1].

В Україні потенційними споживачами органічної продукції є 5% населення великих міст та 1-2% – середніх. На сьогодні, велике значення має інформування суспільства, за допомогою проведення активної комунікаційної діяльності про особливості виробництва органічних про-

дуктів, їх корисні властивості та значний внесок у збереження навколишнього середовища.

Масло вершкове органічне купують переважно такі категорії людей: освічені люди; середній та вищий соціальні класи; купівельноспроможні, заможні люди; ті, хто піклуються про здоров'я своєї родини та є орієнтованими на високоякісну продукцію; сім'ї з дітьми до 7 років [10, с. 5].

Українські респонденти розподіляються за групами відносно споживання різних видів органічної продукції (табл. 1). Найбільше органічну молочну продукцію, в тому числі масло органічне, споживають люди віком 26-35 років і переважно жінки, які дбають про своє здоров'я та здоров'я своєї сім'ї та молоді люди віком 18-25 років, які хочуть мати здорове тіло та шкіру, піклуються про природу і слідуєть трендам, оскільки проблема забруднення постає дуже гостро й турбує кожного свідомого громадянина, а органічні ферми викидають від 30% менше парникових газів в атмосферу, ніж неорганічні. Найменше купують масло вершкове органічне літні люди (55 і більше років) – це зумовлено необізнаністю та високою ціною категорією, порівняно зі звичайними видами масла вершкового.

Споживання масла вершкового органічного для населення України має мотиви та перешкоди (рис. 2).

В основному серед мотивів переважає бажання споживати натуральні продукти та вести здоровий спосіб життя. Перешкодами є недостатня поінформованість та відсутня державна підтримка щодо популяризації даного продукту і органічної продукції загалом. Важливим чинником, від якого залежить формування попиту крім екологічних чи суспільних цінностей є стан купівельної спроможності [12].

Мотиви:	Перешкоди:
<ul style="list-style-type: none"> • бажання споживати натуральні продукти (75 %); • корисні властивості (28 %); • естетичний зовнішній вигляд етикетки (14 %); • інформативно багата упаковка (9 %); • прихильність до здорового способу життя (37 %); • слідування прикладу знайомих або рідних (5 %) 	<ul style="list-style-type: none"> • недовіра до виробників (45 %); <ul style="list-style-type: none"> • мала розповсюдженість та вузький асортимент в традиційних торговельних мережах (41 %); • недостатня поінформованість про споживчі переваги (56 %); • відсутність державної підтримки та популяризації даного продукту (51 %)

Рис. 2. Основні мотиви та перешкоди для покупки масла вершкового органічного в Україні

Станом на сьогодні, ціна на масло вершкове органічне є завищеною, оскільки відсутня конкуренція та обмежений асортимент. За кордоном націнка на масло органічне вершкове може становити близько 15-30%, натомість в Україні сягає більше 50% [10]. Вітчизняне мало вершкове органічне екстра в середньому коштує 70-85 грн, масло вершкове екстра неорганічне українського виробника – 53-65 грн.

Основними каналами збуту масла вершкового органічного є спеціалізовані магазини або відділи супермаркетів, наприклад Сільпо, Novus, GoodWine, Ашан, METRO, МегаМаркет та інші. Більшість магазинів знаходиться у великих містах, також широко розповсюдженими є замовлення в онлайн-магазинах, де споживач може детально вивчити інформацію про продукцію, його переваги та придбати бажаний продукт.

Більшість споживачів готові купувати масло вершкове органічне за умов:

- забезпечення суворого контролю якості з боку державних органів;
- виробництва більш широкого асортименту продукції та доступності її у торговельній мережі;
- незначного збільшення ціни на рівні 10-20% відносно традиційної продукції.

Для того, щоб товарна категорія масла вершкового органічного на внутрішньому ринку була більш популярною необхідно застосовувати такі інструменти комунікації з споживачами:

- реклама – найбільш дієвий засіб налаштування контакту з потенційним покупцем, адже дозволяє створювати та підтримувати достатньо високий рівень поінформованості про товар, підвищує імідж українських виробників органічних продуктів, крім того – це спосіб повернути увагу, зацікавленість, викликати бажання придбати органічне масло вершкове замість традиційного;
- пропаганда – організація громадської думки стосовно того, що при покупці даного продукту ви зможете вирішити ряд проблем. Цілями пропаганди є підвищення репутації підприємств, поширення важливих даних про товар через ЗМІ;

– стимулювання збуту – це заохочення споживачів придбати продукт за допомогою проведення короткострокових заходів (акційні пропозиції, дегустація, розіграші);

– прямий маркетинг – налагодження комунікацій з конкретною цільовою аудиторією з метою надання важливої інформації про масло вершкове органічне [13].

Висновки і пропозиції. Подальше формування та розвиток товарної категорії органічного масла є доцільним в Україні, через те, що це буде сприяти: відтворенню родючості ґрунтів та збереженню навколишнього середовища; розвитку сільськогосподарських територій та підвищенню рівня життя селян; прибутковості та ефективності с/г виробництва; забезпеченню споживчого ринку якісною, здоровою продукцією; зміцненню експортного потенціалу держави; поліпшенню іміджу українського виробника; забезпеченню продовольчої безпеки в Україні; покращення загального добробуту громадян країни.

Для цього варто ввести в дію наступні пропозиції:

1. Підвищувати інформованість населення про користь та безпечність масла вершкового органічного, про його цінність, споживчі переваги, позитивний вплив на економічну, соціальну та екологічну сфери діяльності.

2. Пропагувати здоровий спосіб життя, закликати до формування раціону харчування з переважанням складовою в ньому органічних продуктів.

3. Залучати державні органи, інвестиції, екологічні асоціації та організації споживачів у процес формування ринку органічної продукції.

4. Вдосконалити, розширити нормативно-законодавчу базу, що стосується органічної продукції.

5. Перейняти досвід в організації продажу, побудові інфраструктури ринку, формування каналів збуту, цінової політики на масло вершкове органічне в країнах світу, що мають успіх в органічній галузі.

Отже, надані рекомендації, стосовно формування товарної категорії масло вершкове, за їх використання, можуть позитивно вплинути на подальший розвиток ринку органічної продукції.

Список літератури:

1. Виробництво ТОВ «Organic Milk». URL: <https://organic-milk.com.ua/virobnitstvo/> (дата звернення: 10.04.2021).
2. Global Organic Dairy Market Outlook. *Expert Market Research*. 2020. URL: <https://www.expertmarketresearch.com/reports/organic-dairy-market> (дата звернення: 11.04.2021).
3. Попит на органічну молочну продукцію у Франції. URL: <https://www.eurocommerce.eu/> (дата звернення: 11.04.2021).
4. Зниження попиту на органічні продукти в Німеччині. *AgroPortal*. 2021. URL: <http://organicstyle.agroportal.ua/eksperti-nazvali-prichini-znizhennya-popitu-na-organichni-produkti-v-nimechchini> (дата звернення: 11.04.2021).
5. FiBL Statistics – European and global organic farming statistics. 2020. URL: <https://statistics.fibl.org/index.html> (дата звернення: 12.04.2021).
6. Редих Е. Найбільші виробники органіки в Україні. *Цензор.НЕТ*. 2018. URL: <https://biz.censor.net/r3062840> (дата звернення: 12.04.2021).
7. Берсуцька С.Я., Козичева Т.О. Сучасний стан і перспективи розвитку ринку органічної продукції. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 2(60). С. 165–171. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-165-172](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-165-172)
8. Ковальчук С.В., Забурмеха Є.М. Маркетингові цифрові технології у дослідженні споживачів органічної продукції. *Marketing and Digital Technologies*. 2017. Т. 1. № 1. С. 34–49. DOI: <https://doi.org/10.15276/mdt.1.1.2017.3>
9. Органічне виробництво в Україні. URL: <http://minagro.gov.ua/node/23346> (дата звернення: 16.04.2021).
10. Органічне виробництво і продовольча безпека : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. «Органічне виробництво і продовольча безпека», м. Житомир : «Полісся», 2013. 492 с.
11. Мотиви для покупки органічної продукції в різних країнах світу. *AgroNews*. 2020. URL: <https://agronews.ua/> (дата звернення: 17.04.2021).
12. Вінюкова О.Б. Формування маркетингового інструментарію впровадження та просування органічної продукції на споживчі ринки. *Причорноморські економічні студії*. 2018. В. 34. С. 52–57.
13. Семенда Д.К., Семенда О.В. Оцінка внутрішнього ринку органічної продукції України та поведінка споживачів на ньому. *Молодий вчений*. 2019. № 11(75). С. 609–613. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-129>

References:

1. Vyrobnystvo TOV «Organic Milk» [Production Ltd. *Organic Milk*]. Available at: <https://organic-milk.com.ua/virobnitstvo/> (accessed 10 April 2021).
2. Global organic dairy market outlook. (*Expert Market Research, 2020*). Available at: <https://www.expertmarketresearch.com/reports/organic-dairy-market> (accessed 11 April 2021).
3. Popyt na orhanichnu molochnu produktsiiu u Frantsii [Demand for organic dairy products in France]. Available at: <https://www.eurocommerce.eu/> (accessed 11 April 2021).
4. Znyzhennia popytu na orhanichni produkty v Nimechchyni [Declining demand for organic products in Germany]. *AgroPortal*. 2021. Available at: <http://organicstyle.agroportal.ua/eksperti-nazvali-prichini-znizhennya-popitu-na-organichni-produkti-v-nimechchini> (accessed 11 April 2021).
5. FiBL Statistics – European and global organic farming statistic (2020). Available at: <https://statistics.fibl.org/index.html> (accessed 12 April 2021).
6. Redykh E. (2018) Naibilshi vyrobnyky orhaniky v Ukraini [The largest producers of organic matter in Ukraine]. *Tsensor.NET*. Available at: <https://biz.censor.net/r3062840> (accessed 12 April 2021).
7. Bersutska S.Ya., Kozycheva T.O. (2020) Suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku rynku orhanichnoi produktsii [Current state and prospects of organic market development]. *Ekonomichnyi Visnyk Donbasu*, vol. 2(60), pp. 165–171. Available at: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-165-172](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-165-172)
8. Kovalchuk S.V., Zaburmekha Ye.M. (2017) Marketynhovi tsyfrovi tekhnolohii u doslidzhenni spozhyvachiv orhanichnoi produktsii [Marketing digital technologies in the study of consumers of organic products]. *Marketing and Digital Technologies*, vol. 1, no. 1, pp. 34–49. Available at: <https://doi.org/10.15276/mdt.1.1.2017.3>
9. Orhanichne vyrobnystvo v Ukraini [Organic production in Ukraine]. Available at: <http://minagro.gov.ua/node/23346> (accessed 16 April 2021).
10. Orhanichne vyrobnystvo i prodovolcha bezpeka [Organic production and food security]: Proceedings of the Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. "Orhanichne vyrobnystvo i prodovolcha bezpeka" (*Zhytomyr, Polissia, 2013*), 492 p.
11. Motyvy dlia pokupky orhanichnoi produktsii v riznykh krainakh svitu [Motives for buying organic products in different countries]. *Agronews*. 2020. Available at: <https://agronews.ua/> (accessed 17 April 2021).
12. Viniukova O.B. (2018) Formuvannia marketynhovooho instrumentarii vprovadzhennia ta prosuvannia orhanichnoi produktsii na spozhyvchi rynky [Formation of marketing tools for the introduction and promotion of organic products in consumer markets]. *Prychornomorski Ekonomichni Studii*, vol. 34, pp. 52–57.
13. Semenda D.K., Semenda O.V. (2019) Otsinka vnutrishnoho rynku orhanichnoi produktsii Ukrainy ta povedinka spozhyvachiv na nomu [Assessment of the domestic market of organic products of Ukraine and consumer behavior in it]. *Young Scientist*, vol. 11(75), pp. 609–613. Available at: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-129>

МЕДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-28>

УДК 616.314-085

Павленкова О.В., Павленко С.А., Сидорова А.І.
Українська медична стоматологічна академія

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УСУНЕННЯ ГІПЕРЕСТЕЗІЇ ЗУБІВ

Анотація. Завданням теперішнього дослідження є клінічна оцінка застосування десенситайзерів різних груп для зменшення гіперестезії після проведення видалення зубних відкладень при професійній гігієні порожнини рота. Для обстеження було сформовано дві групи пацієнтів віком від 18 до 45 років, котрі звернулися у клініку з метою проведення професійної гігієни порожнини рота. У першій групі для зменшення гіперестезії після видалення зубних відкладень поверхню зубів обробляли десенситайзером «SealAProtect» (Dentsply), на основі НЕМА. Поверхню зубів у пацієнтів другої групи після проведення заходів професійної гігієни порожнини рота обробляли препаратом «Глуфторед» (Владмива). Отримані результати показали стійке зниження відчуття гіперестезії після проведення професійної гігієни порожнини рота у пацієнтів другої групи у всі терміни спостереження.

Ключові слова: гіперестезія, десенситайзери, професійна гігієна порожнини рота.

Pavlenkova Elena, Pavlenko Svetlana, Sidorova Alla
Ukrainian Medical Dental Academy

CERTAIN ISSUES OF ELIMINATING DENTAL HYPERESTHESIA

Summary. Dental health is a part of a person's overall health that directly influences him or her, and also shapes a person's image. A healthy smile is a self-confidence and a measure of self-esteem. Dental health is ensured by good condition of teeth, periodontal tissues, oral mucosa. Oral hygiene care should become a need, habit, and one of the criteria for his or her personal culture. Changes in the color of teeth (discolorites) can reduce the patient's self-esteem and also become a barrier to open communication in the social environment. A pronounced change in the color of the teeth may be due to the dense plaque formed due to insufficient oral hygiene. The reason for the formation of plaque is insufficient individual hygiene of the patient's mouth, violation of its rules. Most often, the soft dental plaque covers the patches of the crowns of the teeth and the interdental spaces. The results of epidemiological studies of the prevalence and incidence of cases of sensitivity of hard tissues of teeth showed that up to 60% of the population suffers from hyperesthesia. Most commonly, dentin sensitivity occurs at the age of 25-30 years, and up to 50 years of age is found to be more than root sensitivity, especially in patients with periodontal pathology (85%) after periodontal surgery or removal of dental deposits during occupational oral hygiene. Dentin hypersensitivity may also occur in patients after orthodontic treatment and after teeth whitening. The tooth becomes sensitive after the enamel is lost or the root surface is damaged. Enamel loss can occur due to chemical erosion, occlusal abrasion, aortic abrasion. Often, patients experience the appearance of severe hyperesthesia after professional oral hygiene. The objective of the present study is the clinical evaluation of the use of desensitizers of different groups to reduce hyperesthesia after removal of dental plaque in occupational oral hygiene. Two groups of patients from 18 to 45 years of age, who went to the clinic for professional oral hygiene, were formed for the examination. In the first group to reduce hyperesthesia after removal of dental deposits, the surface of the teeth was treated with desensitizer "SealAProtect" (Dentsply), based on NEMA. The surface of the teeth in patients of the second group after the professional hygiene measures of the oral cavity was treated with the drug "Glufred" (Vladmiva). The results showed a steady decrease in hyperesthesia after occupational oral hygiene in patients of the second group at all times of observation.

Keywords: hyperesthesia, desensitizers, professional oral hygiene.

Постановка проблеми. Все більше людей починають розуміти, що від стану зубів залежить якість їхнього життя. Стоматологічне здоров'я – частина загального здоров'я людини, яке впливає на нього безпосередньо, а також формує імідж людини. Здоров'я посмішка – це впевненість у собі і показник самоповаги. Стоматологічне здоров'я забезпечується хорошим станом зубів, тканин пародонту, слизової оболонки порожнини рота, а тому гігієнічний догляд за порожниною рота повинен стати для пацієнта потребою, звичкою, одним з критеріїв його особистої культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показали що, не останнім фактором, який впливає на самооцінку пацієнта та його соціальну адаптацію являється колір зубів. Зміни кольору

зубів (дисколорити) можуть знизити самооцінку пацієнта, а також стати перешкодою до відкритого спілкування в соціальному середовищі [1].

Виражена зміна кольору зубів може бути обумовлена щільним зубним нальотом, що утворився внаслідок недостатньої гігієни порожнини рота. Причиною утворення зубного нальоту є недостатня індивідуальна гігієна порожнини рота пацієнта, порушення правил її проведення. Найчастіше м'який зубний наліт покриває пришийкові ділянки коронок зубів і міжзубні проміжки. Такий зубний наліт досить легко можна видалити при щітченні зубів, але утворену під ним зубну бляшку видалити можна тільки при проведенні професійної гігієни порожнини рота на прийомі у лікаря-стоматолога [2; 3; 4].

Після виявлення зубного нальоту лікар-стоматолог має визначитися з комплексом лікувальних маніпуляцій в залежності від стану гігієни порожнини рота пацієнта [2; 5].

Професійне чищення зубів включає:

- при відсутності зубного каменю – очищення зубів циркулярним щітками з абразивної пастою для видалення немінералізованих зубних відкладень, зубної бляшки;

- при наявності зубного каменю – його видалення із застосуванням хімічних речовин, ручних і ультразвукових інструментів, і тільки потім – очищення зубів циркулярним щітками з абразивної пастою;

- при наявності пігментованого нальоту і відсутності зубного каменю – видалення пігментації із застосуванням ультразвукових, повітряно-абразивних інструментів і циркулярних щіток з абразивної пастою;

- у всіх випадках – завершальне полірування поверхонь зубів полірувальними м'яко дисперсними пастами в полірувальних чашечках [2; 5].

Часто у пацієнтів спостерігається поява вираженої гіперестезії після проведення професійної гігієни порожнини рота.

Результати епідеміологічних досліджень поширеності та частоти випадків чутливості твердих тканин зубів показали, що до 60% населення страждає від гіперестезії. Найбільш часто чутливість дентину зустрічається в віці 25-30 років, а до 50 років виявляється більшою мірою, як чутливість кореня, особливо у пацієнтів з патологією пародонту (85%) [3; 6] після пародонтальної хірургії або видалення зубних відкладень при проведенні професійної гігієни порожнини рота. Не завжди вдається повністю усунути післяопераційну чутливість, і пацієнти впродовж довгого часу відчують дискомфорт після проведення лікарем-стоматологом маніпуляцій професійного чищення зубів. Чищення зубів для пацієнта стає болісним, чутливим, змінюється раціон харчування (відмова від кислоти і холодної їжі), тому порушується гігієна порожнини рота [4; 6; 7].

Чутливість дентину пов'язана з рухом зубного ліквору по дентинних каналцях [8; 9; 10]. Іноді, дентин здатний збільшити ступінь мінералізації, але в більшості випадків необхідне активне втручання ззовні. На жаль, механізми дентинного болю до кінця не вивчені, а ознаки його неспецифічні і суб'єктивні. Тому ідеального складу для обробки чутливого дентину не існує. Крім того у багатьох випадках результат настає через тривалий термін. Більшість методів лікування спрямовано на зниження проникності дентину. Існує два принципових методи лікування:

- 1) зниження проникності дентину (запечаткування входів, або обтурація просвітів дентинних каналців);

- 2) зниження чутливості нейрорецепторного апарату пульподентинного комплексу, зробивши його менш сприйнятливими до подразнюючих факторів.

Метою нашого дослідження стало проведення порівняльної характеристики дії різних груп десенситайзерів, які застосовуються в клініці терапевтичної стоматології при підвищеній чутливості зубів після проведення професійної гігієни порожнини рота.

Об'єкт і методи дослідження. Усунення підвищеної чутливості твердих тканин зубів після проведення професійної гігієни порожнини рота було проведено у 27 пацієнтів віком від 18 до 45 років з застосуванням десенситайзерів. Усі пацієнти були розділені на дві групи. В 1 групі, яка склала 13 осіб, для зменшення чутливості зубів після проведення професійної гігієни порожнини рота ми використовували десенситайзер «SealProtect» (Dentsply), на основі НЕМА. Препарат цієї групи містить нанонаповнювач (розмір часток = 7 nm) на основі композиту (di- і trimethacrylate, PENTA «Seal & Protect»), і здатен неглибоко проникати в дентинні каналці, утворюючи на поверхні дентину герметичний шар смоли. Крім того, до складу цього десенситайзера входить амінофторид і триклозан, що сприяє уповільненню утворення зубної бляшки.

В 2 групі, яка налічувала 14 пацієнтів, для зменшення гіперестезії після проведення професійного чищення зубів ми застосовували препарат «Глуфторед» (Владмива), що використовується для глибокого фторування емалі та дентину [11]. В його склад входить рідина з іонами фтору і міді та суспензія з гідроокисом кальцію в дистильованій воді.

В результаті послідовного нанесення рідини і суспензії відбувається герметизація мікротріщин емалі, каналців дентину і цементу. Субстанція, що утворилась, це високомолекулярний полімер кремневої кислоти з субмікроскопічними кристаликами фтористого кальцію, фтористого магнію і фтористої міді. Вона є лужна по своїй природі і щільна, що забезпечує ефективний захист дентину і пульпи від дії кислот.

Оцінку ефективності дії препаратів проводили через 20 хвилин і через 10 днів після використання.

Перед видаленням зубного нальоту та зубного каменю порожнину рота обробляли розчином антисептиків, ізолювали операційне поле і проводили його антисептичну обробку 3% розчином йоду. Незначні зубні відкладення видаляли в одне відвідування.

Значні зубні відкладення у пацієнтів обох груп видаляли в 2 етапи: спочатку ручним способом за допомогою крючків знімали над-ясеневі зубні відкладення, потім – видимі під-ясеневі та залишкові під-ясеневі зубні відкладення кюретами Грейсі. Зубні камені видаляли важелеподібними рухами, зафіксувавши руку на сусідніх зубах, рухливі зуби фіксували пальцями лівої руки. Для шліфування та полірування поверхні зубів застосовували спеціальні обертові гумові чашечки (ковпачки) і торцеві щітки, полірувальні штрипси, флоси (для обробки міжзубних проміжків). Для полірування жувальних, вестибулярних, оральних поверхонь застосовували обертові щітки з полірувальною пастою. Полірування поверхні зубів проводили з метою забезпечення гладкої поверхні, що виключає ретенцію зубного нальоту. При поліруванні також остаточно видаляли дрібні фрагменти мінералізованих зубних відкладень і плями на зубах.

Недоліком полірування поверхні емалі є повне або часткове видалення її поверхневого шару, збагаченого фторидами. Тому обробляли відполіровану поверхню десенситайзерами [8; 11; 12].

Після видалення відкладень операційне поле обробляли розчинами антисептиків. Оцінку якості видалення зубних відкладень проводили 2% розчином фукусину.

Результати дослідження та їх обговорення. У пацієнтів 1 групи чутливість зубів після використання десенситайзера «SealAProtect» (Dentisply), на основі НЕМА зменшилась відразу після обробки в 100% випадків, але через 10 днів з'явилась знову у всіх пацієнтів (100%). Повторна обробка даним препаратом призвела до зменшення гіперестезії, але через місяць у 3 пацієнтів (23%) відчуття гіперестезії виникло знову.

У пацієнтів 2 групи, використання препарату «Глуфторед» (Владмива), також дозволило знизити чутливість зубів у перше відвідування у 100% пацієнтів, через 10 днів після застосування даного препарату, чутливість зубів після проведення професійної гігієни порожнини рота відмічалася лише у 5 пацієнтів (35,7%). Через місяць лише у одного пацієнта (7,1%) відмічалась гіперестезія. Отримані результати показали стійке зниження відчуття гіперестезії після проведення професійної гігієни порожнини рота у пацієнтів другої групи у всі терміни спостереження.

Висновок. Отримані результати дають змогу лікарю-стоматологу обирати десенситайзери в залежності від клінічної ситуації. Лікар повинен чітко визначити причину підвищеної чутливості зубів у кожного конкретного пацієнта і, в залежності від цього, обрати оптимальний метод її лікування, враховуючи механізми дії різних груп препаратів. Використання професійних засобів, що знижують чутливість зубів і герметизують дентинні каналці, є одним з найбільш ефективних, надійних і швидких способів усунення гіперчутливості дентину в комплексному лікуванні цієї патології.

Перспективи подальших досліджень. В перспективі планується проведення подальших досліджень щодо застосування різних десенситайзерів в комплексному лікуванні підвищеної чутливості зубів, яка проявляється після проведення професійної гігієни порожнини рота, а також при розвитку каріозних та некаріозних уражень твердих тканин зуба.

Список літератури:

1. Павленко С.А., Сидорова А.І., Павленкова О.В., Ткаченко І.М. Залежність якості життя від стану порожнини рота. *Медичний форум*. 2015. № 6(06). С. 94–98.
2. Мельничук Г.М., Рожко М.М. Практична терапевтична стоматологія : Курс лекцій із карієсу та некаріозних уражень зубів, пульпіту і періодонтиту : навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2004. 292 с.
3. Герелюк В.І., Нейко Н.В., Материнський В.В., Кобрин О.П. Терапевтична стоматологія: обладнання та інструментарій. Івано-Франківськ, 2002. 95 с.
4. Грошиков М.И. Некариозные поражения тканей зуба. Москва, 1985. 176 с.
5. Павленко С.А. Особенности удаления назубных отложений при проведении профессиональной гигиены полости рта. *Світ медицини та біології*. 2012. № 3. С. 149–152.
6. Данилевский Н.Ф. Заболевания пародонта. Москва : Медицина, 1993. 319 с.
7. Грохольский А.П., Кодола Н.А., Центило Т.Д. Назубные отложения: их влияние на зубы, околозубные ткани и организм. Київ : Здоров'я, 2000. 160 с.
8. Павленко С.А. Десенситайзери та їх застосування в терапевтичній стоматології. *Вісник проблем біології і медицини*. 2013. Вип. 1. Том 1(98). С. 23–26.
9. Павленко С.А., Павленкова О.В., Петрушанко В.М., Сидорова А.І. Деякі аспекти виникнення підвищеної чутливості зубів. *Молодий вчений*. 2016. № 5(32). С. 301–305.
10. Павленко С.А., Петрушанко В.М., Павленкова О.В., Ткаченко І.М. Аналіз застосування різних груп десенситайзерів для лікування гіперестезії. *Вісник проблем біології і медицини*. 2016. Вип. 3. Том 2(138). С. 208–211.
11. Романова Л.Ю., Гаража І.С., Федурченко А.В. Лечение гиперестезии твердых тканей зубов с использованием глубокого фторирования. Материалы XXXIX краев, науч-практ. конф. стоматологов. «Актуал. вопр. клин. стоматологии». Ставрополь, 2006. С. 23.
12. Павленко С.А., Павленкова О.В., Сидорова А.І., Ярковий В.В. Дисколориты зубов и способы их устранения. *Український стоматологічний альманах*. 2012. № 2. Т. 2. С. 44–46.

References:

1. Pavlenko S.A., Sydorova A.I., Pavlenkova O.V., Tkachenko I.M. (2015) Zalezhnist yakosti zhyttia vid stanu porozhnyny rota. *Medychnyi forum*, no. 6(06), pp. 94–98.
2. Melnychuk H.M., Rozhko M.M. (2004) Praktychna terapevtychna stomatolohiia: Kurs lektsii iz kariiesu ta nekarioznykh urazhen zubiv, pulpitu i periodontytu: navchalnyi posibnyk. Ivano-Frankivsk, 292 p.
3. Hereliuk V.I., Neiko N.V., Materynskiy V.V., Kobryn O.P. (2002) Terapevtychna stomatolohiia: obladnannia ta instrumentarii. Ivano-Frankivsk, 95 p.
4. Hroshykov M.Y. (1985) Nekaryoznye porazheniya tkanei zuba. Moskva, 176 p.
5. Pavlenko S.A. (2012) Osobennosti udaleniya nazubnykh otlozheniy pry provedenyyu professyonalnoi hyhyeny polosty rta. *Svit medytsyny ta biolohii*, no. 3, pp. 149–152.
6. Danylevskiy N.F. (1993) Zabolevaniya parodonta. Moskva: Medytsyna, 319 p.
7. Hrokholskiy A.P., Kodola N.A., Tsentylo T.D. (2000) Nazubnye otlozheniya: ykh vlyianyie na zuby, okolozubnye tkany y orhanizm. Kyiv: Zdorovia, 160 p.
8. Pavlenko S.A. (2013) Desensytaizery ta yikh zastosuvannia v terapevtychnii stomatolohii. *Visnyk problem biolohii i medytsyny*, vol. 1, tom 1(98), pp. 23–26.
9. Pavlenko S.A., Pavlenkova O.V., Petrushanko V.M., Sydorova A.I. (2016) Deiaki aspekty vynyknennia pidvyshchenoi chutlyvosti zubiv. *Molodyi vchenyi*, no. 5(32), pp. 301–305.
10. Pavlenko S.A., Petrushanko V.M., Pavlenkova O.V., Tkachenko I.M. (2016) Analiz zastosuvannia riznykh hrup desensytaizeriv dlia likuvannia hiperestezi. *Visnyk problem biolohii i medytsyny*, vol. 3, tom 2(138), pp. 208–211.
11. Romanova L.Iu., Harazha Y.S., Fedurchenko A.B. (2006) Lechenye hyperesteziy tverdykh tkanei zubov s yspolzovanyem hlubokoho ftoryrovaniya. *Materialy XXXIX kraev, nauch-prakt. konf. stomatolohov «Aktual. vopr. klyn. stomatolohyy»*. Stavropol, p. 23.
12. Pavlenko S.A., Pavlenkova O.V., Sydorova A.I., Yarkoviy V.V. (2012) Dyskoloryty zubov y sposoby ykh ustraneniya. *Ukrainskyi stomatolohichnyi almanakh*, no. 2, tom 2, pp. 44–46.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-29>

UDC 616.12-053.82

Rodica Ignat“Nicolae Testemițanu” State University of Medicine and Pharmacy
(Chisinau, Republic of Moldova)**CARDIOVASCULAR RISK FACTORS IN GROUP AGED 18-29 YEARS**

Summary. Cardiovascular risk factors are the triggers of cardiovascular diseases. Early identification of cardiovascular risk factors in young people is of major importance, as most of these factors are reversible and therefore, their effects can be reduced by preventive interventions. The study includes the analysis of WHO official documents on chronic non-communicable diseases, behavioral and metabolic risk factors of these pathologies, as well as WHO STEPS reports on the results of cross-sectional studies for behavioral risk factors of non-communicable diseases. Prevalence of cardiovascular risk factors in young population aged 18-29 years varies in the analyzed surveys. Records show the presence of cardiovascular risk factors in the respective age group. Identification of cardiovascular risk factors in young people and early preventive interventions can reduce cardiovascular diseases in old age.

Keywords: cardiovascular risk factors, anthropometric parameters, serum lipids, cholesterol, STEPS survey.

Родіка І.Державний університет медицини та фармакології імені Миколи Тестеміцяну
(Кишинів, Республіка Молдова)**ФАКТОРИ СЕРЦЕВО-СУДИННОГО РИЗИКУ В ГРУПІ У ВІКУ 18-29 РОКІВ**

Анотація. Фактори ризику серцево-судинних захворювань є причиною серцево-судинних захворювань. Виявлення факторів ризику серцево-судинних захворювань у молодих людей на ранньому етапі має велике значення, оскільки більшість з цих факторів зворотні, і тому їх вплив можна пом'якшити за допомогою профілактичних втручань. Дослідження включає аналіз офіційних документів ВООЗ про хронічні неінфекційні захворювання, поведінкові і метаболічні фактори ризику даної патології, а також звіти ВООЗ STEPS про результати перехресних досліджень поведінкових факторів ризику неінфекційних захворювань. Поширеність факторів ризику серцево-судинних захворювань серед молодого населення 18-29 років варіюється в аналітичних дослідженнях. Фактичні дані свідчать про наявність факторів ризику серцево-судинних захворювань в цій віковій групі. Виявлення факторів ризику серцево-судинних захворювань у молодих людей і ранні профілактичні втручання можуть знизити ризик серцево-судинних захворювань в літньому віці.

Ключові слова: фактори ризику серцево-судинних захворювань, антропометричні параметри, ліпіди сироватки крові, холестерин, дослідження STEPS.

Introduction. Noncommunicable diseases (NCDs), such as cardiovascular and metabolic diseases are the leading cause of death globally [1; 2]. The increase in noncommunicable diseases is determined by behavioral risk factors: smoking, insufficient physical activity, unhealthy diet and excessive alcohol use, which have a major impact on cardiovascular morbidity and mortality. Metabolic changes and high blood pressure, excess body weight/obesity, hyperglycemia and hyperlipidemia increase the risk of heart diseases [3–6]. Early identification of cardiovascular risk factors in young people and delimitation of the risk group in this age group it is of critical importance, as most of these factors are reversible and therefore their effects can be reduced by individualized preventive interventions [7].

As about the global burden preoccupation of noncommunicable diseases, the World Health Organization (WHO) has developed the STEPS Methodology (Chronic Disease Risk Factor Surveillance Instrument) to strengthen the surveillance of major chronic noncommunicable diseases and risk factors in the adult population. The STEPS methodology focuses on non-communicable diseases, including ischemic heart diseases, cerebrovascular diseases, hypertensive heart diseases, metabolic diseases, on assessment and monitoring of major cardiovascular risk factors. The STEPS instru-

ment covers three levels of data: information on risk factors through survey (STEP 1); physical measurements (STEP 2) and collection of blood samples for biochemical analysis (STEP 3) [8].

Aim of study. Analysis of bibliographic sources of WHO STEPS surveys on the evaluation of cardiovascular risk factors in young population aged 18-29 years.

Materials and methods. WHO official documents on chronic non-communicable diseases, behavioral and metabolic risk factors for chronic non-communicable diseases and 144 reports on the results of cross-sectional STEPS surveys for non-communicable disease risk factors from different countries were analyzed, out of which 14 STEPS surveys were selected, that met the criteria for estimating cardiovascular risk factors in young age group 18-29 years. The results of the studies in this context from PubMed online database were also analyzed.

Results and discussions.

Tobacco consumption. Smoking tobacco products, including passive smoking, is a major cardiovascular risk factor for the development of cardiovascular diseases [3]. The results of some analyzed STEPS surveys show that the rate of current smokers at the time of participation in the study among young people aged 18-29 years was high representing 27,4% (44,5% men and

7,4% women) in young people from the Republic of Moldova [9], 31,3% (47,7% men and 14,0% women) in those from Belarus [10] and 33,8% (59,5% men and 7% women) in those from Georgia [11]. Another STEPS survey conducted in Uzbekistan estimates a lower rate of active smokers in young population aged 18-29 years representing 12,1% (22,0% men and 1,3% women) [12]. Several results of STEPS surveys analyzed from different countries scored a rate from 6,2 to 19,8% of current smokers at the time of participation in the study among young people aged 18-29 years [13–22]. All the results of the analyzed STEPS surveys recorded statistically significant differences between the rate of current male smokers [9–22].

The rate of daily smokers among tobacco products consumers in the age group 18-29 years analyzed within the results of STEPS surveys in Moldova was 89,8%, the rate of men being higher – 90,1% than that recorded in women – 87,3% [9]. Similar data were presented in Belarus STEPS survey, which estimates a rate of 87,6% of daily smokers among smokers (92,0% men and 71,7% women) [10]. A lower level of daily smokers among the young population aged 18-29 years compared to the analyzed studies were obtained in Uzbekistan STEPS survey being 49,2% in the respective age group, but recording a higher rate among women 50,9% compared to men 49,1% [12].

In the STEPS surveys it was also estimated the age at which people from reference group started smoking. Thus, the young people from island countries (Anguilla and St. Vincent) started to smoke at the age of 14,8 years (men from 14,7 years and women from 15,6 years) [15; 19]. Those from Belarus at the age of – 16,1 years (men at 16,3 years, women at 17,3 years) [10], compared to the young people from Uzbekistan who started to smoke at a later age – 19,3 years (women from this age group started to smoke earlier – 17,3 years, and men at 19,4 years) [12]. The STEPS survey conducted in Georgia reports that the men from the age group 18-29 years started to smoke earlier – at 17,4 years compared to women at – 18,3 years [11]. At the same time, Moldova STEPS survey shows that in young age group 18-29 years there were almost no statistically significant differences between men and women in the mean age at onset of smoking, this being 17 years [9].

The data from the analyzed studies prove that the majority of young smokers from this age group 18-29 years, consumed manufactured cigarettes [9–22] and 10,7% among male smokers from Belarus in this age group used electronic cigarettes [10].

In STEPS surveys it was also estimated the quantity of cigarettes used daily by smokers. Thus, it was determined that in Uzbekistan young people from age group 18-29 years smoked in average a smaller number of manufactured cigarettes (men – 6,9 and women – 6,3 cigarettes per day) [12]. In Belarus, young people from the same age group smoked in average 13,6 manufactured cigarettes per day (men – 14,3, women – 9,8) [10]. Approximately similar data reported Moldova STEPS survey where young people smoked daily in average 15,3 manufactured cigarettes per day (men – 16,1, women – 9,2) [9].

An important measure in the prevention of non-communicable diseases in the section of smoking is the abandonment of using tobacco products, which is also evaluated in STEPS surveys. The highest rate of the number of young smokers aged 18-29 years, who tried to quit smoking during the last year of 69,8% was recorded in the study from Uzbekistan (men – 70,0% and women – 65,8%, with statistically significant differences) [12]. Lower results were reported in the studies from Moldova and Belarus. Thus, about 36,9% out of the number of young smokers from Moldova tried to quit smoking during the last year (37,5% men and 32,7% women), [9] and the rate of actual smokers in Belarus that tried to quit smoking during the last year was 35,6% (36,4% men and 32,6% women) [10]. Another study estimated a lower rate among the young smokers aged 18-29 years from Georgia, who during the last year tried to quit smoking (19,0%) (19,9% among men and 19,0 among women [11].

Another event analyzed in the STEPS surveys is passive smoking. Long-term exposure to passive smoking is associated with increased risk of coronary heart diseases by 25%-30% [23]. About 18,4% of young people aged 18-29 years have been exposed to tobacco smoke at home, men have been exposed to tobacco smoke in 19,8% compared to women 16,9% reports the study from Moldova [9]. Almost similar data on exposure to tobacco smoke at home of the young people aged 18-29 years have been recorded in Belarus STEPS survey being of 18,5% (men – 19,3%, women – 17,7%) [10]. Uzbekistan STEPS survey showed that, the rate of young people aged 18-29 years exposed to tobacco smoke at home was 22,0% without statistically significant differences between sexes [12]. At the same time, 51,5% of young people from Georgia are exposed to tobacco smoke, men recording statistically significant differences 58,0% compared to women 44,7% [11].

The rate of young people aged 18-29 years exposed to tobacco smoke at workplace in the analyzed studies was different being of 30,2% (38,8% men and 20,3% women) in Republic of Moldova, 19,1% (28,2% men and 10,6% women) in Georgia, 16,5% (24,4% men and 8,5% women) in Belarus, and 14,9% (22,3% men and 6,5% women) in Uzbekistan. In all the analyzed surveys, men recorded statistically significant differences compared to women [9–12].

Alcohol consumption. Excessive alcohol consumption is associated with an increased risk of hypertension, fibrillation, cerebrovascular accident and increased mortality due to these pathologies [24]. The results of the analyzed STEPS surveys estimate that 61,7% of young people aged 18–29 years from the Republic of Moldova (68,6% men, 53,7% women) and 63,8% of young people of the same age from Anguilla (72,0% men, 55,9% women) have been current alcohol consumers at the moment of participation to survey [9; 15]. In the same context Belarus STEPS survey remarks a rate of 48,6% of alcohol current consumers among the young people of the same age (58,3% men, 38,3% men) [10]. Almost similar data were recorded in Georgia STEPS survey, estimating 45,9% of young people from

this age category being alcohol current consumers (61,3% men, 29,8% women) [11]. A lower rate of alcohol current consumers in young age group 18-29 years was recorded in Uzbekistan STEPS survey – 11,2% (18,3% among men and 3,3% among women) [12]. The data of the analyzed surveys show statistically significant differences among young men compared to women [9–12].

A major cardiovascular risk factor is considered alcohol consumption in volume of 6 or more standard doses for each occasion for men and 4 or more doses for women [24]. Some STEPS surveys documented in young age group 18-29 years different data related to harmful alcohol consumption. Thus, this rate being of 9,1% (33,2% men and 4,5% women) in Georgia [11], 15,2% (25,0% men and 4,9% women) in Belarus [10] and 24,1% (30,8% men and 17,5% women) in Anguilla [15]. In the same context Uzbekistan STEPS survey recorded in age group 18-29 years a lower rate (3,2%) of alcohol consumption in harmful doses for health, but still 6% were recorded among men while women from this age group did not recorded alcohol consumption in harmful doses for health [12]. In all analyzed surveys men also recorded statistically significant differences on harmful alcohol consumption compared to women [10–12]. The importance of detected results in Moldova STEPS survey is relevant, that did not record in age group 18-29 years cases of alcohol consumption of 6 or more standard doses for any occasion for men and 4 or more doses for women [9].

Another problem approached in this chapter within STEPS surveys was estimated the average number of alcohol consumption occasions for the last 30 days among the current young consumers of alcohol. Thus, Uzbekistan WHO STEPS survey denotes that the young people aged 18-29 years alcohol consumers used alcohol for the last 30 days in 3,6 occasions (3,8 occasions men, 2,5 occasions women) [12]. The young people from the same age group from the Republic of Moldova, used alcohol in 2,7 occasions for the last 30 days at the moment of participation to survey (3,1 occasions men, 2,1 occasions women) [9]. Similar data were recorded among the young people aged 18-29 years from Belarus STEPS survey, who used alcohol in 2,8 occasions for the last 30 days (3,2 men and 2,2 women) [10]. On the other hand, Belarus STEPS survey specifies that the current young consumers of alcohol used for the last 30 days in average 4,5 standard doses on an occasion of drinking (5,4 standard doses were used among men and 3,1 standard doses were used among women)[10]. Another Uzbekistan survey estimated that the young people aged 18-29 years consume 3,8 standard doses on a single occasion (4,1 in men and 2,3 in women) [12]. It is plausible that among the young people aged 18-29 years from the Republic of Moldova the consumption of standard doses used on a single occasion is lower, representing 3,1 (3,8 men and 2,2 women) [9]. Thus, obtaining the most comprehensive and perfect information on alcohol consumption is a necessity in clinical aspect.

Consumption of fruits and vegetables. In addition to unhealthy habits, such as alcohol and tobacco consumption, low consumption of fruits and vegetables is also a risk factor for the deve-

lopment of non-communicable diseases [3]. WHO recommends daily consumption of at least 5 portions (400 gr.) of fruits and vegetables per day as a measure to prevent the development of non-communicable diseases [3]. Thus, the results of STEPS surveys conducted in Republic of Moldova [9] and Georgia [11] prove that the consumption of fruits in age group 18-29 years complies with WHO recommendations [3]. At the same time, 68,1% of the young population aged 18-29 years from Republic of Moldova consumes less than 5 portions of vegetables per day (68,3% men and 67,8% women) [9]. At the same time, 35,8% of young people aged 18-29 years from Georgia consume 5 or more portions of vegetables per day, but on the other hand 64,2% of young people from the same age group consume less than 5 portions of fruits per day [11]. Some surveys conducted in different geographic areas show a consumption of fruits and vegetables among young people under the level recommended by WHO, being less than 2 portions of fruits per day and less than 5 days per week, without statistically significant differences between sexes [13; 14; 16; 17; 19]. Africa (Zambia) STEPS survey denotes that the young people aged 18-29 years consumed less than a portion of vegetables per day, and 6,2 days per week [22]. These discrepancies in the quantity and frequency of use of fruits and vegetables in different surveys are probably related to geographical or cultural differences in populations.

Consumption of meals outside of home. The STEPS surveys also analyzed the average number of meals consumed outside of home, that is associated with poor diet both in fruits and vegetables as well as in excessive consumption of saturated fats, salt and sugars [25]. In young age group 18-29 years from the Republic of Moldova the consumption of meals outside of home was recorded by 2,1 times per week (2,5 times in men and 1,6 times in women) [9]. Similar data were recorded in young people from the same age group from Uzbekistan, who consumed meals outside of home by 2,6 times per week, men by 3 times per week and women by 2,1 times per week [12]. Young people aged 18-29 years from Belarus consumed meals outside of home by 1,5 times per week and men also served the meal outside of home more often (1,7 times per week) than women (1,3 times per week) [10]. Thus, the frequent eating outside of home requires health diet education of individuals from reference group.

Consumption of food salt. Excessive food salt is associated with an increased risk of high blood pressure and cardiovascular diseases [3]. WHO estimates about 1,65 million deaths worldwide caused by cardiovascular diseases are associated to excessive intake of salt [3]. Reducing salt intake can directly improve health outcomes and can indirectly reduce overall mortality through its beneficial effects on blood pressure. WHO recommends that adults consume salt less than 5g daily [3]. The results of analyzed STEPS surveys on consumption of salt among the young population aged 18-29 years are different. In Republic of Moldova 25,2% of the young people of this age consume salt in excessive quantities (26,9% men and 23,3% women) [9]. Uzbekistan STEPS survey proves

that over one third of young people from the same age group (35,7%) added permanently salt, condiments or salted sauces while cooking meals at home, without statistically significant differences between the sexes [12]. The same survey estimated that 15,2% of young people aged 18-29 years added salt in foods permanently or frequently cooking them (women 17,4% and men 13,2%) [12].

Physical activity. Insufficient physical activity causes approximately 3.2 million deaths annually. The risk of death in people with insufficient physical activity increases by 20-30%. [26] While regular physical activity reduces the risk of cardiovascular diseases, including high blood pressure, diabetes and other noncommunicable diseases [27]. According to WHO global recommendations on physical activity for health, adults should do at least 150 minutes of moderate-intensity aerobic physical activity throughout the week or do at least 75 minutes of vigorous-intensity aerobic physical activity or an equivalent combination of moderate and vigorous-intensity activity, reaching at least 600 MET minutes [23]. In this order of ideas, the results of Moldova STEPS survey denote that in 9,2% of young people aged 18-29 years the level of physical activity does not comply with WHO recommendations on physical activity for health (8,3% in men and 10,3% in women) [9]. Similar results were proved in Belarus STEPS survey too, that shows that 9,7% of young people from the respective age group exercise a reduced level of total physical activity (men – 7,7%, women – 11,8%) [10]. Other surveys estimate that 14,5% of young people aged 18-29 years from Georgia and 15,6% of young people of the same age from Uzbekistan do not meet WHO recommendations of physical activity. Both surveys proved statistically significant differences among women 20,0% (Georgia) and 23,3% (Uzbekistan) compared to men 8,6% [11; 12]. The results of STEPS surveys from many countries except for those European denote a rate up to 55% of young people aged 18-29 years to which the physical activity does not comply with WHO recommendations [13–15; 17–21]. From the other hand the analyzed STEPS surveys from European region prove more than 60% of young people from age group 18-29 years have a high level of physical activity according to WHO global recommendations on physical activity, with a statistically significant difference in men than in women [9–12].

Blood pressure. Blood pressure is a major risk factor for coronary heart diseases and cerebrovascular accidents, being in 13% the cause of death worldwide [23]. The mean value of blood pressure recorded in majority of the analyzed surveys in young people aged between 18-29 years was within normal limits [9–12]. According to Moldova STEPS survey about 11% of young people aged 18-29 years reported that they had never had their blood pressure measured by a doctor or other health worker. However, in 5,2% of young people from the respective age group was diagnosed with blood pressure before the last 12 months of participation to survey (4,6% men and 5,8% women) and in 2,5% of young people of the same age the blood pressure was diagnosed

more than 12 months prior to participation to survey (1,1% men and 4,0% women)[9]. Belarus STEPS survey denotes that among the young people aged 18-29 years – 17,9% (18,7% men and 16,0% women) knew that they have increased values of the blood pressure or had diagnosed blood pressure and underwent antihypertensive treatment prescribed by a doctor or health worker[10]. To be noted in this context that the analyzed STEPS surveys point out a rate of blood pressure ($\geq 140/90$ mmHg) among the young persons aged 18-28 years of 10,6% (15,4% men and 0,5% women) in young people from Georgia [11], 10,7% (15% men and 5,9 women) in those from Uzbekistan [12], 11,0% (13,9 men and 8,0% women) in young people from Belarus [10]. A high rate of blood pressure values ($\geq 140/90$ mmHg) was estimated in young people from the Republic of Moldova, being of 16,0% (20,4% men and 10,9% women) [9]. The blood pressure prevalence ($\geq 160/100$ mmHg) in young people from this age group was detected in 1,6% (2,6% men and 0,2% women) of young people from Georgia [11], in 2,1% (3,5% men and 0,5% women) from Uzbekistan [12], in 2,3% (3,0% men and 1,6% women) from Belarus [10] and in 4,0% of young people from the Republic of Moldova (5,8% men and 1,8% women) [9]. The evaluated researches show data with reference to people undergoing antihypertensive treatment. The rate of these young people in Georgia survey was 11,8% (16,7% men and 7,0% women) [11]; 13,7% (17,0% men and 10,3% women) from Belarus [10]. Higher rates were recorded among young people from Uzbekistan 15,1% (18,1 men and 11,9 women) [12] and from the Republic of Moldova 16,9% (20,6% men and 12,7% women) [9]. The prevalence of systolic blood pressure (TAs) ≥ 160 and/or diastolic blood pressure (TAd) ≥ 100 mmHg among young peoples aged comprised 18-29 years who were undergoing antihypertensive treatment, participants within the STEPS surveys were of 6,9% (7,0 men and 6,9 women) in young people from Uzbekistan [12], 5,3% (6,4% men and 4,3 women) from Belarus [10], 5,0% (6,0% in men and 3,8% in women) from Republic of Moldova [9], 3,0% in those from Georgia (4,1% men and 0,5% women) [11].

Overweight and obesity. Multiple research worldwide showed that there is a strong association between body mass index (BMI) and cardiovascular risk [28–32]. The results of the analyzed STEPS surveys show that 25,8% of young people from the Republic of Moldova, from age group 18-29 years were overweight BMI ≥ 25 (34,1% in men and 15,5% in women) and, 7,3% recorded BMI $\geq 30,0$ being obese (5,5% men and 9,5% women) [9]. Georgia survey shows a rate of 22,8% of overweight young people (27,6% men and 17,6 women) and 13,9% obese (18,3% men and 9,2% women) [11]. Higher rates have been recorded among young people of the same age in the study from Kuwait 37,4% – overweight (41,2% men, 32,2% women) and 28,2% – obese (28,5% men, 27,9% women) [17]. Study from Anguilla shows that 30,9% young people are obese (29,7% men, 32,2 women) and 25,5% overweight (25,4% men, 26,6 women) [15]. Another anthropometric parameter analyzed in STEPS surveys was waist circumference, WHO reference limits were used to determine abdominal

obesity [8; 29; 30]. Belarus STEPS survey recorded in young people aged 18-29 years the average of waist circumference more than 95 cm in men in 19,1% cases and more than 80 cm in women in 27,0% [10]. The same survey proves that the average of hips circumference in age group 18-29 years was 94,2 cm for men and 94,5 cm in women. The average of waist-to-hips ratio in young people from the same age group was 0,9 in men and 0,8 in women [10].

No complex approach to the values of BMI, waist circumference, hip circumference in STEPS surveys has not been highlighted.

Metabolic risk factors. **Diabetes** is a major and trigger risk factor for cardiovascular diseases [33]. Increased basal glycemia is a risk factor for the further development of diabetes and cardiovascular diseases [34]. The analyzed WHO STEPS surveys show that in young population aged 18-29 years from the Republic of Moldova 4,8% recorded increased basal glycemia $\geq 5,6$ mmol/l, being 5,0% among women and 4,7% in men [9]. The same survey proves that in 5,3% of young people from age group 18-29 years, was detected the value of glucose $\geq 6,1$ mmol/l in capillary blood and at the moment of participation to survey the young people had medication for diabetes, men presenting a higher rate 6,1% than women 4,5% [9]. Another Uzbekistan survey estimated that 7,9% of young people had increased basal glycemia, proving the same statistically significant differences in women 8,7% in respect of 7,2% in men and 5,0% of young people from the analyzed age group had medication for diabetes (5,7% in men and 4,1% in women) [12]. Georgia STEPS survey presented a smaller rate of increased basal glycemia in young population aged 18-29 years being of 0,1% [11].

Dyslipidemia (high LDL cholesterol, hypertriglyceridemia, low HDL cholesterol) is a major risk factor for cardiovascular diseases [34]. In this context the STEPS surveys analyzed the total cholesterol and HDL cholesterol. In young population aged 18-29 years from Republic of Moldova the average value of total cholesterol with increases level $\geq 5,0$ mmol/l represented 17,8%, with statistically significant difference in women from this age group 20,0% in respect of 15,5% in men [9]. A higher rate of total cholesterol values 39,0% was recorded among young people from the same age group from Uzbekistan and the same young women from this age group recorded statistically significant differences higher 45,7% compared with men 32,9% [12]. The same survey proves that 6,0% of young persons aged 18-29 years had increased total cholesterol $\geq 6,2$ mmol/l in capillary blood registering statistically significant differences higher 7,9% among women from this age group than in men 4,2% [12]. Belarus STEPS survey estimated that among the young people aged 18-19 years the level of total cholesterol $\geq 6,2$ mmol/l was 3,4% (3,2% in men and 3,7% in women) [10]. A much smaller rate of level of average values of total cholesterol in age group 18-29 years was recorded in Georgia STEPS survey being of 0,2% [11]. Moldova STEPS survey showed that the average level of HDL cholesterol concentration was 1,3 mmol/l among young people aged 18-29 years, 1,3 mmol/l

in men and 1,4 mmol/l in women [9]. This survey also proves that the rate of young people with cardiovascular risk for HDL ($< 1,03$ mmol/l for men and $< 1,29$ mmol/l for women) from the same age group was 31,7% among men and 41,2% in women [9]. Other surveys recorded rates higher for HDL levels with cardiovascular risk among the young people aged 18-29 years, 47,3% in men and 56,7% in St. Vincent [19], 49,4% in men and 50,4% in women in Oman [18], 57,5% in men and 60,1% in women in Kenia [16]. The highest rate in this context was reported in Uganda STEPS survey being 70,1% among men and 67,5% among women [20]. Belarus STEPS survey showed a lower rate of decreased HDL levels in young population aged 18-29 years being of 29,1% in men and 30,5% in women [10].

Data related to elevated LDL cholesterol level ($\geq 3,4$ mmol/L) in age group 18-29 years were reported only in Kuwait STEPS survey being 28,7% (35,3% men and 22,3% women) [17]. Thus, the identification of this risk factor among the young people from the respective age group also represents a necessity in clinical aspect.

Triglycerides were estimated only in some STEPS surveys. Similar data for triglycerides level ($\geq 1,7$ mmol/L) in young population aged 18-29 years were related in Kuwait and Oman survey being 17,6% (26,0% men, 9,1% women) and (17,4% men, 17,8% women). This research reported that 11,8% of young people from the same age group from Kuwait the level of triglycerides was $\geq 2,0$ mmol/L (17,2% men, 6,4% women) and those from Oman was 12,5% (12,7% men, 12,2% women) [17; 18]. St. Vincent STEPS survey showed a lower rate of triglycerides levels $\geq 1,7$ mmol/L being of 5,3% among men and 8,2% among women. The survey also reported that 2,7% men and 6,4% women from age group 18-29 years had the level of triglycerides $\geq 2,0$ mmol/L [19].

However, it should be noted that there is a certain heterogeneity between the analyzed studies, explained by different limits used to define the components of dyslipidemia.

In all analyzed STEPS surveys the summary risk factors combined for cardiovascular diseases with 0, 1-2 or 3-5 risk factors: current daily smoking, consumption of less than five portions of fruits and/or vegetables per day, non-compliance with WHO recommendations on physical activity for health (< 150 minutes of moderate physical activity per week or its equivalent), overweight or obesity ($IMC \geq 25$ kg/m²), high blood pressure (TAs ≥ 140 mmHg and/or TAd ≥ 90 mmHg) had not been estimated in age group 18-29 years [9-22].

Conclusions. According to the results of the STEPS surveys analyzed in young population aged 18-29, there are convincing data on the presence of cardiovascular risk factors. Thus, the behavioral risk factors have been extensively analyzed in the respective age group and report a high rate among young people aged 18-29. Metabolic risk factors were less estimated in this age group. Identification of cardiovascular risk factors in young population aged 18-29 is essential for the development of screening programs and application of early preventive intervention measures that will reduce cardiovascular diseases in adult age.

References:

1. United Nation General Assembly Resolution A/RES/66/2. New York (2012). Political Declaration of the High-level Meeting of the General Assembly on the Prevention and Control of Non-communicable Diseases. URL: https://www.who.int/nmh/events/un_ncd_summit2011/political_declaration_en.pdf
2. WHO (2016). Global Health Estimates. Deaths by cause, age, sex, by country and by region, 2000–2016. URL: https://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/estimates/en/
3. WHO (2018). Noncommunicable diseases country profiles 2018. URL: <https://www.who.int/nmh/publications/ncd-profiles-2018/en/>
4. WHO (2018). Global coordination mechanism on the prevention and control of noncommunicable diseases 2016–2017. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/312273>
5. Chiang C.S.J., Singeru T., Yatsuya H., Honjo K., Mita T., Ikerdeu E., Cui R., Li Y., Watson B.M., Ngirmang G. (2015). Profile of Non-communicable Disease Risk Factors Among Young People in Palau. *Journal of Epidemiology*, 25(5): 392–7.
6. Gupta R.M.A., Vikram N.K., Kondal D., Gupta S.S., Agrawal A., Pandey R. (2009). Younger age of escalation of cardiovascular risk factors in Asian Indian subjects. *BMC cardiovascular disorders*, 9(1):1.
7. Lau J.S.A.S.H., Irwin C.E., Ozer E.M. (2013). Receipt of preventive health services in young adults. *Journal of Adolescent Health*, 52(1): 42–49.
8. WHO (2005). The STEPS instrument. In: STEP wise approach to noncommunicable disease risk factor surveillance (STEPS), pp. 311–320. URL: <https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/riskfactor/en/>
9. WHO (2014). Prevalence of Noncommunicable Disease Risk Factors in the Republic of Moldova STEPS 2013. *Copenhagen: WHO Regional Office for Europe*, pp. 30–219. URL: <https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/moldova/en/>
10. WHO (2017). Belarus STEPS Noncommunicable Disease Risk Factors Survey 2016–2017. *Copenhagen: WHO Regional Office for Europe*, pp. 45–106. URL: <https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/belarus/en/>
11. WHO (2018). Non-communicable Diseases Risk-Factors Georgia Survey 2016. *Copenhagen: WHO Regional Office for Europe*, pp. 8–34. URL: <https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/georgia/en/>
12. WHO (2014). Non-communicable Diseases Risk-Factors Uzbekistan Survey 2014. *Copenhagen: WHO Regional Office for Europe*. pp.16-48. URL: <https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/uzbekistan/en/>
13. WHO (2016). *Non-Communicable Diseases Risk Factors Survey Pakistan*. *Copenhagen: WHO Regional Office for Eastern Mediterranean Region*, pp. 14–26. URL: <https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/pakistan/en/>
14. WHO (2016). Kiribati Non-communicable Diseases Risk Factors STEPS Report 2015–2016. *Copenhagen: WHO Regional Office for Western Pacific Region*, pp. 13–86. URL: <https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/kiribati/en/>
15. WHO (2018). Anguilla Stepwise Survey for Noncommunicable Diseases Risk Factors 2016. *Copenhagen: WHO Regional Office for Region of the Americas*, pp. 15–41. URL: <https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/anguilla/en/>
16. WHO (2015). Kenya STEPwise Survey for Non-Communicable Diseases Risk Factors 2015 Report. *Copenhagen: WHO Regional Office for African Region*, pp. 27–97. URL: <https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/kenya/en/>
17. WHO (2015). Survey of Risk Factors for Chronic Non Communicable Diseases State of Kuwait 2015. *Regional Office for Eastern Mediterranean Region*, pp. 65–150. URL: <https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/kuwait/en/>
18. WHO (2017). Noncommunicable Disease Risk Factor Surveillance Data Book for Oman 2017. *Regional Office for Eastern Mediterranean Region*, pp. 8–76. URL: <https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/oman/en/>
19. WHO (2015). National Health & Nutrition Survey. Non-Communicable Disease Risk Factor Surveillance Report for St. Vincent & The Grenadines March 2015. *Copenhagen: WHO Regional Office for Region of the Americas*, pp. 21–53. URL: <https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/stvincent/en/>
20. WHO (2014). Non-Communicable Disease Risk Factor Baseline Survey Uganda Report 2014 *Copenhagen: WHO Regional Office for African Region*. pp. 40-59. URL: <https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/uganda/en/>
21. WHO (2016). National Survey on the Risk Factors of Non-Communicable Diseases (STEPS) Viet Nam 2015. *Copenhagen: WHO Regional Office for Western Pacific Region*, pp. 13–86. URL: https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/viet_nam/en/
22. WHO (2017). Zambia STEPS for Non-Communicable Disease Risk Factors for 2017. *Copenhagen: WHO Regional Office for African Region*, pp. 30–85. URL: <https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/zambia/en/>
23. WHO (2002). The world health report 2002 – Reducing Risks, Promoting Healthy Life. URL: <https://www.who.int/whr/2002/en/>
24. WHO (2018). Global Status Report on Alcohol and Health 2018. URL: <https://www.who.int/publications/item/9789241565639>
25. Todd J.E., Mancino L., B.H. Lin (2010). The impact of food away from home on adult diet quality. *USDA-ERS economic research report paper 90*.
26. WHO (2014). Global Status Report on Noncommunicable Diseases 2014. URL: <https://www.who.int/nmh/publications/ncd-status-report-2014/en/>
27. WHO (2010). Global recommendations on physical activity for health. URL: <https://www.who.int/dietphysicalactivity/global-PA-recs-2010.pdf>
28. Zhang Y.X., Wang Z.X., Zhao J.S., Chu Z.H. (2016). Profiles of blood pressure among children and adolescents categorized by BMI and waist circumference. *Blood pressure monitoring*, no. 21(5), pp. 295–300.
29. Lam, B. C. C., Koh, G. C. H., Chen, C., Wong, M. T. K., & Fallows, S. J. (2015). Comparison of body mass index (BMI), body adiposity index (BAI), waist circumference (WC), waist-to-hip ratio (WHR) and waist-to-height ratio (WHtR) as predictors of cardiovascular disease risk factors in an adult population in Singapore. *PloS one*, 10(4), e0122985.
30. Ma, L., Cai, L., Deng, L., Zhu, Y., Ma, J., Jing, J., & Chen, Y. (2015). Waist circumference is better than other anthropometric indices for predicting cardiovascular disease risk factors in Chinese children—a cross-sectional study in Guangzhou. *Journal of atherosclerosis and thrombosis*, 31302.
31. Hartz, A. J., Rupley Jr., D. C., Kalkhoff, R. D., & Rimm, A. A. (1983). Relationship of obesity to diabetes: influence of obesity level and body fat distribution. *Preventive medicine*, 12(2), 351–357.
32. Graur, L.I., Otilia, N.I.T.A., Popescu, D.S., Mihalache, L., & Datcu, G. (2011). Corelații între indicii antropometrici și factorii de risc cardiovascular legați de stilul de viață într-o populație rurală [Correlations between anthropometric parameters and cardio-vascular risk factors related to lifestyle in a rural population]. *The Medical-Surgical Journal*, 115(3), 705–711.
33. WHO Cardiovascular diseases – Data and statistics. URL: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/noncommunicable-diseases/cardiovascular-diseases/data-and-statistics>
34. WHO (2011). Global status report on noncommunicable diseases 2010. URL: https://www.who.int/nmh/publications/ncd_report2010/en/

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-30>

УДК 502(477.82-2)

Ващук К.М., Стельмах В.Ю.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОВЕЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

Анотація. У статті нами розглянуто особливості природно-ресурсного потенціалу Ковельського району у його сучасних межах. Проведено аналіз забезпеченості території природними ресурсами та можливостями їх використання на даному етапі розвитку району. Досліджено особливості використання та експлуатації окремих видів природних ресурсів: земельних, водних, лісових, кліматичних, мінеральних, фауністичних та природно-рекреаційних. Розглянуто перспективи використання природних ресурсів та умов району, а також виявлено ресурси що відіграють найбільш значиму роль у структурі природно-ресурсного потенціалу Ковельського району. Основними чинниками, що визначають господарське спрямування району є кліматичні умови, ґрунтовий покрив, лісистість території, мережа річок та озер, наявність корисних копалин.

Ключові слова: природні ресурси, природні умови, природно-ресурсний потенціал, район, рекреація.

Vashchuk Kateryna, Stelmakh Valentyna

Lesya Ukrainka Volyn National University

NATURAL RESOURCE POTENTIAL OF KOVEL DISTRICT

Summary. In the article we have considered the features of the natural resource potential of Kovel district in its modern limits. We analyzed the provision of the territory with natural resources and opportunities for their use at this stage of development. We have studied the peculiarities of the usage and utilization of certain types of natural resources: land, water, forest, climatic, mineral, faunal and natural-recreational. We considered the prospects for the usage of natural resources and conditions of the district, as well as identified resources that play a greater role in the structure of natural resource potential of Kovel district. The main factors that determine the economic direction of the district are climatic conditions, soil cover, forest cover, network of rivers and lakes, the presence of minerals. The analysis showed that the area is well supplied with such minerals as peat, clay, sand, sapropel, phosphorites, native copper, carbonate rocks, silt, chalk. Bottom silt deposits are valuable because they can be used both in human economic activities and for medical purposes. Analyzing the structure of land resources, it can be noted that the largest area is occupied by agricultural land. In the district they grows legumes, industrial and vegetable crops on sod, podzolic and sandy soils. In the process of studying water resources, it was found that there are 45 rivers, 163 lakes, 4 reservoirs, 136 ponds, 5 streams, as well as about 70 drainage systems with a total length of 8525.3 km. In the process of studying water resources, it was found that there are 45 rivers, 163 lakes, 4 reservoirs, 136 ponds, 5 streams, as well as about 70 drainage systems with a total length of 8525.3 km. Analyzing the forest lands of the district, it was found that their area is 279.6 thousand hectares. The forests are dominated by coniferous and deciduous trees. The territory of Kovel district is characterized by a temperate-continental climate with mild winters and mild warm summers. Spring and autumn are characterized by significant prolonged precipitation. The study of fauna showed the presence of a significant number of mammals, birds, reptiles, as well as populations of individuals listed in the Red Book of Ukraine. The direct use of the fauna of the district is hunting and fishing, which is why 479.4 thousand hectares are concentrated within its boundaries. hunting grounds. The study of recreation has shown the presence of significant potential for its development and opportunities to ensure sustainable economic development of the district through the development of recreational and tourist infrastructure.

Keywords: natural resources, natural conditions, natural resource potential, area, recreation.

Постановка проблеми. Важливим чинником економічного та соціального розвитку території є наявність та ефективність використання природних ресурсів. Виявлення рівня природокористування дозволяє визначити основні напрямки та стратегії подальшого господарювання. У більшості випадків наявний природно-ресурсний потенціал не використовується повною мірою, а в основі природокористування лежить нераціональний підхід. Саме тому оцінка використання ПРП, впливу природних ресурсів та умов на господарську діяльність регіону є актуальною проблемою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням та оцінкою природо ресурсного

потенціалу території займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як О.Ф. Балацький, В.А. Барановський, В.В. Горлачук, В.П. Руденко, К.Г. Гофман, В.С. Немчинова, Л.Г. Мельник, А.А. Мінц, М.Ф. Реймерс, С.Г. Струмліна, А.М. Третяк, М.П. Федоренко, М.А. Хвесик та ін.

На період сьогодення науковий доробок вчених з питання природно-ресурсного потенціалу території постійно поповнюється, однак недостатньо вивченими залишаються природні ресурси локальних регіонів країни, з подальшим розглядом оптимізації їх стану.

Мета статті. Метою даної роботи є аналіз природно-ресурсного потенціалу Ковельського району та впливу природних умов території на господарську діяльність регіону.

Виклад основного матеріалу. Ковельський район розташований у північно-західній частині Волинської області. Він був утворений згідно постанови Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» 17 липня 2020 року. У рамках нового адміністративного районування до складу Ковельського району увійшли колишні Ратнівський, Любомльський, Турійський, Шацький, Старовижівський та Ковельський райони відповідно. Адміністративним центром стало місто Ковель. Площа району становить 7708,7 км², що займає 38% від загальної площі Волинської області. Кількість населення станом на 1 січня 2020 року складає 271,2 тис. осіб [15]. Міське населення становить 123, 6 тис. осіб (45,6 % від загальної кількості), сільське – 147,6 тис. осіб (54,4%). Густота населення – 35,2 осіб/км² [15]. Ковельський район нараховує 387 населених пунктів, з них 2 міста (Ковель, Любомль), 9 селищ міського типу та 376 сіл. Географічне положення району характеризується сусідством із Білоруссю на півночі, Польщею на заході, Камінь-Каширським районом на сході, Луцьким на південному-сході та Володимир-Волинським на півдні.

Район займає вигідне фізико-географічне положення, що основною мірою визначає наявність ряду своєрідних природних ресурсів. Їх ефективне використання сприяє веденню сільського господарства, розвитку промисловості, тим самим впливаючи на загальний економічний розвиток регіону.

Природно-ресурсний потенціал території визначається сукупністю наявних природних умов та природних ресурсів властивих даній території. У сучасній структурі ПРП виділяють такі компоненти: земельні, лісові, водні, кліматичні, мінеральні, фауністичні та природно-рекреаційні ресурси.

Мінеральні ресурси. Наявність певного виду корисних копалин визначається геологічною будовою та природними умовами території. На території району наявні такі корисні копалини як торф, глина, пісок, сапропель, фосфорити, самородна мідь, карбонатні породи, глей, крейда.

Внаслідок значної заболочуваності території в умовах надмірного зволоження на низинних болотах наявні значні поклади торфу. Переважаючими видами торфу є: осоковий, осоково-очеретяний, деревно-очеретяний, сфагново-осоковий. Глибина залягання торфу порівняно не значна та сягає 1-3 м, деякі терасові частини долини річки Прип'ять характеризуються затяганням торфу на глибині 4-5 м. Найбільшими родовищами є «Лютка» смт. Стара Виживка та урочище «Дике», поклади торфу в межах якого становлять 56 га [5].

Будівельні піски розробляються в Радощинському кар'єрі, Згоранському родовищі піску площею 4,37 га та на урочищі «Дарка» [3].

Цінною мінеральною сировиною являється сапропель. Він використовується як органічне добриво для покращення родючості ґрунтів, а також як кормові добавки тваринам та для грязелікування у медицині. Поклади сапропелю переважно розташовують в озерних улоговинах, що мають певну приуроченість до болотних угідь. Найбільші родовища знаходяться в озерах Оріхове, Турське, Біле (поблизу с. Любохини), Синове та Прибич.

Значна забезпеченість запасами торфу, будівельного піску та глини є досить перспективною сировинною базою розвитку торфобрикетного виробництва та будівельної цегли.

В процесі пошукових робіт в районі села Жиричі було розвідано поклади мідної руди. Самородна мідь представлена у вигляді вкраплень в межах 6 горизонтів базальтової породи потужністю від 2 до 10 м. Подальші геологічні розвідувальні роботи можуть визначити рентабельність та перспективу розробки даного родовища [8].

Родовище фосфоритів було розвідане поблизу села Поступель. Промислове значення має родовище карбонатних порід в селі Якушів, що є придатним для випалювання вапна.

В межах Ковельського району розвідане родовище мінеральних вод «Лісова пісня». Воно знаходиться в межах однойменного санаторію, де на його базі споруджено свердловину 6 «Шацьк», глибина якої сягає 1258 м. Продуктивність свердловини є незначною і становить 0,57 м³/год [8].

Земельні ресурси. Стан та рівень експлуатованості земельних ресурсів значною мірою залежить від характеру рослинного покриву, заболоченості території, гідрологічної сітки та виду ґрунтів.

Загальна площа земель становить 773,1 тис га. У структурі земельних ресурсів Ковельського району виділяються: сільськогосподарські угіддя – 403,4 тис. га (52,2%), забудовані землі – 20,4 тис. га (2,6%), лісовкриті площі – 279,6 тис. га (36,2%), заболочені землі – 33,0 тис. га (4,3%), на інші землі припадає 36,7 тис. га. (4,7%) (рис. 1).

Ґрунтовий покрив Ковельського району, особливо у північній його частині, характеризується значною заболоченістю. Надмірна зволоженість ґрунтів є несприятливою для посіву сільськогосподарських культур, тому на цих територіях знаходяться пасовища або сіножаті. Переважаючими видами ґрунтів є дерново-підзолисті, середньо-підзолисті, піщані, супіщані, оглеєні, торфово-болотні ґрунти та торф'яники [1].

Господарське використання земель Ковельського району потрібно розглядати в залежності від рівня господарських потреб населення. Загальна тенденція посівних площ тяжіє до скорочення. У структурі посівних площ сільськогосподарських культур виділяються: зернові та зернобобові – 40,9 тис. га, технічні – 37,1 тис. га, картопля, овочеві та баштанні продовольчі – 0,1 тис. га, кормові – 4,3 тис. га. Забезпеченість земельними ресурсами на душу населення становить 2,8 га [1].

Водні ресурси. Ковельський район добре забезпечений водними ресурсами. Вони представлені такими водними об'єктами як річки, озера, водосховища, ставки та підземні води. На території району нараховується 45 річок, 163 озера, 4 водосховища, 136 ставків, 5 струмків, а також близько 70 осушувальних систем загальною протяжністю 8525,3 км. Річки району належать переважно до басейну Чорного моря, окрім річки Західний Буг та її приток, що відносяться до басейну Балтійського моря. Головними річками району є: Прип'ять, Західний Буг, Турія, Виживка, Стохід. Переважаючим типом живлення річок є снігове.

В межах Ковельського району можна виділити три озерних райони: басейн Прип'яті, басейн Західного Бугу та межиріччя Прип'яті та За-

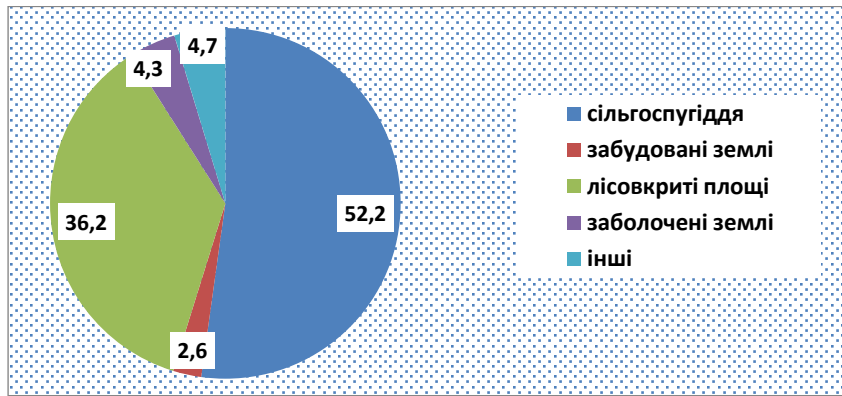

Рис. 1. Структура земельних ресурсів Ковельського району у 2019 році

Джерело: складено авторами за [2; 3; 4; 5; 6; 7]

хідного Бугу. Басейн Західного Бугу нараховує 80 озер, які носять назву Шацькі. Найбільшим та найвідомішим з них є озеро Світязь. Також воно є найглибшим озером України, максимальна глибина якого становить 58,6 м. Велика кількість озер розташовується в лісових масивах [8].

Внаслідок процесів заболочування та заростання озера значна частина їх знаходиться на межі зникнення. Частка таких озер після проведення водоохоронних заходів виконують роль водосховищ, або ж використовуються для потреб населення. Прикладом такої водойми є озеро Турське площею 12,9 км².

Ковельський район лежить в межах Волино-Подільського артезіанського басейну, тому значними є запаси підземних вод. Внаслідок тенденції зниження рівня ґрунтових вод відбувається загальне зниження рівня води у річках району. Гострою проблемою у 2019 році стало обміління озера Світязь, коли вода відійшла від берега на відстань від 20 до 90 метрів. Конкретної причини екологічної проблеми так і не було встановлено. Однією з ймовірних причин науковці вважають застарілі меліоративні системи, зокрема Копайвської.

На території Ковельського району площа меліорованих земель становить 135,3 тис. га, з них 106,1 (78,4%) є осушеними сільськогосподарськими угіддями.

Водокористування в межах району спрямоване за задоволення побутових потреб населення, водопостачання промисловим та сільськогосподарським підприємствам. Добре розвинута гід-

рографічна мережа сприяє розвитку риболовництва та розведенню водоплавних птахів.

Лісові ресурси. Лісогосподарське освоєння території є одним із найдавніших видів господарської діяльності. Наявність лісових ресурсів визначає формування специфіки господарського комплексу території. Площа лісових угідь району становить 279,6 тис. га, лісистість території становить 36,3%. Основні лісогосподарські угіддя зосереджені у північній та північно-західній частині району. У лісостанах домінують цінні деревні види хвойних (сосна, ялина) та листяних (дуб) порід. Середній вік насаджень становить 52 роки. У віковій структурі насаджень виділяють: молодняк, середньовікові, пристигаючі, стиглі і перестійні насадження (табл. 1).

У структурі лісового фонду Ковельського району за віковими групами переважають молодняки та середньовікові породи. Вони становлять 26,1% та 24,5% відповідно.

Природні ресурси лісогосподарств Ковельського району на сьогодні широко використовуються як джерело деревної сировини для галузей промисловості, для рекреації та туризму. Можна зазначити, що рекреаційний потенціал лісових ресурсів району перевищує рівень їх сучасного використання. Окрім заготівлі деревини, відбувається збір і недеревних лісових ресурсів, таких як ягоди, гриби, березовий сік, лікарські рослини. Щорічно заготовлюється близько 1037 т ягід чорниці, 14 т березового соку, 1 т ожини. Для побічного використання відбувається також заготівля ялин – 12 828 шт.

Таблиця 1

Структура та вік лісових насаджень відповідно до лісового господарства, га

Назва ЛГ	Молодняки	Середньовікові	Пристигаючі	Стиглі та перестійні	Всього
Ковельське ЛГ	15 657	2 567,7	7 985,1	1 174	15 657
Ковельське СЛІАТ «Тур»	11 233	17 481	2 978	681	35 513
Любомльське ДП	30 100	25 435	13 940	4 333	73 808
Ратнівське ЛМГ	7 381	14 531,3	5 795,3	1 124,5	28 832,1
ДП Ратнеагрополіс	4 484,5	11 087,3	2 652,6	858,7	19 083,1
Старовижівське ЛГ	7 501,8	20 929	6 237,3	1 080,2	35 748,3
Турійське ЛГ	4 668,8	13 422,8	7 003,2	4 085,2	29 180
Шацьке УДЛГ	4 092,5	12 781,1	3 294,9	818,5	20 987
Разом	45 757	42 916	24 903	7 856	175 145

Джерело: складено авторами за [2; 3; 4; 5; 6; 7]

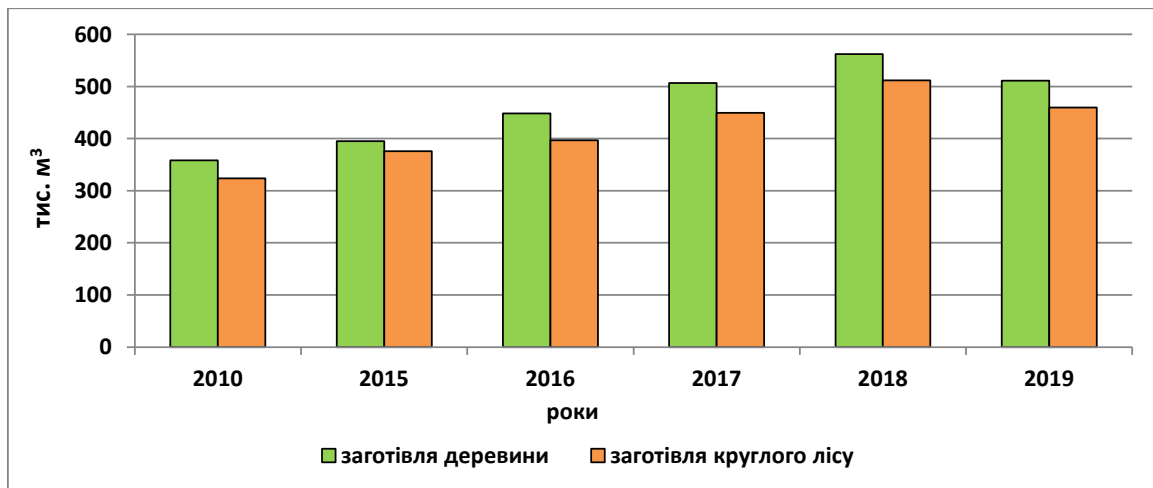

Рис. 2. Динаміка заготівлі лісу у Ковельському районі протягом 2010–2019 рр. [15]

Оцінюючи рівень освоєності лісгосподарської території необхідно проаналізувати показники площі рубок та обсяги лісозаготівлі, а також площі відтворення лісів. У 2019 році площа рубок лісу у Ковельському районі становила 11,1 тис га., з них на рубки головного користування припадає 768 га (7,1%), задля оздоровлення лісів вирубано 10,2 тис. га (91,8%), на інші рубки припадає 62 га (1,1%) [15].

Лісозаготівля являє собою підгалузь лісового господарства, що безпосередньо тяжіє до місць локалізації лісових ресурсів. Всього у районі за 2019 рік було заготовлено 511 тис.м³ деревини та 459,6 тис.м³ круглого лісу. Аналізуючи динаміку заготівлі лісу в період з 2010 по 2019 рік можна відзначити поступове зростання даного показника до 2018 року та невеликий спад у 2019 році (рис. 2).

Площі відтворення лісів шляхом садіння та висівання лісу у районі станом на 2019 рік склали 734 га. Для оптимального збереження площ лісових ресурсів важливе не тільки їх регулярне відновлення, але й раціональне використання, для того щоб задоволення економічних, соціальних, екологічних, культурних та духовних потреб мало місце не тільки для сучасного суспільства але і для майбутніх поколінь.

Кліматичні ресурси. Для території Ковельського району притаманний помірно-континентальний клімат з м'якою зимою та нежарким теплим літом. Весна та осінь характеризується значними затяжними опадами. Річна сума опадів варіюється від 500 до 650 мм. 70% опадів припадає на теплий період року. За даними метеостанції Ковель сумарна сонячна радіація за рік становить 3518 МДж/м². Сумарний показник радіаційного балансу за рік – 1145 МДж/м². Середня температура січня становить -4,6°C, липня – 17,0°C, середньорічна температура складає 7,5°C. Максимальні показники температури за рік становлять 24,5°C (серпень), а мінімальні – 7,6°C (січень). Річна амплітуда коливань температури дорівнює 21,6°C, середня тривалість безморозного періоду становить 160 днів на рік. Показники відносної вологості коливаються від 70% до 90%, максимальна вологість повітря спостерігається у літні місяці.

Максимальна кількість опадів припадає на літні місяці, зокрема на червень (85 мм), липень (87 мм) та серпень (84 мм). Мінімальна кількість опадів випадає у березні та становить 40 мм [11]. На даній території зустрічаються такі атмосферні явища: тумани, грози, хуртовини, град, пилові бурі, ожеледь, паморозь та посушливі явища.

Кліматичні особливості території є визначальними для сільськогосподарської спеціалізації району. За агрокліматичним районуванням Ковельський район лежить в межах вологої, помірно теплої зони. Зокрема, кількість сонячної радіації, а також тривалість сонячного сьйва не сприяє вирощуванню певних видів теплолюбних культур, проте сприяє вирощуванню картоплі, пшениці, жита, вівса, ячменю, льону та овочів.

Фауністичні ресурси. Фауна є невід'ємною складовою природного середовища будь-якої території, адже вона відіграє важливу роль в його екологічній системі. Найбільш поширеними представниками серед ссавців є вовчок (великий, лісовий), білка, куниця лісова, козуля, лось, дикий кабан. У 60-х роках на територію району було привезено та акліматизовано зубра. Серед птахів зустрітими є глухар, тетерук, рябчик, дятел, бородавка, синиця, сойка. Найявні популяції лелеки чорного, який є занесеним до Червоної книги України. Поширеними плазунами та земноводними є ящірка, гадюка звичайна, тритон, ропуха очеретяна. В долинах річок із ссавців розповсюджені полівка, ондатра, зростає популяція бобра; птахи – лунь болотяний, журавель сірий, чорниш, жулан та ін.; плазуни та земноводні – черепаха болотяна, ящірка живородна, жаба трав'яна [1].

Прямим видом використання фауни є мисливство та рибальство. Загальна площа мисливських угідь в межах Ковельського району становить 479,4 тис. га. Найяскравішими представниками диких звірів та птахів в межах мисливств є лось (189 особин), козуля (2440), кабан (757), заєць-русак (8058), лисиця (579), куниця лісова (460), тхір чорний (315), сіра куріпка (1547), рябчик (1228). Район добре забезпечений рибними ресурсами, адже наявність великої кількості водних об'єктів сприяє розведенню різних видів промислових риб [12].

На сучасному етапі природокористування все більшої актуальності набуває охорона та відтво-

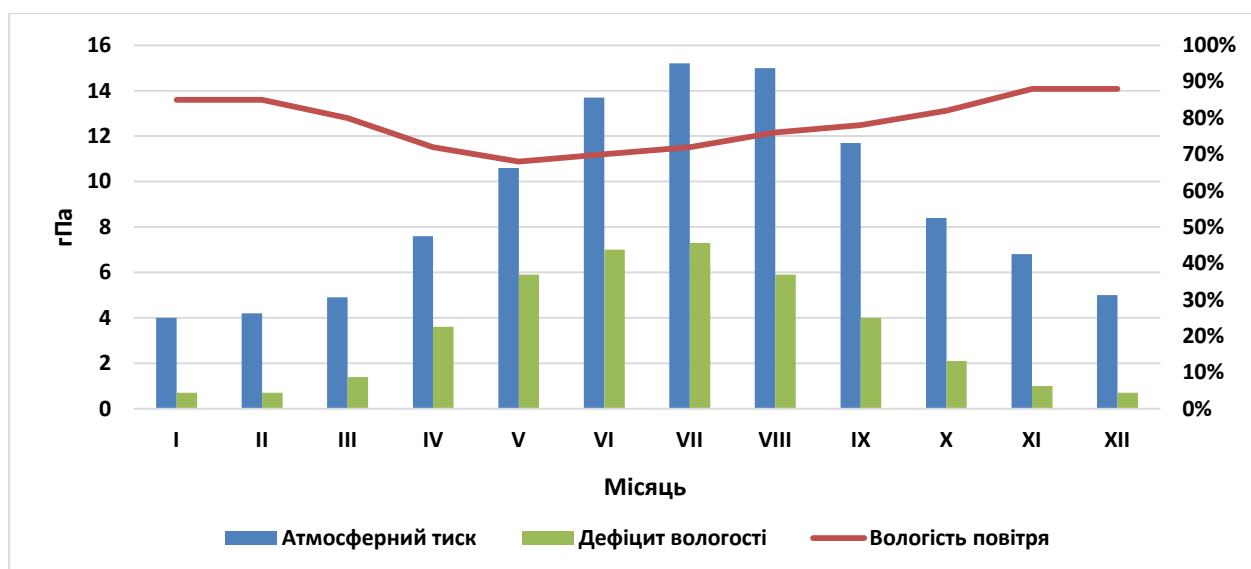

Рис. 3. Річний хід атмосферного повітря, вологості повітря та дефіциту вологості на МС Ковель (2019 р.)

рення фауністичних ресурсів. В межах Ковельського району функціонує Шацький національний природний парк. Заповідна зона утворена з метою збереження природних ландшафтів в районі Шацьких озер, охорони наявних фауністичних та флористичних ресурсів, запобіганню остаточному зникненню рідкісних видів.

Природно-рекреаційні ресурси. Під природно-рекреаційними ресурсами ми розуміємо сукупність наявних природних ресурсів, що в комплексі забезпечують відновлення та розвиток фізичних та духовних сил людини. До рекреаційних ресурсів відносять об'єкти і явища природного походження придатні для відпочинку та туризму. Рекреаційне природокористування є одним із провідних напрямків забезпечення комплексного розвитку території у взаємодії «людина-природа». Також сфера рекреації та туризму є доволі прибутковою та за її рахунок можна забезпечити сталий економічний розвиток регіону.

Ковельський район має значний потенціал для розвитку сфери рекреації за рахунок наявності значних запасів флористичних та фауністичних ресурсів, привабливих для відпочинку лісів, озер, річок, різноманіття ландшафтів та культурно-історичних надбань району.

Для рекреації значний потенціал мають лісові ресурси району. Збирання ягід, грибів, лікарських рослин та інших не деревних ресурсів лісу розцінюється місцевими жителями як один з найбільш корисних видів відпочинку.

Водні ресурси з наявним потенціалом можуть

слугувати основою для будівництва на їх берегах зон відпочинку, баз, пансіонатів для відпочинку.

Найбільш популярними водними об'єктами для відпочинку є група Шацьких озер, насамперед Світязь, Пулемецьке, Луки. Наявний потенціал мінеральних вод, дає можливість розвивати санаторно-курортне лікування. Так, в районі смт. Ратне, біля с. Осниця, с. Тур, санаторію «Лісова пісня» поширені гідрокарбонатно-кальцієві, гідрокарбонатно-натрієві та хлоридно-кальцієві мінеральні води [7].

Лікувальними властивостями володіють наявні в районі сапропелі (донний мул). Ними можна лікувати серцево-судинні захворювання, хвороби суглобів, шкіри, ревматизм. Хоча видобування сапропелів ведеться, але в медичних цілях їх поки не використовують, тому цей вид оздоровчої діяльності може розглядатися як перспективний.

Район має великі можливості для розвитку зеленого і пізнавального туризму, ресурсний потенціал якого досі не оцінений і не має відповідного розвитку.

Висновки. Здійснений аналіз природних ресурсів Ковельського району може свідчити про наявний значний потенціал мінеральних, водних, земельних, лісових, фауністичних та рекреаційно-туристичних ресурсів. Для забезпечення сталого розвитку регіону необхідно раціонально використовувати наявні природні багатства, оптимізувати їх відтворення та охорону. Подальший розвиток рекреаційно-туристської інфраструктури зумовить надходження капіталу, що згодом може бути використаний для підвищення привабливості регіону.

Список літератури:

1. Атлас Волинської області / за ред. М.В. Бурчака, К.І. Геренчука. Луцьк : [б. в.], 1990.
2. Екологічний паспорт Ковельського району / Управління екології та природних ресурсів. Ковель, 2019. URL: <https://voladm.gov.ua/article/ekologichniy-pasport-kovelskogo-rayonu1/>
3. Екологічний паспорт Любомльського району / Управління екології та природних ресурсів. Любомль, 2019. URL: <https://voladm.gov.ua/admin-assets/files/file/Ekologiya/pdf>
4. Екологічний паспорт Ратнівського району / Управління екології та природних ресурсів. Ратне, 2019. URL: <https://voladm.gov.ua/admin-assets/files/file/Ekologiya/pdf>
5. Екологічний паспорт Старовижівського району / Управління екології та природних ресурсів. Стара Вижівка, 2019. URL: <https://voladm.gov.ua/article/ekologichniy-pasport-starovizhivskogo-rayonu1/>

6. Екологічний паспорт Турійського району / Управління екології та природних ресурсів. Турійськ, 2019. URL: <https://voladm.gov.ua/article/ekologichniy-pasport-turiyskogo-rayonu1/>
7. Екологічний паспорт Шацького району / Управління екології та природних ресурсів. Шацьк, 2019. URL: <https://voladm.gov.ua/article/ekologichniy-pasport-shackogo-rayonu/>
8. Зузук Ф.В., Залеський І.І. Природно-ресурсний потенціал Західної Волині. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій*. 2010. Розділ І. Географія. № 7. С. 16–23.
9. Зузук Ф.В., Кутувий С.С., Ільїн Л.В., Колошко Л.К., Нетробчук І.М., Міщенко О.В. Природні ресурси Волинської області. *Вісник Львівського університету. Серія географія*. 2009. Вип. 37. С. 29–42.
10. Клімчук Б.П. Оцінка природно-географічних чинників комплексного розвитку Волинської області. *Географія і туризм*. 2012. Вип. 23. С. 198–205.
11. Мельничук М.М., Пасевич Ю.В. Оцінка природно-ресурсного потенціалу Любешівського району Волинської області. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій*. 2011. Розділ І. Географія. № 8. С. 47–53.
12. Природа Волинської області / за ред. К.І. Геренчука. Львів : Вища шк., 1975.
13. Природні ресурси. Волинська обласна державна адміністрація. URL: <https://voladm.gov.ua/article/prirodni-resursi/>
14. Саковець О. Порівняльна характеристика природно-ресурсного потенціалу Рожищенського та Ківерцівського районів Волинської області. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2017. Вип. 1(66)/2(67). С. 151–154.
15. Статистичний щорічник Волинь 2019 / Головне управління статистики у Волинській області. Луцьк, 2020. URL: http://lutsk.ukrstat.gov.ua/M_1.pdf

References:

1. Atlas Volyns'koyi oblasti / za red. M.V. Burchaka, K.I. Herenchuka. Luts'k: [b. v.], 1990.
2. Ekolohichnyy pasport Kovel's'koho rayonu / Upravlinnya ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv. Kovel', 2019. URL: <https://voladm.gov.ua/article/ekologichniy-pasport-kovelskogo-rayonu1/>
3. Ekolohichnyy pasport Lyuboml's'koho rayonu / Upravlinnya ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv. Lyuboml', 2019. URL: <https://voladm.gov.ua/admin-assets/files/file/Ekologiya/.pdf>
4. Ekolohichnyy pasport Ratnivs'koho rayonu / Upravlinnya ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv. Ratne, 2019. URL: <https://voladm.gov.ua/admin-assets/files/file/Ekologiya/.pdf>
5. Ekolohichnyy pasport Starovyzhivs'koho rayonu / Upravlinnya ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv. Stara Vyzhivka, 2019. URL: <https://voladm.gov.ua/article/ekologichniy-pasport-starovizhivskogo-rayonu1/>
6. Ekolohichnyy pasport Turiys'koho rayonu / Upravlinnya ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv. Turiys'k, 2019. URL: <https://voladm.gov.ua/article/ekologichniy-pasport-turiyskogo-rayonu1/>
7. Ekolohichnyy pasport Shats'koho rayonu / Upravlinnya ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv. Shats'k, 2019. URL: <https://voladm.gov.ua/article/ekologichniy-pasport-shackogo-rayonu/>
8. Zuzuk F.V., Zales'kyi I.I. (2010). Pryrodno-resursnyy potentsial Zakhidnoyi Volyni. *Pryroda Zakhidnoho Polissya ta prylehlykh terytoriy*. Rozdil I. Heohrafiya, no. 7, pp. 16–23.
9. Zuzuk F.V., Kutovyy S.S., Il'yin L.V., Koloshko L.K., Netrobchuk I.M., Mishchenko O.V. (2009). Pryrodni resursy Volyns'koyi oblasti. *Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya heohrafiya*, vol. 37, pp. 29–42.
10. Klimchuk B.P. (2012). Otsinka pryrodno-heohrafichnykh chynnykiv kompleksnoho rozvytku Volyns'koyi oblasti. *Heohrafiya i turyzm*, vol. 23, pp. 198–205.
11. Mel'niychuk M.M., Pasevych Yu.V. (2011). Otsinka pryrodno-resursnoho potentsialu Lyubeshivs'koho rayonu Volyns'koyi oblasti. *Pryroda Zakhidnoho Polissya ta prylehlykh terytoriy*. Rozdil I. Heohrafiya, no. 8, pp. 47–53.
12. Pryroda Volyns'koyi oblasti / za red. K.I. Herenchuka. L'viv: Vyshcha shk., 1975.
13. Pryrodni resursy. Volyns'ka oblasna derzhavna administratsiya. URL: <https://voladm.gov.ua/article/prirodni-resursi/>
14. Sakovets' O. (2017). Porivnyal'na kharakterystyka pryrodno-resursnoho potentsialu Rozhyshchens'koho ta Kivertsivs'koho rayoniv volyns'koyi oblasti. *Visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Heohrafiya*, vol. 1(66)/2(67), pp. 151–154.
15. Statystychnyy shchorichnyk Volyn' 2019 / Holovne upravlinnya statystyky u Volyns'kiy oblasti. Luts'k, 2020. URL: http://lutsk.ukrstat.gov.ua/M_1.pdf

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-31>

УДК 7.03(477.53-25)

Овчаренко О.І., Кравченко А.М.

Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури

«САД БОГІВ» – МІСЦЕ НАРОДЖЕННЯ ТАЛАНТІВ

Анотація. Стаття присвячена творчості відомих художників, які почали свій творчий шлях з культурної спільноти під назвою «Сад Богів», яку заснував Іван Мясоедов під Полтавою у Павленках на початку ХХ ст. На прикладах відомих робіт художників проаналізований зв'язок між ними у певний період часу та вплив цього осередка на подальшу їх творчість. У результаті дослідження виявлені співпадіння в образній та формальній системах творчості художників цього кола, та пов'язаність їх долі. У статті досліджується взаємозв'язок між відомими художниками: Іваном Мясоедовим, Соломоном Смоляновим, Федіром Кричевським, Всеволодом Максимовичем та привертається увага до більш детального та поглибленого вивчення цього культурного середовища.

Ключові слова: «Сад Богів», Іван Мясоедов, Соломон Смолянов, Федір Кричевський, Всеволод Максимович, мистецтво Полтави, культ античності, українське мистецтво на початку ХХ ст.

Ovcharenko Oleksiy, Kravchenko Alina

National Academy of Fine Arts and Architecture

«GARDEN OF THE GODS» – THE BIRTHPLACE OF TALENTS

Summary. The article is devoted to the works of famous artists who began their creative path with the cultural community called «Garden of the Gods», which was founded by Ivan Myasoyedov near Poltava in Pavlenki in the early twentieth century and the influence of this center on their further work. As a result of the research, coincidences in the figurative and formal systems of creativity of artists of this circle, and the connection of their destinies were revealed. The article examines the relationship between famous artists: Ivan Myasoyedov, Solomon Smolyanov, Fedor Krychevsky, Vsevolod Maksimovich and draws attention to a more detailed and in-depth study of this cultural environment. The period of the end of the XIX century – early twentieth century for the progress of all mankind became very rich in radical changes and transformations that affected all spheres of human activity. Among the most prominent events that contributed to the emergence and development of new artistic trends was the industrial revolution and the First World War. It was this whirlwind of events that inspired contemporary artists to go in search of new ideas, change the angle of vision, inspired the use of various techniques and materials. The Art Nouveau era is characterized as a combination of many different creative directions, the purpose of which was to move away from the literal depiction of reality in the world of human experiences and emotions. There was a difficult confrontation between generations in Ukrainian art. A difficult transition from the established manner of realist artists (represented primarily by the Society of «Wanderers») to the search for new plastic forms and methods of working with them, recourse to the symbolist methods of artistic thinking and mythology. The painting of the late nineteenth century is characterised by high detailed, enhanced decorativeness, enhanced emotionality which expressed through color and tone. «Garden of the Gods» is a unique phenomenon in Ukraine, which was founded by Ukrainian artist Ivan Myasoyedov, who was a son of Grigory Myasoedov (founder of the movement of artists «Wanderers»), in the early twentieth century. The creation of such a cultural environment was due to the confrontation of generations, differences in the vision of reference aesthetic guidelines and different worldviews between father and son. «Garden of the Gods» in Pavlenky became an original center of modern aesthetics and symbolism in the stream of new European trends and witnessed the current synchronization in the Ukrainian fine arts at the turn of the century.

Keywords: «Garden of the Gods», Ivan Myasoyedov, Solomon Smolyanov, Fedor Krychevsky, Vsevolod Maksimovich, art of Poltava, the cult of antiquity, Ukrainian art in the early twentieth century.

Постановка проблеми. Творчість та діяльність Івана Мясоедова не можна вважати цілком вивченою. Багато з істориків мистецтва намагалися висвітлити його життя та творчі здобутки у своїх роботах, але майже всі публікації охоплюють матеріал лише фрагментарно. Ім'я Івана Мясоедова на теренах України недооцінено. Для виявлення місця та значення художника в історії й розвитку культури України потрібно проводити більше поглиблених аналітичних робіт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Бібліографічна база досліджень складається зі статей та монографічної роботи Коваленко А. І. В статті Білаш К. «Федір Кричевський: 8 цікавих фактів із життя художника «в картинах» розглядається

творчість та життя художника Федіра Кричевського та його взаємодія з Іваном Мясоедовим [1]. Будяк О. «Хлопці позують на даху в костюмі Адама. Я терплю» надає в своїй роботі спогади Григорія Мясоедова про міжособисті відносини з сином під час існування «Саду Богів» [2]. Спільна стаття Курочки В., Малік К. «Полтавець Іван Мясоедов: бунтар-авантюрист, шпигун і художник світового значення.» в художній манері розповідає про життєдіяльність Івана Мясоедова [3]. Для виявлення взаємозв'язку між Іваном Мясоедовим та Соломоном Смоляновим була використана стаття Вікторова О. «Соломон Смолянов: Життя за фальшиві деньги» [4]. Творча спадщина та характеристика художника Всеволода Максимовича розглядається

у статті Парашутова «Всеволод Николаевич Максимович / Сад Українського Модерну» [5]. Однією з найважливіших робіт для дослідження життєдіяльності Івана Мясоедова, та для дослідження культурного осередку «Сад Богів», на сьогоднішній день, є монографічна робота Коваленко А. І. «Іван Мясоедов – художник Серебряного века: монографія» [6].

Мета статті – встановити взаємозв'язок між творчим формуванням відомих художників, що приймали участь в «Саді Богів». Дослідити та проаналізувати діяльність культурного середовища. Виявити вплив художників один на одного, що відобразилося в подальшій творчості.

Виклад основного матеріалу. Період кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. для поступу всього людства став дуже багатим на кардинальні зміни та трансформації, які торкнулися всіх сфер діяльності людини. До найвидатніших подій, які сприяли виникненню та розвитку нових мистецьких течій став індустріальний переворот та Перша світова війна. Саме цей вихор подій надихнув сучасних митців відправитися на пошук нових ідей, змінити кут бачення, надихнув до використання різноманітних технік та матеріалів. Добу модерну характеризують як об'єднання численної кількості несхожих між собою творчих напрямів, метою яких був відхід від буквального зображення реальності в світ людських переживань та емоцій. В українському мистецтві відбувалося важке протистояння поколінь. Складний перехід від усталеної манери художників-реалістів (представлених насамперед товариством «Передвижників») до пошуку нових пластичних форм та методів роботи з ними, звернення до символістських прийомів художнього мислення та до міфологізму. Для живопису кінця ХІХ ст. характерна висока деталізація, посилені декоративність, підсилення емоційності через колір та тон.

«Сад Богів» – це унікальне явище на теренах України, яке було засновано українським художником Іваном Мясоедовим, сином Григорія Мясоедова (засновником руху художників «Передвижників»), на початку ХХ століття. Створення подібного культурного середовища було обумовлено протистоянням поколінь, розбіжностями в баченні еталонних естетичних орієнтирів та різних світоглядів між батьком та сином. Свідомість молодого художника, почуття прекрасного формується в час коли відроджуються Олімпійські ігри, входить у моду гімнастика, на зміну класичному балету приходять вільний танець та розвивається антикознавство [1].

Григорій Мясоедов – дуже видатна та впливова людина в галузі мистецтва. Він був одним із засновників Товариства передвижників. Він створив багато відомих робіт, таких як «Читання Положення 19 лютого 1861 року», «Земство обідає», «Косарі» [2]. Його особистість була дуже суперечливою та неординарною, що в спадок передалося і його сину. З його обличчя І. Рєпін писав образ царя у відомій картині «Іван Грозний і син його Іван 16 листопада 1581 року».

Наприкінці ХІХ ст. Григорій Мясоедов здійснив свою мрію та придбав маєток під Полтавою в Павленках (на той час це була окраїна міста) з великим плодovitим садом, парком та ставком. Вся родина переїхала до цього маєтку, але без Івана.

Іван М'ясоедов народився 12 жовтня 1881 року. Прізвиськом свого хрещеного батька – Зотова – користувався у другій половині життя. Значну частину свого життя він провів в еміграції, мешкаючи в різних європейських столицях – в Берліні, Брюсселі, а також в столиці князівства Ліхтенштейн Вадуці під ім'ям Євген Зотов. Де б він не жив, М'ясоедов скрізь багато працював [3]. Він мав важке дитинство, бо батько його зневажав і вважав не своєю дитиною до вісімнадцяти років. Г. Мясоедов віддав його на виховання до великої родини пейзажиста Олександра Кисельова у Санкт-Петербург. У нього Іван жив до семи років, поки батько не повірив в їх рідність та не забрав до маєтку в Полтаві.

У 1891 році Іван Мясоедов починає творчий шлях у приватній художній школі, яку заснував його батько. Тут він знайомиться з молодим Соломоном Смоляним.

Соломон Смоляний є вихідцем з сім'ї шойхета полтавської синагоги Ісаака Смолянова. Інтерес до малювання у Соломона, народився в Полтаві в кінці ХІХ століття. Сталося це після випадкового відвідування приватної художньої школи, відкритої знаменитим живописцем Григорієм Мясоедовим. Попри всі настанови батька бути слухняним та почитати єврейські традиції хлопець пішов своїм шляхом, в цій школі він освоїв техніку малювання і живопису. А познайомившись з сином засновника школи, який спочатку йшов по стопах батька Іваном Мясоедовим, Соломон став брати уроки у нього. Незважаючи на наявну різницю у віці, учень з учителем швидко знайшли спільну мову і незабаром стали друзями, яких розлучила лише революція в Російській Імперії [4].

Створення культурного середовища «Сад Богів» цілком заслуга Івана Мясоедова. Шлях, який він пройшов до цього створення є невід'ємною частиною самого культурного середовища. Почавши свій шлях художника в Александрівському реальному училищі, не можна було припустити, що з таким «непоказовим» атестатом у хлопця може скластися яскраве майбутнє, але Іван завжди мав свій погляд та міг його відстоювати. За пропозицією отця в 1896/97 рр. молодий полтавець поступає до відомого та пристижного Московського училища скульптури та архітектури. Існують два варіанти чого його допустили до іспитів: 1) Григорій Мясоедов особисто звернувся у спілку, з проханням про допуск сина; 2) безпосередньо через талант Івана. Саме в цьому училищі розкривається його любов до античності, міфології та культу тіла. Він почав займатися гиревим спортом та приймає участь у змаганнях з важкої атлетики (де також відзначився відзнаками). Маючи великий зріст (приблизно 190 см), та багато м'язів молодий Мясоедов захоплював оточуючих людей і сам дуже пишався своєю формою. Його мистецьке оточення вважало за успіх мати такого колоритного натурщика, бо силач мав не тільки великі та фактурні м'язи, але й величезну харизму, міг себе гарно зарекомендувати, вмів позувати. Московське училище Іван закінчив з 4 срібними медалями та свідоцтвом Некласного художника [6, с. 41]. Повертаючись до Полтави він не поспішав, тому відправився у Санкт Петербург, де активно знайомився з членами угруповання «Мир искусства» та розвивався як спортсмен.

Надихнувшись роботою сучасних майстрів, життям великого міста, колоритом та епогажністю людей у 1903–1907 рр. Іван Мясоедов повертається до Полтави з чітким усвідомленням того в якому напрямку він хоче розвиватися. Оселившись у флігелі в садибі в Павленках, він почав збирати у себе молодих художників та створювати живі картини на міфологічні сюжети. Серед учасників цих дійств були відомі нині митці: Соломон Смоляний, Федір Кричевський, Всеволод Максимович.

Окрім щоденної творчої практики в написанні пластичних оголених тіл, учасники середовища організовували розважальні дійства в саду, або оголені прогулянки по околицях. Ці події не могли не вплинути на світогляд членів «Саду Богів», бо щоб приймати себе таким як є, пропагуючи культ тіла потрібно переступити через комплекси та думки інших людей, з чим всі, безсумнівно, впоралися.

Кількість учасників «Саду Богів» вказати важко, бо документів про вступ до цього середовища не існувало. Однак, ми можемо зробити припущення, щодо кількості. Аналізуючи картину І. Г. Мясоедова «Похід аргонAUTів», яка була написана в період діяльності клубу. Нажаль, оригінал цієї карти не зберігся через події Другої Світової війни. Коли німці відходили, то спалили значну кількість експонатів Львівського художнього музею. Зараз ми можемо аналізувати це полотно по багатьом замальовкам та ескизам [Зобр. № 4]. На цьому полотні зображена велика група напівоголених людей які пливають на кораблі. Всі постаті мають атлетичні тіла та нагадують античних героїв своїми позами. Ініціалізувати особистості майже неможливо, через те що більшість поз з відвернутими обличчями. Однак можна знайти співпадіння обрисів в ескизі до полотна «АргонAUTи» та етюдів «Відпочинок амазонок», що знаходиться в постійній експозиції Полтавського художнього музею ім. М. Ярошенко [Зобр. № 2].

Одним з учасників був друг Івана Мясоедова Федір Кричевський, шляхи з яким перетнулися у Московському художньому училищі живопису, скульптури і архітектури. Вони відвідували заняття у спіль-

них викладачів та разом вперше відправилися у подорож за кордон до Англії. Федір згадував, як Григорій Мясоедов будив їх з Іваном близько шостої ранку й виганяв у сад на зарядку. Після сніданку вони по 4–5 годин без перерви писали пейзажі, натурників, етюди й портрети.

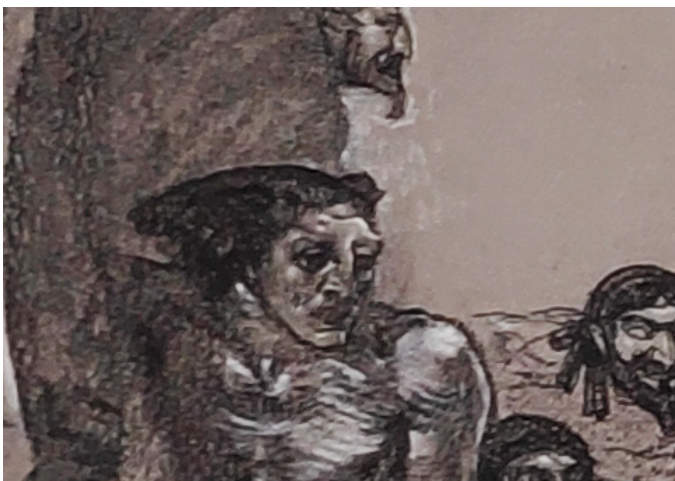
«Ваня живе у флігелі, де в нього постійно стримлять молоді люди – його раби і наперсники, яких він пригнічує своєю величчю, – розповідає Григорій Мясоедов у листі до Анастасії Кривцової. – Молодь пише в мене в саду. Хлопці позують на даху в костюмі Адама. Я терплю, бо це потрібно моему героєві Вані. Він у позі знаменитого художника махає пензлем, іноді до ладу. Або дає своїм шакалам настанови, добродушно й солідно» [2].

Для Федора цей досвід був теж дуже корисним та плідним, бо саме в цей час він має змогу практикуватися кожного дня пишучи пластичні тіла з природи, та маючи нагоду писати пейзажі під керівництвом відомого передвижника Григорія Мясоедова, прикладом його інтересу до пластики оголеного тіла і гармонії тілесних форм може служити робота «Натурщик. Етюд» [1] [Зобр. № 3].

Наступний з учасників «Саду Богів» був Соломон Смоляний. Йому не довелося стати великим живописцем, але він мав дуже великі здібності в прорисовці деталей та копіюванні. В період діяльності в «Саді Богів» він остаточно визначив свій шлях як художника, який й допоміг йому

Зобр. № 1. І. Мясоедов, «АргонAUTи», 1908 р.

Зобр. № 2

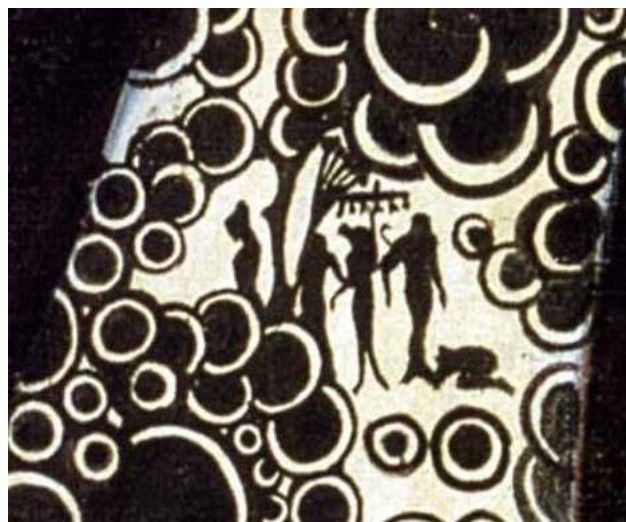
Іван Мясоедов. Жінча голівка. Етюд до картини «Відпочинок амазонок»

Зобр. № 3. Федір Кричевський,
«Натурщик. Етюд». 1900–1910 рр.

врятуватися від страшного катаклізму, в якому загинуло понад мільйона євреїв. Батько намагався припинити його юнацькі протести спокійними повчальними бесідами, але все було марно. На Соломона махнули рукою після того, як знайшли в його кімнаті ескізи голих жінок, а він лише посміхнувся: «Це моя майбутня професія. Я вирішив стати художником». І він ним став [4]. Схожі інтереси Соломона та Івана були не тільки в живописі, саме в цей час зароджується пристрасть до підробки грошей. Фальшивомонетництвом хлопці почали займатися ще у Полтаві, намагаючись таким чином уникнути бідності, але вже рівня професіоналів вони набули у Німеччині. Шляхи Івана та Соломона перетиналися в майбутньому саме на цьому ґрунті.

Ще одним з видатних вихідців «Саду Богів» є Всеволод Максимович, котрий також народився у Полтаві. Життя цього художника було недо-

Зобр. № 4

вим, але дуже насиченим на події. Формування як особистості та художника почалося саме з культурного середовища, заснованого Іваном Мясоедовим. Всі панно та картини Всеволода Максимовича пронизані епохою модерну, символізму з мотивами античності. Максимович любив зображати численні гірлянди з рослинних візерунків, якими облєтені персонажі, схожі на олімпійських атлетів. Дуже точну характеристику цим полотнам дав у своїй статті про український модернізм «Роздоріжжя» історик Джон Боулт: «Липкі шупальця його композицій охоплюють освітлений бурштиновим світлом простір, заповнений божевільними Ефебами, хибними Аполлонами, діонісійськими німфами і люблячими розкіш аргонавтами» [5].

Проблематично скласти уявлення про процесії, які відбувалися у «Саді Богів», бо матеріалів для дослідження не так багато. Одними з головних джерел є монографія А. Коваленко «Іван Мясоедов – художник Серебряного века», 1998 року та книга про Івана Мясоедова, що була випущена в Вадуці, Ліхтенштейні («IVAN MIASSOJEDOFF – EUGEN ZOTOW. 1881–1953»), 1997 року. Це видання багате на фото Івана Мясоедова, що позує в різних образах та на репродукції картин, що були створені в цей період. Другим важливим джерелом є творчі роботи учасників середовища. Найяскравішим прикладом робіт, які можна розглядати для аналізу діяльності «Саду Богів» є картини Всеволода Максимовича. Багато сюжетів повторюється як в картинах Максимовича так і в фотографіях Мясоедова.

Взявши до уваги одну із видатних робіт Всеволода Максимовича «Автопортрет» можна відмітити невеликий сюжет, що скривається проміж орнаментального оздоблення (Зобр. № 4), який передає атмосферу культурного середовища, в якому він приймав участь. Такі приховані сюжети присутні на багатьох картинах і привертають увагу глядача. Це дуже цікавий аспект якому можна присвятити окреме дослідження.

На зображенні № 5 два автопортрети. Всеволода Максимовича (ліворуч) та Івана

І. Г. Мясоедов.

Зобр. № 5

Мясоедова (праворуч). Здійснюючи порівняльний аналіз можна відмітити велику схожість між цими чоловіками, навіть зробити припущення, що на лівій картині зображено Мясоедова, однак підпис Всеволода, що знаходиться ліворуч від лівого ліктя розбиває здогадки. Тим не менш, вплив Іван мав не тільки на творчу сторону Всеволода, але й на звичайну життєву, зовнішню.

Відомо, що в «Саду Богів» учасники писали один з одного. Як доказ цього можна розглядати, творчість Всеволода [Зобр. № 6].

Ліворуч знаходиться картина В. Максимовича «Оголені», праворуч на фото зображено Івана Мясоедова в образі Вакха [Зобр. № 7].

Культ античності, міфологічна тематика дуже вплинули на творчість Максимовича. Найвідоміші його роботи були написані саме у період членства в «Саді Богів».

Висновки. «Сад Богів» – це унікальне культурне середовище, яке проіснувало зовсім недовго, але сприяло формуванню відомих нині художників: Івана Мясоедова, Соломона Смолянова, Федіра Кричевського, Всеволода Максимовича. Цей гурток вплинув на все українське мистецтво початку ХХ ст. та сприяв зміні світогляду молодих художників. Іван Мясоедов, що був засновником «Саду Богів», перевернув свідомість своїх однодумців, зміг повести за собою десятки людей та надихнути художників. Четверо митців, творчий шлях яких

Зобр. № 6

Зобр. № 7

почався саме з «Саду Богів», реалізували себе в діяльності, яка була пов'язана з творчістю. Треба відмітити, що деякі художники вийшли з цього осередку із сформованим індивідуальним впізнаваним художнім стилем (наприклад, Всеволод Максимович). «Сад Богів» у Павленках став оригінальним осередком естетики модерну та символізму у рідчій нових загальноєвропейських тенденцій і засвідчив актуальну синхронізацію в українському образотворчому мистецтві зламу століть.

Список літератури:

1. Білаш К. Федір Кричевський: 8 цікавих фактів із життя художника «в картинах». *LB.ua*. 2017. URL: https://lb.ua/culture/2017/07/10/371016_fedor_krichevskiy_8_interesnih.html (дата звернення: 27.04.2021).
2. Будяк О. «Хлопці позують на даху в костюмі Адама. Я терплю». *Gazeta.ua*. 2019. URL: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_hlopci-pozuyut-na-dahu-v-kostyumi-adama-a-terplyu/898606 (дата звернення: 27.04.2021).
3. Курочка В., Малік К. Полтавець Іван М'ясоедов: бунтар-авантюрист, шпигун і художник світового значення. *ЗМІСТ*. URL: <https://zmist.pl.ua/publications/poltavec-ivan-myasojedov-buntar-avantiyurist-shpigun-i-hudozhnik-svitovogo-znachennya> (дата звернення: 27.04.2021).
4. Вікторов О. Соломон Смолянов: Жизнь за фальшивые деньги. *Русский дом*. 2016. URL: <https://russiahousenews.info/world-war-2-victory/solomon-smolyanov-falshivye-dengi> (дата звернення: 27.04.2021).
5. Парашутов. Всеволод Николаевич Максимович / Сад Українського Модерну. *Сад українського модерну*. URL: <https://parafia.org.ua/SUM/biblio/творці/всеволод-ніколаевич-максимович/> (дата звернення: 27.04.2021).
6. Коваленко А. І. Іван Мясоедов – художник Серебряного века : монографія. Севастополь, Крим : Мир, 1998. 204 с.

References:

1. Bilash K. (2017) Fedir Krychevskiy: 8 tsikavykh faktiv iz zhyttia khudozhnyka «v kartynakh» [Fedor Krychevsky: 8 interesting facts from the life of the artist «in the paintings»]. *LB.ua* (electronic journal). Available at: https://lb.ua/culture/2017/07/10/371016_fedor_krichevskiy_8_interesnih.html (accessed 27 April 2021).
2. Budiak O. (2019) «Khloptsi pozuyut na dakhу v kostyumi Adama. Ya terplyu» [«Guys posing on the roof in Adam's suit. I'm patient»]. *Gazeta.ua* (electronic journal). Available at: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_hlopci-pozuyut-na-dahu-v-kostyumi-adama-a-terplyu/898606 (accessed 27 April 2021).
3. Kurochka V., Malik K. Poltavets Ivan M'iasoiedov: buntar-avantiyuryst, shpyhun i khudozhnyk svitovoho znachennia [«Ivan Myasoiedov from Poltava: rebel-adventurer, spy and world-famous artist»]. *ZMIST* (electronic journal). Available at: <https://zmist.pl.ua/publications/poltavec-ivan-myasojedov-buntar-avantiyurist-shpigun-i-hudozhnik-svitovogo-znachennya> (accessed 27 April 2021).
4. Viktorov O. (2016) Solomon Smolianov: Zhyzn za falshyvye denhy [Solomon Smolyanov: Life for fake money]. *Russkyi dom* (electronic journal). Available at: <https://russiahousenews.info/world-war-2-victory/solomon-smolyanov-falshivye-dengi> (accessed 27 April 2021).
5. Parashutov. Vsevolod Nykolaevych Maksymovych / Sad Ukrainkoho Modernu [Vsevolod Nikolaevych Maksimovich / Garden of Ukrainian Art Nouveau]. *Sad ukrainskoho modernu* (electronic journal). Available at: <https://parafia.org.ua/SUM/biblio/творці/всеволод-ніколаевич-максимович/> (accessed 27 April 2021).
6. Kovalenko A. I. (1998) Ivan Miasoedov – khudozhnyk Serebrianoho veka: monohrafiia [Ivan Myasoedov – artist of the Silver Age: monograph]. Sevastopol, Crimea: Myr.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-32>

УДК 7.091.4

Овчинников А.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

МИСТЕЦЬКИЙ ФЕСТИВАЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ТАНЦЮВАЛЬНОЇ СПІЛЬНОТИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Анотація. У статті розглянуто та проаналізовано загальні тенденції організації та проведення фестивалів танцю в Україні в період з набуття Незалежності у 1991 році до сьогодення. Автор дослідив наукові статті та звіти українських та іноземних дослідників щодо культурної та мистецької складової мистецьких хореографічних фестивалів, аспектів їх організації та проведення. Автором з'ясовано та окреслено причини підвищення інтересу до занять танцем та хореографією серед різних вікових категорій населення України протягом двох останніх десятиріч. Танець є частиною традиційної культури в Україні і через це кількість танцювальних шкіл, кафедр хореографії та танцювальних гуртків постійно зростає. Нові телевізійні шоу, що мають у своїй складовій хореографічні виступи та змагання привертають увагу і викликають інтерес нової аудиторії. Автором доведено, що низька якість рівня фестивалів танцю та їх орієнтація лише на отримання прибутку є однією з причин стагнації розвитку незалежних професійних танцювальних компаній. Запропоновано критерії для аналізу хореографічних фестивалів за якими їх можна умовно розділити на «професійні» та «аматорські». В процесі дослідження приділено увагу наявності експертної ради або журі, освітньої та нетворкінгової складової, технічному забезпеченню та спроможності виконати технічний райдер учасників. На прикладі найбільших українських фестивалів розглянуто глядацькі аудиторії фестивалів а також наявність та ефективність комунікаційних стратегій, що впливають на відвідуваність. Автором проаналізовано причини загального зниження виконавського та хореографічного рівня учасників більшості регіональних фестивалів. Зазначено, що відсутність експертних рад та фахового професійного журі, що здійснює відбір учасників сприятиме зниженню цього рівня. За наведеними критеріями досліджено спроможність фестивалів формувати професійну спільноту та впливати на її сталість, в тому числі мотивувати учасників фестивалів до творчої діяльності, одержання професійної освіти та професіоналізації. Зроблено висновки щодо перспективи розвитку професійних танцювальних компаній у сучасних умовах. Особливо відзначено роль фестивалю сучасного танцювального театру Zelyonka FEST у сприянні розвитку спільноти.

Ключові слова: фестиваль, сучасний танець, сучасна хореографія, танцювальна спільнота, комунікаційна стратегія, спектакль, перформанс, глядацька аудиторія, експертна рада, журі, професійна освіта.

Ovchinnikov Anton

Lviv Ivan Franko National University

ART FESTIVAL AS A TOOL FOR THE DEVELOPMENT OF THE DANCE COMMUNITY: PROBLEM ISSUES

Summary. The article considers and analyzes the general tendencies of organization and management of dance festivals in Ukraine in the period from gaining Independence in 1991 to the present. The author researched scientific articles and reports of Ukrainian and foreign researchers on the cultural and artistic component of choreographic art festivals, aspects of their organization and management. The author clarifies and outlines the reasons for the increase in interest in dance and choreography among different age groups of the population of Ukraine during the last two decades. Dance is part of the traditional culture in Ukraine and because of this the number of dance schools, choreography departments and dance groups is constantly growing. New TV shows with choreographic performances and competitions attract attention and interest of new audiences. The author proved that the low quality of the level of dance festivals and their focus only on making a profit is one of the reasons for the stagnation of the development of independent professional dance companies. Criteria for the analysis of choreographic festivals according to which they can be divided into «professional» and «amateur» are offered. The study focuses on the presence of an expert council or jury, educational and non-networking component, technical support and the ability to perform the technical rider of the participants. On the example of the largest Ukrainian festivals, the audience of the festivals is considered, as well as the availability and effectiveness of communication strategies that affect attendance. The author analyzes the reasons for the general decline in the performance and choreography of participants in most regional festivals. It is noted that the lack of expert councils and a professional professional jury that selects participants will help reduce this level. According to these criteria, the ability of festivals to form a professional community and influence its sustainability, including motivating festival participants to creative activities, professional education and professionalization. Conclusions are made on the prospects of development of professional dance companies in modern conditions. The role of the Zelyonka FEST contemporary dance theater festival in promoting community development was especially noted.

Keywords: festival, management, organization, contemporary dance, modern choreography, dance community, communication strategy, spectacle, performance, audience, board of experts, jury, professional education.

Постановка проблеми. Останні десять років в Україні спостерігається сплеск інтересу до занять різними формами танцю. В залежності від віку, власних можливостей

та інтересів люди обирають танець з різних міркувань та вподобань. Комуś він потрібен як засіб для соціалізації в середині групи, в якості рухової терапії, як спосіб проведення вільного

часу, в інших випадках – як можливість підвищити рухово-рефлексійні навантаження задля фізичного та емоційного розвитку дітей та підлітків. Таке підвищення інтересу призвело до збільшення кількості шкіл та танцювальних студій. Кожна з них обирає свою індивідуальну методику навчання і створює відповідний навчально-виховний клімат спілкування у середні колективу. Однак завершальним етапом великої творчої роботи є сценічний виступ і як наслідок – збільшення кількості регіональних та національних фестивалів танцю, які дають змогу для одночасної демонстрації творчого доробку танцювальних шкіл, студій, колективів.

Одночасно з процесами актуалізації творчих методик та навчальних систем в Україні збільшилась кількість навчальних закладів, що надають можливість отримати професійну освіту хореографа, педагога або виконавця в танцювальному колективі (мистецькій компанії). Підвищена потреба у заняттях дітей та підлітків танцем логічно спонукає до відкриття нових структур і реалізації творчих проектів у сфері хореографії. Цей процес, в свою чергу, мав би призвести до розширення діапазону спілкування професійної спільноти, де можна було б проаналізувати ефективно чи якісне збільшення кількості незалежних танцювальних компаній, танцювальних вистав на незалежних майданчиках, у муніципальних та національних театрах.

На жаль, аналіз існуючих інформаційних ресурсів, що пишуть про сучасний театр в Україні доводить, що танець все ще майже неможливо побачити в репертуарах театрів, а поява незалежних компаній є настільки епізодичною, що залишається непоміченою для експертів, журналістів та глядача. В цей же час Європейський досвід показує, що саме фестивалі є потужним інструментом промоушену нових спектаклів та сприяють розвитку того чи іншого напрямку в сценічному мистецтві. Розуміння зв'язків між розвитком фестивального руху та розвитком професійної спільноти сучасного танцю допоможе розробити стратегії та форми існування сучасних фестивалів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фестивалю та фестивальному руху в Україні присвячено дослідження вітчизняних науковців: М.М. Близнюка, С.А. Вітамінової, О.А. Доманської, С.П. Зуєва, О. Литовки, А.В. Семенюка, Г.І. Хрома, Д.І. Манелюка.

Фестиваль з точки зору його спроможності створювати культурні комунікації досліджено в роботах Л. Галеевої, С. Соболевської, С. Шумакової та ін. Фестивальному руху як важливої складової культурного життя України ХХ–ХХІ ст. присвячені статті С. Виткалова (2016), С. Зуєва (2007), О. Литовки (2013), А. Пискач (2011) та ін.

Велику дослідницьку та аналітичну роботу проводять автори електронного ресурсу <http://ietm.org>. Цей ресурс презентує роботу організації, назва якої розшифровується як «Informal European Theatre Meetings» (Неформальні Зустрічі Європейських Театрів). Розділ «Публікації» містить велику кількість звітів та матеріалів досліджень щодо перформативного мистецтва та мистецьких фестивалів в Європі. Наприклад, в статті Daphne Terper «Can the show go on»

(2017) авторка розглядає місце та роль фестивалів в культурній «екосистемі»: чи вони дійсно спроможні залучати нову аудиторію чи тільки використовують фінансові ресурси та займають креативні простори, обмежуючи можливості інших культурних ініціатив [2, с. 2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В статті «Танцювальні фестивалі України як складова фестивального туризму» (2019) дослідники Наталія Горожанкіна, Зоя Бойко, Костянтин Горб зробили спробу класифікувати та проаналізувати фестивалі танцю в Україні [6, с. 129–137]. Зроблені висновки базуються тільки на привабливості фестивалів танцю як складової фестивального туризму. Авторами частково досліджено аматорські фестивалі, але не згадано жоден з професійних. На жаль інших матеріалів, які були б повністю присвячені дослідженню таких подій знайти неможливо. Ґрунтовного аналізу цього творчого виду публічного представлення результатів мистецької та творчої діяльності чи масового святкового дійства, що включає огляд чи демонстрацію досягнень в українській хореографічній мистецькій культурі немає. Це спонукає стверджувати, що тему зв'язку між розвитком фестивального руху і професійної спільноти в Україні ґрунтовно і науково не досліджено.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати загальні тенденції в організації існуючих в Україні фестивалів танцю та класифікувати їх за програмою творчих виступів (кодифікувати), охопленням категорій глядачів та учасників, технічними можливостями, комунікацією із ЗМІ та інше. Також залишається важливим завдання окреслити проблемні питання навколо спроможності фестивалів сприяти професіоналізації танцювальної спільноти для подальших досліджень.

Як свідчить світовий та вітчизняний досвід, фестивалі визначають напрями розвитку мистецтва, продукують нові ідеї, відкривають нові можливості творчої діяльності. Фестиваль (назва яких, похідна від французької «festival» – свято; від лат. *festivus* – веселий, святковий), фіксує соціальне спрямування даного дійства, водночас є практичною перевіркою новацій, визначення пріоритетів і пошуком неторованих шляхів розвитку культури та мистецтва [5, с. 111–115].

Предметом аналізу цієї статті є дослідження різновидів мистецьких фестивалів в царині сучасного танцю та визначення їх спроможності реалізовувати поставлені цілі та завдання в контексті професіоналізації танцювальної спільноти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи проблемність даної теми, маючи досвід організатора єдиного в Україні щорічного міжнародного фестивалю танцювальних театрів Zelyonka FEST з 2010 року, усвідомлюю складність та комплексність завдань, які ставлять перед собою організатори масштабних мистецьких проектів. Фестиваль був створений з метою розвитку професійного мистецтва та професійних танцювальних компаній, створення майданчику для комунікації всередині танцювальної спільноти та з глядаць-

кою аудиторією. Програмні цілі організації цього фестивалю можна фактично об'єднати в дві великі групи, до кожної з яких входять різні форми активності з боку організаторів. Перша група завдань – це сприяння розвитку танцювальної спільноти, друга група – сприяння розвитку глядацької аудиторії.

Не можна заперечувати, що існують фестивальні проекти, які націлені суто на розвиток професійної спільноти. Такі події здебільшого називаються «форум» і вони не передбачають наявності глядачів. Назва «форум» походить від латинського «forum» – площа, двір [7, с. 354], тобто це просто відкритий простір для заходів в містах Стародавнього Риму. У сучасному словнику «форум» це широкі представницькі збори [8, с. 173], які також включають в себе поняття «з'їзд», «конференція» [1, с. 700]. Проте ці заходи передбачають підготовку звітів (резолуцій, висновків, матеріалів конференцій) щодо дискусій та обговорень, з якими можуть ознайомитися всі бажаючі, хто не мав можливості взяти участь у форумі. З іншого боку існують події, що не передбачають «сприяння розвитку професійної спільноти». В цю категорію зазвичай попадають сольні виступи колективів або збірні концерти, головна мета яких – показ створених вистав глядачам і комунікація з ними (обговорення або анкетування).

Багато дослідників мистецьких фестивалів, зокрема О. Литовка в статті «Фестивальний рух України в період незалежності», акцентують увагу на економічній цінності фестивалю як об'єкту «подієвого туризму» (event tourism): «Розвиток в'їзного туризму стимулює економічний розвиток міста, регіону, країни. Можна стверджувати, що фестиваль є каталізатором туристичного ринку» [5, с. 111–115]. Зрозуміло, що економічна ефективність фестивалю дає можливість не тільки презентувати цікаві спектаклі та перформанси для ширшої аудиторії, сприяючи поширенню інформації про нових виконавців, але і виплачувати гідні гонорари за їх виступи. В сьогоденній час питання виплати авторських гонорарів учасникам фестивалів набуває все більшої актуальності, так як такої практики на українських фестивалях майже не існує.

Організація фестивалів дозволяє також залученню інвестиційних чи спонсорських коштів, які частково можуть бути скеровані на розвиток інфраструктури місця проведення заходу. Разом з тим, велика кількість глядачів та запропоновані їм додаткові послуги обслуговування-сервісу (харчування, пригостення, сувенірна продукція, екскурсійні програми тощо) дозволяють акумуляувати інші додаткові ресурси для успішної реалізації проекту.

З 2008 року в Україні різко підвищився інтерес до занять різними формами сучасного танцю серед непрофесійної аудиторії. Головним чинником цього мистецького явища стала поява на українському телебаченні декількох розважальних телевізійних шоу, в яких учасники змагались у виконанні танцювальних етюдів, в тому числі під час прямих ефірів. Такий сплеск цікавості до танцю призвів до заснування великої кількості танцювальних шкіл, студій та гуртків. Це в свою чергу спричинило збільшення кількості фестивалів танцю або мистець-

ких фестивалів, в яких танець став однією з частин фестивальної програми.

Такий підвищений інтерес з боку аматорських творчих колективів і їх керівників мав би стати згодом поштовхом і для розвитку професійної хореографічної спільноти. Діти протягом певного часу навчаються у гуртках і танцювальних студіях, найбільш обдаровані можуть вступати у фахові Виші, для того щоб отримати знання, що необхідні для отримання професії хореографа або танцівника-виконавця. Таким чином відбувається збільшення кількості підготовлених професіоналів, що в свою чергу мало б приводити до зростання кількості танцювальних компаній та театрів танцю. Однак у цьому питанні важливим залишається якісна фахова підготовка спеціалістів, спеціальний відбір і проходження ними відповідних освітніх рівнів та практик.

З іншого боку цей кількісний показник фахівців танцю не обов'язково має збільшуватись за рахунок професійних навчальних закладів, бо існує багато прикладів професійних виконавців дуже високого рівня, які не мають професійної освіти. Вони мають хорошу технічну підготовку, в силу природних даних або через заняття в хорошому аматорському колективі, з хорошим вчителем та інколи не ставлять собі за мету здобуття освіти, а інколи – швидко заробити гроші, оскільки вік доброго танцівника обмежений. Це задовільняє хореографів-постановників не тільки з України але навіть із Європи та США, оскільки в мистецькій діяльності наявність таланту та високих професійних якостей є головним критерієм професійної успішності.

Насправді ж збільшення кількості компаній (починаючи з 2008 року) є настільки невеликим, що глядацька аудиторія цієї тенденції навіть не помічає, а рівень комунікацій в професійній спільноті є настільки низьким, що не сприяє поширенню досвіду та розширенню контактів серед митців в середині країни. З іншого боку зрозуміло, що збільшення кількості компаній та вистав сучасного танцю є не єдиним показником за яким можна аналізувати розвиток спільноти. Сюди можна додати збільшення кількості танцювальних шкіл та студій, що відповідають певним стандартам мистецької освіти; збільшення кількості розважальних шоу, професійних шоу-балетів, що працюють в Україні або гастролюють за кордоном. Предметом дослідження цієї статті є дослідження зв'язку між якістю фестивалів та рівнем розвитку професійної спільноти, а також факторів які сприяють такому розвитку.

Більшість вимог документу «Положення про організацію фестивалю», які існують в Україні, копіюють одне одного як під копірку. На цей факт можна було б не звертати уваги, якби існувала звітність, за якою можна проаналізувати успішність тих чи інших проектів. Все, що можна знайти за результатом проведення події – це фотозвіти в соціальних мережах, які створюють яскраву картинку але не дають ніякої інформації щодо ефективності чи професійності організаторів та події в цілому.

Для того, щоб дати відповідь на питання, що виникають під час аналізу за результатами ор-

ганізації мистецьких фестивалів, слід окреслити критерії оцінки їх ефективності проведення.

В контексті цієї статті звертаємо увагу перш за все на ефективність існуючих фестивалів з точки зору їх впливу на розвиток професійних танцювальних компаній та виконавців.

По-перше, хочу сформулювати критерії, за якими можна провести аналіз фестивалів сучасного танцю та сучасної хореографії. Відповідно цих критеріїв умовно можна поділити фестивалі на дві категорії: професійні та аматорські. Це не виключає наявності таких, що поєднують в своїй концептуальній та організаційній структурі ознаки професійних і аматорських одночасно.

Критерії аналізу (оцінки) мистецьких фестивалів танцю:

- наявність відбору учасників за тими чи іншими критеріями;
- можливість представити роботу з виконанням технічних вимог виконавців (технічного райдеру);
- наявність освітньої та нетворкінгової складової в рамках фестивалю;
- комунікація фестивалю з місцевими та національними ЗМІ, стейкхолдерами (PR та маркетинг);
- наявність журі або/та експертної ради фестивалю.

Згідно першого пункту можна розділити всі фестивалі на такі, що мають попередній відбір учасників та такі, що його не мають. До першої категорії потрапляють мистецькі фестивалі, що мають прозору систему відбору учасників за певними критеріями. Зазвичай для участі в подібних фестивалях танцю треба надіслати якісне відео роботи, яка пропонується. При цьому склад експертної ради, що оцінює і дає допускате роботи до участі має бути озвучений до початку відбору. Такий підхід формує довіру учасників та розуміння вимог до заявки.

З іншого боку знаходяться фестивалі, що пропонують участь для всіх бажаючих, незалежно від рівня підготовки та художньої цінності робіт. Для більшості таких фестивалів єдиним критерієм для участі є можливість сплатити реєстраційний внесок.

Зрозуміло, що відсутність будь-якого відбору не сприяє розвитку критичного відношення до власної творчості та роботи своїх колективи і часто сприяє потраплянню абсолютно різних за рівнем колективів в програму фестивалю. Як результат такого підходу, що зумовлений суто бажанням організаторів збільшити касу фестивалю, більш сильні учасники відмовляються від подальшої участі в подібних проектах. Колективи, що залишаються, продовжують «змагатися» з виконавцями такого ж низького рівня як вони самі, при цьому отримуючи дипломи, кубки та нагороди. Це приводить до поступової деградації колективів та фестивалю, зниження загального рівня учасників і поступового закриття проекту. І, звичайно, має негативний вплив на професійний виконавський рівень танцівників та хореографів.

Згідно другого пункту критеріїв до аналізу професійних фестивалів можна віднести такі, що дають можливість показу своєї роботи з виконанням всіх технічних вимог виконавця. До таких вимог відносяться:

- наявність майданчику необхідного розміру;
- наявність покриття підлоги необхідної якості;
- можливість розміщення необхідних декорацій;
- наявність необхідного освітлення;
- наявність якісної звукопідсилюючої апаратури;
- можливість проведення технічної репетиції та налагодження необхідних параметрів світла та звуку.

Фестивалі іншої категорії не створюють для учасників необхідних умов для виконання робіт. Таким чином учасник не має можливості втілити задум постановників вистави або номеру і як наслідок оцінювання таких вистав або номерів відбувається неадекватно їх художньої якості. Будь-який професійно зроблений твір, що створюється для сцени, складається з багатьох складових: рівень майстерності виконавців, унікальність хореографічного матеріалу, сценографія, світлографія, костюм. За відсутності будь-якої технічної складової стає фактично неможливим об'єктивно оцінити творчий задум авторів спектаклю.

Фактично на аматорських фестивалях всі виконавці поставлені в абсолютно однакові умови за всіма технічними можливостями. З одного боку це створює ілюзію «справедливості» та «рівності умов» для всіх учасників. Разом з тим, з іншого боку це нівелює сутність сценічного мистецтва, в якому будь-який продукт є результатом роботи декількох митців і кожна його складова є унікальною. Якщо фестиваль запрошує учасника з виставою до участі, то він має забезпечити можливість показу згідно вимог учасника. Рівність умов для всіх має бути створена за рахунок надання можливості представити свою роботу за наявності необхідних технічних засобів, при якій не обезцінюється значення різних методів виразності в перформативному мистецтві.

Освітня та нетворкінгова складові є базовими для любого фестивального проекту. Багато хто з дослідників каже, що фестиваль є майданчиком для обміну досвідом, створення нових професійних зв'язків, утворення творчих партнерств та інше. Європейське дослідження фестивального руху робить висновок, що «Networking is essential for festival culture and this operates at different levels. Our research has identified three types of networks: artistic / professional networks; economic networks comprising funding agencies and sponsors; and commercial networks in the form of the promoting industry in specific arts fields (film industry, publishing industry, music industry etc.) or in terms of collaborating partners (such as other festivals)» [4].

В цій статті звернуто увагу саме на можливість професійного нетворкінгу між учасниками. Для цього до основної програми фестивалю, яка зазвичай складається з сценічних виступів та виступів в публічних просторах, додаються воркшопи, майстер-класи, лекції, відкриті обговорення та панельні дискусії. Окрім цього організатори мають свідомо створювати та організувати фізичний простір для комунікації учасників, залучаючи їх до обговорення питань розвитку спільноти, діяльності танцівників та хореографів в аматорських колективах і професійних компаніях.

Міжнародні фестивалі це не тільки показ найкращого, а насамперед спорідненість та спільність творчих пошуків митців. Міжнародне театральне-фестивальне життя – це «зустріч однодумців, спілкування митців, єднання праці цехів і, найголовніше, обмін досвідом», – зазначає О.А. Доманська у статті «Фестиваль як самостійний та самодостатній суб'єкт театрального процесу» [3, с. 18–21].

Четвертий критерій аналізу фестивалів передбачає проведення активної рекламної та PR-кампанії для залучення у перегляді фестивалю глядачами. Без цих інформаційно-комунікаційних заходів існування фестивалю втрачає сенс і перетворюється в суто професійну подію для обміну досвідом між колективами та хореографами. Європейські дослідники роблять акцент на залученні «нових медіа» для промоушену фестивалівних подій та трансляції цінностей фестивалю: «All artistic genres are being affected by 'new media' in terms of reproduction and dissemination. These developments are bringing about a further opening up and democratization of the arts in addition to breaking down the traditional barriers of access and value signification. In this new polyphonic environment, festivals are transformed into 'publicity' channels for new artists as well as into 'filters' for assigning value» [4].

Цей пункт є одним з ключових пунктів, які врешті-решт забезпечують формування глядацької аудиторії навколо фестивалівних подій і безпосередньо сприяють розвитку сценічного та перформативного мистецтва. Саме наявність постійної глядацької аудиторії, що зацікавлена у відвідуванні заходів і слідкує за подіями в царині мистецтва сучасного танцю, створює мотивацію для розвитку професійної спільноти у світі танцю.

На жаль, навіть великі фестивалі хореографічного мистецтва на кшталт Feel the Beat (організатор Олександр Скиба) або Помаранчевий Пелікан (організатор Ольга Обласова) взагалі не приділяють уваги промоції фестивалю для широкої глядацької аудиторії. Ці фестивалі (як і багато інших) мають досить високий рівень учасників але в глядацькій залі присутні саме учасники фестивалю, їх тренери, хореографи та батьки. Таким чином взагалі не відбувається розширення глядацької аудиторії і створюється враження, що сучасна хореографія цікава тільки тим, хто сам нею займається.

Наявність журі не є обов'язковою складовою професійних фестивалів, проте є обов'язковою майже для всіх аматорських. Більшість фестивалів першої категорії не мають мети виявляти «кращих» та змагального контексту в цілому. Їх мета – презентувати якнайширший склад учасників високого рівня, забезпечувати можливості для нетворкінгу, а також певну кількість аудиторії та експертів (в тому числі критиків та журналістів).

Для фестивалів другої категорії головним є змагання, в результаті якого найкращих нагороджують, а найгірші отримують заохочувальні дипломи. Але і в першому і в другому випадку, якщо експертне журі існує (навіть на стадії відбору до участі), його склад має бути оголошеним до запрошення учасників до участі. Таким

чином забезпечується прозорість та довіра до експертної складової фестивалю, а також розуміння критеріїв, які використовує журі на етапі відбору та оцінки. Окрім того, іменитість (з почесними званнями) складу журі може впливати і на статус фестивалю, оскільки кожен керівник прагне щоб його творчу роботу було оцінено фахівцями високого рівня.

На мій погляд є абсолютно нормальним те, що різні митці, що працюють в жанрі сучасного танцю (contemporary dance) або сучасної хореографії в цілому можуть мати різні погляди на те, яким має бути сучасний танець. Виходячи з цього можна зрозуміти і те, що члени журі (або експертної ради) можуть мати різну оцінку тієї чи іншої роботи. Залишається для роздумів питання: «Чи є правильним в рамках мистецького фестивалю виводити «середній бал», усереднюючи оцінку всіх суддів?».

Цікавим є кейс організації роботи журі в рамках конкурсної програми для молодих хореографів сучасного танцю фестивалю Zelyonka FEST. В роботі журі брало участь четверо експертів з Польщі, Великобританії, Латвії та Росії. Кожен з них обирав три найкращих роботи з 28, що були показані в рамках конкурсу і оголошував свій власний список переможців, фахово аргументуючи свій вибір роботи. Виявилось, що найкращою роботою всі експерти назвали один і той самий – перформанс «Свідомість (Під)» дуету у складі випускників кафедри сучасної хореографії КНУКІМ Владислава Детюченко та Богдана Кириленко.

Цей факт став свідченням, що хороша професійна робота завжди буде об'єктивно і однозначно високо оцінена незалежним журі, позбавленим від сторонніх впливів на їх думку.

Висновки з даного дослідження. Дослідження та аналіз існуючих фестивалів сучасного танцю та сучасної хореографії в Україні показує, що вони, на жаль, задовольняють суто інтереси аматорських шкіл та танцювальних колективів. Цей інтерес полягає в площині обкатки танцювальних номерів на «великій сцені» та мотивації танцівників для подальших занять. З цією метою керівники колективів та хореографи зазвичай обирають більш масштабні фестивалі, з більшою кількістю учасників та більшою сценою. Не менш важливим є фактор вартості вступного внеску участі в тому чи іншому фестивалі, який інколи стає недосяжним бар'єром для колективів-початківців.

Аналізуючи окремих досвід проведення фестивалів можна також зробити висновок, що такі фестивалі не сприяють професіоналізації танцівників аматорських колективів. По-перше, на таких фестивалях не створюється професійне коло спілкування для аматорів. Саме таке розширення формату фестивалів могло б сприяти та допомагати аматорам обрати своє майбутнє в роботі хореографа. По-друге, не створюється коло глядацької спільноти, яка була б зацікавлена в перегляді танцювальних вистав та перформансів, відвідувала б подібні події в своєму місті. Через це дуже значущою залишається проблема відвідуваності вистав сучасного танцю як в малих містах, так і в містах-мільйонниках.

Список літератури:

1. Великий енциклопедичний ілюстрований словник. В. В. Богатиренко, Т. І. Зав'язкіна, Ю. С. Меженко. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2012. 768 с.
2. Daphne Tepper. Can the show go on. URL: <https://www.ietm.org/en/publications/can-the-show-go-on>
3. Доманська О. А. Фестиваль як самостійний та самодостатній суб'єкт театрального процесу / Духовна культура як домінанта українського життєтворення : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 22–23 груд. 2005 р. Київ : ДАККіМ, 2005. Ч. II. 64 с.
4. Final Report Summary – EURO-FESTIVAL (Art Festivals and the European Public Culture) / CORDIS EU research results. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/215747/reporting/en>
5. Литовка О. Фестивальний рух України періоду її незалежності / О. Литовка. *Вісник КНУКіМ. Серія : Соціальні комунікації*. 2013. Вип. 2. 112 с.
6. Наталія Горожанкіна, Зоя Бойко, Костянтин ГОРБ. Танцювальні фестивалі України як складова фестивального туризму. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Географія*. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. № 1. Вип. 46. С. 129–137.
7. Oksfordskaya illyustrirovannaya entsiklopediya v 9-ti tt. Per s angl. 2-t izd. Ispr. Moskva : Izdatelskiy Dom «INFRA-M», Izdatelstvo «Ves Mir», 2000. T. 3 : Vsemirnaya Istoriya. S drevneishih vremen I do 1800 goda. 408 p.
8. Sovremennaya ukrainskaya entsiklopediya. Kharkov : Klub Semeynogo Dosuga, 2007. T. 15. 416 p.

References:

1. V. V. Bohatyrenko, T. I. Zaviazkina, Yu. S. Mezhenko. (2012) Velykyi entsyklopedychnyi iliustrovanyi slovnyk. [Large encyclopedic illustrated dictionary]. Donetsk : TOV «VKF «BAO». (in Ukrainian)
2. Daphne Tepper. Can the show go on. Proceeding of the. URL: <https://www.ietm.org/en/publications/can-the-show-go-on>
3. Domanska O. A. (2005) Festyval yak samostiinyi ta samodostatnii subiekt teatralnoho protsesu. [The festival as an independent and self-sufficient subject of the theatrical process]. Proceeding of the Dukhovna kultura yak dominanta ukrainskoho zhyttietvorennia. (Ukraine, Kyiv, December, 22–23, 2005). Kyiv: DAKKIM, p. 64.
4. Final Report Summary – EURO-FESTIVAL (Art Festivals and the European Public Culture) / CORDIS EU research results. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/215747/reporting/en>
5. Lytovka O. (2013) Festyvalnyi rukh Ukrainy periodu yii nezalezhnosti. [Festival movement of Ukraine during its independence]. Proceeding of the *Visnyk KNUKIM. Seriya: Sotsialni komunikatsii*. Kyiv, p. 112.
6. Nataliia Horozhankina, Zoia Boiko, Kostiantyn HORB (2019) Tantsiuvalni festyvali Ukrainy yak skladova festyvalnoho turyzmu [Dance festivals of Ukraine as a composition of festival tourism]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka, no. 1, vol. 46, pp. 129–137.
7. Oksfordskaya illyustrirovannaya entsiklopediya v 9-ti tt. (2000) Per s angl. 2-t izd. Ispr. Moskva: Izdatelskiy Dom «INFRA-M», Izdatelstvo «Ves Mir», T. 3: Vsemirnaya Istoriya. S drevneishih vremen I do 1800 goda. P. 408.
8. Sovremennaya ukrainskaya entsiklopediya (2007). Kharkov: Klub Semeynogo Dosuga, t. 15, p. 416.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-33>

УДК 316.48:811.161.2

Авер'янова Н.М.¹, Воропаєва Т.С.²

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НЕОКОЛОНІАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР МОВНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті аналізуються важливі проблеми мовних конфліктів в Україні. Показано, що мовні конфлікти найбільш гостро протікають у країнах з багатоетнічним складом населення. Мовні конфлікти бувають міжнаціональними, міжетнічними та внутрішньоетнічними. Мовна рівноправність зазвичай відображена в конституції країни, однак на практиці реалізація цієї ідеї проходить з ускладненнями. Наслідками мовних конфліктів можуть стати збройні конфлікти між ворогуючими національними або етнічними групами, посилення сепаратистських настроїв у державі та ін. Висвітлено, що після прийняття Закону «Про мови в Українській РСР» почалися гострі дискусії щодо надання російській мові статусу другої державної, які точаться донині. Мовно-політична проблема вміло використовується проросійськими силами як спосіб ескалації російсько-українського збройного конфлікту на теренах України. Доведено, що відсутність чіткої і цілеспрямованої мовної політики в Україні є наслідком її колоніального минулого. Нівелювати мовні конфлікти можна лише за допомогою продуманої державної мовної політики, при цьому важливо не допускати політичних спекуляцій та штучних конфліктів. Мовна політика, разом із гарантуванням мовних прав людини, має забезпечувати національну єдність та утверджувати політичну стабільність.

Ключові слова: конфлікти, мовні конфлікти, російсько-український збройний конфлікт, мовна політика, Україна.

Averianova Nina, Voropayeva Tetiana

Taras Shevchenko National University of Kyiv

NEO-COLONIAL ESSENCE OF THE LANGUAGE CONFLICT IN UKRAINE

Summary. The article analyzes important problems of language conflicts in Ukraine. It is shown that language conflicts are most acute in countries with a multi-ethnic population. Language conflicts can be interethnic and intra-ethnic. Language conflicts, in most cases, due to historical, political and socio-economic factors. There are a significant number of options for solving them. Linguistic equality is usually reflected in a country's constitution. However, in practice, the implementation of this idea comes with complications. The consequences of language conflicts can be armed conflicts between warring ethnic groups, the strengthening of separatist sentiments in the state, etc. It is highlighted that after the adoption of the Law "On Languages in the Ukrainian SSR", heated discussions began about granting the Russian language the status of a second state language, which are ongoing to this day. The language problem is skillfully used by pro-Russian forces as a way to escalate the Russian-Ukrainian armed conflict on the territory of Ukraine. The civilized solution of the language issue is one of the strategic tasks of the state policy of Ukraine. It has been proven that the absence of a clear and purposeful language policy in Ukraine is a consequence of its colonial past. Adequate settlement of language conflicts neutralizes separatist movements and guarantees the national security of the state. It is possible to level language conflicts only with the help of a well-thought-out state language policy. At the same time, it is important to prevent political speculation and artificial conflicts. Language policy, together with ensuring linguistic human rights, should ensure national unity and political stability. The Ukrainian government should actively work to ensure favorable conditions for the integration of representatives of all national minorities and ethnic groups into Ukrainian society. It is necessary to determine effective ways and methods of work on optimizing the functioning of the language space in Ukraine, to improve the legislation on the language issue.

Keywords: conflicts, language conflicts, Russian-Ukrainian armed conflict, language policy, Ukraine.

Постановка проблеми. На сьогодні майже всі країни світу є багатомовними, навіть держави, близькі до одномовності, мають і мови меншин, і державну мову. Так, в «Ethnologue» (англomовному довіднику з мов світу) зазначається, що нині відомо 7106 окремих живих мов, якими розмовляють у світі. Водночас, країн, включаючи і залежні території, і території з невизначеним статусом, налічується лише близько 270 [21]. Це засвідчує, що мовна неоднорідність присутня практично скрізь, і мовні питання та мовні конфлікти виникають як у країнах «третього світу», так і в розвинених державах.

Для України мовна проблема надзвичайно актуальна, адже впродовж усього часу незалежності української держави вона у більшій чи меншій мірі стояла на порядку денному. При цьому мовне питання розглядалося крізь призму політичних та ідеологічних зацікавлень учасників дискусій. Політизація та ідеологізація мовної проблеми створювалися штучно, проте їх виникнення підтверджує існування проблеми як такої. Окрім цього, на території України вже восьмий рік триває міждержавний збройний конфлікт неокolonіального типу [3], інспірований Російською Федерацією, і мовне питання в ньому було

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1088-2372>² ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8388-7169>

використано у ролі одного з чинників конфліктизації українського соціуму. Тому вирішення мовного питання в українській державі важливе не лише з огляду на його конфліктогенність, а й з огляду на нагальну необхідність деконфліктизації та стабілізації українського суспільства.

Аналіз останніх публікацій. Мовну ситуацію, мовні конфлікти, мовну політику в Україні досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці: Д. Абрамова, Б. Ажнюк, Б. Баурінг, Ю. Бестерс-Дільгер, М. Боришевський, О. Вишняк, Д. Гаудіо, С. Головатий, О. Данилевська, Г. Євсєєва, Т. Ковальова, І. Кресіна, В. Кулик, Р. Лозинський, О. Майборода, Ю. Макарець, Т. Марусик, Л. Масенко, Л. Нагорна, І. Плотницька, С. Римаренко, О. Рудь, С. Савойська, Н. Седнева, Н. Трач, Т. Фудерер, Г. Шевчук, О. Шульга та ін. Незважаючи на те, що з даної проблематики існує значний доробок (монографії, підручники, посібники, статті, дисертації) мовне питання залишається актуальним, воно не втрачає ні своєї гостроти, ні політизованості, що визначило **тему статті** – висвітлити неоколоніальний характер мовних конфліктів в Україні.

Виклад основного матеріалу. «Мовний конфлікт – це зіткнення між спільнотами людей, в основі яких лежать ті чи інші проблеми, пов'язані з мовою» [19, с. 276]. Більшість науковців стверджує, що мова постає лише символом конфлікту, який в дійсності відбувається в політиці, економіці, управлінні та в інших сферах суспільства. Мовні конфлікти найбільш гостро протікають у країнах з багатоетнічним складом населення та в країнах, де мови мають різні соціальні статуси. Домінування в державі однієї мови над іншою, мовна асиміляція населення та примусове нав'язування жителям країни іншої мови стають причиною конфліктних ситуацій у суспільстві.

Як відомо, мовні конфлікти бувають міжнаціональними, міжетнічними та внутрішньоетнічними. Міжетнічні – це мовні конфлікти, які виникають між різними етнічними групами. Міжнаціональні конфлікти з'являються і розвиваються в контексті загальної міжнаціональної напруженості, але іноді можуть стати одним з основних стимулів міждержавного конфлікту. Переважно, міжетнічні конфлікти протікають складно і гостро, бо зачіпають життєві інтереси цілої мовної спільноти або навіть кількох спільнот [19, с. 116]. Внутрішньоетнічні конфлікти виникають між групами людей, представників одного етносу, найчастіше це відбувається у процесі становлення літературної мови. Такі конфлікти не бувають складними та гострими, адже в них бере участь вузьке коло людей, переважно, представники інтелігенції [19, с. 39].

Мовні конфлікти виникають з різних причин, наприклад, коли вступають в протиріччя потреби, права або бажання спільнот, які розмовляють різними мовами; коли зменшується функціональне навантаження мови, обмежуються мовні ресурси, які забезпечують різноманіття мови; коли вирішуються питання, яка мова має бути офіційною мовою в конкретній галузі або сфері спілкування; якою мовою діти повинні здобувати освіту; яка мова повинна використовуватися в державних організаціях і т.д.

Мовні конфлікти, у більшості випадків, обумовлені історичними, політичними та соціально-економічними чинниками. Існує значна кількість варіантів їхнього вирішення: шлях пошуку політичних компромісів за допомогою референдумів (Швейцарія); розмежування територій використання мов (Бельгія); формування декількох варіантів стандартної мови (Норвегія). І хоча мовна політика більшості держав спрямована на збереження мов і діалектів етнічних груп, проте поступове зростання відмінностей між родинними варіантами мов призводить до появи самостійних стандартних мовних форм, що може спровокувати нові конфліктні ситуації [11]. Якщо керівництво держави не зважає на існуючі мовні проблеми, то на ці проблеми все більше уваги звертають національні меншини. Для них мова – символ національно-культурної самобутності та окремішності і неповага до їхньої мови та ігнорування мовної проблеми з боку держави породжує конфлікт. Мовні конфлікти дестабілюють політичну та соціально-економічну ситуацію в державі. Наслідками мовних конфліктів можуть стати збройні конфлікти між ворогуючими етнічними групами, посилення сепаратистських настроїв у державі, реорганізація територіально-державних утворень, масовий перехід біженців у інші держави та ін. Мовна рівноправність зазвичай відображена в конституції країни, однак на практиці реалізація цієї ідеї проходить з ускладненнями. Досить часто питання мови стає лише засобом вираження конфлікту, а не його причиною.

Після розпаду Радянського Союзу та утворення на його теренах нових незалежних держав постала проблема переоцінки ролі російської мови як домінуючої і проблема закріплення національних мов як державних у новостворених країнах. Водночас, у пострадянському просторі питання мови, з одного боку, стало потужним чинником націєтворення, а з іншого, – активним політичним засобом для вирішення корпоративних інтересів, а також важливим аспектом передвиборчих кампаній.

Як відомо, Закон «Про мови в Українській РСР» був прийнятий Верховною Радою УРСР 28.10.1989 р. і навіть у часи незалежності залишався чинним (до 2012 р.). У ньому йшлося: «Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності» [15]. А також підкреслювалося: «Виховувати у громадян, незалежно від їхньої національної належності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Українській РСР, а російської мови як міжнародного спілкування народів Союзу РСР – обов'язок державних, партійних, громадських органів та засобів масової інформації республіки. Вибір мови міжособового спілкування громадян Української РСР є невід'ємним правом самих громадян» [15]. Державний статус української мови в добу незалежності було затверджено 10 ст. Конституції України, що була прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 р. У травні 2003 р. в Україні вдруге було прийнято Закон «Про ратифікацію Європейської хартії регіо-

нальних мов або мов меншин» [16] (далі – Хартія). Вперше зазначений Закон Верховна Рада України ухвалила в грудні 1999 р. та вже в наступному 2000 р. Конституційний Суд України його скасував. Доцільність як першого, так і другого разу прийняття Закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» донині залишається дискусійною і далеко неоднозначною.

З 10.08.2012 р. до 28.02.2018 р. в Україні діяв закон «Про засади державної мовної політики в Україні» (відомий як «Закон Ківалова–Колесніченка»), який фактично офіційно визнавав в Україні багатомовність. А зважаючи на те, що в Україні існує поділ на українськомовні та російськомовні регіони, то він практично запроваджував українсько-російську двомовність. Автори закону стверджували, що він повністю відповідає Європейській Хартії регіональних або міноритарних мов. Хартія, як відомо, передбачає безкорисну підтримку і захист мов, які перебувають у стані зникнення, що, до речі, зовсім не загрожує російській мові. Окрім цього, в преамбулі Хартії підкреслюється, що захист і підтримка регіональних або міноритарних мов відбувається лише в рамках національного суверенітету та територіальної цілісності. Мовне розмаїття повинно послаблювати напруження, які виникають між етноспільнотами, та має зберігати політичну стабільність держави. На жаль, «майже всі держави, які ратифікували Хартію, інтерпретують її по-своєму» [5, с. 97].

Хартія (англійською – «The European Charter for Regional or Minority Languages» та французькою – «La Charte européenne des langues régionales ou minoritaires»), в зв'язку з неточністю перекладу її назви на українську мову, завдала «мовній сфері в Україні більше шкоди, ніж користі» [12, с. 190]. У результаті перекладу, на один рівень було поставлено різні категорії мов – міноритарні мови та мови національних меншин, хоча вони перебувають в неоднакових умовах. В українській державі Положення Хартії застосовувалося до таких мов національних меншин: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської. Невідповідність виявилася в тому, що значна частина цих мов є державними мовами в своїх країнах, тобто вони не зникають з лінгвістичної європейської мапи, відповідно, – не потребують захисту. А міноритарні мови, що дійсно потребували підтримки української держави, залишились без її захисту, наприклад, кримськотатарська, караїмська, ромська. Кримські татари, караїми та роми не мають власних держав і автономних територіальних утворень, а це перешкоджає послугуванню рідною мовою та ускладнює можливість її збереження. В цілому, Закон «Про засади державної мовної політики в Україні» суттєво розширив сферу застосування так званих регіональних мов, найперше, сферу використання російської мови і певною мірою – румунської та угорської, при цьому – звизив функціональні можливості української мови.

Дискусії з приводу інституціоналізації багатомовності в Україні сприяли подальшому загостренню відносин між національними менши-

нами нашої держави, що створювало конфліктні ситуації в суспільстві та порушувало його стабільність. Найперше, це стосується прикордонних регіонів України, де значну частку населення складають національні меншини. Так, наприклад, неодноразово на міжнародній арені та в самій українській державі піднімалося питання щодо русинів, виникали різноманітні провокації та конфлікти в українсько-угорських взаємовідносинах й ін.

25.04.2019 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який спрямовується на посилення позицій української мови. В ньому вказується, що єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова. Кожен громадянин України зобов'язаний володіти державною мовою. Статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Застосовувати українську мову під час виконання службових обов'язків мають найвищі посадові особи України, народні депутати, посадові особи органів місцевого самоврядування, державні службовці, військові, працівники поліції, прокурори, адвокати, судді, нотаріуси, науково-педагогічні працівники, медичні працівники та ін. [14]. Мовно-політична ситуація в Україні покращилася і з прийняттям низки інших законів, які в більшій мірі зобов'язували застосовувати українську мову на телебаченні, радіо, в Інтернеті, друкованих засобах масової інформації та ін.

Таким чином, відразу ж після прийняття Закону «Про мови в Українській РСР» почалися гострі дискусії щодо надання російській мові статусу другої державної, які точаться донині. Відповідно висувалися аргументи як на користь надання їй статусу другої державної (велика кількість громадян України володіє російською мовою, тому підтримує підвищення її статусу; російськомовні громадяни української держави обмежуються в праві користування державними послугами; на Півдні та Сході України значно переважає російська мова, бо ці регіони формувалися під домінуючим впливом російської культури; наявність кількох державних мов в одній країні – поширена практика у державах з особливою етнічною і політичною історією, зокрема, у Швейцарії, Канаді та ін.), так і на користь повного заперечення другої державної мови (українська мова – це мова титульної нації; всі громадяни України зобов'язані володіти державною мовою; українська мова є чинником консолідації українства; українська мова виконує ідентифікаційну та націєтворчу функції; друга державна російська мова – це один із засобів неоколоніального впливу Російської Федерації на Україну; один із інструментів сепаратизації південних і східних районів України та ін.).

Мовно-політична проблема вміло використовується проросійськими силами як спосіб ескалації російсько-українського збройного конфлікту на теренах України. Так, навіть вторгнення в Крим Російська Федерація аргументувала як акт захисту російськомовних громадян, зокрема, як захист їхніх прав від утисків української дер-

жави, що не впроваджує російську мову як другу державну. Внаслідок вторгнення російських військ відбулася воєнна окупація Автономної Республіки Крим і міста Севастополь. Варто нагадати, що за останні 15 років російський уряд та збройні сили Росії успішно зміцнили військовий потенціал своєї держави, що дає їй можливість створювати певні сценарії майбутніх конфліктів. Російські військові значно покращили свій професійний рівень і загальний рівень готовності, що призвело до ефективної як наступальної, так і оборонної спроможності країни. В цілому, Російська Федерація має потужний наступальний потенціал проти прикордонних країн, зокрема, колишніх радянських республік [20]. Суттєво, що саме агресія Російської Федерації проти української держави та окупація Криму змусили Європу переглянути стан своєї безпеки, яка до цього вважалася стабільною та надійною. Російська агресія дала поштовх до глибокого аналізу як вразливості європейських держав, так і можливих військових, політичних, енергетичних, торгівельних впливів і тиску Росії на європейські країни.

Зазначені події засвідчують не лише потужну експансію Російської Федерації, а й відсутність упродовж тривалого часу в Україні чіткої державної гуманітарної політики, яка б мала змогу протидіяти російським впливам, зокрема, у мовній сфері. Це змусило керівництво держави сприяти створенню національного медійного простору для належного функціонування української мови. Так, було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій» від 16.06.2016 р., який збільшував частку пісень українською мовою на радіо та телебаченні [9]. У Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» від 23.05.2017 р. підкреслювалося, що в загальному тижневому обсязі мовлення телерадіоорганізацій загальнонаціональної і регіональної категорій мовлення, які відповідно до ліцензій здійснюють ефірне та/або багатоканальне (цифрове) мовлення з використанням радіочастотного ресурсу, передачі та/або фільми, виконані державною мовою, мають становити не менше 75% загальної тривалості передачі та/або фільмів (або їх частин) у кожному проміжку часу: 07.00–18.00, 18.00–22.00 [8]. Для місцевого телебачення була встановлена квота на контент державною мовою – 60%. При цьому фільми й передачі, трансляція яких допускається недержавною мовою, мають мати субтитри українською мовою. Тобто в загальному тижневому обсязі мовлення телерадіоорганізацій частка фільмів і передач українською мовою збільшувалася. У вересні 2017 р. набув чинності Закон України «Про освіту», в якому зазначалося: «Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова» (ст. 7) [10]. Незважаючи на різкі заяви Молдови, Росії, Румунії й Угорщини, які стверджували, що зазначений закон порушує права меншин, закон «Про освіту» закріпив українську мову в освітньому просторі. В цілому, впродовж 2014–2019 рр. було прийнято низку важливих правових механізмів, які значно поси-

лювали роль державної мови як у засобах масової інформації, так і в правовому полі.

Після президентських виборів 2019 р., перемогу на яких здобув Володимир Зеленський, рух проросійських сил активізувався. Так, у цьому ж році до Конституційного Суду України звернулося більше 50-ти депутатів з поданням, у якому йшлося про необхідність перевірки на відповідність Конституції України закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та визнання зазначеного закону таким, що не відповідає Конституції України. Також у 2019 р. депутати Верховної Ради України, а саме від «Опозиційної платформи – За життя», внесли до парламенту пропозицію переглянути мовну політику держави. У 2020 р. депутати Максим Бужанський (фракція «Слуга народу») і Олег Волошин (фракція «Опозиційна платформа – За життя») внесли на розгляд до парламенту два законопроекти: 1) «Про внесення змін до Закону України “Про освіту”» (щодо імплементації норм Конституції України та рекомендацій Венеційської комісії). У пояснювальній записці проекту Закону зазначалося: «В Законі України “Про освіту” не реалізовано конституційні гарантії і норми щодо вільного розвитку, використання і захисту російської мови та сприяння вивченню мов міжнародного спілкування, зокрема, й російської мови, яка серед іншого є однією з шести офіційних мов ООН» [17]; 2) «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України (щодо мови роботи)». Тут було запропоновано наступне: «Відповідно до статті 10 Конституції України в роботі Верховної Ради може використовуватися російська та інші мови національних меншин України» [18]. Окрім цього Максим Бужанський запропонував розглянути законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо навчання державною мовою в закладах освіти». Законопроект викликав значний резонанс у суспільстві – спротив і невдоволення громадян України.

Таким чином, незважаючи на те, що в реальному житті громадяни нашої постколоніальної держави спілкуються українською та російською мовами і в різних регіонах України відбувається суттєве домінування однієї з них, необхідно припинити тематику інституціоналізації двомовності в Україні, яка є предметом політичної боротьби багатьох політиків і партій, що стає чинником конфліктизації українського суспільства. Важливо, щоб у сьогоднішні, коли відбувається протистояння нашої держави відкритій агресії Російської Федерації, українські телеканали транслювали новини, різні передачі та фільми українською мовою, зокрема, з тематикою відображення героїзму і гідності українців [1; 2]. Соціологічні дослідження підтверджують, що українське суспільство виявляє готовність і бажання розширювати сфери вживання державної (української) мови. Тому влада має активно сприяти успішній реалізації цього завдання, адже його ефективність у значній мірі залежить саме від керівництва держави [13].

Нині проросійські політики в Україні добре володіють українською мовою, послуговуються українськими символами, але при цьому вони у своїх політичних кампаніях вмільо використовують мов-

ні стереотипи російськомовних громадян. Владі України варто пам'ятати, що педалювання проросійськими політичними силами питання щодо надання російській мові офіційного статусу стає приводом до виправдання збройного конфлікту між Росією та Україною. На жаль, «українська влада схильна вести обережну й нерішучу мовну політику. Проте зміни в суспільній свідомості впливають і на зміну позицій учасників політичних процесів» [4, с. 27]. В українській державі як влада, так і окремі партії, й окремі політики повинні перестати маніпулювати мовним питанням, адже громадяни України спілкуються тією мовою, якою вважають за потрібне. Проте в загальнодержавному просторі має функціонувати державна мова, яка є «основним засобом масової комунікації».

Українська влада має активно працювати над тим, щоб забезпечити сприятливі умови для інтеграції представників усіх національних меншин та етнічних груп в українське суспільство, а не підірвати державний статус України та української мови. Народні депутати України мусять знати, що вже відбулась еволюція національної ідентичності значної кількості українських громадян, які дійшли до усвідомлення своєї українськості (етнічної або політичної), і не враховувати це, – значить працювати проти України. Саме тому зусилля народних обранців варто було б спрямувати на законодавче забезпечення процесів політичної та духовної консолідації українського суспільства, адже історія людства свідчить про стратегічний характер взаємозв'язку між стабільністю держави та духовною близькістю її громадян. А українська мова – це консолідуючий націю чинник і смислова засада української

ідентичності, тому цивілізоване розв'язання мовного питання є одним із стратегічних завдань державної політики України [6; 7].

Висновки. Отже, у процесі зміцнення національної держави мовна політика, разом із гарантуванням мовних прав людини, має забезпечувати національну єдність та утверджувати політичну стабільність. Адекватне врегулювання мовних конфліктів нівелює сепаратистські рухи та гарантує національну безпеку держави. Відсутність чіткої і цілеспрямованої мовної політики в Україні є наслідком її колоніального минулого, що сповільнює та ускладнює політичний, економічний та культурний розвиток нашої держави. Штучно створені мовні конфлікти в Україні, у більшості випадків, є потужним інструментом неокolonіального впливу Російської Федерації. Окрім цього, загострення мовної проблеми досить часто провокувалося й провокується сьогодні політичними партіями, особливо у період передвиборчої кампанії, коли мовне питання ставало й стає приводом для маніпуляцій, насамперед для того, щоб відволікати увагу населення від болючих економічних і соціальних проблем.

Нівелювати мовні конфлікти можна лише за допомогою продуманої державної мовної політики, при цьому важливо не допускати політичних спекуляцій та штучних конфліктів. Потрібно визначити ефективні шляхи і методи роботи щодо оптимізації функціонування мовного простору в Україні, удосконалювати законодавство щодо мовного питання, адже це одні зі стратегічних завдань нашої держави, які гарантують політичну стабільність, деконфліктизацію та єдність українського соціуму.

Список літератури:

1. Авер'янова Н. Консолідація українського суспільства в сучасних умовах гібридної війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство»*. Вип. 18. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2016. С. 4–6.
2. Авер'янова Н. Чинники консолідації українства в постколоніальну добу. *Українознавчий альманах*. 2017. Вип. 20. С. 8–12.
3. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Міждержавний збройний конфлікт на теренах України: неокolonіальний вимір. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 145. № 6. Ч. 2. Філософські науки. С. 7–11.
4. Ажнюк Б. Мовна політика: європейські критерії і Україна. *Українське мовознавство. Міжвідомчий науковий збірник*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2019. Вип. 1(49). С. 9–31.
5. Бестерс-Дільгер Ю. Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: західноєвропейський досвід. *Мовознавство*. 2010. № 1. С. 94–99.
6. Воропаєва Т. Мова, ідентичність і толерантність в контексті імплементації Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин в Україні. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 9. С. 28–36.
7. Воропаєва Т. Українська мова як базова основа національної ідентичності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство»*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2007. Вип. 11. С. 13–17.
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації». *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19>
9. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій». *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1421-19>
10. Закон України «Про освіту». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
11. Кириленко С.В. Языковая ситуация и языковой конфликт в условиях современного языкового многообразия. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2019. Том 12. Выпуск 12. С. 332–335.
12. Кресіна І.О., Явір В.А. Проблеми імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ : ППЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 190–204.
13. Масенко Л. Мовний конфлікт в Україні: шляхи розв'язання. *Українська мова*. 2018. № 2. С. 20–35.
14. Про забезпечення функціонування української мови як державної. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
15. Про мови в Українській РСР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text>
16. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text>

17. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про освіту» (щодо імплементації норм Конституції України та рекомендацій Венеційської комісії). *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68175
18. Проект Закону про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України (щодо мови роботи). *Верховна Рада України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68176
19. *Словарь социолингвистических терминов* / Отв. ред. В.Ю. Михальченко. Москва : РАН, Ин-т языкознания, 2006. 312 с.
20. Crane Keith, Olikier Olga, Nichiporuk Brian (2019). Trends in Russia's Armed Forces. An Overview of Budgets and Capabilities. *RAND*. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2573.html
21. Lewis M.P., Simons G.F., and Fennig C.D. (Ed.). *Ethnologue*. TX : Dallas, 2014.

References:

1. Averianova, N.M. (2016). Konsolidaciya ukrayinskogo suspilstva v suchasnyx umovax gibrydnoyi vijny [Consolidation of Ukrainian society in modern conditions of hybrid warfare]. *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Ukrayinoznavstvo»*, issue 18, pp. 4–6. (in Ukrainian)
2. Averianova, N.M. (2017). Chynnyky konsolidaciyi ukrayinstva v postkolonialnu dobu [Factors of Consolidation of Ukrainians in Post-Colonial Era]. *Ukrayinoznavchyy almanax*, issue 20, pp. 8–12. (in Ukrainian)
3. Averianova, N.M. & Voropayeva, T.S. (2019). Mizhderzhavnyj zbrojnyj konflikt na terenax Ukrayiny: neokolonial'nyj vymir [Inter-state armed conflict on the territory of Ukraine: the neo-colonial dimension]. *Gileya: naukovyy visnyk*, issue 145, no. 6, part 2, pp. 7–11. (in Ukrainian)
4. Azhniuk, B. (2019). Movna polityka: yevropejski kryteriyi i Ukrayina [Language policy: European criteria and Ukraine]. *Ukrayinske movoznavstvo. Mizhvidomchyy naukovyy zbirnyk*, issue 1(49), pp. 9–31. (in Ukrainian)
5. Besters-Dilger, J. (2010). Sylni ta slabki storony Yevropejskoyi xartiiji regionalnyx abo minorityarnyx mov: zaxidnoyevropejskij dosvid [Strengths and weaknesses of the European Charter for Regional or Minority Languages: Western European experience]. *Movoznavstvo*, no. 1, pp. 94–99. (in Ukrainian)
6. Voropayeva, T.S. (2012). Mova, identychnist i tolerantnist v konteksti implementaciyi Yevropejskoyi Xartiiji regionalnyx mov abo mov menshyn v Ukrayini [Language, identity and tolerance in the context of the implementation of the European Charter for Regional or Minority Languages in Ukraine]. *Ukrayinoznavchyy almanax*, issue 9, pp. 28–36. (in Ukrainian)
7. Voropayeva, T.S. (2007). Ukrayinska mova yak bazova osnova nacionalnoyi identychnosti [Ukrainian language as a basic basis of national identity]. *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Ukrayinoznavstvo»*, issue 11, pp. 13–17. (in Ukrainian)
8. Zakon Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do deyakyx zakoniv Ukrayiny shhodo movy audiovizualnyx (elektronnyx) zasobiv masovoyi informaciyi» [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Language of Audiovisual (Electronic) Mass Media"]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19> (in Ukrainian)
9. Zakon Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do deyakyx zakoniv Ukrayiny shhodo chastky muzychnyx tvoriv derzhavnoyu movoyu u programax teleradioorganizacij» [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Share of Musical Works in the State Language of Television and Radio Organizations"]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1421-19> (in Ukrainian)
10. Zakon Ukrayiny «Pro osvitu» [Law of Ukraine "On Education"]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukrainian)
11. Kirilenko, S.V. (2019). Yazikovaya situaciya i yazikovoï konflikt v usloviyah sovremennogo yazikovogo mnogobraziya [Linguistic situation and language conflict in the conditions of modern linguistic diversity]. *Filologicheskie nauki. Voprosi teorii i praktiki*, tom 12, issue 12, pp. 332–335. (in Russian)
12. Kresina, I.O. & Yavir, V.A. (2008). Problemy implementaciyi norm mizhnarodnogo prava u nacionalne zakonodavstvo pro movy [Problems of implementation of norms of international law into national legislation on languages]. *Movna sytuaciya v Ukrayini: mizh konfliktom i konsensusom*. Kyiv: IPIEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrayiny, pp. 190–204. (in Ukrainian)
13. Masenko, L. (2018). Movnyj konflikt v Ukrayini: shlyaxy rozvyazannya [The language conflict in Ukraine: ways to resolve it]. *Ukrayinska mova*, no. 2, pp. 20–35. (in Ukrainian)
14. Pro zabezpechennya funkcionuvannya ukrayinskoyi movy yak derzhavnoyi [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (in Ukrainian)
15. Pro movy v Ukrayinskij RSR [On languages in the Ukrainian SSR]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text> (in Ukrainian)
16. Pro ratyfikaciyu Yevropejskoyi xartiiji regionalnyx mov abo mov menshyn [On the ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text> (in Ukrainian)
17. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro osvitu» (shhodo implementaciyi norm Konstytuciyi Ukrayiny ta rekomendacij Venecijskoyi komisiyi) [Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine "On Education" (on the implementation of the Constitution of Ukraine and the recommendations of the Venice Commission)]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68175 (in Ukrainian)
18. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do Reglamentu Verxovnoyi Rady Ukrayiny (shhodo movy roboty) [Draft Law on Amendments to the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine (Regarding the Language of Work)]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68176 (in Ukrainian)
19. Slovar sotsiolingvистических terminov [Dictionary of sociolinguistic terms] (2006) / Отв. ред. В.У. Михальченко. Moscow: RAN In-t iazykoznaniiia. (in Russian)
20. Crane, Keith, Olikier, Olga & Nichiporuk, Brian (2019). Trends in Russia's Armed Forces. An Overview of Budgets and Capabilities. *RAND*. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2573.html
21. Lewis, M.P., Simons, G.F. & Fennig, C.D. (2014). *Ethnologue*. TX: Dallas.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-34>

УДК 159.922.27

Гаркавенко Н.В., Доскач С.С.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ВПЛИВ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

Анотація. У статті розглянуто особливості розвитку сучасних підлітків в умовах карантинних обмежень, викликаних пандемією COVID-19, зокрема тенденцію швидкоплинності в сучасному світі й суспільстві. Незважаючи на цифрову нерівність, це молоде покоління більшою мірою, ніж будь-яке інше, пов'язане одне з одним технологіями, засобами масової комунікації та Інтернетом. У нинішніх умовах соціального дистанціювання і самоізоляції володіння сучасними технологіями має життєво важливе значення для збереження відкритих каналів зв'язку, інформування та підтримки один одного, й суспільства – в цілому. І таке життя поступово стає нормою для всіх, для підлітків – також. Визначено аспекти соціалізації підлітків у період дії карантинних обмежень. Проаналізовано характерні проблеми соціалізації підлітків, оскільки від їх вдалого розв'язання залежить успішність подальшого життєвого шляху підростаючого покоління.

Ключові слова: соціалізація, виховання, освіта, дистанційна форма навчання, пандемія, карантин, обмеження, адаптованість, індивід, соціальне середовище, концепція, віртуальний простір, віртуальна соціалізація.

Harkavenko Nina, Doskach Svetlana

Chernivtsi Y. Fedkovych National University

THE INFLUENCE OF QUARANTINE RESTRICTIONS ON SOCIALIZATION MODERN TEENAGERS

Summary. The article considers the peculiarities of the development of modern adolescents in the conditions of quarantine restrictions caused by the COVID-19 pandemic, in particular the trend of transience in the modern world and society. Despite the digital divide, this younger generation is more interconnected than any other in technology, media and the Internet. In the current context of social distancing and self-isolation, owning modern technology is vital to maintaining open channels of communication, informing and supporting each other and society as a whole. And such a life is gradually becoming the norm for everyone, for teenagers – as well. Aspects of socialization of adolescents during the period of quarantine restrictions are identified. The changes that have taken place since the outbreak of coronavirus infection at the planetary level have affected all spheres of society and dramatically changed the entire system of social values. All this was directly reflected in the process of socialization of adolescents. To characterize modern children, the issues of mechanisms of their socialization, the process of formation and implementation of their basic socio-cultural needs and interests in close connection with the basic conditions in which the whole society is now, are important. The psychological state of adolescents during a pandemic is somewhat different from that of adults. The problem of threats to life and health due to the spread of COVID-19 affects their morale much less. Discomfort is caused by forced self-isolation, change of lifestyle and study, restriction of leisure within the settlement and communication with peers and friends. Of course, in such conditions, adolescents are disoriented and need the help of adults in building new rules of study and recreation. The characteristic problems of socialization of adolescents are analyzed, as the success of the further life path of the younger generation depends on their successful solution. The established relevance of the mental health of modern man is not in doubt in personal, family, educational or social relations.

Keywords: socialization, upbringing, education, distance learning, pandemic, quarantine, limitations, adaptability, individual, social environment, concept, virtual space, virtual socialization.

Постановка проблеми. Підлітковий вік – це вразливий період життя, коли хлопці та дівчата хочуть більше часу проводити не так із сім'єю, як зі своїми друзями й ровесниками – в міру того, як вони готуються вступати у доросле життя. Це ключовий період для фізіологічного і психологічного розвитку, а також соціалізації підлітків. Раптове вторгнення коронавірусу в життя суспільства в цілому і кожної окремої людини внесло в усе свої корективи.

Пандемія COVID-19 стала серйозним випробуванням для українського суспільства. Під час карантину люди почали життя в зовсім нових умовах. Відбуваються зміни як на рівні психіки окремої особистості, так й на макросоціально-

му рівні. Не всі дорослі в змозі пристосуватися до нових, несприятливих умов життєдіяльності. Особливо важко й підліткам, адже світ, який мав би бути відкритим для їхнього розвитку, освіти, виховання, частково «закрився». На дітей та молодь впливає нинішня відсутність формальних можливостей для навчання, що позбавляє їх соціального взаємодії зі своїми однолітками і педагогами. Тривалі періоди закриття закладів і обмеження на пересування приносять додаткових емоційних хвилювань і тривог.

Незважаючи на цифрову нерівність, це молоде покоління більшою мірою, ніж будь-яке інше, пов'язане одне з одним технологіями, засобами масової комунікації та Інтернетом. У нинішніх

умовах соціального дистанціювання і самоізоляції володіння сучасними технологіями має життєво важливе значення для збереження відкритих каналів зв'язку, інформування та підтримки один одного, й суспільства – в цілому. І таке життя поступово стає нормою для всіх, для підлітків – також.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Світ дитинства і світ «дорослості», незважаючи на свою взаємопов'язаність, – різні. У кожному з них існують свої закони, норми етикету, способи спілкування, життєві цілі і в цілому усвідомлення світу й свого місця в ньому. Вступаючи в перехідний вік, підліток починає помічати, що світ дорослих відрізняється від того світу, до якого він не просто пристосувався, а з яким зріднився, злився воедино. Нове, динамічне, неймовірно складне життя, яке треба навчитися розуміти, до якого необхідно звикнути. Тут і починається найскладніший період соціалізації в житті людини.

Проблематика соціалізації особистості досліджується вже тривалий час, однак і нині не існує єдиної дефініції поняття «соціалізація». Розробка поняття започаткована в напрацюваннях Г. Тарда та Ван Женнеп, опісля тематика досліджувалася А. Валлоном і Ж. Піаже. Перші передумови до концептуального підходу визначені Е. Дюркгеймом.

Вагомий внесок у розробку теорії соціалізації зробили представники біогенетичного підходу (Ч. Дарвін, Е. Геккель, Дж. Ст. Холл, А. Гезелл), які розглядають соціалізацію людини як результат існування її вроджених механізмів, які сформувалися в процесі еволюційного розвитку. Представники соціогенетичного підходу (Р. Бенедикт, М. Мід) соціалізацію особистості трактують як адаптацію до культури.

Варто наголосити, що проблема соціалізації має міждисциплінарний характер і вже аналізується філософами, соціологами, педагогами та психологами, у тому числі й українськими. Доречно згадати про теоретичні розробки таких науковців як Б. Ананьєв, Г. Андреева, С. Батенин, Г. Ващенко, Є. Весна, Л. Виготський, Б. Паригін, І. Кон, Т. Шибутані, Н. Калайков, В. Мухіна, Ю. Семенов, Є. Соколов, А. Петровський та інші. Проте теоретичний аналіз і трактування проблематики соціалізації продовжується, і питання чіткої дефініції поняття залишається відкритим. А дослідження соціалізації підлітків в умовах карантинних обмежень знаходяться на початковому етапі.

Формулювання цілей. Метою статті є ґрунтовний аналіз особливостей соціалізації підлітків в умовах карантинних обмежень через всевітню пандемію COVID-19.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміни, які сталися після спалаху коронавірусної інфекції на планетарному рівні, вплинули на всі сфери життєдіяльності суспільства й різко змінили всю систему соціальних цінностей. Все це безпосередньо відобразилося на процесі соціалізації підлітків. Для характеристики сучасних дітей важливого значення набувають питання механізмів їх соціалізації, процесу формування та реалізації їх основних соціально-культурних потреб та інтересів у тісному взаємозв'язку з основними умовами, в яких нині перебуває все суспільство.

Психологічний стан підлітків у період пандемії в порівнянні з дорослими дещо відрізняється. Про-

блема загрози життю і здоров'ю через поширення COVID-19 впливає на їх моральний стан значно менше. Дискомфорт у них викликає вимушена самоізоляція, зміна режиму життя і навчання, обмеження дозвілля в межах населеного пункту і спілкування з однолітками та друзями. Безумовно, в таких умовах підлітки дезорієнтовані й потребують допомоги дорослих у побудові нових правил навчання та відпочинку [11, с. 26]. Зазвичай психологічний стан дитини залежить від стану та настрою батьків, за таких умов необхідно підтримувати комфортне середовище взаємодії, обговорювати ситуацію, яка склалася, налаштовувати на тимчасовість змін, але при цьому заохочувати до творчості, активності самонавчання тощо [1, с. 63].

Безумовно доросле населення свідомо виконує умови карантину, розуміючи необхідність їх дотримання для збереження життя та здоров'я як власного, так й інших, а от підліткам не все так чітко зрозуміло. І тому соціалізація підлітка ускладнюється. Підліткова криза поряд із суспільною призводить до міжособистісних та внутрішньоособистісних конфліктів, наслідки яких в подальшому відобразяться на якості міжособистісних стосунків та адаптації особистості у цілому. Підлітки бажають побути час від часу на самоті чи поспілкуватися із друзями (хоча б за допомогою інформаційних технологій), а натомість змушені сидіти вдома, виконуючи завдання онлайн, які надсилають вчителі в умовах дистанційного навчання [10, с. 69].

Суспільні основи розвитку індивіда забезпечуються системою соціальних норм, цінностей, настанов, виховання, контролю. Успішна соціалізація індивіда проходить за умови прийняття та інтерпретації загальних суспільних вимог у внутрішній стан, що формує фундамент для моральних і суспільних переконань індивіда. У такому випадку соціальні цінності стають ціннісними орієнтаціями. Вони загалом утворюють основу соціальної відповідальності.

Неприйняття індивідом вимог щодо необхідності дотримання суспільних норм породжує асоціальну поведінку. Особливості соціальних відхилень, девіацій стосуються поведінкового функціонування індивідів у суспільстві, тому соціально неodobрувані вчинки у їх поведінці отримали назву «поведінкових відхилень», або «поведінки з відхиленнями». Тож соціалізація індивіда у контексті вимог суспільних стандартів поведінки перебуває у прямій залежності від їх дотримання [18, с. 7]. Підліток є активним суб'єктом соціалізації і його соціальна активність спрямована на засвоєння нових зразків поведінки та самотрансформації.

Процесом соціалізації науковці вважають процес, коли індивід пізнає соціальну організацію суспільства, соціальні відносини та при цьому засвоює соціальні ролі. Уперше поняття «соціалізація» введено в 40-50-х роках ХХ століття у дослідженнях Дж. Долларда і П. Міллера. Соціалізація за їх тлумаченням означає безальтернативне і примусове (тобто без особистого вибору) включення індивіда до існуючої в суспільстві системи соціальних уявлень і цінностей. Бути соціалізованим для індивіда означає передусім підкоритися, підпорядкуватися соціалізаційним впливам, примусово освоїти те, що є цінним і важливим для суспільства [20, с. 77].

Соціалізація – процес і результат засвоєння й активного відтворення індивідом соціального досвіду (знань, цінностей, соціальної компетентності), що в сукупності дає йому змогу інтегруватися в суспільство і адаптуватися в ньому [7, с. 380]. Під час соціалізації формується особистість, котра визначається тим, яке місце займає підліток у системі соціальних відносин (дружніх, любовних, сімейних, навчальних тощо).

Особистість підлітка є складною системою соціально вагомих фактів із проявом здібностей у соціальному світі. Соціалізація, як процес, здійснюється за допомогою широкого набору засобів, специфічних для суспільства, а також певного віку її членів. І традиційно життєвий шлях підлітка багато в чому зумовлено тим, до якої соціальної групи належать його батьки.

Від народження до смерті людина послідовно проходить декілька вікових ступенів і на кожному піддається «попередній соціалізації». Нині соціальна мобільність має імовірнішу особливість – з кожної стартової позиції підліток може потрапити на безліч інших. Заздалегідь неможливо підготувати підлітка до діяльності у визначених групах. Як наслідок він спочатку потрапляє у групу, а вже потім починає до неї адаптуватися (тобто соціалізуватися) [12, с. 36].

Включення підлітків у суспільство відбувається в умовах перерозподілу впливу інститутів соціалізації. Традиційні інститути соціалізації ефективні при передачі традиційних норм, знань і цінностей, успадкованих від минулих поколінь. У ситуації постійних змін суспільна система не лише відчуває напругу, але й в силу своєї ригідності перестає відповідати завданням адаптації особистості в суспільстві. Динамічно мінливе оточення вимагає появи нових інститутів соціалізації, які гнучкіші й оперативніше реагують на зміни.

Мета процесу соціалізації – входження особистості в суспільство, тому соціалізація є стихійним і спрямованим процесом одночасно. Людина (підліток) не стане повноцінною особистістю, не пройшовши процес соціалізації, який не набуває певних соціальних якостей. Виходячи з визначення, можна зробити висновок, що складовими параметрами соціалізації є:

- засвоєння людиною системи духовних, психічних і фізичних ідеалів;
- формування духовних, психічних і фізичних цінностей;
- формування духовних, психічних і фізичних потреб;
- формування відносин індивіда до соціального та фізичного середовища;
- формування принципів, мотивів, стратегій, планів, моделей поведінки людини;
- набуття навиків поведінки.

Обставини та умови, які спонукають людину до активної дії, називають факторами соціалізації. Їх поділяють на 3 великі групи [3, с. 24–25]:

– макрофактори: це, насамперед, суспільство, держава і його соціальні інститути, засоби масової інформації.

– мезофактори: до них можна віднести ті чинники, які становлять соціум особистості в широкому плані: тип населеного пункту, етнос, до якого людина належить, місцеві ЗМІ, навчальні

заклади, установи, в яких особистість працює або навчається.

– мікрофактори: безпосередньо впливають на процес соціалізації особистості: сім'я, оточення, навчальна група тощо, тобто всі, хто безпосередньо взаємодіє з людиною.

Соціалізація передбачає дві основні форми взаємодії особистості і середовища:

– пасивну форму споживання вже накопиченого до її прояви соціального досвіду, який забезпечує входження особистості в життя, в систему сформованих соціальних зв'язків; це репродуктивна за своїм характером діяльність;

– активну форму, яка проявляється у створенні або руйнуванні існуючих соціальних зв'язків шляхом активної, творчої, креативної діяльності (останнім часом в освітньому процесі особлива увага приділяється саме творчому розвитку особистості).

До речі, на кожному етапі становлення особистості роль різних соціальних інститутів неоднакова, особливо – в умовах карантинних обмежень, адже зв'язок підтримується дистанційно.

Підлітковий вік – важливий соціальний етап у загальному циклі життя кожного окремого індивіда, оскільки протягом цього етапу відбувається найбільша кількість фізіологічних змін, починається статеве дозрівання і становлення особистості. Діти-підлітки поступово намагаються брати на себе якомога більше обов'язків. Але фактично, в сучасних умовах традиційні форми і види соціалізації підлітків багато в чому втрачають свою значимість, і соціалізація тепер проходить за новими законами і за нових умов.

Кожен підліток – це потенціал, який готовий до нових починань і знань. І в важких умовах життєдіяльності суспільства, щоб дорослішати треба набагато більше, ніж просто фізична зрілість [9, с. 37]. Цей потенціал в умовах карантину треба розвивати, можливо, навіть ще більше, ніж до пандемії.

Дотримання норм і традицій старшого покоління, але вже в нових умовах, забезпечує підтримку стійкості суспільства. Але традиційні норми поступово «старіють», і можуть відігравати дестабілізуючу роль. Те ж саме стосується й інновацій: деякі з них корисні для суспільства, а деякі несуть приховані ризики. Тому важливо розрізняти, яких цінностей слід дотримуватися, а від яких варто відмовитися.

Однак навіть при найрадикальніших змінах цих умов більшість цінностей суспільства треба зберегти для підтримки культурної спадкоємності молодого покоління в суспільстві. Не можна повністю відмовитися від традицій, як і не можна повністю перекрити дорогу новому. Таким чином, підлітки, з одного боку, – це незахищена і вразлива група, а з другого – це покоління, від якого в подальшому залежатиме майбутнє країни. Такий особливий статус вимагає особливого й бережного ставлення.

Для підлітків процес соціалізації проходить найбільш інтенсивно, він формує фундамент духовного розвитку особистості, що збільшує важливість і значення виховання, покладає більшу відповідальність на саме суспільство, котре й задає визначену систему координат навчально-виховного процесу, який передбачає:

– формування світогляду, що спирається на загальнолюдські та духовні цінності;

- розвиток творчого мислення;
- розвиток високої соціальної активності, цілеспрямованості, потреби і вміння навчатися і взаємодіяти в колективі, прагнення до нового і здатність шукати оптимальне рішення життєвих проблем у нестандартних ситуаціях;
- потреба в постійній самоосвіті і формуванні майбутніх професійних якостей;
- здатність самостійно приймати рішення; повага до визначених правил і моральних цінностей.

Таким чином, соціалізація підлітків – складний, життєво важливий процес. Від нього багато в чому залежить, як конкретний підліток зуміє у подальшому реалізувати свої задатки, здібності, сформуватися як особистість. Процеси соціалізації та виховання взаємопов'язані. Тотожність соціалізації і виховання характеризується тим, що ці процеси не абсолютні, а відносні і при певних умовах можуть переходити один у другий. Виховання відображає процес становлення і розвитку окремих властивостей і якостей особистості, тоді як «соціалізація» – більш широке поняття – процес домінування сутності людини. Тому виховання входить в структуру процесу соціалізації як одна з найважливіших форм взаємозв'язку суспільства та особистості.

Науковці у структурі соціалізації виокремлюють смислові домінанти:

- гомонізацію – залучення (прив'язка) індивіда до роду;
- соціальну адаптацію – стандартизацію мови, жестів, сприймання, морально-психологічних стереотипів, ролей, формування соціального характеру, засвоєння загальних цінностей, значень, символів;
- інкультурацію – засвоєння класичної культурної спадщини, збагачення духовного світу особистості;
- інтеграцію особистості – розвиток специфічної ієрархії мотивів, цінностей, інтересів, формування почуття особистісної ідентичності, відповідності між різними психічними процесами й станами;
- інтерналізацію соціального досвіду – засвоєння досвіду і його механізмів, адаптація;
- соціальне конструювання – активність особистості в різних соціальних сферах, через прихильність до певних цінностей, вибір ролей, способів вирішення конфліктів, вибір способів самопрезентації.

Таким чином, входження в соціум реалізується підлітком у трьох основних сферах:

- діяльності (підлітки сприймають нові її види через засвоєння нових форм рольової поведінки в системі соціальних ролей та сприймання нових ролей);
- спілкуванні – відбувається розширення соціальних зв'язків індивіда з іншими, формується особистість як суб'єкт діяльності;
- самовизначенні та самореалізації – через спілкування індивід починає сприймати себе та інших, що сприяє становленню у нього образу «Я», формуються певні структури самосвідомості, а це пов'язано із процесом самовизначення, становлення соціальної ідентичності особистості та успішної самореалізації [23, с. 206–207].

При цьому ідентичність є дуже суттєвою характеристикою людини, без якої вона не може

бути особистістю. Розвиток ідентичності – це історія становлення протиріч у нашому суспільстві протягом всієї її історії. Проблему ідентичності підлітків розглянемо далі.

Проблеми соціалізації у сучасному українському суспільстві пов'язані з трьома обставинами:

- зміною (руйнуванням) системи цінностей, у результаті чого старше покоління не завжди може підготувати молодь до життя в нових умовах;
- корінною швидкою зміною соціальної структури суспільства, а також з нездатністю багатьох нових соціальних груп забезпечити відтворення власних лав;
- ослабленням системи формального та неформального соціального контролю, як чинника соціалізації [12, с. 37].

Підлітковий вік, як період соціалізації, значно збільшився порівняно з попередніми епохами. У цілому змінився його статус. Якщо раніше юнацтво розглядалося як підготовка до життя, то у сучасному суспільстві до нього ставляться як до особливого періоду життєдіяльності, що є не меншою цінністю, ніж життя дорослої людини. Таке ставлення припускає більшу повагу та більш високий статус юнацтва порівняно з попередніми періодами. З'являються чинні на міждержавному рівні особливі закони, що охороняють права підлітків. Суспільство стає терпимішим до них, адже вони визначають майбутнє.

Проаналізуємо особливості, в яких соціалізуються підлітки в сучасних умовах. Хоча соціалізація особистості завжди була тісно пов'язана з родиною і системою освіти, нині найбільш важливим фактором соціалізації стають мережеві комунікації.

У сучасному постіндустріальному, інформаційному суспільстві і віртуальному просторі людина засвоює зразки поведінки, соціальні норми, цінності, має можливість отримати інформацію швидко, у режимі реального часу, може знайти і спілкуватися з великою кількістю людей, дистанційно навчатися і здобувати освіту тощо. Тобто відбувається соціалізація у віртуальному просторі, або кіберсоціалізація.

Негативний вплив віртуалізації середовища на соціалізацію підлітка полягає, насамперед, в руйнуванні фізичного здоров'я (порушення функцій зору, опорно-рухового апарату, травної системи, загальне виснаження організму); порушенні психічного стану (наявність власного світу, в який немає доступу нікому, крім самого себе, нічні кошмари, високий рівень тривожності); в повній замкнутості й закритості від навколишнього світу; у відсутності почуття відповідальності; втраті інтересу до оточуючого світу.

На жаль, профілактика віртуальної залежності в процесі соціалізації практично не розроблена. Звісно, існують певні підходи до цієї проблеми, але вони не завжди ефективні. Недостатня розробленість профілактичних і корекційних заходів зумовлена тим, що більшість батьків і самі підлітки не розцінюють ознаки, які характеризують ризик розвитку віртуальної залежності, як передхворобливий стан і звертаються до фахівців лише на етапі вже сформованої віртуальної залежності.

Звичайно, сучасні підлітки зіштовхуються з низкою проблем на шляху своєї соціалізації. Вони живуть у загальному соціальному і культурному просторі і тому криза суспільства і його

основних інститутів не може не відбивався на змісті і спрямованості молодіжної субкультури. Тож, яке суспільство – така й молодь. А суспільство в умовах карантинних обмежень фактично живе віртуально.

Масовість інформаційних технологій і глобальної мережі Інтернет формують певний «образ» субкультури не менше, ніж основні інститути соціалізації – сім'я, а також система освіти. Адже саме перегляд телепередач, відеороликів, онлайн-навчання і спілкування в мережі диктують особливості процесу самореалізації і водночас соціалізації [14, с. 112]. У багатьох своїх характеристиках сучасна молодіжна (зокрема – підліткова) субкультура просто повторює інформаційну субкультуру, яка підлаштовує під себе зручного користувача інформаційних технологій.

Підліткам властиві дух протиріччя, прагнення ігнорувати багато заборон дорослих. У цей час у них формується свідомо поведінка, моральні уявлення і соціальні орієнтири. З одного боку це заключний етап дитинства, а з другого – підліток стоїть на порозі дорослого життя. Досягнутий рівень психологічного розвитку, фізичні і духовні можливості викликають у підлітка потребу в самостійності, самоствердженні, визнанні іншими.

Все це вони знаходять у віртуальному просторі. Інтернет як агент соціалізації підлітка відчутно впливає на особистість і його моральний стан: віртуальний світ, в який він потрапляє, дає додаткову свободу для вираження своїх емоцій, почуттів, життєвих позицій, настроїв, поглядів, подолання різного роду внутрішніх і зовнішніх конфліктів, що виникають у реальному житті в сімейних стосунках та у взаєминах із однолітками [17, с. 41].

Там, у віртуальному середовищі, вони себе почувати безпечно і комфортно, тому так важко їх «відірвати» від популярних соціальних мереж. Підлітки стають віртуальними особистостями. Хлопці та дівчата з низькою віртуальністю, зареєстровані в соцмережі під своїм реальним іменем, презентують себе такими, якими вони є у реальності, не прагнуть експериментувати з образами, приміряти на себе нові ролі. Інтернет для них є ще одним середовищем, де вони можуть здійснювати певну діяльність, яку реалізують і у звичайному середовищі [15, с. 91].

Водночас, користувачі з високим ступенем віртуальності для цієї ж віртуальності використовують псевдоніми, часто їхні персональні дані повністю або частково вигадані. Вони можуть створювати декілька різних профілів, де виступають в ролі осіб іншої статі, віку, соціального становища, з іншими вподобаннями, переконаннями тощо. Можливі варіації, коли під реальним ім'ям публікуються вигадані історії або під псевдонімом розповідають про реальні події з життя.

Для підлітків важливо не просто спілкуватися з ровесниками і дорослими, вони прагнуть зайняти в їх середовищі те становище, яке б відповідало їхнім домаганням. Для одних це бажання бути лідером, для інших – користуватись авторитетом у якійсь справі, треті намагаються знайти близького друга, однак завжди це прагнення є провідним мотивом поведінки в цьому віці. Спілкування з однолітками виходить за межі шкільного життя і навчальної діяльності, захоплюючи нові інтереси, види діяльності, стосунки,

виділяючись в окрему, самостійну і надзвичайно важливу для підлітка сферу життя. Спілкування і пошук друзів у цьому віці набуває такої цінності, що нерідко відсуває на другий план і навчання, і навіть стосунки з рідними [6, с. 80].

Варто зауважити, що сучасні цифрові технології дозволяють почати використовувати медіаконтент із самого раннього віку [13, с. 139]. Дітей вже приваблюють різні види діяльності, пов'язані з медіазасобами. Тобто знизився вхідний бар'єр для доступу до віртуального середовища. Підлітки часто є користувачами медіадискурсу в контексті формування ідентичності. Вони неусвідомлено асоціюють себе з медіа, щоб показати свою належність до певної групи або щоб проявити себе та сформувати свою ідентичність.

Вікові особливості, які властиві юнацтву полягають в пошуку ідентичності, потребі в моделях для наслідування, прагненні бути дорослими, чутливості до думки інших. Ці особливості тісно пов'язані одна з одною та відображають властиве підлітку прагнення до осмислення світу і свого місця в ньому: усвідомлюючи, що «він вже не дитина, поступово віддаляється від батьків, знаходиться в пошуках відповідей на питання «хто я?» і «яким мені треба бути?», звертається до доступних джерел знання – однолітків і медійного середовища» [24, с. 63].

Нечіткість розуміння своїх соціальних ролей, свого місця в соціальній спільноті, недооцінка або переоцінка себе – це ситуативна сплутаність ідентичностей, яка, по суті, тимчасова і є необхідною умовою в пізнавальному й діяльнісному процесі саморозвитку цілісної людини, що долає неправильні форми самоідентичності людини, яка пізнає себе.

Важливою особливістю підлітка, яка фіксується в просторі Інтернету, є потреба в чітких моделях для наслідування. У підлітковому віці ідеал, образ, який є моделлю, практично завжди персоніфікований. Зразком для наслідування підлітки переважно обирають акторів кіно, відомих музикантів, спортсменів, знання про які повно, тобто опосередковано обмежено засобами масової інформації. А слідкуючи за їхніми особистими сторінками в соціальних мережах, вони отримують повну картину життя відомих людей. Об'єктом моделювання для підлітків стають різні аспекти життя особистості кумира, тому для них важливі зовнішні характеристики: яскраві фото, динамічні й захопливі відео, які це демонструють. Тож нерідко на першому місці перебуває тілесна привабливість.

У процесі пошуків свого «Я», набуття ідентичності, самоствердження саморозвитку у підлітків на рівні самоусвідомлення формується система внутрішньо узгоджених уявлень про себе, образів «Я» – «Я-концепції». У перехідний період «Я-концепція» є динамічна психологічна величина, яка залежить від глобальних суспільних відносин та змін безпосереднього соціального оточення зокрема.

Формування «Я-концепції» підлітка відрізняється від становлення «Я» та ідентичності. Вона розвивається під впливом первинного досвіду соціалізації в сім'ї. Із віком в її становленні набувають значення позасімейні фактори. В нинішніх умовах розширюють свої межі саме мережеві можливості навчання і проведення дозвілля.

«Я-концепція» – це результат взаємодії біологічних, психологічних і психосоціальних факторів в ході особистісного зростання людини. Перш за все, це основа почуття самоцінності особистості підлітка, яка є важливою у формуванні його особистого становища у суспільстві. Пізнання себе, своїх особистісних якостей призводить до формування кількох образів «Я». Різні аспекти «Я», які виникають у самосвідомості, відображають різнопланові уявлення про себе – як реальні, так й ідеальні. Саме ідеальні формують моделі наслідування.

На думку багатьох учених, основний тип пошуку, який здійснюється індивідом у підлітковому віці – це прагнення «знайти себе», або пошук ідентичності. Підлітковий вік є ключовим для усвідомлення власної ідентичності. Ця істотна риса стає інтегральною частиною всього підліткового періоду. Ідентичність як соціокультурний феномен формується в процесі соціалізації, і в її основі перебувають когнітивні процеси відображення і спостереження, які протікають одночасно [19, с. 69].

Слід зазначити, що багато дослідників вважають формування ідентичності центральним явищем підліткового віку. Підлітки вже не хочуть бути дітьми. Їх пильна увага до зовнішніх аспектів ідентичності безпосередньо пов'язана з переживанням періоду швидких біологічних змін, тому вони надзвичайно чутливі до особливостей свого тіла та зовнішності. Множинні проблеми, які виникають внаслідок гормональних змін в організмі, пояснюють підвищену увагу підлітка до власного тіла.

Стрімкість фізіологічних змін є причиною тривоги та занепокоєння. Це змушує підлітків порівнювати свій розвиток із розвитком однолітків і постійно переглядати образ свого власного «Я». Поява відчуття дорослості як специфічного новоутворення самосвідомості є структурним центром особистості підлітка, тією якістю, в якій відображається нова життєва позиція у ставленні до себе, людей і світу в цілому. Саме воно визначає спрямованість і зміст активності підлітка, його нові прагнення, бажання, переживання й афективні реакції [8, с. 116].

Тому зовнішність набуває особливого значення у формуванні ідентичності підлітка. Вони впевнені, що і в сприйнятті їх оточуючими першорядну роль відіграє їх тілесний вигляд, який перестав бути для них просто набором фізичних рис (зріст тіла, його величина, вага, пропорції, вид зачіски, форма обличчя тощо). Цей вигляд набуває характеру знаково-символічної системи, яка ніби транслює певний набір знань про себе та оточуючих. Таке ж значення і зовнішніх атрибутів – одягу та аксесуарів. Заклопотаність підлітків власною зовнішністю пояснюється фундаментальною причиною здобуття гендерної ідентичності: для них дуже важливо, наскільки їхнє тіло та зовнішність відповідають стереотипному образу маскулітності або фемінітності [4, с. 264].

Невпинний і прогресуючий розвиток електронних систем і цифрових можливостей породив абсолютно новий вид комунікації і самореалізації – віртуальна взаємодія людини з цікавими їй співрозмовниками, що дозволяє знайти одиноків і виразити себе в спілкуванні з ними. І це особливо актуально для підлітків. Безумовно, засоби масової комунікації створюють умови, зокре-

ма, для збагачення словникового запасу, оволодіння широким колом інформації. Але водночас об'єктивно вони формують слухача, глядача, тобто споживача (сьогодні, наприклад, навіть словник підлітка формується часто як словник споживача). Чи стане він активним суб'єктом культурних та соціальних взаємостосунків, залежить від багатьох додаткових умов, зокрема від підготовленості до взаємодії з передовими технологіями і можливостями, які вони формують [16, с. 79].

Проаналізувавши літературу з цієї проблематики, можемо припустити, що соціалізація особистості із врахуванням інтернет-факторів варто розглядати у двох вимірах. Щонайперше, це – соціалізація у віртуальному просторі, коли підліток засвоює норми та цінності, моделі поведінки у віртуальній реальності, інтегрується в мережеві Інтернет-спільноти. Безумовно, показниками цього є рівень комп'ютерної та інформаційної грамотності, знання правил і наявність навичок взаємодії в Інтернет-просторі, або поступове їх освоєння [21, с. 148]. По-друге, це соціалізація в реальному світі через віртуальний вимір у процесі навчання, дозвілля тощо. Інтернет в умовах карантинних обмежень суттєво вииграє конкуренцію в інститутах, які реалізують первинну соціалізацію.

Підлітковий вік – вік критичного, швидко зростаючого логічного мислення, прагнення до пізнання всього, що оточує, активності, ініціативності, сміливості, мужності, а також етично-емоційного розвитку. Не випадково підлітковий період називають «важким віком», «переломним періодом». Його специфіка полягає у зміні поведінкових характеристик: від майже повної слухняності, властивої малим дітям, підлітки переходять до стриманої слухняності, а то й відкритої непокорі батькам.

Якщо раніше вони дивилися на світ очима дорослих, то тепер у них вибудовується власна система цінностей і поглядів на світ, що частково співпадає з позицією батьків, з поглядами однолітків, а частково – з наві'язуванням віртуальної реальності. І саме безконтрольність дій у мережі Інтернет і відсутність відповідальності лише посилюють відкриті непокору в реальному світі, який критичний і вимагає відповідати за сказане чи зроблене [22, с. 94].

Ведоступність і масовість медіасвіту, використання його в різних аспектах життєдіяльності, фактично контролюють всю свідомість підлітків, підвищують через віртуальне й приховане навіювання цінності однієї ідеї, способу життя цікавих для цього віку особистостей, виокремлюють інші, поляризують таким чином все поле інформації та культури, тими засобами, перед якими підлітки є слабкими. Напрямки соціалізації в об'єктно-реальному і віртуальному просторах, звісно, будуть орієнтовані на формування позитивних показників соціалізованості підлітків. Тому, виникнення нової інтернаціональної Інтернет-мови, запозичення іноземних слів призводять до уніфікації мовної картини світу і впливають на світогляд особистості підлітка. Єдиний мовний та ціннісний простір викликає явище синхронії: користувачі, які знаходяться в одному просторі, починають мислити і діяти однотипно [2, с. 99].

Таким чином формується сприйняття картини світу в одному, продиктованому мережею, на-

прямку [5, с. 213]. Відбувається медійне, віртуальне, мережеве сприйняття реальності та цінностей для ще зовсім юних особистостей, які знаходяться в пошуку себе і можуть в такому пошуку себе не знайти або загубити. Тому проблемні питання віртуальної соціалізації підлітків є явищем комплексним і потребують ґрунтовного аналізу.

Соціалізований вплив інтернет-середовища на особистість у співвідношенні з впливами інших інститутів соціалізації повинен бути збалансованим, що сприяє формуванню нових форм взаємодії суб'єктів у середовищі Інтернету; він також може бути й відсутнім або домінуючим, що може привести до відхилень у становленні особистості підлітка.

В умовах карантинних обмежень через пандемію COVID-19 формат навчання змінився. Він став дистанційним, і багатьом учням закладів середньої освіти іноді важко впоратися з необхідністю зосередитися на навчанні без повсякденного безпосереднього впливу вчителів, в ситуації, коли річні контрольні, державна підсумкова атестація чи іспити ніби ще далеко й незрозуміло, чи взагалі відбудуться. Водночас, карантин – це можливість для підлітків заповнити прогалини, підготуватися до майбутніх підсумкових перевірок знань. Сучасні онлайн-платформи пропонують безліч навчальних курсів, спрямованих як на підвищення рівня підготовки зі шкільних предметів, так і з напрямів, які відносять до категорії «хобі».

Розмовляючи з підлітками про COVID-19 і дистанційне навчання, дорослим доведеться запастися вагомими і переконливими аргументами, адже ну дуже не хочеться дітям навчатися у такому форматі. Для них важливі в навчальному процесі спілкування, саме соціальне середовище. У будь-якому випадку батьки мають потурбуватися про психологічний комфорт дитини і виробити певні стратегії поведінки з дитиною, адже моральне виснаження дорослого населення країни (тривала війна на Сході, а тепер – пандемія і карантин, то послаблений, то суворий, і знов – навпаки) не повинно відбиватися на ній.

І психічне здоров'я сім'ї у теперішніх реаліях суспільства може впливати на соціалізацію підлітків. Страх перед коронавірусною інфекцією, пов'язаний з можливим ризиком зараження інфекцією, непередбачуваним перебігом хвороби, відсутністю патогенетичного лікування і тотальною невизначеністю, а то й перенесена хвороба когось із членів або всієї сім'ї, спричиняють негативні психологічні реакції, як-от дистрес і дезадаптація, апатія [25, с. 782].

Актуальність психічного здоров'я сучасної людини не викликає сумніву ні в особистісних, ні в сімейних, ні в освітніх, ні в соціально-суспільних відносинах. Темпи та умови життя в сучасному світі, який охоплений панікою через катаклізми, війни, стан екології тощо, ставлять високі вимоги до психіки і потребують від людини бути максимально здоровою, активною, з достатнім її резервом, пластичністю і швидким повноцінним відновленням.

Будь-які психічні порушення і розлади за обставин все більших темпів і обсягів інформаційно-комунікативних навантажень часто викликають в дорослої людини стрес, глибoku депресію і на-

віть інвалідність. А підлітки вразливіші від дорослих. Тож ці питання також ставлять перед суспільством низку проблем формування сімейних, батьківських, соціально-суспільних відносин.

Пандемія COVID-19 і її вплив на життєдіяльність і здоров'я громадян країни потребують від суспільства швидкого адекватного та своєчасного реагування, застосування ефективних і дієвих засобів. Відтак стрес, страх, паніка, прояви агресії, які охопили вже мільйони українців у ситуації пандемії, свідчать про гостру потребу в наданні професійної психологічної допомоги дітям і дорослим.

Підлітки, замість підтримки і конструктивного контролю з боку батьків і школи, яких вони так потребують (хоч і демонстративно заперечують це), залишаються наодинці. Нав'язливе прагнення піти від повсякденних турбот і проблем лише посилюється і так чи інакше «штовхає» у тенета віртуальної реальності, що «затягує» і поліпшує емоційний стан. Останній діє лише в межах дії цієї віртуальності, в умовах реальності така піднесеність кудись зникає. Негативний вплив віртуалізації середовища на соціалізацію підлітка полягає, перш за все, в руйнуванні фізичного і психологічного здоров'я.

Необхідно розробити дієву модель управління соціалізацією підлітків в умовах всепоглинаючої віртуалізації соціального середовища, яка б поєднала одночасно структуру напрямків соціалізації підлітків, була їх виразником і передавачем, і органом взаємодії інститутів соціалізації об'єктно-реального та віртуального простору з усіма новоутвореннями за допомогою своїх специфічних функцій. Це буде сприяти зближенню учасників процесу соціалізації підлітків, відкритості і прояву творчого потенціалу кожного з них, розширенню їх функціонального поля дій задля координації організаційно-практичного, педагогічного, культурного, інформаційно-правового, творчого характеру для успішної соціалізації молодого покоління в умовах, які до яких вимушено доводиться пристосовуватися через карантинні обмеження.

Висновки і перспективи дослідження. Таким чином, підлітки, так само як і дорослі, змушені пристосовуватися до нових змін, адже світ, який мав би бути відкритим для їхнього розвитку, освіти, виховання, частково «закрився». Сучасна школа і навчання є одним з основних інститутів соціалізації. Вона уособлює модель нашого суспільства, саме тут відбувається засвоєння основних соціальних цінностей, норм, зразків поведінки в групі. Але в умовах традиційних формальних можливостей для навчання немає, що позбавляє підлітків соціальної взаємодії зі своїми однолітками і педагогами. Тривалі періоди закриття закладів і обмеження на пересування приносять додаткових емоційним хвилювань і тривоги.

У нинішніх реаліях соціального дистанціювання і суспільної ізоляції, самоізоляції володіння сучасними технологіями має життєво важливе значення для збереження відкритих каналів зв'язку, інформування та підтримки один одного, й суспільства – в цілому. Тому соціалізація підлітка ускладнюється. Підліткова криза поряд із суспільною призводить до міжособистісних та внутрішньоособистісних конфліктів, наслідки яких у подальшому будуть відображатися на

якості міжособистісних стосунків та адаптації особистості у цілому. Включення підлітків у суспільство відбувається в умовах перерозподілу впливу інститутів соціалізації.

Традиційні інститути соціалізації ефективні при передачі традиційних норм, знань і цінностей, успадкованих від минулих поколінь. У ситуації постійних змін суспільна система не лише відчуває напругу, але й у силу своєї ригідності перестає відповідати завданням адаптації особистості в суспільстві. Динамічно мінливе оточення вимагає появи нових інститутів соціалізації, які гнучкіші й оперативніше реагують на зміни. Повноцінна соціалізація тим більше важлива, коли ми говоримо про суспільство, засноване на інформаційних технологіях, у якому панує масова культура, де особистісні характеристики «розмиваються», поступаючись місцем модним колективним впливам.

Безумовно, засоби масової комунікації створюють умови, зокрема, для збагачення словникового запасу, оволодіння широким колом інформації. Але водночас об'єктивно вони формують слухача, глядача, тобто споживача. Чи стане він активним суб'єктом культурних та соціальних взаємостосунків, залежить від багатьох додаткових умов, зокрема від підготовленості до взаємодії з передовими технологіями і можливостями, які вони формують.

Негативний вплив віртуалізації середовища на соціалізацію підлітка полягає, насамперед, у руй-

нуванні фізичного здоров'я; порушенні психічного стану; в повній замкнутості й закритості від навколишнього світу; у відсутності почуття відповідальності; втраті інтересу до оточуючого світу. На жаль, профілактика віртуальної залежності в процесі соціалізації практично не розроблена. Звісно, існують певні підходи до цієї проблеми, але вони не завжди ефективні. Недостатня розробленість профілактичних і корекційних заходів зумовлена тим, що більшість батьків і самі підлітки ще не усвідомлюють всю серйозність проблеми.

Отже, соціалізацією є складне, багатогранне і багатфункціональне соціально-педагогічне явище. Процес соціалізації підлітка, його формування і розвитку, становлення як особистості відбувається у взаємодії з оточуючими і продиктованими суспільством змінами, які надають на цей процес вирішальний вплив за допомогою різних соціальних факторів. Якщо при народженні дитина розвивається в основному в сім'ї, то потім вона освоює все нові і нові середовища, а в сучасному світі – й віртуальне. Із віком освоєння підлітком все більше й більше розширюється. На кожному віковому етапі здійснюються все нові й нові впливи зовнішнього середовища в різних сферах його життєдіяльності.

Соціалізація є специфічною діяльністю особистості. Її мета – освоєння соціального досвіду в розвитку соціальної активності особистості, в нинішніх умовах – у межах карантинних обмежень унаслідок COVID-19.

Список літератури:

1. Аверін В. А. Психологія дітей і підлітків. Київ : Ранок, 1998. 124 с.
2. Асмолов А., Асмолов Г. От Мы-медиа к Я-медиа: поиск себя в мире информации. Человек как субъект и объект медиапсихологии. МГУ имени М. В. Ломоносова / Ин-т человека; Москва : Издво Моск. ун-та, 2011. С. 86–104.
3. Белинская Е. П., Тихомандрицкая О. А. Проблемы социализации. История и современность. Москва : МПСИ, 2013. 216 с.
4. Беседина В. Г. Репрезентация знания о межгендерных отношениях в ювенальном медиатексте: эксплицитная модель. *Мир науки, культуры, образования*. 2015. № 1(50). С. 263–267.
5. Войскунский А. Е. Психология и Интернет. Москва : Акрополь, 2010. 439 с.
6. Денисов І. Г. Процес та складові соціалізації підлітків. *Науковий вісник МДПУ ім. Богдана Хмельницького. Серія : Педагогіка*. 2009. С. 79–84.
7. Варій М. Й. Психологія особистості. Київ : ЦУЛ, 2008. 592 с.
8. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
9. Власова О. І. Динаміка розвитку соціальних здібностей в умовах спрямованої соціалізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2006. № 26. С. 37–40.
10. Грись А. М. Соціально-психологічна адаптація підлітків в умовах карантину. Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми : тези XV Міжнародної науково-практичної конференції / За наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки та ін. Київ : Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України. 2020. С. 68–70.
11. Досвід переживання пандемії COVID-19: дистанційні психологічні дослідження, дистанційна психологічна підтримка : матеріали онлайн-семінарів 23 квітня 2020 року «Досвід карантину: дистанційна психологічна допомога і підтримка» та 15 травня 2020 року «Дистанційні психологічні дослідження в умовах пандемії COVID-19 і карантину» / За наук. ред. М. М. Слюсаревського, Л. А. Найдюнової, О. Л. Вознесенської. Київ : ІСПП НАПН України, 121 с.
12. Єзерська Н. В. Соціально-психологічні особливості процесу адаптації підлітків. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2016. № 3. С. 35–39.
13. Збірник статей Четвертої міжнародної науково-методичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи» (2016). Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси. 504 с.
14. Кастельс Ю. М. Становление общества сетевых структур. Москва : Академия, 2007. 494 с.
15. Крокер А. Теория виртуального общества. СПб. : Мир, 2002. 234 с.
16. Лещук Г. Вплив засобів масової інформації на процес соціалізації підлітків. *Молодь і ринок*. 2014. № 3. С. 76–81.
17. Лучинкіна А. І., Мілютіна К. Г., Яншина Т. Психологічні особливості соціалізації обдарованих дітей у віртуальному просторі : монографія. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2014. 252 с.
18. Олійник Н. А. Соціальні норми та відхилення у юнацькому віці. XIV Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. з організаційної та економічної психології «Психологічне здоров'я персоналу організації: проблеми та технології забезпечення». Київ, 2020. С. 1–8.
19. Пашина Н. П. Когнітивні карти феномена «ідентичність». *Політологічні записки : збірник наукових праць*. Вип. 1(7). Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Дала, 2013. С. 67–75.

20. Петрунько О. В. Соціалізаційний потенціал медіасередовища. *Соціальна психологія. Спеціальний випуск*. 2007. С. 71–83.
21. Присяжкова Л. М. Нестационарная психология : монографія. Киев : Дніпро, 2001. 255 с.
22. Седих К. В., Моргун В. Ф. Делінквентний підліток: навчальний посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів (2-ге вид., доп.). Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 272 с.
23. Філіппова І. Ю. Рольова соціалізація підлітка як засвоєння соціального досвіду. Актуальні проблеми сучасної психології : збірник наукових статей; [гол. ред. Ж.П. Вірна]. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. С. 204–215.
24. Karen, Ross Media and Audiences: New Perspectives. Glasgow, 2003. 194 p.
25. Psychosocial impact of COVID-19. S. Dubey, P. Biswas, R. Ghosh [et al.]. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews*. 2020. Vol. 14. No. 5. P. 779–788.

References:

1. Averin V. A. (1998) *Psykhohohiia ditei i pidlitkiv* [Psychology of children and adolescents] Kyiv: Ranok. (in Ukrainian)
2. Asmolov A., Asmolov H. (2011) *Ot My-medya k Ya-medya: poysk sebia v myre ynformatsyy. Chelovek kak sub'ekt y ob'ekt medypsykhohohyy* [From We-Media to I-Media: Finding Yourself in the World of Information. Man as a subject and object of media psychology]. Yzdvo Mosk. un-ta. Moskva, pp. 86–104.
3. Belynskaia E. P., Tykhomandrytskaia O. A. (2013) *Problemy sotsyalyzatsyy. Ystoriya y sovremennost* [Socialization problems. History and modernity]. Moskva: MPSY.
4. Besedyna V. H. (2015) *Reprezentatsyia znanyia o mezhhendernykh otnosheniakh v yuvenalnom medyatekste: eksplytsytnaia model* [Representation of knowledge about intergender relations in juvenile media text: an explicit model]. *Myr nauky, kultury, obrazovanyia*, no. 1(50), pp. 263–267.
5. Voiskunskiy A.E. (2010) *Psykhohohyia y Ynternet* [Psychology and the Internet]. Moskva: Akropol. (in Russian)
6. Denysov I. H. (2009) *Protse i skladovi sotsyalyzatsii pidlitkiv* [The process and warehouses of socialization of food]. *Naukovyi visnyk MDPU im. Bohdana Khmelnytskoho. Seriya: Pedahohika*, pp. 79–84.
7. Varii M. Y. (2008) *Psykhohohiia osobystosti* [Psychology of specialness] Kyiv: TsUL.
8. Vikova ta pedahohichna psykhohohiia (2001) [Vikova and pedagogical psychology]: navch. posib. O. V. Skrypchenko, L. V. Dolynska, Z. V. Ohorodniichuk ta in. Kyiv: Prosvita.
9. Vlasova O. I. (2006) *Dynamika rozvytku sotsialnykh zdbnostei v umovakh spriamovanoi sotsyalyzatsii* [The dynamism of the development of social health in the minds of direct socialization]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, no. 26, pp. 37–40.
10. Hrys A. M. (2020) *Sotsialno-psykhohohichna adaptatsiia pidlitkiv v umovakh karantynu* [Social and psychological adaptation of food in the minds of quarantine]. *Sotsyalyzatsiia osobystosti v umovakh systemnykh zmin: teoretychni ta prykladni problemy: tezy XV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Ukrainian, Kyiv, 2020)*. Za nauk. red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky ta in. Kyiv: Instytut psykhohohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, pp. 68–70.
11. *Dosvid perezhyvannia pandemii COVID-19 (2020)* [Dosvid surviving the COVID-19 pandemic] dystantsiini psykhohohichni doslidzhennia, dystantsiina psykhohohichna pidtrymka: materialy onlain-seminariv 23 kvitnia 2020 roku «Dosvid karantynu: dystantsiina psykhohohichna dopomoha i pidtrymka» ta 15 travnia 2020 roku «Dystantsiini psykhohohichni doslidzhennia v umovakh pandemii COVID-19 i karantynu» / Za nauk. red. M. M. Sliusarevskoho, L. A. Naidonovoi, O. L. Voznesenskoii. Kyiv: ISPP NAPN Ukrainy.
12. Jezerska N. V. (2016) *Sotsial'no-psykhohohichni osoblyvosti procesu adaptatsii' pidlitkiv* [Social and psychological features of the adaptation process]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi' osobystosti*, no. 3, pp. 35–39.
13. *Zbirnyk statei Chetvertoi mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii «Praktychna mediahramotnist: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski perspektyvy» (2016)*. Kyiv: Tsentri Vilnoi Presy, Akademiia ukrainskoii presy.
14. Kastels Yu. M. (2007) *Stanovlenye obshchestva setevykh struktur* [The emergence of a network society]. Moskva: Akademiia. (in Ukrainian)
15. Kroker A. (2002) *Teoriia vyrtualnoho obshchestva* [Теория виртуального общества]. SPb.: Myr. (in Russian)
16. Leshchuk H. (2014) *Vplyv zasobiv masovoi informatsii na protse sotsyalyzatsii pidlitkiv* [Inflow of mass information on the process of socialization of food]. *Molod i rynek*, no. 3, pp. 76–81.
17. Luchynkina, A. I., Miliutina K. H., Yanshyna T. (2014) *Psykhohohichni osoblyvosti sotsyalyzatsii obdarovanykh ditei u virtualnomu prostori* [Psychological features of socialization of gifted children in the virtual space]: (monohrafiia). Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny.
18. Oliinyk N. A. (2020) *Sotsialni normy ta vidkhylennia u yunatskomu vitsi* [Social norms and guidelines for young people]: XIV Mizhnar. nauk.-prakt. onlain-konf. z orhanizatsiinoi ta ekonomichnoi psykhohohii «Psykhohohichne zdorovia personalu orhanizatsii: problemy ta tekhnologii zabezpechennia» (Ukrainian, Kyiv, 2020). Kyiv, pp. 1–8.
19. Pashyna N. P. (2013) *Kohnityvni karty fenomena «identychnist»* [Cognitive pictures of the phenomenon "identity"] *Politolohichni zapysky: zbirnyk naukovykh prats. (Ukrainian, Kyiv, 2013)*, vol. 1(7). Luhansk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, pp. 67–75.
20. Petrunko O. V. (2007) *Sotsyalyzatsiinyi potentsial mediaseredovyshcha* [Social potential of the media]. *Sotsialna psykhohohiia. Spetsialnyi vypusk*, pp. 71–83.
21. Prysniakova L. M. (2001) *Nestatsyonarnaia psykhohohyia* [Non-stationary psychology]: (monohrafiia). Kyev: Dnipro.
22. Sedykh K. V., Morhun V. F. (2015). *Delinkventnyi pidlitok* [Delinquent teenager]: navchalnyi posibnyk z psykhoprofilaktyky, diahnostyky ta korektsii protypravnoi povedinky pidlitkiv dlia studentiv psykhohohichnykh, pedahohichnykh, sotsialnykh, yurydychnykh spetsialnostei ta interniv-psykhiatriv (2-he vyd., dop.). Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo».
23. Filippova I. Yu. (2014) *Rolova sotsyalyzatsiia pidlitka yak zasvoiennia sotsialnoho dosvidu* [Role socialization of the teenager as the acquisition of social experience] *Aktualni problemy suchasnoi psykhohohii: zbirnyk naukovykh statei; (hol. red. Zh.P. Virna) (Ukrainian, Lutsk, 2014)*. Lutsk: Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainy, pp. 204–215.
24. Karen (2003) *Ross Media and Audiences: New Perspectives*. Glasgow.
25. *Psychosocial impact of COVID-19 (2020)* S. Dubey, P. Biswas, R. Ghosh [et al.]. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews*, vol. 14, no. 5, pp 779–788.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-35>

УДК 316.614+159.

Мельничук М.М.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

СТАТЕВІ ВІДМІННОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Анотація. У статті надається характеристика становлення особистості у підлітковому віці, провідних теоретичних поглядів на природу агресивності, чинників формування та форм прояву агресивності у підлітковому віці та статевих відмінностей у проявах агресивності підлітків. Охарактеризовано основні принципи та вимоги до проведення емпіричного дослідження у психології, а також подано опис методичних основ та психодіагностичних методик, використаних для дослідження особливостей агресивності підлітків різної статі. Обґрунтовано вибір емпіричної бази дослідження. Також наводиться опис результатів проведеного емпіричного дослідження статевих відмінностей агресивної поведінки підлітків, їх особистісної агресивності, основних форм проявів агресивності та комунікативної ворожості. Проаналізовано, що для сучасних підлітків характерна виражена агресивність. Більше того, хлопці більш агресивні, ніж дівчата, що характеризуються вираженою схильністю до фізичної агресії та комунікативної ворожості. Натомість дівчата менш агресивні, але характеризуються проявами опосередкованої агресії.

Ключові слова: агресивність, конфліктність, агресивна поведінка, статеві відмінності, підлітковий вік.

Mel'nichuk Maïia

V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University

GENDER DIFFERENCES IN TEENAGERS' AGGRESSIVE BEHAVIOR

Summary. The article deals with the formation of personality in adolescence, main theoretical views on the nature of aggression, factors of formation and forms of aggression in adolescence and gender differences in the manifestations of teenagers' aggression. The basic principles and requirements for empirical research in psychology are described, as well as a description of the methodological foundations and psychodiagnostic techniques used to study the features of aggression in adolescents of different gender are defined. The choice of the empirical basis of the research is substantiated. The description of the results of empirical study of gender differences in teenagers' aggressive behavior, their personal aggression, the main forms of aggression and communicative hostility is provided. As a result of theoretical research it is revealed that today the problem of aggressive behavior in adolescence is most acute due to the transition of personality development to a new stage. During this period, it is often possible to notice teenagers' unmotivated reactions to the seemingly insignificant but fair remarks of those around them. For example, aggressive behavior is expressed during their interaction with teachers or in relationships with parents. Social (related to social tension, psychological imbalance of society, etc.) and psychological (associated with age-related psychological characteristics of adolescents, the nature of their interpersonal relationships, etc.) causes of teenagers' aggression can be identified. An empirical study found that modern teenagers are characterized by severe aggression. Moreover, boys are more aggressive than girls; they manifest a distinct tendency to physical aggression and communicative hostility. On the other hand, girls are less aggressive, demonstrating indirect aggression only. The results of the study can be used by psychologists and other professionals in education system at preventing aggressive behavior in teenagers' interpersonal communication.

Keywords: aggression, conflict, aggressive behavior, gender differences, adolescence.

Постановка проблеми. Сьогодні найгострішою проблемою є агресивна поведінка в підлітковому віці, коли відбувається перехід на новий етап розвитку особистості. У цей період часто можна помітити невмотивовані реакції підлітків на, здавалося б, незначні, але справедливі зауваження оточуючих. Наприклад, агресивна поведінка підлітків виражається під час їх взаємодії з вчителями під час навчання або у стосунках з батьками. Серед причин агресивності підлітків можна виділити соціальні, зумовлені соціальною напруженістю, психологічним дисбалансом суспільства, та психологічні, пов'язані з віковими психологічними особливостями підлітків, характером міжособистісних відносин.

Вивченням підліткового віку у вітчизняній психології займалися П.П. Блонський, П.Л. Загородський, Л.С. Виготський, які висунули гіпотезу про невідповідність трьох точок дозрівання – статевого, загального органічного та соціального, що викликає основні протиріччя підліткового віку. На його думку, всі ці фактори – біологічна та соціальна обумовленість, ставлення дорослих, самооцінка підлітка, мають різні темпи дозрівання.

Оскільки для підлітка це період значних змін, він не завжди може адекватно реагувати на навколишнє середовище. У цей час поведінка стає нестабільною, підвищується збудливість, імпульсивність. Непорозуміння з боку інших може призвести до справжнього вибуху непокори, зухвальства та важкого виховання. Тому як природне явище в цьому віці спостерігається підвищена агресивність.

Криза соціальної системи, зростання екологічної та економічної нестабільності, зміни політичної ситуації – все це вплинуло на свідомість, почуття та поведінку дітей, підлітків та молоді. Поляризація доходів, вільна торгівля призвели молоде покоління до егоїзму, вимагання, шахрайства. У суспільстві, де висміюють ентузіазм і благородні пориви, проти пам'ятних культур здійснюються акти вандалізму, а дорослі іноді демонструють приклади непокори, а агресивна поведінка сприймається підлітками як нормативна [3; 4; 5].

Згідно з результатами досліджень, загалом у дітей підвищена асоціальна орієнтація, вони стали більш агресивними, вразливими, швид-

ко виходять з рівноваги. Значно зросла кількість психічних захворювань, безпосередньо пов'язаних із соціальними умовами. У деяких дітей формуються хибні якості: жорстокість, брехня, гнів; у значної частини підлітків деградує ціннісна орієнтація. Можна сказати, що підлітки відтворюють у своєму характері всі аномалії сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважна більшість праць з досліджуваної проблематики присвячена вивченню різноманітних форм агресивної поведінки дітей та підлітків (О.Б. Бовть, Р.У. Благуца, Б.М. Ткач, С.В. Харченко, Л.В. Чаговець). Проблема агресії та агресивної поведінки досліджувалась також багатьма зарубіжними психологами (З. Фрейд, А. Басс, А. Бандура, С. Берковіц, К. Лоренц та ін.). Дослідження показали, що агресія найчастіше зустрічається у підлітків, яка в цьому віці є формою самовираження, не дозволяє розвивати адекватні стосунки з батьками, вчителями, однолітками. Однак у психологічній літературі ще недостатньо даних про чинники, що пов'язують агресію з розвитком соціальних відносин, з її впливом на розвиток комунікативних навичок підлітків та структуру їх особистості. Це ускладнює отримання цілісного уявлення про особистість підлітків та їхні стосунки із соціальним оточенням. Однак аналіз цих робіт показує, що питання статевої відмінності в агресивній поведінці підлітків та розгляд існуючої системи запобігання молодіжної агресії, де є ряд невідкладних завдань, які необхідно вирішити, у наш час не вирішені повністю.

Мета дослідження – теоретично розглянути та емпірично дослідити статево відмінності агресивної поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу. Для розв'язання поставлених завдань та досягнення мети використовувалися загальнонаукові методи теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння і узагальнення науково-теоретичних даних); методи емпіричного дослідження (тестування, опитування): методика діагностики особистісної агресивності та конфліктності (Є.П. Ільїн, П.А. Ковальов), методика діагностики форм та показників агресії А. Басса-А. Даркі (адаптація А.К. Осницького), методика «Оцінка агресивності у відносинах» (А. Ассінгер), методика діагностики комунікативної агресивності (В.В. Бойко) [6] та статистичної обробки даних (критерій – Пірсона). Емпіричною базою дослідження виступала вибірка, до якої увійшли 62 підлітки (30 дівчат та 32 хлопці), які навчаються у ЗСО № 9 м. Полтави.

У результаті емпіричного дослідження визначено, що 53% досліджуваних підлітків характеризуються вираженою особистісною агресивністю. Такі підлітки схильні до агресивної поведінки по відношенню до оточуючих, часто виявляють ворожість, націлені на досягнення бажаних результатів і нетерпимі до думок, що суперечать їх поглядам. Для цієї групи суб'єктів характерні прояви фізичної та словесної агресії, ворожі вирази та дії щодо оточуючих.

Також для 20% респондентів властива агресія, виражена на середньому рівні. Такі підлітки в одних ситуаціях, які стосуються важливих для

них сфер життя, поведуться агресивно, конфліктують з іншими. В інших ситуаціях, які для них не мають достатнього значення, вони можуть стримувати свої агресивні прояви або навіть поводитися доброзичливо.

Крім того, для 27% випробовуваних агресія не характерна. У більшості життєвих ситуацій вони не виявляють ознак агресивності та ворожості у стосунках з іншими. Конфліктні ситуації вирішуються діалогом, вони іноді можуть відмовитись від власних інтересів на користь іншої сторони. Вони не схильні до фізичних впливів та ворожих висловлювань щодо людей, думки яких не узгоджуються з їхніми.

Більшість (54%) агресивних підлітків мають негативну форму агресії. Такі підлітки в більшості ситуацій агресивні, нетерпимі до думок інших, особливо якщо це не збігається з їх поглядами. У випадках образи іншими такі молоді люди, як правило, мстяться за вчинене у вигляді фізичних дій, словесної ворожості чи опосередкованих проявів агресії. Підлітки з вираженою негативною агресією часто б'ються і лаються, можуть знущатись над іншими і провокувати на агресивну поведінку в їх напрямку.

Натомість, для 35% агресивних підлітків характерна позитивна спрямованість агресивності. Такі підлітки наполегливі і не поступливі у своїх переконаннях і домаганнях, можуть активно протистояти партнерам по спілкуванню у випадках конфліктів і конфронтацій, але їх поведінка не характеризується яскраво вираженим негативним напрямком агресії.

Але, захищаючи свої інтереси, такі суб'єкти хоч і дратуються, проте не вдаються до фізичних проявів агресії, ворожих зауважень та образ інших. Однак навіть ті, хто не бажає поступатися, із пристрасстю та надмірною активністю захищають свої переконання, не приймаючи точки зору опонентів.

Також 11% випробовуваних мають недиференційовану спрямовану агресію. У деяких випадках вони активно та наполегливо відстоюють свою позицію, залишаючись в рамках нормального спілкування. В інших вони можуть діяти агресивно, проявляти фізичну агресію та словесну ворожість до інших.

Таким чином, для більшості випробовуваних характерна агресивність у взаємодії з іншими, з більш вираженою негативною формою, що виражається в схильності молодих людей до фізичної агресії та словесної ворожості. Однак для деяких агресивних підлітків (35%) характерна позитивна агресивність – не поступливість та напоористість у своїх інтересах та переконаннях, що не підтверджується проявами фізичної чи словесної агресії.

При цьому хлопці агресивніші за дівчат. Так, для 63% хлопців характерна виражена особистісна агресія, ворожість до оточуючих. Агресивне ставлення до навколишнього середовища є їх стабільною рисою особистості і сильно ускладнює відносини з іншими людьми. Низький рівень особистісної агресивності характерний лише для 22% хлопців з досліджуваної вибірки, яким не властиве агресивне ставлення до інших людей.

Натомість дівчата менш агресивні, оскільки низький рівень особистісної агресії виражений

у 53% вибірки. Тобто для дівчат не характерне прагнення до агресивної взаємодії з оточуючими, вони цінують інших людей, налаштованих на гуманну взаємодію та оптимальне вирішення конфліктів. Виражена особистісна агресивність характерна лише для 29% дівчат, які характеризуються яскраво вираженою схильністю до агресивної поведінки у відносинах з іншими людьми, прояви агресії для них є нормальними.

Для доведення статистичної значимості відмінностей у проявах особистісної агресивності підлітків різної статі використаний критерій – Пірсона, емпіричне значення якого = 11,056 при – критичному, 5,991 ($p \leq 0,05$); 9,210 ($p 0,01$) і $k=2$. Оскільки – емпіричне > – критичного, можемо стверджувати про наявність статистично значимих відмінностей у проявах особистісної агресивності підлітків різної статі. Тобто, хлопці характеризуються, дійсно, більше вираженою особистісною агресивністю, ніж дівчата.

Встановлено, що найвиразнішими проявами агресивності серед підлітків є фізична та вербальна агресія, високий рівень вираженості якої характерний відповідно для 59% та 65% респондентів. Найменш вираженими є почуття провини (високий рівень характерний для 25% дітей), підозрілість (33%), образа (35%), негативізм (37%) та роздратування (39%). Серед підлітків непряма агресія виражається на середньому рівні.

Тобто досліджувані підлітки, як правило, агресивні до інших. Домінуючою формою агресії є вербальна – характерна для 65% респондентів – вони схильні виражати негативні почуття як за допомогою форми (плач, крик), так і за допомогою змісту вербальних відповідей (лайки, погрози). Це може бути пов'язано із надмірною важливістю спілкування в цьому віці, а також страхом перед можливістю фізичної агресії. У той же час 59% випробовуваних схильні проявляти фізичну агресію до інших, бити їх, завдавати фізичної шкоди.

У деяких ситуаціях підлітки схильні до прямої агресії (високий рівень характерний для 42% дітей). Такі підлітки виявляють агресію «обхідним» шляхом (злісні плітки, жарти) або можуть виражати недиференційовану агресію (спалахи люті, лементація, тупання ніг, биття кулаками по столу).

Цей вираз агресії головним чином пов'язаний з неможливістю безпосередньо виявити ворожі наміри щодо злочинця чи неприємної людини і ґрунтується на невпевненості в собі, несміливості та схильності діяти «з-під тишка».

Крім того, досліджувані насправді не характеризуються підозрілістю, негативізмом, роздратуванням, почуттям провини та образи. Вони не мають упередженого ставлення до інших, відкриті для спілкування, не характеризуються негативізмом у взаємодії, не відчують провини за те, що відбувається в їхньому житті, і у них немає зосередженості на негативному комунікативному досвіді.

При цьому існують суттєві відмінності у формах агресивної поведінки хлопців та дівчат. Таким чином, хлопці в основному схильні до фізичної агресії, яка була зафіксована у 77% випробовуваних цієї статі. Вони схильні проявляти фізичну агресію до інших людей, бити їх, штов-

хати, вирішувати конфлікти та протистояння за допомогою бійок. Також хлопці, як правило, виявляють фізичні дії щодо людей, які їх дратують або погрожують. В останньому випадку агресія є захисною. Низький рівень фізичної агресії характерний для 17% хлопців, які не схильні вирішувати конфлікти фізичною силою та бійками.

Натомість дівчата частіше виявляють непряму агресію, що було зафіксовано у 55% респондентів цієї статі. Вони виявляють агресивне ставлення до інших людей «обхідним шляхом», жартують, демонструють негативне ставлення у вигляді сарказму, пліток або обговорення інших людей, що викликає у них негативні емоції. Низький рівень непрямой агресії характерний для 25% дівчат, які зовсім не схильні до агресивної поведінки.

У той же час прояви фізичної агресії здебільшого не характерні для дівчат і зафіксовані лише у 28% випробовуваних, які зосереджені на вирішенні конфліктів та протиріч за допомогою фізичної сили. Також хлопцям переважно не властива опосередкована агресія, яка виражається лише у 21% респондентів цієї статі, зосереджених на дражніні та плітках про інших людей.

Крім того, було встановлено, що випробовувані обох статей однаково характеризуються словесною агресією, яка фіксується у 51% хлопців та 48% дівчат. Тобто підлітки обох статей часто схильні проявляти словесну агресивність у стосунках з іншими людьми, лаятися з ними, ображати їх словесно.

Порівнявши отримані значення – емпіричного з – критичним, 5,991 ($p \leq 0,05$); 9,210 ($p 0,01$) і $k=2$, можемо стверджувати про наявність статистично значимої відмінності у показниках фізичної та непрямой агресії у вибірках хлопців та дівчат. При цьому, за показником вербальної агресивності статистична значимість відмінностей у показниках відсутня. Отже, хлопці більше схильні до проявів фізичної агресії, а дівчата – непрямой. При цьому, підлітки обох статей можуть проявляти агресію у вербальній формі.

Проаналізовано, що 45% підлітків характеризуються вираженою комунікативною агресією. Такі підлітки можуть бути неврівноваженими та жорстокими з іншими. Вони орієнтовані на зайняття лідируючої позиції у відносинах з однолітками, для досягнення власних інтересів за рахунок інтересів іншої сторони спілкування. У той же час вони сприймають негативне ставлення з боку оточуючих, але при найменшій можливості схильні карати інших за негативне ставлення.

Також для 23% випробовуваних характерна помірна агресивність у стосунках з однолітками. Вони впевнені в собі і іноді можуть проявляти агресію у стосунках, але схильність до агресивної поведінки для них не є звичною тенденцією, і вони переважно доброзичливі.

Крім того, 32% респондентів характеризуються сильною доброзичливістю в контакт з оточуючими, вони не схильні до агресії в будь-якій її формі, налаштовані на сприйняття особистості партнера по спілкуванню як цінності. Такі підлітки занадто миролюбні і характеризуються відсутністю впевненості у своїх силах.

59% випробовуваних характеризуються вираженою реактивною агресією у спілкуванні з ото-

чуючими. Вони схильні поводитися агресивно з однолітками реагуючи на ворожу поведінку з їхнього боку. Низький рівень реактивної комунікативної агресії характерний лише для 19% суб'єктів, які не схильні до агресивної поведінки інших, щоб відповісти адекватно.

Крім того, підлітки досліджуваної вибірки, як правило, провокують агресивну поведінку у оточуючих, оскільки високий показник цієї якості характерний для 53% випробовуваних. Вони можуть спровокувати інших на прояв агресії жартами, агресивними або неоднозначними заявами тощо. Низький рівень провокації агресії оточуючих характерний для 35% підлітків, які не намагаються спровокувати агресію однолітків під час спілкування та відстоювання власних інтересів.

Крім того, 52% випробовуваних характеризуються спонтанною агресією, що відображає їх схильність до необґрунтованих проявів ворожості у спілкуванні. Така поведінка підлітків може бути компенсаторною, коли вони виявляють агресію у відповідь на нездатність агресивно реагувати на кривдника з певних причин.

Також 42% респондентів мають проблеми з контролем агресивної поведінки. Коли вони починають поводитися агресивно, їм важко контролювати себе, заспокоюватися, що відображає їх несформовані вольові якості та навички самоконтролю. Натомість 39% респондентів схильні контролювати власну агресивну поведінку. Також лише 19% респондентів схильні до самоагресивних проявів, спрямованих на ненависть до себе, заподіяння собі шкоди.

Таким чином, майже половина випробовуваних агресивні у спілкуванні. І найбільш вираженими формами комунікативної агресії суб'єктів є спонтанність агресивних проявів, їх реактивний характер і спрямованість на провокування агресії у оточуючих.

При цьому хлопці агресивніші у стосунках з іншими, ніж дівчата. Так, 68% хлопців характеризуються яскраво вираженим агресивним ставленням до спілкування з іншими. Вони налаштовані на конфліктну взаємодію з іншими людьми, можуть проявляти агресивне ставлення до них у різних формах. Натомість дівчата здебільшого не агресив-

ні у відносинах з оточуючими, оскільки високий рівень комунікативної ворожості характерний лише для 21% респондентів цієї статі. Дівчата в основному доброзичливо спілкуються з іншими, прагнуть взаємодіяти з ними без конфліктів.

Також було встановлено, що хлопчики частіше, ніж дівчата, провокують агресію у інших людей та реагують агресивно, оскільки високі показники цих якостей у хлопців – 51% та 53% відповідно, у дівчат – 29 та 35%. Тобто хлопчики частіше провокують інших людей до проявів агресії, дратують їх, ініціюють конфлікти, агресивно реагують на поведінку інших, яка видається їм ворожою. Натомість дівчата більш гуманні у стосунках, не провокують агресивного поведіння, а у випадках конфлікту та конфронтації намагаються вирішити це мирним шляхом.

Для доведення статистичної значимості зафіксованих відмінностей у ворожих комунікативних установках підлітків різної статі підраховувались значення – емпіричного. Співставивши отримані значення – емпіричного з – критичним, 5,991 ($p \leq 0,05$); 9,210 ($p 0,01$) і $k=2$, можемо стверджувати про наявність статистично значимої відмінності за всіма параметрами комунікативної агресивності між хлопцями та дівчатами. Тобто хлопці ворожіше ставляться до міжособистісної взаємодії, ніж дівчата, які, як правило, провокують агресію з боку оточуючих та агресивно реагують на поведінку інших людей.

Висновки і пропозиції. У результаті емпіричного дослідження було виявлено, що для сучасних підлітків характерна виражена агресивність. Більше того, хлопці більш агресивні, ніж дівчата, що характеризуються вираженою схильністю до фізичної агресії та комунікативної ворожості. Натомість дівчата менш агресивні, але характеризуються проявами опосередкованої агресії.

Результати дослідження можуть бути використані психологами та іншими фахівцями в системі освіти у просвітницькій роботі з підлітками, спрямованої на попередження агресивних проявів у міжособистісному спілкуванні, консультативній роботі психолога по оптимізації міжособистісної взаємодії та гуманізації спілкування підлітків.

Список літератури:

1. Басс А. Агрессия. Санкт-Петербург : Речь, 2000. 145 с.
2. Барон Р., Ричардсон Д. Агрессия. Санкт-Петербург : Питер, 1998. 336 с.
3. Бандура А., Уолтер Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. Москва : Апрель Пресс, Издательство ЭКСОМО-Пресс, 1999. 512 с.
4. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак, 2001. 512 с.
5. Гилинский Я.И. Некоторые проблемы отклоняющегося поведения. Москва : Наука, 2001. 314 с.
6. Гуревич К.М. Психологическая диагностика детей и подростков. Москва : Книга, 1995. 429 с.

References:

1. Bass A. (2000). Agressiya [Aggression]. SPb.: Rech'. (in Russian)
2. Baron R. (1995). Agressiya [Aggression]. SPb.: Piter. (in Russian)
3. Bandura A. (1999). Podrostkovaya agressiya. Izucheniye vliyaniya vospitaniya i semeynykh otnosheniy [Teenage aggression. Studying the impact of parenting and family relationships. Moscow: April' Press. (in Russian)
4. Berkovits L. (2001). Agressiya: prichiny, posledstviya i kontrol' [Aggression: causes, consequences and control]. SPb.: Praym-Yevroznak. (in Russian)
5. Gilinskiy Ya.I. (2001). Nekotoryye problemy otklonyayushchegosya povedeniya [Some problems of deviant behavior]. Moscow: Nauka. (in Russian)
6. Gurevich K.M. (1995). Psikhologicheskaya diagnostika detey i podrostkov [Psychological diagnostics of children and adolescents]. Moscow: Kniga. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-36>

УДК 159.923.2

Харченко А.С.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Коротенка

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ СТУДЕНТІВ РІЗНИХ ПРОФІЛІВ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті викладені результати емпіричного дослідження, що висвітлюють психологічні особливості благополуччя студентів різних профілів підготовки. Встановлено, що психологічне благополуччя студентів обумовлене обраним ними фахом. Так, студенти-психологи, приділяючи достатньо уваги своєму особистісному розвитку та надаючи вагому ролі системі комунікацій у професійному становленні, характеризуються більш вираженими показниками психологічного благополуччя, соціального та емоційного здоров'я, що реалізується за рахунок активного включення у відносини, надання й отримання підтримки, дотримання автономії, зростання і досягнень особистості. Натомість студенти технічних спеціальностей, не надаючи особистісному розвитку вагомому значення під час професіоналізації, характеризуються нижчими показниками психологічного благополуччя, хоча більше цілеспрямовані у житті, схильні реалізуватися у виробничій діяльності, не маючи вираженої залежності якості життя від успішності в системі комунікацій.

Ключові слова: психологічне благополуччя, особистість студента, якість життя, фізичне здоров'я, емоційне здоров'я, соціальне здоров'я.

Kharchenko Anzhela

Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University

PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF STUDENTS OF DIFFERENT TRAINING PROFILES

Summary. The article presents the results of an empirical study concerning the peculiarities of the psychological well-being of students of different specialties. It is established that psychology students are characterized with more pronounced rates of the integrated indicator of well-being, autonomy, environmental management, personal growth and self-perception. Paying constant attention to their personal growth in the process of professional training, psychology students evaluate their own personality mostly positively, treat themselves as people who have realized their potential, able to participate in the system of relations with people actively and to maintain the autonomy in such relationships. Students of technical specialties are characterized with slightly reduced indicators of psychological well-being, personal growth and self-perception, autonomy, environmental management, with a significant advantage of life goals manifestation. Such students have some worrying due to their own unproductiveness, inability to be fulfilled in life. At the same time, having a strong dependence on the social environment, such students are mostly incapable of autonomy, although they have clearly defined life goals and focus their activities on achieving them. Psychology students are characterized with higher indicators of quality of life, are characterized with more raised personal achievements and have deeper relationships with relatives, greater psychological support in life and self-control. Instead, students of technical specialties have lower indicators of quality of life, not having such an extensive system of personal achievements, inclusion into interpersonal interaction, manifestations of care and concern for others. Psychology students are characterized with more pronounced indicators of emotional well-being and social health. Comparing with students of technical specialties they are mostly able to experience positive emotional states, are less strained in life and more effective in the communication system, where they can resolve conflicts successfully and be flexible with others. This, in general, corresponds to their chosen specialty of professional development and testifies to the success of the formation of professionally important qualities of a psychologist among these respondents. Instead, students of technical specialties experience the raised emotional tension and a tendency to open confrontation with others, which is due to the lack of purposeful development of personal characteristics of the subjects during professional training. It was also found that students, regardless of the chosen profession, give a significant role to the relationships in life and a high level of physical health.

Keywords: psychological well-being, student personality, quality of life, physical health, emotional health, social health.

Постановка проблеми. Сучасна економічна та соціальна ситуація розвитку суспільства суттєво впливає на якість життя особистості, її психологічне благополуччя.

Студентський вік є періодом найбільшої активності, професійного становлення, а також формування ціннісних утворень особистості. Соціальна ситуація розвитку у цей період пов'язана з вибором життєвого шляху, професійним та особистісним самовизначенням.

Психологи наголошують, що навчання у закладі вищої освіти є принципово новим етапом життям особистості. Причому відмічається як

збільшення інформаційних навантажень, так і ускладнення міжособистісних відносин, що може призводити до тривалого емоційного напруження, почуття тривоги, а також переживання психологічного неблагополуччя.

Особливо зростає необхідність вивчення психологічного благополуччя під час пандемії коронавірусу COVID-19 (О. І. Расказова, Д. О. Леонтьев, Г. О. Лебедева [4], І. Г. Тітов, Т. Є. Тітова, К. В. Седих, S. Giacomuzzi, M. Ertl, M. Rabe [6] та інші).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми психологічного благополуччя сучасних студентів присвячені праці психологів Т. О. Боро-

довіщиної, І. М. Габа, Н. В. Гранкіної-Сазонової, Н. О. Гончарової, Л. Б. Козьміної, Т. М. Маланьїної, М. М. Павлюк, Л. З. Сердюк, Т. Л. Ткачук, А. С. Харченко, О. Л. Шопша та інших психологів.

Л. З. Сердюк [5] схарактеризувала особистісний потенціал психологічного благополуччя студентів. Нею встановлено, що психологічне благополуччя особистості пов'язане з ціннісно-смысловими орієнтаціями (життєвими цілями, процесом життя, результативністю життя) та життєстійкістю особистості. Відтак психологічне благополуччя особистості можна вважати психологічною основою безпеки особистості, що виконує саморегулятивну функцію збереження цілісності і стабільності особистості як психологічної системи. Особистісний потенціал психологічного благополуччя полягає в реалізації внутрішніх ресурсів, накопичених особистістю в результаті осмислення зв'язку свого минулого, теперішнього і майбутнього з точки зору реалізації своїх можливостей і досягнення життєвих перспектив – резервів повноцінної реалізації в теперішньому та можливості розвитку своїх життєвих сил, трудових і духовних здібностей у майбутньому.

У нашому дослідженні, проведеному спільно з Н. О. Гончаровою, проаналізовано особливості психологічного благополуччя студентів із різним типом спрямованості. Так, психологічне благополуччя студентів із гуманістичною спрямованістю характеризуються позитивними відносинами з оточуючими, управлінням середовищем, задоволеністю життям та його умовами; студентів із прагматичною спрямованістю – високим рівнем цілей у житті, автономією та задоволенням основних життєвих потреб; студентів із екзистенційною спрямованістю – особистісним зростанням та самоприйняттям; студентів із егоцентричною спрямованістю – високим рівнем психосоціального стресу і нижчими значеннями показників психологічного благополуччя порівняно з іншими групами досліджуваних. За показником психологічного благополуччя «самооцінка здоров'я» відмінностей між групами студентів з різною спрямованістю виявлено не було [7].

М. М. Павлюк, О. Л. Шопша, Т. Л. Ткачук [3] у своєму дослідженні показали, що у студентів серед чинників психологічного благополуччя лише «автономія» має виразну вікову динаміку. При переході від третього до п'ятого курсу значимо зменшуються її показники. Кількість студентів із низьким рівнем прояву «автономії» збільшується із курсом навчання, кількість тих, хто має середні показники – коливається, а кількість високоавтономних – статистично значимо не змінюється. Серед факторів психологічного благополуччя найвищі показники мають фактори «особистісне зростання» і «цілі у житті», а найнижчі – «управління середовищем» і «автономія».

На підставі проведеного дослідження Н. В. Гранкіна-Сазонова [2] дійшла висновку про те, що професію психолога не обирають особистості з низьким рівнем психологічного благополуччя в надії знайти засоби його підвищити. Навпаки, студенти-психологи демонструють вищі рівні позитивного функціонування особистості. Скоріше професію психолога обирають особистості з високою мотивацією особистісного

росту, високим самоприйняттям (яке є основою для високого рівня прийняття інших людей, що необхідно для ефективної професійної діяльності), позитивними ставленнями до з інших людей та такі, що мають цілі в житті; це й сприяє усвідомленому вибору професії. Проте Т. О. Бородовіщина [1], навпаки, виявила низький рівень психологічного благополуччя у студентів-психологів першого курсу, що відбивається в їх критичному самосприйнятті та нестійкій самооцінці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній психологічній науці бракує досліджень, в яких виявлялися б особливості психологічного благополуччя студентів, що навчаються за різними профілями. Такі дослідження мають поодинокий характер, проте, з метою оптимізації психологічного благополуччя потребує поглибленого вивчення його специфіка у студентів різних профілів підготовки.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в аналізі результатів емпіричного дослідження особливостей психологічного благополуччя студентів спеціальності «Психологія» і технічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося на базі Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка та Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» У дослідженні взяли участь 60 студентів: 36 із них навчаються за спеціальністю «Психологія» 24 опановують технічні спеціальності.

В емпіричному дослідженні використані такі методики: «Шкала психологічного благополуччя» (К. Д. Ріфф, адаптація Т. Д. Шевеленкової і П. П. Фесенка); методика оцінки рівня задоволеності якістю життя (за Н. Є. Водоп'яною) та методика самооцінки фізичного, психічного (емоційного) і соціального здоров'я (за С. С. Степановим).

У результаті дослідження структури психологічного благополуччя встановлено, що студенти-психологи, на відміну від студентів технічних спеціальностей, характеризуються більш вираженим інтегральним показником благополуччя. Так, у більшій кількості досліджуваних студентів-психологів (62%) виявлено високий рівень психологічного благополуччя. У студентів технічних спеціальностей його мала половина досліджуваних (50%). Приблизно однакова кількість (студентів-психологів – 26%, студентів технічних спеціальностей – 28%) продемонструвала середній рівень психологічного благополуччя. Більша кількість студентів технічних спеціальностей (22%), на відміну від студентів-психологів (12%), мала низький рівень психологічного благополуччя.

Студенти-психологи, порівняно із студентами технічних спеціальностей, характеризуються більш вираженими показниками автономії (відповідно 52% та 25%), управління середовищем (відповідно 36% та 17%), особистісного зростання (відповідно 38% та 12%), самосприйняття (відповідно 38% та 23%). Натомість досліджувані технічних спеціальностей характеризуються перевагою у постановці цілей у житті, адже 57% представників групи мають високий рівень даної якості порівняно з 19% студентів-психологів.

Тобто, студенти-психологи в силу обраного ними фаху та спеціально організованої навчально-професійної діяльності, спрямованої на саморозвиток та оптимізацію особистісного потенціалу з метою надання допомоги клієнтам, мають позитивне сприйняття самих себе, більше усвідомлюють свої особистісні характеристики, що не відмежовуються від їх ідеалізованого бачення особистості загалом. Вони почувають себе здебільшого благополучно і позитивно оцінюють свої особистісні якості, характеристики та можливості у професійному зростанні.

Високий рівень психологічного благополуччя, властивий студентам-психологам, реалізується через різні аспекти даного феномену. Зокрема, при враженій спрямованості на встановлення близьких контактів з оточуючими, яка характерна всім студентам, майбутні психологи спроможні й до автономії, що виявляється в їх можливості перебувати на самоті, самодостатності, спрямованості на «внутрішню впорядкованість» життя.

Властивий студентам-психологам внутрішній комфорт і можливість перебувати як у відносинах, так і на самоті, виявляється у їх балансі внутрішнього-зовнішнього у житті, спроможності організовувати соціальну взаємодію та керувати соціальним середовищем. Вони здатні таким чином організувати соціальну взаємодію, щоб саме у ній задовольняти власні особистісні потреби, а діяльність інших людей вони заохочують у тих сферах, які важливі для них самих. Така спроможність організувати соціальну взаємодію дає студентам виражене почуття благополуччя та комфорту, вони добре почувають себе в соціальному оточенні. При цьому виражений показник особистісного зростання у студентів-психологів виявляється в тому, що вони вважають себе такими, що реалізувалися у житті і розвинули власний особистісний потенціал. Вони задоволені власними особистісними характеристиками, вважають себе розвинутими і прагнуть подальшого розвитку.

Також студентам-психологам властиві підвищені показники самосприйняття. Тобто досліджувані – майбутні психологи – переважно позитивно сприймають самих себе, власну особистість розцінюють як цікаву та неординарну, проте, мають більш ідеалізовані уявлення про власне «Я», відчують розбіжність між реальним «Я» та ідеальним. Натомість студенти технічних спеціальностей мають деякі переживання через власну непродуктивність, неспроможність реалізуватися у житті. Для них характерні негативні переживання з приводу власної особистості, зниженого потенціалу. При цьому, маючи виражену залежність від соціального оточення, такі студенти переважно не спроможні до автономії. Перебування на самоті для студентів, які навчаються за технічними спеціальностями, нестерпне. Для них не характерна самототожність, спроможність не залежати від оточуючих; вони постійно потребують зовнішньої стимуляції своєї поведінки і діяльності, підвищення самооцінки за рахунок позитивної оцінки від оточуючих людей. Соціальне оточення у таких студентів має домінуючий характер і висуває до них вимоги поведінки і діяльності, що можуть їм суттєво не подобатися. Але такі студенти піддаються впливам соціального оточення,

хоча й не вважають прийняті у соціальному оточенні тенденції правильними.

Разом із цим студенти, які навчаються за технічними спеціальностями, характеризуються чітко визначеними цілями у житті та характерною їм спрямованістю на досягнення бажаного результату. Вони чітко усвідомлюють свої життєві цілі та ефективно організовують свою діяльність по їх досягненню. Тобто досліджувані сприймають своє життя як підкорене чіткій і конкретній цілі, а його плінність – як проходження послідовних етапів по її досягненню.

Також встановлено, що всі досліджувані характеризуються здебільшого позитивними відносинами з оточуючими, що виступає загальною тенденцією юнацького віку та відбиває спрямованість на соціальну взаємодію. Для всіх досліджуваних, не залежно від профілю підготовки, властива спроможність до встановлення відкритих і психологічно близьких контактів із оточуючими людьми, спрямованість як на пізнання оточуючих і спілкування, так і на прояв власних особистісних характеристик у відносинах з іншими людьми. Головна їх риса в міжособистісній взаємодії – спроможність відкриватися у відносинах та довіряти іншій людині.

Студенти-психологи, порівняно зі студентами технічних спеціальностей, характеризуються більш високими показниками якості життя (відповідно 58% та 46%), характеризуються більш вираженими особистими досягненнями (відповідно 55% та 28%), мають більш виражені глибокі стосунки з близькими людьми (відповідно 47% та 22%), мають більшу підтримку у житті (відповідно 55% та 26%) та вищий самоконтроль (відповідно 57% та 16%). Тобто досліджувані-психологи характеризуються більш вираженою якістю життя, розцінюють себе як носіїв значимих особистих досягнень, спроможних до самореалізації, розкриття власного особистісного потенціалу та можливостей. Вони надають значення близьким міжособистісним стосункам, що, загалом, відповідає специфіці професіоналізації особистості психолога, її соціальній спрямованості та вагомості системи відносин для фахівців цього профілю.

Проте за показником «робота» студенти технічних спеціальностей мають вищий рівень, ніж студенти-психологи (відповідно 50% та 27%). Тобто основною характеристикою, що забезпечує якість життя для студентів технічних спеціальностей, є реалізація у роботі й професійній діяльності. Вони відчують себе задоволеними й успішними не стільки в системі якісних міжособистісних відносин, скільки реалізуючись у трудовій діяльності. Таке їх ставлення до якості життя, загалом, відповідає обраному ними фаху, де вагома роль належить саме трудовій діяльності, що менше передбачає розгалуженої системи спілкування і контактів, ніж у психологів.

За показниками здоров'я, оптимістичності, напруженості та негативних емоцій значних відмінностей між групами студентів виявлено не було.

Визначено, що студенти різних профілів навчання суттєво не відрізняються за рівнем фізичного здоров'я. Так, високий його рівень властивий 82% студентів технічних спеціальностей і 75% студентів-психологів. Тобто фізичне здоров'я виражене на достатньо високому рівні

у цієї групи представників юнацького віку, що пов'язано з відсутністю хронічних захворювань, недомогання та загострення захворювань. Середній рівень фізичного здоров'я притаманний 15% студентам-психологам і 10% студентам технічних спеціальностей. Низький рівень виявлено у 10% майбутніх психологів і 8% студентів технічних спеціальностей.

Високий рівень емоційного здоров'я властивий більшій кількості (35%) студентів-психологів, ніж студентів технічних спеціальностей (10%). Середній рівень – 20% – студентам-психологам і 15% студентам технічних спеціальностей. Низький рівень емоційного здоров'я притаманний більшій кількості студентів технічних спеціальностей (75%), ніж студентів-психологів (45%).

33% студентів-психологів мали високий рівень соціального здоров'я, тоді як такий рівень було виявлено лише у 5% студентів технічних спеціальностей. Середній рівень соціального здоров'я притаманний більше студентам-психологам (15%), ніж студентам технічних спеціальностей (25%). Низький рівень соціального здоров'я виявила більша кількість студентів технічних спеціальностей (80%), ніж студентів-психологів (42%).

Висновки і пропозиції. Отже, психологічне благополуччя студентів обумовлене обраними фахом, що передбачає різні форми навчально-професійної активності та відмінний ступінь особистісного саморозвитку. Так, студенти-психологи, приділяючи увагу власному особистісному розвитку та надаючи вагомі ролі системі комунікацій у професійному становленні, характеризуються більш вираженими показниками психологічного благополуччя, соціального та емоційного здоров'я, що реалізується за рахунок активного включення у відносини, надання й отримання підтримки, дотримання автономії, зростання і досягнень особистості. Натомість студенти технічних спеціальностей, не надаючи особистісному розвитку вагомого значення під час професіоналізації, характеризуються нижчими показниками психологічного благополуччя, хоча більше цілеспрямовані у житті, схильні реалізуватися у виробничій діяльності, не маючи вираженої залежності якості життя від успішності в системі комунікацій.

Перспективою нашого дослідження є розробка програми оптимізації психологічного благополуччя студентів різних профілів підготовки.

Список літератури:

1. Бородовицька Т. О. Особенности психологического благополучия студентов различных профилей подготовки. *Мир науки. Педагогика и психология*. 2020. № 4. URL: <https://mir-nauki.com/PDF/45PSMN420.pdf>
2. Гранкіна-Сазонова Н. В. Психологічне благополуччя та життєстійкість студентів-психологів як важливі чинники освоєння професії. *Psychological journal*. 2018. № 7. С. 23–42.
3. Павлюк М., Шопша О., Ткачук Т. Психологічне благополуччя як передумова розвитку особистісної самостійності майбутнього. *Наука і освіта*. 2018. № 1. С. 149–156.
4. Рассказова Е. И., Леонтьев Д. А., Лебедева А. А. Пандемия как вызов субъективному благополучию: тревога и совладание. *Вызовы пандемии COVID-19: психическое здоровье, дистанционное образование, интернет-безопасность: сб. материалов. Т. 1.* / за ред. В. В. Рубцова, А. А. Марголиса, И. В. Вачкова, О. В. Вихристюк, Н. В. Дворяничкова, Т. В. Ермоловой, Ю. М. Забродина, Н. Н. Толстых, А. В. Хаустова, А. Б. Холмогоровой, А. А. Шведовой. Москва: Издательство ФГБОУ ВО МГППУ, 2020. С. 142–160.
5. Сердюк Л. З. Структура та функція психологічного благополуччя особистості. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія*. Вип. 17. Київ, 2017. С. 124–133.
6. Тітов І. Г., Тітова Т. Є., Седих К. В., Giacomuzzi S., Ertl M., Rabe M. Психологічне благополуччя особистості в період пандемії COVID-19. *Психологія і особистість*. 2020. Вип. 2(18). С. 55–76.
7. Харченко А. С., Гончарова Н. О. Особливості психологічного благополуччя студентів із різним типом спрямованості. *Психологія і особистість*. 2017. № 2(12). С. 185–193.

References:

1. Borodovycyna, T. O. (2020). Osobennosti psihologicheskogo blagopoluchija studentov razlichnyh profilej pidgotovki [Features of psychological well-being of students of various profiles of preparation]. *Mir nauki. Pedagogika i psihologija [The world of science. Pedagogy and psychology]*, 4. Retrieved from: <https://mir-nauki.com/PDF/45PSMN420.pdf> (in Russian)
2. Hrankina-Sazonova, N. V. (2018). Psykholohichne blahopoluchchia ta zhyttiestiikist studentiv-psykholohiv yak vazhlyvi chynnyky osvoinnia profesii [Psychological well-being and vitality of students-psychologists as important factors of mastering the profession]. *Psychological journal [Psychological journal]*, 7, 23–42. (in Ukrainian)
3. Pavliuk, M., Shopsha, O., & Tkachuk, T. (2018). Psykholohichne blahopoluchchia yak peredumova rozvytku osobystisnoi samostiinosti maibutnoho [Psychological well-being as a prerequisite for the development of personal independence of the future]. *Nauka i osvita [Science and education]*, 1, 149–156. (in Ukrainian)
4. Rasskazova, E. I., Leont'ev, D. A., & Lebedeva, A. A. (2020) *Pandemija kak vyzov sub#ektivnomu blagopoluchiju: trevoga i sovladanie. Vyzovy pandemii COVID-19: psihicheskoe zdorov'e, distancionnoe obrazovanie, internet-bezopasnost': sb. materialov, t. 1.* Moskva: Izdatel'stvo FGBOU VO MGPPU.
5. Serdiuk L. Z. (2017). Struktura ta funktsiia psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti. *Aktualni problemy psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom V: Psykhofiziolohiia. Psykholohiia pratsi. Eksperymentalna psykholohiia*, pp. 124–133. Kyiv.
6. Titov, I. H., Titova, T. Ye., Sedykh, K. V., Giacomuzzi, S., Ertl, M., & Rabe, M. (2020). Psykholohichne blahopoluchchia osobystosti v period pandemii COVID-19 [Psychological well-being of the individual during the COVID-19 pandemic]. *Psykholohiia i osobystist [Psychology and personality]*, 2(18), 55–76. (in Ukrainian)
7. Kharchenko, A. S., & Honcharova, N. O. (2017). Osoblyvosti psykholohichnoho blahopoluchchia studentiv iz riznym typtom spriamovanosti [Features of psychological well-being of students with different types of orientation]. *Psykholohiia i osobystist [Psychology and personality]*, 2(12), 185–193. (in Ukrainian)

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-37>

УДК 373.3.017:52

Богдан Т.М., Шутко М.В.

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

ФОРМУВАННЯ АСТРОНОМІЧНИХ ЗНАТЬ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті висвітлено актуальну проблему формування астрономічних знань у дітей молодшого шкільного віку як компонента розвитку їх наукового світогляду. На основі аналізу сучасних науково-педагогічних досліджень різних аспектів формування астрономічних знань автори виявили характерні структурні компоненти цього явища, протиріччя, визначили їх якісні характеристики. Проаналізувавши типові освітні програми для початкової школи за редакцією О. Савченко та Р. Шияна, автори дійшли висновку, що у початковій школі формуванню астрономічних знань приділяється недостатня кількість навчального часу, що, у свою чергу, призводить у подальшому до низького рівня їх сформованості серед дітей середньої та старшої школи. Тому метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування методів впровадження пропедевтики астрономічних знань у процес навчання учнів молодшого шкільного віку. Формування елементарних астрономічних знань у дітей молодшого шкільного віку сприяє формуванню у них цілісної наукової картини світу, а також впливає на естетичний та інтелектуальний розвиток. Явно недостатня кількість навчальних годин, відведених на формування елементарних астрономічних знань у дітей початкової школи, не задовольняє їхні пізнавальні інтереси повною мірою, а тому необхідно звернути особливу увагу на проведення позакласної роботи з астрономії. Позакласна робота поділяється на два основних види: регулярні заходи (астрономічний гурток, клуб любителів астрономії тощо) та заходи епізодичного характеру (тематичні вечори, конкурси, різноманітні подорожі, вікторини). Щоб прищепити учням стійкий інтерес до астрономічних знань, доповнити і поглибити їх, необхідно враховувати і розвивати їх індивідуальні інтереси та здібності. Реалізація системи позакласних заходів з астрономії здатна ефективно сформувати у дітей елементарні астрономічні поняття як фундамент для подальшого вивчення астрономії та інших природничих дисциплін у середній та старшій школі. У статті наведені приклади цікавих ігор астрономічної тематики, які доцільно використовувати як на уроках з природничих дисциплін, так і під час проведення позакласної роботи з дітьми молодшого шкільного віку.

Ключові слова: пропедевтика астрономічних знань, діти початкової школи, формування наукового світогляду, завдання з астрономії, позакласна робота з астрономії.

Bohdan Tetiana, Shutko Maryna

T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"

THE FORMING OF ASTRONOMICAL KNOWLEDGE FOR CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE

Summary. The article highlights the current problem of the forming of astronomical knowledge for children of primary school age as a component of the development of their scientific worldview. The authors educed characteristic structural components of the phenomenon, contradiction, quality descriptions defined them on the basis of analysis of modern scientifically-pedagogical researches of different aspects of forming of astronomic knowledge. Analysing the typical educational programs for primary school edited A. Savchenko and R. Shyian, authors came to the conclusion that at primary school to forming of astronomical knowledge the insufficient amount of educational time is spared that in turn drives to further to the low level of their formed among the children of secondary and high school. Therefore a theoretical grounding of methods of introduction of propaedeutics of astronomical knowledge in a educational process of children of primary school age is the goal of our research. The forming of elementary astronomical knowledge for children of primary school age assists forming of integral scientific picture of the world for them and also influences on their aesthetic and intellectual development. Obviously insufficient amount of educational hours is taken on forming of elementary astronomical knowledge for the children of primary school dissatisfies their cognitive interests by full degree, and that is why it is necessary to turn the special attention on realization of extracurricular work on astronomy. Extracurricular work is divided into two basic kinds: regular events (astronomic group, club of astronomy lovers and others like that) and events of episodic character (thematic evenings, competitions, various trips, quizzes). To instil to the pupils proof interest to astronomical knowledge, to complement and deepen them, it is necessary to take into account and develop them individual interests and capabilities. The realization of the system of extracurricular events on astronomy is able effectively to form elementary astronomic concepts as foundation for the further study of astronomy and other natural disciplines at secondary and high school. In the articles resulted examples of interesting games of astronomic subjects, that it is expedient to use as on lessons from natural disciplines so during realization of extracurricular work with the children of primary school age.

Keywords: propaedeutics of astronomical knowledge, children of primary school age, forming of scientific worldview, tasks on astronomy, extracurricular work on astronomy.

Постановка проблеми. Наслідком сучасної освітньої реформи є суттєві зміни змісту освіти загалом та змісту освітньої природничої галузі зокрема. Сьогодні одним із пріоритетних завдань української освіти є формування глибоких та міцних основ дисциплін природничо-математичного циклу та, як результат широкого наукового світогляду майбутнього покоління.

Знання з астрономії виступають як важливий компонент формування у свідомості школярів наукової картини світу. Саме тому вже у період молодшого шкільного віку постає необхідність формування в учнів початкових астрономічних знань.

В системі наукових знань астрономічні знання є частиною, яка проектує діалектичний погляд на світ. Характеризуючи науковий світогляд як спосіб розуміння об'єктивної реальності, можна знайти тісні взаємозв'язки між різними знаннями, ідеями, поняттями, які у загальному плані утворюють певну наукову картину світу. Саме тому, на нашу думку необхідно є пропедевтика астрономічних знань учнів молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши та порівнявши типові освітні програми розроблені під керівництвом Савченко О. Я. [8] та Шияна Р. Б. [9] для учнів початкової школи, автори дійшли висновку, що у початковій школі на формування астрономічних знань відводиться недостатня кількість часу, що, в свою чергу призводить до низького рівня їх сформованості у дітей молодшого шкільного віку. Більшість матеріалів, які містять основи астрономічних знань зосереджено у курсі «Я досліджую світ». Саме через змістовну лінію «Людина і природа» формуються у дітей астрономічні уявлення. Зокрема, найбільшу кількість годин на вивчення астрономії відведено у четвертому класі – 10 годин, у третьому класі – 6 годин, у другому – 5 годин. Крім того, елементарний астрономічний матеріал присутній і в інших дисциплінах. Зокрема у таких предметах як «Математика», «Українська мова», «Літературне читання», «Дизайн і технології» та «Інформатика» в середньому на рік виділена лише 1 година на формування елементарних астрономічних понять. Позитивним є те, що не зважаючи на малу кількість навчального часу відведеного на засвоєння елементарних астрономічних знань, існує чимало художньої дитячої астрономічної літератури у якій доступно розповідається про таємниці космосу. Але, на жаль, не всі діти мають до неї доступ.

В історичному контексті проблема формування знань природничого спрямування у початковій школі привертала увагу багатьох видатних вчених та педагогів. Серед них К. Ушинський, К. Ягодовський, М. Скаткін, Н. Верзилін, А. Медова, Н. Риков, І. Зверев, С. Баранов, Л. Короткова, Л. Бутова, Т. Агеян, В. Амбарцумян. Також цій проблемі присвячували свої роботи і психологи – Д. Богоявленський, П. Гальперін, Н. Талізін, Л. Занков, Д. Ельконін, В. Давидов та ін.

У контексті нашого дослідження є цікаві методичні нароби, які присвячені дослідженню формування наукових понять у молодших школярів, наприклад Т. Баракиної [2]. Науковці Т. Богданець та М. Шептуновський працювали над рядом робіт з формування природничо-наукових понять у дітей та їх розумового розвитку [3; 10].

Питанням формування саме астрономічних знань в середній та старшій школі та розробкою методичних матеріалів займалися відомі педагогічні П. Попов, Р. Куницький, Б. Воронцов-Вельямінов, В. Радзівський, С. Левітан та інші. Є методичні посібники з астрономії для вчителів ЗДО за авторством О. Каплуновської та В. Старченко, але методичних нарбок саме для учителів початкової школи автори не знайшли.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Під час аналізу науково-педагогічних джерел були сформовані наступні протиріччя:

- між необхідністю формування пропедевтичних астрономічних знань та недостатньою практичною базою для їх формування у дітей молодшого шкільного віку під час вивчення курсу «Я досліджую світ» в початковій школі;

- між достатньою розробленістю методичних посібників з формування елементарних астрономічних знань у дітей дошкільного віку та відсутністю відповідних матеріалів для дітей молодшого шкільного віку;

- між потребою початкової школи в системі закріплення астрономічних понять, які отримуються під час навчально-виховного процесу, та відсутністю спеціальних методичних розробок;

- між зацікавленістю учнів початкової школи в отриманні елементарних астрономічних знань та навчальними програмами у яких це враховано.

Мета статті. Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування методів впровадження пропедевтики астрономічних знань у процес навчання учнів молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Пізнання навколишнього світу здійснюється через певні поступові етапи: сприйняття – уявлення – розуміння (знання). Діти молодшого шкільного віку у більшій мірі оперують уявленнями, які в свою чергу є основою для формування знань.

М. Смирнова у своїх роботах термін «уявлення» визначає як певний образ суб'єкту за його відсутності, тобто в свою чергу певну сукупність ознак предмету чи явища, над уявленням якого працюють [7].

У своїх роботах Щукина Г.А. звертає увагу на те що, у закладах середньої освіти приділяють недостатню кількість часу формуванню елементарних астрономічних знань, проте зацікавленість дітей до цієї галузі наукового пізнання не зникає. Знайомлячи дітей молодшого шкільного віку з основами астрономічних знань, ми не тільки формуємо у їх свідомості цілісну наукову картину світу, а й впливаємо на естетичний, інтелектуальний та моральний розвиток дитини [11].

А разом з тим, астрономія одна з найбільш захоплюючих наук про природу, вона досліджує не тільки сьогодення, але і минуле оточуючого нас світу, а також дозволяє намалювати наукову картину майбутнього Всесвіту. За умов недостатньої кількості годин у навчальних планах на вивчення астрономії, одним із рішень такої проблеми є розробка та проведення позаурочних освітньо-виховних заходів.

Позаурочна діяльність, яка спрямована на формування астрономічних знань сприяє розвитку в учнів молодшого шкільного віку таких якос-

тей як спостережливість та вміння осмислювати й аналізувати результати спостережень. Якщо заняття з астрономії сформує у дитини стійку зацікавленість у початковій школі, то, вона і надалі із інтересом буде вивчати інші предмети із природничого циклу: природознавство, географію, математику, фізику, хімію та інші [4].

Така діяльність перш за все покликана сформувати у школярів:

- прагнення до набуття нових знань;
- творче ставлення до діяльності;
- вміння спостерігати і аналізувати матеріали спостережень та робити висновки.

Л. Андріянова зазначає, що сучасна теорія навчання і виховання наразі все більше орієнтується на особистість дитини, до її внутрішніх процесів, на які безпосередньо впливає діяльність, спілкування та спеціальні педагогічні впливи [1].

Сьогодні педагогічні дослідження, керуючись психологічними закономірностями щодо переходу зовнішніх впливів на внутрішній план особистості, в її свідомість, переживання, спонукання, призводять до пошуку таких шляхів навчання і виховання, які б якісно трансформувалися в ці внутрішні процеси.

Необхідно, щоб в процесі навчання відбулося не тільки засвоєння знань, умінь і навичок. Треба звернути увагу на розвиток школяра, на створення такого внутрішнього середовища, яке забезпечувало б його бажанням вчитись, зацікавлювало предметом, тим самим посилювало б ефект розвитку та виховання тих моральних якостей, тих індивідуальних властивостей, які необхідні гармонійно розвиненій особистості.

Вивчений досвід педагогічної роботи в школі продемонстрував, що в формуванні інтересу до певного предмета не можна повністю покладатися на захоплюючий зміст досліджуваного матеріалу. Зведення пізнавального інтересу тільки до змістовної сторони матеріалу призводить лише до короткочасної ситуативної зацікавленості на уроці. Якщо діти не залучені до активної діяльності, то будь-який змістовний матеріал матиме лише споглядальний інтерес до предмету, що виявляється доволі не ефективним [5].

Саме тому під час формування пізнавальних інтересів в учнів особливе місце належить такому педагогічному засобу, як позаурочна робота. позаурочні заходи допомагають поглибити та розширити отримані на уроці знання та підвищують інтерес учнів до предмету.

Позаурочна робота поділяється на два основних види. Це регулярні види робіт: астрономічний гурток, клуб любителів астрономії: або заходи епізодичного характеру: тематичні вечори, конкурси, різноманітні подорожі, вікторини, квести.

На сучасному етапі розвитку освіти найбільш важливими завданнями позаурочної роботи з астрономії є:

- формування та розвиток стійкого інтересу учнів до предмету та цієї галузі знань;
- розширення та поглиблення знання учнів з матеріалу;
- розвиток творчих здібностей та креативного мислення учнів;
- розвиток у дітей уміння самостійної та творчої роботи;

– розширення та поглиблення уявлення учнів щодо практичного значення астрономії в житті суспільства.

Позаурочна діяльність допомагає педагогу краще пізнати індивідуальні особливості учнів, виявити учнів у яких виник стійкий інтерес до астрономії і всіляко підтримувати розвиток цього інтересу. Позаурочні заняття менш зарегламентовані, більш демократичні та з елементами розваг, що позитивно впливає на настрій дитини і відповідно на її самопочуття. Проте неправильно будувати позаурочну роботу тільки на принципі розваг. Вона повинна не розважати школяра, а розвивати та вдосконалювати його особистість. Тому астрономія не просто сукупність специфічних знань, умінь і навичок, астрономія – частина індивідуальної культури [6].

Під час організації та проведення позаурочних заходів з астрономічним спрямуванням варто враховувати що: сучасні діти отримують інформацію з багатьох каналів. Тому, тут не варто обмежуватися загальними, нехай і найяскравішими фразами, необхідно показати складність та актуальність розв'язуваних проблем і робити акцент на те, що вивчення явища в рамках шкільної програми допоможе учням зрозуміти і пояснити почуте раніше.

До Міжнародного дня першого польоту людини в космос доцільно організувати у формі конкурсу «Космічна подорож» за допомогою якого розширює знання дітей про космос.

Одним із завдань є сформувати та розвинути цікавість дитини до вивчення космосу та історії космонавтики. В рамках такого заходу, за допомогою спеціально підібраних відео, діти знайомляться з красою космосу, вони дізнаються про перших тварин, яких запускали у космос, про першого космонавта Юрія Гагаріна.

У якості ігрової діяльності можна провести конкурс «Підготуй ракету до польоту». Дітям дається завдання намалювати ракету, але кожний учасник команди має додавати лише одну деталь до загального малюнка. Переможцями є та команда, яка швидше та якісніше зобразить ракету.

Весело і цікаво проходить конкурс «Вдягни космонавта». Серед учасників команди діти обирають «космонавта», якого, завдяки підручних засобів вдягають у «скафандр» і готують до «польоту» у космос. Розповідаючи про підготовку космонавтів до польоту у космос варто зацентувати увагу на тому, що космонавт має бути добре фізично розвинутим і мати здорові легені. Для перевірки «майбутніх космонавтів», використовують повітряні кульки, які діти надувають на швидкість. Як бачимо такі заходи не потребують глибоких астрономічних знань, проте в ігровій формі можуть сформувати певний інтерес до вивчення космосу.

Для більш глибокого занурення в астрономічну тематику, доцільно організувати позаурочний захід «Планета Земля у Сонячній системі». Вчителю необхідно сформувати або розширити у дітей такі поняття як: Сонячна система, планета Земля, продемонструвати розташування планет у сонячній системі. Такий захід можна провести у форматі усного журналу. З розповіді вчителя та бесіди з ним діти дізнаються цікаву інформацію про Сонце та планети сонячної системи. У якості практичної діяльності діти замальовують розташування

планет навколо Сонця на задалегідь підготовлених шаблонах. Важливо розповідь про кожну планету будувати з використанням цікавих фактів, демонструвати відео фрагменти та мультиплікаційні фільми відповідної тематики.

Для більш динамічного проведення роботи з формування елементарних астрономічних знань доцільно провести для дітей молодшого шкільного віку астрономічний квест на тему «Нас кличе космос».

Такий квест буде сприяти розвитку інтелектуальних здібностей учнів, підтримувати їх інтерес до астрономії, розвивати увагу, кмітливість. За правилами квесту існує 5 турів (станцій). Кожна команда за маршрутним листом має пройти кожний тур і набрати певну кількість балів «зірок». За кожну правильну відповідь учасники гри отримують по одному балу «зірки». По закінченню гри підраховують кількість зірок у кожній команді. Список можливих запитань:

1. Що означає слово Зодіак? (Звіряче коло).
2. Найбільша планета Сонячної системи? (Юпітер).
3. Назвіть найвіддаленішу планету Сонячної системи. (Нептун).
4. Назвіть найближчу до Сонця планету. (Меркурій).
5. Назвіть всі планети сонячної системи у порядку віддалення від Сонця. (Меркурій, Венера, Земля, Марс, Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун).

6. Назвіть планету у якої можна побачити кільця. (Сатурн).

7. Що таке астероїд? (Карликова планета Сонячної системи).

8. Як називається природний супутник Землі. (Місяць).

9. Які небесні тіла можна побачити на нічному небі? (Зірки, планети, комети, астероїди, туманності).

10. Кого з тварин запускали у космос до людини? (Собаки та мавпи).

11. Назвіть три відомі вам сузір'я? (Однозначної відповіді нема).

12. Поясніть значення слова «зірка» (Світиться).

Висновки і пропозиції. Щоб прищепити учням стійкий інтерес до астрономічних знань, доповнити і поглибити їх, необхідно, врахувати та розвинути індивідуальні інтереси і здібності дітей. Проведення системи позаурочних заходів з астрономії, які спрямовані на формування та розвиток найпростіших астрономічних уявлень, особливо якщо вони ґрунтуються на пізнавальному інтересі та можливостях молодших школярів, здатне ефективно сформувати елементарні астрономічні поняття у якості фундаменту для подальшого вивчення астрономії, інших природничих дисциплін та формування елементів наукового світогляду учні. У своїй подальшій роботі автори статті планують продовжити роботу над розробкою методичного посібника для позаурочної роботи з астрономії з молодшими школярами.

Список літератури:

1. Андриянова Л.В. Формирование познавательного интереса к обучению путем внеклассной деятельности. *Молодой ученый*. 2016. № 1.1 (105.1). С. 1–4.
2. Баракина Т.В. Развитие пространственных представлений у младших школьников / Детство, открытое миру! Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции. 2018. С. 241–244.
3. Богданец Т.П. Характеристика природоведческих понятий: (к вопросу о формировании естественнонаучных понятий и умственном развитии младших школьников). *Начальная школа плюс до и после*. 2007. № 9. С. 39–41.
4. Григорьев Д.В. Степанов П.В. Внеурочная деятельность школьников. Методический конструктор : пособие для учителя. Москва, 2011. 223 с.
5. Заець Ю.А. Нові підходи при викладанні курсу астрономії : метод. посібник. Полтава, 2008. 64 с.
6. Методические основы формирования первоначальных астрономических знаний у детей дошкольного и младшего школьного возраста. URL: <http://www.astronet.ru/db/msg/1177124/63.html> (дата звернення: 06.02.2021).
7. Смирнова М.С. Методика преподавания «Окружающий мир» [Текст] : учебное пособие для студ. пед. вузов. Москва, 2016. С. 153.
8. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Savchenko.pdf> (дата звернення: 06.02.2021).
9. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 1-4 класи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Shiyana.pdf> (дата звернення: 06.02.2021).
10. Шептуховский М.В. Формирование естественно-научных понятий и умственное развитие младших школьников. Школьные технологии : *Научно-практический журнал школьного технолога*. Москва, 1995. № 1. С. 13–21.
11. Щукина Г.И. Активизация учебно-познавательной деятельности учащихся. Москва, 2004. 215 с.

References:

1. Andriyanova L.V. (2016) Formirovanie poznavatel'nogo interesa k obucheniju putem vneklassnoj dejatel'nosti [Formation of cognitive interest in learning through extracurricular activities]. *Molodoj uchenyj*, № 1.1 (105.1), pp. 1–4.
2. Barakina T.V. (2018) Razvitie prostranstvennyh predstavlenij u mladshih shkol'nikov [The development of spatial representations in primary schoolchildren] / *Detstvo, otkrytoe miru! Sbornik materialov Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii*, pp. 241–244.
3. Bogdanec T.P. (2007) Harakteristika prirodovedcheskih ponjatij: (k voprosu o formirovanii estestvennonauchnyh ponjatij i umstvennom razvittii mladshih shkol'nikov) [Characteristics of natural science concepts: (to the question of the formation of natural science concepts and the mental development of younger students)]. *Nachal'naja shkola plus do i posle*, no. 9, pp. 39–41.
4. Grigor'ev D.V., Stepanov P.V. (2011) Vneurochnaja dejatel'nost' shkol'nikov. Metodicheskij konstruktor: posobie dlja uchitelja [Extracurricular activities of schoolchildren. Methodical constructor: a guide for the teacher]. Moskva, 223 p.
5. Zaiets Yu.A. (2008) Novi pidkhody pry vykladanni kursu astronomii: metod. posibnyk [New in Astronomy: Method. posibnik]. Poltava, 64 p.

6. Metodicheskie osnovy formirovaniya pervonachal'nyh astronomicheskikh znaniy u detej doshkol'nogo i mladshogo shkol'nogo vozrasta [Methodological foundations of the formation of initial astronomical knowledge in children of preschool and primary school age]. URL: <http://www.astronet.ru/db/msg/1177124/63.html> (accessed 06 February 2021).
7. Smirnova M.S. (2016) Metodika prepodavaniya «Okruzhajushhij mir» [Teaching Methodology "The World Around": a textbook for students. ped. universities]: uchebnoe posobie dlja stud. ped. vuzov. Moskva, 153 p.
8. Typova osvithia prohrama, rozroblena pid kerivnytstvom Savchenko O. Ya. 3-4 klas [A typical educational program developed under the guidance of Savchenko O. Ya. 3-4 class]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Savchenko.pdf> (accessed 06 February 2021).
9. Typova osvithia prohrama, rozroblena pid kerivnytstvom Shyiana R. B. 1-4 klas [A typical educational program developed under the guidance of Shiyana RB 1-4 class]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Shiyana.pdf> (accessed 06 February 2021).
10. Sheptuhovskij M.V. (1995). Formirovanie estestvenno-nauchnyh ponjatij i umstvennoe razvitie mladshih shkol'nikov [Formation of natural science concepts and mental development of primary schoolchildren]. *Shkol'nye tehnologii: Nauchno-prakticheskij zhurnal shkol'nogo tehnologa*. Moskva, no. 1, pp. 13–21.
11. Shhukina G.I. (2004) Aktivizacija uchebno-poznavatel'noj dejatel'nosti uchashhishja [Activation of educational and cognitive activities of students]. Moskva, 215 p.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-38>

УДК 378.018.43:004]:[613.6:617.75]

Братусь І.В.¹

Київський університет імені Бориса Грінченка

Свердлик З.М.²

Київський національний університет культури і мистецтв

Гуцька А.М.³

Київський університет імені Бориса Грінченка

ЗНИЖЕННЯ ВТОМИ ОЧЕЙ ПРИ РОБОТІ В РЕЖИМІ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА КОМБІНОВАНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті наводяться шляхи оптимізації навантаження на очі при роботі з пристроями під час дистанційного навчання. Стаття містить узагальнюючий досвід використання різних типів обладнання. Основна увага надається зменшенню напруження очей шляхом правильно встановлених параметрів обладнання – монітору та відеоадаптеру. Ці вказівки добираються індивідуально у відповідності до специфіки сприйняття людини. Особливу увагу варто звернути на кольорову температуру, на відтінки сірого та частоту оновлення. При цьому важливо враховувати роздільну здатність дисплею. Окремо розглядаються пристрої на базі Андроїд – додано пояснювальні скріншоти окремих параметрів, що можуть полегшити тривалу роботу з гаджетами.

Ключові слова: екран, очі, дистанційне навчання, мерехотіння, втома, COVID-19.

Bratus Ivan

Borys Grinchenko Kyiv University

Sverdlyk Zoriana

Kyiv National University of Culture and Arts

Gunka Anna

Borys Grinchenko Kyiv University

REDUCING EYE FATIGUE (DISTANCE LEARNING)

Summary. The article presents ways to optimize eye strain when working with devices in distance learning. The article contains generalized experience of using different types of equipment. The main focus is on reducing eye strain through properly set equipment parameters – monitor and video adapter. These instructions are selected individually in accordance with the specifics of human perception. Particular attention should be paid to color temperature, shades of gray and refresh rate. It is important to consider the resolution of the display. Android-based devices are considered separately – explanatory screenshots of certain parameters are added, which can facilitate long-term work with gadgets. Various devices are used for distance learning. These are mostly desktop computers with monitors, tablets, smartphones or laptops. In 2019, the pandemic took over the world at a rapid pace and many people used "what was there" to implement the educational process, some had to make a "quick investment" for technical re-equipment. At the same time, even powerful educational institutions left their teachers and students to solve the problem on their own – computers, projectors and multimedia boards were left in empty classrooms. At the same time, the "digital advance" of the institution was not superfluous – corporate mail and the establishment of a distance learning system helped to ease the transition to remote communication. The pandemic clearly demonstrated the difference between knowledgeable, simulated and hopelessly backward users due to various circumstances. Those who had a low level of awareness and expressed a desire were able to make up for the gap in a short time. But due to the long stay in front of the screens, health problems, including vision, did not linger. When working with the screen it is necessary to take into account the external lighting. It is worth noting here that it is not just the ambient light that is crucial, but the contrast between the brightness of the screen and the ambient light. This contrast is that a bright screen in a completely darkened room is much more "pressing" on the eyes than in a well-lit room. The use of gadgets for distance learning also has the advantage that participants in the educational process can engage in moderate physical activity during classes. Of course, this format is acceptable only if concentration is maintained.

Keywords: screen, eyes, distance learning, flicker, fatigue, COVID-19.

Постановка проблеми. В сучасній освіті вже неможливо уникнути використання ІКТ. Ми постали перед викликами XXI століття – весь світ прагне діджиталізації. Вона визначає рівень конкурентоспроможності та формує «нову реальність». Поряд з перевагами нового рівня інформатизації постають і нові виклики, що супроводжують прогрес. Це й психологічна залежність від гаджетів, і фізичні небезпеки. Всі ці проблеми досліджуються за мірою їх появи. Деким вченим вдається їх передбачити наперед і попередити

освітянську спільноту. Але варто визнати – динаміка змін настільки стрімка, що важко втілювати в життя дієві рішення протидії негативному впливу деяких факторів діджиталізації.

Одним з цих факторів є шкода для очей. Усталені методики оцінки норм роботи з комп'ютерною технікою застарівають. Особливо збільшилося навантаження на очі під час пандемії COVID-19. Це було викликано потребою майже постійно знаходитися «перед екраном». Відповідно до цих обставин освітяни здійснили спроби покращити

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8747-2611>² ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2104-0920>³ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4455-1640>

своє апаратне та програмне забезпечення. Для України подібні придбання часто пов'язані з значними матеріальними витратами (неспіввідносними з доходом). Відповідно особливо актуальною стала оптимізація наявного обладнання у відповідності до збільшеного навантаження на очі. Цьому й присвячене наше дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема збереження зору при роботі з дисплеями вже тривалий час турбує дослідників. Так З. Мартинова [2] в своїй статті дослідила широкий спектр впливу різноманітних факторів, що виникають при роботі на комп'ютері, на здоров'я учнів. В її розвідці наявна інформація про правильну посадку за комп'ютером, освітлення та багато іншого. Теоретичний матеріал в роботі дослідниці поєднаний з даними анкетування.

З медичної точки зору вплив комп'ютерної техніки на здоров'я людини описано в статті Н. Дрожжиної, А. Фоминої та І. Михайлова [1]. В цій публікації концептуально зібрані відомості про задану тематику з широким спектром статистичних відомостей.

Безпосередньо зорове навантаження педагогів подано в роботі Г. Кригер [3]. В цій публікації наявні важливі спостереження та слушні поради. Матеріал досліджено на базі роботи в коледжі. Але він може бути корисним для середньої та вищої школи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В дослідженні представлена комбінація кроків покращення роботи з дисплеями різноманітних пристроїв.

Мета статті. В статті ми пропонуємо шляхи зменшення напруження очей під час дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. Для дистанційного навчання використовуються різноманітні пристрої. Здебільшого це стаціонарні комп'ютери з монітором, планшети, смартфони чи ноутбуки. В 2019 році пандемія COVID-19 захопила світ швидкими темпами і для впровадження освітнього процесу багато хто використовував «що було», декому довелося робити «швидку інвестицію» задля технічного переобладнання. Прикро, що більшість подібних кроків відбувалися «хаотично». При цьому навіть потужні освітні установи здебільшого залишили своїх педагогів і учнів/студентів вирішувати проблему самотужки – комп'ютери, проектори та мультимедійні дошки лишилися в порожніх аудиторіях. При цьому «цифрова просунутість» установи не була зайвою – корпоративна пошта та налагоджені системи дистанційного навчання допомогли пом'якшити перехід до віддаленого спілкування. Пандемія наочно продемонструвала відмінність між обізнаними, «імітаторами» та безнадійно відсталими в силу різних обставин користувачами. Та навіть ті, хто мав низький рівень обізнаності та виявив бажання засвоїти ІКТ, зуміли здебільшого в короткий час надолужити відрив від сучасності (мотивом було й розуміння довготривалості локдауна). Та внаслідок тривалого перебування перед екранами не забарилися й проблеми з здоров'ям, зокрема з зором.

В Біблії око назване світильником тіла (Євангелія від Матвія 6:22). Безумовно, що тут мається на увазі передусім духовна складова, але й фізичне світло також має велике значення. Саме світло й колір дозволяють нам бачити «яскравий світ».

Та одночасно вони стають факторами подразнення наших очей, викликають відчуття дискомфорту. Тобто у витоці проблем з очима виступають джерела світла. Розглянемо основні фактори, що негативно впливають на наше сприйняття.

При роботі з екраном необхідно враховувати зовнішнє освітлення. Тут варто зазначити, що вирішальну роль грає не тільки/скільки саме інтенсивне зовнішнє освітлення, а контраст між яскравістю екрана та оточуючим світлом. Цей контраст полягає в тому, що яскравий екран в повністю затемненому приміщенні значно сильніше «тисне» на очі, ніж в добре освітленому. Тому уникайте працювати в темному приміщенні – намагайтеся забезпечити себе комфортним освітленням. При поганому освітленні варто зменшувати яскравість дисплею. В найбільш «просунутих» пристроях вбудований сенсор світла і є можливість використовувати інтелектуальну «автояскравість».

Спільною проблемою для екранів пристроїв та ламп освітлення є мерехкотіння. Ця проблема існувала ще за часів трубчатих моніторів. Для комфортної роботи необхідно дотримуватися не менше 60 герц. Цей параметр можна виставити/перевірити через «Панель керування» у пристроях на базі операційної системи Windows (рис. 1). Деякі сучасні монітори підтримують значно вищу частоту оновлення – 85, 100, 144 та навіть більше. Варто зауважити, що подібні значення більше орієнтовані на ринок ігрових рішень – висока частота необхідна для якісного геймплею. Ці рішення часто реалізуються з урізанням інших технічних характеристик, зокрема використовується матриця TFT а не більш якісна ISP. До того ж підтримка 144 і вище вимагає наявності інтерфейсу Дисплей-порт та потужного відеодаптеру. Ці нюанси мають бути враховані для використання комп'ютера для дистанційного навчання – знання специфікацій допомагає обрати більш відповідні апаратні рішення.

При виборі монітору для зменшення напруги на очі велике значення мають його роздільна здатність, величина пікселя та тип матриці. Для сучасних моніторів використовуються різні технічні рішення, що носять універсальний характер. Але окремі показники розроблені для рішення певних задач – відповідно вони мають значення для цих функцій. Роздільна здатність монітору відповідає за чіткість зображення. Особливо це важливо для роботи з текстом – літери при роздільній здатності 1920 на 1080 набагато краще сприймаються очима ніж при показнику 1024 на 798. Це легко побачити на прикладі літери «О» – при низькій роздільній здатності в її контурі видно «перепади контуру».

Роздільна здатність корелюється при цьому з діагоналлю монітору – чим вона вища, тим більшим є піксель. Великі пікселі погіршують зображення, підвищують втому очей. Так при роздільній здатності 1920 на 1080 і діагоналі 20" піксель буде 0,23 мм, а при діагоналі 32" при тій же роздільній здатності – 0,368 мм. Тобто щоб досягти прийнятних величин розміру пікселя необхідно при діагоналі 32" дотримуватись роздільної здатності 2560 на 1600. Має сенс при цьому тільки рекомендована виробником величина роздільної здатності, закладена технологічно (рис. 2), оскільки при нижчих і вищих показниках монітор працює в режимі інтерполяції – цей

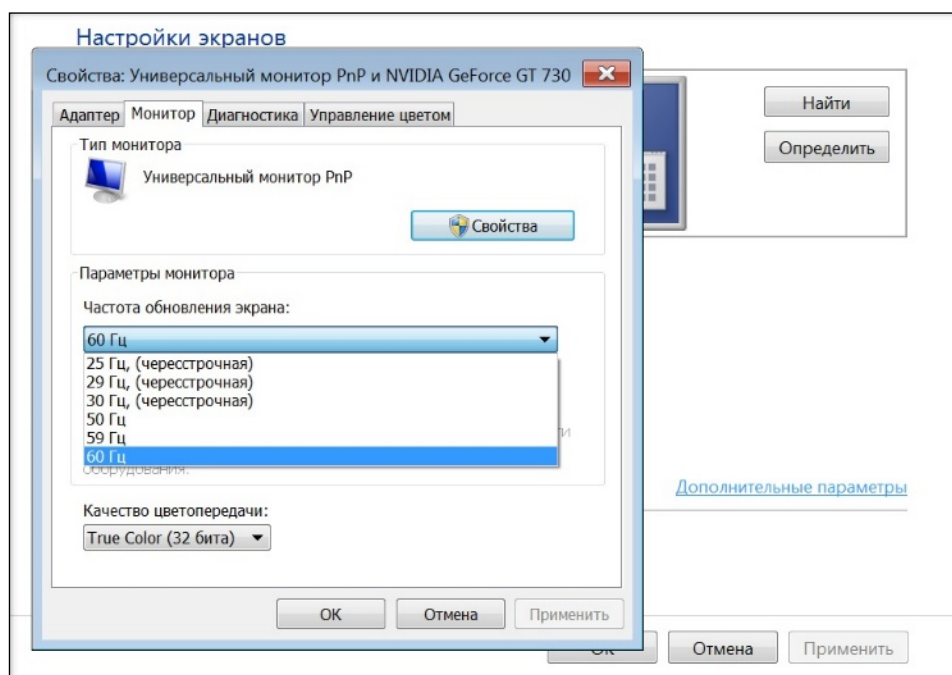

Рис. 1. Параметри частоти оновлення

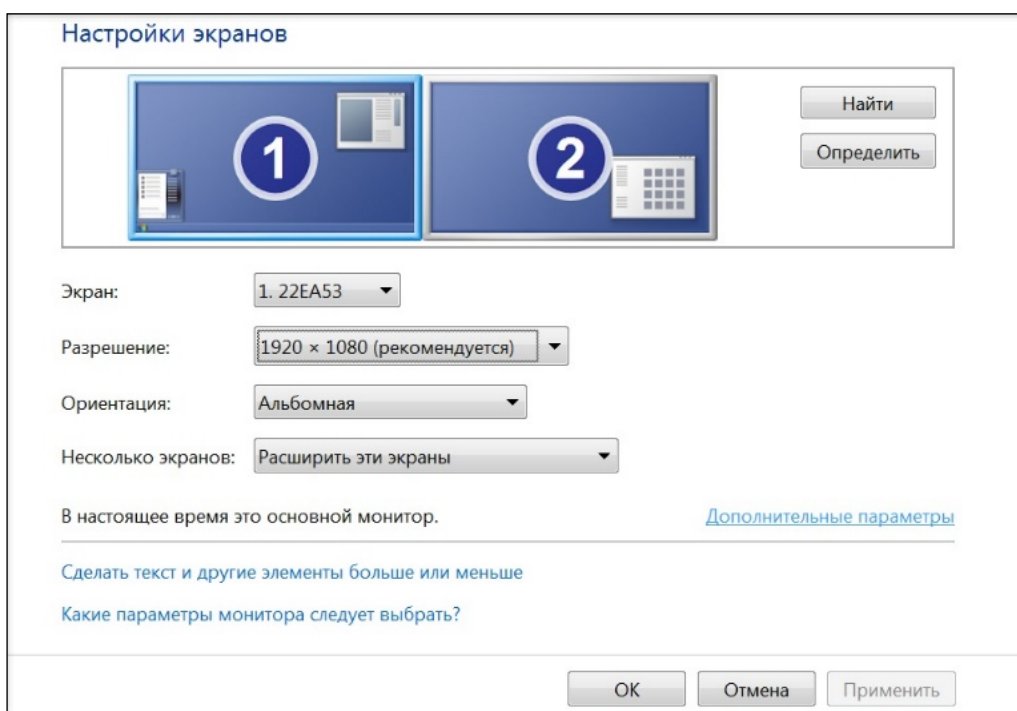

Рис. 2. Роздільна здатність екрану

режим не забезпечує якості. Для сучасних моніторів (на відміну від минулих трубчастих) існує тільки одна «рідна» роздільна здатність – вона зазначається виробником (це робота монітору в режимі «піксель в піксель»).

При високій роздільній здатності і невеликій діагоналі може задаватися, що зображення занадто «дрібно». Для цього у Windows існують інструменти масштабування (рис. 3) – ці програмні рішення допомагають більш відповідно підібрати прийнятний розмір тексту та елементів на екрані. Вони працюють без інтерполяції роздільної здатності, що дозволяє зберегти апаратні характеристики на високому рівні. Варто зауважити, що при дистанційному на-

вчанні в різних системах часто використовується багато дрібних елементів і механічне збільшення тексту може призвести до хаотичного їх розташування. Для більш точного налаштування можна використовувати програмні рішення самого браузера (наприклад, збільшення тексту затискуванням лівої клавіші «Ctrl» і натисканням клавіші «+», а зменшення – затискуванням лівої клавіші «Ctrl» і натисканням клавіші «-» ; чи затискуванням лівої клавіші «Ctrl» і коліщатка мишки (при наявності)).

Велике значення для здоров'я очей має «температура кольору». Краще використовувати «теплу» кольорову гаму – вона найбільш ближча до природного сонячного світла. «Жовтуватий»

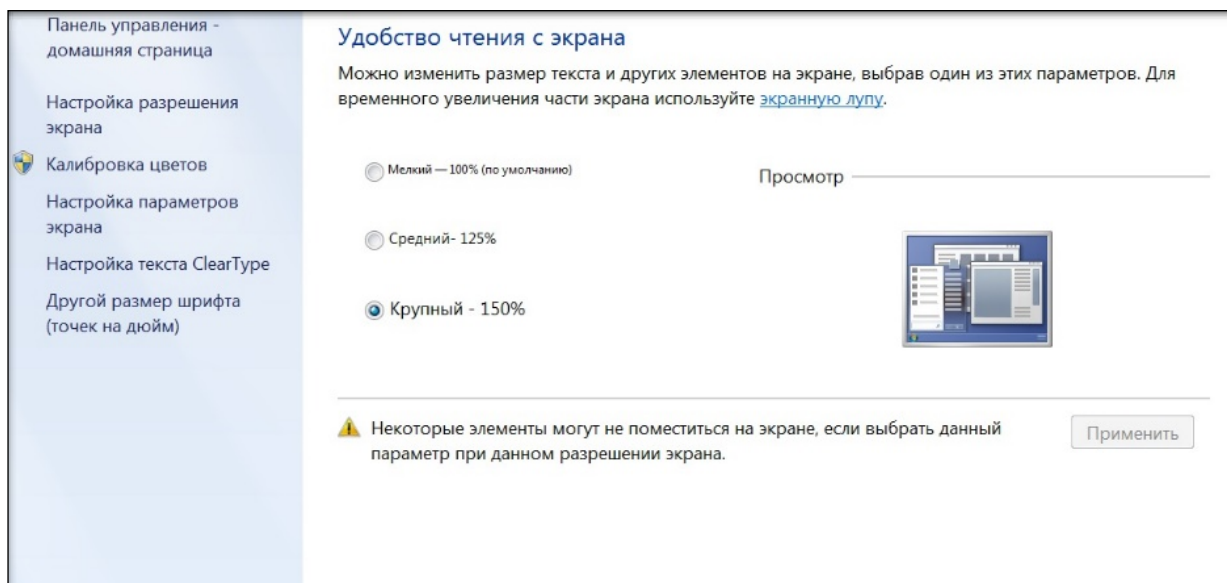

Рис. 3. Масштабування розміру текстів та інших елементів на екрані (Windows)

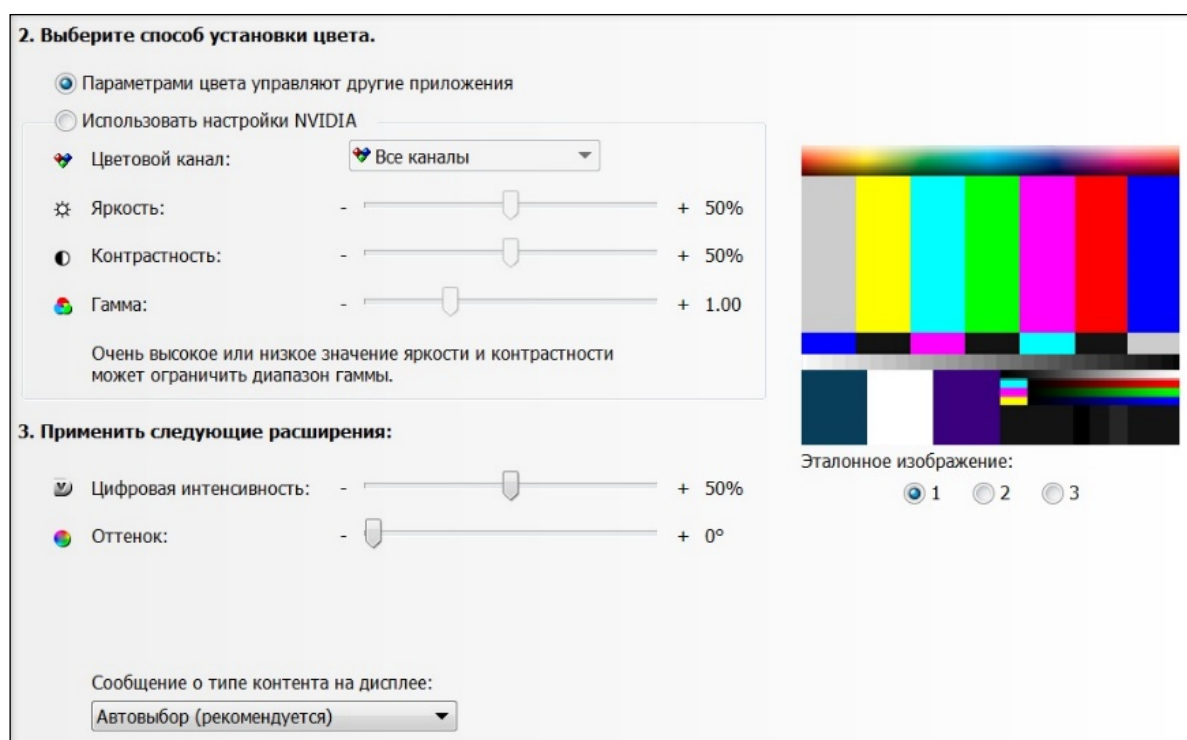

Рис. 4. Стандартні рівні керування кольору (Windows)

відтінок як правило встановлюється в налаштуваннях монітору чи гаджету. В моніторах цей пункт налаштовується безпосередньо клавішами в самому пристрої – цей параметр може бути винесено окремо чи може бути представленим пакетним режимом, наприклад, «режим читання».

Більш «радикальним» є шлях використання пристроїв у чорно-білому режимі. Подібний режим як правило підходить для текстових масивів (де не критичний колір). В системі Windows цей режим встановлюється в параметрах налаштування відеоадаптеру, що мають відмінність в залежності від виробника відеокарти.

Розглянемо налаштування на прикладі відеоадаптеру NVIDIA. Для досягнення монохромного режиму необхідно перейти в налаштуван-

ня відеоадаптеру – ці можливості передбаченні в драйверах NVIDIA, що встановлюються у відповідності до моделі пристрою (рис. 4).

В меню налаштування відеоадаптеру треба знизити до мінімуму «цифрову інтенсивність» та «відтінок» (рис. 5). В разі потреби повернення «кольорового режиму» процедуру необхідно повторити у зворотному порядку. Окремо варто звернути увагу на яскравість – її високий рівень призводить до значної втому очей. Одночасно на деяких моделях моніторів зниження яскравості нижче 100% призводить до мерехотіння. Тому важливо в таких випадках яскравість зменшувати програмно (через драйвер відеоадаптеру), а не апаратно (через кнопки монітору). В деяких сучасних моделях моніторів зниження яскравос-

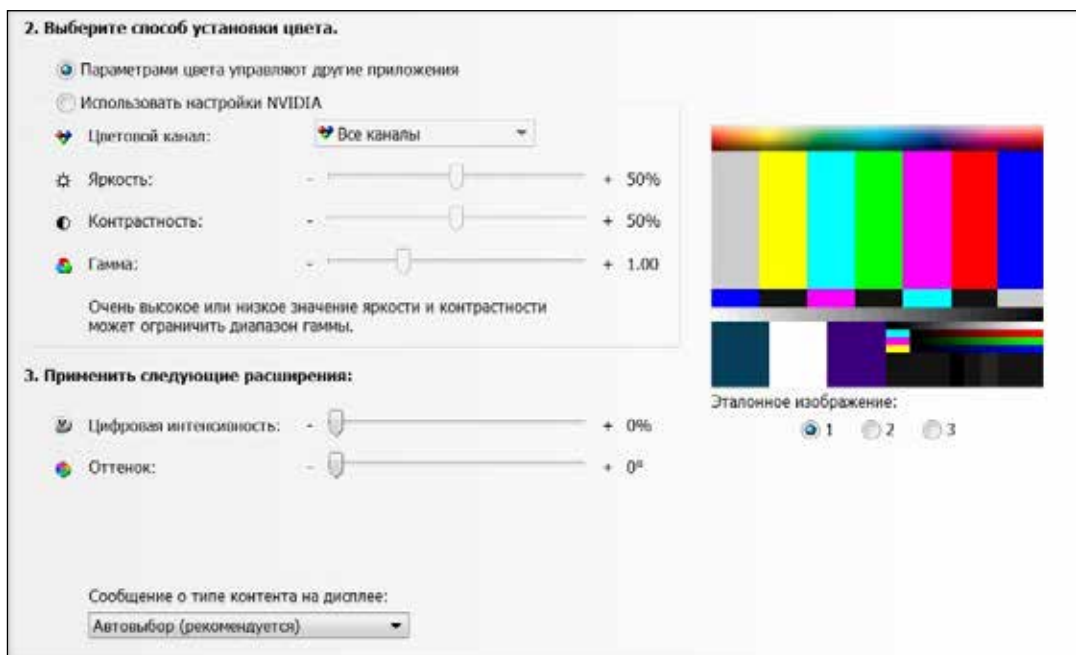

Рис. 5. Монохромний режим керування кольору (Windows)

ті апаратно не призводить до мерехкотіння – це досягається за допомогою технології Flicker-Free. При купівлі нового монітору для дистанційного навчання варто звернути на це пильну увагу.

Для пристроїв на базі Андроїд монохромний режим має різні алгоритми включення в залежності від версії операційної системи. В версіях до десятої версії цей режим включається в розширеному «режимі розробника» (цей режим підключають в різний спосіб в залежності від моделі телефону/планшету, як правило багаторазовим натисканням на пункті «номер збірки» в налаштуваннях) (рис. 6).

Для пристроїв на базі Андроїд до десятої версії в цьому режимі необхідно обрати режим «Монохроматизм» в пункті «Імітувати аномалію» (рис. 7). При потребі повернення «кольорового режиму» процедуру необхідно повторити у зворотному порядку.

В десятій версії Андроїду (та більш вищих) монохромний режим включається в налаштуваннях через пункт «Цифрове благополуччя і батьківський контроль» (рис. 8).

В пункті «Цифрове благополуччя і батьківський контроль» є можливість точно за часом включати «Нічний режим». При цьому необхідно обрати підпункт «Відтінки сірого». Відповідно екран гаджету стає чорно-білим, що може значно знизити напругу очей (рис. 9).

Для зменшення напруження на очі під час дистанційного навчання необхідно також зменшити рівень яскравості до прийнятних величин (при цьому звертається увага на наявність мерехкотіння, що може з'являтися при зниженні яскравості) (рис. 10). Мерехкотіння можна перевірити за допомогою цифрового фотоапарату чи іншого

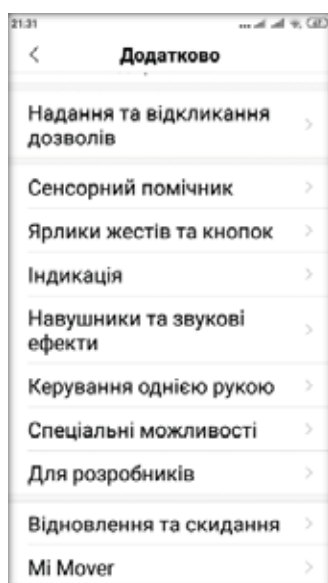

Рис. 6. Режим «Для розробників» (Андроїд)

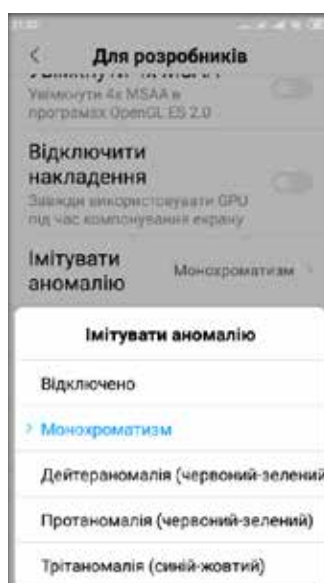

Рис. 7. Масштабування розміру текстів та інших елементів на екрані (Андроїд)

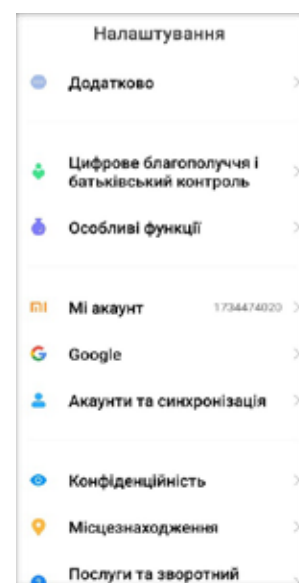

Рис. 8. Пункт «Цифрове благополуччя і батьківський контроль» (Андроїд)

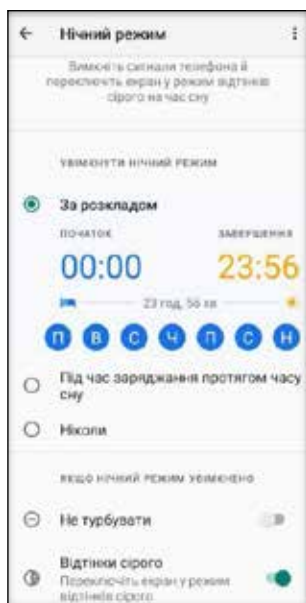

Рис. 9. Пункт «Цифрове благополуччя і батьківський контроль» – нічний режим і відтінок сірого (Андроїд)

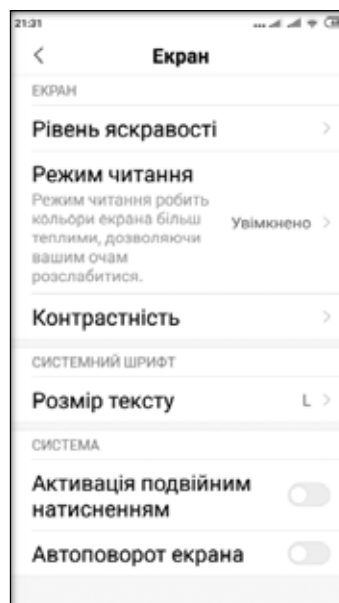

Рис. 10. Масштабування розміру текстів та інших елементів на екрані (Андроїд)

телефона/планшета з камерою – в режимі зйомки подивитися на включений екран (в разі мерехкотіння воно буде видне на другому екрані). Також радимо включити «Режим читання» – він робить зображення більш «жовтішим» (рис. 10). Необхідно також звернути увагу на розмір шрифтів – рекомендуємо поставити не менше L (рис. 10).

Використання гаджетів для дистанційного навчання має й ті переваги, що учасники освітнього процесу можуть займатися помірними фізичними вправами під час занять. Безумовно, що цей формат припустимий лише за умов дотримання відповідної концентрації уваги.

Висновки і пропозиції. Ми лише коротко оглянули можливості зменшення втоми очей при роботі з дистанційним навчанням. Адаптація до роботи в умовах пандемії для учнів і педагогічних працівників повинна проходити у відповідності до новітніх відомостей про шкоду тривалого перебування перед екранами. Новий етап еволюції інформаційно-комунікативних технологій

не повинен нанести шкоду здоров'ю людей, зокрема зору. Уникаючи небезпеки коронавірусу, педагогічні працівники не мають забувати про шкоду неправильно налаштованих пристроїв відображення інформації.

Зрозуміло, що ця проблема не виникла суто в зв'язку з дистанційною освітою. Та саме потреба постійно знаходитися перед екранами посилює напругу очей. Дозвілля та робота перед екранами може значно зашкодити людині, тому необхідно не тільки дозувати ці види діяльності, але й виявити пильність у добірї якісного обладнання. Ми розуміємо, що часто люди діють в умовах обмежених фінансових можливостей і суто процесуально не можуть механічно «обмежити час перебування» перед екранами (оскільки відбувається навчальний процес з відповідним ритмом). Тому наші роздуми пов'язані здебільше з налаштуванням вже наявних пристроїв (без потреби апгрейду). В подальшому ми плануємо розробити рекомендації щодо придбання та оптимізації нових пристроїв.

Список літератури:

1. Дрожжина Н.А., Фомина А.В., Михайлов И.М. Оценка влияния на здоровье человека различных факторов, возникающих при работе на компьютере. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Медицина*. 2003. № 5. С. 57–60.
2. Мартынова З.Е. Влияние компьютера на жизнь и здоровье учащихся. *Crede Experto: транспорт, общество, образование, язык*. 2014. № 2. С. 212–221.
3. Кригер Г.С. Анализ зрительной нагрузки и выраженности симптомов зрительного утомления педагогов в образовательном процессе колледжа. *История и педагогика естествознания*. 2016. № 1. С. 26–28.

References:

1. Drozhzhina N.A., Fomina A.V., Mikhaylov I.M. (2003). Otsenka vliyaniya na zdorov'ye cheloveka razlichnykh faktorov, voznikayushchikh pri rabote na komp'yutere [Assessment of the impact on human health of various factors that arise when working on a computer]. *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Meditsina* [Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Medicine], 5, 57–60. (in Russian)
2. Martynova Z.Y. (2014). Vliyaniye komp'yutera na zhizn' i zdorov'ye uchashchikhsya [Influence of the computer on the life and health of students]. *Crede Experto: transport, obshchestvo, obrazovaniye, yazyk* [Crede Experto: transport, society, education, language], 2, 212–221. (in Russian)
3. Kriger G.S. (2016). Analiz zritel'noy nagruzki i vyrazhennosti simptomov zritel'nogo utomleniya pedagogov v obrazovatel'nom protsesse kolledzha [Analysis of the visual load and the severity of symptoms of visual fatigue of teachers in the educational process of the college]. *Istoriya i pedagogika yestestvoznaniya* [History and Pedagogy of Natural Science], 1, 26–28. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-39>

УДК 37.013.8

Бутенко А.Є., Гром Т.В., Некрасов А.Д.

Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут

ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПСИХОФІЗИЧНОЇ ВИТРИВАЛОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ

Анотація. Стаття є дослідженням понять «витривалість», «психофізична витривалість». Обумовлено особливості психофізичної витривалості у студентів вищих військових закладів освіти. Розглянуто ключові компоненти психофізичної витривалості майбутніх офіцерів. Представлено наукове обґрунтування системи розвитку психофізичної підготовки майбутніх офіцерів. Зазначено пріоритетність розвитку фізичних якостей під час військово-спортивного тренування. Визначено роль раціональної методики розвитку фізичних якостей в розвитку психофізичної витривалості. Визначено класифікаційні ознаки спеціальної витривалості майбутніх офіцерів. Обумовлено особливості визначення психофізіологічного статусу абітурієнтів вищих військових закладів освіти як фундаменту подальшого розвитку психофізичної витривалості майбутніх офіцерів.

Ключові слова: військовослужбовці, психофізіологія, підготовка, вищий військовий заклад освіти, потенціал.

Butenko Anton, Grom Tetiana, Nekrasov Andrew

Military Institute of Telecommunications
and Information Technologies named after Heroes of Kruty**CONTENT AND STRUCTURE OF PSYCHOPHYSICAL ENDURANCE OF FUTURE OFFICERS**

Summary. The article is a study of the concepts of «endurance», «psychophysical endurance». The peculiarities of psychophysical endurance in students of higher military educational institutions are conditioned. The key components of psychophysical endurance of future officers are considered. The scientific substantiation of the system of development of psychophysical training of future officers is presented. Today, the issue of psychophysical endurance of future officers is insufficiently studied. The technique of development of structural components of psychophysical endurance of cadets needs detailed research. The main purpose of this work is to analyze the content and structural components of psychophysical endurance of future officers. The priority of development of physical qualities during military-sports training is specified. The role of rational methods of development of physical qualities in development of psychophysical endurance is defined. The classification features of special endurance of future officers are determined. The peculiarities of determining the psychophysiological status of entrants to higher military educational institutions as the foundation for further development of psychophysical endurance of future officers are conditioned. The meaningful components of approaches to increase the level of development of coordination abilities of future officers at the stage of initial professional and applied physical training are conditioned. The differences between the criteria for assessing the level of psychophysical readiness of future officers from the generally accepted ones are revealed. The leading and background components which promote formation of basic provisions of a technique of increase of necessary abilities are delimited. The value-motivational, cognitive, emotional-volitional, activity-practical and subjective components of the structure of psychophysical endurance of future officers are characterized.

Keywords: servicemen, psychophysiology, training, higher military educational institution, potential.

Постановка проблеми. В сучасних умовах вдосконалення Збройних Сил України пред'являються все більш високі вимоги до психофізичного потенціалу фахівців військового профілю, зокрема до їх координаційним здібностям, які представляють собою складну структурно-функціональну систему, що складається із сукупності психічних і рухових (моторних) компонентів. Висока ступінь мобілізації та інтеграції психічних і моторних компонентів у структурі координаційної підготовленості забезпечує найбільш ефективну і надійну психофізичну готовність і придатність потенційних фахівців до успішного вирішення поставлених завдань в імовірнісних та екстремальних умовах майбутньої військово-професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти професійної витривалості висвітлені у дослідженнях щодо психологічної витривалості (В. Бодров, І. Воробйова, Е. Зеер, О. Дьомін, О. Колесніченко, Я. Мацегора, Н. Пенькова та ін.), м'язової витривалості (В. Ільнич, Я. Кру-

шельницька, Т. Круцевич, В. Платонов, Р. Раєвський та ін.), витривалості нервової системи (М. Веденський, Н. Бернштейн, І. Павлов, І. Сеченов, О. Ухтомський). Дослідники Є. Гаркавцев, М. Гритченко, С. Канішевський, Я. Крушельницька, О. Колесніченко, В. Метелицький, Н. Пенькова, Р. Раєвський та ін., розглядають професійну витривалість лише як компонент більш складної системи, при цьому не висвітлюють її сутнісну та змістовну характеристику.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні проблематика психофізичної витривалості майбутніх офіцерів є недостатньо вивченою. Потребує детального дослідження методика розвитку структурних компонентів психофізичної витривалості курсантів.

Мета дослідження. Головною метою цієї роботи є проаналізувати змістовне наповнення і структурні компоненти психофізичної витривалості майбутніх офіцерів.

Виклад основного матеріалу. Наукове обґрунтування системи розвитку психофізичної під-

готовки майбутніх офіцерів обумовлено систематичним ускладненням військової техніки та озброєння, оптимізації тактики бойових дій, переходом до професійної армії, що обумовлює завищені вимоги до рівня рухових, функціональних і психічних кондицій особового складу для ефективного оволодіння різними військовими спеціальностями).

Розвиток фізичних якостей є одним з пріоритетних позицій в теорії і практиці військово-спортивного тренування. Існують різні підходи науковців-практиків і дослідників стосовно змістовного наповнення методики виховання фізичних якостей. Раціональна методика розвитку фізичних якостей в юнацькому віці є надійним фундаментом для подальшого розвитку психофізичної витривалості з метою досягнення значних результатів в військовій сфері.

Витривалість розглядається як здатність людини ефективно здійснювати цілеспрямовані дії, в умовах природної психофізіологічної втоми, в порівнянні з іншими фізичними характеристиками, наприклад, силою і швидкістю, витривалість є більш багатокomпонентною характеристикою. Окрім загальної (базової) виокремлюють також силову витривалість, швидкісну витривалість, координаційну, а також витривалість локальних груп м'язів. Всі демонстрації витривалості обумовлені мірою узгодженості в роботі більшості органів і систем організму. Витривалий організм повинен мати у своєму розпорядженні можливість ресинтезу енергії різних типів, мати здатність витратити зазначені ресурси таким чином, щоб їх було достатньо на виконання значної кількості цілеспрямованої фізичної роботи без серйозної шкоди для життя та здоров'я майбутніх офіцерів.

Спеціальна витривалість класифікується: за ознаками рухової дії, за допомогою якої вирішується рухове завдання (наприклад, стрибова витривалість): по ознакам рухової діяльності, в умовах якої вирішується рухове завдання (наприклад, ігрова витривалість): за ознаками взаємодії з іншими фізичними якостями (здібностями), необхідними для успішного вирішення рухового завдання (наприклад, силова витривалість, швидкісна витривалість, координаційна витривалість і т.д.).

Р. Раєвським і С. Канішевським професійна витривалість визначається як окремий критерій спеціальної професійно-прикладної фізичної підготовки, що може бути оцінена за мірою здатності особи виконувати задане фізичне навантаження з потрібною нервово-психічною стійкістю, у визначеному робочому режимі й темпі, без значних ознак втоми чи помилок [6, с. 255]. В. Арефьев фізичну витривалість трактує як здатність організму протистояти втомі, що надає можливість тривалий час підтримувати потрібний рівень інтенсивності рухової діяльності, виконувати значний обсяг фізичних вправ, швидко відновлювати сили після навантажень [1, с. 88].

Фізична підготовка є одним з основних компонентів психофізичної підготовки військовослужбовців всіх категорій. Витривалість є базовою фізичною якістю в професійно-прикладній фізичній підготовці офіцерського складу Збройних Сил. У той же час рівень її розвитку, в порівнянні з іншими руховими якостями, у військовослужбовців є найбільш низькою, за роки незалежності

України витривалість оцінюється «незадовільно». У майбутніх офіцерів серед основних фізичних якостей найбільш відстаючою є витривалість. Рівень фізичного розвитку і фізичної підготовленості, майбутніх офіцерів не відповідає сучасним вимогам, і мають негативну тенденцію. Такий стан є результатом недостатньої якості фізичного виховання школярів і допризовної молоді.

При професійному відборі кандидатів для вступу до вищого військового закладу освіти потрібно визначати психофізіологічний статус особистості абітурієнта. Функціональні резерви серцево-судинної системи, резистентність до фізичного навантаження у абітурієнта має бути обумовлені під час проведення вступного випробування з фізичної підготовки. В процесі проходження абітурієнтом військово-лікарської комісії необхідно визначення особливостей внутрішньо судинного компонента мікроциркуляції, вегетативного статусу, стану тонусу центрів вегетативної нервової системи з метою оптимізації професійного відбору в вищих військових закладах освіти.

Зміст розроблених методичних підходів до підвищення рівня розвитку координаційних здібностей майбутніх офіцерів на етапі початкової професійно-прикладної фізичної підготовки полягає:

- у введенні резервно-компенсуючих занять координаційної спрямованості з акцентуванням і рівномірним розподілом тренувальних засобів, які впливають на провідні і фонові компоненти КС;
- підборі та розробці комплексу поліструктурних і поліфункціональних засобів фізичного виховання, спрямованих на підвищення загальних, спеціальних і специфічних координаційних здібностей;

- в динамічному підвищенні тренувального навантаження за параметрами: обсяг, інтенсивність, тривалість інтервалів відпочинку, кількість повторень, координаційна складність вправи.

Виявлені кількісні (точність, швидкість, економічність, стабільність) і якісні (адекватність, своєчасність, доцільність, ініціативність) критерії оцінки рівня прояву психофізичної підготовленості майбутніх офіцерів до військово-професійної діяльності відрізняються від загальноприйнятих, які дозволяють розробити алгоритм у вигляді експертної інформаційно-діагностичної системи для віднесення майбутніх військових фахівців до ряду спеціальностей військової сфери, і підводять до обґрунтування програмно-методичного забезпечення резервно-компенсуючих занять координаційної спрямованості на етапі початкової психофізичної підготовки з орієнтацією на підвищення професійно важливих психофізичних якостей, сприяють формуванню готовності і придатності курсантів до майбутньої служби в Збройних Силах.

Розмежують провідні (здатність до перебування в просторі, до швидкого реагування, до точності відтворення, диференціювання, відмірювання та оцінювання силових параметрів руху і до узгодження рухових дій) і фонові (здатність до підтримання статичної і динамічної рівноваги, до збереження і зміни ритмічної структури руху, до вестибулярної стійкості і до довольного м'язового розслаблення) компоненти, що забезпечують формування основних положень методики під-

вищення вищеназаних здібностей, заснованих на акцентованому і рівномірному розподілі тренувальних засобів на етапі початкової психофізичної підготовки майбутніх офіцерів з позицій структурної організації рухової діяльності у військово-професійній сфері.

Структуру психофізичної витривалості майбутніх офіцерів будуть складати такі компоненти: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий, діяльнісно-практичний і суб'єктивний.

Ціннісно-мотиваційний компонент психофізичної витривалості включає мотивацією до навчально-пізнавальної діяльності, що характеризується групами мотивів відносно її розвитку; домінуванням професійних цінностей; ціннісним осмисленням психофізичної витривалості як інструменту збереження і оптимізації стану здоров'я, зростання якості життя та результативності професійної самореалізації [4].

Когнітивний компонент психофізичної витривалості обумовлений системою науково-теоретичних знань з психофізичної витривалості відносно особливостей майбутньої військової діяльності; засвоєння знань про форми, інструменти і методи розвитку психофізичної витривалості; знаннями відносно самостійного розвитку психофізичної витривалості.

Діяльнісно-практичний компонент психофізичної витривалості сприяє реалізації практичної підготовки до фахової діяльності. В даному сенсі отримали відображення практичні здібності відносно застосування здобутих знань на практиці; уміння засвоювати ефективні прийоми, техніки й інструменти розвитку психофізичної витривалості; уміння реалізувати самоконтроль, самоаналіз і самооцінку сформованості психофізичної витривалості; здатність регулювати та сприймати фізичні та психологічні навантаження.

Емоційно-вольовий компонент психофізичної витривалості спрямований на подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод, що з'являються в ході розвитку психофізичної витривалості, створюють фундамент для її реалізації за рахунок активізації слухачів, акумуляції в них таких якостей як рішучість, дисциплінованість, цілеспрямованість орієнтованих на позитивне мислення та самоповагу. Зазначений складник характеризується задоволенням від процесу і результату психофізичної витривалості; емоційною здатністю до розвитку психофізичної витривалості; рівнем прояву та генералізації вольових якостей.

Суб'єктивний складник психофізичної витривалості є специфічним відображенням змісту зазначених компонентів, усвідомлення того що майбутній офіцер як суб'єкт освітньої та фахової діяльності, сам управляє ходом розвитку психофізичної витривалості, визначає модель майбутнього офіцера, співвідносить себе з іншими учасниками освітнього процесу. Цей компонент характеризується усвідомленою доцільністю розвитку психофізичної витривалості; саморефлексією, самооцінюванням та самооблізуванням в ході розвитку психофізичної витривалості; здатністю до відповідальності за підсумки власної психофізичної витривалості [2].

Уміння проводити велику кількість складних технічних і тактичних дій, облік можливих дій противника, прийняття сміливих і миттєвих рі-

шень в екстремальних ситуаціях на тлі впливу різноманітних факторів – все це є необхідною умовою для досягнення успіху в військовій сфері та відображає рівень їх психофізичної підготовленості [1].

Психофізіологічні функції майбутніх офіцерів залежать від особливостей вищої нервової системи, що характеризують процес формування та вдосконалення спеціальних рухових навичок в умовах військової діяльності [3]. Також, фізична підготовленість майбутніх офіцерів є однією з найважливіших основ загальної структури їх підготовленості, що визначає рівень спеціальної працездатності, від якої залежить надійність реалізації технічних дій.

Надмірна тренуваність обумовлюється дисбалансом між навантаженням і відновленням. Під час перенапруги і перетренованості обумовлюється певними порушеннями, що обумовлюються на межі з хворобливими порушеннями, при цьому мають місце функціональні, а іноді і органічні зміни в організмі курсантів які призводять до значного і тривалого зниження його працездатності, розвитку гострого і хронічного стомлення, при цьому варто відзначити підвищену збудливість, нестійкість настрою, небажання тренуватися, млявість [2].

Переважають процесів гальмування, в свою чергу, уповільнює відновлювальні процеси. Погіршення психофізичної підготовленості – основний прояв хронічної втоми. Необхідний рівень психофізичної витривалості може підтримуватися лише короткочасно за рахунок підвищення біологічної ціни і швидкого витрачання функціональних резервів організму.

У високопідготовлених кадетів розвиток гострих і хронічних форм стомлення в умовах тривалих інтенсивних фізичних і психологічних навантажень може сформуватися синдром хронічної втоми. Цьому явищу передують ранні зміни функціонального, психофізіологічного і психічного стану майбутнього офіцера, розвиток перетренованості і хронічної втоми. Необхідний постійний контроль психофізичного стану кадетів на тлі проведених інтенсивних, об'ємних тренувальних навантажень. При появі ранніх ознак хронічної втоми, якщо не внести корективи в процес підготовки виникають і багатофункціональні зміни в організмі.

Виявлення цих ранніх змін може сприяти виділенню груп ризику і розробці методів профілактики хронічної втоми і синдрому хронічної втоми на основі корекції навантажень [2].

Висновки і пропозиції. У ході наукового дослідження було виявлено та обґрунтовано змістовне наповнення та компоненти психофізичної витривалості майбутніх офіцерів. Проведення комплексного наукового аналізу, структурування інформації, сприяло характеристиці важливості розвитку психофізичної витривалості майбутніх офіцерів. Для покращення рівня психофізичної витривалості майбутніх офіцерів доцільно переглянути програму фізичного виховання старших школярів з метою зменшення різниці у кількісних та якісних критеріях відбору абітурієнтів.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у визначенні методик проведення комплексного дослідження розвитку психофізичної витривалості майбутніх офіцерів.

Список літератури:

1. Арефьев В. Г. Основы теории та методики фізичного виховання. Кам'янець-Подільський, 2011. 368 с.
2. Вербин Н. Б. Сутність, зміст і структура професійної витривалості майбутніх магістрів військового управління на етапі оперативного-тактичного рівня підготовки. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2017. № 2. С. 51–55.
3. Дьомін О. А. Навчальний процес і інтелектуальна витривалість студентів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія*. 2013. № 192(1). С. 136–142.
4. Костів С. Критерії, показники і рівні оцінювання розвитку психофізичної витривалості майбутніх професіоналів військового управління. *Військова освіта*. 2018. № 1. С. 166–173.
5. Лавриненко В. В. Развитие общей выносливости в короткие сроки для повешения профессиональной работоспособности курсантов окружных учебных центров : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Санкт-Петербург : [б. и.], 2005. 24 с.
6. Примак П. Т. Особливості дослідження психологічної підготовленості особового складу миротворчих частин та підрозділів. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України*. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. № 35. С. 407–414.

References:

1. Arefiev V. H. (2011) *Osnovy teorii ta metodyky fizychnoho vykhovannia* [Fundamentals of the theory of methods of physical wickedness]. Kamianets-Podilskyi, 368 p.
2. Verbyn N. B. (2017) *Sutnist, zmist i struktura profesiinoi vytryvalosti maibutnikh mahistriv viiskovoho upravlinnia na etapi operatyvno-taktychnoho rivnia pidhotovky* [Sutness, change and structure of professional vitality of future masters of military management at the stage of operational-tactical training]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Pedagogichni nauky*, vol. 2, pp. 51–55.
3. Domin O. A. (2013) *Navchalnyi protses i intelektualna vytryvalist studentiv* [Educational process and intellectual vitality of students]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya: Pedagogika, psykholohiia, filosofiiia*, vol. 192(1), pp. 136–142.
4. Kostiv S. (2018) *Kryterii, pokaznyky i rivni otsiniuvannia rozvytku psykhofizychnoi vytryvalosti maibutnikh profesionaliv viiskovoho upravlinnia* [Criteria, indicators and indicators and evaluation of the development of psychophysical vitrification of the future professionals in the field of management]. *Viiskova osvita*, vol. 1, pp. 166–173.
5. Lavrynenko V. V. (2005) *Razvytye obshchei vynoslyvosty v korotkye sroky dlia povysheniya professyonalnoi rabotosposobnosti kursantov okruzhnykh uchebnykh tsentrov* [Development of general endurance in a short time to improve the professional performance of cadets of district training centers]: avtoref. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Sankt-Peterburh, 24 p.
6. Prymak P. T. (2007) *Osoblyvosti doslidzhennia psykhologichnoi pidhotovlenosti osobovoho skladu myrotvorchykh chastyn ta pidrozdiliv* [Development of general endurance in a short time to improve the professional performance of cadets of district training centers]. *Naukovi zapysky Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka APN Ukrainy*. Kyiv: DP «Informatsiino-analitychne ahentstvo», vol. 35, pp. 407–414.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-40>

УДК 373.2.091.3:001.895

Волинець Ю.О., Дорохова Д.О.
Київський університет імені Бориса Грінченка**ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В ДЕРЖАВНИХ ЗАКЛАДАХ
ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Анотація. Кожна інноваційна педагогічна технологія обов'язково впливає на внутрішнє середовище закладу дошкільної освіти, і вимагає адаптації до змін як самого закладу, так і самих дошкільних педагогів. Стаття присвячена аналізу актуального питання сьогодення – впровадження інноваційних технологій навчання в державних закладах дошкільної освіти та розкриває сутність інноваційної педагогічної діяльності як особливого виду творчої діяльності дошкільного педагога. У статті висвітлюється та теоретично обґрунтовується проблема розкриття теоретичних основ важливості даної проблеми. Розкрито основні поняття «інновації», «інноваційні технології навчання», проаналізовано особливості інноваційних процесів у закладі дошкільної освіти. Здійснено аналіз інноваційних технологій організації методичної роботи в закладі дошкільної освіти.

Ключові слова: готовність дошкільного педагога до інноваційних технологій, дошкільні педагоги, заклади дошкільної освіти, інновація, інноваційні технології навчання, методична робота.

Volynets Julia, Dorokhova Daria
Borys Grinchenko University of Kyiv**INNOVATIVE LEARNING TECHNOLOGIES IN PUBLIC PRESCHOOL
EDUCATION INSTITUTIONS: THEORETICAL ASPECT**

Summary. Each innovative pedagogical technology necessarily affects the internal environment of the preschool institution, and requires adaptation to changes in both the institution itself and the preschool teachers themselves. The article is devoted to the analysis of the topical issue of the present - the introduction of innovative learning technologies in public institutions of preschool education. The article highlights and theoretically substantiates the problem of revealing the theoretical foundations of the importance of this problem. The basic concepts of «innovation», «innovative learning technologies» are revealed. The result of innovative processes in preschool education is the use of innovations, both theoretical and practical, as well as those that are formed at the junction of theory and practice. The introduction of innovations usually means the transition to a new comprehensive program, or the emergence of a priority area (preschool institution with physical education and health and artistic and aesthetic). With the introduction of the updated Basic component of preschool education, the introduction of innovative learning technologies in preschool education becomes a key problem. The principle of integration, which provides for the interaction of educational sectors, requires reorientation of preschool teachers from the educational model of the educational process to the joint activities of adults and children, which is based on age-appropriate forms of educational work – experimentation, design, problem introduction, etc. In the framework of this study, innovative technologies as a pedagogical phenomenon are considered, the features of innovative processes in preschool education are analyzed. The analysis of innovative technologies of the organization of methodical work in an institution of preschool education is carried out. Pedagogical innovations must be put into practice; use new and active forms of work with preschool children, which are able to involve teachers in activities and dialogue, which involves a free exchange of views.

Keywords: readiness of the preschool teacher for innovative technologies, preschool teachers, establishments of preschool education, innovation, innovative learning technologies, methodical work.

Постановка проблеми. Дошкільна освіта і має велике соціально-економічне значення, яке обумовлюється необхідністю комплексної реалізації програми розвитку дітей дошкільного віку, а також надання їх батькам можливості участі у партнерській взаємодії з ЗДО. Тому розвиток даної сфери є пріоритетним напрямком державної політики, а, ХХІ століття, за правом, вважаємо століття розквіту інноваційних технологій, які активно впроваджуються в найрізноманітніші сфери людської діяльності, в тому числі й у сферу освіти. Саме тому, професійна готовність дошкільного педагога до інноваційної діяльності дає можливість сучасному дошкільному педагогу конкурувати на ринку освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування готовності педагогів до інноваційної діяльності висвітлили у своїх працях І. Бех, В. Бондар, Л. Ващенко, І. Дичківська, В. Загвязинський, М. Лещенко, І. Підласий, М. Чепіль тощо. Пробле-

мі впровадження інноваційних технологій навчання в закладах дошкільної освіти присвятили свої дослідження Л. Артемова, Г. Беленька, А. Богущ, Ю. Волинець, Л. Зданевич, О. Половіна, Т. Поніманська, О. Фунтікова та інші.

Актуальність проблеми, відсутність її цілісного дослідження у сучасній науці та потреби практики зумовили вибір теми статті «Інноваційні технології навчання в державних закладах дошкільної освіти: теоретичний аспект».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Здійснюючи аналіз Базового компоненту дошкільної освіти в Україні нами було розглянуто його ключові положення, зокрема було встановлено, що оновлений документ (від 12.01.2021) базується на компетентнісному підході [1]. Ключові компетенції базового компоненту дошкільної освіти продовжуються в Державному стандарті початкової освіти для певних освітніх галузей. Наступність між дошкільною та початковою освітою можна простежити через формування наскрізних

навичок, загальних для дошкільної та початкової освіти: проявляти креативність та ініціативу; керувати емоціями; висловлювати та обґрунтовувати власні думки; критично мислити; приймати рішення, вирішувати проблеми і працювати разом.

З введенням в дію оновленого Базового компоненту дошкільної освіти впровадження інноваційних технологій навчання в ЗДО стає ключовою проблемою. Принцип інтеграції, що передбачає взаємодію освітніх галузей, вимагає переорієнтації дошкільних педагогів з навчальної моделі організації освітнього процесу на спільну діяльність дорослих і дітей, яка заснована на адекватних віку формах освітньої роботи – експериментування, проектування, введення проблемної ситуації та ін.

Мета статті – розкрити теоретичні основи впровадження інноваційних технологій навчання в державних закладах дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі у дошкільній педагогіці відбувається низка оновлюючих процесів: оновлення, збагачення змісту освіти; запровадження новітніх підходів до організації роботи з дітьми дошкільного віку; запровадження інновацій різного рівня.

Нагальні вимоги до сучасних освітніх установ були сформульовані в Законі України «Про освіту» та конкретизовані в національній доктрині освіти, де виділено одне з головних завдань – стимулювання та розвиток інноваційних процесів. Інновації в освіті пов'язані із загальними процесами у суспільстві, глобальними проблемами, інтеграцією знань і форм соціального буття. Відтак, характерною ознакою сучасної педагогіки постає інноваційність – здатність до оновлення, відкритість новому [8, с. 12].

Інновації в освіті є закономірним явищем, динамічним за характером і розвивальним за результатами, їх запровадження дозволяє вирішити суперечності між традиційною системою і потребами в якісно новій освіті. Сутнісною ознакою інновації є її здатність впливати на загальний рівень професійної діяльності педагога, розширювати інноваційне поле освітнього середовища у навчальному закладі, регіоні. Як системне утворення інновація характеризується інтегральними якостями: інноваційний процес, інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, інноваційне середовище [8, с. 12].

Визначимо поняття «інновація», «інноваційні технології навчання». *Інновація* з англійського слова «Innovation», що означає «нововведення», «новина», «новаторство» [4]; також «інновації» – це і, як ідеї, і процеси, і засоби, і результати, взяті в єдності якісного вдосконалення педагогічної системи [10]. *Інноваційні технології навчання* мають за мету прищепити дошкільним педагогам дослідницькі уміння та сформувати активну, ініціативну, відповідальну та творчу особистість. У діяльності дошкільних педагогів особливо важливу роль має їх ініціатива і винахідливість, творчий підхід і прагнення до розробки й впровадження змін, цікавих ідей спрямованих на освітній процес та їх практична реалізація, а також умов, які створює для своїх працівників керівник ЗДО для здійснення інноваційної діяльності.

У своїй роботі ми послуговуємося бачення І. Дичківської, яка зазначає, що «інновація – це нововведення, зміна, оновлення; новий підхід, створення якісно нового, використання відомого в інших цілях» [7, с. 21]. У науковій літературі, окрім певних

етапів розгортання інноваційних досліджень, також прийнято виділяти специфічні для них закони та тенденції. Так, наприклад, І. Дичківська формулює такі закони перебігу інноваційного процесу: закон незворотної дестабілізації інноваційно-освітнього середовища. Суть закону в тому, що інноваційна творча діяльність змінює свідомість педагогів, поляризує погляди в колективі; закон фінальної реалізації інноваційного процесу. Цей закон, власне, нагадує думку Г. Гегеля про те, що все розумне колись стане дійсним; закон стереотипізації освітніх інновацій говорить нам, що на шляху досліджень і прагнень нового нас чекають пастки стереотипів і рутинізації; закон циклового повторення, або закон зворотності освітніх інновацій, фіксує закономірність періодичних відроджень певних систем за нових умов [7, с. 38].

У педагогіці поняття «інновація» за І. Дичківською вживаються у таких значеннях: форма організації інноваційної діяльності; сукупність нових професійних дій педагога, спрямованих на вирішення актуальних проблем виховання і навчання з позиції особистісно-орієнтованої освіти; зміни в освітній практиці; комплексний процес створення, розповсюдження та використання нового практичного засобу в галузі техніки, технології, педагогіки, наукових досліджень; результат інноваційного процесу [7, с. 12].

Перетворення, що відбуваються в українській системі освіти, націлюють дошкільних педагогів на необхідність перевірки існуючих форм, способів і методів освітнього процесу. Роль дошкільного педагога в процесі введення інновації в реальність закладу дошкільної освіти є досить значною. Ця роль вимагає багатосторонніх навичок (здатність діагностувати поточну ситуацію, обґрунтовувати зміни в галузі знань, нововведень). Творчість педагога в постійно мінливих умовах сучасної освіти є неодмінним атрибутом розвитку. Творчий педагог пропонує свої рішення, які стануть відповіддю на конкретні потреби вихованця, будуть підтримкою для його всебічного розвитку, сприятимуть зростанню привабливості закладу дошкільної освіти, а також особистості педагога. Результатом інноваційних процесів в державному закладі дошкільної освіти є використання нововведень, як теоретичних, так і практичних. Введення інновації має на увазі, як правило, перехід на нову комплексну програму, або поява пріоритетного напрямку (ЗДО з фізкультурно-оздоровчим напрямком і художньо-естетичним тощо).

Перехід пов'язаний з рядом перетворень: зміна території (наприклад, організація спеціалізованих спортивних майданчиків, футбольного поля тощо); відкриття нових кабінетів оздоровчої спрямованості (масажного, фізіотерапії, лікувальної фізкультури); введення нових штатних одиниць медичних працівників; створення студій образотворчої діяльності, театральної-ігрової; організація додаткової освіти; апробація авторських програм, технологій і методик; впровадження інноваційних педагогічних технологій [5]. До числа сучасних освітніх технологій можна віднести: здоров'язберігаючі технології; технології проектної діяльності; технології дослідницької діяльності; розвиваючі технології; корекційні технології; інформаційно-комунікаційні технології; особистісно-орієнтовані технології; ігрові технології.

Вибір інноваційної педагогічної технології педагогом ЗДО багато в чому залежить від того, наскільки педагогічна технологія сприймається й ідентифікується дошкільним педагогом, наскільки вона відповідає його особистісним якостям і психологічним характеристикам, наскільки він має уявлення про призначення технології, формах і методах, при яких їх реалізація в освітньому процесі буде найбільш ефективною. З огляду на це – одним з важливих завдань методичної роботи в ЗДО є надання своєчасної допомоги дошкільному педагогу з метою удосконалення його професійної підготовки. Методична робота – це основний вид освітньої діяльності, що представляє собою сукупність заходів, що здійснюються адміністрацією ЗДО, дошкільними педагогами з метою оволодіння методами і прийомами освітньої роботи, творчого застосування їх у різних формах діяльності з дітьми дошкільного віку, пошуку нових, найбільш раціональних і ефективних форм і методів організації, проведення та забезпечення освітнього процесу.

На заклад дошкільної освіти в сучасних умовах розвитку нашого суспільства покладаються дуже відповідальні соціальні завдання – навчати, виховувати і готувати до життя покоління людей, праця, талант, ініціатива і творчість яких будуть обумовлювати соціально-економічний, науково-технічний і моральний прогрес суспільства [1]. На даному етапі слід відшукати такі важелі, за сприяння яких можна впоратися з негативними явищами: формалізмом, пасивністю деяких дошкільних педагогів. Основою положеннями з цих важелів є активізація людського фактору в освіті, стимулювання творчого потенціалу педагогів і педагогічних колективів ЗДО. Сучасні реалії, об'єктивні потреби поліпшення системи освіти, виховання і розвитку дошкільнят визначають необхідність швидкого зростання ролі і значущості методичної роботи в ЗДО, роблять науковий аналіз і практичне вдосконалення цієї роботи актуальною проблемою, що позначається і на досягненнях, і результатах роботи педагогів.

Методична робота в сучасному державному ЗДО має бути спрямована на підвищення професійної компетентності дошкільного педагога, а також формування дослідницьких умінь, орієнтування в інформаційному просторі, володіння ІКТ. Безсумнівно, методична робота в освітньому процесі ЗДО повинна бути орієнтована на досягнення і підтримання високої якості освітнього процесу, заснованого на сучасній педагогічній парадигмі, новому педагогічному мисленні, індивідуальному стилі професійної діяльності дошкільного педагога, сучасних педагогічних технологіях (інноваційні технології та методики в галузі дошкільної освіти: «Спадщина Софії Русової («Український дитячий садок»); «Педагогіка Марії Монтесорі («Будинок вільної дитини»); «Вальдорфська педагогіка («Вальдорфський дитячий садок»); «Система освіти «Довкілля»; «Діагностична методика Т. О. Піроженко «Мовленнєве зростання дошкільника»; «Технологія фізичного виховання дітей М. Єфименка («Театр фізичного розвитку та оздоровлення дітей»); «Технологія розвитку творчої особистості Г. Альтшуллера. Теорія розв'язання винахідницьких завдань»; «Методика використання схем-моделей для навчання дітей описових розповідей»; «Особистісний розвиток дитини засобами взаємодії різних видів мистецтва»; «Ху-

дожний розвиток дітей дошкільного віку в педагогічному процесі закладу дошкільної освіти»; «Технологія психолого-педагогічного проектування»; «Спадщина Василя Сухомлинського»; «Методика навчання дітей читання М. Зайцева»; «Методика навчання дітей раннього віку Глена Домана»; «Розвивальні ігри Нікітіних: кубики, гра типу «Танграм»; «Педагогіка Амонашвілі»; «Читання за методикою Л. Шелестовою»; «Методика Кьюзенера (логіко-математична діяльність дошкільника»); «Ігромастер» Миколи Шута тощо).

Основна мета методичної роботи державного ЗДО – досягнення високої ефективності освітнього процесу шляхом розширення професійно-педагогічного кругозору і реалізації творчого потенціалу всіх дошкільних педагогів. До найбільш ефективних в методичній роботі з педагогічним колективом вважаємо такі інноваційні технології навчання, як: інтерактивний метод, технологія саморозвитку, проектна діяльність педагогів тощо. Запроваджені методи роботи з педагогічним колективом спонукають дошкільних педагогів до прояву творчості, їх ініціативності, самовдосконалення, вміння постійно вчитися, досягати спільних цілей ЗДО.

В. Березюк та О. Рудік пропонують індивідуальні та групові психотехнології для подолання бар'єрів в інноваційній діяльності. *Групові психотехнології* – учасники отримують допомогу в розвитку таких специфічних комунікативних навичок, як опис поведінки, передавання почуттів, активне слухання, конфронтація. Для цього їм пропонують такі практичні вправи: «Індивідуальне малювання», «Парне малювання», «Групове малювання», «Пластиліновий світ». *Відкритий показ* – форма навчання педагогів і розповсюдження передового досвіду. *Семінар-практикум, методичне об'єднання* – проводяться для більш глибокого і систематичного вивчення проблем педагогіки, психології, методики; теоретичний матеріал підкріплюється прикладами з практики, показом окремих прийомів та способів роботи. Вдосконалюється професійна майстерність вихователів та інших працівників закладу дошкільної освіти у певному виді діяльності, розвивається творчість та фантазія. *Дискусія* – розглядання, дослідження, обговорення проблемного питання, де кожен має висловити власну думку, вчитися відстоювати її, доводити свою точку зору. *Творчі групи* – створюються добровільно, коли необхідно вивчити передовий досвід, нову методику або розробити перспективну ідею. Кожен член групи самостійно вивчає закріплене за ним питання, готує коротку інформацію. Потім усі обмінюються думками, дискутують, пропонують варіанти та впроваджують у практику своєї роботи. Спільне творче опанування нового відбувається у три-чотири рази швидше, ніж іншими засобами. *«Круглий стіл»* – під час обговорення будь-яких питань виховання і навчання дошкільників розміщення учасників по колу дозволяє поставити всіх у рівне становище, забезпечити їх взаємодію. *Брифінг* – це зустріч, на якій коротко викладається позиція щодо одного з нагальних питань. Її може проводити директор або вихователь-методист, який заздалегідь готується до відповіді на запитання з визначеної теми і дозволяє максимально залучити вихователів. *Художня скринька* – до скриньки, залежно

від педагогічних завдань, можна покласти репродукції творів зображувального мистецтва, фотографії, малюнки предметів, тварин, явищ природи і тощо. Матеріали скриньки можуть бути основою виставки. *Творча вітальня* – форма організації взаємодії педагогів відповідно до їх інтересів і уподобань. Створює атмосферу вільного, невимушеного спілкування. *Огляд-конкурс* – спосіб перевірки професійних знань, умінь, навичок, педагогічної ерудиції. Передбачає можливість оцінювати результати шляхом порівняння своїх можливостей з можливостями інших. *Тематичні виставки* – презентація научних матеріалів: малюнків, виробів, літератури, посібників; сприяє збагаченню знань, є змістовою формою обміну досвідом між педагогами. *Музичний салон* – одна з форм естетичного розвитку, духовного спілкування педагогів, батьків і дітей, збереження найкращих народних традицій, звичаїв. Прийом формування сприятливого мікроклімату в колективі [9, с. 73].

Таким чином, важливим методичним аспектом впровадження інноваційних технологій навчання є готовність дошкільного педагога до інноваційної діяльності. Дошкільний педагог має бути вмотивованим до участі в інноваційній діяльності, вміти самооцінювати свої можливості, бути творчою особистістю, педагогом-дослідником, вміти рефлексувати.

Висновки і пропозиції. Отже, для успішного здійснення інноваційної діяльності в державних ЗДО ми визначаємо готовність дошкільного педагога до неї та створення належних умов з боку керівництва. Також зазначимо, що основна мета впровадження інноваційних технологій та її організація у роботу державних ЗДО – є допомога дошкільним педагогам у підвищенні їх професійної компетентності. Постійний зв'язок змісту методичної роботи з результатами їх роботи забезпечує безперервний процес вдосконалення професійної майстерності. Традиційні форми методичної роботи, в яких головне місце відводилося доповідям, виступам втратили своє значення через низьку їх ефективності і недостатній зворотній зв'язок. Сьогодні треба використовувати нові, активні форми роботи, які здатні до залучення педагогів в діяльність і діалог, що передбачає вільний обмін думками.

Однак, представлена стаття не розкриває усього комплексу проблеми, яка потребує вирішення. Отже, перспективами подальших розвідок у даному напрямку є розробка методології організації впровадження інноваційних технологій навчання в державних закладах дошкільної освіти та висвітлення педагогічних умов для підвищення ефективності інноваційної діяльності.

Список літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (2021). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazoviy-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> (дата звернення: 20.04.2021).
2. Беленька Г.В. Теоретико-методологічні засади формування професійної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів в умовах ступеневої підготовки : автореф. дис. ... докт. пед. наук. Київ, 2012. 38 с.
3. Волинець Ю.О., Стаднік Н.В. Упровадження інформаційних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх дошкільних педагогів. *Народна освіта*. 2020. Вип. 2(41). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=6229 (дата звернення: 20.04.2021).
4. Гільбух Ю.З., Дробноход М.І. Інноваційний експеримент у школі. На допомогу початкуючому дослідникові. Київ, 1994. С. 3.
5. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В.О. Огнев'юк; авт. кол.: Г.В. Беленька, О.Л. Богиніч, В.М. Вертугіна [та ін.]; наук. ред. Г.В. Беленька. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 440 с.
6. Дитина в дошкільні роки: комплексна додаткова освітня програма / авт. кол. ; наук. кер. К.Л. Крутії. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2011. 188 с.
7. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
8. Інновації в освіті: інтеграція науки і практики : збірник науково-методичних праць / за заг. ред. О.А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 492 с.
9. Інноваційні технології в ДНЗ / Березюк В.С., Рудік О.А. Харків : Вид. група «Основа», 2017. 224 с. (Серія «ДНЗ. Керівнику»).
10. Підласий І.П., Підласий А.І. Педагогічні інновації. *Рідна школа*. 1998. № 12. С. 3.

References:

1. The basic component of preschool education (2021). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazoviy-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> (accessed 20 April 2021).
2. Belenka G.V. (2012). Theoretical and methodological principles of formation of professional competence of educators of preschool educational institutions in the conditions of degree preparation: author's ref. dis. ... Dr. ped. Science. Kyiv, 38 p.
3. Volynets J.O., Stadnik N.V. (2020). Introduction of information technologies in the process of professional training of future preschool teachers. *Public education*, issue 2(41). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=6229. Name from the screen (accessed 20 April 2021).
4. Gilbukh Y.Z., Drobnokhod M.I. (1994). Innovative experiment in school. To help the novice researcher. Kyiv, p. 3.
5. Child: Educational program for children from two to seven years / scientific manager of the project V.O. Ognevyyuk; avt. kol.: G.V. Belenka, O.L. Boginich, V.M. Vertugina [mystery]; scientific editor G.V. Belenka. Kyiv: Kyiv Univ. Grinchenko, 2020. 440 p.
6. The child in preschool years: a comprehensive additional educational program (2011) / ed. count ; Science. ker. K.L. Cool. Zaporozhye: LLC "LIPS" LTD, 188 p.
7. Dychkivska I.M. (2004). Innovative pedagogical technologies: a textbook. Kyiv: Akademvidav, 352 p.
8. Innovations in education: integration of science and practice: a collection of scientific and methodical works / for general. ed. O.A. Dubasenyuk. Zhytomyr: ZhSU Publishing House. I. Franko, 2014. 492 p.
9. Innovative technologies in schools / Berezyuk V.S., Rudik O.A. Kharkiv: Ed. Osnova group, 2017. 224 p. (Series "School. Head").
10. Podlasy I.P., Podlasy A.I. (1998). Pedagogical innovations. *Native school*, no. 12, p. 3.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-41>

УДК 378.147-054.6:004(045)

Косяк В.І.

Центр міжнародної освіти
 Інституту міжнародного співробітництва та освіти
 Національного авіаційного університету

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті аналізуються проблеми тестового контролю успішності іноземних студентів підготовчого відділення Національного авіаційного університету в умовах дистанційного навчання. Розглядаються переваги та недоліки тестування на базі комп'ютерної техніки, зокрема з використанням сервісу Google Classroom. Автор розмірковує щодо причин отримання недостовірних та необ'єктивних результатів комп'ютерного тестування та засобів їх усунення. Тестування в умовах дистанційного навчання значно спрощує процес діагностики успішності, але через неможливість об'єктивної та всебічної оцінки навчальних досягнень не може бути єдиним засобом контролю. Дистанційне навчання має бути організоване таким чином, щоб поєднувались різні форми контролю: комп'ютерне тестування, усне опитування (наприклад, за допомогою сервісу Google Meet) та письмові контрольні роботи.

Ключові слова: контроль успішності, дистанційне навчання, комп'ютерне тестування, іноземні студенти, підготовче відділення.

Kosiak Valentyna

International Education Center,
 National Aviation University

FEATURES OF STUDENT PERFORMANCE CONTROL IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING

Summary. Recently, educational institutions have been using distance learning based on computer technology. The most commonly used services are Google Classroom and Google Meet. One of the important tasks of both traditional and distance learning is the organization of control of students' learning outcomes. Usually the distance learning is carried out in extreme conditions, as there no communication between a teacher and a student. Therefore, there is a need to create such methods of assessing students' knowledge, through which they could acquire the necessary knowledge, skills and abilities directly during testing. Advantages and disadvantages of the computer testing based on Google Classroom are considered. The undoubted advantage of computer-based testing is the reduction of time for testing students' academic achievements, as the processing of test and assessment results can be done automatically. The article analyzes the problems of the test control of the foreign students at Preparatory department in the National Aviation University in conditions of distance learning. When conducting a lesson in Google Meet, it is possible to demonstrate a presentation on a specific topic, which is accompanied by an oral explanation of the teacher and the tasks in the notebook. You can use assignments from a textbook or workshop to consolidate the material. It is convenient to check the correctness of the tasks with a small test. The author lists the types of tests that can be created using the Google Classroom service. These are several types of closed type tests and two types of open type tests. The author considers about reasons getting of unreliable and biased results of computer testing and ways to eliminate them. The computer-based testing in conditions of distance learning considerably simplifies performance monitoring process, but due to the impossibility of objective and comprehensive assessment of student achievements, it cannot be the only means of verification. The distance learning should be organized in such a way that different forms of control are combined: computer-based testing, oral interviews (such as Google Meet), and written tests.

Keywords: performance monitoring, distance learning, computer-based testing, foreign students, Preparatory Department.

Постановка проблеми. Останнім часом навчальні заклади використовують дистанційну форму навчання на базі комп'ютерних технологій. Найчастіше використовуються сервіси Google Classroom та Google Meet.

Одним з важливих завдань як традиційного, так і дистанційного навчання є організація контролю результатів навчання студентів. Значно полегшує виконання цього завдання застосування комп'ютерного тестування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у дослідження теоретичних та методологічних питань педагогічного тестування зробили вітчизняні та зарубіжні вчені Кухар Л. О. [1], Казієв В. М. [4], Гладка Л. І. [5], Булах І. Є., Челишкова М. Б., Аванесов В. С., Волкова О. А.,

Батешов Є. А., Казієв К. В., Кручинін В. В. та ін. Проблемою комп'ютеризації тестування займалися і займаються Сергієнко В. П. [1], Петренко В. Д. [2], Малежик М. П., Сіткар Т. В. [3] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Перехід до дистанційного навчання минулого року у зв'язку з пандемією був неочікуваним та занадто стрімким. Значна кількість викладачів виявилась недостатньо підготовленою до нового способу викладання дисциплін та здійснення контролю результатів навчання. Особливо це стосується старшого покоління, яке в переважній більшості не досить вільно володіє комп'ютерною технікою. Крім того, зазвичай дистанційне навчання здійснюється в екстремальних умовах, оскільки відсутня

комунікація між викладачем та студентом. Тому існує потреба у створенні таких методів оцінювання знань студентів, за допомогою яких вони могли б набути необхідних знань, вмінь та навичок безпосередньо під час тестування [2, с. 185].

Мета статті. Головною метою статті є дослідження основних переваг та недоліків комп'ютерного тестування як одного з основних методів перевірки навчальних досягнень в умовах дистанційного навчання. Автор описує досвід здійснення контролю успішності іноземних студентів підготовчого відділення Національного авіаційного університету на базі сервісів Google Meet та Google Classroom.

Виклад основного матеріалу. Дистанційне навчання на підготовчому відділенні для іноземних студентів Центру міжнародної освіти Національного авіаційного університету здійснюється переважно з використанням сервісів Google Meet та Google Classroom. Тестовий комп'ютерний контроль знань є важливою складовою навчального процесу.

При проведенні заняття в Google Meet можлива демонстрація презентації з певної теми, яка супроводжується усним поясненням викладача та виконанням завдань у зошиті. Для закріплення матеріалу можна використати завдання з навчального посібника чи практикуму. Перевіряти правильність виконання завдань зручно за допомогою невеликого тесту.

Наприклад, завдання з дисципліни «Математика» для іноземних студентів підготовчого відділення в Google Classroom може бути таким:

1. Опрацюйте матеріал презентації "Лінійні рівняння" та "Квадратні рівняння", зробіть конспект у зошиті.

2. Виконайте у зошиті завдання №№ 126, 133(1, 5), 136(1-3), 139, 143, 154, 158(1, 3), 160, 164 з практикуму [7, с. 36–40].

3. Виконайте тест «Лінійні та квадратні рівняння».

Приклад тесту:

1. Правильна відповідь до № 139(3) (1 бал):

A) 0; 4; B) 4; B) 0.

2. Правильна відповідь до № 126(1) (1 бал):

A) 4; B) 2; B) -2.

3. Правильна відповідь до № 154(4) (1 бал):

A) $(3x+4)(x-1)$; B) $(x-4/3)(x+1)$; B) $(3x-4)(x+1)$.

4. Правильна відповідь до № 158(1) (1 бал):

A) $(a+8)/(a+1)$; B) $(a-8)/(a-1)$; B) 8.

5. Правильна відповідь до № 143(2) (1 бал):

A) 1; 15; B) немає розв'язків; B) 1; 15/4.

Google Classroom надає можливість створення тестів наступних видів.

1. Тести відкритого типу:

– з короткими відповідями – передбачається, що відповіддю на запитання тесту є короткий текстовий рядок, який вводиться студентом з клавіатури;

– з довгими відповідями – відповіддю на тестове запитання є довгий текстовий рядок (абзац), вводиться з клавіатури.

2. Тести закритого типу:

– перемикачі – надаються варіанти відповідей, з яких можна вибрати лише одну (відповідно правильною є лише одна відповідь);

– прапорці – надаються варіанти відповідей, з яких можна вибрати кілька (правильними можуть бути кілька відповідей);

– випадний список – варіанти відповідей подаються у вигляді випадного списку, вибрати можна лише одну (відповідно правильною є лише одна відповідь);

– лінійна шкала – варіанти відповідей розміщені над горизонтальним рядом перемикачів (зручно використовувати при великій кількості варіантів відповідей та коли вони подаються у вигляді малюнків або кількох символів);

– таблиця перемикачів – варіанти відповідей подаються у вигляді таблиці, що складається з перемикачів, у кожному рядку може бути лише одна правильна відповідь;

– таблиця прапорців – варіанти відповідей подаються у вигляді таблиці, що складається з прапорців, у кожному рядку може бути кілька правильних відповідей.

Безперечні переваги комп'ютерного тестування:

– скорочення часу на здійснення контролю, оскільки опрацювання результатів тестування та оцінювання може здійснюватись автоматично;

– тестування – якісніший та об'єктивніший спосіб оцінювання, воно практично позбавлене суб'єктивізму викладача. Як в процесі контролю, так і в процесі оцінювання всі студенти знаходяться в рівних умовах [6, с. 534].

Основні недоліки автоматизованого тестування:

– неможливість перевірки навичок усного мовлення та спілкування іноземних студентів підготовчого відділення, які щойно розпочали вивчення української мови як іноземної;

– жорсткість контролю, неможливість врахування особливостей конкретного студента (його попередньої успішності, життєвих обставин, стану здоров'я, темпераменту, настрою, втоми і т. д. – факторів, які педагог-професіонал може врахувати під час традиційного контролю знань);

– неможливість встановлення оригінальності мислення;

– неможливість діагностики придатності до майбутньої професії, здатності до навчання, бажання навчатися [3, с. 52–53];

– отримання не завжди об'єктивних та достовірних показників успішності. Причиною цього може бути:

– складність, а часом і неможливість встановлення факту виконання тесту певним студентом. Значною мірою цей недолік може бути усунений викладанням тесту на сайт точно у визначений час, жорстким обмеженням часу на його виконання, а також вимогою виконувати тест у реальному часі, під час роботи в Google Meet, коли викладач має змогу спостерігати за процесом його виконання;

– ймовірність вгадування правильної відповіді та навпаки, можливість випадкового вибору неправильної відповіді;

– «списування» тестів студентами один в одного (коли після виконання тесту студент може повідомити іншим правильні відповіді на запитання). Деякою мірою запобігти цьому можна, застосувавши функцію перемішування запитань та варіантів відповідей, використовуючи тестові завдання відкритого типу, а також відмовившись від автоматичної перевірки тестів. У такому випадку кожний студент дізнається результат та про те, які відповіді були правильними, а які – неправильними тільки після того, коли всі студенти завершать виконання тесту;

– непрофесійно складена структура тестових завдань [5, с. 39]. Значна кількість викладачів не володіє методикою грамотної підготовки тестових завдань. Особливо це стосується викладачів гуманітарних дисциплін, які не завжди розуміють логіку роботи комп'ютерних програм. Розглянемо типові помилки, яких припускається значна кількість викладачів при розробці комп'ютерних тестів.

1. Встановлення автоматичної перевірки для тесту відкритого типу. Навіть коли студент знає правильну відповідь, комп'ютер зарахує її як неправильну, якщо хоч один введений символ не буде співпадати з відповіддю, передбаченою викладачем. Наприклад, якщо випадково буде використано зайвий пропуск, відсутня (або наявна) крапка в кінці речення, змінено порядок слів, замість малої літери написана велика чи навпаки, використане інше слово (яке також є правильним) і т.д. Тому тести відкритого типу слід перевіряти та оцінювати вручну, а не автоматично.

2. Тестове завдання занадто громіздке (сформульоване у вигляді кількох речень, речення містять більше семи слів).

3. Умова тестового завдання містить заперечення.

4. Запитання сформульоване нечітко, відповідь на нього може бути неоднозначною [4, с. 9].

5. Занадто велика або занадто мала кількість тестових завдань. Оптимальна кількість тестових завдань 20-30.

6. Занадто велика або занадто мала кількість варіантів відповідей. Оптимальна кількість 3-4 (до 5). Наявність лише двох варіантів сприяє вгадуванню, а якщо їх більше п'яти, це вимагає занадто багато часу для ознаявлення.

6. Наявність кількох правильних відповідей на запитання тесту закритого типу «перемикачі».

7. Відсутність в інструкції до завдання тесту типу «прапорці» інформації про кількість правильних відповідей.

8. Неправдоподібність та невірогідність дистракторів (неправильних варіантів відповідей). Підбираючи дистрактори, слід використовувати типові студентські помилки, неправильні уявлення, об'єкти, що відповідають лише частині характеристик, наведених в умові і т.д.

9. Несистемне розміщення варіантів відповідей. Варіанти відповідей слід розміщувати в порядку зростання чисел, в логічному чи алфавітному порядку.

10. Відповіді неоднорідні та перетинаються між собою [1, с. 87–90].

11. Відповіді занадто довгі та складні за структурою, відрізняються за зовнішніми ознаками, зокрема довжиною [4, с. 9]. Найчастіше найдовшою є правильна відповідь, тому її легко вгадати.

12. У варіантах відповідей повторюються одні і ті ж слова. Їх слід додавати до умови.

13. Наукова недостовірність фактів, викладених у тестових завданнях. Тест має містити тільки об'єктивно істинну і науково обґрунтовану інформацію.

14. Невідповідність тестових завдань сучасним науковим знанням.

15. Невідповідність джерелам інформації. Тестові запитання повинні ґрунтуватись на конкретних джерелах інформації, добре відомих студентам. Формулювання правильних варіантів відповідей повинні точно відповідати матеріалу навчального курсу.

16. Незбалансованість. Тест має гармонійно поєднувати перевірку теоретичного матеріалу та практичних навичок виконання типових завдань [1, с. 235].

17. Відносна кількість зусиль, прикладених для виконання тесту, не пропорційна значимості матеріалу, що перевіряється тестом, у загальному курсі дисципліни.

18. Невірно визначена «вага» кожного завдання, тобто нерівноцінно розподіляються бали відповідно до складності кожного завдання.

19. Не використовується функція перемішування завдань та варіантів відповідей.

20. Відведено занадто мало або занадто багато часу на виконання тесту.

21. Дозволяється багаторазове виконання тесту одним і тим само студентом. Таку можливість слід заборонити.

З метою усунення недоліків кожного новоствореного тесту викладачеві слід обов'язково проводити самотестування.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, комп'ютерне тестування в умовах дистанційного навчання значно полегшує процес контролю успішності студентів, але через неможливість об'єктивної та всебічної перевірки навчальних досягнень його варто застосовувати лише в комплексі з іншими видами контролю – наприклад, усним опитуванням та письмовими контрольними роботами. Всебічній діагностиці успішності іноземних студентів початкового етапу навчання сприяють також семінари, конференції, диспути, обговорення, ділові ігри, які можна проводити за допомогою сервісу Google Meet.

Список літератури:

1. Сергієнко В.П., Кухар Л.О. Конструювання тестів. Курс лекцій : навчальний посібник. Луцьк : Волиньполіграф, 2010. 182 с.
2. Петренко В.Д. Комп'ютерное тестирование как элемент технологии дистанционного обучения студентов в техническом вузе. *Системы обработки информации*. 2015. № 9(134). С. 185–189.
3. Сергієнко В.П., Малежик М.П., Сіткар Т.В. Комп'ютерні технології в тестуванні : навч. посібник. Луцьк : Волиньполіграф, 2012. 290 с.
4. Казиев В.М. Введение в практическое тестирование. Москва : Национальный Открытый Университет «ИНТУИТ», 2016. 98 с.
5. Гладка Л.І. Єдиний підхід до формування структури тестових завдань для контролю знань. *Восточно-Европейский Журнал Передовых Технологий*. 2011. № 2(49). С. 38–41.
6. Косяк В.І. Комп'ютерне тестування як метод контролю результатів навчання іноземних студентів підготовчого відділення основам інформатики та обчислювальної техніки. *Молодий вчений*. 2016. № 4(31). С. 534–537.
7. Довгодько Т.І. Математика : практикум. Київ : НАУ, 2019. 64 с.

References:

1. Sergiyenko V.P., Kuhar L.O. (2010) *Konstruiuvannia testiv* [The designing of tests]. Lutsk: Volynpolygraph. (in Ukrainian)
2. Petrenko V.D. (2015) *Komputernoye testyrovanyie kak element tehnologyiy dystancyonnogo obucheniya studentov v tehnycheskom vuze* [Computer testing as part of distance learning technology for students in technical university]. *The information processing systems*, vol. 9(134), pp. 185–189. (in Russian)
3. Sergiyenko V.P., Malezhyk M.P., Sytkar T.V. (2012) *Computerny tehnologyiy v testuvannyi* [The computer technologies in testing]. Lutsk: Volynpolygraph. (in Ukrainian)
4. Kazyiev V.M. (2016) *Vvedeniye v praktycheskoie testyrovanyie* [The introduction to practical testing]. Moscow: National Opened University “INTUIT”. (in Russian)
5. Gladka L.I. (2011) *Yedynyi pydhyd do formuvannia struktury testovyh zavdan dlia kontroliu znan* [The only approach to the formation of the structure of test tasks for knowledge control]. *Vostochno-Europeiskyi Jurnal Peredovyh Tehnologiyi*, vol. 2(49), pp. 38–41. (in Ukrainian)
6. Kosiak V.I. (2016) *Computerne testuvannia yak metod contoliu rezulitativ navchannia inozemnyh studentyv pidhotovchoho vyddylennia osnovam informatyky ta obchysluvalynoyi tehnyky* [Computer testing as a method of control of foreign students' progress in basic information technologies at preparatory department]. *Molodyy vchenyy*, vol. 4(31), pp. 534–537. (in Ukrainian)
7. Dovgodiko T.I. (2019) *Matematika* [Mathematics]. Kyiv: NAU. (in Ukrainian)

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-42>

УДК 81'23

Карачова Д.В., Притиченко Г.В.

Національний технічний університет

«Харківський політехнічний інститут»

ПЕРЕКЛАД ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. Ця стаття присвячена психолінгвістичному дослідженню перекладацької сфери. Наша робота націлена на загальний огляд новітніх методик психолінгвістичного аналізу текстів перекладу з метою ознайомлення з ними, адже протягом останніх років підходи до аналізу тексту значно змінилися, що вимагає від філологів, перекладачів та дослідників обізнаності з усіма новітніми тенденціями в аналізі перекладу текстів. Цей аспект останнім часом набирає популярності серед дослідників та лінгвістів, адже в умовах сучасного світу психологічний фактор стає важливим чинником який відображається на будь-якій сфері та перекладознавство не стало виключенням. У процесі дослідження перекладацької діяльності, не можна не враховувати психологічний фактор людини, адже переклад – це не тільки мовленнєва діяльність людини, але ще й відображення її розумового стану, який несе в собі відбиток психологічної складової та світогляду перекладача.

Ключові слова: психолінгвістика, перекладознавство, методики, аналіз тексту, мовленнєва діяльність.

Karachova Daria, Prytychenko Hanna

National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”

TRANSLATION AS AN OBJECT OF PSYCHOLINGUISTIC RESEARCH

Summary. The article is devoted to psycholinguistic research in the field of translation. It aims to provide an overview of the latest methods of psycholinguistic analysis of translated texts in order to get acquainted with them, because in recent years approaches to text analysis have changed significantly, requiring philologists, translators and researchers be aware of all the latest trends in text translation analysis. This aspect has recently gained popularity among researchers and linguists, because in today's world the psychological factor is becoming an important key component that is reflected in any field and translation studies is no exception. In the process of researching translation activity, one cannot ignore the psychological factor of a human, because translation is not only a person's speech activity, but also a reflection of his mental state bearing the imprint of the psychological component and worldview of the translator. At the first stage, the psychological approach to translation is of first importance as it focuses on the study of the translation process itself, on the study of the “human component” in translation, on the analysis of the psychology of translator's choices in difficult situations. The psycholinguistic model of translation studies the mental processes of translator's activity considering translation as a two-stage process where translator reflects transformation of his understanding of the original content into his internal program. The psycholinguistic translation model is not only based on the theory of language activity, but also fully reflects the real actions of translator, describing all the processes that ensure translator's work and activity at the psychological level. This translation model asserts the fact that each translator, working on the original text, first realizes and analyzes the source material and then forms its own understanding into a virtual internal program, which is later converted into text in the language of translation.

Keywords: psycholinguistics, translation studies, methods, text analysis, speech activity.

Постановка проблеми. Психолінгвістика, як наукова галузь з'явилась не так вже й давно, а саме у ХХ столітті, проте вже встигла принести певні наукові досягнення. Різноманітні психолінгвістичні дослідження у наш час є надзвичайно **актуальними**, адже вони є поєднанням двох або більше наукових галузей, можливістю осмислення та пояснення специфіки деталей процесу перекладу та його особливостей. Вагомим буде зазначити, що у процесі дослідження перекладацького процесу, не можна не враховувати психологічний фактор людини, адже переклад – це не тільки мовленнєва діяльність людини, але ще й відображення її розумового стану, який несе в собі відбиток психологічної складової та світогляду перекладача: «предметом дослідження психолінгвістики є насамперед мовна діяльність як специфічно людський вид діяльності, її психологічний зміст, структура,

види (способи), в яких вона здійснюється, форми, в яких вона реалізується, виконувани нею функції. Як зазначає дослідник та засновник вітчизняної школи психолінгвістики А. Леонтьєв: «предметом психолінгвістики є мовна діяльність як ціле і закономірності її комплексного моделювання» [7, с. 114]. Психолінгвістика тісно пов'язана із перекладознавством, вона уточнює його та сприяє більш детальному дослідженню. Переклад є особливим видом комунікативної поведінки, процесом спілкування, незалежно чи це письмовий чи усний переклад, в якому задіяні не тільки слуховий апарат, знання і розуміння іноземної мови, але у чималій мірі психофізіологічні особливості людини, яка сприймає іноземну мову, у нашому випадку перекладача. Отже, психічний аспект при перекладі може і повинен бути предметом дослідження. Саме психолінгвістика покликана вивчати мову як феномен психі-

ки, «розкрити» роботу перекладача, його реальні дії на психологічному рівні. Психолінгвістика пропонує комплексний підхід до вивчення такого феномена як переклад, так як об'єкт дослідження психолінгвістики та теорії перекладу загальний – мовна діяльність. Отже, як ми можемо побачити, поєднання багатьох складових робить психолінгвістичні дослідження надзвичайно важкими та кропіткими для вивчення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням цієї досить нової галузі займається багато як вітчизняних так і іноземних дослідників, серед яких слід згадати Анохіна П. [1], Беляніна В.П. [2], Ковшикова В.А. [3], Комісарова В.Н. [4], Півень Н.М. [8], Ребрія О.В. [9], Фрумкіну Р.М. [10], Field J. [11], Hatzidaki A. [12], Slobin D. [13] і т.д.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Здійснивши аналіз попередніх досліджень, нами встановлено, що питання ролі психолінгвістики та її впливу на перекладацьку діяльність все ще залишається не розглянутою в повній мірі та є актуальним. Психолінгвістика охоплює широке коло проблем. Вона тісно взаємопов'язана з багатьма суміжними дисциплінами: психологією, лінгвістикою, перекладознавством і багатьма іншими. Саме відсутність глибокого дослідження психолінгвістичного підходу при перекладі обумовило необхідність багатопланового комплексного вивчення даної теми.

Формулювання цілей статті. Наша робота націлена на загальний огляд новітніх методик психолінгвістичного аналізу текстів перекладу з метою ознайомлення з ними, адже протягом останніх років підходи до аналізу тексту значно змінилися, що вимагає від філологів, перекладачів та дослідників обізнаності з усіма новітніми тенденціями в аналізі перекладу текстів. Деякі з цих методів є відбитком сучасності, адже вони базуються на методах аналізу, які відображають найголовніші риси та особливості сучасного суспільства. Так само як літературний твір є відображенням своєї епохи, так і переклад тексту характеризується певними особливостями, які є характерними лише для певного проміжку часу.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що ще у минулому столітті предмет перекладознавства не розглядався занадто ретельно. Як зазначають деякі дослідники, «психолінгвістика з'явилася паралельно з низкою інших наук, які отримали складні назви з двох, а іноді й трьох компонентів, що відповідало актуальності розробки комплексного підходу з метою пояснення фактів, що не піддаються інтерпретації в рамках однієї з контактуючих дисциплін» [11, с. 9]. На думку А. Леонтьєва, «психолінгвістика виникла в зв'язку з необхідністю дати теоретичне осмислення ряду практичних завдань, для вирішення яких чисто лінгвістичний підхід, пов'язаний з аналізом тексту, а не людини, що говорить, виявився недостатнім» [13, с. 404]. Отже, розглядати та аналізувати текст перекладу з відривом від аналізу мовленнєвого стану перекладача є майже неможливим, адже «об'єктом дослідження психолінгвістики виступають: людина як суб'єкт мовної діяльності і носій мови, процес спілкування, комунікації в людському суспільстві (осно-

вним засобом здійснення якого і виступає мовна діяльність), а також процеси формування мови і оволодіння мовою (в ході індивідуального розвитку людини)» [7, с. 16].

У наш час існує багато підходів та принципів вивчення мовленнєвої діяльності людини. П. Анохін [1] запропонував свою універсальну систему, розглянемо детальніше:

– перший принцип – цілісність мовної діяльності.

Він характеризується поєднанням всіх, або деяких, форм мови в мовних процесах, функції породження і сприйняття мови, всю внутрішню структуру мови як основного засобу здійснення мовної діяльності.

– другий принцип – визначальне значення мовної семантики.

Цей принцип характеризується підпорядкованістю абсолютно всіх компонентів мовленнєвої діяльності результатам цієї діяльності. У цьому процесі мовна діяльність спрямована на вилучення, або навпаки, створення і передачу значення мови та її розуміння.

– третій принцип – нерозривний зв'язок мовленнєвої діяльності з особистістю.

Цей принцип характеризується певною складністю та неоднозначністю. Характеризуючи його не можна не зважати на рівень організації особистості, характер та особливості психічних процесів людини, її емоційний стан. Цей принцип характеризується головним чином впливом активності, адже як процес породження мовлення, так і процес її сприйняття можуть відбутися і набувати відповідних характеристик тільки за наявності психічної, емоційної та інтелектуальної активності особистості.

– четвертий принцип – генетичний.

Цей принцип можна охарактеризувати тим, що в різні вікові періоди людина опановує різні форми мови, що базуються на її генетичному коді. Генетична пам'ять людини сприяє процесам, які допомагають спочатку оволодіти усною формою мови, потім вже додається й її графічна варіація – писемна мова.

До аналізу текстів перекладу можна підходити по-різному. Можна традиційно визначати тему й ідею, аналізувати образи, оцінювати використані автором стилістичні засоби тощо. А можна аналізувати твори й інакше. У психолінгвістиці порівняно недавно почали використовувати психіатричний і психоаналітичний аналіз текстів, мотиваційний, емоційно-лексичний, фоно- і кольоросемантичний аналізи, а також діагностику мета-програм [11, с. 223]. Більшість психологічних особливостей відображається в особливостях мови: граматичних (перевага відмінків, часових форм, форм стану) і лексичних (наприклад, переважне вживання конкретного слова з ряду синонімів).

Психіатричний аналіз зіставляє текст із «характеристиками осіб, що мають ту чи іншу акцентуацію (переважну спрямованість) – параноїдну, демонстративну (істероїдну), депресивну, збудливу, гіпертимну» [13, с. 111]. Так, психіатричний аналіз художньої літератури дав можливість російському психолінгвістові В. Беляніну виділити кілька типів текстів: «світлі» (параноїдна акцентуація), «темні» (епілептоїдна акценту-

ація), «красиві» (демонстративна акцентуація), «веселі» (маніакальна акцентуація), «сумні» (депресивна акцентуація) [2, с. 117]. Логічно припустити, що вибір людиною тих чи інших лексичних і граматичних варіантів залежить від психологічних особливостей цієї людини. Отже, проаналізувавши текст, можна реконструювати картину світу автора і більш-менш точно визначити його психологічний тип. Тобто, виходячи з мови персонажів, можна «поставити діагноз» як їм, так і авторів [2, с. 119].

Психоаналітичний аналіз оцінює наявність у тексті слів, або словосполучень, речень, які належать до емоційної символіки, до прихованої агресивності тощо. Мотиваційний аналіз визначає вираженість у тексті предикатів мотивації за чотирма групами мотивів: фізіологічні, влади, особистих досягнень і приналежності. Емоційно-лексичний аналіз дає змогу оцінити емоційну насиченість тексту, структуру оцінки за найбільш значущими емоційно-оцінними критеріями, а отже, визначити емоціогенність тексту. Фоно-і кольоросемантичний аналіз виявляє неусвідомлені фонетичні, ритмічні, колірні, асоціативні та інші емоційні компоненти тексту. Діагностика мета-програм передбачає оцінку задіяних у тексті каналів репрезентації; аналіз суб'єктивної організації простору, часу і руху; оцінку мовного втілення категорії «свій / чужий» тощо [12, с. 15].

Із зазначеного вище можна зробити висновок, що психолінгвістичний підхід є надзвичайно важливим аспектом перекладацької діяльності, адже психолінгвістика орієнтується на вивчення процесу говоріння і розуміння мови (в нашому випадку іншомовної), лінгвістика ж при цьому орієнтується на мовні засоби, що використовуються в мовному спілкуванні.

Розкрити психологічну природу мови, визначити при цьому правила спілкування за допомогою мови, а також і інші закономірності, які реалізує перекладач у своїй діяльності, дозволить саме психологічне вивчення всіх аспектів комунікації – мови, мислення, поведінки, вважає В. Н. Крупнов [5]. Тобто, переклад для мовознавця є видом мовної комунікації, внутрішньої комунікації між двома смисловими елементами, при якій реалізуються мовні системи, їх адекватність і відмінність, правила і норми їх передачі з однієї мови на іншу, проводиться селективне зіставлення смислових елементів. Переклад для психолога – це така діяльність, при якій враховуються і розглядаються психологічні механізми сприйняття перекладача, розуміння, робота пам'яті [6, с. 327], передача думок іншого не просто словами і пропозиціями, а поняттями і судженнями.

Проблема мовного перекладу з позиції психолінгвістики – це питання про те, як відбувається процес вираження перекладачем одних і тих же думок засобами двох різних мов, процес перемикання мислення з однієї мови на іншу. Тому переклад вважається не особливим видом мовлення, а особливим видом розумового процесу. Іншими словами, питання перекладу як психолінгвістичного аспекту напряму пов'язані зі взаємодією мови і мислення.

Останнім часом приділяється увага так званім психолінгвістичним моделям та подходам,

в основі яких лежить розуміння перекладу як мовленнєвої діяльності та які відображають реальні дії перекладача, який спочатку усвідомлює вихідний матеріал і формує власне розуміння цього матеріалу, а далі перетворює текст мовою перекладу.

Процес перекладу складається з двох етапів: розуміння і переклад. Ці два взаємозалежних етапи перекладацького процесу відрізняються характером мовних дій. Спочатку перекладач повинен проаналізувати інформацію оригіналу тексту, а далі відбувається перекладацький процес відбору необхідних мовних одиниць для відтворення тексту оригіналу.

На першому етапі важливу роль відіграє психологічний підхід до перекладу, який орієнтований на дослідження самого процесу перекладу, на вивчення «людського компонента» в перекладі, на аналіз психології вибору перекладачем тих чи інших рішень у важких ситуаціях. Саме з метою більш повного відображення психічних процесів діяльності перекладача вивчають психолінгвістичну модель перекладу, яка розглядає переклад як двоетапний процес: по-перше, перетворення перекладачем свого розуміння змісту оригіналу в свою внутрішню програму, а по-друге, розгортання цієї програми в текст перекладу. Психолінгвістична перекладацька модель не тільки ґрунтується на теорії мовної діяльності, але і повністю відображає реальні дії перекладача, описуючи всі ті процеси, які забезпечують роботу перекладача на психологічному рівні. Така модель перекладу стверджує той факт, що перекладач, працюючи над оригінальним текстом, спочатку усвідомлює та аналізує вихідний матеріал і формує власне його розуміння в якомусь віртуальну внутрішню програму, яка в подальшому перетворюється в текст на мові перекладу. Фактично, дана модель складається з двох етапів перекладу:

1. Переклад тексту з мови оригіналу на віртуальне внутрішнє розуміння.

2. Переклад оригінального тексту з віртуального усвідомлення в мову перекладу [4, с. 238].

Психолінгвістична модель перекладу відображає перекладацький процес як щось узагальнене, визначає напрямок внутрішнього мислення перекладача, а також поетапне переміщення від оригінального тексту до результату перекладацької діяльності – готового тексту мовою перекладу.

Психолінгвістична модель перекладу складається з наступних етапів [10, с. 212]:

- у мовця виникає мотив, що спонукає до дії;
- з'являється мета, яку мовець прагне досягти за допомогою мовного акту;
- створюється внутрішня програма майбутнього висловлювання;
- формується висловлювання у внутрішній мові;
- здійснюється вербалізація висловлювання в усній або письмовій формі.

Досліджувані психолінгвістичні аспекти включають наступні механізми [10, с. 214]:

- механізм ймовірного прогнозування при рецепції та осмисленні тексту оригіналу;
- механізм попереджувального синтезу на початку роботи з текстом перекладу;

– механізм синхронізації, який регулює розподіл уваги перекладача між компонентами його діяльності;

Основними напрямками психолінгвістичного підходу в теорії перекладу є:

- моделювання процесу перекладу;
- вивчення психологічних механізмів різних видів перекладу;
- перекладацька компетенція як здатність перекладати.

У процесі перекладу перекладач стикається як з лінгвістичними, так і з психологічними труднощами. До лінгвістичних труднощів відносяться: вибір відповідної одиниці в мові перекладу; переклад безеквівалентної лексики; переклад нових, незнайомих і відсутніх термінів у мові перекладу. До психологічних труднощів відносяться: сприйняття і розуміння тексту іноземною мовою; подолання мовного бар'єру; відтворення тексту мовою перекладу.

Залежно від виду перекладу в дію вступають ті чи інші психологічні механізми:

- в усному перекладі особливо велике навантаження на пам'ять. Розумові механізми працюють в стресовій ситуації. Складні умови висува-

ють на перший план доведені до досконалості навички та вміння, а у письмовому перекладі функціонування розумових механізмів відбувається в спокійних умовах.

– у синхронному перекладі стадії сприйняття і відтворення висловлювання мовою перекладу відбуваються практично одночасно, або вмикається механізм імовірного прогнозування.

Висновки. Отже, як ми можемо побачити із вищенаведених фактів, психолінгвістика – підрозділ загального мовознавства, який розвивається напрочуд швидко під впливом процесів глобалізації сьогодення. Ще декілька десятиліть тому цей аспект перекладознавства не вважався дослідниками занадто суттєвим та самостійним для його вивчення, проте у сучасному світі цей аспект набирає популярності та нового життя. Психолінгвістичний підхід до аналізу тексту стане у пригоді перекладачеві як безцінний інструмент аналізу комунікативного процесу.

У подальшій перспективі для вивчення ми вбачаємо доречним дослідження різноманітних психологічних підходів до мовленнєвої специфіки та механізмів відтворення тексту.

Список літератури:

1. Анохин П. Основы теории речевой деятельности. Москва, 1966. 333 с. URL: <https://iling-ran.ru/library/psylingva/OTRD.pdf> (дата обращения: 15.04.2021).
2. Белянин В.П. Введение в психолінгвістику. Москва, 2003. 232 с.
3. Ковшиков В.А. Психолінгвістика. Теория речевой деятельности. Москва, 2006. 220 с.
4. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. Москва, 2001. 424 с.
5. Крупнов В.Н. В творческой лаборатории переводчика. URL: <http://www.library.ru/help/docs/n11466/krupnov.htm> (дата обращения: 11.04.2021).
6. Крылов А.А., Маничев С.А. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 560 с.
7. Леонтьев А.А. Основы психолінгвістики. Москва : Смысл, 1999. 287 с.
8. Півень Н.М. Психолінгвістичні аспекти перекладу : навч. посібник. ПДТУ. Каф. українознавства. Маріуполь : ПДТУ, 2014. 60 с.
9. Ребрій О., Ребрій І. Системність і творчість у перекладі: психолінгвістичний підхід. *Psycholinguistics*. 2018. Вип. 23. № 2. С. 180–191.
10. Фрумкіна Р.М. Психолінгвістика. Москва, 2001. 320 с.
11. Field J. *Psycholinguistics – The Key Concepts*. London : Routledge, 2004. 387 p.
12. Hatzidaki A. The Process of Comprehension from a Psycholinguistic Approach – Implications for Translation. 2007. *Meta*, 52(1), p. 13–21.
13. Slobin D.I. *Psycholinguistics*. Berkeley : University of California, 1972. 351 p.

References:

1. Anohin P. (1966). *Osnovy teorii rechevoy deyatel'nosti* [Fundamentals of the theory of speech activity]. URL: <https://iling-ran.ru/library/psylingva/OTRD.pdf> (accessed 15 April 2021). (in Russian)
2. Belyanin V.P. (2003). *Vvedenie v psiholingvistiku* [Introduction to Psycholinguistics]. Moscow. (in Russian)
3. Kovshikov V.A. (2006). *Psiholingvistika. Teoriya rechevoy deyatel'nosti* [Psycholinguistics. Theory of speech activity]. Moscow. (in Russian)
4. Komissarov V.N. (2001). *Sovremennoe perevodovedenie* [Modern translation studies]. Moscow. (in Russian)
5. Krupnov V.N. V tvorcheskoy laboratorii perevodchika [In the creative laboratory of the translator]. URL: <http://www.library.ru/help/docs/n11466/krupnov.htm> (accessed 11 April 2021). (in Russian)
6. Kryilov A.A., Manichev S.A. (2000). *Praktikum po obshchey, eksperimental'noy i prikladnoy psihologii* [Workshop on general, experimental and applied psychology]. SPb.: Piter. (in Russian)
7. Leontev A.A. (1999). *Osnovy psiholingvistiki* [Fundamentals of psycholinguistics]. Moscow: Smyisl. (in Russian)
8. Piven N.M. (2014). *Psikholingvistichni aspekty perekladu* [Psycholinguistic aspects of translation]: navch. posibnyk. PDTU. kaf. ukrainoznavstva. Mariupol: PDTU. (in Ukrainian)
9. Rebrii O., Rebrii I. (2018). Systemnist i tvorchist u pereklyadi: psikholingvistichni pidkhydi [Systematics and creativity in translation: a psycholinguistic approach]. *Psycholinguistics*, vol. 23, no. 2, pp. 180–191. (in Ukrainian)
10. Frumkina R.M. (2001). *Psiholingvistika* [Psycholinguistics]. Moscow. (in Russian)
11. Field J. (2004). *Psycholinguistics – The Key Concepts*. London: Routledge.
12. Hatzidaki, A. (2007). The Process of Comprehension from a Psycholinguistic Approach – Implications for Translation. *Meta*, no. 52(1), pp. 13–21.
13. Slobin D.I. (1972). *Psycholinguistics*. Berkeley: University of California.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-43>

УДК 821.161.2-31'06.09

Ніколаєнко В.М., Хвостенко Є.Ю.
Запорізький національний університетМЕТАФОРА КАРНАВАЛУ В НАРАТОЛОГІЧНІЙ СТРАТЕГІЇ
РОМАНУ О. ІРВАНЦЯ «ХАРКІВ-1938»

Анотація. Стаття присвячена дослідженню наратологічної стратегії в романі О. Ірванця «Харків-1938», яка реалізується насамперед через метафору карнавалу. Картина світу, представлена автором у романі «Харків-1938», спроможність наратора розповісти про те, що сконструйовано ним у всіх деталях і подробицях, як нарататор сприймає та розуміє сказане наратором, тобто наративна стратегія, наративна модальність й наративна інтрига, як і жанрова парадигма, архітектоніка, поетика тощо цілком вкладаються в параметри постмодерного канону. Активне використання наратором позатестових засобів впливу на реципієнта, таких як алюзія, асоціація, позасюжетні елементи тощо сприяють модифікації нарації, а тим самим – реалізації метафори карнавалу.

Ключові слова: метафора, карнавал, наратологічна стратегія, наратор, нарататор.

Nikolaienko Valentyna, Khvostenko Yelyzaveta
Zaporizhzhia National UniversityTHE METAPHOR OF CARNIVAL IN THE NARATOLOGICAL STRATEGY
OF O. IRVANETS' NOVEL «KHARKIV-1938»

Summary. The article is devoted to the study of narrative strategy in O. Irvanets' novel «Kharkiv-1938», which is realized primarily through the metaphor of carnival. The view of the world presented by the author in the novel «Kharkiv-1938», the narrator's ability to tell about what he constructed in all its details, how the recipient perceives and understands what the narrator says, i.e. narrative strategy, narrative modality, and narrative intrigue, as well as genre paradigm, architectonics, poetics, etc. are fully invested in the parameters of the postmodern canon. The narrator's active use of non-textual means of influencing the recipient, such as allusion, association, etc., contributes to the modification of the narrative, and thus to the realization of the metaphor of carnival. The concept of carnival in the novel is transformed by the author according to his creative plan. In the analyzed novel, it (carnival) performs several functions: it is a national entertainment event, the task of which is to convince the public that the country lives peacefully and happily, it is one of the means of convincing the world community of greatness and prosperity of the Ukrainian Workers and Peasants Republic, it is also a multilevel metaphor. In the process of analysis, attention is paid to the narrative disorder, which is realized by introducing an unreliable narrator into the artistic text, who broadcasts the story at his own discretion; grotesque, travesty and burlesque as obligatory components of the metaphor of carnival, namely the stereotyping of language, play on words and comic innovations, linguistic twists and oxymorons, the synthesis of various genres and styles, the use of tropes and figures of speech to characterize of artistic reality, etc. The analysis of these aspects gave grounds to assert that the metaphor of the carnival, being an important component of narrative strategy in O. Irvanets' literary work «Kharkiv-1938», is primarily a leading plot component, on which depends the narrative of the novel, which turns into a show, and the narrator into observer.

Keywords: carnival, metaphor, narrative strategy, narrator, recipient.

Постановка проблеми. Актуальність теми полягає в потребі дослідження специфіки формування наратологічної стратегії в сучасній українській літературі, придатним ґрунтом для аналізу якої є твори українських постмодерністів, оскільки в їхніх художніх текстах відбулися різке протиставлення соцреалістичній чи навіть модерністській традиції та творчі пошуки й прагнення висловитися за допомогою новаторських засобів, котрими стали нестандартні форми, теми, проблеми, способи сюжетотворення й, власне, спосіб ведення розповіді, тобто наратив. Окрім того, незважаючи на стильове розмаїття, у творчості сучасних митців простежуються певні формальні й змістові константи, котрі визначають твори як пост- чи метамодерні.

Одним із тих, кого можна досліджувати в контексті постмодерну навіть зараз, є представник групи «Бу-Ба-Бу» О. Ірванець. К. Левків зазначає: «На рівні змісту бубабізм О. Ірванця виявляється в іронізуванні, пародіюванні, злободенності тематики, а на рівні форми – у вживанні розмовної лексики, використанні авангардист-

ських версифікаторських прийомів» [6, с. 142]. Домінантною рисою і поетичного, і прозового доробку митця дійсно є іронія, котра викривлює художню дійсність, позбавляючи її зв'язку з об'єктивною реальністю, стирає часові й просторові межі, формуючи ексцентричну й неоднозначну реальність.

Донедавна антиутопія О. Ірванця «Рівне/Ровно (Стіна)» з авторським визначенням «нібито роман» справедливо вважалася вершиною іронічно-сміхової традиції в літературі, що брала витоки від творчості Ф. Рабле. Однак у 2018 р. вийшов друком твір, який засвідчує продовження традиції, – «антиантиутопія» «Харків-1938», у котрій у звичній іронічно-карнавальній формі відобразилися авторські рефлексії стосовно минулого й сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині маємо лише спорадичні спроби наукового осмислення роману О. Ірванця «Харків-1938» [1; 3; 5; 7]. Проте позитивні оцінки критиків і читачів свідчать про його актуальність і доречність у загальному суспільному контексті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на стан дослідження роману О. Ірванця «Харків-1938» задекларована тема потребує належної уваги літературознавців.

Формулювання цілей статті. Метою розвідки є дослідження специфіки наратологічної стратегії в романі О. Ірванця «Харків-1938».

Виклад основного матеріалу дослідження. Наратологічна стратегія роману «Харків-1938», як і його жанрова парадигма, архітектоніка, поетика та інші рівні, цілком відповідають постмодерному канону. У творі використано всі необхідні елементи наративної стратегії (картина світу, яку конструює автор), наративна модальність (спроможність наратора розповісти про те, що сконструював автор, у всіх подробицях), наративна інтрига (те, як наратор сприймає та розуміє сказане наратором).

Насамперед привертає увагу збір наративної впорядкованості. Переважно розповідь ведеться від імені гетеродієгетичного наратора в екстрадієгетичній ситуації (наратор не є учасником того, про що розповідає). Але від початку наратор розуміє, що перед ним – тип ненадійного наратора, котрий може замовчувати, приховувати, неправильно транслювати певні елементи розповіді, що виявляється, наприклад, на рівні підзаголовків до кожної частини («У якій усе більш-менш робиться зрозуміло – але не до кінця» [2, с. 123] тощо).

Іноді наратор відволікається від розповіді й ніби руйнує «четверту стіну» між собою та реципієнтом, ставлячи йому риторичні питання («Інший Алекс... змінює об'єктів на найкращий ... Такий новий супероб'єктів, наприклад, від Карла Цейса. Адже це можливо таке? Хронологічно ніби збігається...» [2, с. 161]), сумніваючись у сказаному, різко змінюючи тему тощо. Це формує невпевненість читача в правдивості сказаного, мається на увазі не відповідність сюжету реальному життю, а те, наскільки реальним в умовах заданого художнього простору був той чи той епізод – можливо, це був сон або марення.

Про те, що певні речі могли бути нереальними навіть у художньому просторі, засвідчує вживання деякими персонажами енергетичних стимуляторів, які викривлювали реальність. Так, один із членів знімальної групи раптом побачив на карнавалі дивний натовп: «якісь дивні істоти, майже безтілесні, чоловіки, що ховали в легенях згустки туману... вони високого зросту, мали нечесане волосся, зав'язане хвостами чи зібране в ірокези, обличчя мали темні й пошрамовані, в деякого на чолі були намальовані дивні знаки й літери...» [2, с. 151]. Хто це, і чому вони з'явилися на карнавалі, залишається на розсуд реципієнта. Тут реалізується один із прийомів постмодерністського методу – залучення читача до співавторства шляхом самостійної інтерпретації подій, характерів і вчинків персонажів.

Наратор активно використовує позатекстові чинники впливу на свідомість реципієнта. За допомогою поетикальних засобів, алюзій, асоціацій, позасюжетних елементів він модифікує спосіб нарації, перетворюючи розповідь на видовище й тим самим реалізуючи метафору карнавалу.

Оскільки карнавал – це «тимчасовий вихід за межі звичайного (офіційного) життя», «друге життя народу, організоване на засадах сміху» [16, с. 163], вважаємо його генетично спорідненим із грою, котра так само має ритуалістичний характер, регламентовану кількість учасників, певні ролі, ідейне спрямування та рекреаційну функцію. Граючи, людина абстрагується від реальності й поринає в новостворений світ, у якому панують інші правила.

Карнавал, в увяленні соціуму – це спосіб відволіктися від реальності, десакралізуючи й деконструюючи її. Світ тимчасово стає гротескним, ірреальним, переверненим з ніг на голову. Якоюсь мірою карнавал можна вважати формою мирного соціального протесту: суспільство на деякий час порушує установлені правила й норми, висміює сакральні й недоторканні речі, перевтілюється в химерних/фантастичних істот, лякаючи/смішачи інших тощо.

О. Ірванець модифікує концепцію карнавалу відповідно до свого творчого замислу. В романі «Харків-1938» карнавал виконує кілька ролей. По-перше, це – обов'язковий державний розважальний захід, що передуює святкуванню Дня Перемоги. Багатство, яскравість, ситість карнавалу має переконати суспільство, що воно живе щасливо й мирно. У творі формується особливий топос карнавалу, який має свій настрій, декорації та дійових осіб. По-друге, це спосіб показати іноземцям велич і розквіт Української Робітничо-Селянської Республіки. Харківський карнавал стає подією світового масштабу: кілька європейських кіномитців, серед яких – «альтернативно-історична» Лені Ріфеншталь, Нобелівська лауреатка з Румунії Кобилянська, американські журналісти Міллер та Гемінгвей приїхали до столиці саме на святкування. По-третє, карнавал – це складна метафора, відкрита для різних інтерпретацій. Невід'ємними складниками метафори карнавалу є гротеск, травестія, бурлеск, інверсія, висміювання сакрального, що спостерігаємо в романі «Харків-1938».

Гротеск і гіперболізація персонажів і їхніх дій реалізуються на всіх рівнях художньої дійсності, зокрема й у наративі. Розповідач не уникає подробиць у святкуванні містянами карнавалу, й говорить про це так яскраво й виразно, що наратор перетворюється в споглядача («Котовський зробив кілька кроків... Коротко й швидко розмахнувшись... завдав удару шаблею рівно посередині зашитого черева свині... Їсти печеню можна було руками – і саме так робила більшість, вкидаючи масними пальцями шматки просмаженої плоті собі до ротів [2, с. 147]). Карнавальний гротеск реалізується в романі всіх текстуральних рівнях – формальному, поетикальному, персональному, мовленнєвому. Важливу роль у сприйнятті художньої дійсності відіграє мовне оточення персонажів, через яке транслюються їхні переконання та ідеологічний фон. Так, Тетяна говорить Федорові Баландіну, що задля підвищення престижу закладу слід було «українські пластінки кушіть к патефону!» [2, с. 20]. Олеся Бузіна скаржиться Міхаїлу Булгакову: «еті хохли уже совсем озверелі со своей мовой... Прямо везде, і в трамває, і на улїце «треба говорити українською» [2, с. 30].

Одним із прийомів гротеску в романі стає стереотипізована мова, зіткана з кліше й порожніх гасел. Наприклад, під час «літературної дискусії» за калганівкою письменники Поліщук, Вишня, Чечвянський та Любченко порушують теми національної могутності («Сильний Президент... дбає про народ, установив, тверду й надійну владу, навіть закордонним українцям допомагаємо. Воювати не збираємося, проте військо тримаємо у стані бойовому!» [2, с. 107]), ролі митця в житті суспільства («Ми маємо писати для всіх! Щоб остання малограмотна баба у селі розуміла написане нами!.. Фоб нафі флова доходили до кожного. Адже ми, пифменники, формуємо майбутній наф народ!..» [2, с. 110]), утилітарність і зрозумілість мистецтва («Писати треба для народу! Писати треба для читача!» [2, с. 113]). Від них же лунають напівкомічні характеристики іноземців, сформовані на основі стереотипів: «Американі! Вони ж миші поклоняються... І... качці!» [2, с. 116].

Великий пласт твору займають несподівані для читача «Методичні вказівки щодо вивчення роману в курсі сучасної української літератури для старших класів загальноосвітньої школи» [2, с. 169], що складаються з мовних штампів, притаманних цьому різновиду навчальної літератури. Автор глузує з раніше поширеної тенденції критикувати художні твори з точки зору їх суспільної користі й без огляду на їх естетичну вартість. Тому у вказівках чимало тез на кшталт: «нагадувати харитям і миколам джерям про їхню важливу майбутню функцію – невтомну й наполегливу працю на благо народу й держави», «Всебічно використовуючи комплексно умовні й безумовні рефлекси організму, виховувати в учнів безмежно-всеохопну повагу та любов до Української Робітничо-Селянської Республіки, до всього українського народу...» [2, с. 171].

Як і в попередніх творах («Рівне/Ровно (Стіна)», «Очамимря», «Хвороба Лібенкрафта»), О. Ірванець вдається до гри слів, комічних новостворів, мовних покрутів, оксиморонів тощо. Наприклад, верховною владою в У.Р.С.Р. є ПУНК (англ. PUNK) – Партія Українських Народних Комуністів, а відповідно, ідеологією українців – оксиморонний «національний комунізм». Ця фіктивна доктрина викликає в реципієнта асоціації з радянськими гаслами типу «країна переможного комунізму». Гетьман-Президент Коновалець мріє поліпшити стан країни: «Приватну власність скасувати, залишити і розвивати тільки особисту» [2, с. 204]. А сон полковника Коцюби є своєрідним варіантом «лінгвістичної казки», тобто мішаниною безглуздих слів: «Лейно фогнуло. Зунко замагорило. Тарафогнуло. Параманно зафаничило. Цімко й феремделисто зашмиркотіло. Ферементно замиглило: ииинииниинилллл... Перекіх ажад фаруй матячидь. Велихатук сажої кождар, літук сароазь варий бурзу боазіф...» [2, с. 188].

Переплетення різножанрових і різностильових пародійних елементів, додатково посилює гротескність. Так, несподівано для наратора розповідач перемикається з основного сюжету на позасюжетні імітації методичних рекомендацій та кіносценарію. Наратор висміює ходульний, зовсім не художній стиль, сповнений плеоназмів і кліше: «Субота, 7 травня, проминула,

як і попередні п'ятниця, четвер, середа та інші дні тижня... Урочиста церемонія, військовий парад і святкова демонстрація мали проходити, як і щоразу, на Площі Народу, перед Президентським Палацом. Та доти ще слід було прожити попередню неділю. Другу неділю травня» [2, с. 175]. Іноді в розповіді з'являються пародії на соцреалістичні віршовані агітки, котрі навіують нараторові асоціації з радянською патріотичною лірикою: «І крокують назустріч новітній ері / Юнаки і дівчата УеРеСеРі! // І, як справжні хариті й миколи джері, / Ми в майбутне собі відчиняєм двері!» [2, с. 33].

Ненадійність розповідної інстанції зумовлює різку зміну конотації, наприклад, одразу після напруженого епізоду з участю полковника Коцюби наратор несподівано змінює тон і зміст, перетворюючи екшн-розповідь на сукупність кліше з підручника літератури: «любі діти, ви можете наочно побачити, як автор у тексті передає психологію персонажа... У полковника Коцюбу хочеться вірити, його хочеться наслідувати, бути схожим на нього і своє подальше доросле життя будувати з усвідомленням цих простих, проте людських істин. Скупими, нерозгалуженими фразами письменник змальовує, як гідно проходить випробування ключовий персонаж...» [2, с. 183].

Найбільш гармонійними елементами карнавального нарративу є бурлеск і трагестія – пародійні прийоми, що посилюють невідповідність образів і тону розповіді про них. Чим серйозніша ситуація, тим менше пафосу й драматизму в розповіді про неї – так, наратор глузує з переляканого натовпу, що кинувся навтьоки після пострілів: «Перевальцем підбігав отець інок Пйотр... блискала чорними п'ятами дівка-циганчук, задерши аж під саму задницю просмолену, обшмульгану спідницю. Важко біг переляканий Федір, поряд з ним майоріла трусами в горошок руда Танька, високо підкидаючи коліна...» [2, с. 163]. І навпаки – чим абсурдніша ситуація або вчинок персонажа, тим більш патетичною й деталізованою є розповідь про це. Яскравим прикладом є сцена «День Іжака» – щорічна переатестація державних службовців, під час якої вони мусили розчавити іжака, аби довести свою професійну компетентність.

Прийом трагестії підсилює дисонанс, який ця художня дійсність викликає в читача. Розбіжність між нашими дійсними знаннями про людину, чие ім'я використовується у творі, та її фіктивною особою, поглиблюється за допомогою глузливих характеристик, дивної мови, незвичайної поведінки тощо. Кумедний ефект справляє бесіда Пйотра Острозького, Уласа Самчука й полковника Коцюби: «Чи ти, раб божий, харківський еси? – Харківський есмь... – І зело добре сіє есть! Бо ми тут з Волині, із православної академії Острожской. Приїхали не токмо на увеселення ваші позрїть-подивитися, а ще й благуяють ціль переслідуємо. Шукаємо, і надіюсь, що обрящемо тут видавництво книг благовірних і поучительних» [2, с. 135].

Військові й політичні діячі, поети, режисери та інші культурні діячі втратили ореол величності разом із деталями реальної біографії. В цьому перевтіленні вбачається трагестійно-бурлескна традиція, закладена І. Котляревським у «Енеїд»: «Обое [Буденний і Котовський – авт.] в парад-

них мундирах, із шаблями при боці, старі вояки розпивали пляшку калганівки... Сало змастило пишні вуса Буденного, й вони трохи обвисли, втративши свою хвацьку чарівність» [2, с. 47]. Крім гротеску й перевтілень, нерідко використовуються елементи чорного гумору: «Олеже. Передайте батькові у Празі, що... цвинтарі в Європі надзвичайно дорогі» [2, с. 165].

Помітно, що наратору важливо використовувати оптичні метафори для більш виразного відтворення дійсності. Він удається до порівнянь, персоніфікацій юрби, пошуку несподіваних епітетів чи інших образних характеристик художньої дійсності: «Натовп... не рідшав... людей додавалося.. ув очах мерехтіло від вишиванок, керсеток, плахт, дукачів і коралів...» [2, с. 143]; «від Сумської, людське море теж... втікало у велику западину Площі Народу, змішуючись із рядженими-перебиранцями й від цього створюючи... несамовито барвисту... блискітливую, іскрометну спільноту» [2, с. 159].

Загальний тон розповіді впливає навіть на найбільш нейтральні її елементи, через що наратор підсвідомо очікує якоїсь химерності, спотворення чи висміювання образів – так трапляється, наприклад, у позасюжетному відступі про зовнішній вигляд містян: «чимало у юрбі було й військових, траплялися... й моряки з Одеси, у... білих мундирах і в кашкетах, розшитих позолотою... шелестіли стрічки на вінках у дівчат. Парчеві очіпки, світліші й темні, справді рідкісні, наче корони, прикрашали голови старших жінок» [2, с. 143]. Деякі подробиці хоч і мають іронічний тон, та все ж додають історичності й реалістичності художній дійсності: «Найзухваліші... містянки навіть одягали брющні костюми – хоча через це й ловили на собі по вулиці то осудливі, а то захоплені погляди, десь приблизно порівну...» [2, с. 144].

Прикметно, що ніхто з центральних персонажів (полковник Коцюба, Хвильовий, Сергійко) не вбирається у святковий костюм, навіть будучи в центрі подій. Деякі – надягають речі-маркери

статусу, як, наприклад, генерали Буденний і Котовський («обоє були в парадних мундирах... За їхніми спинами тричі коротко просурмили музики з військового оркестру, й генерали дістали з піхов шаблі, які синювато зблиснули у вечірньому освітленні...» [2, с. 147]).

А от місцева юрба складається з різноманітних людських типажів, фольклорних персонажів тощо («Божевільні, Олійники, Мамелюки, Яничари... Піхота, Музики, Магометани, Маланки... Трубадури, Різники, Юристи, Хапути, Пияки, Лікарі...» [2, с. 159]). Юрба має сотні облич і водночас є безликою; хаотична й водночас рухається, мов єдиний організм; нікого не затуляє до себе силою, але дивним чином впливає на людей і вони самі долучаються до неї. Це дає підставу ототожнювати карнавал із чимось більшим, ніж усенародне свято. Так з'являється думка про те, що в «Харкові-1938» карнавал – не лише елемент художнього простору й центральна подія сюжету, а образне втілення життя, в якому трапляються веселі, драматичні, трагічні, бурлескні, недолугі та інші моменти, і в якому більшість впливає на одну особистість.

Висновки з дослідження і перспективи. Отже, метафора карнавалу є важливим складником наратологічної стратегії в романі «Харків-1938». По-перше, він стає головним сюжетотворчим компонентом: Харківський Пролетарський Карнавал – щорічна подія міжнародного масштабу, на яку приїжджають гості з різних куточків світу. По-друге, метафора карнавалу впливає на всю наративну картину світу – його гротескність, десакралізація цінностей, інверсія, бурлеск і пародійність доповнюють і гіперболізують художню дійсність.

Концепція карнавалу впливає на наративну інстанцію, тому розповідь ведеться від імені ненадійного гетеродієгетичного наратора, котрий використовує різні стереотипи, оптичні метафори й фігури (алюзії, ремінісценції, пародії, цитати). Власне розповідь перетворюється на видовище, а наратор – на споглядача, котрому відкривається широке поле інтерпретацій вчинків і характерів персонажів.

Список літератури:

1. Гай Н. «Харків-1938»: минуле України очима Ірванця. URL: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/review/50957/ (дата звернення: 22.03.2021).
2. Ірванець О. Харків-1938 : роман. Київ : Laurus, 2017. 240 с.
3. Землянська А. Твір О. Ірванця «Харків-1938» як пародія на шпигунський роман. Від смішного до великого: феномен комічного в літературі та культурі : зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції, 28–29 вересня 2017 р. Бердянськ : БДПУ, 2017. С. 53–55.
4. Колісниченко Т. Культурологічний контекст дослідження подієвих комунікацій. *Держава та регіони : наук.-вироб. журнал. Серія : Соціальні комунікації. Запоріжжя* : Класичний приватний університет, 2013. № 1 (13). С. 163–166.
5. Кривуца Л. Пролетарський карнавал незалежної УРСР. URL: <https://litcentr.in.ua/blog/2017-07-12-152> (дата звернення: 16.04.2021).
6. Левків К. Олександр Ірванець виправляє «вади суспільства». *Studia methodologica* : зб. наук. праць. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 32. С. 141–148.
7. Петренко Т. «Харків-1938»: на що готовий читач за «Україну понад усю»? URL: <http://litakcent.com/2017/07/21/harkiv-1938-na-shho-gotovyiy-chitach-za-ukrayinu-ponad-use/> (дата звернення: 15.04.2021).

References:

1. Hai N. (2017) «Kharkiv-1938»: mynule Ukrainy ochyma Irvantsia [«Kharkiv-1938»: the past of Ukraine through the eyes of Irvanets]. Available at: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/review/50957/ (accessed 22 March 2021).
2. Irvanets O. (2017) Kharkiv-1938: roman [Kharkiv-1938: a novel]. Kyiv: Laurus. (in Ukrainian)
3. Zemlianska A. (2017) Tvir O. Irvantsia «Kharkiv-1938» yak parodiia na shpyhunskyi roman [The literary work of O. Irvanets' «Kharkiv-1938» as a parody of a spy fiction]. *Vid smishnoho do velykoho: fenomen komichnoho v literaturi ta kulturi (Ukrayina, Berdyansk, Veresen 28–29, 2017)* (eds. Novyk O.P). Berdiansk: BDP, pp. 53–55. (in Ukrainian)

4. Kolisnychenko T. (2013) Kulturolohichniy kontekst doslidzhennia podiievykh komunikatsii [Cultural context of the study of event communications]. *Derzhava ta rehiony: nauk.-vyrob. zhurnal. Seriya: Sotsialni komunikatsii. Zaporizhzhia: Klasychnyi pryvatnyi universytet*, no. 1(13), pp. 163–166. (in Ukrainian)
5. Kryvutsa L. (2017) Proletarskyi karnaval nezaleznoi URSS [The proletarian carnival of the independent Ukrainian SSR]. Available at: <https://litcentr.in.ua/blog/2017-07-12-152> (accessed 16 April 2021).
6. Levkiv K. (2011) Oleksandr Irvanets vypravliaie «vady suspilstva» [Olexandr Irvanets corrects «society's shortcomings»]. *Studia methodologica: zb. nauk. prats. Ternopil: Ternopilskyi natsionalnyi pedahohichniy universytet im. V. Hnatiuka*, vol. 32, pp. 141–148.
7. Petrenko T. «Kharkiv-1938»: na shcho hotovyi chytach za «Ukrainu ponad use»? [«Kharkiv-1938»: what is the reader ready for «Ukraine above all»?]. Available at: <http://litakcent.com/2017/07/21/harkiv-1938-na-shho-gotoviy-chitach-za-ukrayinu-ponad-use/> (accessed 15 April 2021).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-44>

УДК 811.111'37

Сапожник І.В., Суродейкіна Т.В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛСП ВЕГАНСТВО В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Анотація. У поданій статті проаналізовано семантичні особливості англomовного лексико-семантичного поля ВЕГАНСТВО в соціальній мережі Інстаграм. Виявлено, що у складі досліджуваного поля безперечно переважають лексеми на позначення їжі (49%), приблизно однаково представлено поля LIFESTYLE, FASHION та ANIMAL PROTECTION (11%, 11% та 10% відповідно). Решта підполів містить набагато менше одиниць, проте, це не зменшує їхньої значущості у досліджуваній темі. Так, у лексико-семантичному підполі FOOD користь від веганських продуктів ілюструється і пропагується в мережі Інстаграм набагато частіше, ніж шкідливі прояви тваринної їжі. LIFESTYLE переважно розкриває користь способу життя, що пропагує веганство, і базується здебільшого на тенденції до захисту тварин від насильницького утримання через відмову споживання їжі тваринного походження. Лексико-семантичне підполе FASHION позначає нові веганські види шкіри та описують взуття, вироблене з біоматеріалів. У ЛСП ANIMAL PROTECTION кількісно переважають лексеми на позначення страждань тварин на фермах над лексемами на позначення користі від веганства.

Ключові слова: веганство, лексико-семантичне поле, підполе, соціальні мережі, тварини.

Sapozhnyk Iryna, Surodeikina Tetiana

Chernivtsi National University named after Yurii Fedkovych

SEMANTIC PECULIARITIES OF LEXICAL-SEMANTIC FIELD VEGANISM IN SOCIAL NETWORKS

Summary. Veganism as a modern trend can be defined not only non-consumption of animal products but also as a whole human lifestyle aiming at lowering carbon dioxide emission and red meat consumption as a cause of numerous serious diseases, consequently, launching a drop in the size of farming lands followed by deforestation decrease. Thus, the importance of such a notion as 'veganism' and its vocabulary stipulates the improvement of the whole ecological situation on the planet Earth. In spite of its significance, the phenomenon of veganism has not found its proper investigation in linguistic literature yet. In this work, we are making an attempt to outline the main current views available. The given article aims at revealing semantic peculiarities of the lexical-semantic field VEGANISM on the pages of a social network Instagram. In the process of our investigation, we have subdivided the field under analysis into a range of subfields consisting, in their turn, of lexical semantic groups and rows. It has also been found out that food lexemes proved to be dominant comprising almost half of all the material under study. Such fields as LIFESTYLE, FASHION, and ANIMAL PROTECTION are represented with an approximately equal number of lexemes (11%, 11%, and 10% correspondingly). Other fields turned out to be much less frequent, which, however, does not underestimate their significance in the topic researched. Thus, FOOD field reveals the key benefits of vegan products, while the vegan LIFESTYLE is predominantly based on the lexemes denoting total refusal to consume animal food. Vegan FASHION (101 приклад) illustrates new vegan types of leather and introduces footwear and accessories made of innovative biomaterials. ANIMAL PROTECTION field describes animal suffering on fur, milk, and meat farms and suggests a way to eliminate it. MEDICINE reflects the advantages of a vegan diet in the recovery process. BUSINESS field shows vegan innovations in the restaurant business introducing new menu options and service perspectives. CELEBRITIES field is represented by outstanding world film and sports stars, as well as politicians turning to the vegan lifestyle and widely promoting it.

Keywords: veganism, lexical-semantic field, subfield, social networks, animals.

Постановка проблеми. Веганство визначається не просто як процес сиродіння, а й увесь спосіб життя людини, який сприяє зменшенню викидів парникових газів у атмосферу Землі, відмова від споживання червоного м'яса, як причини багатьох хвороб, відповідно, зменшення обсягу земельних ділянок під фермерство, припинення в результаті цього вирубки лісів, тощо. Тобто, детальне вивчення такого поняття як «веганство» та лексики на його позначення сприятиме покращенню екологічної ситуації усієї планети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не дивлячись на глобальну популярність веганства, ґрунтовні лінгвістичні дослідження та публікації на цю тему не є численними. Так, наприклад, А.А. Луценко аналізувала англomовну термінологію вегетаріанства в зіставному аспек-

ті [4], онлайн новини BBC News регулярно розміщують дописи з теми веганства [2], численні статті на тему користі чи шкоди цього явища для людського організму розміщені у різноманітних медичних онлайн журналах, наприклад, MEDJOURNAL.COM [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, досліджуване поняття ще не стало об'єктом детального аналізу зарубіжних і вітчизняних науковців у сфері мовознавства.

Мета статті – розкрити семантичні особливості ЛСП ВЕГАНСТВО в соцмережі Інстаграм.

Виклад основного матеріалу. Поняття «веганство» та «вегетаріанство» базуються на ідеях, закладених ще за 600-500 років до н.е. Виокремлюються два центри-першопочатку цих практик – Давня Греція та Індія; в першому ці

поняття пов'язувалися з протистоянням жорсткості та вбивству, в другому – з ідеєю переселення душі (реінкарнації).

У Давній Греції ці ідеї пов'язані з іменем Піфагора, чия філософія мала на меті особливу дієту – відмову від м'яса будь-яких живих істот, а також бобових, оскільки їх вживання заважало мисленевому процесу та досягненню істини [5, с. 74–75].

В Давній Індії м'ясо вживали рідко, передусім для релігійних обрядів та жертвоприношень. Найбільш поширеною відмовою від м'яса стала після появи буддизму та індуїзму [8].

Ця давньоіндійська традиція зазвичай супроводжується такими практиками як йога та медитація, направлених на пошук гармонії з оточуючим світом, Богом та самим собою.

В Європі не всі ті, хто підтримують ідеї ненасилля до усього живого наразі погоджуються із індійськими традиціями, тому створюють нове західноєвропейське вегетаріанство та веганство.

Звертаючись до Біблії, бачимо, що деякі її місця свідчать про те, що дванадцять апостолів були вегетаріанцями, та що перші християни утримувалися від уживання м'яса з позицій чистоти та милосердя [3], слідуючи Шостій заповіді «Не вбий». В цьому тлумаченні вбити можливо все, що містить життя, отже, тварин, згідно заповіді, їсти також не можна. Старий Заповіт на додачу містить багато доводів на користь сиродіння.

За визначенням В. Безшейка, *вегетаріанська дієта* – «це вид режиму харчування, який передбачає відмову від споживання м'яса та м'ясних продуктів, включаючи м'ясо крупної рогатої худоби, птиці, риби та/або плоть будь-якої іншої тварини. Цей режим харчування поступово набирає великої популярності у всьому світі. Так, одна із найбільших вегетаріанських спільнот живе в Індії, також великий відсоток осіб, які притримуються цієї дієти, проживає в Європейських країнах, наприклад, у Італії, Великобританії, Німеччині, Нідерландах» [1].

Більш жорсткий патерн харчування, *веганство*, передбачає повну відмову від тваринних продуктів харчування, включаючи молоко, яйця птиці тощо.

Цей термін увели в обіг в сорокові роки 20 століття з ініціативи засновника Британського товариства веганів Дональда Вотсона як слово, яке описує немолочних вегетаріанців [2].

«Більшість термінів, таких як пескетаріанець, фріган і лакто-ово-вегетаріанець, створені для того, аби ідентифікувати спосіб харчування, в той час як веганство пов'язане не тільки з їжею, це принцип життя, спрямований на скорочення будь-якого виду експлуатації тварин», – пояснює Рауль з *The Vegan Corner*, першого професійного каналу кулінарії на YouTube, повністю присвяченого рослинній кухні.

Однак, вегани ризикують недоотримати необхідні поживні речовини, яких потребує організм, наприклад, вітамін B12, який міститься тільки в продуктах тваринного походження. Тому так важливо планувати свій раціон.

Отже, веганство – це спосіб життя, принципи якого були закладені ще у Давній Індії та Греції, і пов'язані вони з відмовою від м'яса та інших продуктів тваринного походження заради гуманності та слідування релігійним нормам.

Для аналізу лексики на позначення веганства, ми опрацювали 270 дописів Інстаграм сторінки *Totally Vegan Buzz* [9] з січня по квітень 2021. Спільнота щоденно розміщувала декілька статей на тему веганства, описуючи різні його сфери. Методом суцільної вибірки ми виписали 933 слова і словосполучення на позначення цього поняття.

Тепер здійснимо спробу побудувати лексико-семантичне поле ВЕГАНСТВО на матеріалі Інстаграм сторінки *Totally Vegan Buzz* [там само].

Спочатку проведемо компонентний аналіз лексеми *vegan* та *veganism*, як похідне від нього, для виділення їх основних сем на базі 5 тлумачних словників англійської мови: *Cambridge Dictionary*, *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, *Merriam-Webster Dictionary*, *Collins Dictionary*, *Macmillan Dictionary*. Більшість словників подають єдине значення лексеми *vegan*, як особи, що не вживає продуктів тваринного походження. *Merriam-Webster Dictionary* уточнює це значення через поняття «*strict vegetarian*». *Collins Dictionary* також подає його прикметникові значення. Таким чином, усі аналізовані словники містять єдине значення лексеми *veganism*, тобто вона є моносемантичною і становить ядро досліджуваного поля. Усі його елементи можуть бути пояснені за допомогою ядерної лексеми – домінанти ЛСГ ВЕГАНСТВО, наприклад:

– *aquafaba* – “the water from cooked beans, used instead of egg whites in **vegan** cooking” [6];

– *Sylvania* – “a mushroom derived **vegan** leather” [9];

– *seitan* – “a food made from wheat that is high in protein and that is used in **vegan** cooking instead of meat” [6].

Розглянемо також синонімічні та антонімічні поняття веганству для подальшого включення у склад поля. Так за словником *Merriam-Webster* [7] синонімами є наступні лексеми: *herbivore*, *insectivore*, *vegetarian*, а антонімом *carnivore*.

Таким чином, ми аналізуватимемо усі слова та словосполучення, що позначають поняття протилежні або синонімічні *animal products, such as meat, fish, eggs, cheese, or leather*.

Виділивши лексико-семантичні підполя *food, cosmetics, fashion, celebrities, business, lifestyle, medicine, animal protection*, розглянемо їхні особливості.

Оскільки веганство передусім пов'язане з невживанням продуктів тваринного походження, розпочнемо з аналізу лексико-семантичного підполя FOOD. Воно виявилось найбільшим за кількістю елементів у ньому – 462 слова та словосполучення. Причому 436 з них є лексемами на позначення корисних продуктів без тваринного білка – лексико-семантична група HEALTHY FOOD, наприклад: *alternative protein, vegan steak, dairy-free chocolate, healthy diet, organic cocoa, veggie burgers, seitan chicken, asada tacos* тощо.

Решта 26 одиниць теж на позначення їжі, але шкідливої, тваринного походження – UNHEALTHY (ANIMAL-UNFRIENDLY) FOOD, наприклад: *francken-chicken, meat from slaughtered fur animals, cholesterol kills, barbaric foie gras*.

З наведених прикладів видно, що користь від веганських продуктів ілюструється і пропагується в мережі Інстаграм набагато частіше (в 16 разів), ніж шкідливі прояви тваринної їжі.

Як вказувалося у словниковій дефініції, поняття «веганство» – це не лише невживання їжі тваринного походження, а й спосіб життя. Отже, розглянемо лексико-семантичне підполе LIFESTYLE, яке складається зі 100 одиниць. Як і підполе FOOD, воно розділяється на антонімічні групи: HEALTHY LIFESTYLE/ UNHEALTHY LIFESTYLE, базуючись на невживанні/вживанні їжі тваринного походження, згідно авторів дописів, що досліджувалися. Логічним чином, прояви здорового способу життя проілюстровані набагато краще, ніж протилежного йому. Наведемо приклади:

– HEALTHY LIFESTYLE (82 одиниці) – *never eat meat, wildlife campaigner, go vegan, cruelty-free, avoid meat and dairy products, ditch animal products, go meatless, etc;*

– UNHEALTHY LIFESTYLE (18 одиниць) – *meat-eater, consume animals, conduct animal-testing, etc.* Також, можуть скаржитися, що дотримуватися веганської дієти дорого (*expensive diet*), не вистачає веганських продуктів у магазинах та ресторанах (*lack of suitable options*), цей спосіб життя займає забагато часу (*too time-consuming*).

Синонімами є наступні приклади:

– *go vegan, never eat meat, avoid meat and dairy products, ditch animal products, go meatless*

Розрізняємо в цьому підполі наступні антонімічні пари:

– *never eat meat – consume animals;*

– *cruelty-free – conduct animal-testing.*

Як і в попередньому підполі, користь способу життя, що пропагує веганство, представлена набагато більше (у п'ять разів) і базується переважно на тенденції до захисту тварин від насильницького утримання через відмову споживання їжі тваринного походження.

Лексико-семантичне підполе FASHION представлено 67 одиницями групи LEATHER, які описують різноманітні види шкіри нетваринного походження, що є розроблені і використовуються такими провідними світовими брендами, як H&M та UGG. Саме перший з них дебютував з виробами із кактусової шкіри та нитками з касторової олії. Отже, серед веганських видів шкіри представлені *vegan mushroom leather, vegan cactus leather, leather from fruit and fungi*. *Sylvania* – це вид шкіри, розроблений стартапом з Каліфорнії, що базується на продуктах міцелю. Схожий матеріал *Mylo*™ також виробляється з грибниці, що швидко розростається.

Шкіра, вироблена з грибів, позначається синонімічними поняттями: *mushroom leather, Sylvania, Mylo*.

Лексико-семантичне підполе FASHION також містить 34 лексеми на позначення одягу, які ми об'єднали в групу CLOTHES. Вона представлена одиницями, які описують, наприклад, склад веганських чоботів бренду UGG: *vegan shoes, carbon-neutral, plant-based material, sugar cane and lyocell fiber.* "UGGs must go fully vegan", вважає автор допису.

Лексеми *vegan* та *plant-based* виражають синонімічне поняття.

Також цікаво, що суперзірка «Гри престолів» Джейсон Момоа запусив лінію веганських кросівок, виготовлених з водоростей: *vegan sneaker range, organic cotton upper, bloom foam algae insoles, biodegradable cork*.

Отже, лексико-семантичне підполе FASHION позначає нові веганські види шкіри та описують взуття, вироблене з біоматеріалів.

Лексико-семантичне підполе ANIMAL PROTECTION складається з двох антонімічних груп. Перша з них – на позначення користі від веганства для збереження популяції тварин та доброго для них ставлення, а друга відображає увесь негатив, пов'язаний з промисловим розведенням тварин на м'ясо та хутро. Наведемо приклади.

– VEGANS' ANIMAL PROTECTION (30) – *broiler welfare, ban fur sales, make fur obsolete, stop using cochineal beetles in lipstick production, replace beetles for carmine, commitment to animal welfare, kindness to animals; South Australia bans single use of plastic items to reduce harm caused to wildlife, more items are added to the banned list;*

Так, лексеми *ban fur sales* та *make fur obsolete*, як і *stop using cochineal beetles in lipstick production, replace beetles for carmine* є синонімами.

– ANIMAL SUFFERING (60) – *inflict violence, sell suffering, consume animals, animal suffering, animals pumped with antibiotics, animal testing in cosmetics, etc.*

Розглянувши ці групи, бачимо, що вони містять антонімічні поняття: *animal welfare, kindness to animals* з одного боку, та *animal suffering* з іншого.

Кількісно переважають лексеми на позначення страждань тварин на фермах для привертання уваги читачів до цієї проблеми із закликом припинити це, не носити хутро, не використовувати червону помаду, для вироблення якої нищать тони жуків, що виробляють червоний пігмент, не використовувати косметику, проби якої проводять на тваринах (*animal-tested*).

Недивним є той факт, що веганський стиль життя використовується і в медицині, лексико-семантичне поле якої (MEDICINE) ми розділили на переваги веганства для процесу одужання, та недоліки у недотриманні веганської дієти і подальшому розвитку захворювань. Розглянемо деякі приклади.

– MEDICAL VEGANISM (34) – *herbal meals, cure HPV (papiloma virus), hepatitis, stomach ulcer, asthma, breast cancer, infections, etc.; tackle root causes of diseases. 'Lebanon hospital was the 1st to serve only vegan meals to the patients'.*

– DRAWBACKS OF NON-VEGAN DIET (30) – *'consuming red meat, you are more likely to smoke, drink alcohol, gain weight'. 'Eating meat is linked to a higher risk of heart disease, pneumonia, digestive disorder, diabetes, bowler cancer'.*

Легко помітити, що ці групи представлені майже однаковою кількістю лексем, що свідчить про однакову важливість дотримання веганської дієти з медичних показань та для запобігання розвитку серйозних хвороб.

Лексико-семантичне підполе BUSINESS. Із популяризацією веганського способу життя розвинулися і нові сфери бізнесу (60 лексем), пов'язані з ним. Так, серед них ми можемо виділити нові напрямки у ресторанному, готельному та модному бізнесі. Наприклад:

– RESTAURANT (36) – *fermented food, plant-based menu, vegan restaurant in LA, vegan options in the menu, 100% vegan menu in a space hotel, Burger king (UK) menu is plant-based, Starbucks vegan protein box, dairy-free drink, new line of dairy-free, etc;*

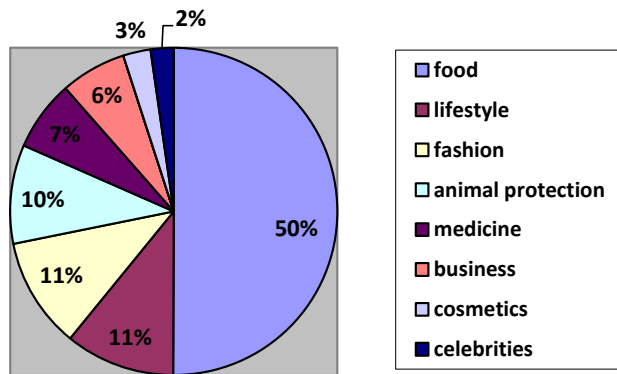

Рис. 1. Порівняльний аналіз кількості лексем у підполях ЛСП ВЕГАНСТВО у соцмережі Інстаграм

Джерело: розроблено авторами

– HOTEL (6) – *vegan boutique hotel, plant-based eco-hotel*;

– FASHION (12) – *team with H&M, Californian mycelium start-up*;

– NEW SHOPS (6) – *1st vegan butcher shop, to bridge the gap for omnivores*.

Так, у групі HOTEL спостерігаємо синоніми *vegan hotel, plant-based hotel*, і схожі у групі RESTAURANT – *plant-based menu – vegan menu*.

Бачимо, що безперечна перевага серед бізнесових інновацій, пов'язаних із веганством, належить ресторанному бізнесу, в якому тепер з'явилися нові перспективи подачі веганських страв та опції в меню.

Менш представленим є підполе, присвячене косметичці, усього 25 лексем.

Так, оголошено випуск *carmine-free, animal-friendly lipstick*. Також, фірма *Garnier* проголосила себе *cruelty-free, no animal-testing*. Зоозахисники вимагають припинення тестувати на тваринах китайську косметику: *hairdyes, freckle-removers, whitening products, sunscreens, anti-acne, anti-hair loss*.

Найменшим за кількістю лексем (21) виявився підполе CELEBRITIES, оскільки дописи на цю тему з'являлися на Інстаграм-сторінці найрідше, приблизно раз на тиждень. Втім, це не знижує значущості інформації, поданої в них, оскільки вона стосується дійсно відомих людей, які вирішили повністю чи частково перейти на веганський спосіб життя. До них відносяться, наприклад:

– *Lawrence Okolie* – непереможний англійський боксер-професіонал, перший веган, який виборов кубок по версії WBO;

Список літератури:

1. Безпайко В. Вплив вегетаріанства та веганства на стан здоров'я та тривалість життя. *Психосоматична медицина та загальна практика*. URL: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/40> (дата звернення: 14.04.2021).
2. Вегани: які бувають, що їдять, чи носять одяг з вовни. *BBC NEWS Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46892614> (дата звернення: 14.04.2021).
3. Вегетаріанство в мирових релігіях. URL: <https://secrethistory.su/page,2,343-vegetarianstvo-v-mirovyh-religiyah.html> (дата звернення: 14.04.2021).
4. Луценко А.А. Терминология вегетарианства в английском языке. URL: https://pgu.ru/upload/iblock/23f/Pages-from-CN-3_-115-ekz._55.pdf (дата звернення: 13.04.2021).
5. Ямвлих. О Пифагоровой жизни / Пер. с древнегреч. И.Ю. Мельниковой. Москва : Алетея, 2002. 75 с.
6. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org> (дата звернення: 17.04.2021).
7. Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com> (дата звернення: 17.04.2021).
8. Spencer C. *The Heretic's Feast: A History of Vegetarianism*. University Press of New England. Hanover, 1996. 216 p.
9. *Totally Vegan Buzz*. URL: <https://instagram.com/totallyveganbuzz?igshid=111j7xaxhki38>

– *Gordon Ramsay* – британський шеф-кухар, ведучий низки кулінарних телешоу (*Masterchef, Hell Kitchen*), який після 20 років готування м'ясних страв вирішує *turn vegan*;

– *Alan Cumming* – австралійський актор, який закликає Starbucks Canada припинити завищувати ціни на *non-dairy milk, 0.95 USD overcharge*;

– *Kamala Harris* – перша в історії США темношкірий віце-президент, яка уникає м'ясні та молочні продукти (*avoid meat and dairy products*), та замовила під час візиту в Лос Анжелесі *vegan taco*;

– *Orlando Bloom* – кіноактор фільмів «Пірати Карибського моря», «Володар кілець» тощо, вирішив майже повністю перейти на веганський спосіб життя: *following 90% plant-based lifestyle, plant-based diet, green powders, brain octane oil, porridge and hazelnut milk, goji berries*;

– *Leonardo di Caprio* – також видатний кіноактор, зірка фільму «Титанік» режисера Джеймса Кэмерона, навіть підписав угоду з брендом, що випускає веганську їжу: *urges to replace 1 beefburger with a walk to help fight climate change; to take 12 mln cars off the road; teamed with vegan food brand (Beyond Meat)*;

– *Joaquin Phoenix* – актор, відомий своїми ролями в історичних фільмах, *wears pro-vegan hoodie at Golden Globe 2021, animal equality hoodie, strong belief into animal right*.

Отже, провідні світові актори, політики, спортсмени все більше звертаються до веганського способу життя і всіляко рекламують його.

Порівнюючи проаналізовані підполя, ми отримали наступні дані, зображені у рисунку 1.

З рисунку 1 видно, що у складі ЛСП ВЕГАНСТВО на матеріалі дописів із соцмережі Інстаграм) безперечно переважають лексеми на позначення їжі (49%), приблизно однаково представлено поля LIFESTYLE, FASHION та ANIMAL PROTECTION (11%, 11% та 10% відповідно). Решта підполів містить набагато менше одиниць, проте, це не зменшує їхньої значущості у досліджуваній темі.

Висновки і пропозиції. Провівши семантичний аналіз лексем лексико-семантичного поля ВЕГАНСТВО на матеріалі дописів із соцмережі Інстаграм, можемо стверджувати, що воно має розгалужену структуру та охоплює низку тем, базуючись на яких ми виділили лексико-семантичні підполя, групи і ряди.

Перспективами подальших досліджень може стати вивчення явища веганства в художній літературі, особливості його висвітлення в пресі, також перекладацький аспект або його культурологічні складники.

References:

1. Bezsheiko V. Vplyv vehetarianstva ta vehanstva na stan zdorovia ta tryvalist zhyttia [Vegetarianism and veganism impact on health and life span. Available at: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/40> (accessed 14 April 2021).
2. Verhany: yaky buvaiut, shcho yidat, chy nosiat odiah z vovny [Vegans: what types are they, what are their food preferences, do they wear woolen clothes]. *BBC NEWS Ukraine*. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46892614> (accessed 14 April 2021).
3. Vehetarianstvo v svitovykh relihiiah [Veganism in world religions]. Available at: <https://secrethistory.su/page,2,343-vegetarianstvo-v-mirovyh-religiyah.html> (accessed 14 April 2021).
4. Lutsenko A.A. Terminologiya vegetarianstva v angliyskom yazyke [Vegetarian terminology in English]. Available at: https://pgu.ru/upload/iblock/23f/Pages-from-CH-3_-_115-ekz._55.pdf (accessed 13 April 2021).
5. Yamvlih. O pifagorovoy zhizni (2002) [On the life of Pythagoras]. Moscow: Alteya, 75 p.
6. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org> (accessed 17 April 2021).
7. Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com> (accessed 17 April 2021).
8. Spencer C. (1996) *The Heretic's Feast: A History of Vegetarianism*. University Press of New England. Hanover, 216 p.
9. Totally Vegan Buzz. URL: <https://instagram.com/totallyveganbuzz?igshid=111j7xaxhki38>

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-45>

УДК 811.512-161

Телешун К.О., Свірепова А.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕКВІВАЛЕНТНИЙ ПЕРЕКЛАД ТУРЕЦЬКОЇ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. Стаття присвячена актуальним проблемам перекладознавства, а саме способам еквівалентного перекладу турецької науково-популярної літератури. У статті визначається зміст поняття еквівалентного перекладу та способи його досягнення за допомогою перекладацьких трансформацій як особливого виду міжмовного перекладу та невід'ємної частини процесу перекладу. Розглядаються лексичні та стилістичні особливості науково-популярного підстилю. Характеризуються рівні еквівалентності перекладу: на рівні мети комунікації, опису ситуації, висловлювання, повідомлення, мовних знаків. Наведено класифікацію перекладацьких трансформацій з урахуванням відомих у літературі класифікацій різних лінгвістів які вивчали це питання. Встановлено види трансформацій, які найчастіше використовуються для досягнення еквівалентного перекладу науково-популярних турецьких текстів українською мовою. Проведено аналіз стилістичних особливостей турецького науково-популярного тексту.

Ключові слова: науково-популярна література, еквівалентний переклад, перекладацькі трансформації, мова оригіналу, мова перекладу, турецька мова.

Teleshun Kateryna, Svirepova Arina

Taras Shevchenko National University of Kyiv

EQUIVALENT TRANSLATION OF TURKISH SCIENTIFIC AND POPULAR LITERATURE

Summary. The article is devoted to current problems of translation studies, namely the methods of equivalent translation of Turkish popular science literature. The article defines the meaning of the concept of equivalent translation and ways to achieve it through translation transformations as a special type of interlingual paraphrasing and an integral part of the translation process. Lexical and stylistic features of popular science background are considered. The levels of equivalence of translation are characterized: at the level of the purpose of communication, description of the situation, utterances, messages, language signs. The classification of translation transformations is given taking into account the classifications of different linguists who studied this question known in the literature. The types of transformations that are most often used to achieve equivalent translation of popular science Turkish texts into Ukrainian are identified. The analysis of stylistic features of the Turkish popular science text is carried out. The study was based on the popular science book by British evolutionist Richard Dawkins «The Blind Watchmaker» (Kör Saatçi), translated by Feryal Halyatchi, Sinan Janan and Pelin Chift's book «Secrets of the brain» (Beynin sırları). The main attention is paid to the study of the peculiarities of the equivalent translation of Turkish popular science texts according to certain types of grammatical transformations. According to the results of the study, grammatical transformations serve as an important means of achieving equivalence and transmission of lexical features of the Turkish popular science text. During the analysis, we found that the transfer of stylistic features of the Turkish popular science text is carried out using such means of figurative expression as comparison, metaphor and epithet. 5 meaningful levels of translation equivalence are considered and characterized, which give us to understand that the units of the original and the translation can be equivalent to each other on all five levels or only on some.

Keywords: popular science literature, equivalent translation, translation transformations, source language, target language, Turkish language.

Постановка проблеми. Проблеми перекладу тісно переплітаються з найактуальнішими проблемами сучасної теорії мови. Найбільш складною сферою перекладу залишається на сьогодні науково-популярний функціональний стиль, основою якого є науково-популярна література. Дотепер у лінгвістиці, ще недостатньо визначені найефективніші способи перекладу турецьких науково-популярних текстів, а відомі підходи до вивчення цього питання в перекладознавчій літературі часом досить суперечливі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження складають теорії та положення, розроблені сучасними вітчизняними та закордонними мовознавцями. Питанню еквівалентності присвячено праці таких відомих українських учених, як Н.М. Гордієнко, А.М. Бочарнікова, також це питання вивчали такі зарубіжні вчені, як В.В. Виноградов, В.Н. Комісаров, Л.К. Латишев, Ю.А. Найда, М. Бейкер, С. Гелверсон, Дж. Кетворд, серед турецьких науковців Тахсін Акташ, Ісмаїл Бозташ й інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі розвитку перекладознавчої науки існує необхідність систематизувати й обґрунтувати проблеми перекладу турецьких науково-популярних текстів адже явище еквівалентного перекладу залишається у фокусі уваги теорії перекладу та є одним із найбільш дискусійних та суперечливих. Саме тому, тема нашого дослідження є актуальною.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є визначення способів досягнення еквівалентного перекладу турецьких науково-популярних текстів українською мовою шляхом встановлення перекладацьких трансформацій, які застосовуються для їх перекладу. Поставлена мета передбачає необхідність вирішення таких завдань дослідження:

1. З'ясувати визначення поняття перекладацька еквівалентність та п'ять типів еквівалентності.
2. Визначити поняття перекладацьких трансформацій та вивчити види трансформацій при перекладі турецьких науково-популярних текстів.

3. Розглянути лексичні та стилістичні особливості науково-популярного підстилю.

4. Зіставити та проаналізувати турецькі науково-популярні тексти з їхніми перекладами на українську мову.

Матеріалом дослідження послуговувалася науково-популярна книга британського еволюціоніста Річарда Докінза «Kör Saatçi» («Сліпий годинник») перекладена Фер'яль Халятчи та книга Сінана Джанана й Пелін Чіфт «Beynin sırları» («Таємниці мозку»).

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день у перекладознавстві до кінця не вирішено питання щодо методів досягнення еквівалентного перекладу науково-популярних текстів. Цей специфічний жанр є дуже важливим адже він є «містком» між спеціальною літературою, що містить великий обсяг наукової інформації та неспеціальною. Науково-популярний текст має в доступній і цікавій формі донести до адресата наявний матеріал. Він не переслідує мети дати послідовне викладення наукових концепцій. Тексти даного стилю знайомлять читача-неспеціаліста з науковими даними за допомогою певної обробки нових знань [1, с. 147].

Термін «еквівалентність» відображає смислову близькість вихідного тексту з його перекладом і був введений з огляду на те, що досягти повної схожості між ними майже неможливо. Американський дослідник Ю. Найда стверджує, що переклад полягає в створенні «найближчого природного еквівалента» оригіналу мовою перекладу [6, с. 26–27]. В. Н. Комісаров пропонує наступне визначення цього поняття: еквівалентність – це «максимально можлива лінгвістична близькість тексту перекладу до тексту оригіналу» [3, с. 87].

У своїй статті під назвою «Переклад та еквівалентність у перекладі» Ісмаїл Бозташ описує еквівалентність наступним чином: «Це – багатогранне поняття, засноване на різних елементах». За словами Бозташа: «Переклад – це не лише здатність встановити граматичну еквівалентність між мовою оригіналу та мовою перекладу. Переклад – це також здатність передавати висловлювання мовою оригіналу найбільш природним чином з точки зору значення, функції та культури» [5].

В.Н. Комісаров виокремлює п'ять типів еквівалентності, на які ми і будемо спиратися у нашому дослідженні.

1. Рівень мети комунікації, що полягає у вираженні емоцій мовця. Мовні засоби перекладу на цьому рівні не відповідають мовним засобам оригіналу [3 с. 56]. Наприклад:

Vana bir iyilik yapar mısınız? – Будьте ласкаві, зробіть мені послугу.

Sorun seni üzmeden sorunu dert etme – Не чінай лихо, доки воно тихе.

Ne var ne yok? – Як справи?

2. Рівень опису ситуації. Загальна частина змісту тексту оригіналу і перекладу крім передачі однієї мети комунікації відображає схожу мовну ситуацію. Наприклад:

Kusura bakmayın, kasten yarmadım – Вибачте, я ненавмисно.

Islak boya – Обережно, пофарбовано.

It-çek – Від себе/до себе.

Elimize sağlık – Дуже дякуєм, було смачно.

3. Рівень висловлювання, на якому зберігаються компоненти змісту, а також значна частина синтаксичних конструкцій вихідної мови, при цьому еквівалентність на рівні слів відсутня. Наприклад:

Annesine çekmiş – Він схожий на маму. (Весь в маму).

Hastalığından sonra kemik torbası gibi oldu – Після хвороби вона вихудла як тріска.

Havamda değilim – Мені не до жартиів.

İş işten geçti – Вже запізно.

4. Рівень повідомлення. На даному рівні інформація, що міститься в структурі тексту оригіналу, входить в загальний зміст тексту перекладу. Наприклад:

Limana sadece gelgitte büyük gemiler girebilir – Великі кораблі можуть заходити в порт лише під час припливу.

5. Рівень мовних знаків. На даному рівні досягається максимально можлива еквівалентність змісту між тестом оригіналу та текстом перекладу. Наприклад:

Her anne çocuklarını sever – Кожна мама любить своїх дітей.

Sana her hafta yazacağım – Я буду писати тобі щотижня.

Для того аби досягнути еквівалентного перекладу та передати точний зміст того, що хотів донести до нас автор, використовуються перекладацькі трансформації. ЯІ. Рецкер називає перекладацькими трансформаціями «прийоми логічного мислення, за допомогою яких ми розкриваємо значення іншомовного слова в контексті і знаходимо йому відповідник, який не збігається із словниковим» [4].

В.Н. Комісаров поділяє перекладацькі трансформації на лексичні і граматичні. До лексичних трансформацій відносять: транскрибування і транслітерацію, калькування. До граматичних трансформацій належать: синтаксичне уподібнення (дослівний переклад), об'єднання речень, граматичні заміни (форми слова, частини мови або члена речення). В свою чергу комплексні лексико-граматичні трансформації включають: антонімічний переклад, експлікацію (описовий переклад) та компенсацію [3, с. 43].

Калькування полягає в заміні складових частин (слів, морфем) лексичної одиниці оригіналу лексичними відповідниками. Даний спосіб породжує нове слово, що копіює структуру вихідної одиниці [3, с. 45].

Так як головною метою науково-популярних текстів є ознайомлення читача з науковими поняттями і явищами зрозумілою неспеціалісту формі, у них використовуються особливі мовні засоби, які відсутні у власне-науковому стилі. Науково-популярні тексти характеризуються наявністю специфічних лінгвістичних і стилістичних засобів, котрі безпосередньо або опосередковано висловлюють позицію автора як представника певної культури стосовно проблеми, розглянутої у статті. Для них характерні використання різних художніх засобів. Одним з поширених засобів образної виразності в науково-популярних текстах є метафори. Провідною функцією метафори в науково-популярному творі, є розкриття сутності наукового поняття, пізнавальна функція [2, с. 8].

«İnsan vücudu devasa bir hücreler topluluğudur . Bu hücrelerin hepsi tek bir atadan, döllenmiş yumurtadan gelir ve bu yüzden de diğer vücut hücrelerinin kuzenleri, çocukları, torunları, amcaları, vs. olurlar. »	«Людське тіло – без перебільшення колосальна популяція клітин , і всі вони походять від одного прабатька – заплідненої яйцеклітини; і тому всі вони є кузенами, дітьми, онуками, дядьками і т. д. один одного»
«...organik bir « ilksel çorba'yı » temel alan kuramlar ..»	«...теорії, засновані на концепції органічного « первісного бульйону »»

Одним з яскравих лексичних образних засобів, що зустрічаються в тексті, є епітет. Цей засіб худож-

ньої виразності надає розповіді особливу емоційність та підкреслює визначальну рису певного предмета.

«İşte size büyüleyici bir düşünce »	«Ось вам і захоплююча думка »
«Öyleyse, salt bizim çelimsiz hayal gücümüze değil..»	«Тож не лише для нашої тендітної уяви.. »
«...bizim küçük yaşamlarımız üzerinde astrolojik etkiler göstermek için yön değiştirdiklerini öğrettiği zamanları anımsatmıyor mu?»	«...хіба це не нагадує вам про часи, коли він навчав нас змінювати напрямом, щоб мати астрологічний вплив на наші жалюгідні життя? »
«...böylesine müsrif bir kuramı benimseyebiliriz»	«...ми можемо прийняти таку марнотратну теорію»

У тексті ми також зустрічаємо порівняння, які є еквівалентними в обох мовах.

«Bu yarasalar minyatür casus uçakları gibi karmaşık aletlerle dolu»	« Ці кажани сповнені складних пристроїв, наче мініатюрні літаки-розвідники »
« Her insanın beyninin parmak izi gibi tek ve özel olması etkileyici bir konu»	«Захоплює те, що мозок кожної людини унікальний і особливий, як відбиток пальця »
«Bu açıdan bakacak olursak beyin sürekli yanıp sönen binlerce neon tabelasına sahip bir eğlence merkezi gibidir adeta»	«З цієї точки зору мозок схожий на розважальний центр з тисячами неонових вивісок, які постійно блимають»

У більшості випадків такий прийом, як калькування, використовується для перекладу реалій, коли знайти еквівалент поняття не вдається через відмінність культур. Однак наведені нижче при-

клади демонструють, що, головним чином, перекладач вдається до даного прийому для перекладу термінів. У даному випадку калькування дозволяє в повній мірі розкрити значення поняття.

«Işığın ilk vurduğu şey ışığa duyarlı ışık hücreleri değildir...»	«Перше, на що потрапляє світло, це не світлочутливі клітини... »
«Yine de, doğal seçilimin yaşayan canlı sonuçları... »	«А втім, живі результати природного відбору...»
«Atımlar şiddetli olmalıdır, çünkü yayınlanan ses dalgasının cephesi sürekli genişleyen bir küre şeklinde ilerler»	«Імпульси повинні бути інтенсивними, оскільки хвильовий фронт випроміненого звуку рухається у формі кулі, яка постійно розширюється»
«Radar sinyallerini bir dizi atım olarak düşünebiliriz, fakat her atımın bir taşıyıcı frekansı vardır»	«Ми можемо сприймати радарні сигнали як серію імпульсів, але кожен імпульс має несучу частоту »

Наступні приклади демонструють, що, незважаючи на можливість прямого перекладу, ми також можемо застосувати антонімічний переклад.

Це зроблено з стилістичних міркувань, оскільки в такому варіанті перекладний текст виглядає більш «природно» [7].

«Derin denizlerdeki balıklar ve balinalar gündüz de gece ışığı çok az görebilir ya da hiç görememez , çünkü güneşin ışıklariderinlere sızamaz»	«Глибоководних риб і китів теж отоує повна або майже повна темрява – і вдень, і вночі, тому що промені сонця не можуть проникати глибоко в воду»
«...çünkü beyinlerimiz kitle iletişim araçlarının egemen olduğu bir ortamda evrilmedi »	«...тому що наш мозок еволюціонував в середовищі, де були відсутні засоби масової інформації»
«Ondan sonra gelenler, her şeyde evrim görmeye meylettiler »	«Його послідовники не встояли від спокуси бачити еволюцію в усьому»

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, еквівалентний переклад є особливою формою перекладу і дозволяє перекладачу максимально наблизити текст перекладу до оригіналу. Під час проведеного аналізу ми встановили, що передача стилістичних особливостей турецького науково-популярного тексту здійснюється за допомогою таких засобів образної виразності як порівняння, метафора та епітет. Розглянуто та схарактеризовано 5 змістовних рівнів еквівалентності перекладу за В.Н. Комісаровим, які дають нам розуміти про те, що одиниці оригіналу та перекладу можуть бути еквівалентні одна одній на всіх п'яти рівнях або лише на деяких. В результаті

аналізу було виявлено, що, поряд з великою кількістю термінів, в науково-популярних текстах активно використовуються стилістичні фігури мови. Як правило, для них підшукуються еквіваленти, здійснюється дослівний переклад або підбираються функціональні аналоги. Для досягнення еквівалентності та передачі лексичних особливостей турецького науково-популярного тексту використовуються такі лексичні і граматичні трансформації як антонімічний переклад та калькування. Передача стилістичних особливостей, виражених такими художніми засобами, як метафора, епітет і порівняння переважно здійснюється за допомогою використання дослівного перекладу.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 236 с.
2. Кожина М.Н. О функциональных семантико-стилистических категориях в аспекте коммуникативной теории языка / Разновидности и жанры научной прозы: Лингвостилистические особенности. Москва : Наука, 1989. С. 7–12.
3. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода : учеб. пособие. Москва : «ЧеРо», совместно с «Юрайт», 2000. 136 с.
4. Ретцер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Москва, 2007.
5. Boztaş İsmail (1993) «Çeviri, Dilbilim İlişkisi, Çeviride Eşdeğerlik ve Kayıplar». H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi. Cilt 10, Sayı 2, Ankara.
6. Nida E. The Theory and Practice of Translation. E.A. Nida, C.R. Taber. Leiden : E J. Brill, 1982. Pp. 1–50.
7. «Kör Saatçi». URL: <https://evrimteorisonline.files.wordpress.com/2010/12/kc3b6rsaatc3ai.pdf>

References:

1. Batsevych F. (2000). *Osnovy komunikativnoyi deviatologiyi* [Fundamentals of communicative deviatology]. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 236 p. (in Ukrainian)
2. Kozhina M.N. (1989). *O funktsional'nyh samantiko-stilestlcheskih kategoriyah v aspekte komunikativnoy teorii yazyka / Raznavidnosti i zhanry nauchnoy prozy: Lingvisticheskiye osobenosti* [On functional semantic and stylistic categories in the aspect of the communicative theory of language / Varieties and Genres of Scientific Prose: Linguistic and Stylistic Features]. Moscow: Nauka, pp. 7–12. (in Russian)
3. Komisarov V.N. (2000). *Obshaya teoriya perevoda: ucheb. posobiye* [General theory of translation: textbook]. Moscow: «CheRo», jointly with «Yurayt», 136 p. (in Russian)
4. Retsker Ya.I. (2007). *Teoriya perevoda i perevodcheskaya praktika* [Translation theory and translation practice]. Moscow. (in Russian)
5. Boztash Ismail (1993). «Cheviri, Dilbilim Ilishkisi, Cheviride Eshdegerlik ve Kayiplar» [Translation, Linguistics Relation, Equivalence and Loss in Translation]. H.U. Journal of the Faculty of Letters, vol. 10, issue 2, Ankara.
6. Nida E. (1982). *The Theory and Practice of Translation*. E.A. Nida, C.R. Taber. Leiden: E J. Brill, pp. 1–50.
7. «The Blind Watchmaker». Available at: <https://evrimteorisonline.files.wordpress.com/2010/12/kc3b6rsaatc3ai.pdf>

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-46>

УДК 81'255.4:004.032.6

Шийка Ю.І., Горобець О.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АУДІОВІЗУАЛЬНОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ФІЛЬМУ ПІТЕРА ФАРРЕЛЛІ «ЗЕЛЕНА КНИГА»

Анотація. Перехід від аналогового телебачення до цифрового, швидке зростання кіноіндустрії, Інтернету, глобалізація та легкий доступ до мультимедійних матеріалів є тими факторами, що сприяли успіху аудіовізуального перекладу. Сьогодні переклад сценаріїв кінофільмів викликаний гострою необхідністю ознайомити міжнародну аудиторію з певною аудіовізуальною продукцією. Локалізація мультимедіа, або іншими словами переклад відео, графіки, анімації, GIF чи інфографіки є основою інтернаціонального розповсюдження аудіовізуальної продукції, а відтак припливу аудиторії, що своєю чергою призводить до стабільного фінансового зростання компаній-виробників. Однак, локалізація цього контенту може виявитися доволі складним завданням, оскільки контент повинен відповідати нормам та принципам місцевої культури. У статті зроблений короткий огляд методів перекладу аудіовізуальної продукції. Проведено аналіз українських субтитрів до кінострічки Пітера Фарреллі «Зелена книга» та виокремлено неточності у перекладі.

Ключові слова: аудіовізуальна продукція, субтитрування, дубляж, локалізація, мультимедіа.

Shyika Yuliia, Horobets Olena

Lviv Polytechnic National University

FEATURES OF TRANSLATION OF AUDIOVISUAL PRODUCTS ON THE EXAMPLE OF PETER FARRELLY'S FILM "GREEN BOOK"

Summary. The transition from analogue media technologies to digital, the rapid growth of the film industry, the widespread access to the Internet, globalization and the wide usage of multimedia are key factors that caused the critical need for audiovisual translation. Today, the translation of screenplays contributes to the popularization of audiovisual products among an international audience. Localization of multimedia, or in other words translation of video, graphics, animation, GIF or infographics, is the basis of international distribution of audiovisual products which helps to attract wide audiences, which in its turn results in the steady financial growth of film studios. However, localization of this content is challenging, as the content must comply with the norms and principles of local culture. A brief review of translation techniques applied to audiovisual products has been made and the advantages and disadvantages of subtitling and dubbing have been outlined. It was concluded that subtitling is the least time-consuming way to translate audiovisual products. Besides, subtitles do not distort the original text. As a result, subtitles provide full immersion in the language of the original product, its mood and culture. In the research different methods of translating audiovisual products have been described. A comparison of the original English script of Peter Farrelly's film "The Green Book" and Ukrainian subtitles has been made. As a result, several inaccuracies have been identified and divided into 5 categories: misprints, incorrect transliteration, lexical and technical inaccuracies and spelling errors. It has been concluded that the quality of Ukrainian subtitles for Peter Farrelly's film "The Green Book" is quite high, and the existing errors in the Ukrainian text could be avoided after qualified literary editing.

Keywords: Localization, dubbing, subtitles, audiovisual products, translation technics.

Постановка проблеми. Глобальне поширення ЗМІ та новітніх інформаційних технологій у сучасному суспільстві зумовили появу нових форм міжнародної та міжкультурної комунікації, що своєю чергою нерозривно пов'язані з появою нових форм перекладу. Кінематограф, як яскравий представник ЗМІ, став однією з найбільших поширених та впливових форм мистецтва. Глобалізаційні процеси загалом, та поширення аудіовізуальної продукції у глобальних масштабах зокрема, спричинило нагальну потребу якісного та короткотермінового перекладу кінострічок. Разом з тим, при перекладі аудіовізуальної продукції слід зважати на культурний та етносоціальний аспект цільової аудиторії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання перекладу аудіовізуальної продукції, його особливостей та проблем було об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема Л. Богуцький, Е. Бруздзяк, Г. Денисова, П. Ореро, Л. Перез-Гонзалес, А. Ремель, Дж. Д. Сандерсон, та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність дослідження зумовлена тим, що вперше було проведено аналіз англо-українського перекладу аудіовізуальної продукції на основі кінофільму фільму «Зелена книга».

Мета статті. Стаття має на мені подати теоретичний огляд перекладу аудіовізуальної продукції та порівняти оригінальний англійський сценарій кінофільму «Зелена книга» з українськими субтитрами та виявити причини неточностей перекладу.

Виклад основного матеріалу. Для багатьох країн Європи, таких як Німеччина, Італія, Франція, Швеція та Нідерланди, перегляд дубльованих фільмів або фільмів із субтитрами є нормою. Дубляж та субтитрування – це найпоширеніші форми перекладу аудіовізуальної продукції, які дають змогу широкому загалу глядачів, які не володіють мовою кінопродукції, ознайомитись із закордонними стрічками, мультиплікацією тощо. Дубляж кінофільму переважно означає,

що візуальна складова, а інколи й фонові шуми та звуковий супровід, залишаються незмінними, тоді як текст, який проговорюють персонажі, перекладають на іншу мову та візуально адаптують до рухів та жестів акторів. Мета дубляжу полягає у створенні ілюзії, що різні персонажі насправді говорять цільовою мовою. На відміну від дубляжу, субтитри додаються як перекладений текст до оригінальної версії фільму або серіалу (переважно у нижній частині екрану) і служать допоміжним мовним засобом, що дозволяє глядачам стежити за тим, що відбувається на екрані та розуміти аудіокомпоненту фільму чи серіалу [5].

Існує два основних типи перекладу фільмів – дубляж та субтитрування, кожен з них по-своєму викривляє оригінальний текст. Термін дубляж переважно використовують для позначення методів перекладу аудіовізуальних продуктів з метою повного або часткового перекриття оригінального тексту текстом мовою цільової аудиторії. З одного боку, дубляж, як відомо, є методом, який значною мірою модифікує вихідний текст і таким чином ознайомлює цільову аудиторію з аудіовізуальною продукцією шляхом локалізації. Це метод, при якому перекладений діалог налаштовується на рот і рухи актора у фільмі, і його мета полягає у тому, аби змусити аудиторію відчувати, що вони слухають акторів, які начебто говорять цільовою мовою. З іншого боку, субтитрування, тобто переклад розмовного діалогу з вихідної мови на цільову у вигляді синхронізованих підписів, найменше змінює вихідний текст, однак не дозволяє цільовій аудиторії повністю зануритись у діалоги кінофільму [9].

Як зазначає Ф. Шапе, дубляж – це тип аудіовізуального перекладу, який технічно полягає у заміні оригінальної доріжки діалогів фільму (або будь-якого аудіовізуального тексту) на іншу доріжку, записану мовою цільової аудиторії. Решта треків залишаються незмінними [2]. Термін переозвучування інколи використовується як синонім дубляжу. Однак переозвучування також включає інтралінгвальну постсинхронізацію, тобто запис оригінальних діалогів фільму у студії [1].

Проблема локалізації в перекладі є особливо актуальною у сфері сучасного кінематографу. Як зазначає Дж. Д. Сандерсон, переклад відбувається не між словами, а між культурами. Текст сприймається як невід’ємна частина світу, а не як ізольований мовний уривок. Отже, процес перекладу розглядається як міжкультурний трансфер, який визначається ступенем престижу вихідної і цільової культур, а також їх взаємними відносинами [8]. Як стверджує Л. Роу, локалізація – це переклад у прозорому, вільному, «невидимому» стилі, яка використовується задля мінімізації «чужинності» оригінального тексту [6]. Дубльовані фільми часто здаються глядачам, не перекладеними продуктами, а абсолютно новими кінострічками. Часто дубльований фільм перестає бути «чужоземним» і стає просто фільмом. Таким чином, на міжнародному ринку оригінал фільму функціонує як транснаціональний декультурний продукт; він стає сировиною, яку слід повторно вписати в різні культурні контексти країн-споживачів за допомогою дубляжу.

Серед основних методів перекладу фільмів субтитри передбачають найменше втручання

в оригінал; іншими словами, це найбільш нейтральний, мінімально опосередкований метод. Саме субтитри сприяють відчуттю іноземної мови, настрою і зануренню в іншу культуру більше, ніж будь-який інший метод перекладу, адже переклад оригінальної звукової доріжки та діалогів не порушується, як при дубляжі. Окрім того, справжні голоси персонажів не лише полегшують розуміння діалогів, але й дають важливі підказки про статус, клас і взаємовідносини героїв [3]. Хоча довжина діалогів суттєво скорочується через внутрішній характер субтитрів, більшість втраченого можна компенсувати, слухаючи оригінал чи за допомогою різноманітних невербальних засобів комунікації.

Як зазначає А. Ремель, субтитри можна означити як перекладацьку практику, яка полягає у поданні письмового тексту, як правило, в нижній частині екрану, який «намагається переказати» оригінальний діалог персонажів, а також дискурсивні елементи, що зображені на екрані (літери, вставки, графіті, написи, плакати тощо) та інформацію, що міститься на саундтреках (пісні, голоси за кадром). У деяких мовах, наприклад японській, субтитри до кінопродуктів подаються вертикально і, як правило, відображаються праворуч на екрані [7].

Усі кінопродукти, які містять субтитри, зазвичай складаються з трьох основних компонентів: вимовленого слова, зображення та субтитрів. Взаємодія цих трьох компонентів, здатність глядача читати як зображення, так і написаний текст з певною швидкістю, а також фактичний розмір екрану визначають основні характеристики аудіовізуального продукту. Субтитри повинні відображатися синхронно із зображенням та діалогом, забезпечувати зрозумілість діалогу та залишатимуться на екрані досить довго, щоб глядачі могли їх прочитати [10].

Субтитри – це один з найкращих способів перекладу не лише з точки зору вартості, адже набагато дешевше задовольнити зростаючі потреби кіноринку, надаючи субтитри, які є більш дешевими та простішими у виробництві, але й тому, що для глядачів у країнах, які використовують субтитри, економічні переваги на другому місці; на першому ж – збереження автентичності оригінального виробництва [4]. Для цих глядачів субтитри є більш автентичним методом перекладу, ніж дубляж.

Проте очевидним недоліком субтитрів є значне скорочення оригінального тексту, яке виникає в процесі перекладу. Підраховано, що при перекладі та створенні субтитрів, втрачається близько 20% оригінального тексту, а в деяких випадках і до 50%. Часто перекладач не тільки перекладає з мови оригіналу на цільову мову, але й вирішує, які фрагменти опустити і які не несуть смислового навантаження для цільової аудиторії [1].

Проаналізувавши українські субтитри до фільму «Зелена книга», було виявлено 24 невідповідності, які можна класифікувати наступним чином:

- Одруківки;
- Неправильна транслітерація;
- Лексичні неточності;
- Орфографічні помилки;
- Технічні невідповідності.

Під час аналізу українських субтитрів до кінострічки було виявлено 5 одруківок, які викликані людським фактором і не мають негативного впливу на загальне розуміння тексту, а саме: *Ten to one, you slap this moolie out – Тесять до одного що ти ляснеш цього тупа*. Замість *Тесять* слід читати *Десять*); *You have a very narrow assessment of me, Tony – У Вас звужені судження про мене, Тоні*. У цьому прикладі можна побачити, що пропущений пробіл між словами *про та мене*; *How could you not know this music? – Як Ви можете не знати цю музику?* Замість *можете* слід читати *можете*, як і в наступному прикладі, *You'd quite like her. Во трохи схожі з нею*, замість *Во* слід читати *Ви*.

Наступний клас невідповідностей це неправильна транслітерація, яку спричинило хибне розуміння правил перекладу власних назв. Виявлено 8 таких невідповідностей, а саме: *As always, a very special thanks to Mr. Jules Podell for having us out – Як завжди особлива подяка містеру Жюлю Поделлу за те що він з нами*. За правилами транслітерації слід перекладати ім'я Жюлю Поделлу як Джулсу Поделлу. Схожу неточність можна побачити у прикладі *Hey, Gorman – Ей, Гормане*. За правилами української транслітерації, англійська літера G повинна транслітеруватися як І, отож правильна транслітерація цього прізвища – це *Горман*. *Kentucky, North Carolina, Tennessee, and on down through the Delta – Кентукі, Північна Кароліна, Теннесі і аж до Дельти*. У цьому прикладі пропущене подвоєння букви «с» в українському варіанті, тому *Tennessee* слід транслітерувати як *Теннессі*; схоже пропущене подвоєння букв у репліках *We should really get going soon if we expect to get to Pittsburgh by dinner – Нам варто вирушати, якщо хочемо до вечора бути в Пітсбурзі до вечора* та *Chubby Checker – Чаббі Чекер* у словах *Пітсбург* та *Чаббі* відповідно. *Aretha*

Franklin – Арета Франк. Це ім'я слід транслітерувати як *Арета Франклін* згідно з правилами транслітерації. *And can you see to it that there's a bottle of Cutty Sark – І простежте щоб в моєму номері була пляшка Клаті Старк*. Щодо цього прикладу, то вірогідно причиною такої транслітерації була неуважність перекладача або одруківка, тому правильна транслітерація бренду *Cutty Sark* буде *Катті Сарк*.

Аналізуючи субтитри було виявлено 9 лексичних неточностей, а саме вживання русизмів, дослівного перекладу та калькування: *It's good money – Це добрі гроші*. У цьому прикладі використано неточний переклад, тому натомість краще вжити словосполучку *хороший заробіток*; *You are so lucky – Ти такий везунчик*. Слово *везунчик* – це русизм, тому його варто замінити на український еквівалент *щасливчик*; *Like in the only way the word is ever used – В єдиному можливому сенсі використання цього слова*. У цьому прикладі ми бачимо одразу 2 помилки – це одрук і неточний переклад. Цю репліку варто б було перекласти *В єдиному значенні цього слова*; *"Tony the Lip" may be a little... worldly for them – Тоні Лін може видатися трохи... мирським для них*. Слово *мирський* слід замінити на *практичний* або *приземлений*, адже слово *мирський*, як противага до *секулярного*, не підходить по контексту; *It was a pleasure, Mr. Loscudo, really – Для мене це задоволення, містере Лоскудо*. Цей приклад висвітлює мінуси дослівного перекладу, оскільки переклад слова *pleasure* – *задоволення*, зовсім не вписується в контекст, а радше означає *честь*, тому і кінцевий переклад «для мене це за честь...» має логічний смисл у контексті; *48 White Castle burgers all in one sitting – Сорок вісім бургерів "Білий Замок" за один присід*. Слово *присід* це калька, яку слід замінити на *присід*, або ж на *за одним разом*; *So the boys in the kitchen whipped up a special menu – in honor of our guest – Хлопці на кухні збили спеціальне меню в честь нашого гостя*. Слово *збили* також не вписується в контекст і навіть вводить в оману глядачів і перешкоджає розумінню контексту. Отож правильний відповідник буде *склали*, чи більш розмовний варіант *зляпали*. Окрім того, згідно чинного правопису, в українській мові правильно говорити *на честь*, а не *в честь*; *We need a Brillo Pad to wash these dishes with – Нам потрібна мочалка щоб помити посуд*. У цьому прикладі ми також бачимо вживання русизму, а саме слова *мочалка*, яке слід замінити на українське слово *губка*; *I'm gonna drink for two months – Піду в запой на два місяці*. Тут також використаний русизм *запой*, замість якого варто вжити українським відповідник *заній*; *It says right here, "Cozy as your own home." – Але пише, що тут Козі – ваш рідний дім*. Ще один приклад дослівного перекладу, який кардинально змінює суть і вводить глядача в оману. Правильний переклад фрази *Cozy as your own home* буде *затишно, як дома*.

	88	00:09:08,890 --> 00:09:13,110
		Ні, Копа закрита на ремонт. Тож йому потрібне щось на кілька місяців
	89	00:09:13,130 --> 00:09:16,410
		Пан "великий перець". Тратиш, тратиш, тратиш
- No.		
184	90	00:09:16,430 --> 00:09:18,890
00:09:10,241 --> 00:09:11,941		Досить, тату. Підлога була в плісняві
The Copa's closing for repairs,		
185	91	00:09:18,910 --> 00:09:20,880
00:09:11,943 --> 00:09:13,911		Треба було її замінити
so he just needs something		
for a couple of months.		
186	92	00:09:21,730 --> 00:09:24,690
00:09:22,153 --> 00:09:25,254		В нього стільки знайомих.
All the people he knows, he'll		Він швидко щось знайде
find something in no time.		

Рис. 1. Невідповідність оригінального тексту та субтитрів

Також під час аналізу субтитрів, було виявлено 2 орфографічні помилки: *I'll put 'em under the mattress* – Я кластиму їх під матрац. Оригінальне слово «mattress» слід писати як *матрац*. *I'm eating potato chips* – Я їм картопляні чипси. Згідно з чинним правописом, в словах іншомовного походження після букви «ч» пишемо «и» (так зване «правило дев'ятки»), тому слово «chips» має єдине правильне написання *чипси*.

Інколи при створенні субтитрів виникають технічні збої, в результаті яких у тексті можуть виникнути деякі огріхи, такі як розсинхронізація субтитрів та екранного діалогу, опущення деяких реплік чи, навпаки, поява зайвих, як це показано на рисунку 1.

У цьому прикладі ми бачимо, що між двох оригінальних реплік, в українських субтитрах з'являються дві «зайві», які не вписуються ні у зміст, ні у смисл. Тому можна зробити висновок, що вони потрапили у текст через технічний збій.

Висновки і пропозиції. Разом зі стрімким розвитком та поширенням аудіовізуальної продукції виникла гостра її доступності для широкого кола споживачів. Найменш трудозатратним способом перекладу такої продукції є субтитри, які передбачають найменше втручання в оригінальний текст. Тому саме субтитри сприяють відчуттю справжнього занурення у мову оригіналу, її настрій та культуру. Проаналізувавши українські субтитри до кінострічки Пітера Фареллі «Зелена книга», було виявлено кілька неточностей, які своєю чергою було поділено на 5 категорій: одруківки, хибна транслітерація, лексичні і технічні неточності та орфографічні помилки. Загалом можна зробити висновок, що якість субтитрів до вищезгаданої кінострічки є доволі високою, а наявних помилок в українському тексті можна було б позбутися після кваліфікованого літературного редагування.

Список літератури:

1. Bogucki L. Perspectives on Audiovisual Translation / L. Bogucki // Peter Lang, 2010. – 206 p.
2. Chaume F. Audiovisual Translation: Dubbing / F. Chaume // Routledge, 2020. – 208 p.
3. Cintas J.D. New Trends in Audiovisual Translation / J.D. Cintas // Multilingual Matters, 2009. – 216 p.
4. Cintas J.D. Voiceover and dubbing / J.D. Cintas, P. Orero // Amsterdam: John Benjamins, 2010. – 445 p.
5. Pinto S.R. Audiovisual Translation: Theoretical and methodological challenges / S.R. Pinto // John Benjamins Publishing Company, 2018. – 146 p.
6. Raw L. Translation, Adaptation and Transformation / L. Raw // A&C Black, 2012. – 240 p.
7. Remael A. Audiovisual Translation: Subtitling / A. Remael, J.D. Cintas // Routledge, 2014. – 284 p.
8. Sanderson J.D. Focusing on Audiovisual Translation Research / J.D. Sanderson, C. Botella-Tejera // Universitat de València, 2019. – 240 p.
9. Szarkowska A. Forms of Address in Polish-English Subtitling / A. Szarkowska // Peter Lang, 2013. – 248 p.
10. Tveit J.E. Translating for Television: A Handbook in Screen Translation / J.E. Tveit // JK Publishing, 2005. – 140 p.

References:

1. Bogucki L. (2010) Perspectives on Audiovisual Translation. Peter Lang, 206 p.
2. Chaume F. (2020) Audiovisual Translation: Dubbing: Routledge, 208 p.
3. Cintas J.D. (2009) New Trends in Audiovisual Translation. Multilingual Matters, 216 p.
4. Cintas J.D. (2010) Voiceover and dubbing. Amsterdam: John Benjamins, 445 p.
5. Pinto S.R. (2018) Audiovisual Translation: Theoretical and methodological challenges. John Benjamins Publishing Company, 146 p.
6. Raw L. (2012) Translation, Adaptation and Transformation. A&C Black, 240 p.
7. Remael A. (2014) Audiovisual Translation: Subtitling. Routledge, 284 p.
8. Sanderson J.D. (2019) Focusing on Audiovisual Translation Research. Universitat de València, 240 p.
9. Szarkowska A. (2013) Forms of Address in Polish-English Subtitling. Peter Lang, 248 p.
10. Tveit J.E. (2005) Translating for Television: A Handbook in Screen Translation. JK Publishing, 140 p.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-47>

УДК 81'255.4:004.032.6

Шийка Ю.І., Креховецька К.І.

Національний університет «Львівська політехніка»

АНАЛІЗ АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ АУДІОВІЗУАЛЬНОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ОСНОВІ ФІЛЬМУ ВЕСА АНДЕРСОНА «ГОТЕЛЬ «ГРАНД БУДАПЕШТ»

Анотація. Стрімкий розвиток мультимедійних засобів, їх поширення та доступність призвів до їх постійного використання у повсякденному житті, що своєю чергою зумовило поширення аудіовізуальної продукції. У статті означено аудіовізуальну продукцію як полісеміотичну, тобто як таку, що подає інформацію не лише через текст, але й за допомогою зображень та музики. Зроблено короткий огляд технік перекладу, які застосовуються до продукції такого штибу та окреслено переваги та недоліки субтитрування та дубляжу. У цій статті зроблено спробу порівняти оригінальний англійський сценарій кінофільму «Готель «Гранд Будапешт» з українськими субтитрами та виявити причини неточностей перекладу за допомогою розробленого чіткого шаблону для розрізнення та систематизації відхилень від оригінального тексту.

Ключові слова: аудіовізуальна продукція, дубляж, субтитрування, полісеміотичність, перекладацькі техніки.

Shyika Yuliia, Krekhovetska Kateryna

Lviv Polytechnic National University

ANALYSIS OF THE ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION OF AUDIOVISUAL PRODUCTS BASED ON WES ANDERSON'S FILM "THE GRAND BUDAPEST HOTEL"

Summary. The rapid development of multimedia, its availability and accessibility have resulted in the constant use of these technologies in everyday life. This phenomenon caused a wide spread of audiovisual products. In the article, the scientific researches on audiovisual products and the challenges of translation have been reviewed. Audiovisual products have been defined as polysemiotic, i.e. as products that present information not only through text but also through images and music. To make a full and professional translation, all information that is received through different channels should be synchronized and has to comply with the rules and restrictions. Such restrictions have caused arguments that subtitles cannot be referred to as a proper translation, but an adaptation of the original text. A brief review of translation techniques applied to audiovisual products has been made and the advantages and disadvantages of subtitling and dubbing have been outlined. It has been noted that poor translation can make a negative impact on the audience and can create a negative impression about an audiovisual product. Despite some disadvantages, dubbing and subtitling are the most common and accepted methods of audiovisual translation. Different types of subtitles have been described. In this article, a comparison of the original English script of the film "The Grand Budapest Hotel" and Ukrainian subtitles has been made. The reasons for translation inaccuracies have been identified; deviations from the original text have been distinguished and systematized. Four main factors that influenced the accuracy and quality of Ukrainian subtitles in the film "The Grand Budapest Hotel" have been identified.

Keywords: audiovisual products, dubbing, subtitles, polisemiotic, translation technics.

Постановка проблеми. Сучасні мультимедійні технології сприяють швидкому та широкому поширенню аудіовізуальної продукції як національної, так й іноземної. Це явище викликало гостру потребу у якісному перекладі такої продукції. Аудіовізуальний переклад – це переклад полісеміотичних текстів, представлених на екрані для масової аудиторії [7]. Мультимедійні продукти, такі як фільми, документальні фільми, серіали тощо, перекладаються іншими мовами, задля охоплення ширшої аудиторії та збільшення їх популярності та споживання. Аудіовізуальні матеріали можна перекласти за допомогою субтитрів або дубляжу. Незалежно від того, який метод застосований, переклад вихідного тексту повинен здійснюватися шляхом впровадження ряду різноманітних прийомів перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання перекладу аудіовізуальної продукції, його особливостей та проблем стало об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед них можна виокремити наукові праці Н. Абабілової, Г. Денисової, Н. Матківської, Г. Андерсона, М. Де Марко, Г.Л. Де Роса, М. Коріуса та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність дослідження зумовлена тим, що вперше було проведено аналіз англо-українського перекладу аудіовізуальної продукції на основі кінофільму фільму «Готель «Гранд Будапешт».

Мета статті. Головною метою статті є шляхом контрастивного аналізу порівняти оригінальний англійський сценарій кінофільму «Готель «Гранд Будапешт» з українськими субтитрами та виявити причини неточностей перекладу за допомогою розробленого чіткого шаблону для розрізнення та систематизації відхилень від оригінального тексту.

Виклад основного матеріалу. Для перекладу аудіовізуальної продукції використовується широкий термінологічний спектр: екранний переклад, переклад фільмів, мультимедійний переклад. Завдяки своїй інклюзивності, термін аудіовізуальний переклад найбільш широко використовується як в індустрії, так і в перекладацьких дослідженнях.

Професор та лінгвіст Хорхе Діаз-Сінта із Університетського коледжу в Лондоні та Пілар Орро, перекладознавиця в Автономному університеті Барселони, у своїх роботах розрізняють два

основні підходи до перекладу аудіовізуальної продукції [5]: переозвучування та субтитрування. У першому випадку вхідні звукові дані передаються на слух цільовою мовою шляхом вставки нового звукового супроводу. При субтитруванні відбувається перехід від розмовного до письмового дискурсу, а діалог та інші мовленнєві елементи передаються на екран в письмовому вигляді. В рамках цих двох комплексних підходів можна встановити подальші класифікації методів або моделей аудіовізуального перекладу.

В субтитруванні прийнято розрізняти міжмовні та внутрішньомовні моделі. Внутрішньомовні моделі включають в себе субтитри мовою оригіналу, що дозволяє використовувати їх як і для вивчення іноземних мов, так і для кращого сприйняття аудіовізуальної продукції людям вадами слуху. Під час субтитрування телепередач, що транслюються в прямому ефірі, субтитри для людей із вадами слуху можна створити за допомогою голосового набору тексту – техніки, за допомогою якої спеціалізоване програмне забезпечення для розпізнавання мови перетворює оригінальний діалог у субтитри [6]. Окрім цього, серед класифікованих моделей субтитрів розрізняють театральне субтитрування – проєкцію субтитрів над сценою для оперних чи драматичних вистав, а також фансаб – фанатські аматорські субтитри, які створюють шанувальниками певного жанру і зазвичай є у вільному доступі в Інтернеті [5].

Аудіовізуальна продукція – полісеміотична, тобто інформація передається не лише через текст, а й за допомогою зображень, жестів, інтонації, музики тощо. Щоб отримати повноцінний переклад, всі матеріали, що надходять через різні канали, повинні синхронізуватися, відповідати нормам та обмеженням. Крім того, текст має просторові обмеження, це обумовлено розмірами екрану: підзаголовок повинен містити максимум два рядки, від 32 до 41 символів у рядку, інакше глядачі не зможуть прочитати через обмеження в часі. Для того, щоб відповідати таким обмеженням, репліки персонажів скорочуються приблизно на 25%. При цьому текст позбавляють так званого «шуму», тобто інформації, яка може призвести до непорозуміння або зменшити ефективність тексту [2]. Внаслідок цих обмежень, деякі перекладаознавці стверджують, що субтитри є адаптацією вихідного тексту, а не перекладом [9].

Вирізняють дві найбільш широковживані міжмовні моделі переозвучування – дублювання та закадровий голос. Перекладач Ф. Шом вважає дубляж типом аудіовізуального перекладу, який складається із заміни оригінальної доріжки діалогів у фільмі (або будь-якому іншому виді аудіовізуальної продукції) іншою доріжкою, на якій перекладені діалоги записані мовою перекладу [3]. Дубляж часто асоціюється із фонограмою, і саме це порівняння підкреслює необхідність синхронізації перекладеного діалогу з артикуляцією дійових осіб на екрані. Однак не у всіх випадках дубляжу потрібна артикуляційна синхронізація, наприклад, коли персонаж (чи оповідач) знаходиться за межами кадру. На відміну від дубляжу, при переозвучуванні звукова доріжка не замінюється, а перекривається: оригінал та перекладені доріжки діалогу одночасно подаються цільовому глядачеві. При цьому гуч-

ність оригінальної доріжки суттєво зменшена, хоча все ще чутна.

Загалом слід зазначити, що одне із завдань дубляжу полягає в синхронізації губ, оскільки саме це робить кінцевий продукт правдоподібним для цільової аудиторії. Тому завдання перекладачів полягає не лише у перекладі, але й у пристосуванні діалогів до жестів та рухів губ акторів. Зазвичай особливу увагу звертають на губні приголосні, голосні низького та високого підняття, щоб запобігти комунікативному шуму та фонетичній синхронії [2]. Наслідком цієї адаптації є продумані псевдоспонтанні фрази; письмовий текст, який намагається наслідувати спонтанність усного дискурсу. Цей текст повинен виконуватися акторами дубляжу, роль яких полягає у наданні тексту найвищого ступеню достовірності, модулюючи інтонацію та імітуючи тон акторів в оригіналі [2].

Стрімкий розвиток технічних засобів доступних сучасним перекладачам зумовлений вкоріненням цифрових технологій не тільки в науці, а й у повсякденному житті та поширенням аудіовізуальної продукції. Варто зауважити, що найбільш очевидні зміни виявляються у збільшенні кількості та подовженні рядків, скороченні часу експозиції субтитрів і зростання швидкості читання, що, безумовно, суттєво вплинуло на спосіб здійснення фактичної передачі мовлення.

Різноманітні мультимедійні елементи можуть відігравати ключову роль, коли мова йде про глибше вивчення культури різних країн та їх звичаїв. Візуальні деталі на екрані автоматично передають культурні норми: оточення, вбрання та зовнішність персонажів, жести та міміка. При перекладі різноманітних засобів масової інформації, аудиторія, що взаємодіє із результатом кінцевого перекладу, може сприймати зміст у звуковій чи письмовій формі рідною мовою, і одночасно реагувати на ті ж візуальні елементи, наявні в оригінальній версії, як і носії мови-джерела перекладу. Крім того, іноземна аудиторія може брати участь у глобальному дискурсі, який часто створюється тоді, коли певні аудіовізуальні продукти стають особливо успішними та рекламуються у засобах масової інформації.

Якщо йдеться про труднощі тлумачення культурних феноменів, зазвичай виникає потреба локалізації перекладу із врахуванням культурних особливостей. Постає питання як перекласти терміни, притаманні певній країні чи нації. При перекладі унікальних понять з мови оригіналу, які не мають відповідників у мові перекладу, перед спеціалістами постає завдання знайти спосіб досягнення подібного значення при перекладі. Переклади висловів та гра слів часто спричиняють труднощі, оскільки вони не тільки пов'язані з культурою чи безпосередньо зі сценою на екрані, але часто містять історичний чи соціальний контекст. Якщо дубльована або субтитрована версія аудіовізуальної продукції міститиме таку фразу без мовної та культурної адаптації до мови перекладу, то виникне ймовірність того, що певні сцени або неправильно трактуватимуться цільовою аудиторією, або загалом унеможливлять розуміння матеріалу [6].

Окрім того, варто зазначити чому за певних умов в аудіовізуальному перекладі застосовують-

ся різні техніки перекладу. Субтитрування та дубляж пропонують різне розуміння мови фільму. Переваги та недоліки дубляжу та субтитрування при аудіовізуальному перекладі досліджуються багатьма науковцями, серед яких Г. Готліб, Л. Перез-Гонзалес, Ж.Л. Де Роса, С. Лавіоса та інші. Ф. Карамітроглу підсумовує розвідки науковців у галузі перекладу аудіовізуальної продукції та окреслює такі переваги та недоліки субтитрування та дубляжу [8]:

– Субтитрування є більш дидактичним способом аудіовізуального перекладу, ніж дубляж, оскільки аудиторія безпосередньо взаємодіє із іноземною культурою та мовою. Загалом, у країнах, де переважно використовується субтитрування, рівень володіння іноземними мовами вищий.

– Дубляж надає більшій достовірності кінцевому продукту, оскільки його можна зрозуміти безпосередньо, а деякі культурні явища адаптують або замінюють, щоб зробити їх більш зрозумілими для цільової аудиторії.

– До недоліків дубляжу можна віднести унеможливлення оцінити акторську гру та голоси героїв в оригіналі, оскільки дубляж пропонує більш штучний та повністю позбавлений спонтанності кінцевий продукт.

– Слабкою стороною субтитрів є їх негативний вплив на візуальну складову аудіовізуального продукту. Вони заважають глядачу зосередитися на зображенні, а натомість спрямовують його увагу на текст. Окрім цього, при застосуванні техніки субтитрування, немає змоги відтворити такі лінгвістичні варіації, як акцент, інтонація чи будь-які інші просодичні елементи мовлення. Варто також зазначити, що дубляж здатний наслідувати мовні варіації, але результат може суттєво відрізнятись від оригіналу, що спричиняє втрату автентичності.

– Дубляж є більш правдоподібним для глядачів, але набагато дорожчий, ніж субтитри, а процес дублювання – ресурсо- та часозатратним. Виробники короткометражної продукції надають перевагу субтитруванню.

– Субтитри передбачають семіотичну зміну (перехід з усного на писемне мовлення), і саме тому неминуче спотворюють оригінальне повідомлення, коригуючи його відповідно до часових та просторових обмежень. В окремих випадках субтитрування повністю позбавляє оригінал супроводу.

– При дублюванні перекладений матеріал замінюють для досягнення синхронізації, тому результат може неповністю відповідати оригіналу.

Як і субтитри, так і дубляж – це сфери, в яких для досягнення високої якості перекладу потрібно володіти професійним рівнем навичок. Неякісний переклад спричинить негативний вплив на аудиторію та може повністю зіпсувати враження про аудіовізуальний продукт. Незважаючи на вищезазначені недоліки, дублювання та субтитрування є найбільш розповсюдженими та прийнятими методами аудіовізуального перекладу, оскільки їх переваги вагоміші.

Завдяки комплексному підходу було виокремлено чотири головні чинники, що вплинули на точність та якість українських субтитрів до кінофільму «Готель «Гранд Будапешт»:

1. Ідіоматичні конструкції.
2. Вульгаризми.
3. Локалізація перекладу.
4. Перекладацька некомпетентність.

Ідіоми часто стають серйозними перепонами в перекладі, особливо для недосвідчених перекладачів. Оригінал сценарію написаний вкрай красномовно та містить велику кількість яскравих стилістичних засобів і словесних конструкцій, які не мають аналогів в українській мові. В англійському тексті можемо знайти фразу: “To my surprise, he was *distinctly taken aback*.” Українською вона була перекладена як: “На мій подив, він *явно не чекав такого* питання.” Безсумнівно, головний посил автора можна зрозуміти в українській версії, та вдаючись до більш літературного перекладу, ідіому *was taken aback* можна було б тлумачити як «він був приголомшений».

Іншим прикладом недосконалого ідіоматичного перекладу є репліка одного із героїв: “had left me, as the expression goes, “*Gespannt wie ein Flitzebogen*,” that is, on the edge of my seat”. У вітчизняному перекладі “*on the edge of my seat*” буквально передано як “*в напруженому очікуванні розв’язки*”. Набагато вдалішим та влучнішим є український фразеологічний еквівалент “*як на голках*”.

Розглянемо оригінальний вислів “*In the small hours of the evening of 19 October*”. Сталий вислів “*in the small hours*” використовується для позначення відрізка часу після півночі до світанку. Існує український фразеологізм “*глупа ніч*”, що описує аналогічний часовий проміжок, але в перекладі “*in the small hours*” зустрічаємо як “*Пізно ввечері*”.

Звертаючись до неточностей перекладу спричинених вульгаризмами, варто зауважити, що фільм «Готель «Гранд Будапешт» вийшов на вітчизняні екрани із віковим обмеженням 14+. Це обумовлене значною кількістю ненормативної лексики та кримінальними арготизмами, що трапляються в оригіналі. З огляду на це, нелітературна мова оригінальних персонажів була частково замінена допустимими українськими відповідниками.

Під час тлумачення фрази «*Call the goddamn plumber!*» перекладники вдалися до перекладацької граматичної трансформації, а саме опущення. Тому в українській версії тотожним висловом є «*Подзвони нарешті сантехніку!*». Граматична трансформація опущення була використана і під час перекладу репліки *You can't arrest him simply because he's a bloody immigrant*. – Ви не можете арештувати його лише за те, що він *емігрант*.

«*What's wrong with you, you goddamn snitch?*» ця фраза використовувалась в діалозі головного героя Мосьє Густава Х із співкамерниками у в'язниці. – Український переклад фрази «*Та що з тобою таке, інформаторе паскудний?*». «Інформаторе» не відображає стилістичного забарвлення, закладеного в «*goddamn snitch*». Задля збереження стилістичної цілісності діалогу в перекладі, було б доцільно застосувати арготизм «*стукач*» чи «*базікало*».

В спробах адаптувати переклад до культурних звичаїв цільової аудиторії, мовознавці вдаються до найрізноманітніших перекладацьких технік

та задіють різноманітні види трансформацій. Яскравим підтвердженням цього є переклад репліки «Rabbit, salad? Mmm. Pouilly-Jouvet '52, plus a *split of the brut*. – Кролик, салат? Пуйї-Жюве 52 року, плюс *чвертку бруту*.» Оригінальне «a *split of*» не прив'язане до жодної конкретної одиниці виміру об'єму, а тому може інтерпретуватись по-різному: «крапля», «дециця», тощо.

В англійському сценарії зустрічається фраза «Which way to the *safe house*?» Серед українських відповідників *safe house* – укриття, схованка, притулок. Та саме кривка є найбільш стилістично влучним еквівалентом. Український переклад в субтитрах: «Де наша *кривка*?»

Часто перекладачам доводиться відступати від оригіналу не лише задля локалізації кінцевого продукту. Різні системи вимірювання закордоном та в Україні можуть завадити аудиторії повноцінно засвоїти матеріал із першоджерела. Тому «They only had the *half-ounce*.» трансформувалась в українську «У них було лише 15 *мілілітрів*.» Для зручності глядачів англійські унції перерахували в розрахунок на більш звичні нам міліграми.

Щоб розглянути хиби спричинені непрофесійністю перекладача варто звернутись до наступного уривку із сценарію: “A number of years ago, *while suffering from a mild case of "Scribe's Fever,"* a form of neurasthenia common among the intelligentsia of that time..” – «Багато років тому, потерпаючи від легкого нападу *лихоманки Скрайба*, виду неврастенії, поширеного в колах інтелігенції тих часів». «*Scribe*» – це архаїчний іменник, який використовувався для позначення особи, яка копіює документи, особливо в часи до винайдення друкарства. В поданому контексті

«*Scribe*» використовується для сатири невдалих спроб пера тогочасної інтелігенції. Тому більш точним перекладом є “лихоманка писаки”.

Вдаючись до дослівного перекладу, лінгвіст ризикує натрапити на підводні камені під час тлумачення окремих рядків. Наприклад «Each month, his emissary, known as *Deputy Kovacs*, arrived to review the books and convey messages on behalf of the mysterious proprietor.» Запропонований нам український відповідник «депутат Ковакс» є наслідком саме дослівного перекладу. З огляду на контекст, «*заступник Ковакс*» є оптимальним варіантом зміненого формулювання.

Висновки і пропозиції. Переклад аудіовізуальних продуктів є одним з ключових елементів міжнародної та міжкультурної комунікації. Окрім того, численні дослідження доводять позитивний вплив використання аудіовізуальних продуктів на оволодіння іноземними мовами. Переклад аудіовізуальної продукції – це складне завдання, що вимагає певного підходу та професійних навичок. Навіть прості бесіди, які не несуть смислового навантаження, повинні відтворюватись цільовою мовою чітко і точно, з дотриманням засад культури та етикету цільової аудиторії. Позаяк існує обмеження у просторі та часі, то субтитри повинні відповідати чітким критеріям задля комфорту глядачів та адекватного сприйняття кінопродукту. Разом тим слід звернути увагу на те, що субтитри також повинні синхронізуватись зі звуком та зображенням, що відображаються на екрані. Що стосується дубляжу, то текстам, які використовуються при перекладі аудіовізуальної продукції, слід мати однакову довжину з оригіналом.

Список літератури:

1. Bogucki L. Perspectives on Audiovisual Translation / L. Bogucki // Peter Lang, 2010. – 206 p.
2. Bravo, J.M. A New Spectrum of Translation Studies / J.M. Bravo // Universidad De Valladolid, 2004. – Pp. 215–216.
3. Chaume, F. Translating nonverbal communication in dubbing / F. Chaume // Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1997. – Pp. 315–326.
4. Cintas J.D. Audiovisual Translation: Subtitling / J.D. Cintas, A. Remael // New York: Routledge, 2014. – P. 9.
5. Cintas J.D. Voiceover and dubbing / J.D. Cintas, P. Orero // Amsterdam: John Benjamins, 2010. – 445 p.
6. Eco U. Mouse or Rat? Translation as Negotiation / U. Eco // London: Weidenfeld & Nicolson, 2003. – P. 110.
7. Gottlieb H. Multidimensional Translation: Semantics turned Semiotics / H. Gottlieb // Copenhagen: MuTra, 2005. – P. 13.
8. Karamitroglou F. Towards a Methodology for the Investigation of Norms in Audiovisual Translation: the Choice between Subtitling and Revoicing in Greece / F. Karamitroglou // Rodopi, 2000. – 300 p.
9. Pinto S.R. Audiovisual Translation: Theoretical and methodological challenges / S.R. Pinto // John Benjamins Publishing Company, 2018. – 146 p.
10. Sanderson J.D. Focusing on Audiovisual Translation Research / J.D. Sanderson, C. Botella-Tejera // Universitat de València, 2019. – 240 p.

References:

1. Bogucki L. (2010) Perspectives on Audiovisual Translation. Peter Lang, 206 p.
2. Bravo J.M. (2004) A New Spectrum of Translation Studies. Michigan: Universidad De Valladolid, pp. 215–216.
3. Chaume F. (1997) Translating nonverbal communication in dubbing. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 315–326.
4. Cintas J.D., Remael A. (2014) Audiovisual Translation: Subtitling. New York: Routledge, 284 p.
5. Cintas J.D., Orero P. (2010) Voiceover and dubbing. Amsterdam: John Benjamins, 445 p.
6. Eco U. (2003) Mouse or Rat? Translation as Negotiation. London: Weidenfeld & Nicolson, pp. 110–111.
7. Gottlieb H. (2005) Multidimensional Translation: Semantics turned Semiotics. Copenhagen: MuTra, pp. 13–15.
8. Karamitroglou F. (2000) Towards a Methodology for the Investigation of Norms in Audiovisual Translation: the Choice between Subtitling and Revoicing in Greece. Rodopi, 300 p.
9. Pinto S.R. (2018) Audiovisual Translation: Theoretical and methodological challenges. John Benjamins Publishing Company, 146 p.
10. Sanderson J.D., Botella-Tejera C. (2019) Focusing on Audiovisual Translation Research. Universitat de València, 240 p.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-48>

УДК 81'276:811.111'25:791

Шийка Ю.І., Мацько А.Б.

Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НАЗВ КІНОФІЛЬМІВ

Анотація. Назва фільму виконує не лише репрезентативну функцію, а також є метонімічним відображенням всього кінофільму, зміст та особливості якого представлені одним словом або фразою. Тож, назва є одним із факторів, що визначають, чи зацікавиться аудиторія фільмом чи захоче знайти про нього якусь додаткову інформацію та врешті-решт подивитися його. Можна стверджувати, що назва фільму нагадує рекламний слоган продукту і має свої типові риси. Окрім того, назва повинна контекстуально відповідати сюжету, а також бути формально та семантично привабливою. Як правило, заголовок є стислим і зазвичай використовує різні мовні засоби, такі як ідіоми або гру слів, щоб привернути увагу. Багато назв також оперують натяками чи метафорами, які діють як загадки, які під силу розгадати лише тим, хто переглядає певний фільм. У статті розглянуто категорії назв фільмів та стратегії їх перекладу. Зроблено аналіз перекладу англійських назв фільмів українською мовою на основі назв ста кінострічок, представлених на веб-сайті Кіно-театр.ua.

Ключові слова: назва кінофільму, аудіовізуальна продукція, локалізація, адаптація, стратегії перекладу.

Shyika Yuliia, Matsko Andrii
Lviv Polytechnic National University

PECULIARITIES OF TRANSLATION OF MOVIE TITLES

Summary. A film title performs not only a representative function but also is a metonymic reflection of the whole film, the content and features of which are represented by one word or phrase. Therefore, a film title is one of the factors that determine whether the audience is interested in the film, wants to find some additional information about it and eventually watch it. It can be argued that a film title resembles an advertising slogan of a product and has its typical features. Besides, the title should be contextually relevant to the plot, as well as be formally and semantically attractive. Usually, the title is concise and frequently uses various expressions, such as idioms or puns, to draw attention. Many titles also use hints or metaphors that act as riddles that only those who watch a particular movie can solve. In the article, the categories of film titles and strategies for their translation have been considered. An analysis of the translation of English-language film titles into Ukrainian has been made. It has been concluded that a successful translation involves the reproduction of specific features of the source text in the target text to allow the latter to function for the purpose intended by the author of the original text. In the case of film titles, the most important thing is not to preserve the semantic content, but rather to keep an attractive phrase that is easy to remember and represents the plot. Such a translation can be referred to as "commercial" because it is focused on achieving a certain marketing and commercial success of the film. In this case, the translator acts as an intermediary between the source and target texts. Film title domesticators should always take into account the interests of the target audience, its cultural, religious and worldview peculiarities.

Keywords: film title, audiovisual product, localization, adaptation, translation strategies.

Постановка проблеми. Сьогодні кінематограф є однією з найбільш затребуваних сфер ринку послуг. Популярність фільму часто багато в чому визначається його назвою, адже ефектним заголовком набагато легше зацікавити глядача, ніж описом сюжету. Назва є своєрідною запорукою успіху, і її ефективне сприйняття відразу позначається на касових зборах. Переклад назви фільму – складне та відповідальне завдання. Такий переклад можна назвати «комерційним», адже він орієнтований на досягнення певного маркетингового, комерційного успіху фільму. При цьому перекладач повинен виступати як посередник між текстами мовою оригіналу і мовою перекладу. Адаптація назви художнього твору або кінофільму завжди повинна брати до уваги специфіку цільової аудиторії, її культуру, релігію та світогляд загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання перекладу назв кінофільмів, його особливостей та проблем стало об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед них можна виокремити наукові праці Е. Балору, Л. Богущького, О. Капустіної, П. Ланга, К. Сіннер, Т. Яхнюк та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність дослідження зумовлена існуючими неточностями у перекладі назв кінострічок, яких в майбутньому вдасться уникнути, взявши до уваги попередній досвід перекладу.

Мета статті. Головною метою статті є розглянути основні категорії назв кінострічок та шляхом аналізу виявити найбільш поширені стратегії перекладу, проаналізувати переклад назв англійських фільмів українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Одне з найактуальніших питань перекладу аудіовізуальної продукції – це переклад назв фільмів. З одного боку, локалізація продуктів різниться від ринку до ринку. Основною причиною перекладу назви кінопродукту є те, що, по-перше, цільова аудиторія краще розуміє про що йтиметься у фільмі, а по-друге, локалізатори, чи то пак, перекладачі, візьмуть до уваги місцеву специфіку у сфері ідеології, релігії, гендеру чи культури. З іншого боку, переклад назв простіший у менш канонічних жанрах. Оригінальні назви фільмів та сучасні назви серіалів зберігаються частіше, ніж у ми-

нулому. Назви мультфільмів, як правило, перекладаються, іноді цілком вільно. Документальні фільми зазвичай перекладають буквально. Зрештою, аудіовізуальний режим також впливає на вибір. Фільми із субтитрами частіше зберігають свої оригінальні назви, тоді як дубляж надає перевагу перекладеним назвам [2].

У більшості випадків назви фільмів не можна перекласти буквально. Часто це трапляється через культурні відмінності, каламбури чи ідіоми, які не мають відповідників у цільовій мові. Хоча з іншого боку, якщо назву перекладають дослівно, може виникнути ще більше непорозуміння, і потенційна аудиторія може скласти хибне враження про кінопродукт. Як приклад можна навести кінострічку «One Flew over the Cuckoo's Nest» режисера Кена Кізі. Назва майже буквально перекладена українською «Пролітаючи над гніздом зозулі». Загалом, можна стверджувати, що це хибний переклад, адже слово «Cuckoo» в англійській мові позначає не лише гніздового перелітного птаха, але й використовується як синонім до слова «божевільний», «ненормальний». Виходячи із сюжету фільму, можна стверджувати, що «Cuckoo's Nest», тобто «гніздо зозулі» позначає психіатричну лікарню. Однак, некоректний переклад радше неприемний виняток, аніж тенденція. Серед численних кінофільмів з «непростими» назвами зустрічаємо цікаві переклади, як от «Some Like it Hot» (досл. Дехто любить гаряче) – «У джазі тільки дівчата»; «Woman of Affairs» (у цьому випадку слово «Affairs» можна хибно інтерпретувати як «роман», «любовна історія») – «Жінка справи» [1; 8].

Загалом назви фільмів відіграють роль посередника між виробником та споживачем, адже назва ідентифікує фільм. Означення фільму необхідне на всіх етапах виробництва кінопродукту, починаючи від першого рядка сценарію і закінчуючи рецензією в журналі або на інтернет-порталі. Назва допомагає зрозуміти нескінченний потік трейлерів, статей, новин та імен, допомагає структурувати терабайти інформації про фільм та все, що з ним пов'язане [3].

Якщо назва фільму написана рідною мовою глядачів, усі ці функції реалізуються без особливих проблем. Але коли фільм беруть у прокат закордоном, його необхідно перекласти мовою цільової аудиторії. Разом з тим слід зазначити, якщо переклад неякісний, вищезазначені функції не будуть реалізовані або будуть реалізовані лише частково. Причиною можуть стати труднощі, з якими стикається перекладач під час перекладу назв фільмів. Працюючи над назвою фільму, перекладач створює кілька синонімічних варіантів назви кінострічки, які зазвичай відрізняються лише смисловими акцентами та благозвучністю [3; 10]. Також доволі часто складність перекладу полягає в підборі досить короткого аналогу оригінального заголовка, зберігаючи стилістичну єдність, і близькості смислового змісту перекладу та оригіналу. Саме на цьому моменті часто виникають помилки, оскільки інколи з різних причин назви фільмів вимагають подальшого розширення та пояснення, однак перекладач не може вийти за рамки кількох слів. Наприклад, «The Assassination of Richard Nixon» – «Вбити президента. Замах на Річарда Ніксона». Назви фільмів, які складаються

з двох-трьох речень, ніхто ніколи не запам'ятає, ними буде незручно користуватися [6].

Загалом компанії-дистриб'ютори розглядають фільм як продукт чи товар, тому кіновиробники прагнуть зробити його справжнім хітом. Одним із способів досягти цього – це яскрава, цікава та інтригуюча назва, яку легко запам'ятати, як от «Music and Lyrics» – «Зник з очей, то геть із чарту», замість дослівного «Музика та слова». Саме такі назви кінострічок приваблюють велику аудиторію: «Employee of the Month» – «Побачення моєї мрії». Разом з тим не варто забувати про точність перекладу, який не порушуватиме стилістичної гармонії назви, однак зробить її привабливою для глядачів. Однак, у деяких випадках реалії мови оригіналу, тобто нееквівалентну лексику, якої немає в мові тієї чи іншої цільової аудиторії, можна зустріти у назвах кінофільмів, як от «Trainspotting» (хобі, що полягає у спостереженні за поїздами та записом їхніх номерів) – «На голці». У таких випадках перекладач намагається виразити реалію такими мовними засобами, щоб зробити її зрозумілою потенційним глядачам та прийнятною з точки зору їхньої культури. Інколи неточна інтерпретація реалії може призвести до помилки у назві кінострічки, а відтак і до хибного сприйняття кінопродукту [5].

Переклад назви фільму починається з аналізу загального сюжету та його розкриття у назві фільму. Тільки у такий спосіб можна вирішити, яку стратегію застосовувати для коректної інтерпретації назви. Загалом, назву кінострічки можна адаптувати до будь-якого конкретного жанру, як от «Thursday» – «Кривавий четвер», «Ouija» – «Віджа. Смертельна гра», «Eliza Graves» – «Будинок проклятих» [4].

У нашому дослідженні було проаналізовано 300 англійських назв кінострічок та їх еквіваленти українською мовою. Розглядалися фільми таких жанрів, як комедія (100 фільмів), жахи (100 фільмів), бойовики (100 фільмів), які були відібрані з веб-сайту Кіно-театр.ua. Усі назви фільмів були категоризовані за трьома критеріями:

- 1) структура назв;
- 2) стилістичні особливості;
- 3) метод перекладу.

У дослідженні спершу було досліджено структури заголовків. Було виявлено, що усі назви кінострічок поділяються на 4 типи, а саме:

1. Однокомпонентна структура: «*The Equalizer*», «*RoboCop*», «*Transcendence*», «*Everly*», «*Ouija*», «*Stretch*», «*The Signal*», «*Gotham*», «*Jessabelle*», «*Salem*», «*The Strain*»;

2. Двокомпонентна структура: «*The Maze Runner*», «*Gone Girl*», «*John Wick*», «*The November Man*», «*Into the Storm*», «*The Imitation Game*», «*Left Behind*», «*Eliza Graves*»

3. Структура словосполучення: «*Sin City: A Dame to Kill For*», «*Jack Ryan: Shadow Recruit*», «*Night at the Museum: Secret of the Tomb*», «*Teenage Mutant Ninja Turtles*», «*Planes: Fire & Rescue*», «*Life After Beth*», «*Postman Pat: The Movie*»

4. Структура складової речення: «*She's Funny That Way*», «*This Is Where I Leave You*», «*We'll Never Have Paris*», «*How to Make Love Like an Englishman*», «*A Million Ways to Die in the West*», «*Where the Devil Hides*», «*How to Get Away with Murder*», «*It Comes at Night*»

Схематичний розподіл назв досліджуваних кінострічок представлено на рисунку 1.

Рис. 1. Структурний розподіл назв кінострічок

Джерело: розроблено авторами

Проаналізувавши способи перекладу, локалізовані назви кінострічок було поділено на 6 груп, а саме:

1. Описовий переклад, який передає значення лексичної одиниці у формі фрази. Такий тип перекладу застосовується до фразеологічних одиниць, термінів, нееквівалентної лексики (реалій) та неологізмів: *“Ted”* – “Третій зайвий”, *“LOL”* – “Літо . Однокласники. Кохання”, *“As Above, So Below”* – “Париж. Місто мертвих”, *“Unfriended”* – “Видалити з друзів”, *“Beyond The Reach”* – “Тра на проживання”, *“Stretch”* – “Драйвер на ніч”, *“Lost River”* – “Як упіймати монстра”, *“Non-Stop”* – “Повітряний маршал”, *“Ride Along”* – “Шалений патруль”.

2. Дослівний переклад – спосіб передачі денотативного значення лексичної одиниці мови-джерела без збереження звукової чи орфографічної форми, але із відтворенням її структурної моделі: *“Voice from the Stone”* – “Голос з каменю”, *“Atomic Blonde”* – “Атомна блондинка”, *“13 Reasons Why”* “13 причин чому”, *“The Girl on the Train”* – “Дівчина у потягу”.

3. Транскодування – переклад шляхом відтворення звукової графічної форми мови-джерела за допомогою цільової мови: *“Frank”* – “Френк”, *“Rio 2”* – “Ріо 2”, *“Annie”* – “Енні”, *“Gothem”* – “Готем”.

4. Трансформація, тобто зміна структурної форми мовних одиниць з метою досягнення автентичності в перекладі: *“This is 40”* – “Кохання подорослому”, *“Ouija”* – “Віджа: Смертельна гра”, *“Sin City: A Dame to Kill For”* – “Місто гріхів 2: Жінка, заради якої варто вбивати”, *“California Scheming”* – “Відв'язна Каліфорнія”, *“The Purge: Anarchy”* – “Судна ніч 2”, *“Where the Devil Hides”* – “Рука Диявола”, *“Through Chemistry”* – “Хімія кохання”.

5. Жанровий переклад – один із найбільш поширених видів перекладу назви кінострічки, який співвідносить назву із конкретним жанром: *“Ouija”* – “Віджа. Смертельна гра”, *“Gone Girl”* – “Загублена”, *“Left Behind”* – “Залишені”, *“Unfriended”* – “Видалити з друзів”, *“A Most Wanted Man”* – “Наднебезпечний”, *“Jack Ryan: Shadow Recruit”* – “Джек Раян: Теорія хаосу”, *“Lost River”* – “Як упіймати монстра”, *“Non-Stop”* – “Повітряний маршал”.

Рис. 2. Способи перекладу назв кінострічок

Джерело: розроблено авторами

6. Семантичний переклад, який за допомогою зміни або додавання лексичних елементів та введення ключових слів фільму розширює семантичне поле назви: “*The Maze Runner*” – “Той, що біжить лабіринтом”, “*Sin City: A Dame to Kill*” – “Місто гріхів 2: Жінка, заради якої варто вбивати”.

Результати аналізу способів перекладу назв кінострічок представлено на рисунку 2.

Без сумніву назва фільму тісно пов'язана із сюжетом. Загалом, назва повинна визначати головну тему кінопродукту, яка стає орієнтиром усього, що відбувається на екрані. Однак, в деяких випадках значення назви вислизає від глядача навіть після перегляду кінофільму. Переважно така ситуація виникає при некоректному перекладі. Беручи до уваги потенційне зацікавлення кінострічкою міжнародною аудиторією, автори сценаріїв зазвичай намагаються не використовувати дражливих елементів, щоб уникнути

ти можливих непорозуміннь у площині міжкультурної комунікації [7].

Висновки і пропозиції. Отже, успішний переклад передбачає відтворення в тексті цільової мови тих особливостей тексту мови-джерела, які дозволяють останньому функціонувати з метою, передбаченою автором оригінального тексту. У випадку з назвами фільмів не завжди найбільш значущим є дотримання інформативної цінності, тобто семантичного змісту. Слід визнати, що найбільш важливим є збереження привабливої форми, яка легко запам'ятовується, а також відповідність назви сюжету фільму. Часто перекладачі стикаються з лінгвістичними обмеженнями, що вимагає значного ступеня творчості з їхнього боку. Зусилля перекладачів дуже часто оцінюються не лише на основі перекладу цільовою мовою. Це результат міжкультурного обміну та потоку інформації з-за кордону до певної країни (наприклад, України).

Список літератури:

1. Bogucki L. Perspectives on Audiovisual Translation / L. Bogucki // Peter Lang, 2010. – 206 p.
2. Bravo J.M. A New Spectrum of Translation Studies / J.M. Bravo, W.J. Hutchins // Universidad De Valladolid, 2004. – 392 p.
3. Cintas J.D. New Trends in Audiovisual Translation / J.D. Cintas // Multilingual Matters, 2009. – 216 p.
4. Faiq S. Discourse in Translation / S. Faiq // Routledge, 2018. – 242 p.
5. Gottlieb H. Multidimensional Translation: Semantics turned Semiotics / H. Gottlieb // Copenhagen: MuTra, 2005. – P. 13–15.
6. Lee T.-K. Applied Translation Studies / T.-K. Lee // Macmillan International Higher Education, 2017. – 178 p.
7. Pinto S.R. Audiovisual Translation: Theoretical and methodological challenges / S.R. Pinto // John Benjamins Publishing Company, 2018. – 146 p.
8. Raw L. Translation, Adaptation and Transformation / L. Raw // A&C Black, 2012. – 240 p.
9. Sanderson J.D. Focusing on Audiovisual Translation Research / J.D. Sanderson, C. Botella-Tejera // Universitat de València, 2019. – 240 p.
10. Sinner C. Translation in the Digital Age: Translation 4.0 / C. Sinner // Cambridge Scholars Publishing, 2020. – 257 p.

References:

1. Bogucki L. (2010) Perspectives on Audiovisual Translation. Peter Lang, 206 p.
2. Bravo J.M., W.J. Hutchins (2004) A New Spectrum of Translation Studies. Michigan: Universidad De Valladolid, 392 p.
3. Cintas J.D. (2009) New Trends in Audiovisual Translation. Multilingual Matters, 216 p.
4. Faiq S. (2018) Discourse in Translation. Routledge, 242 p.
5. Gottlieb H. (2005) Multidimensional Translation: Semantics turned Semiotics. Copenhagen: MuTra, pp. 13–15.
6. Lee T.-K. (2017) Applied Translation Studies. Macmillan International Higher Education, 178 p.
7. Pinto S.R. (2018) Audiovisual Translation: Theoretical and methodological challenges. John Benjamins Publishing Company, 146 p.
8. Raw L. (2012) Translation, Adaptation and Transformation. A&C Black, 240 p.
9. Sanderson J.D., Botella-Tejera C. (2019) Focusing on Audiovisual Translation Research. Universitat de València, 240 p.
10. Sinner C. (2020) Translation in the Digital Age: Translation 4.0. Cambridge Scholars Publishing, 257 p.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-49>

УДК [316.77:004.77:7.04:616.98-036.21]"20"

Крохмальний Р.О., Крохмальна С.Р.
Львівський національний університет імені Івана Франка

ВІДЕОКОНТЕНТ СОЦМЕРЕЖ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ (ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ, ДИДАКТИЧНИЙ І МИСТЕЦЬКИЙ КОНЦЕПТИ)

Анотація. Автори статті пропонують спробу аналізу окремих концептів відеоконтенту першого року пандемічних обмежень (березень 2020 – березень 2021 рр.). Ознаки функціонального концепту сформовано умовами карантину, вони зазнавали змін залежно від маркерів функціонування у соцмережі. Дидактичний концепт зумовлений одномоментно організованим велетенським простором дистанційного навчання на усіх рівнях. В його межах реалізовано чи не найбільше цікавих комунікативних навчальних акцій. Мистецький концепт зумовлений потребою віртуалізації творчих спроб учасників глобальної комунікації. Підставою для формування гіпотез і висновків цього дослідження стали окремі відеоматеріали, розміщені в рамках відповідного періоду в Youtube, Facebook, Instagram, Tik-Tok, Telegram. Динамічне середовище соціальних мереж не дає можливості формувати константи традиційного розуміння відеоматеріалу, оскільки сам об'єкт дослідження періодично зазнає метаморфоз різного гатунку, тому єдиним вірогідним методологічним засобом стала концептуалізація відеоконтенту і його комунікативного поля.

Ключові слова: відеоконтент, соціальні мережі, дистанційне навчання, пандемія, мистецький образ, автор, концепти комунікації, комунікативне поле.

Krokhmalnyi Roman, Krokhmalna Sofia
Ivan Franko National University of Lviv

SOCIAL MEDIA VIDEO CONTENT DURING THE PANDEMIC (FUNCTIONAL, DIDACTIC, AND ARTISTIC CONCEPTS)

Summary. The contributors offer herein an attempt of analysing certain video content concepts of the first year of pandemic restrictions (March 2020 – March 2021). The functional concept attributes shaped by the quarantine conditions underwent changes depending on the participants' acquisition of technological competences, awareness of the implementation of a common communication channel, quantitative characteristics of a feedback, frequency of video material release, and other markers of functioning in a social network. The didactic concept is driven by the instantly organized huge distance learning space at all levels. Within its framework the most interesting communicative learning activities have been realized. This concept and learning communication as such has undergone the most extensive transformations, marked not only by quantitative indicators, but also by changes in the methodological principle of interaction between participants. The pandemic year experience testifies both to the improvement of previously acquired methods of distance communication and to the emergence of completely new forms and methods, which may represent the first signs of learning communication of the near future. The artistic concept is determined by the need of virtualizing the creative endeavours of participants in global communication. The authorial self in the pandemic virtual space has not been deprived of the opportunity to receive a direct response from the consumers of aesthetic content, yet it has received limitations in terms of requirements of the social network communication algorithm. The artistic image of video content gains a kind of acceleration in relation to its creation, viewing and feedback. Members of artistic communities and the recipients of artistic content sometimes have mutually opposing goals – from replacing the real scene in the virtual space to creating a simulacrum of the virtual world. Several videos posted within the relevant period on Youtube, Facebook, Instagram, Tik-Tok, Telegram provided grounds for the development of hypotheses and derivation of conclusions in this study. The dynamic environment of social networks does not allow establishing any constants in the default understanding of video materials since the study object itself is periodically subjected to various metamorphoses. Hence, the conceptualization of video content and its communicative field was the only possible methodological tool.

Keywords: video content, social media, distance learning, pandemic, artistic image, author, communication concepts, communicative field.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 стала серйозним випробуванням для усієї цивілізації. Усі галузі діяльності людини зазнали трагічного виклику, ще не подоланого на час написання статті. Роль відеоконтенту в соціальних мережах зростає пропорційно до швидкості поширення відео (вдосконалення технічних можливостей гаджетів та швидкості поширення Інтернету), разом із тим, засновники соцмереж-гігантів уже давно [йде мова про ви-

ступ 2019 року засновника Facebook Марка Цукерберга URL: <https://about.fb.com/news/2019/04/f8-2019-day-1/>] передбачають зростання ролі відеоматеріалу, створюють можливості для його динамічного поширення і спільного перегляду та обговорення. Пандемічні умови спричинили вибух уваги до онлайн-комунікації в соцмережах, а відеоконтент став ледь не єдиним рятівним засобом для представників багатьох професій і видів діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адаптації людства до життя в умовах карантинних обмежень спричинило появу цілого ряду досліджень. Відзначимо своєрідну «першу ластівку у фаховому обговоренні зруйнованого навчання» [10, с. 5] – колективну монографію [10], де автори спробували здійснити первинний аналіз ситуації, що склалася упродовж 2020 року. Хоч відеоконтент як такий (А. Досенко, О. Жигаліна, О. Кузнецова, Л. Мальцева, Ю. Доброносорова, його застосування з навчальною метою (Н. Ямшинська, Н. Сейко, Т. Батюта, Г. Поточняк) стали об'єктом досліджень ще у доепідемічний час, окремо виділимо дослідження психологічних особливостей навчальної комунікації епідемічного часу (В. Панок, І. Марухіна, Д. Романовська, В. Кремень, М. Слюсаревський, Л. Найдьонова, О. Вознесенська), лінгвістичний погляд на українські соцмережі (Л. Белей, С. Зайцева, В. Шпитальний, О. Синюта, А. Захарченко, А. Комнацька, С. Чемеркін, О. Коневщинська, В. Коптюрова); розгляд рис комунікації у зв'язку із розбудовою інформаційного суспільства (А. Гусев, Н. Довгань, О. Івачевська, Н. Малеева, І. Петренко); окреслення кризових комунікацій в умовах пандемії (О. Тодорчук, О. Скорук, S. Wedziuk); аналіз культурно-мистецької комунікації в карантинних обмеженнях (М. Чумаченко, Є. Буцикіна). Окрім того, численні дослідження у окресленому колі питань відображені в багатьох онлайн-конференціях, семінарах, які «вибухнули» під впливом раптово оголошеного карантину.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Перші спроби аналізу особливостей комунікації людської цивілізації в умовах пандемії COVID-19 позначили зміну кількісних характеристик («частота відвідування Facebook та YouTube зростає до 30%, при цьому ці мережі стали «основним каналом розваг та соціалізації») [1]. Гіпотетично уже на початку дослідження можемо передбачити зміну якісних параметрів соціальних мереж щодо різних їх маркерів, при цьому візьмемо до уваги функціональні ознаки (оскільки змінилася мета застосування віртуального середовища, виникли потреби вдосконалення комунікації із використанням відеоконференційного зв'язку), дидактичні ознаки (відеоконтент отримав статус головного комуніката в глобально переорієнтованому форматі), мистецькі ознаки (користувачі, які масово переходять у світ виключно віртуальної комунікації, зберігають властивість до художньо-образного, творчо активного світосприймання, а тому, мистецький світогляд, припускаємо, отримує нові можливості).

Мета статті – дослідження окремих особливостей відеоконтенту соціальних мереж в умовах пандемії COVID-19 із використанням елементів концептуального аналізу явища віртуальної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Відеоконтент як явище соціальних мереж привернув до себе посилену увагу із збільшенням швидкості доступу до Інтернет. Кінець 2010-тих років засвідчив зростання явища відеоблогінгу (а відтак і зростання ознак поширення відеоконтенту), а тому і збільшення його присутності у різних соцмережах [8].

Функціональне розширення можливостей блогу як такого пов'язуємо із розвитком технічних можливостей користувачів, а також і з технологічними можливостями самих соцмереж.

Г. Поточняк ще у доепідемічний час відзначила і важливість «використання блогів в процесі навчання», і «використання мікроблогів», оскільки, на думку дослідниці, мікроблоги мають «високий ступінь взаємодії студентів», а це – «один із способів розвитку комунікативних навичок» [13, с. 185]. В умовах жорсткого карантину усе навчання стало дистанційним, а така комунікація – чи не єдиною.

В. Кухаренко та В. Бондаренко виділяють важливі типи взаємодії («студент-контент, студент-студент та студент-викладач») в рамках онлайн-навчання і приходять до висновку про те, що «наявність кожного з цих типів взаємодії, коли воно істотно інтегровано у навчальний процес, забезпечує необхідні результати навчання» [10, с. 11]. Безальтернативна дистанційна освіта в умовах карантину, на відміну від її змішаної форми доепідемічного періоду, дала змогу для апробації різних форм віртуальної комунікації. Для поширення досвіду, обміну думками щодо проблем і ситуацій упродовж 2020 року проведено велику кількість вебінарів та веб-конференцій. Саме у цьому віртуальному середовищі сформувалися підходи до розуміння функціонального концепту онлайн відеоконтенту в соціальних мережах.

Популярний серед української педагогічної спільноти проект «На урок» [веб-сторінка (<https://naurok.com.ua>), ФВ-сторінка (<https://www.facebook.com/naurok.com.ua>), Telegram-канал (<https://t.me/naurok>), і Youtube-канал (<https://www.youtube.com/c/НаУрок/> тощо)]. Заснований ще у 2017 році, цей проект ставить собі досить амбітну мету («об'єктивно висвітлювати сучасний освітній процес та вивести його на якісно новий рівень.» [URL: <https://naurok.com.ua/page/about> дата звернення 30.04.2021]). Кількісні характеристики усіх ресурсів цього проекту з початком пандемії, цілком прогнозовано – із сучасної точки зору, мали зростання і частотності розміщення контенту (в т.ч. і відео), і зростання кількості переглядів. Найчастіше переглядали користувачі відеоматеріал Youtube – «Використання сервісу Zoom для проведення дистанційних занять» (опублікований 25 березня 2020 р., через менш ніж два тижні після початку локдауну). При аналізі елементів зворотнього зв'язку (чат, маркери пропорції лайків-дизлайків) можна переконатися у вчасності, доцільності зазначеного онлайн-відео, схвальні відгуки приводять до висновку не лише про попит на такий контент, але і вказують на цілком усвідомлену мотивацію користувачів щодо застосування об'єкта відеоконікації за його призначенням.

Як наслідок, дидактичний і функціональний концепти відеоконтенту отримали повноцінну підтримку і від Міністерства освіти і науки України (численні циркуляри, методичні семінари і тренінги онлайн), і від освітянських спільнот різного рівня. Один із висновків щодо повноцінного функціонування віртуального навчального середовища сформували В. Кухаренко та В. Бондаренко, визнавши ключовою вимогою навчаль-

ної комунікації – відповідну до викликів високу кваліфікацію викладача («Підготовка такого фахівця вимагає напруженої праці з розробки дистанційного курсу протягом понад двох місяців») [10, с. 11–12]. Звичайно, твердження щодо терміну підготовки дистанційного курсу має гіпотетичний кількісний вимір, проте для розуміння функціонального концепту відеоконтенту в навчальному процесі, переконливо можемо передбачити і більшій термін, оскільки викладач так чи інакше буде змушений у процесі навчальної комунікації діяти гнучко, підлаштовуючи відеоконтент залежно від потреб віртуального середовища.

Особливості мистецького концепту спробувала актуалізувати Є. Буцикіна, відзначивши появу в умовах епідемічних обмежень «великої кількості нових майданчиків для перегляду та купівлі творів мистецтва, безліч лекцій, обговорень і воркшопів, низки експериментальних арт-проектів. (...) об'єднує всі ці проекти перебування онлайн (частково або повністю)» [4]. Методологічно важливим є твердження Ю. Доброносової про те, що «найяскравіші відеоблоги з'являються на прикордонні масмедіа і мистецтва й уможливлені масовим поширенням цифрових технологій і розвитком соціальних мереж» [6, с. 90]. Таким чином, сучасне мистецтво і прискорене динамічною соціальною комунікацією естетичне сприймання пересічного реципієнта, бурхливі швидкості життя на межі віртуального і реального світів, метаморфози художнього образу в межах такої своєрідної лімінальної зони – ось, на нашу думку, каталізатори сучасної мистецької свідомості в умовах віртуальної комунікації.

Як приклади, один із сучасних проектів «Rangram — мистецький онлайн-простір, в якому презентуватимуть українське візуальне мистецтво, а також займатимуться питаннями авторського права» [URL: <https://supportyourart.com> дата звернення 30.04.2021], або численні Youtube-канали українських театрів із відео-трансляціями old-записів чи сучасних онлайн постанов [9]. При перегляді таких онлайн-проектів користувач соцмереж отримує хоч і обмежені алгоритмами соціальної комунікації, проте в міру технологічних причин якісно інші віртуальні можливості досягнути естетику художнього образу, реалізувати свою оцінку явищ мистецької дійсності з допомогою інструментів зворотнього зв'язку.

Є. Буцикіна відзначила Instagram як «ключову платформу для комунікації, мережування та комерційної діяльності галерей і художників за умов, коли фізичні простори зачинені» і ви-

ділила один із методів «взаємодії різних сторінок та користувачів» – «запуск хештегу» і, на думку дослідниці, «таких хештегів уже чимало: #artinthetimeofcorona, #artinquarantine, #quarantineart, #isolationart, #covidart та #covid19art тощо» [4]. Авторське «я» в умовах пандемічного віртуального простору хоч і не втратило можливості отримувати безпосередню реакцію споживачів естетичного контенту, проте набуло обмежень з т. зору вимог алгоритму комунікації соціальних мереж. Художній образ відеоконтенту отримує своєрідне прискорення щодо свого створення, перегляду і зворотнього зв'язку. Представники мистецьких спільнот і реципієнти мистецького контенту мають іноді взаємно протилежні цілі – від заміщення реальної сцени у віртуальному просторі до створення симулякра віртуального світу наяву.

Висновки і пропозиції. Відеоконтент соціальних мереж – сучасне динамічне комунікаційно-естетичне явище. В умовах карантину це явище отримало нові умови функціонування в різних галузях діяльності людини. Ознаки функціонального концепту сформовано умовами карантинних обмежень, зазнавали змін залежно від набуття учасниками відеокомунікації технологічних компетенцій, усвідомлення реалізації єдиного каналу комунікації, кількісних характеристик зворотного зв'язку, частотності публікації відеоматеріалу, інших маркерів функціонування у соцмережі. В його межах реалізовано чи не найбільше цікавих комунікативних навчальних акцій. Цей концепт і навчальна комунікація як така зазнали найбільш масштабних перетворень, позначених не лише кількісними показниками, але й зміною методологічного принципу взаємодії. Мистецький концепт відеоконтенту сформував свої вимоги і можливості для учасників віртуальної комунікації, відкрив безмежний горизонт для творення художнього образу, позначив межі для зворотнього зв'язку, але й проявив ностальгію за відчуттям реального світу.

Досвід пандемічного року засвідчує зміну технологічних вимог до компетентностей фахівців, збільшення швидкості сприймання контенту (із зниженням якості усвідомлення естетики художнього образу), утвердження відеоконтенту як одної із найбільш поширених і переконливих динамічних форм комунікації у соціальних мережах. Окреслені ознаки дають підстави для гіпотези про зародження нових форм і методів глобальної комунікації, які можуть стати першими рисами віртуальної комунікації близького майбутнього, що потребує свого окремого уважного дослідження.

Список літератури:

- 3 Tips for Nonprofit Organizations During the COVID-19 Pandemic. URL: <https://www.marketingmaven.com/2020/06/16/3-tips-for-nonprofit-organizations-during-the-covid-19-pandemic/> (дата звернення: 30.04.2021).
- Korri Bishop. How COVID-19 Has Changed Social Media Trends (Як COVID-19 змінив тренди соціальних медіа). URL: https://www.classy.org/blog/how-covid-19-trends/?utm_source=paid_npotechforgood&utm_medium=email&utm_campaign=evergreen (дата звернення: 30.04.2021).
- Wedziuk S. Komunikacja w czasie koronawirusa. URL: <https://www.pb.pl/komunikacja-w-czasie-koronawirusa-989043> (дата звернення: 30.04.2021).
- Буцикіна Є. Мистецький світ в умовах пандемії: нові формати. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/art-world-and-pandemia.html> (дата звернення: 30.04.2021).
- Гусев А. Комунікативні технології інформаційного суспільства : монографія. Кіровоградський : Імекс-ЛТД, 2020. 142 с.
- Доброносова Ю. Медіакультурна специфіка відеоблогінгу як практики медіакомунікації. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2019. Випуск 23. С. 85–91.

7. Кремень В.Г. Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19 : інтернет-посібник. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2020. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719827/> (дата звернення: 30.04.2021).
8. Крохмальний Р.О., Крохмальний Д.Р. Відеоблог як явище сучасної інтернет-комунікації (дискурсивні маркери і когерентність образу). *Молодий вчений*. 2018. № 8(1). С. 18–21.
9. Крохмальний Р.О., Крохмальна С.Р. Деякі концепти інтернет-комунікації в сучасному театральному мистецтві. *Молодий вчений*. 2020. № 4(1). С. 125–128.
10. Кухаренко В.М., Бондаренко В.В. Екстремне дистанційне навчання в Україні : монографія / За ред. В.М. Кухаренка, В.В. Бондаренка. Харків : Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. 409 с.
11. Панок В.Г. Результати дослідження психологічного стану учасників освітнього процесу в умовах пандемії COVID-19. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2021. № 3(1). С. 1–6.
12. Панок В.Г., Марухіна І.В. Романовська Д.Д. Психологічний супровід освіти в умовах пандемії. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2020. № 2(2). С. 1–7.
13. Поточняк Г.І. Використання відеоблогів на практичних заняттях з англійської мови. *Молодий вчений*. 2019. № 4. С. 182–185.
14. Тодорчук О. Комунікації під час пандемії : лекція. URL: <https://bazilik.media/komunikatsii-pid-chas-pandemii-lektsiia-oleksandra-todorchuka>
15. Чумаченко М.О. Дистанційне навчання як відповідь на виклики сучасності: культурно-мистецький аспект. *Культура і сучасність : альманах*. № 1. Київ : ІДЕЯ ПРИНТ, 2020. С. 43–50.

References:

1. 3 Tips for Nonprofit Organizations During the COVID-19 Pandemic. URL: <https://www.marketingmaven.com/2020/06/16/3-tips-for-nonprofit-organizations-during-the-covid-19-pandemic/>
2. Korrin Bishop. How COVID-19 Has Changed Social Media Trends (Yak COVID-19 zminyv trendy socialnyx media). URL: https://www.classy.org/blog/how-covid-19/?utm_source=paid_npt=paid_evergreen
3. Wedziuk S. Komunikacja w czasie koronawirusa. URL: <https://www.pb.pl/komunikacja-w-czasie-koronawirusa-989043> (accessed 30 April 2021).
4. Bucykina Ye. Mysteczkij svit v umovax pandemii: novi formaty [The art world in a pandemic: new formats]. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/art-world-and-pandemia.html>
5. Gusyev A. (2020) Komunikatyvni tehnologiyi informacijnogo suspilstva [Communication technologies of information society]. Kropyvnyczkyj: Imeks-LTD. (in Ukrainian)
6. Dobronosova Yu. (2019) Mediakulturna specyfika videoblogingu yak praktyky mediakomunikaciyi [Media-cultural specifics of video blogging as a practice of media communication]. *Visnyk Lvivskogo universytetu. Seriya filosofski nauky*, vol. 23, pp. 85–91.
7. Kremen V.G. (2020) Psychologiya i pedagogika u protydyi pandemii COVID-19 : internet-posibnyk [Psychology and pedagogy in counteracting the COVID-19 pandemic: an online guide]. Kyiv: TOV «Yurka Lyubchenka». URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719827/> (in Ukrainian)
8. Krokhalny R.O., Krokhalny D.R. (2018) Videoblog yak yavyshe suchasnoyi internet-komunikaciyi (dyskursyvni markery i kogerentnist obrazu) [Video blog as a phenomenon of modern internet communication (discursive markers and image coherence)]. *Molodyj vchenyj*, vol. 8(1), pp. 18–21.
9. Krokhalny R.O., Krokhalna S.R. (2020) Deyaki koncepty internet-komunikaciyi v suchasnomu teatralnomu mystecztvi [Some internet communication concepts in contemporary theatrical art]. *Molodyj vchenyj*, vol. 4(1), pp. 125–128.
10. Kuxarenko V.M., Bondarenko V.V. (2020) Ekstrene dystancijne navchannya v Ukrayini: monografiya [Emergency distance learning in Ukraine: Monograph]. Xarkiv: Vyd-vo KP «Miska drukarnya». (in Ukrainian)
11. Panok V.G. (2021) Rezultaty doslidzhennya psyxologichnogo stanu uchasnykiv osvitnogo procesu v umovax pandemii COVID-19 [The results of a study of the psychological state of participants in the educational process in a pandemic COVID-19]. *Visnyk Nacionalnoyi akademiiy pedagogichnyx nauk Ukrayiny*, vol. 3(1).
12. Panok V.G., Maruxina I.V., Romanovska D.D. (2020) Psyxologichnyj suprovid osvity v umovax pandemii [Psychological support of education in a pandemic]. *Visnyk Nacionalnoyi akademiiy pedagogichnyx nauk Ukrayiny*, vol. 2(2).
13. Potochnyak G.I. (2019) Vykorystannya videoblogiv na praktychnyx zanyattiyax z anglijskoyi movy [Using videoblogs in english classes]. *Molodyj vchenyj*, vol. 4, pp. 182–185.
14. Todorchuk O. Komunikaciyi pid chas pandemii: lekciya [Communications during a pandemic: a lecture]. URL: <https://bazilik.media/komunikatsii-pid-chas-pandemii-lektsiia-oleksandra-todorchuka>
15. Chumachenko M.O. (2020) Dystancijne navchannya yak vidpovid na vyklyky suchasnosti: kulturno-mysteczkij aspekt [Distance learning as a response to modern challenges: cultural and artistic aspect]. *Kultura i suchasnist: almanax*. Kyiv: IDEYA PRYNT, vol. 1, pp. 43–50.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-50>

УДК 82-9:004.774

Романюк Н.В., Кравчук С.М.
Запорізький національний університет

СТРУКТУРА САЙТУ «КНИГА ФАНФІКІВ» ЯК МАЙДАНЧИК ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ЖАНРУ ФАНФІКШЕНУ

Анотація. Досліджено структуру сайту «Книга Фанфіків» як майданчика для оприлюднення й розповсюдження творів у жанрі фанфікшену, виявлено основні навігаційні елементи сайту, а також окреслено змістове наповнення всіх його рубрик, зокрема «Фанфіки», «Автори», «Популярне», «Заявки», «Бети», а також підрубрик. Вивчено дефініції понять «фанфікшн» і «фанфік». Наголошено на жанрових особливостях фанфікшену як різновиду літературного контенту і як нового жанру постмодерної літератури. Виділено причини низької популярності українських спеціалізованих фан-сайтів: мовна ознака й мала кількість українських фікрайтерів (письменників у жанрі фанфікшену). До специфічних ознак сайту належить те, що тут відвідувачам тлумачать значення нових термінів «фанфік», «бета-рідер» та ін., а навігаційна система задовольняє потреби і авторів, і читачів, і потенційних редакторів твору.

Ключові слова: сайт, рубрикація сайту, жанр фанфікшену, фанфік, Книга Фанфіків, літературний контент.

Romaniuk Nataliia, Kravchuk Sofia
Zaporizhzhia National University

STRUCTURE OF A WEB SITE «FUNFIC BOOK» AS A PLATFORM FOR POPULARIZATION OF THE GENRE OF FANFICTION

Summary. The article examines the structure of the site “Fanfic Book” as a platform for the publication and distribution of works in the genre of fanfiction. The definitions of the concepts “fanfic” and “fanfiction” are studied. By fanfic we mean a piece of work written on the basis of a famous book or movie using their main characters, environment or other elements of a story. In the article there are highlighted features of the genre of fanfiction as a type of literary content and as a new genre of postmodern literature: amateur piece of work that derives from a popular fiction book (or movie) or is its alternative continuation, it is published more often on specialized fan sites including the site that is an archive of fanfiction with non-commercial works “Fanfic Book”, which is also the largest platform for publication of original works. The reasons for the low popularity of Ukrainian specialized fan sites are outlined: the language feature and the small number of Ukrainian fiction writers (writers in the genre of fan fiction). It is emphasized that the site contains the main rubrics “Fanfics”, “Authors”, “Popular”, “Requests”, “Betas”, and each of them has its own subsections with a navigation system that helps to find a work or author with certain preferences really quickly (genre, popularity, etc.). Subsections reveal the content of fan fiction, introduce authors and people-betas (editors) who are ready to help authors to improve the text of the work. The specific features of the site include the fact that the meanings of the new terms such as “fan fiction”, “beta-reader” and others are explained to the visitors. Such explanations are available for any of the marks – when you place the cursor on an unknown definition, an interpretation of the term is immediately shown. The authors’ works, which are written “from scratch” and are not tied to any of the possible characters from the popular pieces of works, are combined in the subsection “Originals”. Elements for search and navigation on the web site are sections “Fanfics search” and “Random work”, which help readers to choose fan fiction to their taste or to trust a random choice. The navigation system meets the needs of authors, readers and potential editors of the work. The analyzed web site with specific navigation system is a marketing tool, the task of which is to acquaint the guests of the site with its features, and to provide experienced users with a quick transition to the most popular sections of the site.

Keywords: web site, rubrics of a site, fan fiction genre, fanfic, Fanfic Book, literary content.

Постановка проблеми. Глобальна мережа дає безліч можливостей своїм користувачам, зокрема, вона пропонує розмаїття ресурсів, призначених власне сучасній літературній творчості. Проза та поезія – головні напрямки, на які розраховані письменницькі платформи. Літературні роди й жанри розвиваються, набувають нових ознак, адже людство постійно щось створює, а це дає поштовх новій формі життя в літературному просторі. Так і виокремився такий специфічний жанр, як фанфікшн (від англ. fan – фанат, прихильник, і fiction – художня література, вимисел). Незважаючи на те, що це відносно молодий жанр письменництва пострадянського простору, він із кожним роком набуває все більшої популярності й розповсюженості. І якщо традиційним формам літератури нада-

ються окремі платформи в інтернеті, то і фанфікшену, який без відповідного майданчика існувати не може, потрібне таке місце. Так, йому на допомогу приходять спеціалізовані ресурси для публікації, що забезпечують читацьку базу, оптимізоване налаштування й можливість зворотного зв'язку з аудиторією твору, що надходить до оприлюднення.

На теренах Гугл-пошуковика можна знайти декілька дійсно великих платформ із фанфікшену, які є популярними й дієвими, оскільки їхня структура особлива, що якнайкраще сприяє поширенню творів у жанрі фанфікшену та їхньому зручному читанню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературні онлайн-майданчики досліджували І. Капраль, Є. Нестерович, А. Гурдуз та ін. Так,

І. Капраль аналізує особливості функціонування найпопулярніших літературних електронних видань і сайтів: «ЛітАкцент», «Гоголівська академія», «Сумно?Ком», «Укр.Літ» [5]. Є. Нестерович зосередила свою увагу на інтернеті, який у сучасному літературному процесі є унікальним простором для самоорганізації та реалізації мистецьких, зокрема літературних проєктів. Дослідниця стверджує, що сучасна українська література майже не має місця в традиційному медіа-просторі, тому інтернет стає «єдиним доступним простором для комунікації авторів, видавців, критиків та читачів» [7]. Активними комунікативними майданчиками за останні роки стали сайти ЛітАкцент, Буквоїд, Читомо та ін.

Жанр фанфікшену теж не був об'єктом всебічного вивчення. В українському науковому середовищі про цю літературу лише починають писати. А. Гурдуз, О. Невестюк [3] уперше надають фанфікшену статусу автономного мистецького явища в жанровому спектрі літератури і тлумачать його як аматорський твір, який є похідним щодо популярних мистецьких, мультимедіатворів (переважно їхнім альтернативним продовженням) і матеріальним носієм якого частіше є спеціалізовані фан-сайти, зокрема «Книга Фанфіків» (далі – КФ). І. Березіна, І. Давиденко розглядають жанрові ознаки літератури фанфікшн у контексті її генологічних зв'язків із фольклором [1]. К. Ігошев аналізує літературу фанфікшн і виділяє наявні її класифікації [4]. Жанрова специфіка феномена «фанфікшн» була в центрі уваги М. Кузнецової [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У пост-радянському науковому світі ґрунтовно не вивчали і власне сайти фанфікшену як унікально структуровані літературні платформи, чим і зумовлена **актуальність** нашого дослідження.

Найбільшою платформою для розміщення авторських творів є «Книга Фанфіків» (ficsbook.com) – архів фанфікшену, сайт, присвячений некомерційним роботам та їхнім перекладам. Однак, як зазначено в розділі FAQ, офіційні видання та їхній переклад під це визначення не підпадають.

Деякі науковці (А. Денисова, А. Жилияєва) у своїх роботах розглядали авторські твори, подані на «Книзі Фанфіків», проте досліджували саме текстові складові, а сайти-майданчики залишилися поза увагою вчених. Оскільки фанфікшн – це новий жанр постмодерної літератури, який вирізняється з-поміж інших, то і структура відповідних спеціалізованих ресурсів також не є ординарною, тому їй потребують аналізу як ресурси, які адаптовані саме під фанфікшн.

Мета статті – виявлення структурних особливостей сайту «Книга Фанфіків» як функціонально важливого майданчика для оприлюднення й розповсюдження творів у жанрі фанфікшн. Завданням є: 1) окреслити особливості фанфікшену як різновиду літературного контенту; 2) виявити основні структурні та навігаційні елементи аналізованого сайту.

Виклад основного матеріалу. Під поняттям «фанфік» розуміємо «історію, написану шанувальниками будь-якого твору (наприклад, фільму, серіалу або книги), в якій використову-

ються персонажі, світ та інші елементи цього твору». Дослідниця А. Денисова також стверджує, що фанфік може становити собою продовження, передісторію, пародію, «альтернативний всесвіт», кросовер «переплетення» декількох творів тощо [2]. Водночас фанфіком може бути й абсолютно оригінальний твір, написаний автором і оприлюднений під грифом «фанфікшн». Відповідно, фанфіком у загальному розумінні можна вважати витвір сучасного аматорського письменницького мистецтва.

В українському кіберпросторі жанр фанфікшену представлений на таких сайтах: Фанфіки Українською Мовою (ФУМ) та Велика Книга Фанфіків (ВКФ), проте вони досі не набули достатньої популярності. На те є декілька причин. По-перше, власне українські твори можуть бути мовно доступними тільки аудиторії, що володіє українською, тоді коли російська мова все ж таки є більш розповсюдженою, що забезпечує ширше охоплення аудиторії, зокрема, територіально. По-друге, українських фікрайтерів (письменників у жанрі фанфікшену) суттєво менше, що також вплинуло б на кількість публікацій на власне українському ресурсі. Тож поки що одним із найоптимальніших варіантів для розміщення власних творів є «Книга Фанфіків», хоч він як міжнародний майданчик дає змогу публікуватися лише російською, про що зазначено у правилах сайту.

Перше, що показує Гугл, коли знайомить користувача із КФ, – оптимізована зовнішня структура сайту. На запит «Книга Фанфіків» або «фікбук» пошуковик у першому ж результаті відсилає на головну сторінку сайту з описом самого ресурсу і його внутрішнім рядком пошуку та пропонує відсилання на основні рубрики: «Рестрація», «Оріджинали», «Популярне», «Автор», а також ще два рандомних. Таке налаштування дає змогу користувачам одразу зрозуміти, які функції має сайт, і перейти на потрібні позиції безпосередньо зі сторінки Гуглу. Оптимізація не обійшла боком і пошук безпосередньо за назвами робіт. Наприклад, якщо в пошуковому зробити запит «Фанфік ... (назва)», то першою ж відповіддю найімовірніше буде посилання саме на запитувану роботу. Звісно, на випадок, якщо на сайті є декілька робіт зі схожими назвами, у результаті також прописується фендом (напрямок, оригінал, за яким написаний твір), та декілька вирізок з опису.

Переходячи на головну сторінку сайту, користувач має змогу ознайомитися з напрямками роботи ресурсу. Саме вона надає відвідувачам інформацію про те, що на КФ «Миллионы историй о твоих любимых персонажах», а «Фанфик – рассказ о героях известного фильма, книги, аниме, игры и т.д.». Нижче сайт уже сам пропонує зайти через пошуковий рядок фандомом, за яким користувач може хотіти прочитати роботу. Для нових гостей сайту запропоновано проілюстровані найпопулярніші фандоми ресурсу – «Оріджинали», «Відьмак», «Дуже дивні справи», «Гаррі Поттер», «Naruto», «Fairy Tail», «Надприродне», «Шерлок (BBC)», «Bangtan Boys (BTS)», «EXO – К/М». Ця сторінка забезпечує відвідувачів і головними категоріями й напрямками, а також підрубриками «Гарячі роботи» і «Гарячі заявки» із прикладами та лінкуванням на відповідні сторінки сайту.

Головна сторінка забезпечує інформаційний запит не лише читачів, а й авторів. Читачам пропонують колекцію готових книг з ілюстраціями їхніх обкладинок. Перейшовши на сторінку авторів, бачимо можливості, які є на сайті: надрукувати свій фанфік чи оріджинал, скориставшись кнопкою «Добавити свій фанфік!», знайти співавтора чи власного читача.

Усі названі можливості є маркетинговою площиною, завдання якої – ознайомити гостей ресурсу з його специфікою, а досвідчених користувачів – забезпечити швидким переходом до найзатребуваніших розділів сайту.

Рубрики із шапки «Книги Фанфіків» надають вільний доступ до свого змістового наповнення. Кожна з них («Фанфіки», «Автори», «Популярне», «Заявки», «Бети») розкриває зміст фанфікшену, знайомить з авторами та з тими, хто готовий допомогти авторам удосконалити власне текст твору. Нижче запропонованих рубрик розміщені пошуково-навігаційні елементи «Добавити фанфік», «Пошук фанфіків» і «Випадкова робота», що дають змогу реалізуватися і авторам, і читачам.

Так, **рубрика «Фанфіки»** містить підрубрики «Категорії» та «Мітки», які переважно визначають фандомну, жанрову й тематичну спрямованість робіт на сайті. Наприклад, кожна із виділених підрубрик має лінк на різновиди фандомів: у лінку «Аніме і манга» можна знайти фанфіки, написані за творами в цьому сегменті, а підрубрика «Оріджинали» – єдина, яка містить праці авторів, написані «з нуля» і які не мають прив'язки до жодного з можливих фандомів.

Мітки становлять собою жанрову приналежність фанфікшену та його можливу сюжетну лінію. Підрубрика «Мітки» розбита на власні категорії, зокрема: «Жанри», «Попередження», «Формат», «Книги (18+)» та багато інших. Названі нами категорії є, на нашу думку, домінуючими при виборі твору для прочитання, оскільки можуть як надати читачу результат за його вподобаннями, так і вберегти від табуйованих ним тем.

Рубрика «Автори» знайомить користувачів із двома ТОП 100 авторів – «Набирають популярність» і «За весь період». Перший включає список авторів, які отримали більше підписників за останні 7 днів, другий – авторів з найбільшою кількістю підписників за увесь час. Обидва рейтинги враховують усіх авторів сайту, а сам підрахунок робиться раз на добу. Такі списки важливіші для самих фікрайтерів, аніж для читачів, проте все-таки несе свою інтерактивну функцію і створює конкурентне середовище всередині самого майданчика.

Таке ж середовище підтримується в **рубриці «Популярне»**. Раз на добу рахується кількість оцінок «подобається», поставлених твору за останні 7 днів. До списку ТОП потрапляють роботи, які набрали найбільшу кількість оцінок. Незважаючи на те, що рубрика має 8 підрубрик («Все», «Джен», «Гет», «Слеш», «Фемслеш», «Статті», «Змішаний» та «Інший»), при розрахунках беруть участь усі твори, незалежно від розміру чи фандому. Так підвищується конкуренція серед письменників, а також їхнє прагнення до вдосконалення текстів.

Окремим джерелом натхнення є **рубрика «Заявки»**. Заявка – ідея для твору, яку читач

пропонує авторам «Книги Фанфіків» до написання. Так задовольняються потреби обох сторін фанфікшену – автори знаходять цікаві сюжети для майбутніх робіт, а читач отримує реалізацію власних фантазій. До пропозиції заявок може долучитися будь-хто, адже тут можна ознайомитися з чужими ідеями, які зацікавлять користувача як потенційного читача. Наприклад, продивившись один із розділів із заявками – «Активні», «Виконані», «Гарячі» і «Архів», читач може підібрати щось на свій смак і одразу ж прочитати запропоновані авторами роботи на задану тему.

Однак якими б майстерними не були автори, вони все ж потребують незалежної думки, поради чи справжньої редакторської правки фанфіків. Саме цю потребу на КФ задовольняє така людина, як бета-рідер. Бета-рідер (скорочено бета) – це своєрідний редактор, який за попередньою домовленістю або з власної ініціативи допоможе автору в приведенні тексту до бездоганного вигляду та підготує до оприлюднення. Для бет тут виділена окрема **рубрика «Бети»**, де вони можуть залишати свою анкету як виконавця, описавши фандоми, які любляють, свої вподобання, результат тесту на грамотність і досвід роботи із творами на КФ (зазвичай прикріплюється лінк на опрацьований фанфік). Тут автори й обирають фахівця з потрібними саме їм якостями в меню пошуку, в якому потрібно зазначити напрям, мітки й рівень грамотності, з якими працює бета. Така функція має свою стратегічну значимість – чим кращі за показниками будуть опубліковані роботи, тим більше читачів до них буде заохочено. І це позитивно впливає і на сам майданчик, і на кожного окремого користувача.

Пошуково-навігаційні елементи ресурсу, зокрема «Пошук фанфіків» і «Випадкова робота» надають читачам можливість обрати фанфік за власним смаком або довіритися випадковому вибору. І якщо «Випадкова робота» переносить користувача одразу на сторінку запропонованої алгоритмом роботи, то «Пошук фанфіків» надає ширший перелік можливостей. Саме цей розділ розкриває особливості фанфікшену серед інших жанрів літератури. Він дозволяє обрати будь-які фандомні, форматні, жанрові, змістові та навіть рейтингові елементи робіт, які користувачу хотілося б взяти до прочитання. Такий спосіб формує чіткий запит читача, в якому буде зазначено все – від бажаних персонажів і критичних сюжетних поворотів до статусу написання роботи й кількості сторінок у ній.

Загалом адміністрація сайту належним чином підготувала майданчик до використання і зовсім недосвідченими, і добре обізнаними гостями сайту. Для цього головні рубрики сайту на своїх сторінках мають розгорнуте пояснення про новітні терміни й поняття. Так, у рубриці «Бети» користувачам одразу ж надається тлумачення слова «бета-рідер» та опис головних можливостей, які пропонує цей розділ. Схожі трактування є і для будь-якої з міток – при наведенні курсору на невідомий термін гостю одразу ж видається визначення поняття. Наприклад, наведений курсор на мітку «ООС» покаже віконечко з роз'ясненням: «Описувані у творі персонажі поведуться зовсім не так, як можна було б очікувати, виходячи з їхнього представлення в каноні».

Висновки і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. «Книга Фанфіків» працює не лише як майданчик для популяризації фанфікшену, його структура перетворює сайт на повноцінне видавництво. На ресурсі представлено розмаїття можливостей як для авторів, так і власне читачів запропонованого літературного жанру. Читач може знайти ро-

боту за будь-якою цікавою йому темою, а автор має можливість продемонструвати свою творчість широкій аудиторії в найкращому вигляді. Фанфікшн розвивається, а допомагають йому в цьому саме такі ресурси з їхньою розгалуженою рубрикацією та практично з необмеженими можливостями і для авторів, і для читачів, і для редакторів.

Список літератури:

1. Березина І.О., Давиденко І.О. Фанфікшн як жанр постфольклору. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Бердянськ, 2020. С. 157–158. URL: <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Berezina-I.O.-Davydenko-I.O.pdf>
2. Денисова А. Фанфікшен, как субкультура и феномен массовой литературы. *Аналитика Культурологии*. 2012. № 3(24). URL: <http://analiculturolog.ru/journal/archive/item/893-26-2.html>
3. Гурдуз А.І., Невестюк О.С. Фанфікшн: парадокси статусу в художньому просторі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2018. № 34. Т. 1. С. 89–91. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v34/part_1/24.pdf
4. Ігошев К.М. Проблеми жанрової класифікації літератури фанфікшн. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Збірник наукових праць (філологічні науки)*. 2019. № 14. С. 22–26.
5. Капраль І.І. Електронні медіа як складова літературного процесу (на прикладі найпопулярніших сучасних українських літературних сайтів). *Наукові записки Української академії друкарства. Серія : Соціальні комунікації*. 2015. № 1. С. 30–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzck_2015_1_6
6. Кузнецова М.О. Жанрова специфіка комунікативно-текстового феномена «фанфікшен» (на матеріалі саги Дж. Р. Р. Мартіна «A Song of Ice and Fire»). *Нова філологія*. Запоріжжя, 2014. № 60. С. 93–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Novfil_2014_60_20
7. Нестерович Є. Електронний фронтір як середовище творення сучасного українського літературного процесу. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2014. Вип. 60(1). С. 348–354. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2014_60%281%29_45

References:

1. Berezina I.O. (2020) Fanficshion yak zhanr postfolkloru [Fan fiction as a genre of post folklore]. *Nauka III tysiacholittya: poshuky, problem, perspektivy rozvytku: materialy IV Mizhnarodnoi naykovoï-praktychnoi internet-konferentsii*. Berdyansk, pp. 157–158. URL: <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Berezina-I.O.-Davydenko-I.O.pdf>
2. Denysova A. (2012) Fanfikshn, kak subkultura i fenomen massovoi literatury [Fan fiction as a subculture and phenomenon of mass culture]. *Analitika Kulturologii*, no. 3(24). URL: <http://analiculturolog.ru/journal/archive/item/893-26-2.html>
3. Gurduz A.I., Nevestyuk O.S. (2018) Fanfiction: paradoks statusu v hydozhnyomu prostori [Fan fiction: paradox of status in literary space]. *Naykovuj visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu. Seriya: Filologiya*, vol. 1, pp. 89–91. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v34/part_1/24.pdf
4. Igoshev K.M. (2019) Problemy zhanrovoi klasyfikatsii literatury fanfikshn [Problems of genre classification of fan fiction literature]. *Literaturnyj protses: metodologiya, imena, tendentsii. Zbirnyk naukovykh prats (filologichni nauky)*, no. 14, pp. 22–26.
5. Kapral I.I. (2015) Elektronni media yak skladova literaturnogo protsesu (na prykladi najpopulyarnishykh ukrainskykh literaturnykh sajtyv) [Electronic media as a part of literary process (on an example of the most popular modern Ukrainian literary web sites)]. *Naukovi zapysky Ukrainskoi akademii druzkarstva. Seriya: Sotsialni komunikatsii*, no. 1, pp. 30–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzck_2015_1_6
6. Kuznetsova M.O. (2014) Zhanrova spetsyfyka komunikatyvno-tekstovogo fenomena "fanfikshn" (na material sagy Dzh. R. R. Martina "A Song of Ice and Fire") [Genre specifics of communicative-textual phenomenon «fan fiction» (on the material of saga by G. R. R. Martin «A Song of Ice and Fire»). *Nova filologiya. Zaporizhzhia*, no. 60, pp. 93–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Novfil_2014_60_20
7. Nesterovych E. (2014) Elektronnyj frontyr yak seredovyshche tvorennya suchasnogo ukrainskogo literaturnogo protsesu [Electronic frontier as an environment for the creation of modern Ukrainian literary process]. *Visnyk Lvivskogo universytetu. Seriya filologichna*, issue 60(1), pp. 348–354. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2014_60%281%29_45

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-51>

УДК 378:004

Шелестова А.М.

Харківська державна академія культури

СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАСОБАМИ GOOGLE CLASSROOM У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто можливості побудови ефективного освітнього середовища в сучасних закладах вищої освіти на прикладі сервісу Google Classroom. Звертається увага на те, що сьогодні активно змінюються технології та підходи щодо провадження навчального процесу. Головним фактором, що впливає на зміну парадигми сучасної вищої освіти, є інформаційні технології, що активно розвиваються, а це, в свою чергу, ставить перед викладачами виклики щодо здійснення ефективного забезпечення та наповнення навчального процесу та моніторингу навчальної активності студентів. Зазначається, що сьогодні поступово відбувається зміна моделі навчання, коли викладач є єдиним джерелом інформації та студенти вимушені здійснювати один і той же вид навчальної діяльності одночасно, знаходячись в одній аудиторії. Натомість впроваджується модель смарт-освіти, коли студенти мають можливість виконувати навчальні завдання у власному темпі, у будь-якому місці, у зручний для них час, із залученням додаткових навчальних матеріалів та консультацій викладача. Це можливо за рахунок створення електронного освітнього середовища засобами онлайн-сервісів таких, як, наприклад, Google Classroom. Цей та подібні до нього сервіси дозволяють вже сьогодні реалізувати та впровадити концепцію повсюдного навчання. Розглянуто основні характеристики, можливості та переваги Google Classroom, як інструменту, що дозволяє розробити та підтримувати в актуальному стані електронне освітнє середовище у закладах вищої освіти, зокрема, наведено приклад застосування цього сервісу для викладання певних дисциплін у Харківській державній академії культури. Google Classroom надає можливість на безоплатній основі створювати віртуальний клас, додавати учасників за спрощеною процедурою, наповнювати клас актуальним навчально-методичним та довідковим контентом, інтегрувати його із іншими сервісами Google, YouTube тощо, відслідковувати навчальну активність студентів, консультувати студентів, контролювати навчальний процес, встановлюючи дед-лайни тощо. У подальшому планується розширити застосування сервісу Google Classroom у Харківській державній академії культури з метою вдосконалення смарт-освітнього середовища.

Ключові слова: освітнє середовище, заклади вищої освіти, інформаційні технології, смарт-освіта, повсюдне навчання, Google Classroom.

Shelestova Anna

Kharkiv State Academy of Culture

THE ELECTRONIC EDUCATION ENVIRONMENT DEVELOPMENT WITH GOOGLE CLASSROOM TOOLS AT THE UNIVERSITIES

Summary. The article considers some construction possibilities of effective education environment at the Universities by the example of Google Classroom. The article draws our attention to the dynamic changing of technology and approaches to the realization of education process. The main factor affecting the change of today high education paradigm is information technology that is developing actively and this in its turn sends lecturers some challenges about implementation of effective providing and filling of education process and students' learning activity monitoring. It is mentioned that the education model is changing gradually today, when a lecturer is only information generator and students have to do the same education activity simultaneously in the same lecture room. Instead of the previous model the smart-education model is becoming embedded, when students have opportunity to do training tasks in their own tempo in any place, at any convenient time with additional training information and tutorial instructions. The model is possible because of electronic education environment development with online-services tools such as, for instance, Google Classroom. Present days this service and some equivalents to it allow to embody and to embed the ubiquitous learning concept. The key features, capability and advantages of Google Classroom as the tool allowing to develop and to support electronic education environment current status at the Universities are considered. In particular, the example of using the service for teaching some disciplines at Kharkiv State Academy of Culture is described. Google Classroom allows to develop a virtual classroom for free, to add some attendees by simplifying add procedure, to fill the classroom with current education and methodical and reference material, to integrate the classroom with other Google, YouTube etc. services, to keep track of students' learning activities, to consult students, to monitor the education process with setting the dead lines etc. The further study is extending of the service using at Kharkiv State Academy of Culture for the purpose of the smart education environment perfection.

Keywords: education environment, universities, information technology, smart-education, ubiquitous learning, Google Classroom.

Сьогодні в суспільстві відбувається активний розвиток і використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності, зокрема в освіті. Сучасне життя вимагає постійного оновлення знань. Один із українських дослідників повсюдного навчання В. Котусенко зазначає: «10 хвилин повчився – го-

дину попрацював; і так щогодини» [1, с. 1], і це свідчить про те, що постійний розвиток суспільства тісно пов'язаний із безперервним повсюдним навчанням, яке, в свою чергу, також зазнає змін.

Наприкінці минулого століття активне поширення персональних комп'ютерів призвело до появи поняття e-learning, тобто електронного навчання,

що передбачало активне залучення комп'ютерів, мультимедіа-технологій та комп'ютерних мереж (до Web 2.0) у навчальний процес.

Підвищення значення мобільних пристроїв, поява та вдосконалення смартфонів призвели до виникнення концепції мобільного навчання – m-learning, яка сьогодні активно перетворюється в концепцію повсюдного навчання u-learning (ubiquitous learning – повсюдне навчання). Повсюдне навчання трактується як безперервний процес самовдосконалення за допомогою найрізноманітніших інформаційних пристроїв від комп'ютеру до смартфона чи планшета, що мають доступ до мережі Інтернет у будь-якому куточку світу [2].

На думку провідного спеціаліста із питань смарт-освіти В. Тихомирова [3], Інтернет розмиває межі освіти, змінюючи правила та відкриваючи нові можливості освітнього процесу, що обумовлює використання префіксу смарт, який в свою чергу, характеризує інтеграцію в певному об'єкті двох або більше елементів, що раніше не поєднувалися; ця інтеграція здійснюється за допомогою Інтернет-технологій [3].

Постановка проблеми. Названі вище факти змінюють вимоги до освітнього середовища, в якому відбувається взаємодія викладача та студента у закладі вищої освіти. Це вимагає створення такого оточення, яке б дозволило керувати початковим процесом, застосовувати та комбінувати різноманітні джерела інформації, контролювати та координувати навчальний процес, підвищувати ефективність процесу оцінювання знань, персоналізувати процес отримання знань, зробити його більш гнучким та ефективнішим. Таке середовище дозволить студентові легше засвоювати інформацію у зручному для нього темпі, що, в свою чергу, забезпечить більш ефективне застосування отриманих знань на практиці.

Складність сьогоденних навчальних процесів та практик ставить різноманітні виклики перед викладачами. Для викладачів стає все важче відслідковувати, контролювати та впорядковувати процес навчання. Більш того, сучасне навчання вдосконалене різноманітними технологіями та системами, що не лише супроводжують процес передачі інформації, але й роблять цей процес більш ефективним [4].

Биокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. У цьому зв'язку слід відзначити ключові характеристики смарт-освіти та головні виклики, які постають під час розробки такого смарт-освітнього середовища, що орієнтоване на персоналізацію освітнього процесу. Для інтеграції смарт-освітнього середовища у навчальну екосистему й освітній контекст необхідно імплементувати інновації та нові педагогічні підходи організації формального та неформального навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Бегока Грос [5] описує основні характеристики, притаманні смарт-освіті та смарт-освітньому середовищу та доводить доречність прийняття до уваги потреб майбутніх користувачів/студентів під час розробки навчального процесу. Це надає можливість накопичити знання щодо розробки та імплементування нових педагогічних підходів у смарт-освітнє середовище [5].

Для побудови смарт-освітнього середовища застосовуються найрізноманітніші цифрові технології,

що забезпечують провадження процесів навчання, здобуття освіти та самоосвіти. Ці технології також дають можливість передбачити яким чином освітнє середовище буде трансформуватися у майбутньому. У той час, поки інновації продовжують розвиватися, дослідники звертають все більше уваги на результативність смарт-освітнього середовища [6].

В університетах по всьому світу існує надзвичайно потужний потенціал вдосконалення навчання та викладання шляхом застосування різних інструментів та методів, що підтримують персоналізоване та адаптивне навчання. Це означає, що освітнє середовище надає значний обсяг даних про студентів. Ці дані можуть бути проаналізовані та використані для того, щоб розробити так звані «профілі» студентів, впровадити досвід навчання, автоматизувати оцінювання та забезпечити динамічний зворотній зв'язок у відповідь на навчальні досягнення та успіхи студентів. Але, не дивлячись на те, що хоч аналіз студентської взаємодії і генерує ефективне бачення процесу навчання, все ж інформаційні потреби повинні бути належним чином розтлумачені та використані як вхідні дані, щоб представити/запропонувати добре вибудовану діяльність. Наприклад, щоб вдосконалити онлайн та змішане навчання була розроблена система програмованого навчання (ProTuS), яка забезпечує різноманітні інтерактивні курси щодо вивчення навичок та здатності вирішувати проблеми [7].

У традиційній аудиторії викладач – це основне джерело інформації, у зв'язку з чим студенти вимушені залишатися в аудиторії та одночасно виконувати один і той же вид навчальної діяльності, у той час, як у випадку із повсюдним навчанням певний, вид діяльності може бути організований для кожного студента не у тому ж самому просторі та часі. На додаток, навчальні матеріали доступні у будь-який час та з будь-якого пристрою [8].

Метою статті є висвітлення можливостей побудови ефективного середовища смарт-освіти в сучасних закладах вищої освіти на прикладі сервісу Google Classroom.

Виклад основного матеріалу. Парадигма смарт-освіти передбачає гнучкість, активний обмін досвідом та ідеями, персоналізацію курсу в залежності від його завдань і компетенцій суб'єктів навчання, економію часу на доопрацювання вже наявного навчального контенту, легке керування з боку закладу вищої освіти. Тобто смарт-освіта, або розумна освіта – гнучка освіта в інтерактивному освітньому середовищі за допомогою контенту зі всього світу, що знаходиться у вільному доступі. Головний ключ до розуміння смарт-освіти – широка доступність знань. Перевагами смарт-освіти є: гнучкість; персональна орієнтованість; варіативні джерела навчального контенту та умови здійснення навчальних дій; нові педагогічні технології.

Відповідно до чинних державних програм, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в сучасну освіту є національним пріоритетом України. В Україні впровадження концепції смарт-освіти на державному рівні започатковано наказом Міністерства освіти, науки, молоді та спорту України № 812 від 12.07.2012 р. «Про впровадження пілотного проекту «LearnIn – SMART навчання» [9]. Метою даного проекту є змістовне наповнення сучасного

електронного інформаційного навчального середовища системи загальної середньої та вищої освіти, формування нового рівня освіти та підвищення її якості за рахунок впровадження інтерактивно-комунікаційних технологій та сервісів.

Характеристика Google Classroom. Один із таких сервісів пропонує компанія Google. Цей сервіс почав активно використовуватися викладачами в Україні починаючи з 2019 року, після того, як 5 лютого 2019 року Міністерство інформаційної політики України за підтримки Google Україна провело всеукраїнський майстер-клас «Цифрові інструменти та можливості Google для безпечнішого Інтернету», присвячений Дню безпечного Інтернету, який здебільшого був орієнтований на викладачів та педагогічних працівників. У рамках цього заходу були презентовані нові можливості сервісу під назвою Google Classroom. Компанія-розробник позиціонує цей сервіс як безкоштовний набір інструментів для роботи із електронною поштою, документами та сховищем даних. Розроблений цей сервіс був у серпні 2014 року для того, щоб зекономити час викладача, легко та швидко організувати заняття та ефективно спілкуватися із студентами. До розробки долучалися викладачі. На момент запуску сервіс дозволяв автоматично створювати копії завдань для студентів та швидко збирати виконані роботи. Компанія-розробник постійно оновлює сервіс і протягом останніх семи років він зазнав значних змін, значно розширивши свої можливості, зокрема:

- було оновлено дизайн та розширено спектр тем;

- з'явилася можливість впорядковувати теми та окремі записи на сторінці «Завдання» за допомогою перетаскування елементів по екрану;

- було змінено розташування короткого коду, за яким викладач запрошує студентів долучитися до курсу. Тепер він знаходиться у верхній частині стрічки курсу, що дає можливість швидше його знайти та поділитися ним;

- організовано швидкий доступ до дій із записами (лише для пристроїв на iOS);

- було оновлено налаштування відображення оповіщень, що дозволяє у вкладці «Завдання» відображати оповіщення у згорнутому або розгорнутому вигляді, або відключати їх;

- було оновлено функцію упорядкування записів у стрічці записів так, що у вкладці «Завдання» будь-який запис можна було переміщати на початок стрічки.

- було змінено налаштування оповіщень про власні коментарі; ці оповіщення можна підключати або відключати, а також вони надходять окремо від інших робочих оповіщень.

Ще однією надзвичайно важливою характеристикою цього сервісу є те, що за наявності підключення до мережі Інтернет сервіс відкривається у будь-якому браузері, окрім цього сервіс підтримує оновлені версії основних браузерів. Також підтримується доступ до сервісу із мобільних пристроїв на базі Android та Apple iOS через мобільний додаток Google Classroom. Окрім цього сервіс забезпечує всім учасникам доступ або через особистий акаунт Google, або через акаунти у G Suite for Education (якщо заклад освіти підключено до цього сервісу).

Можливості Google Classroom. Такий безкоштовний, але дуже зручний сервіс, як Google Classroom, дозволяє створити електронне середовище для певного курсу. Таке середовище можна застосовувати як в процесі онлайн-навчання, так в процесі змішаного навчання, тим самим створюючи смарт-освітнє навчальне середовище. Наявні інструменти дозволяють викладачеві у зручний спосіб розміщувати завдання та встановлювати дед-лайни, а потім оцінювати вже виконані студентами завдання. Така організація роботи дозволяє реалізувати сумісну працю та взаємодію всіх учасників освітнього процесу. Це означає, що у викладача з'являється можливість за допомогою лише одного сервісу розробляти курси, публікувати навчально-методичні матеріали та завдання для самостійної роботи, оцінювати та коментувати роботи студентів, окрім цього студенти мають можливість спілкуватися із викладачем і між собою, виконувати завдання у цьому ж сервісі, оскільки він інтегрований із Google Docs і Google Disk. Так його основними можливостями є:

1. Для викладачів:

- створення курсів, навчально-методичних матеріалів, завдань для практичної та самостійної роботи студентів;

- робота із оцінками, оперативне розміщення оцінок за виконані та вчасно здані роботи;

- коментування виконаних завдань у режимі реального часу, консультування студентів.

2. Для студентів:

- відслідковування завдань та матеріалів курсу;
- спілкування та обмін інформацією із викладачем або з іншими студентами або безпосередньо у стрічці курсу, або електронною поштою;

- відправка виконаних завдань за допомогою відповідної кнопки;

- отримання оцінок та коментарів викладача;
- фільтрування завдань за критеріями «Призначено», «Повернуто із оцінкою» та «Пропущено термін здачі» тощо.

Зручність сервісу полягає в тому, що студенти мають змогу самостійно долучатися до курсу за допомогою короткого коду курсу, згенерованого автоматично під час створення курсу. Код відображено на титульній сторінці курсу, або викладач може надіслати його студентам. Це дуже зручний спосіб приєднатися до курсу та створити навчальну групу студентів. Окрім цього передбачено можливість працювати із декількома курсами одночасно. Це можливо за рахунок використання анонсів, об'яв, завдань, питань та інших навчальних матеріалів із інших курсів. Більш того сервіс дозволяє організувати спільне викладання: кожен викладач може долучити до курсу до 20 колег. Викладачі можуть створювати навчально-методичні матеріали та об'яви як для групи студентів, так і для кожного окремого студента, для цього існує значна кількість шаблонів для завдань. До розроблених завдань можливо додавати відео-матеріали YouTube, документи у форматі PDF, графічні файли тощо, що зберігаються на Google Disk, ділитися посиланнями, відео та зображеннями з сайтів. У мобільній версії сервісу цю можливість розширено таким чином, що у PDF-документах викладачі та студенти можуть додавати рисунки, писати примітки та позначати певним кольором текст. Окрім цього студенти мають можливість

надати викладачеві доступ до свого екрану для спільної роботи над проектом або завданням.

Google Classroom побудований таким чином, що дозволяє значно економити час викладача, наприклад, функція налаштування завдання дозволяє встановлювати дед-лайни для задачі завдань, редагувати шкалу балів/оцінок та відслідковувати вже перевірені завдання, планувати публікацію завдання наперед на певну дату та час. Це можливо за рахунок вбудованого Google Календаря. У викладачів є можливість створювати «чернетки» навчально-методичних матеріалів до курсу та налаштувати дату та час їх появи у стрічці курсу.

Викладач має можливість створювати опитування студентів за рахунок опції «Питання», а потім передивлятися відповіді у Класі. Зміна налаштування теми та дизайнерського оформлення можлива через опцію «Тема».

У викладача є можливість автоматичного сортування завдань на перевірені та неперевірені. Викладач має можливість перевіряти матеріали, надіслані студентами, це можуть бути завдання, коментарі, питання тощо. Викладач також має можливість у режимі реального часу коментувати, редагувати роботи студентів.

Можна групувати студентів за прізвищами або іменами, що дозволяє відслідковувати роботи, які вони здають, виставляти попередні оцінки та додавати коментарі або анотації у мобільній версії сервісу, розподіляти між студентами права на розміщення записів та коментарів у стрічці курсу. Також можна здійснювати експорт представлених оцінок у Google Sheets та у CSV-файл.

Переваги роботи із Google Classroom. Виходячи із наявних можливостей сервісу, що розглядається, можна виокремити найсуттєвіші його переваги, що забезпечують спрощення та ефективність взаємодії учасників навчального процесу. Перш за все, застосування Google Classroom дозволяє налагодити та підтримувати плідну комунікацію, яка реалізується за рахунок того, що викладачі створюють обговорення та публікацію завдань, а студенти розміщують власні матеріали, обговорюють виконані завдання або питання, що виникають під час виконання практичних або самостійних робіт та отримують коментарі, відповіді, пояснення від викладача.

Ще однією важливою перевагою є те, що викладачам надається можливість зручного налаштування курсу за допомогою короткого коду, що генерується автоматично під час створення курсу. За цим кодом далі здійснюється приєднання студентів до курсу, тобто викладач розсилає/повідомляє код курсу студентам, і вони в додатку Google Classroom за цим кодом знаходять відповідний курс та приєднуються до нього. Процес приєднання до курсу також є надзвичайно простим та зручним, і не потребує введення якихось персональних або додаткових даних.

Окрім цього Google Classroom значно економить час та папір, оскільки в одному сервісі викладач може надавати навчально-методичні матеріали, рекомендації, інструкції до виконання завдань, курсових робіт, проводити консультації із студентами, створювати курси, планувати процес навчання тощо.

Зручність – ще одна перевага, оскільки сервіс надає можливість продивлятися опублікова-

ні викладачем завдання у стрічці, за допомогою «Календаря» або вкладки «Перелік справ», окрім цього всі матеріали, що додаються до середовища Google Classroom автоматично з'являються на Google Disk, що дуже зручно, особливо, коли доводиться працювати із великими файлами.

Сервіс інтегровано не лише із Google Disk, але й з Google Docs, Google Calendar, Google Forms та Gmail, що дозволяє працювати із найрізноманітнішими типами даних, здійснювати планування, контроль та координацію навчального процесу, а також бути на зв'язку із всіма учасниками курсу. На додаток адміністратори можуть дозволяти користувачам надавати доступ до даних Google Classroom зовнішнім додаткам. Це можливо через Classroom API – інструмент, що надає можливість закладам освіти налаштувати Google Classroom у відповідності до їхніх потреб, наприклад, створювати курси та списки студентів на основі даних із інформаційної системи закладу освіти. Але це можливо за умови дотримання Вимог використання Classroom API [10], які забороняють використовувати дані сервісу Google Classroom з метою провадження рекламної діяльності в зовнішніх сервісах і додатках, тим самим зберігаючи захист персональних даних учасників освітнього процесу.

Так безпечність сервісу обумовлена відсутністю реклами в середині Google Classroom, окрім цього персональні дані та відомості користувачів, а також їхні матеріали не використовуються у рекламних та маркетингових цілях. Цей фактор дуже важливий адже він забезпечує конфіденційність користувачів. Окрім цього компанія Google зазначає, що обробка персональних даних у середовищі Google Classroom здійснюється у відповідності до Угоди про використання G Suite [11], що відповідає нормам Закону про права сім'ї на освіту та недоторканість приватного життя, прийнятого в Сполучених Штатах Америки у 1974 році [12]. Сервіс навіть забезпечує викладачам можливість пропонувати батькам та офіційним представникам підписуватися на розсилку з метою отримання інформації про заборгованість студентів щодо здачі завдань, але це, звичайно, більш актуально для шкільних закладів освіти, а не для закладів вищої освіти.

Ще однією значущою перевагою є безоплатність доступу до Google Classroom для закладів освіти, некомерційних установ і приватних осіб, а також безкоштовна цілодобова служба підтримки.

Висновки та пропозиції. 1. Смарт-освіта є одним із найперспективніших напрямів навчання, який дозволяє: підвищити освітній рівень студентів, якість освіти; задовольнити освітні потреби населення; підвищити соціальну і професійну мобільність та активність студентів та викладачів; вдосконалити знання, навички, кадровий і матеріально-технічний потенціал; сформувати єдиний інтегрований інформаційно-комунікаційний освітній простір в рамках усього суспільства.

2. Головною метою smart-освіти є створення інформаційно-комунікаційного середовища, яке спроможне забезпечити та сформувати мак-симально високий рівень конкурентоспроможності освіти за рахунок впровадження та застосування новітніх педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.

3. Google Classroom – зручний інструмент будови та розвитку smart-освітнього середовища

в українських закладах вищої освіти, адже цей сервіс має ряд переваг: безоплатність; інструменти зручної комунікації викладачів та студентів; інструменти зручного управління та контролю за навчальним процесом; можливості персоналізації та гнучкості навчального процесу; інтеграція із іншими сервісами; нівелювання необхідності прив'язки до певного робочого місця та часу; регулярна оновлюваність у відповідності із розвитком технологій тощо.

4. Подальше дослідження розглянутої теми слід зосередити на питаннях вивчення навчально-методичного контенту, що завантажується викладачами у класи та перегляду організації навчального процесу в умовах створення смарт-освітнього навчального середовища в умовах дистанційного навчання. У подальшому планується розширити застосування сервісу Google Classroom у Харківській державній академії культури з метою вдосконалення смарт-освітнього середовища.

Список літератури:

1. Котусенко В. Повсюдне навчання як нова реальність інтелектуального процесу. URL: <http://innovations.com.ua/ua/articles/mark/17628/povsyudne-navchannya-yak-nova-realist-intelektualnogoprocusu>
2. Семеніхіна О. Нові парадигми у сфері освіти в умовах переходу до Smart-суспільства. *Науковий вісник Донбасу*. 2013. № 3(23). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_3_22
3. Тихомиров В., Днепровская Н. Смарт-образование как основная парадигма развития информационного общества. *Современные информационные технологии и ИТ-образование*. 2015. № 11. С. 9–13.
4. V. Vesin, K. Mangaroska, and M. Giannakos. Learning in smart environments: user-centered design and analytics of an adaptive learning system. *Smart Learning Environments*. 2018. № 5:24. doi:10.1186/s40561-018-0071-0. URL: <https://slejournal.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s40561-018-0071-0>
5. B. Gros. The design of smart educational environments. *Smart Learning Environments*. 2016. № 3:15. URL: <https://slejournal.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s40561-016-0039-x>. doi:10.1186/s40561-016-0039-x
6. T. Hoel, and J. Mason. Standards for smart education – towards a development framework. *Smart Learning Environments*. 2018. № 5:3. doi:10.1186/s40561-018-0052-3. URL: <https://slejournal.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s40561-018-0070-1>
7. M. Rodríguez-Triana, A. Martínez-Monés, J. Asensio-Pérez, and Y. Dimitriadis. Scripting and monitoring meet each other: Aligning learning analytics and learning design to support teachers in orchestrating cscl situations. *Br. J. Educ. Technol.* 2015. № 46(2). Pp. 330–343.
8. M. Sharples et al. *Innovating Pedagogy. Open University Innovation Report 3*. Milton Keynes, UK : The Open University, 2014.
9. Міністерство науки, молоді та спорту України. 1 сесія. (2012, Лип. 12) : Наказ № 812, Про впровадження пілотного проекту «LearnIn – SMART навчання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0812736-12/print>
10. Google APIs Terms of Service. URL: <https://developers.google.com/terms/> Google APIs Terms of Service
11. Угода про використання G Suite для навчальних закладів (онлайн-версія). URL: https://gsuite.google.com/intl/uk/terms/education_terms.html
12. PROGRAMS Family Educational Rights and Privacy Act (FERPA). URL: <https://www2.ed.gov/policy/gen/guid/fpco/ferpa/index.html>

References:

1. Kotusenko V. (2019). Povsiudne navchannia yak nova realist intelektualnoho protsesu [The ubiquitous learning as a new reality of the intellectual process]. Available at: <http://innovations.com.ua/ua/articles/mark/17628/povsyudne-navchannya-yak-nova-realist-intelektualnogoprocusu>
2. Semenikhina O. (2013). Novi paradyhmy u sferi osvity v umovakh perekhodu do Smart-suspilstva [Some new education paradigms under the conditions of the Smart-society]. *Naukovyi visnyk Donbasu*, no. 3(23). Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_3_22
3. V. Tihomirov, and N. Dneprovskaya (2015). Smart-obrazovanye kak osnovnaia paradyhma razvytyia informatsyonnoho obshchestva [The smart-education as the main paradigm of the information society development]. *Sovremennye informacionnye tehnologii I IT-obrazovanie*, no. 11, pp. 9–13.
4. V. Vesin, K. Mangaroska, and M. Giannakos (2018). "Learning in smart environments: user-centered design and analytics of an adaptive learning system". *Smart Learning Environments*, no. 5:24. doi:10.1186/s40561-018-0071-0. Available at: <https://slejournal.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s40561-018-0071-0>
5. B. Gros (2016). The design of smart educational environments. *Smart Learning Environments*, no. 3:15. doi:10.1186/s40561-016-0039-x. Available at: <https://slejournal.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s40561-016-0039-x>
6. T. Hoel, and J. Mason (2018). Standards for smart education – towards a development framework. *Smart Learning Environments*, no. 5:3. doi:10.1186/s40561-018-0052-3. Available at: <https://slejournal.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s40561-018-0070-1>
7. M. Rodríguez-Triana, A. Martínez-Monés, J. Asensio-Pérez, and Y. Dimitriadis (2015). Scripting and monitoring meet each other: Aligning learning analytics and learning design to support teachers in orchestrating cscl situations. *Br. J. Educ. Technol.*, no. 46(2), pp. 330–343.
8. M. Sharples et al. (2014). *Innovating Pedagogy. Open University Innovation Report 3*. Milton Keynes, UK: The Open University.
9. Ministerstvo nauky, molodi ta sportu Ukrainy. 1st Session. (2012, July 12): Order № 812, Pro vprovadzhenia pilotnoho proektu «LearnIn – SMART navchannia» [About an introduction of the pilot project "LearnIn – SMART learning"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0812736-12/print>
10. Google APIs Terms of Service. [Online]. Available: <https://developers.google.com/terms/> Google APIs Terms of Service
11. Uhoda pro vykorystannia G Suite dlia navchalnykh zakladiv (onlain-versiia) [G Suite for Education (Online) Agreement]. Available at: https://gsuite.google.com/intl/uk/terms/education_terms.html
12. PROGRAMS Family Educational Rights and Privacy Act (FERPA). Available at: <https://www2.ed.gov/policy/gen/guid/fpco/ferpa/index.html>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-52>

УДК 328.32

Медведева О.Р., Лікарчук Д.С.
ПВНЗ «Київський університет культури»

РОЛЬ ООН У ВРЕГУЛЮВАННІ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ

Анотація. Метою даної роботи є ознайомлення та визначення сутності історії створення перших міжнародних організацій, вивчення специфіки їхнього розвитку та співпраці на міжнародній політичній арені. Детальне вивчення та розглядання найбільшої та найвпливовішої міжнародної організації сучасності, такої як Організація Об'єднаних Націй (ООН). Історія міжнародних організацій їхні суть, принципи створення та робота, а також, цілі є важливими компонентами для вивчення у світі міжнародних відносин. Вивчення даної теми дає змогу дипломату зрозуміти структури міжнародних відносин у світі. Протягом усієї історії людство шукало шляхи вирішення тих чи інших питань та протиріч, які стосуються міжнародних характеру.

Ключові слова: міжнародні відносини, класифікація міжнародних організацій, міжнародні кризи, цілі сталого розвитку, структура ООН.

Medvedeva Olga, Likarchuk Darya
Kyiv University of Culture

THE ROLE OF THE UN IN SETTLEMENT OF INTERNATIONAL CONFLICTS

Summary. The purpose of this work is to acquaint and determine the essence of the history of the first international organizations, to study the specifics of their development and cooperation in the international political arena. Detailed study and consideration of the largest and most influential international organization of our time, such as the United Nations (UN). The study of this topic allows the diplomat to understand the structures of international relations in the world. Throughout history, mankind has sought ways to resolve certain issues and contradictions that relate to international character. To do this, at an early stage of civilization, people considered it necessary to unite in military alliances and, thanks to the power of the sword, to solve all urgent needs at the international level: the division of territory, resources, and so on. Only with the advent of the twentieth century, politicians and military leaders began to look for more civilian ways to address international issues and mutual understanding, cooperation. Before the emergence of such large international organizations as the United Nations (United Nations), the EU (European Union), UNESCO (United Nations Culture, Science and Education), WIPO (World Intellectual Property Organization), IOM (International Organization for Migration), WTO (World Trade Organization), humanity has come a long way from bloody wars and division of territories to resolving political relations by more peaceful means, from the dominance of integration over disintegration processes, the formation of common economic, political and other issues the tendency to create a number of regional and interregional systems of interests in various spheres of public life. The study of the origin and evolution of international organizations in history, forms an understanding of what are international organizations today and what is their role in the system of modern international relations. The development of international organizations in their modern form is associated with the formation of the Westphalian system of international relations (1648), based on the principles of nation-state sovereignty.

Keywords: international relations, classification of international organizations, international crises, sustainable development goals, UN structure.

Постановка проблеми. Проблеми війни і миру традиційно були основним напрямом діяльності міжнародних організацій з огляду на масштаби руйнацій та кількість жертв. **Актуальність проблеми** вивчення міжнародних організацій, а саме ООН, у системі міжнародних відносин на сучасному етапі існування «міжнародного світу» обумовлена наступними причинами:

По-перше, різке посилення взаємозв'язку та взаємозалежності у світі під впливом глобалізації призвело до розуміння того, що будь яка війна, більше аніж раніше, може призвести до економічної кризи та регіональної розрухи.

По-друге, на рубежі ХХ–ХХІ століття виникло розширення предметного поля міжнародної безпеки: окрім військового аспекту, за останній час розширилась сфера світового взаємозв'язку яку прийнято відносини до не військової або ци-

вільної області міжнародної безпеки, включаючи питання економічної, культурної, релігійної, енергетичної та, навіть, гендерної безпеки. Ці аспекти міжнародної безпеки наразі являються головним питанням вивчення у політологів, соціологів та спеціалістів у міжнародній сфері.

По-третє, питання пов'язані із виникненням міжнародних організацій, несуть не тільки політичний та військових характери, але й спекти економічного характеру, питання з проблемами світового забезпечення життєдіяльності (енергозабезпечення світу, очистка прісної води та світових водойм та інших актуальних проблем сучасності).

Актуальність проблеми даної роботи полягає в тому, аби розкрити сутність міжнародних організацій у системі міжнародних відносин; розібратись у історії виникнення перших міжнародних організацій та їхній розвиток; визначити сут-

ність створення організацій у системі міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Задля написання даної наукової роботи було звернено до певної кількості джерел та авторських робіт, які висвітлюють проблематику розвитку міжнародних організацій та специфіку становлення сучасних міжнародних організацій, зокрема ООН, принципи їхньої діяльності на міжнародній арені. Розглядання ситуацій у країнах, які потребують допомоги від діючих міжнародних організацій, як, до прикладу, конфлікт на Донбасі, який розглядається у даній роботі.

За основу для ознайомлення із історією створення перших міжнародних організацій та причин, власне, для їхнього створення було взято навчальний посібник за редакцією О.С. Кучика «Міжнародні організації» у якому у розгорнутому вигляді описуються завдання та загальні принципи діяльності МО, універсальні МО, організації «Системи ООН», регіональні організації та міждержавні утворення, міжнародні неурядові організації [1]. Для розкриття повної картини існування сучасної ООН були розглянуті роботи: Лакомцевої М.І «ООН в сучасній системі міжнародної безпеки», [2] Лікарчук Д.С. кандидат політичних наук «Європейський Союз та Україна: перспективи та проблеми адаптації», [3] навчальний посібник Гуменюк Б.І «Дипломатична служба: правове регулювання» [4].

Для ознайомлення із проблемою сучасності, висвітленої у даній роботі – конфлікт на Донбасі – було ознайомлено із роботами Лікарчук Д.С. «Роль міжнародних організацій у врегулюванні зовнішньополітичних конфліктів» [5] та робота учасника міжнародних миротворчих операцій та спостерігача ООН Акулова Сергія «Міжнародні миротворчі операції як політичний інструмент врегулювання воєнно-політичних конфліктів» [6] та взята до уваги робота Євтушенко І.В. – аспіранта кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ «Роль та місце міжнародних організацій у врегулюванні збройного конфлікту на Південному Сході України (нормативно-правовий аспект)» [7].

Мета статті. У статті описується проблема військового характеру на Донбасі. Розглядається питання участі міжнародних організацій у підтримці України в даному конфлікті. З'ясується важливість та відповідальність Генсека ООН у цьому конфлікті та розглядаються можливі наслідки допомоги від ООН. Україна чекає на визначені та чіткі цілі ООН щодо обґрунтованої позиції збройного конфлікту та засобів його вирішення на політичній арені.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні організації створені для того, аби структурувати форму міжнародного співробітництва. Інституційна структура міжнародних організацій спрямована на реалізацію діяльності на міжнародній арені. МО допомагають у вирішенні питань та конфліктів не лише довготривалих, але й короткотривалих зовнішньополітичних інтересів тієї чи іншої держав. З огляду на це, класифікують міждержавні (міжурядові) організації, засновниками і членами яких виступають держави та міжнародні неурядові організації, що об'єднують фі-

зичних осіб або юридичних, діяльність яких здійснюється поза межами офіційної політики держав. Аналізуючи важливість цих двох класів МО, можна вважати, що обидві несуть вагомий внесок у міжнародних переговорах та діяльності.

Проблеми класифікації міжнародних організацій спрямовані на те, щоб структурувати їх за чіткістю та компетенцією для вирішення повного спектру зовнішньополітичних питань та не політичної сторони міжнародної арени.

Цілі сталого розвитку є «глобальними цілями», які є загальним закликом до дій, спрямованих на те, щоб покінчити з бідністю, захистити планету та забезпечити мир та процвітання для усіх людей на світі.

Вказані 17 цілей є розвитком успіху Цілей розвитку Тисячоліття, окрім того, серед інших пріоритетів вони охоплюють нові сфери такі як: кліматичні зміни, економічна нерівність, інновації, стали споживання, мир та справедливість. Цілі є взаємопов'язаними - ключем до успіху в одній із яких є вирішення питань, загалом пов'язаних з іншими. Цілі сталого розвитку працюють у дусі партнерства та прагматизму, і спрямовані на правильний вибір з метою покращення рівня життя для майбутніх поколінь. Вони містять чіткі орієнтири та цільові показники, які усі країни мають запровадити відповідно до власних пріоритетів і екологічних проблем світу загалом. ЦСР є інклюзивним порядком денним. Вони усувають основні причини бідності та об'єднують нас до позитивних змін для людей і планети.

За час збройного конфлікту на території України, а саме, шість років, дві території нашої держави стали окупованими – Луганська та Донецька області. Тисячі розвалених будинків на окупованих територіях, тисячі біженців до центральної України та деінде, які були вимушені залишити свої будинки та, навіть, від'їхати від своїх сімей (на окупованих територіях думка людей щодо «кращої сторони життя» чи держави розбіглась, багато людей стали по дві сторони вогню. Анексування території Криму, що стало великим ударом для України. Тисячі жертв та суцільна розруха на певних територіях. Україна знаходить у підвішеному стані через невизначеність збройного конфлікту на міжнародній арені. Та, навіть, перемир'я Зеленського із ворожою стороною не принесли великого успіху адже випадки збройного нападу російською стороною фіксуються час від часу, хоча і перемир'я триває й досі. Україна чекає на визначені та чіткі цілі ООН щодо обґрунтованої позиції збройного конфлікту та засобів його вирішення на політичній арені.

Висновки. В даній роботі висвітлюються питання, які лежать в основі міжнародних відносин. Так, ми почали з самих низів та розібрались у питанні створення перших у світі міжнародних та неурядових організацій, перших міжнародних відносин. Вияснили, що таке «міжнародна організація» та «міжнародні відносини» як основні терміни, що являються фундаментом міжнародної платформи у світі. Дізнались як описують ці терміни політики та науковці.

Розглядаючи історію виникнення міжнародних відносин, дізнались що слугувало причиною їхнього виникнення та дізнались що першою міжнародною великою організацією політично-

го характеру була Ліга Націй, як міждержавне угруповання великих держав які стояли на порозі запобігання військових конфліктів, допомоги меншинам та вирішенню національних конфліктів після Першої Світової війни. Вона була заснована на Паризькій мирній конференції у 1919–20 роках. Проіснувала вона до 1946 року та переросла у ще більшу, діючу досі міжнародну організацію ООН із новим, більш

досконалим статутом. Варто зазначити, що Ліга Націй не увінчалась успіхом так як була не досконалою та недостатньо чіткою, внаслідок цього у 1941 році розпочалась Друга Світова війна. Організація Об'єднаних Націй перейняла усі повноваження Ліги Націй та доповнила їх, так, до сих пір, вирішує питання миру та безпеки у світі, постійно стоїть на шляху інтернаціоналізації та запобігає появі Третньої світової війни.

Список літератури:

1. Міжнародні Організації / За редакцією О.С. Кучика. *Завдання та загальні принципи діяльності міжнародних організацій*. Київ : Знання, 2007. С. 744.
2. Лекомцева М.И. ООН в современной системе международной безопасности (выпускная квалификационная работа). Екатеринбург : ФГБОУ ВО «Уральский государственный педагогический университет», 2017. С. 102.
3. Лікарчук Д.С. *Європейський Союз та Україна: Перспективи та проблеми адаптації* (автореферат). Київ : Київський національний університет культури і мистецтв, 2019. С. 10.
4. Гуменюк Б.І. *Основи дипломатичної і консульської служби : Навчальний посібник*. Київ, 2004. С. 248.
5. Лікарчук Д.С. Роль міжнародних організацій у врегулюванні зовнішньополітичних конфліктів. URL: <http://international-relations.knukim.edu.ua/article/view/203663/203385>
6. Акулов С. Міжнародні миротворчі операції як політичний інструмент врегулювання воєнно-політичних конфліктів. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8765/16-akulov.pdf?sequence=1>
7. Євтушенко І.В. Роль та місце міжнародних організацій у врегулюванні збройного конфлікту на Південному Сході України (нормативно-правовий акт). URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/55264/54905>

References:

1. Kuchik O.S. (2007) *Mizhнародni Organizaciyi [International organizations]*. Kiyv: Knowledge.
2. Lekomtseva M.I. (2017) *OON v sovremennoj systeme mezhdunarodnoj bezopasnosti [UN in the modern system of international security]*. Yekaterinburg: Ural State Pedagogical University.
3. Likarchuk D.S. (2019) *The European Union and Ukraine: Perspectives and Problems of Adaptation [Yevropejskyj Soyuz ta Ukrayina: Perspektyvy ta problemy adaptaciyi]*. Kyiv: Kyiv National University of Culture and Arts.
4. Humeniuk B.I. (2004) *Fundamentals of diplomatic and consular service [Osnovy dyplomatychnoyi i konsulskoyi sluzhby]*. Kyiv.
5. Likarchuk D.S. (2020) *The role of international organizations in resolving foreign policy conflicts [Rol mizhnarodnyx organizacij u vregulyuvanni zovnishnopolitychnyx konfliktiv]*. URL: <http://international-relations.knukim.edu.ua/article/view/203663/203385>
6. Akulov S. (2015) *International peacekeeping operations as a political tool for resolving military-political conflicts [Mizhнародni myrotvorchi operaciyi yak politychnyj instrument vregulyuvannya voyenno-politychnyx konfliktiv]*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8765/16-akulov.pdf?sequence=1>
7. Yevtushenko I.V. (2017) *The role and place of international organizations in the settlement of the armed conflict in South-Eastern Ukraine (legal act) [Rol ta misce mizhnarodnyx organizacij u vregulyuvanni zbrojnogo konfliktu na Pivdennomu Sxodi Ukrayini(normatyvno-pravovyj akt)]*. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/55264/54905>

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-53>

УДК 349.222

Андріїв В.В., Корольова О.А.

Київський національний торговельно-економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРАКТІВ ФУТБОЛІСТІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей правового регулювання контрактів футболістів в Україні. Визначено перелік характерних деталей футбольних контрактів (наприклад, досягнення футболістом 15 років, установлена форма контракту, визначення точної заробітної плати футболіста тощо). У даній статті досліджено питання правової природи такого контракту, а саме два основних підходи до цього питання – «трудовий» та «цивільстичний», відповідно до яких питання, що постають навколо футбольного контракту, мають регулюватися приписами відповідної галузі права. Зроблено висновок про необхідність проведення комплексних наукових досліджень футбольного контракту як самостійного типу спортивного договору, специфіку якого слід ураховувати при регулюванні праці спортсменів – професіоналів для покращення загального рівня функціонування футбольної сфери в Україні.

Ключові слова: контракт, футбольний контракт, трудові відносини, розрізнення цивільно-правових та трудових контрактів, спортивне право.

Andriiv Valentina, Korolova Olena

Kyiv National University of Trade and Economics

FEATURES OF FOOTBALLERS 'CONTRACTS IN UKRAINE

Summary. The article is devoted to the study of the peculiarities of the footballer's contract in Ukraine, as this document is a tool to protect the athlete during labor disputes. Due to the fact that professional sports are considered as one of the areas of entrepreneurial activity. The sports industry accounts for 3.7% of the total GDP of the 28 EU Member States as a whole. Currently, 5.4% of the EU's workforce is employed in sports, i.e. about 15 million people. This indicates that relations in the field of sports are constantly evolving, and this, in turn, necessitates the legislative regulation of labor relations in this area. Also in the article the list of characteristic details of football contracts is specified (for example, achievement by the football player of 15 years, the established form of the contract, definition of exact salary of the football player, etc.). The conditions and requirements that such a contract must meet, as well as the legal consequences of breach of contract and the possibility of unilateral termination of the contract are analyzed. Moreover, this article examines the legal nature of such a contract, namely the two main approaches to this issue - "labor" and "civil", according to which issues arising around the football contract should be governed by the provisions of the relevant branch of law. It is concluded that football as a sports and entertainment industry continues to grow rapidly, which is expressed in financial investments in this industry. On the one hand, this has led to a sharp rise in the salaries of football players, and on the other hand, to the frequent non-fulfillment by football clubs of their financial obligations in countries with unstable economies. It is the need for legislative regulation of labor relations in the field of sports in general and football in particular that determines the relevance of the chosen research topic. As well as the need for further study of the football contract as an independent type of sports contract, the specifics of which should be taken into account in order to achieve sufficient control over related issues and improve the overall level of functioning of the football sphere in Ukraine.

Keywords: contract, football contract, labor relations, distinction of civil and labor contracts, sports law.

Постановка проблеми. Футбол поза всяким сумнівом є найпопулярнішим видом спорту у світі, і Україна, безумовно, не є винятком із цього правила. До спалаху COVID-19 цей вид змагань збирав тисячі і десятки тисяч уболівальників на стадіонах, а сьогодні за ним можна спостерігати по телевізору. І це зовсім не дивно, оскільки в нашій футбольній історії є багато яскравих моментів: перемога «Шахтаря» в Кубку Європейського союзу футбольних асоціацій (далі – УЄФА) в 2009 році, результат «другого» «Ліги Європи» УЄФА у 2015 році, участь «Динамо» у півфіналі Ліги чемпіонів УЄФА у 1999 р. і т. д. Не меншою гордістю для нашої держави є українські гравці, талант яких неодноразово визнавався в усьому світі: такими є, наприклад, Олег Блохін, Ігор Беланов та Андрій Шевченко, які ви-

грали найпрестижнішу індивідуальну нагороду у футболі – «Золотий м'яч» («Ballond'Or»).

Варто зазначити, що такий вид спортивної діяльності доволі поширений серед населення і безумовно, потребує належного правового забезпечення. Спортивне законодавство загалом має комплексний характер і впливає на регулювання фінансових, цивільних, трудових, корпоративних відносини і відносин у сфері арбітражу. Однак питання, яке ми досліджуємо, пов'язане з іншою важливою галуззю – трудовим законодавством. Спортсмени-професіонали у кожному виді спорту, як правило, підписують контракт зі спортивним клубом або промоутером залежно від конкретної діяльності, якою вони займаються. Ця сама система використовується у футболі.

Проте договірні відносини між спортсменами та їх футбольними клубами все ще в значній мірі

є дискусійними щодо природи правового регулювання, особливо в нашій країні. Беручи до уваги величезні зарплати, які сьогодні часто отримують футболісти-професіонали, і складність чіткого визначення змісту умов договору в цілому, потребує удосконалення правового регулювання цієї сфери спорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичну базу для дослідження вищезазначеної теми представляють такі вчені, як О. Чепис, Ю. Суха, М. Козіна, М. Ткалич, О. Полянський та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначені науковці здебільшого враховують спортивні договірні відносини загалом, а не футбольні, що змушує нас вважати незадовільним не лише правове регулювання цих відносин, але навіть їх доктринальний розвиток.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення особливостей та характеру контрактів футболістів, зокрема, використовуючи наявні в Україні джерела права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим кроком, який ми повинні зробити, щоб зрозуміти суть контракту футболіста, є визначення поняття «контракт» загалом. Як зазначено у статті 21 Кодексу законів про працю України, це специфічна форма трудового договору, яка може містити такі елементи, як тривалість, права, обов'язки та відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення та організацію праці працівника, умови розірвання договору, – які можуть бути встановлені сторонами [1].

Єдиним українським законом, метою якого є регулювання спортивних договірних відносин, є Закон України «Про фізичну культуру та спорт». Однак його положень абсолютно недостатньо для комплексного здійснення дослідження, оскільки цей закон навіть не описує жодних особливостей спортивного контракту. Для нас єдиною важливою статтею вище зазначеного закону є стаття 38, яка визначає професійний спорт як комерційний напрямок спортивної діяльності, пов'язаний з підготовкою та проведенням видовищних спортивних заходів на високому організаційному рівні з метою отримання доходу. Діяльність у професійному спорті спортсменів, тренерів та інших фахівців, яка полягає у підготовці та участі у спортивних змаганнях серед спортсменів-професіоналів і є основним джерелом їх доходів, провадиться відповідно до цього Закону, Кодексу законів про працю України та інших нормативно-правових актів, а також статутних та регламентних документів відповідних суб'єктів сфери фізичної культури і спорту та міжнародних спортивних організацій [2]. Із цього положення можна зробити висновок, що отримання доходу означає наявність контракту як необхідного атрибуту статусу професійного спортсмена. Проте найбільш корисним для нас у цій статті є перелік нормативно-правових актів та документів, які регламентують відносини у сфері професійного спорту.

Беручи до уваги останнє положення, наступним документом, до якого ми повинні звернутися, є відповідний акт Української асоціації футболу (колишня Федерація футболу України) – голов-

ної незалежної громадської спортивної організації в українському футболі. Оскільки її Статут не надає нам інформації щодо правового регулювання праці спортсменів-професіоналів, найбільш актуальним для нас є Регламент Федерації футболу України про статус і трансферу футболістів (далі – Регламент), який єдиний намагається визначити термін «контракт» у контексті футболу: це в розділі «Визначення» зазначено, що «контракт – це форма трудового договору між професійним футбольним клубом та його працівником з усіма додатками, змінами та доповненнями, яка має бути укладена відповідно до українського законодавства та цього Регламенту з метою брати участь у змаганнях» [3]. З цього визначення, а також із ч. 1 статті 8 Регламенту ми можемо отримати інформацію про суб'єктів трудових відносин у футболі: професійний футбольний клуб, тренер чи інший фахівець. Під терміном «професійний клуб» слід розуміти «юридичну особу зі статусом суб'єкта господарювання, створену для участі у футбольних змаганнях під егідою Федерації футболу України та має атестат права на участь в українському футболі серед професіональних футбольних клубів»; а футболіст – це «спортсмен, який, перебуваючи у складі команди, бере участь у навчально-тренувальному процесі та футбольних змаганнях» [3].

Проаналізувавши положення Регламенту, ми можемо окреслити деякі особливості контракту футболіста:

- 1) він визначає права та обов'язки футболіста та професійного клубу;
- 2) це має бути лише письмово;
- 3) він може бути укладений лише з професійним клубом (а не з аматорським);
- 4) укласти його може лише футболіст, якому 15 років і старше;
- 5) він повинен відповідати положенням Угоди між УЄФА, Професійною футбольною лігою, АЄК і Європейського дивізіону ФІФПро від 19 квітня 2012 року;
- 6) він повинен містити структурні елементи типової форми договору, визначеної Додатком III до Регламенту;
- 7) він повинен визначати точну зарплату гравця;
- 8) його мінімальна тривалість – це час між укладанням контракту та закінченням сезону. О. Чепіс стверджує, що це означає 6 місяців [4, с. 151] (однак тривалість може бути меншою, якщо говорити про вільних агентів);
- 9) максимальна тривалість – 5 років;
- 10) він укладається у трьох зразках: перший залишається за клубом, другий – за гравцем і третій – за Українською асоціацією футболу;
- 11) неповнолітня особа може укласти договір лише на термін максимум три роки (йому також знадобиться згода батьків, засвідчена нотаріально);
- 12) він повинен містити таку інформацію: а) підписанти сторін; б) ім'я та прізвище гравця; в) дата народження гравця; г) адреса гравця; д) громадянство гравця; е) повне найменування клубу; є) реєстраційний номер клубу; ж) адреса клубу; з) ім'я, прізвище та адреса представника клубу; и) точна дата початку та закінчення строку дії контракту (день / місяць / рік); і) інформація про додаткових осіб, які брали участь в обгово-

ренні та укладенні контракту (наприклад, батьки неповнолітнього, законний представник гравця, ліцензований агент гравця, перекладач тощо).

Напевно, найбільш суперечливим моментом у дискусії щодо особливостей футбольних контрактів є правовідносини, що виникають після укладення контракту. Позиції вчених щодо цієї проблеми можуть бути узагальнені двома основними підходами: 1) «трудоий»: договір створює відносини, регульовані трудовим законодавством; 2) «цивільстичний»: договір створює відносини, регульовані цивільним законодавством.

Наприклад, М. Козіна погоджується з першим підходом. Вона стверджує, що професійна спортивна діяльність – це вид роботи, який виконується систематично, має певну мету (участь у змаганнях); це також робиться за гроші роботодавця та відповідно до вимог трудового розпорядку, створеного роботодавцем (тренінги, навчальні табори, розпорядок дня, заборона вживання алкоголю та наркотиків тощо); спортсмен зазвичай отримує регулярну зарплату за свою діяльність. Вона робить висновок, що всі ці фактори свідчать нам про те, що професійна спортивна діяльність є наймаючою працею, і, отже, вона повинна бути об'єктом регулювання сфери трудового права [5, с. 428].

З іншого боку, М. Ткалич підтримує другий підхід. Він вважає, що спортивний контракт – це різновид цивільно-правового договору на виконання роботи, де перша сторона зобов'язується виконати навчальну діяльність з метою набуття навичок, необхідних для успішної участі у змаганнях; а друга сторона зобов'язується оплатити ці тренувальні роботи, одночасно набуваючи право використовувати результати, досягнуті спортсменом. На думку Ткалича, це явно ознаки цивільного характеру спортивного договору [6, с. 332].

Із цієї полеміки науковців ми підтримуємо «трудоий» підхід і хочемо наголосити на тому, що футбольні контракти слід розглядати як певний вид спортивних контрактів, які необов'язково поділяють усі характеристики інших видів спортивних контрактів. Це означає, що контракти в інших видах спорту дійсно можуть мати особливості цивільно-правових договорів, що нагадує трудовий договір досить віддалено. Однак футбольні, безумовно, повинні регулюватися трудовим законодавством (принаймні в Україні) з наступних причин.

Як ми вже заявляли раніше, відповідно до статті 21 Кодексу законів про працю України, контракт є особливою формою трудового договору, отже, він регулюється трудовим законодавством. Також у Законі України «Про фізичну культуру та спорт» є чітке посилання на Кодекс законів про працю України і це констатує, що законодавець визнає спортивний контракт як різновид трудового договору. Однак в Україні та світі досить поширена проблема – як відрізнити трудовий договір від цивільно-правового? У Верховній Раді зареєстровано урядовий законопроект № 5054 «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо визначення поняття трудових відносин та ознак їх наявності». Тобто, держава намагається зменшити кількість схем працевлаштування за цивільно-правовими договорами та чітко розмежувати трудові і цивільно-правові відносини за певною сукупністю

ознак. У той же час, перед законодавцем постає задача чітко сформулювати критерії наявності трудових відносин, щоб виключити можливість довільно тлумачити майбутні норми перевіряючими суб'єктами.

В даному питанні потрібно звернути увагу і на наявну судову практику із означених проблем, щоб заповнити певні прогалини. Верховний Суд України проаналізував це питання у справі № 820/1432/17 («Альттехпром» проти Головного управління державної служби з питань праці в Харківській області) та окреслив такі відмінності:

1. Трудовий договір регулює робочий процес, а його предметом є сама праця, тоді як цивільно-правовий договір регулює набуття конкретного результату, а його предметом є певний обсяг роботи.
2. Після виконання працівником певної роботи його трудові зобов'язання не вичерпуються, поки термін дії цивільно-правового договору закінчується.
3. Працівник ставиться на фонд оплати праці та зобов'язується дотримуватися трудових норм, тоді як виконавець у цивільних правовідносинах не потребує посади на фонд оплати праці і може вільно організувати свій робочий процес [7].

Контракт футболіста абсолютно відповідає вимогам трудового договору, викладеним у вищезгаданому рішенні Верховного Суду.

По-перше, контракт визначає трудову функцію футболіста та її конкретні прояви, а не результати, яких він повинен досягти. У жодному з відповідних актів українського законодавства немає положень, які б зобов'язували гравця досягти певного результату. Така умова насправді може бути включена в конкретний контракт, однак вона є необов'язковою і в основному передбачає винагороду гравця за досягнення результату певного виду та суми, а не санкції за невиконання. Наприклад, грошова винагорода за забиті 10 або більше голів протягом сезону.

По-друге, як ми вже заявляли вище, контракт гравця закінчується лише тоді, коли настає дата закінчення терміну його дії або за взаємною згодою сторін. Він також може бути припинений відповідно до положень статті 10 Регламенту, але ніколи після досягнення деяких свого роду конкретних голів гравцем.

По-третє, гравець повинен бути офіційно включений до структури професійного клубу та дотримуватися внутрішніх правил клубу. Перший факт може бути проілюстрований Додатком IV визначеним у Регламенті (типова форма контракту), який повинен бути використаний як зразок контракту футболіста відповідно до положень статті 8 (2) Регламенту: зокрема, це зазначено в Додатку що певна особа «приймається на посаду професійного футболіста футбольної команди Клубу» [3]. Ці докази чітко доводять той факт, що футболіст насправді не вільно організовує свій робочий процес, і, крім того, його офіційно ставлять на заробітну плату клубу на відповідну посаду. Через те, укладення цивільно-правового договору із спортсменом-професіоналом на нашу думку, є недопустимим.

Висновки. Узагальнюючи всю вищезазначену інформацію, ми можемо цілком чітко прослідкувати той факт, що контракт футболіста є певним видом трудового договору (контракту) зі своїми особливостями, які відрізняються від

тих, які ми можемо побачити в інших спортивних контрактах. Однак, незважаючи на велику популярність та роль професійного футболу в нашій країні та світі, він досить недостатньо врегульований національним законодавством. Проблему правового регулювання такого виду діяльності можна частково вирішити, використовуючи положення офіційних актів та документів відповідних футбольних організацій, але питання щодо трудових відносин у футболі потребують подальшого дослідження і вдосконалення. Біль-

шість науковців, хто намагається проаналізувати це питання, схильний узагальнювати особливості та характер різних спортивних контрактів, не враховуючи особливості кожного виду спорту.

Загалом, слід продовжувати досліджувати природу відносин між спортсменом-професіоналом та клубом щодо укладення футбольних контрактів, щоб зробити наше правове поле більш сприятливим для успішного розвитку та можливого процвітання українського футболу як однієї із найважливіших сфер спортивного життя.

Список літератури:

1. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 20.02.2021).
2. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3808-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> (дата звернення: 20.02.2021).
3. Регламент Федерації футболу України зі статусу і трансферу футболістів. 2018. URL: <https://cutt.ly/Dnf1FI1> (дата звернення: 20.02.2021).
4. Чепис О.І. Контракт футболіста як особлива форма трудового договору. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 150–155.
5. Козіна М.В. Професійна діяльність спортсменів як об'єкт правового регулювання нормами трудового законодавства. *Публічне право*. 2012. № 4(8). С. 424–429.
6. Ткалич М.О. Правова природа та особливості укладання контракту про спортивну діяльність. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 51. С. 326–333.
7. Постанова від 04.07.2018 у справі 820/1432/17. Касаційний адміністративний суд Верховного Суду. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/75148848?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01 (дата звернення: 20.02.2021).

References:

1. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy vid 10 hrudnia 1971 r. № 322-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (accessed 20 February 2021).
2. Pro fizychnu kulturu i sport: Zakon Ukrainy vid 24 hrudnia 1993 r. № 3808-XII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> (accessed: 20 February 2021).
3. Rehlament Federatsii futbolu Ukrainy zi statusu i transferu futbolistiv. (2018). URL: <https://cutt.ly/Dnf1FI1> (accessed 20 February 2021).
4. Chepys O.I. (2019) Kontrakt futbolista yak osoblyva forma trudovoho dohovoru. *Porivnialno-analitychne pravo*, no. 1, pp. 150–155.
5. Kozina M.V. (2012) Profesiina diialnist sportsmeniv yak obiekt pravovoho rehuliuвання normamy trudovoho zakonodavstva. *Publichne pravo*, no. 4(8), pp. 424–429.
6. Tkalych M.O. (2009) Pravova pryroda ta osoblyvosti ukladannia kontraktu pro sportyvnu diialnist. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, no. 51, pp. 326–333.
7. Postanova vid 04.07.2018 u spravi 820/1432/17. Kasatsiyni administratyvnyi sud Verkhovnoho Sudu. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/75148848?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01 (accessed 20 February 2021).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-54>

УДК 343.1

Ільченко О.В., Корощенко К.Р.
Сумський державний університет**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ,
ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ**

Анотація. Захист громадян України є одним із завдань держави, визначені в Конституції України та інших нормативних актах. Відновлення порушених прав також вважається захистом громадян. Майнова або моральна шкода є серйозними наслідками кримінального правопорушення, які можна відновити, довівши наявність такої шкоди. Проте, законодавство містить низку прогалин, які вимагають вирішення та реформування. Стаття присвячена дослідженню функціонування процесу відшкодування завданої шкоди потерпілому. А також виявленню проблем, які існують на даний час. Чітке визначення прогалин у законодавчому закріпленні механізму відшкодування майнової та моральної шкоди, а також конкретне окреслення проблем при процесуальному захисті прав громадянина допоможуть знайти шляхи вирішення цих проблемам.

Ключові слова: кримінальне провадження, судочинство, майнова шкода, матеріальна шкода, відшкодування, поновлення прав.

Ilchenko Oleksandr, Koroshchenko Kateryna
Sumy State University**CURRENT ISSUES REGARDING COMPENSATION FOR DAMAGES CAUSED
AS A RESULT OF A CRIMINAL OFFENSE**

Summary. Protection of citizens of Ukraine is one of the tasks of the state, defined in the Constitution of Ukraine and other regulations. Restoration of violated rights is also considered protection of citizens. Property or non-pecuniary damage is a serious consequence of a criminal offense that can be remedied by proving the existence of such damage. However, the legislation contains a number of gaps that need to be addressed and reformed. The article is devoted to the study of the functioning of the process of compensation for damage to the victim. As well as identifying problems that currently exist. A clear definition of gaps in the legislative consolidation of the mechanism of compensation for property and moral damage, as well as a specific outline of problems in the procedural protection of civil rights will help to find ways to solve these problems. The article also examines the topic of the application of civil lawsuits in criminal proceedings in more detail, as well as outlines the problems in its application. A civil lawsuit may be filed by a person who has suffered property and / or moral damage by a criminal offense or other socially dangerous act, has the right to file a civil lawsuit against a suspect, accused or natural or legal person during criminal proceedings prior to the trial. The law is civilly liable for damage caused by the actions of a suspect, accused or insane person who has committed a socially dangerous act. The problem of a very large number of paper documents required of a civil plaintiff is described. In Ukraine, there is also a problem with proving non-pecuniary damage, which is very difficult to prove, scientists have proposed a formula for calculating non-pecuniary damage to victims. Also, the issue of ensuring compensation to the victim at the expense of the state remains controversial and requires both research and legislative regulation. After all, if voluntary compensation to the victim or its recovery based on the results of a civil lawsuit is enshrined in the criminal procedure legislation of Ukraine, the issues of grounds, conditions and procedure for compensation from the State Budget of Ukraine are poorly studied and need to be enshrined in domestic law.

Keywords: criminal proceedings, legal proceedings, property damage, material damage, compensation, restoration of rights.

Постановка проблеми. Кожний потерпілий від кримінального правопорушення в Україні має право на відшкодування майнової та моральної шкоди, проте існує ряд проблем, які потребують дослідження та негайного вирішення, а саме недостатнє законодавче регулювання питань щодо доведення та відшкодування моральної шкоди, відсутність спеціального нормативно-правового акту за допомогою якого можна було б визначити розмір моральної шкоди, запровадити формулу розрахунку моральної шкоди потерпілим. Питання забезпечення відшкодування шкоди потерпілому за рахунок держави також залишається суперечливим і вимагає як наукових досліджень, так і законодавчого регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій Питанню дослідження функціонування механізму відшкодування завданої шкоди у кримінальному провадженні приділяли достатньо уваги в наукових публікаціях та статтях,

зокрема, такі українські вчені як В. В. Батуєв, Т. Р. Галімов, Ю. М. Грошовий, В. В. Дубровін, О. В. Капліна, С. В. Кравцова, Ю. В. Курдубанов, Е. Ф. Куцова, О. П. Кучинський та інші.

Раніше не вирішеними проблемами є визначення основних проблем щодо відшкодування майнової та моральної шкоди в кримінальному судочинстві.

Метою даної статті є провести дослідження механізму функціонування відшкодування завданої шкоди у кримінальному провадженні, виявити основні проблеми та шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок правопорушення – важлива складова захисту громадян будь-якої демократичної держави. Україна позиціонує себе як демократична держава, яка всіма приписами у законодавчих актах проголошує підкування та забезпечення повного захисту всіх українців.

Перший законодавчий акт у якому можна знайти законодавче закріплення гарантування громадянину захист – ст. 3 Конституції України, яка проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність [1].

Кримінально-процесуальний закон виокремлює дві основні форми завданої шкоди: злочинний результат і злочинні наслідки. Інститут відшкодування завданої шкоди є важливою складовою будь-якого процесу в Україні. Важливість відшкодування завданої шкоди також прописана в Конституції України, а саме в статті 56: кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [1].

Досліджувана тема стосується саме відшкодування моральної чи майнової шкоди у кримінальному процесі. Як і у будь-якому механізмі захисту прав громадянина існує ряд проблем, які можливо вирішити. Проте, перш ніж виявити проблеми у відшкодуванні моральної чи майнової шкоди у кримінальному процесі необхідно визначити, як саме український законодавець визначає моральне та майнове відшкодування шкоди.

Моральною шкодою визнаються втрати, які мають немайновий характер. Моральна шкода полягає в отриманні моральних страждань, психічних розладів, які впливають на подальше життя та працездатність потерпілої особи. А також психологічні відхилення, які особа отримала внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Моральна шкода згідно з українським законодавством може бути відшкодована грошима або майном. Доказати наявності моральної шкоди дуже важко, але можливо.

Серед науковців, які детально досліджували поняття шкоди, завданої злочином, є й такі, що повністю заперечують виникнення (завдання) моральної шкоди потерпілій особі, так Татарин І. І. не вважає можливою постановку питання про відшкодування в кримінальному процесі заподіяної злочином моральної шкоди (збитків), хоча б з однієї лише причини неможливості її грошового вираження [2]. Проте, сучасна думка науковців щодо відшкодування саме моральної шкоди дуже змінилась, на сьогоднішній день український законодавець регламентує процес відшкодування моральної шкоди.

Майновою шкодою є зменшення кількості та якості наявного майна у особи, внаслідок знищення або пошкодження особою, яка здійснила кримінальне правопорушення. Згідно з чинним законодавством майнова шкода має бути відшкодована у повному обсязі потерпілій особі. Доказати майнову втрату набагато легше ніж моральну. Проте потерпіла особа має надати всі докази того, що дійсно втратила майно внаслідок кримінального правопорушення.

Вперше в Кримінальному процесуальному кодексі України зустрічаємо згадування про відшкодування шкоди у п. 10 ч. 1 ст. 56, яка визначає права потерпілого і саме у цьому переліку зазначено, що потерпілий має право на відшко-

дування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення [3].

Надалі в КПК визначення відшкодування завданої шкоди більш широко знайшло своє тлумачення у ст. 127, яка визначає, що фізична чи юридична особа має право на будь-якому етапі кримінального провадження відшкодувати завдану шкоду потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення [3].

Взагалі ст. 127 КПК визначає три способи відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням, кожний наступний застосовується при неможливості застосування попереднього.

Перший – добровільна згода обвинуваченого відшкодувати завдану шкоду, про фіксацію цієї згоди має бути відповідний документ у матеріалах справи.

Другий спосіб заключається у відшкодуванні завданої шкоди шляхом розгляду цивільного позову у кримінальному судочинстві [3].

Третій спосіб відшкодування шкоди, полягає у компенсації потерпілому шкоди державою за рахунок Державного бюджету [3].

Доречно більш детально розглянути застосування інституту цивільного позову у кримінальному судочинстві та окреслити основні проблеми щодо його розгляду. Цивільний позов може подавати особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння [4].

Як зазначає В. Бараняка, важливою перевагою значення цивільного позову є те, що він забезпечує швидке відновлення майнових прав потерпілого; унеможливує прийняття судом суперечливих рішень з того самого питання; дає можливість звільнити підсудного, потерпілого й інших суб'єктів (свідків, експертів тощо) кримінального процесу від необхідності двічі брати участь у судових виробництвах; а також правильно кваліфікувати злочинну дію.

На його думку проблема застосування цивільного позову починається у ч. 4 статті 128 КПК зміст цієї норми полягає в тому, що цивільний позов має бути написаний саме за вимогами Цивільного законодавства, дуже часто форма та зміст не відповідають всім вимогам та правилам, адже деяким потерпілим досить незрозуміло як два процеси можуть поєднатись в одному кримінальному провадженні. Тому виникають помилки при оформленні позовної заяви [4].

Наступна проблема полягає в тому, що відповідно до ч. 5 ст. 128 цивільний позов розглядається згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України, а ті питання, які не регулює даний кодекс має регулюватись Цивільним процесуальним кодексом [3]. Звісно що, вимоги до написання позовних заяв відрізняються, тому вважаємо потрібним зазначити основна відмінності у кримінальному судочинстві: непередбачена можливість подання зустрічного позову у кримінальному судочинстві; у цивільному позові необов'язково зазначити Відповідача, адже на момент написання заяви правопорушник може бути не встановлений; підставою

для відкладення розгляду цивільного позову в кримінальній справі не може бути неявка цивільного відповідача чи його представника у засіданні [4].

Важливою особливістю є те, що ані в Цивільному процесуальному кодексу, ані в Кримінальному кодексу не передбачається можливості подальшого доповнення та уточнення позовних вимог.

Згідно ч. 5 ст. 177 ЦПК, позивач зобов'язаний додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги, проте позивачі дуже часто вважають, що всі докази є в матеріалах справи і тому додавати нічого потрібно, через цю причину цивільний позов залишають без руху [3].

Стебелев А. М. вважає, що норма КПК щодо вимоги до цивільного позивача додати до позовної заяви її копії та копії всіх доданих до неї документів у кількості підозрюваних/обвинувачених і цивільних відповідачів для вручення кожному з них. Під час кримінального провадження сторони цивільного позову мають право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування після їх відкриття, зокрема й позовною заявою та доданими до неї документами, робити з них копії, виписки, тощо. Це право вони також мають після призначення справи суддею до досудового розслідування. Отже, навряд чи є необхідність обтяжувати цивільного позивача (потерпілого) тими формальностями, які властиві цивільному позову в цивільному судовичстві [5].

Необхідно зазначити, що докази щодо відшкодування моральної чи майнової шкоди є досить серйозною проблемою. Питання з наданням доказів виникають через неухважність правоохоронних органів, недбалість самої потерпілої особи або з перевищеною оцінкою моральних страждань особи, яка вимагає відшкодування.

Слід звернути увагу на те, що існує форма відшкодування шкоди за рахунок Державного бюджету України, яка закріплена, зокрема, у ст. 56 Конституції України, де зазначено, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень. Хоча така можливість забезпечується не лише КПК України, а й іншими нормативно-правовими актами, зокрема Цивільним кодексом, на практиці зазначені у них норми не мають наразі чітко визначеної процедури та принципу застосування та спрямовують нас на використання спеціального закону, що у чинному законодавстві відсутній. Слід звернути увагу на ч. 2 ст. 130 КПК, де зазначено, що держава, відшкодувавши шкоду, завдану слідчим, прокурором, застосовує право зворотної вимоги до цих осіб у разі встановлення в їхніх діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили, або дисциплінарного проступку незалежно від спливу строків застосування та дії дисциплінарного стягнення. У такому разі слід звернути увагу на коло осіб, щодо яких держава застосовує право зворотної вимоги (прокурор та слідчий), а також на умови такого застосування, зокрема наявність у їх діях альтернативного складу: обвинувального вироку суду, що набрав законної сили, або дисциплінарного проступку не-

залежно від спливу строків застосування. Аналіз цієї норми дозволяє зробити висновок, що держава встановила певні фінансові гарантії та систему захисту від незаконних дій (бездіяльності) слідчих та прокурорів шляхом можливої компенсації [6].

Нерідко коли внаслідок кримінального правопорушення особа отримує тілесні ушкодження, доводити цей факт також необхідно. Серед доказів має бути судово-медична експертиза, медична довідка, а також точна характеристика правопорушника і відсторонення всіх дій, внаслідок яких потерпілий отримав тілесні ушкодження. До доказів пов'язаних з тілесними ушкодженнями відносять також чеки на ліки, які співпадають з тими, які лікар зазначив до вживання. Якщо ліки з історії хвороби не співпадають з чеками, то суд не розглядає такі докази. Також має бути підтвердження, що сам хворий сплачував за всі ліки та медичні процедури, які були проведені через правопорушення [4].

Інститут відшкодування моральної шкоди з'явився порівняно нещодавно. Актуальною проблемою відшкодування моральної шкоди є необхідність доказати її наявність. Нерідко, коли сам позивач або представник позивача завищує свої вимоги до відповідача щодо відшкодування моральної шкоди. Для того аби все відбувалось на засадах справедливості існують такі законодавчі акти, які регулюють питання відшкодування моральної шкоди: Конституція України, Цивільний кодекс України, Методичні рекомендації «Відшкодування моральної шкоди» (лист Міністерства юстиції України від 13 травня 2004 р. № 35-13/797), Постанова Пленуму ВСУ № 4 від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» та інші. У цих нормативно-правових актах зазначені особливості визначення моральної шкоди, а також інформацію з приводу вираження моральної шкоди, що також є проблемою у процесу відшкодування шкоди [4].

Відповідно з чинним законодавством моральна шкода може полягати, а саме: у приниженні честі, гідності, ділової репутації або престижу, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, страждань у порушенні права власності (зокрема інтелектуальної), прав, які надають споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків [7].

Отже, доказами завданої моральної шкоди можуть стати свідчення колег, керівника на роботі, друзів про моральний стан потерпілого. Проте, існують установи, які надають більш кваліфікований висновок з приводу цього питання. Наприклад, спеціальні експертні установи, які проводять психологічне дослідження з потерпілим, це передбачено Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998) передбачено навіть цілий перелік орієнтовних питань, які в рамках цієї експертизи можна поставити фахівцям і відповіді на які можуть стати основною підставою для прийняття судом рішення про задоволення вимоги щодо відшкодування моральної шкоди. Зокрема, співробітники цієї установи

надають точну відповідь на питання чи була завдана моральна шкода потерпілій особі, чи взагалі трапилось для неї щось, що може впливати на її психічний стан та працездатність [8].

Проблемним питанням щодо відшкодування шкоди у кримінальному провадженні є відсутність у національному законодавстві Закону, який би регулював питання процесу відшкодування моральної шкоди, а також визначав мінімальний розмір моральної шкоди, яку може отримати особа. Проте існує законопроект № 8396, автори якого пропонують прийняти Закон України «Про регулювання діяльності із визначення моральної (немайнової) шкоди», який передбачає визначення, випадки і порядок експертизи такої шкоди, суб'єктів, які будуть уповноважені надавати такі висновки, тощо, але наразі проект відкликано та знято з розгляду.

Проблема про яку згадувалось раніше – як врахувати розмір моральної шкоди, О.Дроздова запропонує «формула успішного відшкодування моральної шкоди»: $MШ = (Д + В + Н + ПНЗ + ДК) СР$, де МШ – це моральна шкода, яка має місце лише у випадку одночасної наявності (суми) таких елементів як: 1) Д – діяння особи, яке має бути таким, що могло привести до моральної шкоди потерпілого; 2) В – вина особи, яка заподіяла шкоду; 3) Н – наслідки у вигляді моральної шкоди, яка була спричинена винним діянням порушника; 4) ПНЗ – причинно-наслідковий зв'язок між діянням винної особи та моральними стражданнями, який підтверджує, що ці страждання були викликані саме протиправними діяннями; 5) ДК – це докази, які необхідно зібрати та подати суду для підтвердження наявності інших елементів; 6) СР –

судове рішення, яке поставить остаточну крапку і може вирішити питання як на користь заявника, так і ні, або ж змінити розмір відшкодування [8].

Отже, запропонована формула є досить дієвою для того аби довести той факт, що моральну шкоду дійсно було завдано.

Раніше згадувалась проблема недосконалості роботи правоохоронних органів, хотілось би визначити ще один аспект, який погіршує ефективність їх роботи. Йдеться про те, що відсутня взаємодія оперативних підрозділів та органів досудового розслідування. Дуже часто дрібниці, які мають велике значення для слідчого, замовчуються оперативним співробітником [2]. Тому є потреба у поліпшенні комунікації між цими двома органами, які мають співпрацювати між собою.

Висновок. Отже, відшкодування шкоди у кримінальному провадженні є важливим механізмом захисту прав громадян України. У науковій статті зазначені наявні проблеми, які, на жаль, у цьому механізмі присутні. До таких проблем можна віднести: недостатнє законодавче регулювання цих питань, а також відсутність Закону, який би регулював питання відшкодування моральної шкоди, неналежне ставлення до виконання своїх обов'язків співробітниками правоохоронних органів, відсутність комунікації між цими органами, усі ці фактори негативно впливають на ефективність їх діяльності щодо відшкодування шкоди у кримінальному процесі. Проте вирішити ці проблеми можливо, за умови врегулювання цих питань на законодавчому рівні, адже моральна та майнова шкода завдана постраждалим громадянам має бути справедливо і своєчасно відшкодована.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Татарин І.І. Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням : дис. канд. філос. наук. Львів, 2017. 184 с.
3. Кримінально процесуальний кодекс України : від 18.04.2010 № 4651-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88.
4. Бараняк В., Несімко О. Проблеми відшкодування шкоди у кримінальному провадженні щодо захисту прав потерпілого. Львівський політехнічний університет. 2018. С. 98–102.
5. Стебелев А.М. Проблеми відшкодування (компенсації) шкоди завданої злочином у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Випуск 16. Том 2. С. 87.
6. Ситенька О.С. Реалізація права потерпілого на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні: окремі питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. Випуск 8. С. 451–454.
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
8. Дроздова О. Відшкодування моральної шкоди: як правильно виразити переживання у гривнях? ЛІГА:ЗАКОН. 2018. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/182283_vdshkoduvannya-moralno-shkodi-yak-pravilno-viraziti-perezshivannya-u-grivnyakh

References:

1. The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 № 254k/96-VR / Verkhovna Rada of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. № 30. P. 141.
2. Tatarin I.I. (2017) Compensation for damage to the victim caused by a criminal offense: dis. cand. philos. sciences. Lviv, p. 184.
3. Criminal Procedure Code of Ukraine: dated 18.04.2010 № 4651-VI / The Verkhovna Rada of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13, p. 88.
4. Baranyak V., Nesimko O. (2018) Problems of compensation in criminal proceedings for the protection of the rights of the victim. Lviv Polytechnic University, pp. 98–102.
5. Stebelev A.M. (2015) Problems of compensation (compensation) for damage caused by a crime in criminal proceedings. *Scientific Bulletin of the International Humanities University*, issue 16, vol. 2, p. 87.
6. Sutenka O.C. (2020) Realization of the victim's right to compensation in criminal proceedings: some issues. *Legal scientific electronic journal*, issue 8. Kyiv, pp. 451–454.
7. Civil Procedure Code of Ukraine of March 18, 2004 № 1618-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
8. Drozdova O. (2018) Compensation for non-pecuniary damage: how to properly express the feelings in UAH? LEAGUE:LAW. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/182283_vdshkoduvannya-moralno-shkodi-yak-pravilno-viraziti-perezshivannya-u-grivnyakh

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Національна безпека є одним з найголовніших умов існування та функціонування держави та суспільства. Стаття присвячена концепції національної безпеки України, та її ролі у визначенні напрямку розвитку держави, розглянуто важливість національної безпеки на основі аналізу походження суспільства. Визначено роль концепції національної безпеки України яка є основоположним та системоутворюючим документом, що відображає генеральний план щодо забезпечення безпеки нації, без створення якого вироблення дієвих засобів гарантування національної безпеки країни практично неможливе. У статті на основі теоретичних положень досліджено як внутрішньодержавні так і зовнішні чинники, що негативно впливають на стан національної безпеки України, запропоновано шляхи їх усунення, розкрито ключові питання щодо необхідності створення нової концепції національної безпеки та загального реформування сектору національної безпеки.

Ключові слова: національна безпека, концепція, розвиток, реформування системи безпеки, безпека нації.

Ilchenko Oleksandr, Ilchenko Bohdan
Sumy State University

LEGAL ASPECTS REGARDING THE IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Summary. National security is one of the most important conditions for the existence and functioning of the state and society. Scholars also call national security the security of the nation and understand the protection of vital interests of the individual, society and the state in various spheres of life from internal and external threats, which ensures the sustainable development of the country. In this case, security means the ability to maintain the object or system of its qualitative certainty and the ability to perform its functions under the influence of negative factors. The emergence of modern processes of globalization and interaction of states with each other has led to the fact that each country needs to improve and find new approaches to national security. Ukraine is no exception, but to create a strong mechanism it is necessary to take into account many factors that cover all areas of state activity. One of the most important reasons for the lack of a vision of a holistic concept of Ukraine's national security in domestic theoretical and political thought is a certain underestimation of the role and importance of civil society in ensuring national security. After all, it is able to ensure the unity of man, society, nation, state and organize proper civilian control over national security, to ensure stable and safe development of society in all spheres of its life. The formation of a holistic comprehensive concept of national security of Ukraine would contribute to the involvement of all citizens, public and political associations in open public discussion of national security issues and the development of a clear concept of national interests of Ukraine software. The article is devoted to the concept of national security of Ukraine, and its role in determining the direction of development of the state, the importance of national security is considered on the basis of the analysis of the origin of society. The role of the concept of national security of Ukraine is defined, which is a fundamental and system-forming document that reflects the master plan for ensuring the security of the nation, without which the development of effective means of guaranteeing national security is virtually impossible. Based on theoretical provisions, the article examines both domestic and external factors that negatively affect the state of national security of Ukraine, suggests ways to eliminate them, reveals key issues regarding the need to create a new concept of national security and general reform of the national security sector.

Keywords: national security, concept, development, security system reform, security of nation.

Постановка проблеми. Забезпечення національної безпеки держави є однією з головних питань для сучасної України. Військові дії на сході держави вказали на ряд суттєвих проблем у сфері забезпечення національної безпеки як всередині держави так і в зовнішній політиці. Впровадження дієвих засобів, що мають забезпечити високий рівень національної безпеки в державі неможливе без створення єдиної концепції яка є фундаментальним та системоутворюючим документом, що відображає генеральний план забезпечення безпеки нації. На основі теоретичних положень нами розглядаються як внутрішні, так і зовнішні фактори, що негативно впливають на стан національної безпеки України, пропонуються шляхи їх усунення, розкриваються ключові питання щодо необхідності створення нової

концепції національної безпеки та загальної реформи національного сектору безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню дослідження концепції національної безпеки у різних аспектах та актуальність її впровадження станом на сьогодні приділяли достатньо часу в наукових публікаціях та статтях такі українські вчені, як Смолянчук В.Ф., Демченко О.Ф., Прибутко П.С., Ліпкан В. А., Антонов В.О., Зіневич О.В., Гвоздь В.І. та інші.

Раніше не вирішеними проблемами є: Станом на сьогодні, основні проблеми реалізації національної безпеки виникають саме через недосконалу нормативну базу. Основоположним документом у ієрархічній системі нормативних документів вважається концепція, яка відображає генеральний план щодо забезпечення безпеки на-

ції та є підґрунтям для прийняття стратегій, доктрин та інших нормативно-правових документів. Наразі в Україні відсутня стратегія національної безпеки, що негативно впливає на вирішення багатьох питань що стосуються безпеки нації.

Метою даної статті є теоретико-правовий аналіз загроз національної безпеки та вироблення шляхів їх вирішення завдяки створенню нової концепції національної безпеки.

Викладення основного матеріалу. Ще з давніх часів безпека була ключовою метою, задля чого люди об'єднувалися в общини, та поділяли обов'язки між собою. Чим більшого розвитку набувало суспільство, тим більше загострювалося питання забезпечення безпеки цивілізації, а потім вже й держави. Безпека охоплює усі сфери життєдіяльності та гарантує максимальний суспільний розвиток. Насправді ж, важко виокремити розвиток від безпеки. Обидва явища доповнюють одне-одного.

Фактично, більше можливостей забезпечення безпеки мають країни, які знаходяться на вищій стадії розвитку. На відміну від розвитку, сутність якого полягає в розширенні та вдосконаленні всіх сфер суспільної діяльності, безпека ж, у свою чергу, вимагає стабільності. На жаль, розвиток системи національної безпеки України залишає бажати кращого, у нашій державі налічується велика кількість наукових інститутів, але не один з них цілком ретельно не намагався вивчити та розібрати цю важливу сферу державної політики [1].

Як зазначає Ліпкан В.А., Україна – держава з яскравою історією, але незважаючи на власний досвід, великі потрясіння і втрати населення, наша держава й до сьогодні не може створити ефективного механізму захисту країни від небезпеки, що вже призвело до фатальних наслідків всередині держави [2].

Взагалі, національну безпеку вчені також називають безпекою нації й під цим поняттям розуміють захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує сталий поступальний розвиток країни. При цьому, під захищеністю розуміється здатність збереження об'єктом або системою своєї якісної визначеності і можливості виконання своїх функцій в умовах впливу негативних факторів. Поява сучасних процесів глобалізації та взаємодії держав одна з одною призвела до того, що кожній країні треба вдосконалювати та знаходити нові підходи національної безпеки. Україна не є винятком, але для створення сильного механізму треба врахувати безліч факторів, які охоплюють всі напрямки діяльності держави [2].

Для забезпечення національної безпеки, держава обов'язково повинна мати нормативно-правове забезпечення для цього. Станом на сьогодні, основні проблеми реалізації безпеки нації виникають саме через недосконалу нормативну базу. Ми живемо в сучасному світі й всі сфери нашої діяльності трактуються завдяки чинному законодавству. Бо лише закони надають сприятливі умови для створення відповідного громадянського суспільства, що є невід'ємною частиною держави. Правове регулювання повинно впливати із основоположних норм, понять, механізмів

а також об'єднань різних методів комплексного міждисциплінарного підходу. Це необхідно через безпосередні потреби українського народу у розвитку та захисті, наявності певних компетентних державних органів, які б приймали певні рішення у зовнішніх та внутрішніх справах.

На думку Антонова В.О., документи, які створюють основи для національної безпеки повинні мати власну ієрархію. Основоположним документом у цій ієрархічній системі вважається концепція, яка відображає генеральний план щодо забезпечення безпеки нації. Цей документ включає в себе сукупність ідей та уявлень щодо розвитку держави, спираючись на природу та походження держави, тобто її історичне минуле та досвід поколінь. Слід сказати, що концепція надає певне бачення щодо вирішення різного роду проблем, сукупність понять і зв'язків між ними, визначає основні напрями розвитку і характеристики будь-якого явища. На відміну від стратегії, концепція несе в собі основні положення, які мають стати підґрунтям для успішних стратегій і доктрин. Саме Концепція національної безпеки виконує інструментальну функцію – за її допомогою формується ієрархічна система нормативно-правових актів, що регулює суспільні відносини в сфері національної безпеки [3]. Ми вважаємо, що доктрини, стратегії та інші нормативно-правові акти, які впливають на забезпечення національної безпеки України, повинні базуватися перш за все на Конституції та Концепції національної безпеки. Інші другорядні документи лише конкретизують та деталізують положення Концепції, впроваджуючи дієву систему розвитку певної сфери життєдіяльності.

Прийняття Концепції національної безпеки України, Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року, який скасував чинність Концепції, а також Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року стало поки єдиним кроком з формування законодавчого підґрунтя функціонування системи національної безпеки.

Із тих положень, що були зазначені вище, можна зрозуміти, що дійсно помітного розвитку будь-яка держава може здобути лише за налагодженої системи національної безпеки. У свою чергу, нормативна база безпеки нації забезпечується концепцією, яка надає повне бачення, яким чином державі треба рухатися в майбутньому та який стратегічний шлях обирати. На жаль, станом на сьогодні, в Україні відсутня концепція національної безпеки. Усвідомлюючи ці факти, стає цікаво: яким чином наша держава зможе досягти бажаного розвитку, не маючи базису для забезпечення власної безпеки, яка за своєю ж природою покликана забезпечувати стабільний розвиток?

Нещодавно Президент України Володимир Зеленський увів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». Відповідний указ № 121/2021 Глава держави підписав 25 березня [4]. Треба зрозуміти, що Україна має стратегії розвитку національної безпеки, але вони спираються лише на Конституцію, що є вкрай некоректно. Тому, ми вважаємо що певного роду стратегії, які не мають власного ядра такого як концепція, приречені на провал. Чудовим при-

кладом може слугувати етапи побудови власного будинку. Уявимо, що будинок – це є національна безпека України, та як наслідок подальший її розвиток. Цегли будинку – це стратегії та доктрини, а концепція – це фундамент будинку, тобто основа. Тому, як би люди не намагалися скласти цеглини в купу та побудувати будівлю, ніхто не зробить цього, допоки не з'явиться фундамент. Таким чином, у настільки важкий для країни час, подальший розвиток неможливий без впровадження Концепції національної безпеки України. Ми вважаємо, що саме відсутність фундаментального документу та слабкої державної політики керівництва призводить до тих негативних змін, які зараз відбуваються всередині країни.

Ще 21 грудня 2000 року Верховна Рада України винесла постанову Про Концепцію національної безпеки. Ми вважаємо, що цей документ дійсно відображував основні ідеї та цінності держави. Пріоритетними національними інтересами України відповідно до Концепції на той час були:

- досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності, гарантування прав української нації та національних меншин України;
- забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів;
- збереження та підвищення науково-технологічного потенціалу;
- зміцнення генофонду Українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу;
- налагодження рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську та світову спільноту [5].

Можна об'єктивно стверджувати, що плани, які містилися у цьому нормативно-правовому акті не були втілені в реальність, окрім створення громадянського суспільства, яке змогло б відстояти свої права. Дійсно, нещодавні події в сусідніх країнах, таких як Росія та Білорусь, дали чітко розуміння того, що в порівнянні з іншими націями, українська повністю здатна отримати бажаного та стояти до останнього заради цього. Усвідомлення цього факту може слугувати поштовхом подальшого розвитку держави. Становище в Україні різко змінюється з кожним днем протягом вже семи років і нам здається, що прийшов час чітко окреслити теоретико-правові засади подальшого розвитку держави на основі нової Концепції національної безпеки України.

На думку О. Зіневича, оновлення та реформування системи національної безпеки мало було відбутися ще у 2014 році задля надання чітких позицій щодо державних інтересів та дій спрямованих на їх реалізацію. На жаль, треба констатувати той факт, що система забезпечення національної безпеки України у свій час не змогла протистояти агресії російських військ, що спричинило великі втрати. Сектор безпеки та оборони є основним складовим елементом системи забезпечення безпеки нації, але він цілком не сформований до цього часу і не готовий діяти як єдина функціональна структура. Більша частина техніки та озброєння фізично застаріла. Військові та поліцейські формування ще не готові брати участь у воєнних конфліктах через відсутність матеріально-технічного, кадрового та розвідувального забезпечення [6].

Взагалі, оновлення будь-якого явища являє собою процес, який залежить від багатьох чинників, тому реформування, як саме поняття не може бути одноразовим. Таким чином, на стан безпеки нації України впливають, як і внутрішні чинники, так і зовнішні. Саме на ці фактори повинно покладатися керівництво під час створення нової Концепції державної безпеки. Зміна пріоритетів відбувається внаслідок геополітичної, економічної, внутрішньої ситуацій та інших глобалізаційних процесів, що дають нові шляхи реформування, відповідно до нових пріоритетів та задач. Багато вчених вважають події 2014 року великою помилкою державного керівництва, яка стала причиною фізичної неспроможності України реалізувати свою головну мету – інтеграцію в Європейський Союз.

Євроінтеграція неможлива, якщо в державі відбуваються воєнні дії, через це Україна зіштовхнулася з великою кількістю проблем, які потребують негайного вирішення. Ми розуміємо, що бойові дії на Донбасі представляють собою не лише агресію з боку Росії, а ще й комплекс невдалих рішень та дій з боку української влади. Ця ситуація є історично вагомою для України, тому вона має слугувати серйозним досвідом задля покращення національної безпеки. Як ми зазначили вище, стратегії не є максимально дієвими, якщо вони не мають власного підґрунтя від якого можуть відштовхуватись. На наш погляд, наша держава повинна усвідомлювати та аналізувати всі загрози, які стоять перед нею задля того, щоб безпосередньо почати діяти. Крім того, треба розуміти, яким чином треба вдосконалювати роботу системи національної безпеки, щоб вирішення однієї проблеми не спричинило виникнення кількох інших. Лише після ретельного аналізу та вивчення становища держави, можна говорити про реформування системи.

Україна, на сьогоднішній момент, стикається з рядом загроз у політичній, економічній, соціально-демографічній, воєнній, релігійній та інформаційній сферах, вирішення яких потребує часу та колосальної уваги з боку держави. Як наслідок, можна стверджувати той факт, що реформування системи національної безпеки потрібно здійснювати негайно.

Перше на що ж все-таки треба звернути увагу, то це на відсутність концепції, яка могла б позитивно вплинути на перебіг подій. Треба чітко визначитись із вектором розвитку нашої держави, врахувати досвід минулих поколінь та надати нових ідей та іншого бачення на все, що відбувається зараз в Україні. Концепція призвела б до оновлення стратегій та доктрин, які можуть стати більш дієвими ніж вони є зараз. Якщо ж відходити від теоретичної частини, то звичайно треба надати увагу реформуванню СНБ у сфері зовнішньої політики, у військовій сфері, а також у сфері оборони державного кордону.

Якщо говорити про зміни в зовнішньополітичній сфері то варто звернути увагу на слова О. Зіневича, яка відмітила, що важливим є приєднання до міжнародних інституцій, які засновані на гуманних цінностях, участь у їх діяльності є істотною частиною Стратегії, яка визначає як пріоритет європейську та євроатлантичну інтеграцію України. Крім цього, треба створити ефективну

систему нейтралізації зовнішніх загроз та створення зручного середовища для України на міжнародній арені. Але найважливішим у цьому питанні є захист від впливу, з боку іноземних компаній та держав у цілому, на внутрішні та зовнішні справи України [6].

Як зазначає Гвоздь В.В., органи розвідки відіграють колосальну роль у забезпеченні національної безпеки також. Важко переоцінити роль подібного інституту, достатньо звернутися до основного закону, який регламентує діяльність розвідки – Закону «Про розвідувальні органи України». У ньому зазначається, що «на розвідувальні органи України покладається здійснення спеціальних заходів, спрямованих на підтримку національних інтересів і державної політики України в економічній, політичній, військово-технічній, екологічній та інформаційній сферах, зміцнення обороноздатності, економічного і науково-технічного розвитку, захисту та охорони державного кордону». Звідси можна зрозуміти, що основними завданнями, які покладені законодавством на розвідувальні органи, є: збір та аналіз інформації, здійснення спеціальних заходів пов'язаних з підтримкою національних інтересів, забезпечення безпечного функціонування установ України за кордоном, безпеки співробітників цих установ та членів їх сімей у країні перебування, беруть участь у боротьбі з тероризмом, протидіють зовнішнім загрозам національній безпеці України [7]. Розвідка може

допомогти в боротьбі з тероризмом, який станом на сьогодні являє собою серйозну загрозу для України. Тому система національної безпеки має застосовувати всі можливі засоби задля уникнення негативних наслідків можливих загроз.

Висновок. Система національної безпеки переживає не найкращі часи, але при цьому аналізуючи можливості та безпосередній потенціал нашої держави, хочеться вірити, що все-ж-таки настане час й Україна почне свій масштабний шлях розвитку на який ми всі так довго чекаємо. Починати треба з дрібниць і закладати основи подальшого розвитку, тому без нової концепції розвитку безпеки нації шлях розвитку українського народу буде набагато складнішим. Ми вже визначилися із тим що вирішальними чинниками які впливають на СНБ є курс зовнішньої політики та внутрішньополітична обстановка в країні. Усвідомлюючи сутність всіх проблем та загроз через які доводиться проходити нашій державі, з'являється негайна потреба у реформуванні системи національної безпеки, яка б змогла надійно виконувати свої функції та забезпечувати природний розвиток суспільству та державі. Лише швидка реакція з боку держави може сприяти ефективній боротьбі із потенційними загрозами які загрожують країні. Лише коли кожен структурний орган буде виконувати свої функції на максимальному рівні, тільки тоді можна очікувати певних результатів у всіх сферах людської діяльності.

Список літератури:

1. Смолянюк В.Ф., Деменко О.Ф., Прибутко П.С. Основи національної безпеки України : навч. посіб. Київ : Паливода А.В., 2017. С. 6–38.
2. Ліпкан В.А. Національна безпека України : навч. посіб. Київ : КНТ, 2009. С. 193–198.
3. Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія; наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Талком, 2017. С. 219–480.
4. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» № 121/2021 від 25 березня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>
5. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 21.12.2000 № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Зіневич О. Пріоритети та реформування системи забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах. Національний університет «Кієво-Могилянська академія». 14.02.2020.
7. Гвоздь В.І. Історичні, правові і політичні аспекти розвідувальної діяльності держави. Київ, 2018. С. 389–519.

References:

1. Smolyanyuk V.F., Demenko O.F., Prybutko P.S. (2017) Osnovy nacionalnoyi bezpeky Ukrainy [Basics of national security of Ukraine]. Kyiv: Palyvoda A.V.
2. Lipkan V.A. (2009) Nacionalna bezpeka Ukrainy [National security of Ukraine]. Kyiv: KNT.
3. Antonov V.O. (2017) Konstytucijno-pravovi zasady nacionalnoyi bezpeky Ukrainy [Constitutional and legal principles of national security of Ukraine]. Kyiv: Talkom.
4. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro rishennya Rady nacionalnoyi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznya 2021 roku "Pro Strategiyu voyennoyi bezpeky Ukrainy" № 121/2021 vid 25 march 2021 roku. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>
5. Pro Konceptiyu (osnovy derzhavnoyi polityky) nacionalnoyi bezpeky Ukrainy: Postanova Verhovnoyi Rady Ukrainy vid 21.12.2000 № 9. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Zinevych O. (2020) Priorytety ta reformuvannya systemy zabezpechennya nacionalnoyi bezpeky Ukrainy v suchasnyx umovax [Priorities and reforming the system of national security of Ukraine in modern conditions]. Kyiv: Nacionalnyj universytet «Kyevo-Mogylyanska akademiya».
7. Gvozdz V.I. (2018) Istorychni, pravovi i politychni aspekty rozvidualnoyi diyalnosti derzhavy [Historical, legal and political aspects of state intelligence]. Kyiv.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОЗГЛЯДУ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ФОРМУВАННІ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК

Анотація. Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів розгляду земельних спорів, які виникають при формуванні земельних ділянок. Розглянуто поняття земельної ділянки і відповідно до нормативного визначення зазначеного поняття виділено його основні ознаки. Аналізуючи формування земельних ділянок, автор зазначає про наявність різних процедур, залежно від способу формування. Висвітлено дискусійне питання стосовно доцільності надання приватним організаціям можливості розроблення земельно-порядкової документації нарівні із державними органами. Приділено увагу особливостям розмежування юрисдикції органів, що вирішують земельні спори залежно від предмета спору, їх суті, характеру спірних правовідносин та суб'єктного складу. Також розглянуто практику розмежування юрисдикції судів у земельних спорах з урахуванням позиції Верховного суду.

Ключові слова: земельні відносини, земельні спори, формування земельної ділянки.

Kushnir Victoria

Yaroslav Mudryi National Law University

CERTAIN ASPECTS OF CONSIDERATION OF LAND DISPUTES ARISING DURING THE FORMATION OF LAND PLOTS

Summary. The article is devoted to the research of issues related to certain aspects of consideration and resolution of land disputes, arising during the formation of land plots. The author draws attention to the fact that the legally meaningful features of land plots as well as their division on physical and legal features has been researched. In defining the concept of "land plots", the author identified four main features. In accordance, a "land plot" is a portion of the earth's surface with established boundaries and a particular location and to which there are defined rights. Special attention in the article is paid to the analysis of the procedure for forming a land plot. Analyzing the formation of land, the author notes the existence of different procedures for the formation of land plot. Considerable attention is paid to the consideration of a clear sequence of actions in order to form a land plot. After all actions in aggregate form an algorithm, the execution of which leads to the desired effect. Considering the procedure of land formation, the author in his article also examines the most interesting on the topic of the article of the Resolution of the Supreme Court of Ukraine for the last few years. This article also considers which organizations have the right to develop land management documentation. According to the author, the practice of preparing land management documentation by private organizations has a number of disadvantages and risks, and therefore it is necessary that only specially authorized public authorities prepare land management documentation. The article examined the actual problem, namely, administrative and legal foundations of judicial protection of property rights to land. The author considers the jurisdiction of cases arising from land relations to the commercial, civil or administrative court, taking into account the subject composition, subject matter of the dispute and the nature of the disputed legal relationship. Based on the analysis of judicial practice, it is emphasized on the need to follow the procedure established by law is emphasized in order to successfully exercise the rights.

Keywords: land disputes, consideration of land disputes, land plots.

Постановка проблеми. Статтею 14 Конституції України встановлено, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Особливе місце у процесі реалізації та захисту земельних прав є вирішення земельних спорів, яке здійснюється компетентними органами у встановленому законом порядку, а існування правового інституту вирішення земельних спорів можна вважати одним із різновидів гарантій прав на землю.

Враховуючи те, що Україна є однією з найбільших європейських країн за територією та має високий рівень розораності земель, забезпечення належного правового регулювання розгляду і вирішення земельних спорів є необхідним у демократичному суспільстві засобом захисту прав людини, у тому числі її земельних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти вирішення земельних спорів є предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед численної кількості наукових досліджень на особливу увагу заслуговують праці таких вчених: Каракаша І.І. [1], Шульги М.В. [2], Дремлюги К.О. [3], Одарюка М.П. [5] Поліщука О.Г. [8], Сидор В.Д. [9], та інші. Комплексному дослідженню питання земельних спорів та процедур, пов'язаних з правовим регулюванням їх вирішення присвячена монографія Лейби Л.В. [15].

Метою даної статті є висвітлення питання розв'язання земельних спорів, зокрема під час формування земельних ділянок, а також визначення розмежування юрисдикції органів, що вирішують земельні спори з урахуванням практики Верховного суду.

Виклад основного матеріалу. Чинне земельне законодавство не містить офіційного визначення поняття «земельного спору». Тому

у науковій літературі можна знайти різні визначення даної категорії. Проте, враховуючи норми Земельного кодексу України, зокрема положення Глави 25, під земельними спорами слід розуміти неврегульовані розбіжності, що пов'язані із застосуванням норм земельного законодавства щодо володіння, користування і розпорядження земельними ділянками та реалізацією інших прав на землю, які виникають між суб'єктами земельних відносин і підлягають вирішенню у порядку, встановленому законом [1, с. 134]. Наведене визначення земельного спору, було сформульоване Каракашем І.І., однак враховуючи те, що вирішення земельних спорів є важливою гарантією захисту прав на землю, доцільно було б припинити наукову дискусію з цього питання і закріпити нормативне визначення.

Однією із поширених категорій земельних спорів є спори, що виникають під час проведення процедури формування земельних ділянок. Перш за все, необхідно розглянути поняття «земельна ділянка», адже у науці земельного права щодо тлумачення відповідного поняття існують різні думки. Наприклад, М.В. Шульга визначає земельну ділянку як частину поверхні земного ґрунту, яка є основою ландшафту, має фіксовану площу, межі та місцезнаходження [2, с. 13]. У свою чергу, Дремлюга К.О. вважає, що у ст. 79 ЗКУ закріплено не всі суттєві ознаки земельної ділянки і визначає її як частину земної поверхні з визначеними в природі (на місцевості) межами, фіксованим розміром та сталим (нерухомим) місцем розташування, яка характеризується цільовим призначенням, функціональним використанням та специфічним правовим режимом, що визначаються з урахуванням її природних якостей та фізичних властивостей [3, с. 201]. Відповідно до ч. 1 ст. 79 ЗК України, земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленними межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами [4]. Таким чином, законодавець пов'язує це поняття з такими істотними ознаками, як: 1) частина земної поверхні; 2) установлені межі; 3) певне місце розташування; 4) визначені щодо неї права.

Індивідуалізуючою ознакою земельної ділянки, яка допомагає локалізувати її та відокремити від інших земельних ділянок є її місце розташування. Однак визначення меж та встановлення місця розташування земельної ділянки ще не перетворює її на предмет земельних правовідносин [5, с. 34]. Аналізуючи ст. 79-1 ЗК України, доходимо висновку, що місце розташування земельної ділянки визначається при її формуванні, яке передбачає визначення її площі, меж та внесення інформації про неї до Державного земельного кадастру. Сформовані земельні ділянки підлягають державній реєстрації у Державному земельному кадастрі. Земельна ділянка вважається сформованою з моменту присвоєння їй кадастрового номера. Під ним розуміється індивідуальна, що не повторюється на всій території України, послідовність цифр та знаків, яка присвоюється земельній ділянці під час її державної реєстрації і зберігається за нею протягом усього часу існування (ст. 1 Закону України «Про державний земельний кадастр») [6].

Аналізуючи формування земельних ділянок, варто зауважити, що в залежності від того, яким

шляхом та в якому порядку воно здійснюється, ч. 2 статті 79-1 ЗК України фактично визначає різні процедури проведення формування земельних ділянок. Формування земельних ділянок здійснюється за проектами землеустрою, крім випадків, формування їх шляхом поділу чи об'єднання раніше сформованих ділянок, що в свою чергу здійснюється за технічною документацією із землеустрою щодо поділу та об'єднання земельних ділянок.

Принципово у даному питанні є позиція Касаційного адміністративного суду Верховного суду України, висвітлена у справі № 804/3108/16 від 15.09.2020. Правова позиція КАС/ВС полягає в тому, що проект землеустрою щодо відведення земельних ділянок та технічна документація із землеустрою щодо поділу та об'єднання земельних ділянок є різними за своєю суттю документами із землеустрою, не є тотожними за процедурою виконання цієї документації. Адже на одній частині земної поверхні неможливим є існування двох одночасно зареєстрованих земельних ділянок, координати яких перетинаються, оскільки частина 2 статті 79 Земельного кодексу України встановлює, що право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий шар. Отже, надання дозволу на розробку проекту землеустрою має на меті лише формування земельної ділянки як окремого об'єкта. Натомість, коли йдеться про формування земельної ділянки з частини вже сформованого земельного масиву, що має кадастровий номер, її відведення відбувається на підставі технічної документації із землеустрою щодо поділу земельної ділянки [7].

Особа, зацікавлена в одержанні у користування земельної ділянки із земель державної або комунальної власності за проектом землеустрою щодо її відведення, звертається з клопотанням про надання дозволу на його розробку до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, які відповідно до повноважень, визначених статтею 122 ЗК України, передають у власність або користування такі земельні ділянки [4]. У клопотанні зазначаються орієнтовний розмір земельної ділянки та її цільове призначення. До клопотання додаються графічні матеріали, на яких зазначено бажане місце розташування та розмір земельної ділянки.

Відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування в межах їх повноважень у місячний строк розглядає клопотання і дає дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або надає мотивовану відмову у його наданні. Забороняється відмова у наданні дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельних ділянок, місце розташування об'єктів на яких погоджено відповідним органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування згідно із статтею 151 Земельного Кодексу [4]. У разі якщо у місячний строк з дня реєстрації клопотання зацікавленій особі не було надано дозвіл на розроблення документації із землеустрою або мотивовану відмову у його наданні, то така особа, у місячний строк з дня закінчення зазначеного строку має право замовити розроблення документації із землеустрою без отримання дозволу,

але з обов'язковим повідомленням відповідного органу. Законодавчо передбачена можливість розроблення документації із землеустрої без дозволу відповідного органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування слугує додатковою гарантією для зацікавлених осіб від навмисного затягування процесу формування земельної ділянки.

Варто зазначити, що навіть у випадку, якщо суд визнає неправомірною відмову у наданні дозволу на розроблення проекту землеустрою може виникнути ситуація, коли позивачі після розроблення проєктів землеустрою щодо відведення спірних земельних ділянок будуть позбавлені можливості отримати у власність ці земельні ділянки, тобто очікування та затрати позивачів будуть не виправданими. Тому необхідно врахувати, що відповідно до практики Верховного Суду, отримання дозволу на розробку проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки не гарантує отримання в подальшому позитивного рішення про передачу такої земельної ділянки особі. Така правова позиція викладена у Постановках Верховного Суду України від 19 січня 2016 року № 21-3690а15, від 13 грудня 2016 року № 21-2573а16 та інших [8, с. 127].

Доречною з цього приводу є думка Сидор В.Д., яка вважає відносини щодо формування земельних ділянок одними з найбільш проблемних з точки зору їх реалізації. Передовсім, значними є часові та грошові витрати при здійсненні землепорядних дій. Це, у свою чергу, ускладнює набуття і реалізацію законних прав на землю, створює суттєві труднощі під час захисту цих прав. Одним із результатів перетворень у галузі землеустрою, як вважає науковець, виступає те, що виконавчі органи державної влади звільняються від проведення землепорядних дій, які, по суті, відносяться до функцій органів публічної влади, передаючи їх проведення приватним особам і організаціям. До речі, чинне законодавство передбачає можливість проведення землепорядних дій будь-якими особами, якщо вони відповідають встановленим вимогам. За таких умов землеустрій перестає бути тільки однією з функцій управління у сфері використання і охорони землі, а стає видом комерційної діяльності [9, с. 326].

Як свідчить практика, розроблення землепорядної документації приватними організаціями часто може мати негативні наслідки. Аргументація того, що перетворення землепорядної діяльності на один із видів комерційної діяльності є більш зручним та швидким способом для громадян підготувати необхідні документи втрачає свій сенс, якщо замислитися над питанням: а яку ж саме землепорядну організацію обрати. Наразі у Державному реєстрі сертифікованих інженерів-землепорядників міститься 5694 записи про фізичних осіб, які пройшли процедуру сертифікації та отримали кваліфікаційний сертифікат для надання послуг зі складання землепорядної документації. Але якість виконання робіт приватними суб'єктами при розробленні документації із землеустрою доволі часто не відповідає очікуванням замовника. Першочерговою ціллю комерційної діяльності є отримання прибутку, у зв'язку з чим деякі приватні землепорядні організації жертують своєю репутацією та якістю виконання

послуги на користь збільшення обсягів прибутків. Однією із найбільш поширених причин відмови громадянам у реєстрації земельної ділянки є саме помилки землепорядних організацій. Все це значно затягує процес реєстрації, а також потребує додаткових витрат, адже часто навіть не зважаючи на те, що особі розробили неякісну землепорядну документацію, яку не пропускає автоматизована система кадастру, землепорядники відмовляються виправити свої помилки і вимагають додаткову платню.

На підтвердження позиції стосовно того, що розроблення землепорядної документації має бути прерогативою саме органів державної влади, свідчить також судова практика. Зокрема, Рішення Господарського суду Хмельницької області від 31.01.2019. Щодо суті справи, то позивач сплатив на користь відповідача (землепорядної організації) вартість виготовлення технічної документації із землеустрою ще 03.08.2015 р. Однак, станом на 20.12.2018 р. відповідач так і не підготував документацію, посилаючись на те, що ним все ще вчиняються дії щодо виконання умов договору. Зважаючи на те, що ст. ст. 28, 55 Закону України «Про землеустрій», в редакції станом на 03.08.2015 р., передбачено максимальний строк складання документації із землеустрою, котрий не повинен перевищувати шести місяців з моменту укладення договору, суд частково задовільнив вимоги позивача [10]. Таким чином стає очевидним, що навіть задоволення позову не зможе повністю компенсувати шкоду, заподіяну інтересам замовника землепорядної документації, а тим більше повернути втрачений час через недобросовісність приватної організації.

Єдиною підставою для відмови у затвердженні проєкту землеустрою може бути лише те, що проєкт землеустрою не погоджено в порядку, встановленому статтею 186-1 Земельного кодексу, а також відсутність обов'язкової державної експертизи у визначених законом випадках та відомостей щодо державної реєстрації сформованої земельної ділянки у Державному земельному кадастрі [6]. Жодних інших правових підстав для відмови у затвердженні проєкту землеустрою після його погодження в порядку статті 186-1 Земельного кодексу України, норми статті 118 Земельного кодексу не містять. При цьому перевірка на відповідність проєкту землеустрою вимогам законів та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів має здійснюватися саме на етапі погодження такого проєкту [4]. У випадку, коли особа вважає відмову у затвердженні чи погодженні проєкту землеустрою неправомірною, то вона оспорує рішення суб'єкта владних повноважень, який здійснював владні управлінські функції, а тому цей спір відноситься до юрисдикції адміністративного суду.

Враховуючи те, що розмежування компетенції органів, що вирішують земельні спори, залежно від предмета спору, їх суті, характеру спірних правовідносин та суб'єктного складу не позбавлене наукової дискусії, доцільно більш детально зупинитися на цьому питанні. Відповідно до ч. 1 ст. 158 Земельного кодексу, земельні спори вирішуються судами, органами місцевого самоврядування та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику

у сфері земельних відносин. При цьому у наведеній нормі певною мірою передбачається розмежування компетенції вказаних органів стосовно вирішення земельних спорів. Так, виключно судом вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей [4]. Органи місцевого самоврядування вирішують земельні спори у межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та додержання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, вирішує земельні спори щодо меж земельних ділянок за межами населених пунктів, обмежень у використанні земель та земельних сервітутів.

Вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування або центральним органом виконавчої влади не позбавляє учасників спору права на звернення до суду. У зв'язку з цим актуальним є питання до якого саме суду звертатися залежно від суб'єктного складу учасників земельного спору. Практика розмежування юрисдикцій судів у земельних спорах часто буває суперечливою, навіть рішення прийняті на касаційному рівні не завжди є однозначними. Так, у п. 1.2.2 постанови пленуму Вищого господарського суду «Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин» від 17.05.2011 № 6 зазначено, що органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування у правовідносинах щодо розпорядження ділянками державної та комунальної власності діють як органи, через які держава або територіальна громада реалізує повноваження власника цих ділянок. Тому спори за їх участю, а також інші спори, які виникають із земельних відносин приватноправового характеру, за відповідного складу сторін підвідомчі саме господарським судам [11].

Згодом у п. 7 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» від 01.03.2013 було вказано, що спори, котрі виникають із земельних відносин, в яких хоча б однією зі сторін є фізична особа, незважаючи на участь у них суб'єкта владних повноважень, розглядаються за правилами цивільного судочинства [12]. Зокрема, це стосується позовів про визнання недійсними рішень органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування стосовно видання дозволу на розроблення проекту землеустрою, вирішення інших питань, які відповідно до закону необхідні для набуття та реалізації прав на землю тощо.

Проте, не минуло і трьох місяців, як у п. 12 постанови пленуму Вищого адміністративного суду «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» від 20.05.2013 № 8 з'явилося протилежне твердження. Зокрема, що управління та розпорядження державним і комунальним майном є організаційно-правовою діяльністю суб'єктів владних повноважень. Тому на земель-

ні спори фізичних чи юридичних осіб з органом місцевого самоврядування як суб'єктом владних повноважень, що пов'язані з оскарженням його рішень, дій чи бездіяльності, поширюється юрисдикція адміністративних судів [13].

На розгляд Верховної ради було подано проект Закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України щодо підвідомчості спорів, що виникають у сфері земельних відносин та спорів щодо нерухомого майна» № 3296 від 31.03.2020, котрий на даний момент опрацьовується в комітеті [14]. Даним законопроектом пропонується віднести справи у спорах, що виникають у сфері земельних відносин, до юрисдикції господарських судів, за невеликим винятком, незалежно від складу учасників провадження. Прийняття даного законопроекту є необхідним задля остаточного усунення юрисдикційних суперечностей. Це також є важливим з огляду на те, що порушення правил підсудності може призвести до скасування рішення судом вищої інстанції.

Таким чином, можна дійти висновку, що справи зі спорів про оскарження рішень органів державної влади та місцевого самоврядування щодо їхніх повноважень зі здійснення землеустрою, якщо підставою спорів є, зокрема, відмова у затвердженні проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та скасування раніше прийнятого місцевою радою рішення про надання особі дозволу на розробку проекту землеустрою, порушення органом місцевого самоврядування порядку та строків надання дозволу на розробку проекту із землеустрою, за умови якщо на ділянку не встановлено речового права позивача – фізичної особи або третіх осіб, підлягають розгляду у порядку адміністративного судочинства.

У свою чергу, юрисдикція справ зі спорів зазначеної вище категорії справ, у яких судами встановлено наявність речового права на земельну ділянку залежатиме від того, яке рішення прийнято суб'єктом владних повноважень: у разі прийняття акту індивідуальної дії спір підлягатиме розгляду у порядку цивільного судочинства, а у разі прийняття нормативно-правового акту – в порядку адміністративного судочинства [15, с. 14].

Висновки. Чітке дотримання законодавчо закріпленої процедури формування земельної ділянки є запорукою успішної реалізації своїх земельних прав та допоможе уникнути зайвих витрат як коштів, так і часу. У випадку наявності перешкод з боку органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інших землевласників важливо вірно визначити орган, якому підвідомче вирішення конкретного земельного спору. Однак, питання визначення юрисдикції не завжди є очевидним і підхід судів час від часу може змінюватися. Виходячи з правових висновків ВП Верховного Суду, в кожній конкретній справі необхідно аналізувати у сукупності суб'єктний склад, предмет спору та характер спірних правовідносин. Зокрема, для віднесення спору про оскарження рішення органу місцевого самоврядування до юрисдикції цивільного чи господарського суду визначальним є наявність спору про право. У справах адміністративної юрисдикції необхідно визначити, де орган місцевого самоврядування як суб'єкт владних повноважень або реалізує в правовідносинах права власника майна.

Список літератури:

1. Каракаш І.І. Правове регулювання розгляду та вирішення земельних спорів як гарантія захисту прав на землю. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. С. 132–138.
2. Шульга М.В. Актуальные проблемы правового регулирования земельных отношений в современных условиях : дис. докт. юрид. наук : 12.00.06. Харьков, 1998. С. 29.
3. Дремлюга К.О. Підстави набуття прав на землю громадянами України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06. Івано-Франківськ, 2010. 212 с.
4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 20.03.2021).
5. Одарюк М.П. Щодо юридичної природи процедур у земельному праві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 7. С. 62–70.
6. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 8. С. 61.
7. Постанова від 15.09.2020 № 804/3108/16 Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/91722445?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення: 18.03.2021).
8. Поліщук О.Г. Окремі проблеми правового регулювання проведення земельних торгів. *Європейські перспективи*. 2013. № 12. С. 99–124.
9. Сидор В.Д. Правова природа землеустрою. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. Вип. 59. С. 325–330.
10. Рішення Господарського суду Хмельницької області № 79687546 від 31.01.2019. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/79687546/>
11. Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин: постанова пленуму Вищого господарського суду України від 17 травня 2011 року № 6. *Вісник господарського судочинства*. 2011. № 3. С. 6.
12. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ : постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2013. № 1.
13. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів : постанова пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 року № 8. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2013. № 2.
14. Юридична Газета online. *Зміни до ГПК щодо підвідомості спорів про нерухоме майно : законопроект у Раді*. 03 квітня 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/zmini-do-gpk-shchodo-pidvididomosti-sporiv-pro-neruhome-mayno-zakonoprojekt-u-radi.html> (дата звернення: 18.03.2021).
15. Лейба Л.В. Земельні спори і порядок їх вирішення : монографія / за ред. проф. М.В. Шульги. Харків : Право, 2007. 160 с.

References:

1. Karakash I.I. (2017) Pravove rehuliuвання rozghliadu ta vyrishennia zemelnykh sporiv yak harantiia zakhystu prav na zemliu. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*.
2. Shulha M.V. (1998) Aktualnye problemy pravovogo rehulyrovannya zemelnykh otnosheni v sovremennykh uslovyakh: Dys. dokt. yuryd. nauk: 12.00.06. Kharkov.
3. Dremliuha K.O. (2010) Pidstavy nabuttia prav na zemliu hromadianamy Ukrainy: Dys. kand. yuryd nauk: 12.00.06. Ivano-Frankivsk.
4. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25.10.2001. no. 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
5. Odariuk M.P. (2017) Shchodo yurydychnoi pryrody protsedur u zemelnomu pravi. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 7, pp. 62–70.
6. Pro Derzhavnyi zemelnyi kadastr: Zakon Ukrainy vid 07.07.2011 no. 3613-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2012, no. 8, pp. 61.
7. Postanova vid 15.09.2020 no. 804/3108/16 Verkhovnyi Sud. Kasatsiyni administratyvnyi sud. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/91722445?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
8. Polishchuk O.H. (2013) Okremi problemy pravovoho rehuliuвання provedennia zemelnykh torhiv. *Yevropeiski perspektyvy*, no. 12, pp. 99–124.
9. Sydor V.D. (2013) Pravova pryroda zemleustroi. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, vol. 59, pp. 325–330.
10. Rishennia Hospodarskoho sudu Khmelnytskoi oblasti no. 79687546 vid 31.01.2019. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/79687546/>
11. Pro deiaki pytannia praktyky rozghliadu sprav u sporakh, shcho vynykaiut iz zemelnykh vidnosyn: postanova plenumu Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy vid 17 travnia 2011 roku no. 6. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*, 2011, no. 3, p. 6.
12. Pro deiaki pytannia yurysdyktsii zahalnykh sudiv ta vyznachennia pidsudnosti tsyvilnykh sprav: postanova plenumu Vyshchoho spetsializovanoho sudu z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 01.03.2013. *Visnyk Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy*, 2013, no. 1.
13. Pro okremi pytannia yurysdyktsii administratyvnykh sudiv: postanova plenumu Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 20.05.2013 no. 8. *Visnyk Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy*, 2013, no. 2.
14. Yurydychna Hazeta online. *Zminy do HPK shchodo pidvididomosti sporiv pro nerukhome maino: zakonoproekt u Radi*. 03.04.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/zmini-do-gpk-shchodo-pidvididomosti-sporiv-pro-neruhome-mayno-zakonoprojekt-u-radi.html>
15. Leiba L.V. (2007) *Zemelni spory i poriadok yikh vyrishennia: monohrafiia / za red. prof. M.V. Shulhy*. Kharkiv: Pravo.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-57>

УДК 343.9

Михайлова А.І.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВІДЕОЗАПИС ЯК ЗАСІБ ФІКСАЦІЇ ПІД ЧАС ОБШУКУ

Анотація. У даній науковій статті охарактеризовано обшук як самостійну слідчу дію, а розглянуто специфіку використання відеозапису з метою фіксації ходу та результатів обшуку під час провадження досудового слідства в Україні. Досліджено положення нормативно-правових актів що регулюють проведення слідчих дій. Проаналізовано норми Кримінального процесуального кодексу України в частині регламентації порядку та особливостей проведення слідчих дій. Визначено випадки коли відеозапис обов'язково застосовується під час СРД. Досліджено також визначено перспективи використання інформації, отриманої із застосуванням відеозапису. Крім того в статті розроблено пропозиції щодо вдосконалення процедури проведення обшуку передбаченого чинним законодавством. Також розглянута юридична практика з означеної проблематики.

Ключові слова: досудове розслідування, відеозапис, технічні засоби, процесуальні гарантії прав людини, відеофіксація, судово-експертні дослідження, слідчі (розшукові) дії.

Mikhaylova Anastasiia

Yaroslav Mudryi National Law University

VIDEO AS A MEANS OF FIXATION DURING A SEARCH

Summary. This work aims to cover the application of technical means to record the conduct and results of the investigation. Also in the work the research of application of video recording as means of fixing during carrying out of search is carried out. This scientific article describes the search as an independent investigative action. The legal grounds for conducting a search of a person's home or other property have been clarified. The procedure for obtaining the decision of the investigating judge (court) by the investigator or prosecutor as a basis for conducting a search in the home or other property of a person has been studied. The paper also considers the so-called judicial control in criminal proceedings. The purpose of such control and its human rights nature are determined, which is due to the general responsibilities of the investigating judge for the protection of human and civil rights enshrined in Article 206 of the CPC. The specifics of the use of video recording in order to record the progress and results of the search during the pre-trial investigation in Ukraine are considered. The provisions of normative legal acts regulating the conduct of investigative actions have been studied. The norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of regulating the procedure and features of investigative actions are analyzed. There are cases when video recording must be used during SRD. The prospects of using the information obtained with the use of video recording are also determined. The paper also considers the procedures for registration of a video medium in accordance with the provisions of procedural law and the sequence of actions required for this. Indicates objects to which video capture can be applied. In addition, the article raises the issue of imperfection of the current legislation in terms of regulating the issues of recording the search by technical means. In particular, the issue of mandatory video recording of searches when an investigator, coroner or prosecutor enters a person's home or other property without a ruling of the investigating judge is out of order. Legal practice on the specified problems and research of scientists is also considered.

Keywords: pre-trial investigation, video recording, technical means, procedural guarantees of human rights, videoconference, forensic research, investigative (search) actions.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в суспільстві підвищується увага до діяльності правоохоронних органів, а саме її ефективності та відповідності вимогам закону. Ця тенденція пояснюється підвищенням правосвідомості громадян та спрямованістю розвитку держави до європейської інтеграції.

Визначення напрямів підвищення ефективності виявлення та розслідування кримінальних правопорушень залежить від чіткого й ефективного правового та науково-технічного забезпечення діяльності правоохоронних органів. Виконання завдань щодо ефективної боротьби зі злочинністю та вдосконалення діяльності правоохоронних органів не можливе без постійного пошуку та впровадження в практику досвіду застосування новітніх досягнень науки й техніки. Однією з таких новацій є застосування відео фіксації під час проведення слідчих дій, зокрема обшуку.

Використання технічних засобів, в тому числі й відеозапису має велике значення для успіху

в розслідуванні і може бути доволі дієвим способом фіксації при проведенні слідчих (розшукових) дій, передбачених чинним Кримінальним процесуальним кодексом. Технічні засоби, в тому числі й відеозапис може застосовуватися під час огляду місця події, обшуку або під час здійснення судової експертизи.

В теорії криміналістики, відеозапис розглядається переважно як спосіб фіксації, який дозволяє не тільки наочно задокументувати процес і результати слідчої дії, але й забезпечити в подальшому їх об'єктивну оцінку в силу ілюстративності [1, с. 77]. Дані властивості відеозапису дозволять суду, під час оцінки доказів, повно і неупереджено сприйняти матеріали кримінального провадження.

Переваги застосування відеозаписувальних технічних засобів полягають в тому, що доказова інформація, отримана з їх допомогою, відрізняється об'єктивністю, наочністю, відсутністю викривлень під впливом часу та багаторазового

відтворення. Використання відео-технічних засобів, заснованих на цифрових технологіях, дозволяє фіксувати, зберігати і передавати інформацію в електронно-цифровій формі, тобто у формі електронного документа. Така форма представлення інформації надає високу якість фіксації, компактність, детальність, надійність, і зручність в застосуванні технічних засобів фіксації.

Проблеми ефективного застосування відеозаписувальних технічних засобів у сфері виявлення та розслідування кримінальних правопорушень не втрачають своєї актуальності, як у наукових дослідженнях, так і в практичній діяльності. Сукупність зазначених чинників обумовлює актуальність написання наукової роботи щодо застосування відеозаписувальних технічних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти застосування відеозапису при проведенні слідчих (розшукових) дій досліджували такі вчені, як К.О. Архіпова, Н.М. Ахтирська, С.Ф. Денисюк, Л.М. Лобойко, Т.М. Михальчук, І.Д. Найдис, М.І. Пашковський, Д.П. Письменний, А.С. Сизоненко, М.І. Смирнов, М.Ф. Сокиран, А.Є. Федонін, О.Г. Халіулін, Ю.М. Черноус, І.В. Черниченко, Д.О. Шингарьов, В.А. Шиплюк та інші.

Мета статті. Оскільки під час проведення слідчих дій, перед слідчим або прокурором ставиться задача не тільки отримати матеріали, що мають значення для, а й забезпечити дотримання прав і свобод осіб, метою даної статті є дослідження відеозапису як засобу фіксації під час обшуку.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що слідчі, прокурори не завжди надають належного значення законності й обґрунтованості обшуку, правильності його процесуального оформлення, внаслідок чого допускаються істотні порушення процесуального законодавства, вимог моральності, що цілком неприпустимо в умовах апелювання законодавця, науки та практики до морального аспекту проведення слідчих дій, тому актуальним питанням є дослідження проблемних аспектів проведення обшуку.

Обшук є самостійною слідчою (розшуковою) дією, що полягає у примусовому дослідженні ділянок місцевості, приміщень або окремих осіб з метою виявлення та фіксації відомостей, що є важливими для досудового слідства. Такими відомостями є інформація про вчинення кримінального правопорушення, зняття кримінального правопорушення або майна, що було здобуте в результаті його вчинення, а також визначення місцезнаходження розшукуваних осіб [1, с. 365].

Також слід наголосити, що вказана слідча дія проводиться на підставі ухвали слідчого судді (ч. ч. 1, 2 ст. 234 КПК України, надалі – КПК) [2]. Така вимога встановлена законодавцем з метою захисту прав та свобод осіб від свавільних дій з боку правоохоронних органів, оскільки доволі часто обшук може проводитися в їх житлі чи іншому володінні.

Що стосується юридичної підстави для проведення обшуку у житлі або іншому володінні особи, то нею є ухвала слідчого судді (суду) про проведення обшуку, тобто в даному випадку йдеться про так званий судовий контроль у кримінальному провадженні. Такий контроль має правозахисний характер, що обумовлено закріпленими у ст. 206 КПК за-

гальними обов'язками слідчого судді щодо захисту прав людини. Завдяки діяльності слідчого судді забезпечуються невідкладним судовим захистом права, свободи та інтереси учасників кримінального провадження, а також створюються належні умови для реалізації засади змагальності під час досудового розслідування [3, с. 3] В даному випадку слідчий суддя забезпечує дотримання прав та свобод осіб під час слідчих дій.

Віднесення прийняття процесуального рішення (ухвали) до виключної компетенції суду (під час досудового розслідування – слідчого судді) відповідає європейським стандартам у галузі прав людини. У Рішенні Європейського суду із прав людини у справі «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччина» зазначено, що принцип верховенства права виходить, зокрема, з того, що втручання органів виконавчої влади у права окремих осіб повинно бути під ефективним контролем, який, звичайно, має забезпечуватися судовою системою як останньою інстанцією; судовий контроль надає найкращі гарантії незалежності, неупередженості та належної процедури [4]. Тому положення КПК України в цьому аспекті повністю відповідають європейським стандартам [5, с. 231].

Порядок проведення обшуку регламентується статтями 234-236 КПК. Ч. 2 ст. 223 КПК, що врегульовує загальні вимоги до проведення слідчих дій, передбачає, що слідча дія повинна проводитися тільки за наявності для того законних підстав. Закон зараховує до таких підстав наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення мети слідчої дії (ст. 223, ч. 2 КПК).

Обшук повинен проводитися для виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також установа місцезнаходження розшукуваних осіб.

Фіксація перебігу та результатів є обов'язковою вимогою проведення обшуку. Виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксується за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів (ст. 107 КПК, ч. 1). Особливість фіксації полягає в тому, що без належного процесуального оформлення отримана інформація не має належного доказового значення, а дії слідчого не можуть зумовити необхідні процесуальні наслідки. Тому за результатами фіксації ми отримуємо процесуальні документи, джерела доказів, зокрема речові докази, порівняльні зразки для проведення судової експертизи [6, с. 122].

Фіксація перебігу та результатів обшуку у житлі та іншому володінні особи має певні складнощі. Це пов'язано з динамічністю слідчої (розшукової) дії, різноманітністю джерел отримання інформації, необхідністю постійного контролю за її проведенням. Об'єктивна фіксація перебігу та результатів слідчої (розшукової) дії можлива за умови комплексного використання всіх способів фіксації, що передбачені КПК України.

Згідно із ч. 7 ст. 236 КПК України, під час обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани й схеми, виготовляти гра-

фічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи або окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати й вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження.

Усі ці засоби фіксації мають доказове значення. Відеозапис – електронний метод фіксування доказової інформації, який відрізняється оперативністю, технологічною гнучкістю й великою інформаційною ємністю, є засобом фіксування візуальної та звукової доказової інформації під час провадження слідчих дій [7, с. 367].

Кримінальний процес має своїм завданням не тільки захист прав і законних інтересів осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень, захист особи від незаконного та необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод, а й досягнення цієї мети законними засобами. В іншому випадку втрачається сенс всієї процедури кримінального судочинства. Це положення закріплено не тільки в ст. 62 Конституції України, відповідно до якої обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, і припущеннях [8]. У ст. 87 КПК України закріплено вимогу про те, що докази, отримані з порушенням вимог КПК України, є недопустимими.

Відеозапис, у свою чергу, повинен набути саме статусу доказу, який закріплено в процесуальному законодавстві України. Процедура застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження передбачено статтею 107 КПК. Процес обшуку може бути зафіксований шляхом відеозапису, про що заздалегідь повідомляються учасники обшуку. Додатковою гарантією щодо цього є запровадження законодавцем можливості здійснення стороною захисту паралельної відеофіксації процесу проведення обшуку (ч. 1 ст. 107 КПК).

Об'єктами відеофіксації під час обшуку є:

а) місця обшуку; б) місця перебування об'єктів, які необхідно відшукати, тайників; в) виявлені предмети, документи, труп тощо. За допомогою відеозапису необхідно зафіксувати зовнішній вигляд тайника, окремі етапи його відкриття, відкритий тайник з об'єктом, що там знаходиться, і сам виявлений предмет. Масштабна детальна зйомка дає змогу зафіксувати багато індивідуальних ознак вилученого під час обшуку предмета, документа. Відеозапис також дає змогу відтворити поведінку обшуканого під час обшуку, його реакції в разі виявлення предметів, документів чи цінностей [1, с. 395]. Дійсно, окрім фіксації в протоколі проведення слідчої дії, додаткова відео фіксація сприяє збільшенню рівня обґрунтованості здобутих доказів.

Під час відеофіксації розшукових дій на практиці, рекомендується наступна послідовність дій:

По-перше, слідчий, прокурор знаходить об'єкт пошуку.

По-друге, пред'являє його на відеозапис учасникам, називаючи індивідуальні ознаки.

В завершення, після цього річ відкладають у визначеному місці, забезпечуючи її схоронність. Таку процедуру повторюють за аналогією й для інших об'єктів пошуку [9, с. 352]. Даний тактичний метод дозволяє особі, яка проводить слідчі дії найбільш точно та детально зібрати ін-

формацію, що має значення для кримінального провадження.

При цьому слід звернути увагу на ще один важливий аспект. Реалізація нових положень КПК України показує проблематику, що наявні прогалини в регламентації процедури відеозапису. Так, незважаючи на зміни до КПК стосовно процедури відеофіксації, немає ні слова про безперервність відеозйомки [10, с. 182]. Дійсно, на відміну від положень ч. 7 ст. 223 КПК України (можливість провести слідчу дію без участі понятих за умови безперервного відеозапису), ч. 1 ст. 107 КПК України з незрозумілих причин не містить вказівки на необхідність забезпечення безперервного звуко- та відеозапису. Проте, засада кримінального провадження, передбачена ст. 27 КПК України, має назву – «Гласність і відкритість судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій», і ч. 5 цієї ж статті передбачає, що під час судового розгляду та у випадках, передбачених КПК України, під час досудового розслідування забезпечується повне фіксування судового засідання та процесуальних дій за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Відповідно, «повне фіксування», як нам видається, свідчить про необхідність саме безперервного, суцільного фіксування процесуальних дій, у тому числі обшуку, на що слід звертати увагу при наданні правової допомоги у кримінальному провадженні.

Також, важливе значення має дотримання порядку оформлення відеозапису як додатка до протоколу обшуку в житлі й іншому володінні особи. Відповідно до ч. 3 ст. 105 КПК України, додатки мають бути належно виготовлені, упаковані, засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у їх виготовленні та/або вилученні. Важливо забезпечити такі вимоги за умови безперервного відеозапису обшуку в житлі й іншому володінні особи, адже з нашого погляду, відеофіксація слідчої (розшукової) дії має поширюватися й на процес ознайомлення з протоколом і додатками до нього всіх учасників.

Після ознайомлення з протоколом і додатками слідчий має запитати стосовно зауважень і доповнень. Постає питання: коли правильно зупинити відеозапис – відразу ж після ознайомлення з протоколом, або з моменту вручення другого примірника протоколу особі, у якій проведено обшук. У разі відмови особи, в якій провадився обшук, підписати протокол, їй надається можливість дати відповідні пояснення, які фіксуються на відеофонограму та в протоколі. Відмова від підпису фіксується відеозаписом, а в протоколі засвідчується підписом слідчого, який проводив обшук. Якщо особа не може підписати протокол через фізичні вади, про це робиться відмітка, яка посвідчується підписом слідчого і понятих.

Водночас, відповідно до вимог законодавства та процедури необхідно дотримуватись порядку долучення матеріалів відеофіксації обшуку як додатка до протоколу. Відповідно до ч. 3 ст. 105 КПК України, додатки до протоколів мають бути належно виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліс-

та, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків. Отже, матеріали відеозапису необхідно упакувати й засвідчити підписами учасників обшуку, що унеможливило подальше продовження відеофіксації.

Щодо процедури оформлення носія відеозапису є доцільною така послідовність дій:

– до переліку додатків до протоколу слід внести відомості про електронний носій, на якому міститься відеозапис обшуку в житлі чи іншому володінні особи;

– ознайомити учасників слідчої дії з даним протоколом;

– вручити примірник протоколу особі, у якій проведено обшук;

– завершити відеозапис;

– вилучити носій інформації, дотримуючись правил експлуатації відеозаписувального пристрою;

– помістити носій до спеціального пакета чи конверта, запакувати й засвідчити підписами учасників слідчої (розшукової) дії з метою забезпечення відсутності доступу до цих матеріалів у інших осіб;

– закінчивши проведення слідчої дії – залишити місце проведення обшуку.

Висновки. Отже, відеозапис як засіб фіксації під час обшуку є обов'язковою вимогою законодавця, який дозволяє у майбутньому визнати матеріали, що мають значення для кримінального провадження та були отримані в результаті даної слідчої дії допустимими доказами. Причому, якщо сторона обвинувачення зобов'язана здійснювати відео фіксацію під час здійснення обшуку, сторона захисту застосовує цей засіб за власним розсудом.

Проте, залишається неврегульованим питання обов'язковості застосування відео фіксації обшуку, коли слідчий, дізнавач або прокурор входять до житла чи іншого володіння особи без постановлення ухвали слідчого судді в порядку статті 233 КПК. Хоча й відповідно до ч. 1 статті 107 КПК за клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим, то у випадку відсутності такого клопотання, рішення про застосування технічних засобів приймає особа, що проводить дану слідчу дію. Вважаємо, що в даному випадку слідча (розшукова) дія має невідкладний характер, і тому застосування відеофіксації є гарантією дотримання законності і є необхідною.

Список літератури:

1. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172> (дата звернення: 24.04.2021).
3. Судовий контроль у кримінальному провадженні : навч. посіб. / О.В. Капліна, М.О. Карпенко, В.І. Маринів та ін. Харків : Право, 2015. 88 с.
4. Справа «Класс та інші проти Німеччини» 06.09.1978 // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text (дата звернення: 24.04.2021).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Рація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 1. О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. 2012. С. 231.
6. Благодир А. Примусове проведення обшуку й огляду житла та іншого володіння. *Актуальні проблеми правознавства*. Тернопіль, 2002. Вип. 5. С. 253–257.
7. Керевич О.В. Застосування технічних засобів фіксування за новим КПК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2003. № 1. С. 367–372.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Nechval A. Search Tactics: Specific Issues of Technical Means Application. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1(15). С. 352–359.
10. Кобець М.В. Поняття науково-технічного забезпечення у кримінальному судочинстві. *Наука і правоохоронна*. Київ : ДНДІ МВС України, 2013. № 3(21). С. 181–185.

References:

1. Forensics: a textbook: in 2 vols. Vol. 1 (2019) / ed. V.Yu. Shepitko. Kharkiv: Pravo, 456 p.
2. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13. 2012 № 4651-VI. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172> (accessed 24 April 2021).
3. Judicial control in criminal proceedings: textbook (2015) / O.V. Kaplina, M.O. Karpenko, V.I. Marinov and others. Kharkiv: Pravo, 88 p.
4. The case "Class and others v. Germany" 06.09.1978 // Database "Legislation of Ukraine". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text (accessed 24 April 2021).
5. Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary: in 2 vols. (2012) / ed. V.Ya. Radio, V.P. Pshonky, A.B. Portnova. Kharkiv: Pravo. Т. 1. О.М. Бандурка, Е.М. Blazhivsky, Е.Р. Bourdol and others. 2012. P. 231.
6. Blagodyr A. (2002) Compulsory search and inspection of housing and other property. *Actual problems of jurisprudence*. Ternopil, issue 5, pp. 253–257.
7. Kerevich O.V. (2003) Application of technical means of fixing under the new CPC of Ukraine. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, no. 1, pp. 367–372.
8. Constitution of Ukraine of June 28, 1996. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. № 30. Art. 141.
9. Nechval A. (2018) Search Tactics: Specific Issues of Technical Means Application. *Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, no. 1(15), pp. 352–359.
10. Kobets M.V. (2013) The concept of scientific and technical support in criminal proceedings. *Science and law enforcement*. Kyiv: State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, no. 3(21), pp. 181–185.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-58>

УДК 342.9

Пахомов В.В., Каріх І.В., Репін Д.А.
Сумський державний університет

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КІБЕРПРОСТОРУ

Анотація. XXI століття ознаменоване стрімким розвитком інформаційних технологій, застосування яких не знає і не дізнається кордонів: на сьогоднішній день вони є інструментом вдосконалення систем управління, продажів, надання послуг у соціальній та кредитно-фінансовій сферах, в освіті, охороні здоров'я, культурі і т.п. Однак, інформаційні технології стали не тільки «помічниками», вони стали «самостійними» учасниками в житті суспільства, а потім і «творцями» особливої соціальної середовища. Ми говоримо про кіберпросторі, як про комп'ютерно-технологічної реальності в якому існує і розвивається соціум: тут є своя законодавча, всі необхідні об'єднання і служби, це суспільство здатне спілкуватися (наприклад, в соціальних мережах), задовольняти свої потреби (духовні, престижні, соціальні, екзистенційні, тобто 4 з 5 груп, відповідно до пірамідою А. Маслоу) здійснювати підприємницьку (на сьогоднішній день можна створювати інтернет-магазини, віртуальні школи і т.п.) або трудову діяльність (людина може стати ІТ-спеціалістом, фрілансером, онлайн продавцем і ін.). Таким чином, у віртуальній реальності людина може робити практично все, і дане наріччя з кожним роком все менше затребуване в даному контексті.

Ключові слова: кіберспорт, кіберспортивна організація, комерційна організація, некомерційна організація, правовий статус, кіберспортивний.

Pakhomov Volodumyr, Karikh Igor, Repin Danilo
Sumy State University

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF CYBERSPACE

Summary. This article attempts to consider various issues of legal regulation of the activities of an e-sports organization (club). The history of the emergence and legal regulation of eSports in Ukraine and abroad is considered. Disclosed the issues of regulation of cybersport activity in Ukraine from the point of view of organizational and legal formation in Ukrainian legislation. Some legal problems related to the regulation of the activities of an e-sports organization (club) as an active unit of a rapidly developing type of activity all over the world have been studied. It is concluded that the considered legal issues are not exhaustive and each of them taken separately may constitute a separate study. However, the beginning of their solution is the creation of a unified international legal framework on cybersport and the organization of a structured system of governing bodies for this sport. The 21st century is marked by the rapid development of information technologies, the use of which does not know and does not recognize boundaries: today they are a tool for improving management systems, sales, provision of services in the social and credit and financial spheres, in education, healthcare, culture, etc. However, information technologies have become not only "helpers", they have become "independent" participants in the life of society, and then the "creators" of a special social environment. We are talking about cyberspace as a computer-technological reality in which society exists and develops: it has its own legislative, all the necessary associations and services, this society is able to communicate (for example, in social networks), satisfy its needs (spiritual, prestigious, social, existential, that is, 4 out of 5 groups, in accordance with A. Maslow's pyramid) carry out entrepreneurial (today you can create online stores, virtual schools, etc.) or work (a person can become an IT specialist, freelancer, online seller, etc.). Thus, in virtual reality, a person can do almost everything, and this adverb is less and less in demand in this context every year. The legal issues discussed are not exhaustive and each of them separately may represent a separate study. However, the beginning of their solution is the creation of a unified international legal framework on e-sports and organization of a structured organ system management of this sport.

Keywords: e-sports, e-sports organization, commercial organization, non-profit organization, legal status, esports.

Постановка проблеми. Технології, що з'явилися в останнє десятиліття зробили популярним поняття – кіберпростір. Розвиток інформаційного суспільства передбачає впровадження інформаційних технологій в усі сфери життя, але це означає і появу нових загроз безпеки – від витоків інформації до кібертероризму. За оцінками експертів, матеріальна шкода світовій економіці від злочинів, що здійснюються за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, обчислюється трильйонами доларів США. Такі масштаби вимагають ефективних засобів правового регулювання відносин, що складаються в кіберпросторі. У зв'язку з цим міжнародне співтовариство проявляє серйозну зацікавленість в розробці багатосторонньої правової основи співпраці в області кібербезпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових публікацій В. Гібсона, М. Камчатного, О. Манжя, Л. Бурячка, Б. Толубка, В. Хорошка, С. Гнатюка та ін. щодо розкриття суті та значення поняття «кіберпростір», показав, що всі вони тлумачать це по-різному. Законодавства окремих країн показує також різні підходи до кібербезпеки, яка теж трактується ними по-різному.

Міжнародні реалії свідчать про низку важливих проблем, що заважають ефективно протидіяти загрозам у кіберпросторі.

Мета статті полягає у систематизації положень міжнародних нормативно-правових норм, що регламентують функціонування та регулювання кіберпростору. Відповідна систематизація надасть змогу розкрити понятійний

апарат проблематики регулювання кіберпростору як складової інформаційного простору, визначити та оцінити його ключові складові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на те що, термін «кіберпростір» був введений в науковий обіг відносно недавно, але все частіше його використовують у правовій доктрині та на практиці. Сьогодні зазначене поняття можна зустріти в міжнародно-правових актах, національних джерелах права, а також в доктринальних працях зарубіжних та вітчизняних науковців Науковці зазначають, що вперше дане поняття було використано канадським письменником-фантастом В. Гібсоном в оповіданні «Спалення Хром» в 1982 р. Автор пише про кіберпростір як про середовище «Чуттєвих галюцинацій, які випробовуються щодня мільярдами операторів всіх націй, в тому числі і дітей, які вивчають математичні науки ... Графічне відображення даних комп'ютерів, що належать людям. Немислима складність. Потіки світла, впорядковані людським розумом, скупчення і сузір'я інформації» [1]. Таким чином, завдяки роботам Гібсона, поняття «кіберпростір» міцно зміцнилося в масовій свідомості і багато в чому визначило сучасну культуру сприйняття простору і часу.

За даними американського експерта Ф.Д. Крамера, в західній науковій доктрині налічується близько 28 визначень «кіберпростору». Олександр Войскунський визначає кіберпростір як «наявність якогось світу, що володіє протяжністю і метрикою представленого в свідомості», уточнюючи, що в свідомості різних людей воно представлено, найімовірніше, по-різному. Особливістю світу кіберпростору є зберігання практично необмежених обсягів інформації і розваг, а також надання індивідам «можливостей для незліченних способів самовираження» [2, с. 65]. Французький проф. С.І. Лоран вказує, що «кіберпростір – це соціально-технічна реальність, яка глибоко пов'язана з політичним контекстом» [3]. Баррі Уеллман розглядає кіберпростір як посередника, завдяки якому люди організують свої справи і заповнюють час між зустрічами [4].

Деякі держави все ж пропонують власне визначення згаданого поняття. Дослідницькою службою Конгресу США було запропоновано визначення кіберпростору як «безліч всеосяжних зв'язків між людьми, створеного на основі комп'ютерів і телекомунікацій незалежно від фізичного та географічного положення» [5]. В той же час Міністерство оборони США вважає, що кіберпростір – це «сфера (область), в якій застосовуються різні РЕЗ (зв'язку, радіолокації, розвідки, навігації, автоматизації, управління і наведення) для прийому, передачі, обробки, зберігання, видозміни (трансформації) інформації і пов'язана з ними інформаційна інфраструктура ВС» [6]. У Німеччині кіберпростір – це вся інформаційна структура, яка доступна через Інтернет поза будь – якими територіальними кордонами [7, с. 62].

В Україні 5 жовтня 2017 року був прийнятий Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який регламентує кіберпростір, як середовище (віртуальний простір), яке

надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних [8].

В Китаї з 1 червня 2017 року вступив в силу Закон «Про кібербезпеку», який регламентує дії постачальників мережевих продуктів і послуг зі збирання, зберігання і обробки даних користувача; порядок і специфіку забезпечення безпеки інформаційної інфраструктури в стратегічно важливих галузях. Головною метою прийняття Закону проголошується захист національного «кіберсуверенітета» КНР [9].

Вважається, що проблематика кіберпростору, в цілому, і кібербезпеки, зокрема, актуалізувалася внаслідок війни в Перській затоці 1990–1991 рр., використання новітніх військових технічних досягнень супроводжувалося потужною інформаційною кампанією і освітленням в пресі [10].

Прикладом використання кіберпростору з неправомірною метою є кібератака, безпосередньо спрямована проти національної безпеки Естонії 2007 р. Передумовою такого втручання вважається рішення уряду Естонії про переміщення пам'ятника радянським воїнам часів Другої світової війни із центру Таллінна на його околиці. Це рішення спровокувало хвилю атак на численні інтернет – сайти Естонії. У результаті втручання хакерів протягом декількох тижнів були неспроможні функціонувати в нормальному режимі урядові, банківські сайти й інформаційні системи, сайти багатьох засобів масової інформації, громадських організацій. Хакерам вдалося навіть ненадовго вимкнути сервіс невідкладної допомоги, який функціонував завдяки мережі Інтернет. Відновлення повноцінного функціонування інформаційної інфраструктури потребувало певного часу та значних фінансових потреб [11, с. 16].

Дж. Карр стверджує, що кібервійна не повинна спричинити реальних фізичних наслідків, тобто це «боротьба без крові». Д. Дубов зазначає, що кібервійна буде вважатися такою виключно якщо буде завдано певної сукупності кібератак.

Протягом тривалого періоду часу в науковому співтоваристві триває дискусія щодо питання: чи можливо застосовувати існуючі міжнародно-правові норми до кіберпростору або необхідно зробити нові правила регулювання цієї сфери відносин?

Припущення про те, що міжнародно-правові зобов'язання держав, включаючи зобов'язання, що впливають з міжнародних договорів, які не застосовні до кіберпростору, привело б нас до висновку про відсутність правового регулювання і свободи держав від яких-небудь міжнародно-правових зобов'язань в цій сфері. Іншими словами, ми б зіткнулися з правовою прогалиною, наявність якої дозволило б поставити під сумнів державний суверенітет в кіберпросторі, а поряд з цим, викликало б необхідність прийняти для кіберпростору нових норм, які не ґрунтуються на принципах Статуту ООН. З цієї причини для нас є неприпустимим припущен-

ня про відсутність правового регулювання кіберпростору нормами сучасного міжнародного права. У цьому контексті виникає питання: які з існуючих норм сучасного міжнародного права застосовні до кіберпростору?

На думку науковців, «основними джерелами права в цій галузі є Статут ООН, міжнародні договори, укладені в розвиток положень Статуту ООН щодо забезпечення міжнародного миру і безпеки, міжнародні договори з гуманітарних аспектів ведення війни, рішення Міжнародного Суду, що містять трактування положень міжнародного права використання сили» [12].

Якщо ж звернутися до питання створення нових норм для регулювання кіберпростору, то в даний час зусилля держав, нажаль, сконцентровані на вузькій сфері питань, що стосуються прав людини, конфіденційності даних і ін. Більш того, не всі держави зацікавлені в створенні сучасного і ефективного механізму співпраці, відкрито виступаючи проти розробки нових міжнародно-правових інструментів. З цієї причини в даний час відсутня всеосяжна міжнародно-правова база в сфері кіберпростору.

Єдиним багатостороннім договором, що стосується злочинної діяльності в сфері інформаційних технологій, є Конвенція про злочинність у сфері комп'ютерної інформації, прийнята 23 листопада 2001 року в Будапешті [13].

Конвенція спочатку поділяла кіберзлочини на чотири групи (згодом був прийнятий додатковий протокол, зараз груп – п'ять), виділяючи першу групу «комп'ютерні злочини» та називаючи їх злочинами проти конфіденційності, цілісності і доступності комп'ютерних даних і системи:

– Незаконний доступ – ст. 2 (протиправний умисний доступ до комп'ютерної системи або її частини);

– Незаконне перехоплення – ст. 3 (протиправне умисне перехоплення не призначені для суспільства передач комп'ютерних даних на комп'ютерну систему);

– Втручання в дані – ст. 4 (навмисне пошкодження, видалення, порушення, зміна комп'ютерних даних);

– Втручання до системи – ст. 5 (серйозне протиправне перешкодження функціонування комп'ютерної системи шляхом введення, передачі, пошкодження, видалення, порушення, зміна комп'ютерних даних).

До другої групи входять злочини, пов'язані з використанням комп'ютерних засобів. Конвенція визначає як введення, зміна, знищення, або блокування комп'ютерних даних, що тягнуть за собою порушення автентичності даних з наміром, щоб вони розглядалися, або використовувались в юридичних цілях в якості автентичних, незалежно від того чи піддаються ці дані безпосередньому читанню і чи є вони зрозумілими. Шахрайство в кіберпросторі, згідно Конвенції – це позбавлення іншої особи його власності шляхом різного введення, зміни, видалення, блокування комп'ютерних даних і різного виду втручання в функціонування комп'ютерної системи, з шахрайськими намірами отримання неправомірної економічної вигоди для себе або третіх осіб.

Третю групу складають злочини, пов'язані з контентом (вмістом даних), розміщених в комп'ютерних мережах. Найпоширеніший вид цих кіберзлочинів – злочин пов'язаний з дитячою порнографією.

В четверту групу входять злочини пов'язані з порушенням авторського права і суміжних прав. Види таких злочинів в Конвенції не передбачені: встановлення таких правопорушень відноситься до компетенції національних законодавчих органів держав.

П'ята група – злочини, що посягають на суспільну безпеку. До цієї групи відносяться такі діяння, як кібертероризм із використанням кіберпростору в терористичних цілях (наприклад, залучення до злочину терористичного характеру, або інше сприяння їх вчиненню).

Слід враховувати, що дана конвенція розроблялася в той час, коли рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій був невисокий і багато видів мережевих загроз ще не були відомі. З цієї причини ст. 1 Конвенції, яка містить визначення, і наступні статті Конвенції навіть не згадують про використання зловмисниками «ботнетак», «фішинг», «спам» і ін.

Науковцями з Росії було розроблено і поширено для ознайомлення на профільних міжнародних платформах проект Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Про співпрацю в сфері протидії інформаційній злочинності» [14].

Конвенція передбачає широкий понятійний апарат: «бот-мережу», «шкідлива програма», «дитяча порнографія», «інформаційно-комунікаційні технології» (ІКТ), «інформація», «об'єкти критичної інфраструктури», «спам», «пристрій ІКТ» та ін. Так, наприклад, згідно з Конвенцією, «бот-мережа» означає два і більше пристрою ІКТ, на які встановлено шкідлива програма, керована централізовано і прихована від користувачів. Під «інформаційно-комунікаційними технологіями» (ІКТ) розуміється сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою формування, перетворення, передачі, використання і зберігання інформації».

Проект Конвенції був поширений на різних міжнародних майданчиках, в тому числі 28 грудня 2017 року він був розповсюджений як офіційний документ Генеральної Асамблеї ООН. Даний документ був переведений з російської мови на всі офіційні мови Організації Об'єднаних Націй і в електронному вигляді розміщено на офіційних веб-сайтах ООН.

Однак деякі делегації відкрито виступають проти даного проекту Конвенції, а також проти розробки будь-яких нових міжнародно-правових інструментів в цій сфері, наполягаючи на тому, що існуючий міжнародно-правовий механізм, під яким зазвичай розуміється згадувана раніше Конвенція про злочинність у сфері комп'ютерної інформації, є достатнім для успішної боротьби зі злочинністю в кіберпросторі.

З цієї причини, в світі відсутня повноцінна універсальна міжнародно-правова база співробітництва в сфері кіберпростору.

Список літератури:

1. Norbert Wiener. *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine*. Hermann & Cie Editeurs. Paris : The Technology Press, Cambridge: Mass., John Wiley & Sons Inc., New York, 1948.
2. Войскунский А.Е. Метафоры интернета. *Вопросы философии*. 2001. № 11. С. 64–79. URL: <http://www.relarn.ru/human/cyberspace.html>
3. Киберпространство как стратегический инструмент социальной инженерии. URL: <https://whatisgood.ru/theory/analytics/kiberprostranstvokak-strategicheskiiy-instrument/> (дата звернення: 21.04.2021).
4. Wellman B. Physical place and cyberspace: the rise of personalized networking. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2001. Vol. 25(2). P. 247.
5. Макаренко С.И. Информационное противоборство и радиоэлектронная борьба в сете-центрических войнах начала XXI века. Санкт-Петербург : Наукоемкие технологии, 2017. С. 237.
6. AFDD 3-13. Information Operations. USAF, 2011. 65 p. URL: <https://fas.org/irp/doddir/usaf/afpd10-7.pdf> (дата звернення: 21.04.2021).
7. Присяжнюк М., Цифра Є. Особливості забезпечення кібербезпеки. Експертні системи та підтримка прийняття рішень. 2017. С. 61–68.
8. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України відомості ВРУ. 05.10.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 21.04.2021).
9. 中华人民共和国网络安全法 中国网信网 [Закон о кибербезопасности КНР]. URL: http://www.npc.gov.cn/npc/xinwen/2016-11/07/content_2001605.htm (дата звернення: 21.04.2021).
10. Warden J.A. The Enemy as a System. *Airpower Journal*. 1995. Vol. 9. № 1.
11. Камчатний М. Основні ознаки поняття «кібервійна» в сучасному міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 15. С. 12–22.
12. Стрельцов А. О проблемах адаптации международного права к информационным конфликтам. URL: <https://digital.report/problemuyi-adaptatsii-mezhdunarodnogoprava-k-informatsionnyim-konfliktam> (дата звернення: 21.04.2021).
13. Конвенция о преступности в сфере компьютерной информации ETS № 185 (Будапешт, 23ноября 2001 г.). URL: <https://base.garant.ru/4089723/> (дата звернення: 21.04.2021).
14. Проект Конвенции Организации Объединенных Наций о сотрудничестве в сфере противодействия информационной преступности. URL: <https://www.mid.ru/documents/> (дата звернення: 21.04.2021).

References:

1. Norbert Wiener (1948). *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine*. Hermann & Cie Editeurs. Paris: The Technology Press, Cambridge: Mass., John Wiley & Sons Inc., New York.
2. Vojskunskij A.E. (2001). Metaforoy interneta [Internet metaphors]. *Voprosy filosofii*, no. 11, pp. 64–79. URL: <http://www.relarn.ru/human/cyberspace.html>
3. Kiberprostranstvo kak strategicheskij instrument social'noj inzhenerii [Cyberspace as a strategic tool for social engineering]. URL: <https://whatisgood.ru/theory/analytics/kiberprostranstvokak-strategicheskiiy-instrument/> (accessed 21 April 2021).
4. Wellman B. (2001). Physical place and cyberspace: the rise of personalized networking. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 25 (2), pp. 247.
5. Makarenko S.I. (2017). Informacionnoe protivoborstvo i radioelektronnaya bor'ba v sete-centricheskikh voynah nachala XXI veka [Information confrontation and electronic warfare in network-centric wars of the beginning of the XXI century]. *Naukoemkie tekhnologii*.
6. AFDD 3-13 (2011). Information Operations. USAF, p. 65. URL: <https://fas.org/irp/doddir/usaf/afpd10-7.pdf> (accessed 21 April 2021).
7. Prisyazhnyuk M., Cifra E. (2017). Osoblivosti zabezpechennya kiberbezpeki [Features of cybersecurity]. *Ekspertni sistemi ta pidtrimka prrijnyattya rishenn'*.
8. Pro osnovni zasadi zabezpechennya kiberbezpeki Ukraini vidomosti VRU [On the basic principles of cybersecurity in Ukraine]. 05.10.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (accessed 21 April 2021).
9. Zakon o kiberbezopasnosti KNR [PRC Cyber Security Act]. URL: http://www.npc.gov.cn/npc/xinwen/2016-11/07/content_2001605.htm (accessed 21 April 2021).
10. Warden J.A. (1995). The Enemy as a System. *Airpower Journal*, vol. 9, no. 1.
11. Kamchatnij M. (2017). Osnovni oznaki ponyattya «kibervijna» v suchasnomu mizhnarodnomu pravi [The main features of the concept of "cyberwar" in modern international law]. *Al'manah mizhnarodnogo prava*, vol. 15, pp. 12–22.
12. Strel'cov A. O problemah adaptatsii mezhdunarodnogo prava k informacionnym konfliktam [On the problems of adaptation of international law to information conflicts]. URL: <https://digital.report/problemuyi-adaptatsii-mezhdunarodnogoprava-k-informatsionnyim-konfliktam> (accessed 21 April 2021).
13. Konvenciya o prestupnosti v sfere komp'yuternoj informacii ETS № 185 (2001) [ETS Computer Crime Convention № 185]. URL: <https://base.garant.ru/4089723/> (accessed 21 April 2021).
14. Proekt Konvencii Organizacii Ob"edinennyh Nacij o sotrudnichestve v sfere protivodejstviya informacionnoj prestupnosti [Draft United Nations Convention on Cooperation in Countering Cybercrime]. URL: <https://www.mid.ru/documents/> (accessed 21 April 2021).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-59>

UDC 342+34.04

Penkovska Sofia, Shpakovych Olha
 Institute of International Relations of the
 Taras Shevchenko National University of Kyiv

MEASURES OF FIGHTING CORRUPTION IN THE LEGISLATURE OF FRANCE

Summary. The article is dedicated to profound analysis of the experience of France in fighting with the corruption in a private sector through the legal means. First of all, attention is drawn to the reasons why corruption in private sphere primarily affects the country's economy adversely and why should it be tackled. Then, French Law on Transparency, Fighting Corruption and Modernizing Economic Life is analyzed, particularly, provisions securing anti-corruption policy in country. Hence, so-called Codes of conduct, that, is anti-corruption compliance programs are considered, taking into account some crucial constituents of them, especially, disciplinary rules, monitoring and penalty system. The system of legal measures in this respect proved to be advantageous for country together with the actions of the French Anti-Corruption Agency analyzed. Therefore, the ways to follow such experience in Ukraine are offered.

Keywords: anti-corruption programs, private sector, anti-corruption legislature, Code of conduct, the French Anti-Corruption Agency, compliance programs.

Пеньковська С.М., Шпакович О.М.

Інститут міжнародних відносин
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МЕХАНІЗМИ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ У ЗАКОНОДАВСТВІ ФРАНЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена аналізу ефективного механізму боротьби із корупцією у приватному секторі у Франції. Насамперед, на основі розгляду статистики та доктрини доведено, що корупція у приватній сфері значно негативно впливає на економічний розвиток у глобальному сенсі. Визначено, що проблема боротьби з отриманням/наданням неправомірної вигоди у приватному секторі, порівняно із публічним, упускається на рівні законодавчого регулювання, зокрема в Україні, у зв'язку з чим актуалізується розгляд питання. Здійснено весторонній аналіз правового регулювання механізму боротьби із корупційними проявами у приватній сфері. Зокрема, встановлено, що такий механізм реалізується через запровадження Законом про прозорість, боротьбу із корупцією та модернізацію економічного життя (2015 р.) обов'язку для компаній із визначеною кількістю працівників/отриманими доходами приймати на локальному рівні обов'язкові анти-корупційні програми ("програми дотримання антикорупційного законодавства") із визначеними елементами (всього вісім), такими як перелік дій працівників/керівництва, які повинні оцінюватися як корупційні прояви, покарання у формі дисциплінарних стягнень та інших видів, система повідомлень про такі порушення та механізм регулярного внутрішнього контролю, що може здійснюватися, в тому числі, і належно уповноваженою особою. За неприйняття відповідної програми компанії притягаються Французьким агентством з питань боротьби з корупцією до відповідальності, зокрема, кримінальної. Окрім того, проаналізовано імплементацію відповідних законодавчих положень і встановлено, що така здійснюється за допомогою прийняття компаніями відповідних програм, подачу звітів із розглядом таких програм і регулярними перевітками Французьким агентством з питань боротьби з корупцією. Визначено, що такий механізм є ефективним і дозволяє виявити порушення (що є очевидним із судової практики за останні три роки). До того ж, для дієвого виконання таких законодавчих положень суб'єктами приватного сектору надається значна кількість роз'яснень та інших нормативно-правових актів Французьким агентством з питань боротьби з корупцією. Додатково розглянуто український досвід і наголошено, що в Україні прийняття таких програм є обов'язковим лише для окремих суб'єктів публічного сектору, що унеможливує ефективне здійснення антикорупційної політики держави. У зв'язку з цим запропоновано звернутися до запозичення французького досвіду механізму боротьби з корупцією у приватній сфері.

Ключові слова: антикорупційні програми, приватний сектор, антикорупційне законодавство, Кодекс поведінки, Французьке агентство з питань боротьби з корупцією, програми дотримання антикорупційної політики.

Actuality. The fighting with corruption is basically concerned with public sector whereas corruption in a private sector was increasingly recognized as one of the major obstacles to country's economy (Department for International Development of the UK in April 2015). Taking this into consideration, the relevance of the topic is emphasized by the necessity to cope with the problems of non-government spheres in plentiful developing countries, notably, in Ukraine. Hence, valuable experience of France was considered hereinafter.

Objective of research. The most crucial aim of the research is to analyze relevant experience of France in the efficient and ongoing reforms regard-

ing eliminating the corruption in non-government sector in order to adopt corresponding provisions in Ukrainian legislature in the nearest future.

Main material. The case is to realize why corruption in the private sector is of harm and why it should be overcome, particularly, by the means of legislative level. Scholars have concluded that corruption has become one of the world's most pressing challenges, affecting "environmental protection efforts, human rights, national security, access to healthcare and justice services, economic development and the legitimacy of governments around the world" [2, p. 292]. So that, the corruption in private sector that is the second constituent element togeth-

er with the corruption in public sector, is widely acknowledged to be ranked among the crucial impediments to the development of every country's economy, and, consequently, to the overall development [4, p. 1061]. How, particularly, does this work?

First of all, as private sector is undeniable to be less regulated than the public one, there are plentiful legislative loopholes private companies can employ. For instance, they can hide corruption acts behind secret subsidiaries and partners, or, partnership in whole. Others stick to paying bribes or rigging up bids to win tenders or public contracts. Private companies can also exploit tax laws in the way that is illegal and so on [7, p. 282]. Therefore, it can be easily understood there is a wide range of actions private companies can take in order to omit legal frameworks.

The dangerous consequences of corruption in a private sector can be also highlighted while considering the number of actors it encompass. Transparency International in its report on Corruption and the Private sector' (2009) [11] among such subjects recognizes three major groups: 1) management board, employees and owners (on the company's internal level; 2) suppliers and customers (the company is permanently cooperating with); and, finally; 3) competitors and market environment. Taking into consideration this range, it can be surely emphasized that almost everyone somehow engaged in market is encompassed by the field of operation of private companies.

Even more crucial is the fact the spheres in which they can exercise corruption schemes are often of the utmost importance – from energy to healthcare. One of the world leading organization in this respect, Transparency International estimated that among the leaders involved in corruption in a private sphere are agriculture, fishery, forestry and banking and finance [11]. So that, the most significant spheres of country's life are undeniable to be affected.

Undoubtedly, the issue of corruption can be tackled on internal level of companies. For instance, internal regulations with null tolerance to the corruption and bribery can be imposed on workers alongside with even fostered measures for governance of the company. There are even several widely-popularized guides provided by varying organizations, for example, Business Principles for Countering (2002 with 2-nd edition published in 2013) [11]. As to another reasonable point, there will be no control and monitoring system in this case as only external, that is to say, conducted by the fully-independent subject can be efficient [6, p. 624]. That is why internal measures cannot prove its ability and corruption in a private sphere tends to increase drastically.

There is no wondering, then, why corruption in a private sector was recognized among two major obstacles in the research conducted by the Department for International Development of the UK in April 2015 [1, p. 15]. It is frequently mentioned in the numerous reports of the Organisation for Economic Co-operation and Development ("OECD"). It was also thoroughly researched by scientists who promote struggling with the corruption in private sector. Hence, Hoffmann, D.A., Griffin, M.A. and others admit that 'private sector corruption is often acknowledged' [5, p. 511].

Hence, the necessity to provide measures aimed at fighting with the corruption in a private sector is tangible. Leading European countries try to take this into account and conduct corresponding reforms in their own manner. Initially, France faced with pressure from the Organisation for Economic Co-operation and Development, who has strongly criticised the lack of enforcement for legal bodies in a private sphere that, consequently, lead to the lack of actions (certainly, only 4 cases against individuals were sued with none involving legal entities). To comply with its international commitments and reinforce its own economy, the French government promulgated a new anti-bribery law on 9 December 2017, the 'Loi Sapin II pour la transparence de la vie économique' ('Law on Transparency, Fighting Corruption and Modernising Economic Life') [8].

Notably, this law presupposes, among others, an efficient mechanism for fighting corruption in a private sector through obliging private legal bodies to adopt their own 'anti-corruption compliance programs' (so-called 'Codes of Conduct' or as it is called 'Un code de conduite') and enforce them implementing the provision of the national anti-corruption legislature on a local level. It is to be highlighted that a vast majority of private companies with tangible influence on the country's economic development is embraced by this rule. Article 7, paragraph 1 affixes that among the companies obliged to adopt Code of conduct are: 1) any company based in France employing at least 500 persons in France; 2) any company belonging to a group of companies that employs at least 500 worldwide, but whose parent company is headquartered in France; 3) any company with consolidated or non-consolidated sales of more than 100 million euros etc. Therefore, this obligation concerns more than 1,570 French companies that constitute the most crucial part of the French national economy [12].

The significance of these internal Codes of Conduct can be implicitly understood whilst considering the nature of them and issues they are tackling, so that, the elements they consist of. Foremost, the structure and inevitable components of such Code of Conduct. Essentially, under the provisions of article 7, paragraph 2, this internal act is to be composed of:

1. an all-embracing and exhausted list of actions that must be recognized and regarded as the acts of corruption (actions carried out by workers as well as by governance of the company);
2. disciplinary rules that constitute the regulatory regime aimed at preventing such actions;
3. an envisaged efficient system of internal monitoring the staff behavior's compliance with these rules including a presupposed 'whistleblowing' system that ensures every worker is able to convey a message about corruption actions observed;
4. so-called 'risk-mapping' or 'maps indicating the risks'. Risk mapping is defined as the process of identifying, evaluating, ranking and managing the corruption risks that are inherent to the organization's activities alongside with all the industrial risks that are possible to lead to corruption actions. Thus, all the specialties of the sphere within which company operates and other factors such as geographical location matter to a crucial extent;
5. a specifically-designed training course for all workers with accentuation made on most likely to

be involved in corruption actions (primarily, senior workers and governance of company);

6. a procedure of financial audit carried out within certain intervals determined by Code of Conduct;

7. a highly-elaborated system of penalties along with a developed regulatory regime allowing to implement them in practice.

8. a mechanism of internal assessment of efficiency of implementation of Code [8].

Apart from securing a detailed structure of these 'anti-corruption compliance programs' that are to be released by the companies, there were benchmark recommendations elaborated simultaneously [3]. For instance, recently, on February 4, 2019, the French Anti-corruption Agency (the AFA) published its new practical Anti-corruption Compliance Guides providing all-embracing guidance in the respect of creating such Codes. It can serve as a relevant sample alongside with added extension to the provisions of law. The Agency itself, however, stands in favor of the first option as it presumes the Compliance officer to be completely independent. This officer should be in charge of all internal evaluations and investigations conducted and should also possess a free access to the Board of directors in order to make reports and propose new internal standards of anti-corruption policy.

So that, such applicable guides are of the utmost importance and are additional to the legal provisions. Actually, they add a lot of specifications and answer the primary questions issued by the companies who encounter the creation of their anti-corruption compliance programs.

However, neither the creation of such internal 'anti-corruption compliance programs' nor implementation of them will be resultative without the system of sustainable control. With a regard to this objective the AFA, aforementioned as a body developing some practical guidances for companies, under article 17, paragraph 3, the AFA is responsible for auditing companies' compliance with the obligation to release and implement their own Codes of Conduct. This control mechanism work in the following way. Special report must be created by every company, subject to the provisions of 'Law on Transparency, Fighting Corruption and Modernising Economic Life' and, then, these papers are to be transmitted to the AFA. The process in this respect can be considered as a truly effective one. Basically, the AFA is required to evaluate each report of this kind and, then, is to take one of the actions as follows:

1. In the case there are no significant deviations from the provisions of Law on transparency, fighting corruption and modernising economic life in internal Code of Conduct of the company and only minor amendments are preferable to be taken, the AFA issues a specific act containing recommendations or amendments that are considered as necessary ones by the Agency, and, consequently, have to be mandatory included in the Code of Conduct of this company. The form of these acts (secured by Paragraphs 3-4 of Article 4) is rather unspecified and is left at the discretion of the Agency. It is to be accentuated that the procedure is to be done regarding any company to the exclusion as the sanctions up to 30 thousand euros that genuinely constitutes a criminal offence are to be imposed on the company that makes some obstructions for the Agency

(for instance, forbidding to afford the documents in the response of the request of the Agency), hence, it is impossible to omit the procedure secured;

2. In the case there are meaningful deviations from legal standards that matter (for instance, not all of the obligatory components of Code of conduct are included) the Agency is competent to make an application to its Committee on sanctions eligible to impose sanctions on such companies. At first, this Committee can issue a 'warning' or an 'injunction' that encloses the provisions that a company is obliged to make particular amendments within the term determined (however, not exceeding three years). In the case, the company fails to accomplish the requirements of the Agency, the fines are to be mandatory imposed. In our opinion, such sanctions can be regarded as sufficient and imposing (for natural faces – fines not exceeding 200 thousand euros, for legal entities – fines not exceeding 1 million euros).

3. Taking all the actual legal provisions into account, the overall system of legal regulations of anti-corruption policies in private sector alongside with implementation and control can be regarded as rather productive and far-reaching. Crucially, this is reflected in tangible applicable results. To begin with, on October 10, 2017 the French Anticorruption Agency announced wide random inspections to private companies to monitor the existence of their Code of Conduct. Simultaneously, there were more than 15 companies in a private sector prosecuted and, accordingly, four cases were submitted to the French Supreme Court and the Paris Criminal Court under the auspices of the AFA [12]. This result is of significance, especially mentioning the fact there were no cases involving private legal entities at all before 2014. So that, the continuing effect is rather tangible and this process embeds fighting with corruption in private sector. Moreover, there is external impact as by these means France becomes a part of ongoing anti-corruption trend following the policies of European countries [7, p. 282].

This innovative French experience that follows its predecessors in the UK and other states can be of value for countries that are on their first stages in process of overcoming corruption. An exemplifying case is Ukraine envisaging anti-corruption compliance programs only in public sector, particularly, for some bodies of state power possessing supreme authority. Not only the crucial necessity to fight with corruption in private sector is omitted but also 'anti-corruption programs' on a public level are a far cry from be developed. Notably, paragraph 1, article 19, of the Law of Ukraine on Preventing Corruption [9] presupposes the existence of 'anti-corruption programs' that determined bodies of state power (the Office of the President, the Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Secretariat of the Cabinet of Ministers etc.) are obliged to adopt. As for the last one, it has to be highlighted there are no provisions on controlling and monitoring system at all, and, as it has been stated, such reforms cannot be carried out without control.

Ultimately, France tends to be a forward-going state in its anti-corruption policy making tangible efforts to fight with corruption in a private sector. This policy follows current trends of the leaders of anti-corruption struggle and can be taken into account be plentiful states including Ukraine.

Conclusions and recommendations. Corruption in private sector is recognized as a tangible impediment to the development of country's economy and, as a matter of fact, is omitted in the regulations on a legislative level that pertain to the corruption in public sphere to the exclusion. This constitutes a significant problem in the developing countries, notably in Ukraine that needs to foster efforts in fighting corruption.

That step can be overcome employing the experience of the states having secured corresponding provisions in their legislatures (the UK, China, Greece etc). However, in our opinion, the most prominent one to be taken is that in France that has created

legal rules ensuring private companies with influence to adopt their own anti-corruption compliance programs (Codes of Conduct). The structure of such codes is rather highly-elaborated along with recommendations issued by the authorized bodies, for instance, the French Anti-corruption agency. Such measures secure complete compliance with national anti-corruption legislature.

This experience is to be taken into consideration by Ukrainian legislators. The crucial points to be followed are some structural elements (regulatory regime, penalties, internal whistleblowing system) and control mechanisms. These steps are sure to assist Ukraine with struggling with corruption in private sector.

References:

1. Department for International Development (2016) *Annual Report and Accounts 2015–2016*. Department for International Development Publications, 156 p.
2. Feathers, B. (2014) *Bribes without borders: The challenge of fighting corruption in the global context*. American University International Law Review, 29(2), 292 p.
3. Graulle B. *French Anticorruption Agency Sets the Pace: New Anticorruption Compliance Guide Just Published*. Jones day, March 6, 2019. Retrieved October 14, 2019 from <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=605ceee7-f2f2-407f-a2c9-d4238d2c8635>
4. Hodgson, G. M., & Jiang, S. (2007) *The economics of corruption and the corruption of economics: An institutionalist perspective*. Journal of Economic Issues, 41(4), p. 1061.
5. Hoffmann, D. A., Griffin, M. A., & Gavin, M. B. (2000) *The application of hierarchical linear modeling to organizational research*. In K. J. Klein & S. W. J. Kozlowski (Eds.). San Francisco: Jossey-Bass. Multilevel theory, research and methods in organizations, 511 p.
6. Javorcik, B. S., & Wei, S.-J. (2009) *Corruption and cross-border investment in emerging markets: Firm-level evidence*. Journal of International Money and Finance, 28(4), p. 624.
7. Karjalainen, K., & Moxham, C. (2013) *Focus on Fairtrade: Propositions for integrating Fairtrade and supply chain management research*. Journal of Business Ethics, 116(2), p. 282.
8. Law on Transparency, Fighting Corruption and Modernising Economic Life (2016). Paris: JOURNAL OFFICIEL DE LA RÉPUBLIQUE FRANÇAISE, December, 10, 146 p.;
9. Law of Ukraine on the prevention of corruption. Kiyv: Verkhovna Rada (BBR) Bulletin, October 14, 2014, no. 49, art. 2056.
10. Le Frapper, J. *SAPIN 2 Act: a patchwork of reforms but a clear progress (Part 1)*. About Governance, Ethics and Critics, August 15, 2019. Retrieved November 1, 2019 from <http://iohannlefrapper.com>
11. Transparency International. *Global corruption report 2009: corruption and the private sector*. Transparency International Publication, 2009. Retrieved October 15, 2019 from https://www.transparency.org/whatwedo/publication/global_corruption_report_2009
12. Whistler Br. (2016) *New French Anti-Corruption Law: France Strengthens its Legislation to Combat Bribery and Corruption and Adopts U.S.-Style Anti-Corruption System*. Global Compliance News.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-60>

УДК 347.948

Соловійова Г.М.

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ ПРОВЕДЕННЯ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЮВЕЛІРНИХ ВИРОБІВ

Анотація. У статті вивчено проблематику методів та засобів проведення товарознавчої експертизи ювелірних виробів. Досліджено законодавчу базу, яка регулює експертизу ювелірних виробів та їх складових. З'ясовано особливості класифікації ювелірних виробів у державних класифікаторах. Вивчено методику товарознавчої експертизи ювелірних виробів відповідно до етапів її проведення. Виявлено базові методи проведення товарознавчої експертизи ювелірних виробів. З'ясовано значення умови збереження оригінального стану товару на проведення експертизи. З'ясовано критерії дослідження вставок з дорогоцінних каменів у ювелірних виробах та перелік інструментів та засобів, необхідних для цього. Вивчено можливості та потенційні вигоди від залучення експертів з суміжних галузей для експертизи ювелірних виробів та роль експерта-товарознавця у такому дослідженні. Досліджено базові види дефектів, характерних для ювелірних виробів, які потенційно можуть бути нанесені товару в процесі експлуатації або виготовлення.

Ключові слова: товарознавча експертиза, ювелірні вироби, дорогоцінні метали, дорогоцінне каміння, дефекти, методологія.

Soloviova Halyna

Kharkiv Scientific Research Forensic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

METHODS AND MEANS OF CONDUCTING COMMODITY EXPERTISE OF JEWELRY

Summary. The article examines the problems of methods and means of conducting commodity expertise of jewelry. The legislative framework regulating the expertise of jewelry and its components is studied, namely the Order of the Ministry of Finance of Ukraine "on approval of instructions on the procedure for branding jewelry and household products made of precious metals". The features of jewelry classification in state classifiers, namely in the Unified purchasing dictionary and the state classifier 016:2010, are clarified. The main product groups corresponding to the "jewelry" category have been identified. The methodology of commodity expertise of jewelry was studied in accordance with the stages of its implementation, including: Gemological expertise, assay expertise, technological expertise, art expertise. The specifics of conducting each type of expert examination are clarified. Basic methods of conducting commodity expertise of jewelry are revealed. The basic methods are: organoleptic, instrumental, calculation, express method and cost method. The significance of the condition for preserving the original condition of the product for conducting an expert examination, selecting methods and means of research is revealed. The tools for conducting an expert examination are identified, and special attention is paid to the possibilities of using detectors and electrolysis to determine the physical and chemical characteristics of jewelry without violating their integrity. The criteria for studying inserts made of precious stones in jewelry and the list of tools and tools necessary for this are clarified. The possibilities of using detectors, X-ray spectral, x-ray luminescent methods and optical infrared spectroscopy to determine the elemental composition of stone are investigated. The possibilities and potential benefits of attracting experts from related industries for jewelry expertise and the role of a commodity expert in such research were explored. The specifics of using the comparative method and the reduction coefficient for determining the cost of a product are clarified. The basic types of defects characteristic of jewelry that can potentially be caused to the product during operation or manufacturing are studied.

Keywords: commodity expertise, jewelry, precious metals, precious stones, defects, methodology.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток світового ринку товарів характерний швидким розширенням груп товарів та появою нових. Збільшується також і кількість виробів, які є аналогами для тих, що існували раніше. Прикладом цього є ювелірні вироби, які з плином часу почали виготовляти з різних металів та з використанням ряду вставок, список яких постійно збільшується. Проте часто застосування товарів чи матеріалів-аналогів відбувається з порушенням технології виробництва або для підробки оригінальних товарів. Водночас ювелірні вироби є групою товарів, які можуть тією чи іншою мірою зберігати свою цінність незалежно від свого технічного стану та наявності дефектів. Необхідністю дослідження проблематики товарознавчої експертизи ювелірних виробів зумовлено написання цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням методів і засобів проведення товарознавчої експертизи ювелірних виробів займалися вітчизняні та іноземні науковці, серед яких Г. Н. Айлова, М. П. Васильєва, І. А. Петренко, та інші. В. А. Поваляєва вивчала можливості дослідження ювелірних виробів за допомогою сучасного обладнання, Г. Д. Кобищан досліджував проблематику ідентифікації ювелірних товарів, а В. А. Пірікович з'ясовувала особливості товарознавчої характеристики асортименту ювелірних особистих прикрас.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематика застосування методів та засобів проведення товарознавчої експертизи ювелірних виробів все ще вимагає комплексного дослідження. Перш за все це

тему варто розглянути з урахуванням особливостей самої експертизи, а саме залучення до дослідження інших експертів, вимоги збереження оригінального стану виробу тощо. Окрему увагу варто звернути на можливість застосування органолептичного та інструментального методів на різних етапах дослідження.

Виклад основного матеріалу. Товарознавча експертиза ювелірних виробів є одним з найнадійніших джерел інформації для доказової бази у судовому процесі. Тому на державному рівні цьому питанню приділено велику увагу, зокрема, в контексті законодавства та класифікації. Процес експертизи ювелірних виробів регулюється Наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Інструкції про порядок здійснення клеймування ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, про проведення випробування та експертиз дорогоцінних металів, виробів з них, вставок дорогоцінного каміння, музейних предметів, які містять дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння, відбитків державних пробірних клейм» [5]. Документ містить положення, що регулюють експертизу в цілому та їх складових елементів (дорогоцінних металів, каміння, виробів з них, пробірних клейм, тощо).

Ювелірні вироби мають досить широкую класифікацію відносно інших груп споживчих товарів. Відповідно до Єдиного закупівельного словника ДК 021:2015 ювелірні вироби знаходяться в розділі 18000000-9 «Одяг, взуття, сумки та аксесуари». В цьому розділі є категорії 18511000-4 «Коштовне каміння для ювелірних виробів», 18512000-1 «Монети та медалі», 18513000-8 «Ювелірні вироби», які містять також групи товарів відповідно до видів коштовного каміння (діаманти, рубіни, смарагди та ін.) та інших матеріалів (вироби із золота, срібла, інших благородних металів, тощо) [3]. У Державному класифікаторі ДК 016:2010 ювелірні вироби належать до секції С «Продукція переробної промисловості», їм відповідає група товарів 32.12.1 «Вироби ювелірні та подібні вироби» [2].

Особливість товарознавчої експертизи ювелірних виробів полягає у тому, що методика її проведення повинна базуватись на всебічному дослідженні основних характеристик (споживчих властивостей) ювелірних виробів, що відрізняє їх від інших груп товарів, і складається з таких етапів:

1. Гемологічна експертиза, яка ідентифікує дорогоцінний камінь. Для цього перевіряють відповідність параметрів каменю технічним умовам, складають опис каменю із зазначенням його назви, властивостей і параметрів. При цьому за наявності ярлика перевіряють відповідність параметрів виробу інформації, яку містить ярлик.

2. Пробірна експертиза, яка визначає наявність пробірного клейма, його справжності та відповідності пробірного клейма фактичному вмісту дорогоцінного металу у виробі.

3. Технологічна експертиза, яку проводять з метою визначення відповідності ювелірного виробу вимогам нормативно-технічної документації.

4. Художня експертиза, що проводиться, коли ювелірний виріб не тільки має комерційну цінність, але і є авторським, ексклюзивним або антикварним.

Для здійснення товарознавчої експертизи ювелірних виробів використовують такі методи дослідження:

- органолептичний – при визначенні форми, архітектоніки, кольору виробу, наявності клейм; кольору, форми, прозорості, огранювання вставок, наявності в них включень;

- інструментальний (вимірювальний) – при визначенні геометричних розмірів, маси виробів і вставок, відбитків клейм;

- розрахунковий – з використанням формул, що дозволяє визначити масу і форму огранювання вставки виходячи з її геометричних розмірів;

- експрес-метод, за допомогою якого здійснюється контроль проби металу;

- вартісний метод дослідження – метод визначення показників якості виробів у вартісних одиницях на відповідний період [4, с. 191–192].

Часто необхідною умовою проведення експертизи ювелірних виробів є збереження їх оригінального стану та вигляду, що виключає порушення їх цілісності. Наприклад, для визначення проби виробу за таких умов використовують детектори, принцип дії яких заснований на вимірюванні електрохімічних потенціалів, що виникають на кордоні металу і підведеного електроду. Вимірювання проводиться за допомогою спеціального зонда. Електродіт в спеціальному балоні встановлюється всередині зонда і під час робочого процесу в мікродозах подається на зразок. Детектори мають налаштування, що дозволяють швидко та ефективно ідентифікувати основні ювелірні сплави золота, срібла, платини та паладію. Під час вимірювання не відбувається будь-яке пошкодження зразка. Детектори дозволяють проводити оперативну ідентифікацію чорних, кольорових і дорогоцінних металів і сплавів; виробничий контроль при виготовленні виробів з дорогоцінних металів; аналіз справжності виробів з дорогоцінних металів (відхилення складу, тонкі покриття з дорогоцінних металів на малоцінних підкладках).

Важливою складовою експертизи ювелірних виробів є дослідження вставок з дорогоцінних каменів. Характеристики вставок можуть бути визначені експрес-діагностикою, заснованою на дослідженні морфологічних властивостей, що визначають природу каменю:

- вид огранювання і характер включень – з використанням лупи з десятикратним збільшенням;

- твердість – інструментальним методом за шкалою Мооса;

- лінійні параметри, якщо камені є невіддільною частиною виробу, визначаються за допомогою лупи або мікроскопа з поділами, при цьому маса каменю визначається розрахунковим методом за формулами.

Дослідження справжності вставок також може відбуватись за допомогою детекторів, заснованих на вимірюванні теплопровідності та коефіцієнта відбиття зразків. Вони дозволяють відрізнити кольорові дорогоцінні та напівкоштовні камені, а також алмаз від їх найбільш поширених імітацій, включаючи синтетичний муассаніт. З метою повної та більш точної оцінки вставок використовуються рентгеноспектральний, рентгенолюмінесцентний методи й метод оптичної інфрачер-

воної спектроскопії для визначення елементного складу, які застосовують експерти-гемологи під час проведення комплексної експертизи ювелірних виробів.

Часто експертиза ювелірних виробів вимагає залучення ряду спеціалістів. Дослідження об'єктів, що не мають клейм, при необхідності проводиться комплексно за участю фахівця з дослідження металів і сплавів (та виробів з них), що визначає якісний і кількісний вміст дорогоцінного металу в сплаві, експерта-гемолога, який встановлює найменування і природу вставок. При цьому експерт-товарознавець займається розв'язанням питання про класифікаційну належність об'єктів на підставі висновків експертів про найменування і природу вставок, найменування і зміст дорогоцінного металу та власне товарознавчих досліджень [6, с. 135–137].

У результаті органолептичного аналізу, враховуючи характер зносу і виявлених дефектів визначається знижувальний коефіцієнт, який доцільно застосувати для оцінки відсотка і вартості збитку, нанесеного досліджуваному виробу. Для цього варто використовувати порівняльний метод, а саме порівняння досліджуваного об'єкта та товару-аналога або близького за складом і цінністю. Після визначення вартісної бази оцінки необхідно оцінити величину морального і фізичного зносу (якщо такий є), нанесеного ювелірному виробу в процесі використання або під час його виготовлення, з урахуванням найбільш характерних дефектів. Серед них найпоширенішими є:

- потертості та подряпини;
- дефекти різьби на виробках з гвинтовими замками;
- надколи емалі;
- надколи, подряпини, потертості на вставках або їх неякісне закріплення.

Найскладнішим завданням при цьому є визначення природи дефекту (він виник у процесі експлуатації або є наслідком неякісного виготовлення). Для його виконання застосовують метод моделювання [1, с. 257–258].

Висновки. Експертиза ювелірних виробів має ряд особливостей, які зумовлюють її складний характер. Перш за все це стосується проблем визначення подрібок та визнання певних видів природних та синтетичних матеріалів (як сплавів металів, так і штучного каміння) ювелірними виробами чи їх складовими. Окрім того визнання художньої цінності виробу може суттєво впливати на його ціну, що ускладнює процес визначення його вартості.

Дослідження ювелірних виробів вимагає застосування широкого спектра методів та інструментів, при цьому, найчастіше, з вимогою збереження оригінального стану виробів. Для підвищення якості висновків експертизи доцільно також залучати експертів та спеціалістів з інших суміжних сфер, завданням яких є глибший аналіз якісних та кількісних характеристик об'єктів. Важливим фактором також є необхідність застосування експертного та органолептичного методів дослідження, що підвищує вплив людського фактора на проведення та результати експертизи.

Список літератури:

1. Бандурин Р.А. Методические аспекты товароведческой экспертизы и оценки ювелирных изделий со вставками из драгоценных камней. *Вестник Брянского государственного университета*. 2015. № 3. С. 257–259.
2. Державний класифікатор 016:2010. URL: <https://dk16.dovidnyk.info/index.php?rozd=14392> (дата звернення: 01.04.2021).
3. Єдиний закупівельний словник ДК 021:2015. URL: <https://dk21.dovidnyk.info/index.php?rozd=185> (дата звернення: 01.04.2021).
4. Кобишчан Г.Д. Експертиза ювелірних виробів. *Експертні дослідження товарів і послуг*. 2020. С. 191–193.
5. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Інструкції про порядок здійснення клеймування ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, про проведення випробування та експертиз дорогоцінних металів, виробів з них, вставок дорогоцінного каміння, музейних предметів, які містять дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння, відбитків державних пробірних клейм» від 20.10.1999 № 244. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0874-99#Text> (дата звернення: 01.04.2021).
6. Селиванов А.А. Методика исследования ювелирных изделий со вставками из облагороженных бриллиантов при производстве судебно-товароведческих экспертиз. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2015. № 2(38). С. 135–144.

References:

1. Bandurin R.A. (2015) Metodicheskie aspekty tovarovedcheskoj jekspertizy i ocenki juvelirnyh izdelij so vstavkami iz dragocennyh kamej [Methodological aspects of commodity expertise and evaluation of jewelry with inserts of precious stones]. *Vestnik Brjanskogo gosudarstvennogo universiteta*, no. 3, pp. 257–259.
2. Derzhavnyi klasyfikator 016:2010 [State classifier 016: 2010]. URL: <https://dk16.dovidnyk.info/index.php?rozd=14392>
3. Yedynyi zakupivelnij slovnyk DK 021:2015 [Unified purchasing dictionary SC 021:2015]. URL: <https://dk21.dovidnyk.info/index.php?rozd=185>
4. Kobyschan H.D. (2020) Ekspertyza yuvelirnykh vyrobiv [Jewelry expertise]. *Ekspertni doslidzhennia tovariv i posluh*, pp. 191–193.
5. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok zdiisnennia kleimuvannia yuvelirnykh ta pobutovykh vyrobiv z dorohotsinnykh metaliv, pro provedennia vyprobuvannia ta ekspertyz dorohotsinnykh metaliv, vyrobiv z nykh, vstavok dorohotsinnoho kaminnia, muzeinykh predmetiv, yaki mistiat dorohotsinni metaly i dorohotsinne kaminnia, vidbytkiv derzhavnykh probirnykh kleim» vid 20.10.1999 № 244 [Order of the Ministry of Finance of Ukraine "On approval of instructions on the procedure for branding jewelry and household products made of precious metals, on testing and expertise of precious metals, products made of them, inserts of precious stones, museum items containing precious metals and precious stones, impressions of State assay stamps" dated 20.10.1999 No. 244]. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0874-99#Text>
6. Selivanov A.A. (2015) Metodika issledovaniya juvelirnyh izdelij so vstavkami iz oblagorozhennyh brilliantov pri proizvodstve sudebno-tovarovedcheskih ekspertiz [Methods of research of jewelry with inserts of refined diamonds in the production of forensic commodity studies]. *Teorija i praktika sudebnoj jekspertizy*, no. 2(38), pp. 135–144.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-61>

УДК 341.174

Тимчишин Т.М., Лозинський Ю.Р.
Львівський державний університет внутрішніх справ

СУД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ І ПОВНОВАЖЕННЯ

Анотація. У вітчизняній науці активно вивчається система інституцій Європейського Союзу (далі – ЄС). Особливо актуальним це стало з підписанням «Угоди про асоціацію» між Україною та ЄС. Сьогодні є значна кількість наукових праць, що присвячені вивченню функціонування та розвитку інституційних органів ЄС. Серед інституційних органів визначальну роль у процесі тлумачення норм права та забезпечення розвитку правової системи ЄС належить Суду Європейського Союзу. Разом з тим не достатньо уваги науковців присвячено, системному вивченню правової природи судової системи ЄС, її становленню та повноваженням. Вивчення розвитку правової системи ЄС, а особливо судової системи ЄС, дає можливість проникнути в суть правотворчих процесів, які сприяли розвитку судової системи ЄС.

Ключові слова: Судова система ЄС, Суд ЄС, Загальний Суд, держава-член ЄС, Лісабонська угода.

Тymchyshyn Taras, Lozynsky Yuri
Lviv State University of Internal Affairs

COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION: PROCEDURE FOR FORMATION AND POWERS

Summary. The system of institutions of the European Union is actively studied in domestic science. This became especially relevant with the signing of the "Association Agreement" between Ukraine and the EU. Today, there are many scientific papers devoted to the study of the functioning and development of EU institutional bodies. Among the institutional bodies, the Court of Justice of the European Union plays a key role in the process of interpreting EU law and ensuring the development of the EU legal system. At the same time, not enough attention is paid to the systematic study of the legal nature of the EU judicial system, its formation and powers. Studying the development of the EU legal system, and especially the EU judicial system, will give us the opportunity to get to the heart of the law-making processes that have contributed to the development of the EU judicial system. From the very first years of its existence, the European Union has had an independent and authoritative branch of government – the judiciary. At the top of which is the Court of Justice of the European Communities, established in 1952. Being not only law enforcement but also an interpretive institution, the Court of Justice of the European Union has played a significant role in affirming the fundamental foundations of Community and Union law. The Court of Justice of the European Union is a key element of the EU's institutional system in the functioning of the EU's institutional bodies. The study of the development of the Court of Justice in the institutional EU provides an opportunity to clarify not only the nature of the intergovernmental association, but also the structure and functional role of the Court of Justice in the development of integration processes. European law is one of the most important instruments of European integration. Among the many factors that contribute to integration processes, law plays an important role. It is thanks to the development of European law that not only a single legal space is formed, but also the necessary conditions and preconditions for a single economic space, a single cultural space are created, and everything necessary to ensure unity is created. It is through legal means that it is possible to overcome the difficulties and difficulties that are inevitable in creating a new public legal integration entity in terms of its qualitative parameters, which is the European Union.

Keywords: EU judicial system, Court of Justice, General Court, EU Member State, Lisbon Treaty.

Постановка проблеми. Створення та розбудова Європейських співтовариств, а згодом Європейського Союзу здійснювались на певній юридичній основі. Відповідно, оформлення та правова база Євросоюзу, його структура, цілі, завдання, умови та порядок діяльності – все це повинно було знайти своє відображення та закріплення в нормах європейського права. В свою чергу, створення єдиної системи європейського права неможливе без існування судових органів.

Судова система ЄС була створена з метою вирішення суперечок між державами-членами співтовариств, шляхом тлумачення його норм та імплементації норм права ЄС у внутрішнє законодавство держав-членів як передумова для нормального функціонування організаційно правового механізму європейської інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан теорії юрисдикції Суду ЄС були предметом спеціальних наукових досліджень таких науков-

ців: Т. М. Анікіної, О. Андрійчука, М. В. Буроменського, Т. В. Комарової, М. М. Микієвича, О. М. Москаленка, В. І. Муравйова, Р. Петрова, О. Я. Трагнюка, О. М. Яковлюка та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Пропонується історико-правовий аналіз становлення судової системи ЄС, через синтез судовими органами повноважень захисту правової природи ЄС.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є гносеологічний аналіз становлення Суду Європейського Союзу та аналіз його повноважень.

Виклад основного матеріалу. З моменту створення Суду Європейського Союзу в 1952 році в м. Люксембург, його місія полягала в забезпеченні дотримання співтовариствами Установчих договорів під час їх тлумачення та застосування. Як зазначає К. Ю. Голуб, Суд ЄС завоював незаперечний авторитет гаранта європейського права. Залишаючись осторожними численних політичних

суперечок (Суд ЄС є чисто функціональним спеціалізованим інститутом неполітичного характеру), що властиві європейському об'єднувачому процесу, Суд ЄС намагався неухильно виконувати свою юридичну функцію, набуваючи характеру рушійної сили європейської інтеграції [1].

Судова практика, створена Судом, – одна з найважливіших передумов створення та розвитку якісних джерел права Європейського Союзу, яка поширює дію на всі держави-члени і їх органи.

За допомогою своїх нормативних рішень Суд ЄС послідовно окреслює Федеративні риси ЄС, що відобразилися у формуванні його суті Договором про Функціонування ЄС 1957 р.

Заснування Євроатому і Європейського економічного співтовариства передбачало формування самостійної інституційної системи для кожного з них, однак як і у випадку з Асамблеєю, було вирішено створити не три самостійні Суди, а спільний для трьох Співтовариств Суд, який після набуття чинності в 1967 р. Договору про злиття став іменуватися Судом Європейських співтовариств.

Якщо на момент створення на Суд покладався обов'язок вирішувати спори між державами – членами ЄСВС і слідкувати за дотриманням ними норм установчого договору, то після підписання Римських договорів він отримав право здійснення судового контролю, що дозволило розглядати справи стосовно законності правових актів Європейських співтовариств. У подальшому на Суд ЄС було покладено завдання стосовно забезпечення однакового тлумачення й застосування права ЄС на території всіх держав – членів об'єднання [2].

Протягом довгого часу Суд ЄС був єдиним судовим інституційним органом співтовариств. Кількість справ, що були у його провадженні було невеликим, і він швидко справлявся з їх розглядом. Проте поступово ситуація змінилася. Так, якщо за весь 1957 року Суд ЄС виніс чотири рішення, то у 1967 р. – двадцять чотири, то в 1977 р. число винесених рішень досягло ста, а в 1987 р. – кількість рішень ще подвоїлась.

Постійне зростання навантаження на єдиний судовий інститут сприяло відповідним реформам: на підставі поправок, внесених до установчих договорів в 1986 р., був створений другий утворений орган Співтовариств – Трибунал першої інстанції. До юрисдикції Трибуналу перейшли справи за скаргами фізичних та юридичних осіб на дії (бездіяльність) інститутів і органів ЄС, а також службові суперечки (спори, що виникають у зв'язку з проходженням цивільної служби Європейських спільнот).

Таким чином, Суд ЄС отримав можливість зосередитися на вирішенні справ «конституційного» характеру. Трибунал першої інстанції виступає переважно в ролі органу адміністративної юстиції.

При цьому, на відміну від Суду ЄС, Трибунал не був окремим інститутом Європейського Союзу. Це орган, що працював у складі суду ЄС, що має з ним одне місцезнаходження (Люксембург) і загальним оглядом апарат.

Створення Міжнародного Трибуналу, в подальшому, не дало змоги вирішити проблему переваженості справами судової системи ЄС, яка поступово лише погіршилася у зв'язку зі

вступом до ЄС десятки нових держав-членів. Так, в 2002 р. Суд виніс 269 рішень (в тому ж році йому у провадженні надійшло 470 нових справ). Трибунал в зазначений період завершив розгляд – 331 справи (надійшло – 411). Середня тривалість розгляду справ зросла до двох років.

З урахуванням цієї ситуації пов'язаної з Ніццьким договором 2001 року Рада ЄС отримала право засновувати нові судові органи спеціальної юрисдикції в якості третьої (нижнього) ланки судової системи ЄС. Ця ланка отримала узагальнене найменування «судові палати», або «спеціалізовані трибунали» (останній термін є більш коректним; саме він використаний в Лісабонському договорі 2007 р.) До компетенції судових палат (спеціалізованих трибуналів) могли передаватися строго певні категорії справ позовного провадження, нині розглядаються Судом або Трибуналом (тут і далі під Трибуналом мається на увазі Трибунал першої інстанції).

У 2004 році був створений перший спеціалізований суд Європейського Союзу – Трибунал у справах публічної служби. У його юрисдикцію передані суперечки між Європейським Союзом, з одного боку, і особами, які перебувають на його «європейської публічній службі» (аналог державної служби), а також іншими співробітниками апарату ЄС, з іншого боку. На відміну від Суду ЄС кількісний склад Трибуналу чітко не визначено – відповідно до ст. 254 ДФЄС чисельність суддів Трибуналу визначається Статутом Суду ЄС.

Держави-члени ЄС на посаду суддів призначають в основному колишніх суддів держав-членів ЄС, практикуючих юристів або науковців. Судді і генеральні адвокати, призначаються посаду строком на шість років за загальною згодою урядів держав-членів ЄС. Кожен три роки відбувається часткова заміна суддівського складу. Судді мають обирати Голову Суду строком на три роки. Суд ЄС засідає в палатах по три судді чи по п'ять суддів, у Великій палаті з 13 суддів за вимогою інституту чи держави-члена, які є стороною по справі, або в повному складі (пленум) у виняткових випадках, передбачених пп. 4, 5 ст. 16 Статуту Суду [4].

Суд ЄС складається з одного судді від кожної держави-члена та допомагають їм 11 Генеральних адвокатів. Обов'язком Генеральних адвокатів є надання обґрунтованих висновків по справах, в яких вони беруть участь. Сам по собі інститут Генеральних адвокатів був взятий за аналогією з посадою французьких урядових комісарів, які працюють у французькому Conseil d'Etat. Вже стало практикою призначати чотирьох Генеральних адвокатів, що є громадянами найбільших держав – членів ЄС, тобто Німеччини, Франції, Іспанії, Італії. Інші п'ять Генеральних адвокати призначаються державами-членами у порядку ротації за алфавітом. У Договорі про функціонування ЄС передбачена можливість збільшити кількість Генеральних адвокатів за постановою Ради на вимогу Суду ЄС [5].

До вступу в силу поправок Лісабонського договору судді Суду ЄС, Генеральні адвокати обиралися за спільною згодою урядів на строк 6 років з осіб, чия незалежність не викликала сумніву та які мають кваліфікацію, необхідну для призначення на найвищі судові посади в їх

державі. Після поправок 2009 р. був змінений порядок призначення суддів цих ланок та Генеральних адвокатів на посаду. Для цього передбачено створення колегії для надання висновків по кандидатурах на посаду суддів та Генеральних адвокатів, яка буде складатися з сімох осіб, що є колишніми суддями Суду ЄС, Загального суду, членів національних вищих судів та визнаних правників, один з яких запропонований Європейським Парламентом (ст. 255 Договору о функціонуванні ЄС). Тільки після консультації з цією групою держави-члени можуть призначити за спільною згодою на посаду суддю або Генерального адвоката [6].

З огляду на збільшення судових процесів та надмірну тривалість судових розглядів у справах, Трибунал перейменували в Загальний суд, що утворився у складі 54 суддів (2 судді від кожної країни ЄС): це є наслідком судової реформи 2016 р., згідно з якою кількість суддів була збільшена до двох від кожної держави-члена до 2019 р., та виходу Великобританії з ЄС наприкінці січня 2020 р. Судді призначаються за спільною згодою урядів держав-членів після консультацій з колегією, відповідальною за надання висновку щодо придатності потенційних кандидатів для виконання відповідних обов'язків. Термін їх повноважень також становить шість років і може бути поновлений. Судді Суду аналогічно Суду ЄС, обирають з-поміж себе Голову, а також призначають секретаря строком на шість років. Судді виконують свої обов'язки абсолютно неупереджено та незалежним чином. На відміну від Суду ЄС, Загальний суд не має постійних генеральних адвокатів. Однак це завдання може, за виняткових обставин, виконувати один із суддів.

Отже, до складу судової системи ЄС входить Європейський Суд (справедливості) та Загальний суд.

Стосовно повноважень то Суд ЄС приймає рішення щодо справ, які є у його провадженні. Найпоширеніші типи справ стосуються таких аспектів:

– тлумачення джерел (попередні рішення) – національні суди держав-членів повинні забезпечити правильне застосування права ЄС, але суди різних країн можуть тлумачити його по-різному. Якщо національний суддя сумнівається у тлумаченні чи обґрунтованості законодавства ЄС, він може звернутися до Суду за роз'ясненнями. Той самий механізм може бути використаний для визначення відповідності національного законодавства ЄС;

– забезпечення дотримання законодавства (процедури порушення) – такий тип дій вживається проти уряду держави-члена ЄС, який не поважає законодавство ЄС. Позов може ініціювати Європейська комісія або дудь-яка держава-член ЄС. У випадку, якщо країна не виконує вимоги, її потрібно негайно виправити, інакше це ризикує повторною процедурою, яка може призвести до штрафу;

– скасування юридичних актів ЄС (дії про скасування) – якщо держава-член ЄС вважає, що акт ЄС порушує договори або основні права ЄС, уряд держави-члена, може подати позов через Суд ЄС до: Ради ЄС, Європейської Комісії або навіть Європейського Парламенту. Уряд держави-члена може просити Суд скасувати такий акт. Громадяни також можуть попросити Суд скасувати акт ЄС, який безпосередньо стосується їх особисто;

– забезпечення дії ЄС (апеляції щодо бездіяльності) – за певних обставин Парламент, Рада та Комісія повинні приймати певні рішення. В іншому випадку уряди держав-членів ЄС, установи ЄС та за певних умов, навіть громадяни ЄС або підприємства можуть звертатися до Суду;

– санкціонування відшкодування шкоди завданої установами ЄС (відшкодування збитків) – будь-який громадянин або підприємство, інтереси якого були порушені внаслідок дії чи бездіяльності інституцій ЄС або його персоналу, може подати позов на них до Суду [7].

Висновки. Отже, судова система Європейського Союзу включає дві ланки: Суд ЄС та Загальний Суд. До повноважень Суду ЄС входить правове регулювання: тлумачення джерел, забезпечення дотримання законодавства, скасування юридичних актів ЄС, забезпечення дії ЄС, санкціонування відшкодування шкоди установами ЄС.

Розвиток судової системи ЄС відображає вагомий внесок у розбудові інституційної системи органів ЄС та у створенні правового підґрунтя для захисту прав та свобод людини і громадянина в ЄС.

Лісабонська угода внесла значну кількість змін у функціонування Суду ЄС, проте не дала відповіді на всі існуючі питання і лише спровокувала внесення додаткових змін у структуру і повноваження суду ЄС, що є підставою для проведення нових ґрунтовних наукових досліджень у сфері впливу Суду ЄС на судову систему держав-членів ЄС і подальшу реформу структури та розширення повноважень Суду ЄС.

Список літератури:

1. Голуб К.Ю. Решение суда европейских сообществ как источник права ЕС : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Саратов, 2009. С. 3–4.
2. Яковлюк І.В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз : монографія. Харків, 2013. 760 с.
3. Протокол (№ 3) про Статут Суду Європейського Союзу (Протокол про Статут Суду Європейського економічного співтовариства). *ЄЕС, Європейський Союз*; Протокол, Статут, Міжнародний документ від 17.04.1957 (Ред. від 13.12.2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_618#Text (дата звернення: 24.04.2021).
4. Аналіз статусу Генеральних адвокатів у судовій системі ЄС, зв'язку їх статусу з розвитком прецедентного права Суду ЄС див.: Burrows N., Greaves R. *The Advocate General and EC Law*. Oxford : Oxford University Press, 2007. 317 с.
5. Комарова Т.В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу : монографія. Харків, 2010. 360 с.
6. Камінська І.В. Судова система ЄС: Гносеологічні засади функціонування та розвитку. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2020. № 1. 47 с.
7. Офіційний сайт Суду Європейського Союзу (ЄС). URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/court-justice_en (дата звернення: 24.04.2021).

References:

1. Golub K.Yu. (2009) The decision of the court of European communities as a source of EU law: dis. ... cand. jurid. science: 12.00.10. Saratov, pp. 3–4.
2. Yakovyuk I.V. (2013) Legal basis of integration into the EU: general theoretical analysis: monograph. Kharkiv, 760 p.
3. Protocol (№ 3) on the Statute of the Court of Justice of the European Union (Protocol on the Statute of the Court of Justice of the European Economic Community). EEC, European Union; Protocol, Statute, International Document dated April 17, 1957 (Ed. Dated December 13, 2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_618#Text (accessed 24 April 2021).
4. For an analysis of the status of Advocates General in the EU judiciary, the relationship between their status and the development of case law of the Court of Justice, see: Burrows N., Greaves R. *The Advocate General and EC Law*. Oxford: Oxford University Press, 2007. 317 p.
5. Komarova T.V. (2010) Jurisdiction of the Court of Justice of the European Union: monograph. Kharkiv, 360 p.
6. Kaminskaya I.V. (2020) Judicial system of the EU: Epistemological principles of functioning and development. *Journal of Kyiv University of Law*. Kyiv, no. 1, 47 p.
7. Official site of the Court of Justice of the European Union (EU). URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/court-justice_en (accessed 24 April 2021).

ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА ТЛУМАЧЕННЯ І ЗАСТОСУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИМИ СУДАМИ ПОЛОЖЕНЬ ЄКПЛ ТА ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Анотація. У даній статті, автори досліджують роль Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини у функціонуванні національного судоустрою. У роботі розкриваються позитивні та негативні аспекти застосування норм Конвенції та практики Суду. Автори досліджують правову природу судових прецедентів, їх структуру (ratio decidendi та obiter dictum) та приклади застосування судами приписів Конвенції та практики ЄСПЛ у власній правозастосовчій діяльності. Окрім цього, автори висвітлюють певні види правових «дефектів» у вітчизняній судовій діяльності у застосуванні практики ЄСПЛ та норм Конвенції («декларативне», «помилкове» та «маніпулятивне» застосування). Окремо підкреслюється проблема «релевантного» (належного) застосування приписів прецедентів ЄСПЛ. Наприкінці роботи, запропоновані певні способи щодо покращення механізму належного використання Конвенції та практики ЄСПЛ.

Ключові слова: ЄКПЛ, судоустрій України, прецеденти ЄСПЛ, ratio decidendi, obiter dictum.

Yarmak Anastasiia, Sharovych Dmytro
Yaroslav Mudryi National Law University

PECULIARITIES AND SPECIFICS OF THE INTERPRETATION AND APPLICATION BY NATIONAL COURTS OF THE PROVISIONS OF THE ECHR AND THE PRACTICE OF THE ECHR

Summary. The mechanism of the European Convention on Human Rights includes both the provisions of the Convention itself and its protocols, as well as the decisions of the European Court of Human Rights. ECHR is an international judicial organization that aims to provide auxiliary opportunities to protect the rights of any natural or legal person in an European country that has joined the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its protocols. Ukraine has ratified the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and Protocol № 1, 2, 4, 7, 11, 12 and 16 of the Convention. In this article, the authors discuss the role of the European Convention on Human Rights and the case law of the European Court of Human Rights in the operation of Ukrainian national judicial institutions. This passage reveals the positive and negative aspects of implementing the Convention's norms and court case law. Like any court precedent, the European Court of Human Rights ruling consists of two parts: ratio decidendi and obiter dictum. Ratio decidendi – is part of the court ruling, it determines the legal rules based on the case; it contains the legal principles of the court to make the judgment. The authors discovered the nature of judicial precedents, the structure of precedents (ratio decidendi and obiter dictum), and real examples of judges using the Convention and the European Court of Human Rights in their own law enforcement activities. Moreover, applying the jurisprudence of the European Court of Human Rights and the norms of the Convention, the authors has highlighted certain types of legal «deficiencies» («declarative», «erroneous» and «manipulative» use) in domestic judicial activities. In the previous group, it is convenient to point out the problems related to the application of the ECHR practice. Unfortunately, today we can use the relevant applicability of the case law of the European Court of Human Rights to illustrate the problem. At the end of the article, the author suggests ways to improve the correct application of the Convention and the case-law mechanism of the European Convention on Human Rights.

Keywords: ECHR, judicial system of Ukraine, precedents of the ECHR, ratio decidendi, obiter dictum.

Постановка проблеми. У другій половині 20-го століття після закінчення Другої світової війни та створення Організації Об'єднаних Націй, відбувся стрімкий розвиток міжнародного права прав людини та було започатковано становлення регіональних систем захисту прав людини. Однією з таких систем є європейська система захисту прав людини, яка бере свій початок з моменту заснування Ради Європи, метою утворення якої стало затвердження та розвиток принципів верховенства права, демократії та захисту прав всіх осіб, які знаходяться під юрисдикцією держав-членів Ради Європи. Одним з перших документів, прийнятих Радою Європи, стала Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (далі – ЄКПЛ або Конвенція) [1]. Механізм ЄКПЛ включає як норми самої Конвенції, так і Протоколи до неї та рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). ЄСПЛ є міжнародним судовим органом, створеним з метою надання

додаткової (субсидіарної) можливості захистити свої права будь-яким фізичним і юридичним особам із європейських держав, що приєдналися до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також Протоколів до цієї Конвенції. Варто зауважити, що Додаткові протоколи № № 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 16 до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод мають статус самостійних міжнародних документів, що доповнюють текст ЄКПЛ, але не інкорпоровані до її тексту [2].

Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № № 2, 4, 7, 11, 12 та 16 до Конвенції [3]. Відтак, Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері захисту прав людини. Частиною таких зобов'язань відповідно до статей 32, 46 Конвенції є визнання Україною юрисдикції ЄСПЛ, яка поширюється на всі питання тлумачення й застосування Конвенції

та протоколів до неї, а також виконання остаточних рішень ЄСПЛ у справах проти України [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями релевантного застосування норм ЄКПЛ та послання на прецедентну практику ЄСПЛ займаються як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Бойченко С.В. досліджує проблемні аспекти застосування Додаткових протоколів до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що гарантують захист прав людини в кримінально-правовій сфері [2]. Москвич Л.М., Дикин А., Кравчук В.М., Бабанли Р., Пушкар П. в своїх працях аналізують вплив практики Європейського суду з прав людини на судову практику національних судів [5; 6; 8; 9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Процес гармонізації та уніфікації національного законодавства до європейських стандартів захисту прав людини досі триває. Оскільки вищезазначене питання стосується не лише зміни законодавства, а й створення дієвих механізмів захисту прав людини та основних свобод, що закріплені у Конвенції, постійного аналізу чинного законодавства, практики його застосування та внесення необхідних змін.

Мета статті. Проаналізувати практику застосування судами Конвенції та прецедентів ЄСПЛ, а також з'ясувати особливості тлумачення та застосування положень Конвенції вітчизняною судовою системою.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання застосування судами України Конвенції та практики ЄСПЛ потрібно розібратися про яку практику йдеться. Рішення ЄСПЛ, як і будь-який судовий прецедент складається з двох частин: *ratio decidendi* і *obiter dictum*. *Ratio decidendi* – це та частина рішення суду, в якій викладаються норми права, на основі яких було вирішено дану справу; тут містяться принципи права, на основі яких суд приймає рішення. Це може бути і конкретна норма права або ж інша правова основа, спираючись на які судам належить приймати рішення. Саме ця частина рішення буде обов'язковою для всіх наступних рішень судів, якщо їм доведеться розглядати аналогічні справи. *Ratio decidendi* формує правову основу, яка має нормативний характер і повинна застосовуватися стосовно всіх інших осіб, а не тільки сторін у даній справі. Таким чином, *ratio decidendi* являє собою норму прецедентного права [5, с. 332]. Інша частина рішення отримала назву *obiter dictum*. Під нею розуміються зауваження суду, зроблені ним з питань, які безпосередньо не входять у предмет судового рішення. На відміну від *ratio decidendi* ці висловлювання не формулюють той чи інший принцип права і не обґрунтовують рішення суду [6]. Отже, можна зробити висновок, що судові рішення, яке визначене як прецедент в силу авторитетного статусу суду, що його постановив, не є джерелом права в цілому. Юридичне значення має норма або принцип, які були викладені у цьому рішенні. Тобто діє така схема: правові норми і принципи, отримуючи матеріальну сутність, являють собою *ratio decidendi*, формою вираження якого є судові рішення. Тим самим твердження про те, що рішення ЄСПЛ наповнюють, оживляють ЄКПЛ, фактично означає, що вирішальну роль у цьому процесі відіграє якраз *ratio decidendi* – суть пра-

вового рішення. Отже, джерелом права для українських судів виступає не саме рішення ЄСПЛ, а лише його частина – *ratio decidendi*, що містить правове тлумачення норми ЄКПЛ [5, с. 333].

Однак, незважаючи на таке, з першого погляду, зрозуміле та чітке пояснення застосування вищезазначених джерел, суди, на жаль, не завжди належним чином його використовують у власній правозастосовній діяльності. Відповідно до результатів аналітичного звіту застосування українськими суддями ЄКПЛ та практики ЄСПЛ, проведеного ГО «Інститут прикладних гуманітарних досліджень» в період з грудня 2015 по листопад 2017 року [7], можна зробити певні висновки щодо частоти, обґрунтованості та релевантності застосування цього джерела права в Україні:

1. Переважна більшість посилань на Конвенцію та практику ЄСПЛ в судових рішеннях мають «декларативний» та «ритуальний» характер. І це свідчить про негативну тенденцію: частота посилань стає самоціллю, а їх якість та доречність суддями не береться до уваги. Так, майже 10 % судових рішень обмежуються лише загальним згадуванням Конвенції у переліку правових джерел для розгляду справи; 20,2 % рішень містять лише вказівку на статтю Конвенції без пояснення її значення для розгляду справи; у багатьох випадках посилання зводиться до узагальнення «відповідно до практики ЄСПЛ», яке досить часто не конкретизується (не називаються рішення) і не розкривається змістовно; в 3,3 % рішень посилання зводяться лише до згадування певного рішення чи кількох рішень ЄСПЛ, що визначаються як основа рішення українського суду, але не супроводжуються поясненням конкретних правових позицій, що були використані [7, с. 17–18].

2. Досить часто судді покликаються на рішення ЄСПЛ тоді, коли справа цілком може бути вирішена на підставі національного законодавства, положення якого узгоджуються із конвенційними стандартами. Так, 67,1 % посилань стосуються стандартних, простих, типових проваджень, щодо яких існують установлені позиції вітчизняної судової практики.

3. За оцінкою обґрунтованості (належності, правильності, виправданості та пропорційності) посилань, було констатовано, що мають місце такі ситуації (близько 8,2 % рішень) [7, с. 21]:

– «помилкового» застосування практики ЄСПЛ (розширеного або хибного тлумачення чи відтворення правової позиції ЄСПЛ). Наприклад, непоодинокими є випадки свідомого застосування суддями положень розділу 2 Конвенції для мотивування власного рішення, хоча цей розділ закріплює норми щодо організації функціонування ЄСПЛ і таке розширення сфери його застосування є помилковим та абсолютно недоречним;

– «маніпулятивного» застосування практики ЄСПЛ (використання позицій та/або тексту рішення ЄСПЛ та Конвенції у спосіб, що відповідає не його змісту і обставинам справи, а «потребам судді» щодо обґрунтування власного рішення або його «належного декорування»). Тим самим, вириваючи з контексту певні «зручні формулювання» судді спотворюють *ratio decidendi* певного рішення, що приводить до його неправильного розуміння та помилкову інтерпретацію норм Конвенції. Слід зауважити, що використання практики ЄСПЛ та Конвенції з маніпулятивною метою є досить роз-

повсюдженім явищем у правовій реальності України. Наприклад, вітчизняні суди дуже часто виправдовують відмову у поновленні строків та розгляд справи при відсутності певних учасників судового провадження **навіть**, якщо дані учасники неналежно повідомлені про час та місце розгляду певної справи. Коріння даної проблеми закріплене, зокрема, у рішенні «Пономарьов проти України» від 03.04.2008 на яке посилаються судді за формулюванням: «Сторони в розумні інтервали часу мають вживати заходів, щоб дізнатись про стан відомого їм судового провадження» [10]. Однак дане формулювання є вирваним з контексту, а саме з пункту 41 даного рішення. Відповідно до положень судового рішення «Пономарьов проти України», правові позиції ЄСПЛ (*ratio decidendi*) визначені у пунктах 40-47. Якщо виконати належне дослідження цих положень, то можна дійти висновку, що пункти 40-42 розкривають сутність принципу юридичної визначеності, як один із елементів права на справедливий суд. При цьому у пункті 41 даного рішення визначається питання про **відновлення процесуальних строків на реалізацію права апеляційного оскарження**. Відповідно до п. 41: «Суд зазначає, що ця справа стосується не екстраординарного перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду в порядку нагляду чи за нововиявленими обставинами, а **відновлення провадження через значний період часу шляхом поновлення строку на ординарне апеляційне оскарження**» [10]. Разом з тим, суди мають враховувати дійсні та обґрунтовані підстави для відновлення пропущеного строку апеляційного оскарження [10]. Відповідно до п. 42, суд визнав порушення права юридичної визначеності українським судом, зазначивши обставини які є в повній мірі недопустимими для відновлення строку апеляційного оскарження. Більше того, рішення по суті справи **було доведено до відома сторони в найкоротші строки**, що не слугувало перешкодою на реалізацію його процесуальних прав, а тому сторона мала вчинити певні дії щодо належного апеляційного оскарження [10]. Таким чином, ми вважаємо, що реалізація обов'язку «вжиття певних заходів, в розумні інтервали часу, щоб дізнатись про стан відомого їм судового провадження», має місце лише тоді, коли сторони були належно повідомлені про певний етап судового провадження, зокрема шляхом судового виклику або певним рішенням по процесуальним питанням або по суті справи. Більше того, на нашу думку рішення ЄСПЛ «Пономарьов проти України», слід використовувати судами виключно у питаннях які стосуються відновлення строків апеляційного оскарження, оскільки ЄСПЛ у даному рішенні розкрив специфіку виключно проблеми відновлення строків саме на реалізацію даного процесуального права. Застосування даної позиції до питань поновлення інших процесуальних строків, а тим паче до виправдання розгляду справи без учасників, які були неналежно повідомлені приведе до сільондрювання даного припису, що цілком є порушенням ст. 17 Конвенції, де зазначається недопустимість тлумачення положень Конвенції з метою обмежень прав та свобод осіб [1; 10].

– «декларативного» застосування практики ЄСПЛ (демонстрування прагнення судді підтвердити прихильність до європейського права захисту прав людини).

Проте, у більшості випадків (майже 60 % судових рішень) посилання на практику ЄСПЛ є, за висновками експертів, обґрунтованими, й зокрема: у 14,1% – посилання на практику ЄСПЛ є основою мотивування, оскільки відсутня можливість побудови аргументації на підставі національного законодавства; близько 20 % – правові позиції ЄСПЛ є обов'язковим, але додатковим до національного законодавства способом мотивування; приблизно 24,3 % – правові позиції ЄСПЛ є додатковим, але необов'язковим способом мотивування судового рішення.

4. Окремо від попередньої групи доцільно констатувати проблему із релевантним застосуванням практики ЄСПЛ [8]. Згідно з тлумачним словником української мови, слово «релевантний» означає відповідний. Все частіше в контексті релевантності можна почути й інші синоніми цього поняття: пертінентний, доречний. Однак саме цей термін прийнято використовувати для того, щоб позначити, що певна правова позиція ЄСПЛ або конкретне рішення цього Суду може бути застосоване у певній справі, яка перебуває на розгляді національних судів. На превеликий жаль, на сьогодні можна констатувати проблему із релевантним застосуванням практики ЄСПЛ. Вона (ця проблема) виявляється у тому, що до певних правовідносин застосовуються рішення ЄСПЛ, які, просто кажучи, «не про те» [9]. Інколи це виявляється у використанні цитат із рішень ЄСПЛ, які були сформульовані Судом за принципово інших обставин або таких, які обґрунтують інші правові висновки, яких досяг Суд. Звичка прочитувати рішення ЄСПЛ вибірково, в пошука «зручного формулювання», стає причиною того, що умова релевантності ігнорується. Часто можна побачити посилання на рішення ЄСПЛ без контексту самої норми Конвенції, яка має застосовуватися, або без самого фактичного контексту рішення. Довільне трактування таких цитат, які іноді не відображають саму правову позицію ЄСПЛ, закріплену в справі, досить часто має місце навіть без ознайомлення з повним текстом рішення ЄСПЛ [9].

Висновки і пропозиції. З 1997 року Україна визнала обов'язковість положень ЄКПЛ та деяких протоколів до неї. Суди дотримуються та забезпечують виконання приписів міжнародних договорів, які пройшли процедуру ратифікації та таким чином отримують примат над національним законодавством, за винятком Конституції України, яка має найвищу силу, та застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Під час такого застосування суддям варто розуміти структуру та зміст судового прецедента (а саме різницю між *ratio decidendi* і *obiter dictum*) та використовувати його лише за необхідністю, у випадках, коли національне законодавство відсутнє або є колізійним, або не розкриває зміст основоположних прав та свобод людини, які містяться в ЄКПЛ. Також, суддям та іншим правозастосовувачам слід звернути увагу на маніпулятивне, неточне застосування практики ЄСПЛ та норм Конвенції, що окрім порушення міжнародних зобов'язань України, тягне за собою проблему становлення єдиного підходу до застосування та тлумачення норм Конвенції та практики ЄСПЛ. Тільки тоді

Конвенція, та практика ЄСПЛ будуть використуватись в якості джерела права, а не слугувати релевантними цитатами. ЄСПЛ, у свою чергу, повинен давати чіткі орієнтири щодо свого прецедентного права, в тому числі консультативними висновками з питань застосування та тлумачення Конвенції, що допоможе прояснити положення Конвенції та прецедентне право ЄСПЛ.

Список літератури:

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 26.02.2021).
2. Бойченко С. В., ОНЮА, Додаткові протоколи до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що гарантують захист прав людини в кримінально-правовій сфері. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/25289/%C1#chapter> (дата звернення: 28.02.2021).
3. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції»: *Закон України* від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.02.2021).
4. Узагальнення практики застосування судами при здійсненні судочинства у кримінальних справах статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. за 2011 – перше півріччя 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-13#Text> (дата звернення: 27.02.2021).
5. Москвич Л.М. Вплив Практики Європейського суду з прав людини на судову практику національних судів. *Наукове життя*. 2014. Випуск 27. С. 327–335.
6. Дикин А. Решение Европейского суда по правам человека в национальной правовой системе. *Юридичний журнал*. 2009. № 1.
7. Буроменський М.В., Сердюк О.В. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. 2018. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/390506> (дата звернення: 03.03.2021).
8. Кравчук В.М. Застосування Практики українськими судьями. Міжнародні юридичні науково-практичні конференції «Актуальна юриспуденція». 30 травня 2019 року. С. 140. URL: https://legalactivity.com.ua/attachments/035_Zb.conf_30.05.2019.pdf#page=139 (дата звернення: 04.03.2021).
9. Бабанли Р., Пушкар П. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktikiyevropejskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi> (дата звернення: 05.03.2021).
10. Рішення «Пономарьов проти України» від 03.04.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#o90 (дата звернення: 26.02.2021).

References:

1. Konvenciya pro zahist prav lyudini ta osnovopolozhnih svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] (1950). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (accessed 26 February 2021).
2. Boychenko S.V., ONUA, Dodatkovi protokoli do Evropejs'koj konvencii pro zahist prav lyudini i osnovopolozhnih svobod, shcho garantuyut' zahist prav lyudini v kriminal'no-pravovij sferi [Additional Protocols to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which guarantee the protection of human rights in the criminal law sphere]. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/25289/%C1#chapter> (accessed 28 February 2021).
3. Zakon Ukraini «Pro ratifikaciyu Konvencii pro zahist prav lyudini i osnovopolozhnih svobod 1950 roku, Pershogo protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konvencii»: Zakon Ukraini [Law of Ukraine «On Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, First Protocol and Protocols No. 2, 4, 7 and 11 to the Convention»: Law of Ukraine of July 17, 1997 № 475/97-VR]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 26 February 2021).
4. Uzagal'nennya praktiki zastosuvannya sudami pri zdzišnenni sudochinstva u kriminal'nih spravah statej 3, 5, 6 Konvencii pro zahist prav lyudini i osnovopolozhnih svobod 1950 r. za 2011 – pershe pivrichchya 2012 roku [Generalization of the practice of application by courts in criminal proceedings of Articles 3, 5, 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 for 2011 – the first half of 2012]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-13#Text> (accessed 27 February 2021).
5. Moskvich L.M. (2014) Vpliv Praktiki Evropejs'kogo sudu z prav lyudini na sudovu praktiku nacional'nih sudiv [The impact of the case law of the European Court of Human Rights on the case law of national courts]. *Naukove zhyttia*, issue 27, pp. 327–335.
6. Dickin A. (2009) Reshenie Evropejskogo suda po pravam cheloveka v nacional'noj pravovoj sisteme [Decision of the European Court of Human Rights in the national legal system]. *Legal. Journ*, no. 1.
7. Buromensky M.V., Serdyuk O.V. (2018) Analitichnij zvit za rezul'tatami monitoringu sudovih rishen' shchodo zastosuvannya v Ukraini polozhen' Konvencii pro zahist prav lyudini i osnovopolozhnih svobod ta praktiki Evropejs'kogo sudu z prav lyudini [Analytical report on the results of monitoring court decisions on the application in Ukraine of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the European Court of Human Rights]. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/390506> (accessed 03 March 2021).
8. Kravchuk V.M. (2019) Zastosuvannya Praktiki ukrains'kimi suddyami. [Application of the Practice by Ukrainian judges]. Mizhнародni yuridichni naukovo-praktichni konferencii «Aktual'na yurispudenciya». URL: https://legalactivity.com.ua/attachments/035_Zb.conf_30.05.2019.pdf#page=139 (accessed 04 March 2021).
9. Babanli R., Pushkar P. Do pitannya pro (ne)relevantne zastosuvannya praktiki Evropejs'kogo sudu z prav lyudini: praktichni poradi [On the issue of (in) relevant application of the case law of the European Court of Human Rights: practical advice]. URL: <https://sud.ua/en/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktikiyevropejskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi> (accessed 05 March 2021).
10. Rishennya «Ponomar'ov proti Ukraini» [Judgment of Ponomarev v. Ukraine] of 3 April 2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#o90 (accessed 26 February 2021).

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-63>

УДК 657.6

Васильків М.Р., Чубай В.М.

Національний університет «Львівська політехніка»

АУДИТ ОПЕРАЦІЙ З ОСНОВНИМИ ЗАСОБАМИ: МЕТОДИКА, ЧИННИКИ, ЯКІ ПОТРІБНО ВРАХОВУВАТИ, ПОМИЛКИ ТА ПОРУШЕННЯ, ЩО ВИЯВЛЯЮТЬСЯ

Анотація. У статті досліджено різні аспекти організації та проведення аудиторської перевірки наявності та руху основних засобів на підприємствах, враховуючи основні особливості їх обліку та класифікації відповідно до НП(С)БО, МСБО та МСФЗ. Згруповано джерела аудиторських доказів, необхідних аудитору під час проведення аудиторської перевірки. Також запропоновано етапи проведення аудиту операцій з основними засобами, наведено методичні прийоми, що можуть застосовуватися під час перевірки. Встановлено, які чинники впливають на аудит операцій з основними засобами та на що саме аудитору потрібно звернути найбільшу увагу. Наведено види порушень і помилок, які найчастіше виявляються під час аудиту операцій з основними засобами. Зазначено перевіряючи, які первинні документи, можна виявити ці порушення та розкрито їх вплив на базу оподаткування податком на прибуток та на фінансову звітність підприємства.

Ключові слова: етапи аудиту основних засобів, методи аудиту, чинники впливу на аудит, порушення та помилки в обліку основних засобів.

Vasylykiv Marta, Chubai Volodymyr

Lviv Polytechnic National University

AUDIT OF OPERATIONS WITH FIXED ASSETS: METHODOLOGY, FACTORS TO BE TAKEN INTO ACCOUNT, MISTAKES AND DISORDERS DISCOVERED

Summary. The article considers the theoretical issues of auditing the availability and movement of fixed assets in enterprises. The economic essence of these non-current tangible assets is given and the main features of their accounting, classification in accordance with regulations are listed. It is found out which persons and why are interested in obtaining economic information about the availability and movement of these assets of the business entity. There are differences in the classification and measurement of fixed assets, namely in the list of costs directly related to their composition, the conditions of recognition of fixed assets as investment property, in accordance with National Accounting Standards, International Accounting Standards and International Financial Reporting Standards, Of the Tax Code of Ukraine. The list of primary documentation, which is the basis for accounting for property resources, and reporting documentation that are necessary for use by the auditor in conducting audit practice. For its better perception the graphic way of display of the information is applied. The scientific article also sets out the auditor's obligation to create an audit plan and program, tests to assess the effectiveness of the internal control system of fixed assets. The stages of audit of operations with fixed assets, methods that can be used during the audit, the reasons for their use are defined and graphically presented. The auditor needs to calculate the effectiveness of these non-current assets, including return on assets, which will also establish the rationality of their use, in order to make management decisions about future optimization. It identifies what factors influence the audit of property, plant and equipment and what the auditor needs to pay the most attention to. It is indicated what violations and errors are characteristic of operations with fixed assets, the reasons and methods of their implementation by employees of the business unit, in which primary documents they can be identified during the audit of the functioning of these material resources. Their impact not only on the object of income tax, but also on the financial statements in general.

Keywords: stages of audit of fixed assets, audit methods, factors influencing the audit, violations and errors in the accounting of fixed assets.

Постановка проблеми. З кожним роком підприємства нарощують темпи зростання обсягів діяльності, з метою збільшити прибуток, що у свою чергу пов'язано з активізацією різних операцій з основними засобами. Проте для того, щоб покращити процеси функціонування підприємства та отримати очікувану економічну вигоду від їх використання, керівникам суб'єктів господарської діяльності, діловим партнерам та іншим зацікавленим особам необхідно своєчасно отримувати достовірну інформацію про фінансовий стан підприємства, зокрема про використання і стан основних засобів, вплив їх амортизації на прибуток до оподаткування,

вплив дооцінки основних засобів на власний капітал. З метою надання впевненості користувачам фінансової звітності потрібно постійно вдосконалювати організацію та методику аудиту, зокрема й основних засобів, визначати чинники впливу на його проведення, враховувати перехід підприємств України на ведення обліку за Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку (МСБО) та Міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ), обмеження, які встановлені, у тому числі щодо основних засобів, у Податковому кодексі України (ПКУ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях на сьогодні цим питанням

приділено недостатньо уваги, як і питанням чинників впливу на організацію і методику аудиту, зокрема й основних засобів. До науковців, що безпосередньо здійснювали дослідження різних аспектів аудиту основних засобів, шукали шляхи вирішення різних проблем, що пов'язані з ним, та прикладали зусиль до покращення його організації, можна віднести: Манухіну М. Ю. [1], Радіонову Н. Й. [2], Сирцеву С. В. [3], Меліхову Т. О. [4], Макаренко А. П. [5], Жарікову О. О. [6], Федоронько Н. І. [7], Слущького Є. В. [8], Семечко А. О. [9], Макуріна А. А. [10], Самчика М. Ю. [11] та інших.

Вчені-економісти все більше уваги приділяють постійному розвитку методики проведення аудиту операцій з основними засобами підприємств різних сфер діяльності. Вони, зокрема, вдосконалюють методику проведення аудиту основних засобів, а саме: складають необхідні питання для тестів оцінки системи внутрішнього контролю основних засобів; наводять можливі види помилок, що можуть бути виявлені під час аудиту основних засобів [3, с. 114]; розробляють робочі документи, необхідні для подальшого формування думки аудитора [4, с. 29–30], а також пропонують інші способи удосконалення аудиту основних засобів [5]. Не менш важливими є дослідження специфічних прийомів та способів, які необхідно застосовувати аудитором під час перевірки основних виробничих засобів з недостатньо встановленим терміном експлуатації на судноремонтних підприємствах [6, с. 19]. Н. І. Федоронько [7, с. 135] запропонував матрицю процедур аудиту облікових процесів на ділянці необоротних матеріальних активів, зокрема й основних засобів. Науковцями встановлено, що найбільшу кількість недоліків у бухгалтерському обліку основних засобів виявляють під час перевірки саме ліквідаційного етапу життєвого циклу основних засобів, що використовуються на підприємствах різних видів діяльності [8, с. 234]. Враховуючи зростаючу роль фінансової оренди основних засобів у діяльності суб'єктів господарювання, в праці [9] досліджено особливості організації та методики проведення аудиту цього об'єкта. Залишаються й далі актуальними дослідження різних аспектів внутрішнього аудиту операцій, пов'язаних з витратами на утримання основних засобів, їх поліпшення [10] та ремонт [11]. Проте з кожним роком кількість нових питань та проблем здійснення аудиту зростає, що вимагає постійного дослідження, удосконалення та пошуку нових рішень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У цій науковій статті буде розкрито різні аспекти методики аудиту основних засобів у контексті її удосконалення. Також розглянемо найпоширеніші помилки (порушення), що виявляються під час цього аудиту, і розкриємо їх вплив на викривлення фінансової звітності, зокрема форми № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» та форми № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)». Дослідження стосуватиметься й особливостей, на які потрібно звернути увагу аудитору, в разі коли облік основних засобів здійснюється відповідно до Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку (НП(С)БО) або МСБО та МСФЗ.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданнями статті є висвітлення особливостей аудиту операцій з основними засобами суб'єктів господарювання, виокремлення чинників, які потрібно враховувати в процесі перевірки основних засобів і наведення рекомендацій щодо удосконалення методики їх аудиту, оскільки порушення по цьому об'єкту суттєво впливають на результати діяльності підприємства та його фінансову звітність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основні засоби – матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) [12]. Саме таке трактування даного поняття є у НП(С)БО 7, проте потрібно розуміти, що основні засоби також можна вважати й одним із ключових факторів успішного функціонування господарської одиниці загалом.

Проводячи дослідження, встановлено, що керівництво підприємства, інвестори, засновники та акціонери є зацікавленими в отриманні достовірної інформації про стан і вартість основних засобів, ефективність їх використання, оскільки вона дасть змогу їм зробити висновок про налагодженість і безперебійність діяльності підприємства, фондівіддачу та рівень зношеності основних засобів. А, отже, вони отримають важливу інформацію для прийняття необхідних управлінських рішень.

Чинниками, що впливають на бухгалтерський облік та, як наслідок, на аудиторську перевірку операцій з основними засобами є значна кількість відмінностей щодо їх класифікації, оцінювання, амортизації тощо, відповідно до вимог НП(С)БО, ПКУ та МСБО, МСФЗ (табл. 1).

Отже, як бачимо у табл. 1 є достатньо багато відмінностей в обліку ОЗ за національними нормативними актами і міжнародними стандартами. Наприклад, у разі застосування підприємством НП(С)БО зарахування на баланс придбаного в постачальника основного засобу здійснюють за первісною вартістю, що складається з: сум, що сплачують постачальникам активів та підрядникам за виконання будівельно-монтажних робіт (без непрямих податків); реєстраційних зборів, державного мита та аналогічних платежів, що здійснюються в зв'язку з придбанням (отриманням) прав на об'єкт основних засобів; сум ввізного мита; витрат зі страхування ризиків доставки основних засобів; витрати на транспортування, установку, монтаж, налагодження основних засобів та інших витрат, що пов'язанні з доведенням до стану, придатного до використання [12]. У той час як, згідно з МСБО зарахування основних засобів на баланс підприємства здійснюють за собівартістю, до якої відносять:

а) ціну його придбання, включаючи імпортні мита та невідшкодовані податки на придбання, після вирахування цінових знижок;

б) будь-які витрати, які безпосередньо пов'язані з доставкою активу до місця розташування та приведення його в стан, необхідний для використання;

Особливості, які потрібно враховувати в процесу аудиту основних засобів

Розрізи особливостей обліку основних засобів (ОЗ)	Вимоги стандартів та інших нормативних актів, що регламентують облік ОЗ	
	НП(С)БО 7 [12], НП(С)БО 14 [13], ПКУ [14], НП(С)БО 16 [15], НП(С)БО 32 [16]	МСБО 16 [17], МСБО 36 [18], МСБО 39 [19], МСБО 40 [20], МСФЗ 5 [21], МСФЗ 16 [22]
Класифікація	Земельні ділянки; капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом; будівлі, споруди та передавальні пристрої; машини та обладнання; транспортні засоби; інструменти, прилади, інвентар (меблі); тварини; багаторічні насадження та плодоносні рослини; інші основні засоби; інші необоротні матеріальні активи	Земля; земля та будівлі; машини та обладнання; кораблі; літаки; автомобілі; меблі та приладдя; офісне обладнання
Оцінка під час визнання активу	За первісною вартістю залежно від способу надходження на підприємство	За собівартістю – сумою, що має бути сплачена грошовими коштами чи їх еквівалентами, або справедливою вартістю компенсації на час придбання або створення активу
Початок нарахування амортизації	Нарахування амортизації починається з місяця, наступного за місяцем, у якому об'єкт ОЗ став придатним для корисного використання. Нарахування амортизації при застосуванні виробничого методу починається з дати, що настає за датою, на яку об'єкт ОЗ став придатним	Коли ОЗ стає придатним до використання, тобто доставлений до місця розташування та придатний для експлуатації
Метод нарахування амортизації	Прямолінійний, зменшення та прискореного зменшення залишкової вартості, кумулятивний та виробничий метод	Прямолінійний метод, метод зменшення залишку та метод суми одиниць продукції
Зупинення нарахування амортизації	З місяця, наступного за місяцем вибуття ОЗ, переведення на реконструкцію, модернізацію, добудову, дообладнання, консервацію	На момент, з якого ОЗ класифікують як утримуваний для продажу або ж на дату, з якої припиняють його визнання, або ж коли повністю амортизований
Переоцінена (залишкова) вартість	Дорівнює різниці добутоків первісної вартості та суми зносу об'єкта ОЗ на індекс переоцінки	Становить різницю між справедливою вартістю на дату переоцінки та накопиченою амортизацією і наступними накопиченими збитками від зменшення корисності ОЗ
Механізм переоцінки	Коригування первісної вартості та зносу (індексний спосіб)	Індексний спосіб чи алгоритм згортання
Умови визнання об'єкта основних засобів інвестиційною нерухомістю тощо	За умови її використання переважно з метою отримання орендної плати та/або для збільшення власного капіталу	Утримання з метою отримання орендної плати або збільшення капіталу, або в їх поєднанні

Джерело: розроблено авторами

в) первісну попередню оцінку витрат на демонтаж, переміщення об'єкта та відновлення території, на якій він розташований, зобов'язання за якими суб'єкт господарювання бере зокрема коли купує цей об'єкт тощо [17].

Аудитору також потрібно взяти до уваги яким чином основний засіб надійшов до суб'єкта господарської діяльності, оскільки ця інформація істотно впливає не тільки на процедуру визначення первісної вартості, а й на відображення операцій з основними засобами на рахунках бухгалтерського обліку та процес документального оформлення господарської операції надходження необоротного активу. Щодо зазначеної класифікації основних засобів, то підприємство може розширювати її, поділяючи у групах (підгрупах) основні засоби на власні, орендовані і такі, що перебувають в експлуатації, запасі, оренді, ремонті, на модернізації, реконструкції, добудові, частковій ліквідації тощо [23].

Крім первісної вартості основних засобів, аудитор також перевіряє правильність визначен-

ня переоціненої вартості, яку розраховано після проведення переоцінки, справедливої (вартісне вираження, що використовується зокрема при безоплатному отриманні), ліквідаційної (активи, які суб'єкт господарської діяльності прагне одержати при реалізації, ліквідації, після завершення терміну корисного використання основних засобів, за вирахуванням загальної суми витрат, що виникають в процесі продажу чи ліквідації) та залишкової вартості (різниці між первісною вартістю та сумою зносу).

Також аудитору потрібно звернути увагу на проведення оцінки основних засобів, що утримуються підприємством для майбутнього продажу, оскільки, зокрема за МСФЗ 5, її можуть проводити за нижчою з величин: балансовою вартістю чи різницею між справедливою вартістю і витратами на продаж (за умови припинення амортизації цих активів) [21].

Відповідно до мети проведення аудиту основних засобів, що може бути сформована на основі

положень МСА 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту» [24], аудиторю необхідно провести комплексну перевірку операцій з основними засобами, використовуючи різні за суттю та назвою джерела інформації, зокрема первинні документи, облікові регістри, звітність, договори, накази тощо (рис. 1).

Для аудитора необхідно провести перевірку усіх видів нижченаведених документів, оскільки це дасть змогу зменшити ризик невиявлення відхилень, недостовірностей, виправлень та інших видів помилок і порушень. Також необхідно виконати перевірку і первинних документів, що засвідчують факт оплати постачальникам та підрядникам, іншим контрагентам за отримані основні засоби та послуги, пов'язані з їх

транспортуванням, розвантаженням, монтажем та іншими видами послуг з доведення до стану, придатного для використання у господарській діяльності підприємства.

Аудит основних засобів (ОЗ) важливий під час аудиту фінансової звітності:

- при аудиті форми № 1 «Баланс», аудиторю потрібно перевірити інформацію про первісну і залишкову вартість ОЗ, їх знос, про капітальне будівництво та інвестиційну нерухомість, про зобов'язання за ОЗ, отриманих чи переданих на умовах фінансової оренди, про дооцінку ОЗ тощо;
- при аудиті форми № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)» важливо перевірити вплив порушень у господарських операціях з основними засобами на фінансові результати та сукупний дохід підприємства, зокре-

<i>Джерела інформації для аудиту основних засобів:</i>	
	Наказ про облікову політику підприємства в частині обліку основних засобів
	Акт приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів (форма № ОЗ-1)
	Акт приймання-здачі відремонтованих, реконструйованих та модернізованих об'єктів (форма № ОЗ-2)
	Акт на списання основних засобів (форма № ОЗ-3)
	Акт на списання автотранспортних засобів (форма № ОЗ-4)
	Акт про установку, пуск та демонтаж будівельної машини» (форма № ОЗ-5)
	Інвентарна картка обліку основних засобів (форма № ОЗ-6)
	Опис інвентарних карток по обліку основних засобів (форма № ОЗ-7)
	Картка обліку руху основних засобів (форма № ОЗ-8)
	Розрахунок амортизації основних засобів (для промислових підприємств) (ф. № ОЗ-14)
	Розрахунок амортизації основних засобів (для будівельних організацій) (форма № ОЗ-15)
	Розрахунок амортизації по автотранспорту (форма № ОЗ-16)
	Головна книга (рахунки 10, 11, 13, 15, 23, 40, 41, 42, 46, 63, 74, 91, 92, 93 та інші)
	Облікові регістри синтетичного обліку основних засобів, зокрема журнал 4 «Облік необоротних активів»
	«Баланс (Звіт про фінансовий стан)» (форма № 1)
	«Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)» (форма № 2)
	«Звіт про власний капітал» (форма № 4)
	Примітки до річної фінансової звітності (форма № 5)

Рис. 1. Основні джерела інформації для здійснення аудиту операцій з основними засобами

Джерело: розроблено авторами

ма й у частині амортизації, дооцінки чи уцінки, реалізації ОЗ тощо;

– при аудиті форми № 4 «Звіт про власний капітал» важливо перевірити правильність зміни розміру власного капіталу внаслідок проведеної дооцінки основних засобів, а також подальшого її відображення відповідно до вимог НП(С)БО чи МСФЗ;

– при аудиті форми № 5 Примітки до річної фінансової звітності потрібно буде встановити достовірність і повноту розкриття інформації про первісну вартість і знос основних засобів у розрізі їх видів на початок і кінець звітного періоду, зміну їх вартості протягом періоду в розрізі типів надходжень і вибуття, а також багато іншої інформації про ОЗ.

До чинників, що впливають на аудит основних засобів можна віднести:

– вид діяльності підприємства (ведення сільськогосподарства, промислове виробництво, будівництво, торгівля, транспортні перевезення, зовнішньоекономічна діяльність тощо). Наприклад, при аудиторській перевірці основних засобів у будівельних компаніях аудиторі необхідно звернути увагу зокрема й на техніко-технологічні особливості процесу будівництва, залучення субпідрядників в тому числі з будівельною технікою, особливості відображення витрат і доходів за довгостроковими контрактами, специфіку обліку титульних та нетитульних тимчасових споруд;

– права суб'єкта господарської діяльності на основі яких використовуються основні засоби (власні, взяті в операційну чи фінансову оренду, лізинг). Врахування цього дасть змогу аудиторі перевірити правильність оцінки об'єкта ОЗ, відображення операцій з ним на рахунках бухгалтерського обліку;

– наявність великої кількості відокремлених підрозділів підприємства, що надають роботи й послуги з використанням основних засобів не тільки зовнішнім замовникам, але й один одному;

– стан об'єктів основних засобів у періоді, що підлягає перевірці (використання в діяльності, перебування на модернізації, консервації, на складі тощо).

Під час проведення аудиторської перевірки операцій, пов'язаних з основними засобами, аудиторі потрібно використати зокрема такі групи методичних прийомів:

– органолептичні – інвентаризація, контрольні заміри, експеримент, вибіркове та суцільне спостереження тощо. Застосування цих методів дасть змогу аудиторі особисто провести перевірку наявності, стану і використання об'єктів основних засобів та знайти невідповідності, порушення;

– розрахунково-аналітичні – арифметична перевірка, методичні прийоми економічного аналізу та інші. Ці методи використовуються з метою перевірки визначення первісної, залишкової та ліквідаційної вартостей, розрахунку амортизації та розподілення сум переоцінки об'єкта, економічної ефективності використання основних засобів;

– документальні – перевірка документів за формою та суттю, співставлення, зустрічна перевірка, нормативно-правова перевірка. Аудиторі необхідно використовувати ці методи, щоб зокрема перевірити правильність відображення в обліку здійснених операцій з придбання чи іншо-

го отримання основних засобів, їх ліквідації чи продажу, враховуючи як документи, складені на підприємстві, так й надані контрагентами;

– загально-наукові – синтез, аналіз, індукція, дедукція, метод аналогій та інші. Метою застосування цих методів є не тільки загальне дослідження сукупності інформації про основні засоби, але й деталізація окремих інформаційних даних.

Аудиторська перевірка операцій з основними засобами передбачає, в межах складеного плану аудиту фінансової звітності підприємства, формування програми аудиту за низкою етапів (рис. 2) та здійснення тестування з метою оцінювання ефективності системи внутрішнього контролю операцій з цими необоротними активами.

Аудит основних засобів також може включати аналіз ефективності їх використання, а саме визначення фондодатчості, фондомісткості, коефіцієнтів оновлення, зносу та придатності, рівня завантаженості виробничих потужностей тощо.

Аудит операцій з основними засобами потрібний не тільки для надання впевненості користувачам фінансової інформації, але й дає змогу працівникам підприємства виправити попередньо допущені помилки та порушення.

До помилок, які найчастіше виявляють під час аудиту основних засобів (ОЗ), відносять зокрема такі:

1) Неправильне визначення первісної вартості ОЗ під час надходження на підприємство. Тобто на підприємстві часто навмисно її завищують, включаючи до неї документально не підтвержені витрати на транспортування та монтаж або ж неправомірно враховують податок на додану вартість (в разі якщо підприємство платник ПДВ) [25, с. 5], або ж зараховують певні види витрат, пов'язані з монтажем ОЗ, який здійснили власні загальнопромислові працівники в свій основний робочий час тощо. Під час аудиту основних засобів аудиторі необхідно провести детальну перевірку документів, що засвідчили б здійснення витрат, які відносять до первісної вартості активів (транспортування, розвантаження, монтаж та інші). Помилки під час визначення первісної вартості ОЗ призведуть до завищення суми амортизації, що у свою чергу вплине на базу оподаткування податком на прибуток, а саме зменшить її. Тобто суб'єкт господарської діяльності сплатить зменшену суму податку на прибуток підприємства за звітний період. У фінансовій звітності це порушення протягом терміну експлуатації ОЗ вплине, зокрема, на наступні форми: форму № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)», зокрема рядки – 1005 «Незавершені капітальні інвестиції», 1010 «Основні засоби», 1011 «Первісна вартість», 1012 «Знос», 1420 «Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)», 1615 «Поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги»; форму № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)», зокрема рядки – 2050 «Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)», 2090 «Валовий прибуток», 2130 «Адміністративні витрати», 2150 «Витрати на збут», 2290 «Фінансовий результат до оподаткування: прибуток», 2350 «Чистий фінансовий результат: прибуток», 2400 «Дооцінка (уцінка) необоротних активів», 2465 «Сукупний дохід», 2515 «Амортизація» та інші.

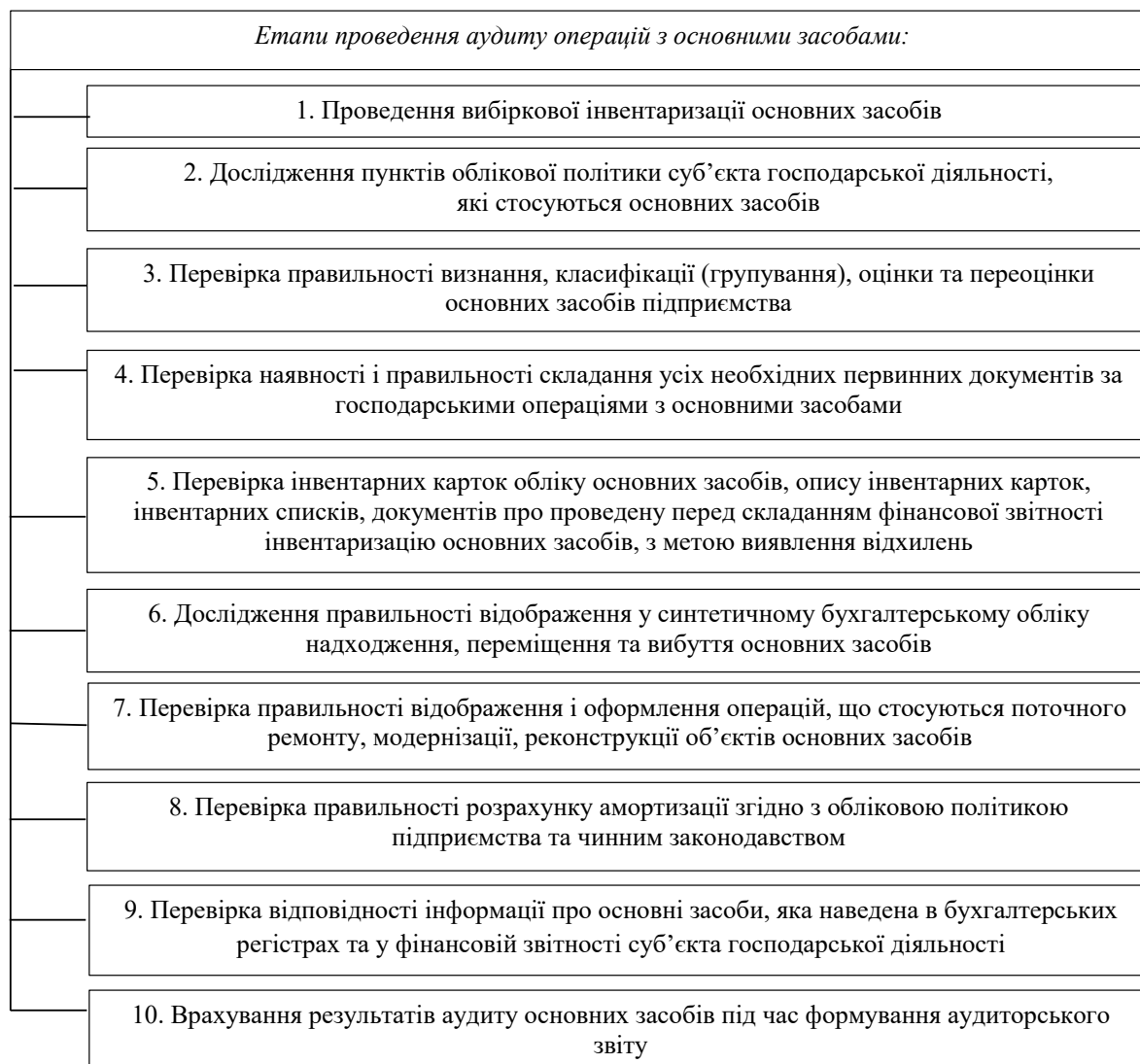

Рис. 2. Етапи проведення аудиторської перевірки операцій з основними засобами

Джерело: розроблено авторами

2) Початок нарахування амортизації основних засобів з порушенням МСБО чи НП(С)БО, залежно від того яку концептуальну основу складання фінансової звітності застосовує підприємство. Наприклад, згідно з НП(С)БО 7 починають нараховувати амортизацію з місяця, наступного за місяцем, у якому об'єкт ОЗ став придатним для корисного використання (за винятком виробничого методу). Таким чином підприємство, почавши нараховувати амортизацію, не чекаючи початку наступного місяця, неправомірно зменшить суму прибутку до оподаткування відповідного звітного періоду, оскільки, почавши нарахування амортизації не згідно з НП(С)БО, сума зносу завищить витрати суб'єкта господарської діяльності, а, отже, зменшить суму податку на прибуток. Також аудиторі потрібно враховувати обмеження, які є зазначені в ПКУ, щодо нарахування амортизації ОЗ, якщо вони розповсюджуються на підприємство.

Аудитор може виявити це порушення у відомостях (розрахунках) нарахування амортизації основних засобів та інших необоротних активів (в тому числі у формах № ОЗ-14, № ОЗ-15,

№ ОЗ-16), маючи зокрема інформацію про оприбуткування основних засобів, наведену в актах приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів (форма № ОЗ-1). Також варто перевірити наявність актів введення основних засобів в експлуатацію і відповідність дат у них датам початку нарахування амортизації. Початок нарахування амортизації з порушенням вимог нормативних актів вплине протягом різних звітних періодів на викривлення даних у таких формах фінансової звітності: формі № 1, зокрема рядках – 1010, 1012, 1420; формі № 2, зокрема рядках – 2130, 2150, 2180 «Інші операційні витрати», 2190 «Фінансовий результат від операційної діяльності», 2290 «Фінансовий результат до оподаткування: прибуток», 2350 «Чистий фінансовий результат: прибуток», 2465, 2515 тощо;

3) Відображення в обліку фіктивних поточних ремонтів основних засобів, що спричиняє завищення витрат, тим самим зменшуючи базу оподаткування податком на прибуток. Тобто відбувається навмисне відображення в бухгалтерському обліку процесу здійснення ремонтних робіт, без їх фактичного виконання і, як наслідок,

док, викривлення фінансової звітності. Дане шахрайство аудитор може виявити шляхом перевірки первинних документів, що засвідчують факт ремонту сторонніми організаціями (наприклад, акти приймання-здачі відремонтованих, реконструйованих та модернізованих об'єктів, договори, податкові накладні тощо) та списання грошових коштів (виписка банку, видатковий касовий ордер та інші), одночасно зіставляючи їх дані з інформацією, отриманою під час інвентаризації. Якщо ж ремонтні роботи здійснювалися господарським способом, то аудитор зможе встановити невідповідність, перевіряючи первинні документи за операціями, пов'язаними з використанням для ремонту запасів (накладні-вимоги на відпуск (внутрішнє переміщення) матеріалів, акти на списання матеріалів та інші), нарахуванням заробітної плати працівникам підприємства, які здійснювали ремонтні роботи (наряди на відрядну роботу, відомості нарахування заробітної плати). Ще однією причиною здійснення цього правопорушення, але в інтересах вже окремих працівників, є розкрадання виробничих запасів та грошових коштів, які за документами використані для проведення ремонтних робіт, хоч насправді таких робіт на підприємстві по факту не було. А придбані матеріали чи невикористані грошові кошти просто незаконно привласнили учасники відповідної схеми. У фінансовій звітності це порушення викривить такі форми: форму № 1, зокрема рядки – 1005, 1010, 1100 «Запаси», 1165 «Гроші та їх еквіваленти», 1420 «Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)», 1615 «Поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги»; форму № 2, зокрема рядки – 2130, 2150, 2180, 2190, 2290, 2350, 2465, 2500 «Матеріальні затрати», 2505 «Витрати на оплату праці», 2510 «Відрахування на соціальні заходи», 2515 та інші.

Під час аудиту також можуть бути встановлені факти розкрадання основних засобів. Причинами виникнення цього порушення можуть бути: поширена відсутність ефективного внутрішнього контролю на підприємстві за процесами отримання та оприбуткування ОЗ; зберігання об'єктів ОЗ на підприємстві не у відповідності з технічними вимогами та без забезпечення умов недопущення розкрадання; періодична експлуатація не власних ОЗ без укладання договору

оренди чи інших договорів; довгий час перебування ОЗ на «консервації» внаслідок тимчасової відсутності потреби в їх використанні тощо. Факти розкрадань основних засобів аудитор може виявити при перевірці таких документів підприємства: акти приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів (форма № ОЗ-1); акти на списання основних засобів (форма № ОЗ-3); інвентарні картки обліку основних засобів (форма № ОЗ-6); опис інвентарних карток по обліку основних засобів (форма № ОЗ-7); звіти (акти, описи) інвентаризації основних засобів та інших документів.

Наслідками розкрадання основних засобів для підприємства буде:

- зниження рівня обсягу виробленої продукції (якщо об'єкт мав виробниче призначення);
- зменшення економічних вигід через втрату основних засобів (до встановлення винних осіб);
- необхідність коригування «бухгалтерського» фінансового результату відповідно до Податкового кодексу України (п.п. 138.1, 138.2), у разі, якщо підприємство належить до класу «високодохідників». За підсумками звітного (податкового) періоду, в якому проведено списання вкраденого ОЗ, потрібно збільшити фінансовий результат на суму залишкової вартості (встановленої за результатами бухгалтерського обліку) та зменшити на суму «податкової» залишкової вартості. Крім того це порушення вплине і на розрахунки з ПДВ.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аудит операцій з основними засобами є надзвичайно важливим при визначенні ефективності діяльності підприємств. Проведення аудиторської перевірки цих необоротних активів дає змогу керівникам та іншим зацікавленим особам підвищити контроль за наявністю, станом та рухом основних засобів на підприємстві. Також результати аудиту основних засобів стають базою для прийняття управлінських рішень, необхідних для покращення результативності функціонування підприємства. Здійснення аудиту операцій з основними засобами дає змогу також запобігти здійсненню помилок чи порушень в обліку основних засобів, що можуть призвести до викривлення показників фінансової звітності у майбутньому. Зважаючи на це, важливим є постійне удосконалення методики аудиту основних засобів.

Список літератури:

1. Манухіна М. Ю. Особливості аудиту операцій з основними засобами на підприємстві / М. Ю. Манухіна // Інноваційна економіка. – 2013. – № 10. – С. 128–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_10_23 (дата звернення: 10.02.2021).
2. Радіонова Н. Й. Удосконалення методології аудиту основних засобів / Н. Й. Радіонова, О. М. Бунда // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2015. – № 3(47). – С. 100–111. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/457> (дата звернення: 10.02.2021).
3. Сирцева С. В. Методичні підходи щодо проведення аудиту основних засобів у сільськогосподарських підприємствах / С. В. Сирцева, Ю. Ю. Чебан // Modern economics. – 2017. – № 5. – С. 111–121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2017_5_15 (дата звернення: 29.04.2021).
4. Меліхова Т. О. Удосконалення методичних підходів до аудиту надходження основних засобів для підвищення рівня економічної безпеки підприємства / Т. О. Меліхова, О. В. Гребенюк // Економіка та держава. – 2020. – № 1. – С. 27–32. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=4482&i=4> (дата звернення: 29.04.2021).
5. Макаренко А. П. Удосконалення аудиту основних засобів на підприємстві. / А. П. Макаренко, О. О. Курсон // Ефективна економіка. – 2019. – № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7484> (дата звернення: 29.04.2021).
6. Жарікова О. О. Аудит основних засобів з нестаточним встановленим терміном експлуатації на підприємствах судноремонту / О. О. Жарікова // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Економіка. – 2012. – Вип. 19. – С. 216–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2012_19_30 (дата звернення: 29.04.2021).

7. Федоронько Н. І. Облік і внутрішньогосподарський контроль необоротних матеріальних активів на підприємстві : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09. Тернопіль : THEU, 2011. 210 с. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/2662> (дата звернення: 29.04.2021).
8. Слущкий Є. В. Аудит оцінки основних засобів на різних етапах їх життєвого циклу на прикладі підприємств, віднесених до управління державного концерну "Укроборонпром" / Є. В. Слущкий // Проблеми системного підходу в економіці. – 2017. – Вип. 5. – С. 232–237. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2017_5_38 (дата звернення: 29.04.2021).
9. Семенець А. О. Аудит фінансової оренди основних засобів / А. О. Семенець, А. Є. Горбунова // Молодий вчений. – 2017. – № 5. – С. 722–727. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_5_163 (дата звернення: 29.04.2021).
10. Макурін А. А. Бухгалтерський облік і внутрішній аудит витрат на утримання та поліпшення основних засобів на вуглеводобувних підприємствах: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.09. Житомир, Держ. технол. ун-т. – Житомир, 2017. 21 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ASUA/1256673> (дата звернення: 29.04.2021).
11. Самчик М. Ю. Бухгалтерський облік та внутрішній аудит витрат на ремонт основних засобів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09. Житомир, 2017. 23 с. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/6203> (дата звернення: 29.04.2021).
12. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» : Наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text> (дата звернення: 10.02.2021).
13. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 «Оренда» : Наказ Міністерства фінансів України від 28.07.2000 р. № 181 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0487-00#Text> (дата звернення: 10.02.2021).
14. Податковий кодекс України : Закон України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
15. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» : Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. № 318 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
16. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 32 «Інвестиційна нерухомість» : Наказ Міністерства фінансів України від 02.07.2007 р. № 779 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0823-07#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
17. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби» від 01.01.2012 р. (зі змінами та доповненнями). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_014 (дата звернення: 10.02.2021).
18. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 36 «Зменшення корисності активів» від 01.01.2012 р. (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_047#Text (дата звернення: 29.04.2021).
19. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» від 01.01.2012 р. (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_015#Text (дата звернення: 29.04.2021).
20. Міжнародний стандарт фінансової звітності 5 «Непоточні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність» від 01.01.2012 (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_023#Text (дата звернення: 11.02.2021).
21. Міжнародний стандарт фінансової звітності 16 «Оренда» від 2016 (зі змінами та доповненнями). URL: https://mof.gov.ua/storage/files/IFRS16-ukr_AH-compressed-1.pdf (дата звернення: 10.02.2021).
22. Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних засобів : Закон України від 30 вересня 2003 р. № 561 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0561201-03#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
23. Міжнародний стандарт аудиту 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту». URL: https://mof.gov.ua/storage/files/2016-2017-IAASB-Handbook-Volume-1_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf (дата звернення: 11.02.2021).
24. Бутинець Т. А. Внутрішній аудит основних засобів: виявлення типових порушень в обліку / Т. А. Бутинець // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2014. – Вип. 3. – С. 3–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2014_3_3 (дата звернення: 12.02.2021).

References:

1. Manuxina M. Yu. (2013) Osoblyvosti audytu operacij z osnovnymy zasobamy na pidpryyemstvi [Features of audit of operations with the fixed assets on enterprise]. *Innovacijna ekonomika [Innovative economy]* (electronic journal), vol. 10, no. 48, pp. 128–132. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_10_23 (accessed 10 February 2021).
2. Radionova N.Y., Bunda O.M. (2015) Udoskonalennia metodolohii audytu osnovnykh zasobiv [Improvement of fixed assets audit methodology]. *Rehionalna biznes-ekonomika ta upravlinnia [Regional business economics and management]* (electronic journal), vol. 3, no. 47, pp. 100–111. Available at: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/457> (accessed 10 February 2021).
3. Syrceva S. V., Cheban Yu. Yu. (2017) Metodychni pidxody shhodo provedennya audytu osnovnykh zasobiv u silskogospodarskykh pidpryyemstvax [Methodical approaches to the audit of fixed assets in agricultural enterprises]. *Modern economics*, no. 5, pp. 111–121. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2017_5_15 (accessed 29 April 2021).
4. Melikhova T. O., Hrebenuk O. V. (2020) Udoskonalennia metodychnykh pidkhodiv do audytu nadkhodzhenia osnovnykh zasobiv dlia pidvyshchennia rivnia ekonomichnoi bezpeky pidpryyemstva [Improving methodological approaches to the audit of fixed assets to increase the level of economic security of the enterprise]. *Ekonomika ta derzhava [Economy and state]* (electronic journal), no. 1, pp. 27–32. Available at: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=4482&i=4> (accessed 29 April 2021).
5. Makarenko A. P. (2019) Udoskonalennia audytu osnovnykh zasobiv na pidpryyemstvi [Improving the audit of fixed assets at the enterprise]. *Efektivna ekonomika [Efficient economy]* (electronic journal), vol. 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7484> (accessed 29 April 2021).
6. Zharikova O. O. (2012) Audyt osnovnykh zasobiv z neostatochno vstanovlenym terminom ekspluatatsii na pidpryyemstvakh sudnoremontu [Audit of fixed assets with indefinitely established service life at ship repair

- enterprises]. Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"] [Scientific notes] (electronic journal), vol. 19, pp. 216–229. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2012_19_30 (accessed 29 April 2021).
7. Fedoronko N. I. (2011) Oblik i vnutrishnohospodarskyi kontrol neborotnykh materialnykh aktyviv na pidpriemstvi [Accounting and internal control of non-current tangible assets at the enterprise] (PhD Thesis), Ternopil. Available at: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/2662> (accessed 29 April 2021).
 8. Slutskiy Ye. V. (2017) Audyt otsinky osnovnykh zasobiv na riznykh etapakh yikh zhyttievoho tsykladu na prykladi pidpriemstv, vidnesenykh do upravlinnia derzhavnogo kontsernu "Ukroboronprom" [Audit of valuation of fixed assets at different stages of their life cycle on the example of enterprises referred to the management of the state concern "Ukroboronprom"]. Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi [Problems of system approach in economy] (electronic journal), vol. 5, pp. 232–237. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2017_5_38 (accessed 29 April 2021).
 9. Semenets A. O., Horbunova A. Ye. (2017) Audyt finansovoi orendy osnovnykh zasobiv [Audit of financial lease of fixed assets]. Molodyi vchenyi [A young scientist] (electronic journal), no. 5. pp. 722–727. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2017_5_38 (accessed 29 April 2021).
 10. Makurin A. A. (2017) Bukhhalterskyi oblik i vnutrishnii audyt vytrat na utrymattia ta polipshennia osnovnykh zasobiv na vuhlevydobuvnykh pidpriemstvakh [Accounting and internal audit of expenses for maintenance and improvement of fixed assets in coal mining enterprises] (PhD Thesis), Zhytomyr. Available at: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ASUA/1256673> (accessed 29 April 2021).
 11. Samchyk M. Yu. (2017) Bukhhalterskyi oblik ta vnutrishnii audyt vytrat na remont osnovnykh zasobiv [Accounting and internal auditing of the expenses for repairing of fixed assets of enterprises] (PhD Thesis), Zhytomyr. Available at: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/6203> (accessed 29 April 2021).
 12. National Accounting Regulation (standard) 7 «Fixed assets» (2000), Ministry of finance in Ukraine, no. 92 with changes and additions. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text> (accessed 10 February 2021).
 13. National Accounting Regulation (standard) 14 «Rent» (2000), Ministry of finance in Ukraine, no. 181 with changes and additions. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0487-00#Text> (accessed 10 February 2021).
 14. Podatkovyi kodeks Ukrainy (2010): Verkhovna Rada Ukrainy, no. 2755-VI [Tax Code of Ukraine]. The Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (accessed 29 April 2021).
 15. National Accounting Regulation (standard) 16 «Costs» (2000), Ministry of finance in Ukraine, no. 318 with changes and additions. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text> (accessed 29 April 2021).
 16. National Accounting Regulation (standard) 32 «Investment Property» (2000), Ministry of finance in Ukraine, no. 779 with changes and additions. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0823-07#Text> (accessed 29 April 2021).
 17. International accounting standards (standard) 16 Property, Plant and Equipment (2012) with changes and additions. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_018#Text (accessed 10 February 2021).
 18. International accounting standards (standard) 36 Impairment of Assets (2012) with changes and additions. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_047#Text (accessed 29 April 2021).
 19. International accounting standards (standard) 39 Fair value option (2012) with changes and additions. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_015#Text (accessed 29 April 2021).
 20. International Financial Reporting Standards 5 Non-current Assets Held for Sale and Discontinued Operations (2012) with changes and additions. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_023#Text (accessed 11 February 2021).
 21. International Financial Reporting Standards 16 Leases (2016) with changes and additions. Available at: https://mof.gov.ua/storage/files/IFRS16-ukr_AH-compressed-1.pdf (accessed 10 February 2021).
 22. Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii z bukhhalterskoho obliku osnovnykh zasobiv (2003): Ministerstvo finansiv Ukrainy, no. 561 (Zakon Ukrainy) [About the statement of Methodical recommendations on accounting of fixed assets]. Ministry of Finance of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0561201-03#Text> (accessed 29 April 2021).
 23. International Auditing and Assurance Standards Board 200 Overall Objectives of the Independent Auditor and the Conduct of an Audit in Accordance with International Standards on Auditing. Available at: https://mof.gov.ua/storage/files/2016-2017-IAASB-Handbook-Volume-1_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf (accessed 11 February 2021).
 24. Butynets T. A. (2014) Vnutrishnii audyt osnovnykh zasobiv: vyvchennia typovykh porushen v obliku [Internal audit of fixed assets: detection of typical violations in accounting]. Problemy teorii ta metodologii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu [Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis] (electronic journal), vol. 3, no. 30, pp. 3–12. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2014_3_3 (accessed 12 February 2021).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-64>

УДК 339.13.027

Горященко Ю.Г., Бокова Ю.О.,
Кулешова А.А.
Університет митної справи та фінансів

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО БІЗНЕСУ

Анотація. В статті розглянуто та досліджено чинники впливу на розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності суб'єктів малого бізнесу. Виявлено те, що подальшого розгляду потребує дослідження інноваційно-інвестиційного потенціалу в контексті розробки та реалізації інноваційно-інвестиційної стратегії забезпечення стійкого розвитку підприємств. Проблеми визначення ефективності інноваційно-інвестиційного розвитку є вкрай актуальними для економіки України. Вирішення цих проблем і формування працездатної системи показників дозволять оцінити ефективність поточного функціонування інноваційно-інвестиційного механізму і ступінь реалізації поставлених завдань і цілей інноваційного розвитку. Управління інноваційно-інвестиційним розвитком держави відноситься до стратегічно важливих, що пов'язано зі зростанням ролі інновацій та необхідних для цього інвестицій, оскільки вони безпосередньо впливають на основні макроекономічні показники розвитку країни.

Ключові слова: інновації, зовнішньоекономічна діяльність, підприємство.

Goryashchenko Yulia, Bokova Yulia,
Kuleshova Anastasia
University of Customs and Finance

FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF INNOVATION AND INVESTMENT ACTIVITIES OF SMALL BUSINESSES

Summary. Small and medium-sized enterprises play a very important role in economic transformation, for example by helping to create additional jobs and thus equalize unemployment, as well as contributing to local budgets and promoting innovation and economic growth. The article considers and examines the factors influencing the development of innovation and investment activities of small businesses. It is revealed that further consideration requires the study of innovation and investment potential in the context of the development and implementation of an innovation and investment strategy for ensuring sustainable development of enterprises. The necessity of using of innovative sources for investment supply by small enterprises in the course of their business activities is substantiated, classic and innovative sources of financing of innovation and investment activity of small entrepreneurship are differentiated. The need to determine the state of attracting investment and innovation activities in Ukraine, determination of strategic components of development innovation and investment policy and opportunities for their implementation in the state, the need to develop theoretical provisions on the justification of processes formation of an innovation and investment management system, identification of its features in conditions of limited financial resources, development of scientific and methodological provisions and practical recommendations, aimed at improving organizational and economic methods Investment Management determines the relevance of the topic research. Problems of determining the effectiveness of innovation and Investment Management they are extremely relevant for the Ukrainian economy. Solving these problems and the formation of a workable system of indicators will allow you to evaluate efficiency of the current functioning of the innovation and investment enterprise mechanism and degree of implementation of the set tasks and goals of the innovation enterprise development. Management of innovation and investment development of the state it is considered strategically important, which is associated with the growth of the role innovations and necessary investments for this purpose, since they directly they affect the main macroeconomic indicators of the country's development.

Keywords: innovation, foreign economic activity, enterprise.

Постановка проблеми. На сучасному складному етапі розвитку економіки в Україні виникла об'єктивна необхідність в активізації інвестиційної діяльності, бо саме вона є поважною ланкою всієї економічної політики держави, яка забезпечує стабільне зростання економіки, приріст соціального ефекту, збалансованість макроструктури.

Інвестиційний потенціал підприємства – це здатність господарюючого суб'єкту реалізувати сукупність інвестиційних можливостей щодо генерування додаткових потоків капіталу завдяки мобілізації наявних ресурсів з метою підвищення вартості об'єкту інвестування.

Структура інвестиційного потенціалу підприємства, яка має дуже багато аспектів, обумовлює

специфіку побудови системи його оцінки на основі визначених принципів. Базовими положеннями оцінки ефективності діяльності підприємств щодо залучення та використання інвестиційних ресурсів є застосування комплексного підходу та його інтегрального оцінювання.

На основі більш критичного аналізу існуючих методичних підходів стосовно дослідження складних систем економіки, було розроблено методику інтегральної оцінки інвестиційного потенціалу підприємства на основі співвідношення рівня розвитку потенціалів залучення та відтворення інвестицій.

Актуальність проблеми сучасного стану інноваційно – інвестиційної діяльності розглядаються у роботах таких вчених-економістів: І. Бланк,

І. Клименко, Ю. Кравченко, В.П. Ляшенко, Л.Ш. Маматова, Г.П. Скляр, Е.В. Скурихіна, М.В. Сімонова, та ін. Практично-рекомендаційні аспекти цієї проблеми розглядаються у роботах В. Едельмана, О. Басса, С. Суверова, М. Крейніної, Т. Лепейко, В. Піддубного, В. Савчука, У. Шарпа та ін.

Метою статті є вивчення та систематизація чинників впливу на розвиток інноваційно – інвестиційної діяльності суб'єктів малого бізнесу.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах господарювання інноваційна політика українських підприємств тісно пов'язана з інвестиційною політикою, що спрямована на стимулювання капіталовкладень в інновації промисловості.

Згідно зі статтею 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність», інноваційна діяльність як одна із форм інвестиційної діяльності здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу і передбачає:

- розробку і впровадження нових видів техніки і технологій;
- прогресивні міжгалузеві структурні зрушення;
- реалізацію довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат;
- фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін у стані продуктивних сил;
- розробку і впровадження нової, ресурсозберігаючої технології, призначеної для поліпшення соціального і екологічного становища.

Інвестиційна діяльність будь-якого підприємства триває доволі тривалий час та здійснюється через конкретизацію інноваційних напрямків з урахуванням перспективи, тобто формуванням інвестиційної стратегії.

Формування та розробку інвестиційної стратегії підприємства необхідно розглядати як стратегію забезпечення його ресурсної бази для реалізації одного з конкретних варіантів інноваційного розвитку підприємства.

Складність формування інвестиційної стратегії інноваційного розвитку підприємства полягає в тому, що її вибір пов'язаний з пошуком оптимального варіанта альтернативних проектів інноваційних рішень, які відповідають меті підприємства і перспективам.

Успіх інноваційної діяльності в значній мірі визначається формами її організації та способами фінансової підтримки [2]. Джерелами фінансування можуть бути підприємства, фінансово-промислові групи, малий інноваційний бізнес, інвестиційні та інноваційні фонди, органи місцевого управління, приватні особи і т. д. Всі вони беруть участь у господарському процесі і тим або іншим чином сприяють розвитку інноваційної діяльності. У розвинених країнах фінансування інноваційної діяльності здійснюється як з державних, так і з приватних джерел.

Проаналізувавши структуру фінансування, можна виділити основні стримуючі фактори розвитку інновацій промислових підприємств: низький рівень державного фінансування інноваційного розвитку та недостатність власних коштів підприємств; низька інвестиційна активність вітчизняних, зарубіжних інвесторів; недосконалість

податкового законодавства; відсутність мотивації вітчизняних підприємств до впровадження науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт та реалізації їх результатів; послаблення взаємозв'язків науки та виробництва [1].

Інноваційно-інвестиційний процес в умовах ринкового реформування української економіки може бути проаналізований в контексті загальної економічної ситуації в Україні. Основою інноваційно-інвестиційного процесу є процес створення та освоєння нової техніки або технології [3].

Невеликим компаніям доручаються величезні можливості для більш глибокої спеціалізації, в сучасних умовах вони є невід'ємними складовими великого виробництва, що забезпечують підвищення його ефективності. Як правило, малий бізнес спеціалізується на пошуку та розробці нових технологічних ідей. В основному тому, що це найдешевший процес впровадження інновацій та їх доставки споживачам. Більше того, малі підприємства часто виступають експериментаторами інновацій, на які передається ризик на ранній стадії розробки нових продуктів або технологій, що використовуються [5].

Для малого бізнесу характерні: обмежений доступ до фінансових ринків, високий рівень гнучкості в підприємницькій діяльності, орієнтація на постійне вдосконалення власної діяльності з акцентом на місцеві ресурси, наявність двостороннього спілкування між підприємцем та його клієнтами та роль фактора, що створює ринок. Малий бізнес – це особливий тип економічної поведінки, предметом якого є дві основні узагальнюючі якості – поєднання власника і начальника компанії в одній особі та підвищений рівень економічного ризику на всіх стадіях господарської діяльності [3].

Прийняття Українського земельного кодексу відкрило широкі можливості для розвитку підприємництва в агропромисловому виробництві, заснованому на власності на землю як засоби виробництва, оскільки земля є основним засобом виробництва в сільському господарстві. Однак раціональне використання землі є запорукою успішного функціонування малого бізнесу в Україні. Інноваційна модель розвитку земель базується на використанні добрив та різних хімічних речовин, тобто вона зосереджена на інтенсивному землекористуванні. Однак це небезпечно і призводить до різних патологій людини. Конкуренентоспроможність українського села залежить не від кількості виробленої продукції, а від її якості. Основними показниками добробуту є середній клас, рівень життя населення середнього класу, а малий бізнес є формою підприємництва середнього класу.

Ферми, що спеціалізуються на виробництві 2-3 видів продукції, що потребує додаткової переробки, не можуть забезпечити високий прибуток. Тому малий бізнес повинен продемонструвати гнучкість, динаміку, власні маркетингові дані, вплив ринку, швидку реструктуризацію та редизайн [4].

Кількість малих підприємств, які займаються інноваційною діяльністю, постійно зростає. Зростає і питома вага в загальній кількості малих підприємств. Інвестиційні та інноваційні процеси слід розглядати не окремо, а у комплексі, що дозволяє стверджувати про необхідність реалізації інвести-

Рис. 1. Ключові фактори інноваційно-інвестиційного розвитку виробничого підприємства як складової його конкурентоспроможності в системі маркетингу

Джерело: систематизовано за [1]

ційно-інноваційної стратегії забезпечення сталого розвитку, яка складається з двох взаємопов'язаних та взаємовпливаючих блоків: інвестиційного та інноваційного, об'єднаних єдиною системою принципів, методів та механізмів реалізації, критеріїв прийняття управлінських рішень [2].

Тіньова економічна діяльність негативно позначається на рівні інноваційного розвитку, що позначається на якості розвитку сектора МП, який без інновацій стає неконкурентоспроможним щодо решти суб'єктів господарювання. У цій ситуації малі підприємства змушені змінювати свою діяльність у секторі тіньової економіки, що впливає на рівень економічної безпеки країни, як внутрішню загрозу в умовах зниження ВВП, збільшуючи частку "прихованої заробітної плати", а отже рівень життя населення.

Економічна діяльність тіні має багато негативних наслідків, що впливають на інноваційну діяльність та інвестиційну привабливість державної економіки в цілому та її модернізацію на основі інтенсивного шляху розвитку.

Найважливіші з них такі [3]:

– неправильна оцінка рівня та масштабу тіні економічної діяльності може призвести до прийняття неправильних інвестиційних рішень на різних етапах державної влади, помилок у роз-

рахунку важливих соціально-економічних показників розвитку компанії та зниження рівня інвестиційної привабливості території;

– як результат, збільшується податковий тягар, зростає податковий тягар в офіційному секторі економіки, зменшується інноваційна діяльність та інвестиційна привабливість, об'єкти потрапляють у неформальний сектор, підвищується рівень тіньової економічної діяльності;

– через корупцію як основну складову тіні економічної діяльності та контролю тіньових процесів виникає невідповідність між перерозподілом сектору економіки, перерозподілом внутрішніх доходів серед обмеженого кола людей, а отже і зниженням інноваційна діяльність;

– існує різкий пакет суспільства, недовіра до влади, посилення диференціації між дуже багатими та дуже слабкими, збільшення кількості громадян, які живуть поза межею або на межі бідності;

– спостерігається зростання неконтрольованої торгівлі товарами та послугами неналежної якості: товарами, що становлять небезпеку для життя та здоров'я громадян, і, як наслідок, зниження інноваційної та інвестиційної привабливості регіону;

– наростаюча нелегальна міграція, міграційна політика та боротьба з державним безробіттям стають неефективними.

Беручи до уваги економічну безпеку суб'єктів господарювання, слід зазначити, що в економічній літературі загалом це зрозуміло: «... здатність суб'єктів господарювання надійно виконувати свої функції, забезпечуючи реалізацію економічних інтересів та розвиток бізнесу» [5].

Малі та середні підприємства мають велике значення для української економіки. Малий бізнес у своїй діяльності характеризується гнучкістю та високою пристосованістю до зовнішніх впливів. Безпека господарської діяльності малих підприємств підвищує рівень економічної безпеки території і, в свою чергу, призводить до зростання соціально-економічного розвитку регіону та країни в цілому.

Очевидно, головний фактор інноваційної діяльності малого бізнесу є кінцевий результат – економічна ефективність. Усі інновації є кінцевою метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та результатів інновацій діяльності залежить від ефективності внеску інновацій в інновації, стабільності бізнес сьогодні і майбутній успіх.

Створення соціально орієнтованої економічної моделі України можливе лише за умови умови для інтенсивного розвитку підприємництва [3]. Таким чином активізується розвиток підприємництва структурна перебудова економіки та забезпечує велику свободу вибору та створення ринку додаткова робота. У той же час, швидке відшкодування витрат та своєчасність реагування на зміни споживчого попиту [3]. Підприємництво допомагає забезпечити ринок товарів та послуг, сприяє розвитку конкуренції, впровадженню науково-технічних досягнень та збільшенню експортного потенціалу національної економіки.

Отже, розвинена ринкова економіка базується на оптимальному поєднанні великого корпоративний та малий бізнес. Функціонування різ-

них незначних форм в економіці бізнес дозволяє реалізувати самі принципи конкуренції та свободи підприємництва.

Важливим позитивним фактором для малого бізнесу є те, що вони заповнюють ці ніші економіки, вони не зацікавлені у великих корпораціях, в яких вони не можуть використовувати свої вигоди від організації великого виробництва. Перш за все, сфери, які користуються попитом.

Персоналізовані «персоналізовані» нефінансовані товари та послуги споживач. Такі ринкові ніші займають невеликі компанії з більш гнучким управлінням та меншою кількістю масивна конструкція.

Для малого бізнесу конкурентне середовище – це інституційне середовище.

Малий бізнес іноді бере кредити, забезпечуючи насичення ринків товарами та послугами мають монопольне становище. Як правило, це коли вони доречні адміністративні бар'єри [2].

Малий бізнес досить динамічний у порівнянні з великими корпораціями перебудовується і реагує на зміни ринку. Бути ближче до споживача, він краще відчуває свої інтереси і здатний їх задовольнити. Але ці переваги потенційні.

Вони проявляються лише за умови належного управління, їх потрібно постійно впроваджувати і підтвердити в конкурсі [2]. Розвиток франшизи також доводить ефективність малого бізнесу. малий бізнес продавати продукцію великих корпорацій, використовуючи торгові марки товарний знак останнього. Ця форма практично поширена в розвинених країнах надає малому бізнесу друге дихання.

Слід зазначити, що в ході економічних реформ, проведених у країнах СНД та у Східній Європі розвиток малого бізнесу став важливим фактором створення конкурентоспроможності навколишнього середовища, сприяло загально-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика обраних методів обрахунку економічної ефективності проектів

Переваги методу	Недоліки методу	Сфера застосування
Метод чистої приведеної вартості		
Метод орієнтований на досягнення головної мети фінансового менеджменту – збільшення надбання акціонерів.	Метод не об'єктивно відображає вплив зміни вартості нерухомості та сировини на чисту поточну вартість проекту. Використання методу ускладнюється труднощами прогнозування ставки дисконтування.	При схваленні або відмови від єдиного проекту, а також при виборі між декількома проектами застосовується даний метод, рівноцінний методу внутрішньої ставки рентабельності.
Метод внутрішньої норми дохідності		
Достовірність розрахунків дозволяє оцінити прибутковість проекту	Метод не вирішує проблему множинності внутрішньої ставки рентабельності.	Аналогічно із попереднім.
Метод дисконтованого періоду окупності		
Враховується концепція грошових потоків і можливість реінвестування доходів	Метод не враховує грошові надходження після закінчення терміну окупності проекту	Метод застосовуються для швидкої відбору проектів, а також в умовах інфляції, політичної нестабільності
Метод індексу прибутковості		
Простота розрахунків дозволяє легко оцінити прибутковість проекту	Не враховуються доходи від ліквідації старих активів, можливість реінвестування отриманих доходів.	Метод не дозволяє вибрати проект з однаковими нормами прибутку, але різними інвестиційними витрати Використовується під час прийняття рішення про доцільність подальшого аналізу або відмови від проекту на ранній стадії

Джерело: доповнено за [4]

му відновленню економіки. Однак у контексті ринкової трансформації

Ряд особливостей економіки в перехідний період сильно впливає на малий бізнес. Між ними:

- структурні диспропорції в економіці, що перешкоджають розвитку підприємництва;
- недостатній розвиток ринкової інфраструктури та недосконалість законодавства база, уповільнює процес відкриття малого бізнесу;
- низький рівень управління в багатьох країнах і приватизований підприємства;
- неефективна робота державного апарату, недоліки в законодавчій базі, високі податки затіють значну частину економічної діяльності.

Також, згідно із Наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі України № 1279 від 13.11.2012 р. «Про затвердження методичних рекомендацій з розроблення інвестиційного проекту, для реалізації якого може надаватися державна підтримка» та Постановою Кабінету Міністрів України № 684 від 12.07.2012 р. «Порядок та критерії оцінки економічної ефективності проектних (інвестиційних) пропозицій та інвестиційних проектів», визначено, що оцінка економічної ефективності інвестиційної пропозиції, інвестиційного проекту здійснюється за такими критеріями:

- чиста приведена вартість;
- внутрішня норма дохідності;
- дисконтований період окупності;
- індекс прибутковості.

Залежно від підприємства, реалізація інноваційного проекту можлива двома способами [4]:

1. Реалізація проекту діючим підприємством, що випускає різні види продукції. Вихідний (на момент проведення розрахунків) баланс підприємства відображає структуру й вартість власних і позикових коштів підприємства, виражену в показнику WACC (середньозважена вартість капіталу).

Тоді: NPV проекту = NPV підприємства із проектом – NPV підприємства без проекту.

Розрахунки потоків для визначення NPV можуть проводитися [2]:

а) без обліку джерел додаткового фінансування, які будуть потрібні для реалізації проекту: розраховується FCF з урахуванням повернення отриманих раніше позикових коштів і відсотків за ними; як ставка дисконтування використовується показник WACC підприємства (тому що реалізація проекту не повинна приводити до росту вартості капіталу компанії).

Показник NPV, що розраховується, за суттю відображає оцінку ринкової вартості бізнесу підприємства (із проектом і без нього), проведену із застосуванням підходу, заснованого на прогнозуванні витрат і прибутків, які генеруються об'єктом оцінки у майбутньому.

б) з урахуванням додаткових джерел фінансування, необхідних для реалізації проекту: до складових потоків FCF додаються одержувані підприємством у прогнозний період додаткові власні й позикові кошти, і віднімається повернення позикових коштів і плата за їхнє використання.

Цей потік характеризуватиме грошовий потік, що залишається в розпорядженні акціонерів; ставка дисконтування повинна бути не нижчою за досягнутий рівень ROE підприємства.

Показник NPV, що розраховується, відображає ринкову вартість акціонерного капіталу підприємства.

2. Реалізація проекту за схемою проектного фінансування зі створенням спеціальної проектною компанією Special Purpose Vehicle (SPV), засновниками якої можуть бути різні зацікавлені в проекті організації й підприємства:

а) розрахунки на етапі створення проектною компанією. Без обліку джерел фінансування: початковий баланс нульовий; грошовий потік – FCF; ставка дисконтування та сама, що й при розрахунку ефективності проекту загалом. Показник NPV, що розраховується, відображає вартість проекту (бізнесу, пов'язаного з його реалізацією).

З урахуванням джерел фінансування: початковий баланс нульовий; грошовий потік – FCFE; ставка дисконтування не нижча за досягнутий рівень ROE підприємств тієї самої галузі. Показник NPV, що розраховується, відображає вартість акціонерного капіталу проектною компанією.

б) проект T років реалізується проектною компанією (на момент проведення розрахунків баланс проектною компанією відображає її активи й пасиви та враховує особливості всіх джерел фінансування, використаних за T років).

Без обліку джерел додаткового фінансування [2]:

- грошовий потік не враховує надходження й повернення додаткових позикових ресурсів та їхню платність (FCF);
- ставка дисконтування використовується WACC підприємства.

Розрахунок NPV відображає вартість бізнесу проектною компанією без обліку додаткового фінансування.

З урахуванням джерел додаткового фінансування: грошовий потік враховує надходження й повернення як існуючих на момент T, так і додаткових позикових ресурсів і їхню платність (FCFE); ставка дисконтування не нижча за досягнутий рівень ROE галузі [2].

Розрахунок NPV відображає вартість акціонерного капіталу проектною компанією з обліком додаткового фінансування. Постановка задачі оцінки ефективності участі в проекті кредитора передбачає звернення основної уваги на таке.

Доцільність кредитування банком підприємства, що реалізує проект, визначається позитивною величиною NPV потоку, у якому відтоками є кошти, надані банком за кредитною лінією (або кредитом), а притоками – повернення кредитних ресурсів разом з відсотками.

Висновки. Таким чином, оцінювання ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств обов'язково має базуватись на загальноприйнятих показниках інвестиційного проекту, а також побудові сценарного підходу. На основі узагальнених положень теорії інвестування сформовано деякі положення щодо етапів формування та реалізації інноваційно-інвестиційної стратегії розвитку промислових підприємств, які враховують принципи проблемно-орієнтованого підходу та надають можливість реалізувати стратегічні плани в умовах динамічного коливання виробничо-економічної системи. Подальшого дослідження в цьому напрямі потребує дослідження інноваційно-інвестиційного потенціалу в контексті розробки та реалізації інноваційно-інвестиційної стратегії забезпечення стійкого розвитку підприємств.

Список літератури:

1. Маматова Л.Ш. Сучасний стан фінансово-інвестиційного потенціалу України. *Економічні науки. Зб. наук. пр. Маріуполь* : ДВНЗ «ПДТУ», 2015. Вип. 29. С. 172–180.
2. Маматова Л.Ш. Сущность и методы разработки стратегии обеспечения финансово-инвестиционного потенциала промышленных предприятий. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky – UK TU Košice, Slovakia*. 2015. № 5. Vol. 3. Pp. 150–154.
3. Маматова Л.Ш. Фінансово-інвестиційний потенціал підприємства: сутність та структура. *Університетська наука-2016. Міжнародна науч.-техн. конф. (Маріуполь, 19-20 мая 2016 г.)*. Маріуполь : ГВУЗ «ПДТУ», 2016. Т. 3. С. 8.
4. Сімонова М.В. Оцінка інвестиційної привабливості України на основі аналізу методик, розроблених провідними міжнародними організаціями. *Вісн. Житомир. держ. технолог. ун-ту. Серія : Економічні науки*. 2012. № 1(59). С. 283–287.
5. Скляр Г.П. Економічні умови і протиріччя розвитку споживчої кооперації в перехідній економіці : монографія. Г.П. Скляр. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2018. 279 с.
6. Скоровагата Л.В., Шевчук В.О. За наук. ред. чл.-кор. НАН України О. Г. Осауленка. *Держкомстат України*, 2015. 282 с.
7. Скурихина Е.В. Инвестиционно-инновационный потенциал региона: сущность, содержание, факторы состояния и развития. *Молодой ученый*. 2012. № 3. С. 192–195.
8. Фомин П.А. Особенности оценки производственного потенциала промышленных предприятий: Библиотека экономиста: бизнес-планирование, бюджет. URL: www.cis2000.ru/1/37_1_1.shtml-81k

References:

1. Mamatova L.S. (2015) Townhouse with renovated mill finansovo-investitsionnogo potential of Ukraine. *Visnyk Priazovskogo sovereign technonogy University. Series: Economcs science: ZB. Sciences. St. Mariupol: SU "PDU"*, vol. 29, pp. 172–180.
2. Mamatova L.S. (2015) The Nature and methods of strategy development of financial and investment potential of industrial enterprises. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky – UK TU Košice, Slovakia*, no. 5, vol. 3, pp. 150–154.
3. Mamatova L.Sh. (2016) Finansovo-investitsiyinyi potentsialpidpriemstva: sutnist ta struktura. *University Science-2016: International Scientific and Technical Conference. conf. Mariupol: GVUZ "PSTU"*, vol. 3, p. 8.
4. Simonova M.V. (2012) Otsinka investitsiynoy privablivosti Ukrainy na osnovi analizu metodik, rozroblenikh providnimi mizhnarodnimi organizatsiyami. *Visnik Zhytomyr derzhavnogo tekhnologichnogo universitetu*, no. 1(59), pp. 283–287.
5. Sklyar G.P. (2018) Ekonomichni umovi i protirichcha rozvitku spozhivchoi cooperatsii v perekhidnii ekonomitsii: monografiya. *Poltava: RVV PUSKU*, 279 p.
6. Skorobagata L.V., Shevchuk V.O. (2015) / za nauk. ed. chl.-kor. NAS of Ukraine O.G. Osaulenka. *Derzhkomstat of Ukraine*, 282 p.
7. Skurikhina E.V. (2012) Investment and innovation potential of the region: essence, content, factors of state and development. *Young scientist*, no. 3, pp. 192–195.
8. Fomin P.A., Starovoitov M.K. (2000) Features of assessing the production potential of industrial enterprises: The economist's library: business planning, budget. Available at: www.cis2000.ru/1/37_1_1.shtml-81k

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-65>

УДК 338.22.021.4

Литвин О.Є., Падун А.О., Тищенко А.В.

Навчально-науковий інститут банківських технологій та бізнесу
«Університет банківської справи»**ЕКОНОМІКА ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19**

Анотація. У даній статті автори описують економічну складову суспільної кризи, що виникла у наслідок неочікуваного виявлення та стрімкого розвитку новітньої вірусної інфекції. «Коронакриза» являється проблемою світового масштабу, яка не має дієвого шляху подолання, що обумовило актуальність даного дослідження. У статті висвітлено наслідки карантинних обмежень через пандемію COVID-19 для Китаю, США та країн Європи: Німеччини, Франції та Великої Британії. Проаналізовано дані за 2020 р. та висунуто припущення й прогнози на 2021 р., щодо впливу карантину та локдауну на економіку країн.

Ключові слова: ВВП, криза, економіка, карантинні обмеження.

Lytvyn Olena, Padun Anna, Tishchenko Anastasia

Banking University

**THE ECONOMY OF THE WORLD LEADING COUNTRIES
IN THE CONTEXT OF COVID-19**

Summary. This article describes the economic component of a social crisis that has arisen as a result of the unexpected discovery and rapid development of the latest viral infection. "Corona crisis" was a global problem that had no effective way to overcome, that determined the relevance of the study. The consequences of quarantine restrictions are highlighted due to the COVID-19 pandemic for China, the United States and European countries, such as: Germany, France and the United Kingdom. The data are analyzed for 2020; assumptions and forecasts are made for 2021 concerning the impact of quarantine and lockdown on the economy of the countries. The authors chose GDP indicator to illustrate the changes in the economic situation. There was a sharp decline in each country, which was a record, ahead of the global economic crisis in 2008. In 2020 China's economy fell by 6.8% despite its stability the previous years. The United States experienced a deeper decline – 9.5%, Germany – 10.1%, France – 13.8%. The record holder was the United Kingdom among all the countries with GDP decline by as much as 20.4% year on year. The reason for this decline was the introduction of strict quarantine, which significantly affected almost all sectors of the economy. The unemployment was rising worldwide, which could lead to a record number of people living below the poverty line. The decline in business activity had led to an increase in government spending on subsidies to households and businesses. However, the most crisis period had already passed and the economy gradually began to recover. Thus, the French government forecasted GDP growth of 7.4% in 2021, the UK it had already grown by 15.5% in the 3rd quarter of 2020 but later slowed to 1.1%. The United States received 3.5% increase instead of expected 7%. Thus, although the economic situation has not started to improve as fast as forecasted, a further downturn in the economy was not expected. However, the sharp resurgence in global COVID-19 cases showed that there were still obstacles to be navigated on the path to normality and that clear downside risks to activity would persist in the near term. Even if higher COVID-19 cases crimped future growth, the lockdown-induced contractions might not be as severe as initially feared. Aside from the speed at which restrictions on activity were eased in 2021 and the permanence of the rollback, the next greatest uncertainty was how household spending would respond in 2022. Whereas many economists suggested a fast unwind could lead to a surge in inflation, in our opinion, the vast bulk of excess savings would not be spent quickly.

Keywords: GDP, crisis, economy, quarantine restrictions.

Постановка проблеми. На початку грудня 2019 р. в лікарні китайського міста Уханя почали надходити хворі з симптомами вірусної пневмонії. Як наслідок, з 23 січня 2020 р. Китай закриває в'їзди та виїзди з країни, впроваджує жорсткий карантин та зупиняє велике виробництво. Далі все більше країн оголошувало про нових інфікованих пацієнтів, закриття кордонів і впровадження карантину із жорсткими заходами. Все згадане вище стало великим потрясінням, особливо для економіки та медичної системи як окремих країн, так і усього світу загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченням наслідків карантинних обмежень та подальших прогнозів займаються як окремі журналісти та урядовці, так і міжнародні спілки й організації. Аналіз усіх джерел свідчить про те, що у всіх країнах, що були розглянуті, відбулися схожі сценарії розвитку подій в економіці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на наявність досліджень у цьому напрямку, досі не було зроблено спроби чіткої систематизації економічної складової суспільної кризи та впливу карантинних обмежень й локдауну на економіку розвинутих країн через пандемію COVID-19.

Метою статті є висвітлення, порівняння та аналіз проблем світової економіки під час пандемії та наслідків жорстких карантинних обмежень.

Виклад основного матеріалу. Зростання ВВП є сукупною вартістю всього виробленого на певній території за певний проміжок часу (як правило, за рік). Так як світове населення постійно зростає, то зростають потреби людей і обсяги виробництва. У деяких країнах поліпшується рівень життя: люди стають багатшими і споживають більше товарів (що теж призводить до зростання ВВП). А от його падіння свідчить

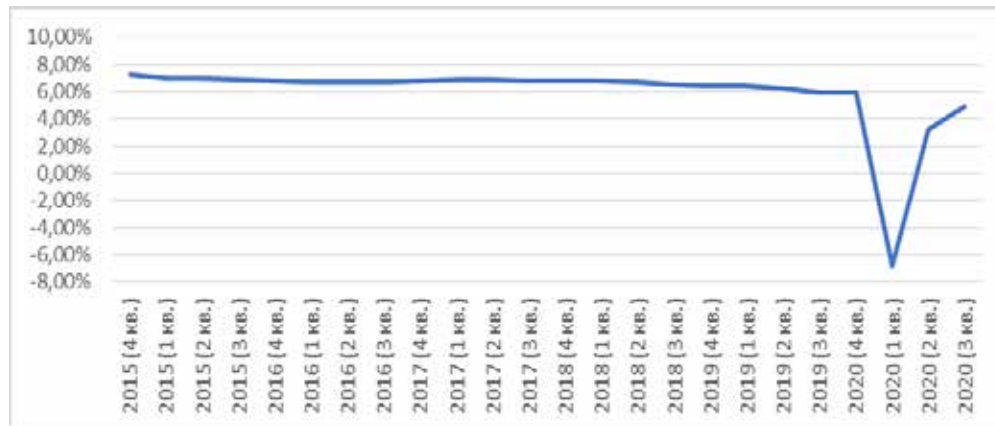

Рис. 1. Щоквартальні зміни ВВП Китаю, Q2 2020 р.

Джерело: складено авторами на основі [2]

про те, що економіка вже бореться із певними проблемами.

Варто зазначити, що Китай першим з провідних країн світу прийняв удар COVID-19 і об'явив про карантинні обмеження, відзвітувавши про перші економічні наслідки. Економіка країни впала на 6,8% у річному обсязі, тоді як майже півстоліття вона навіть не натякала про падіння і стрімко зростала до 15% на рік [1].

Графік, де можна побачити різке скорочення ВВП Китаю у першому кварталі 2020 року, зображений на рисунку 1. Цей показник є дуже низьким і дорівнює -6,8% [2].

Ще на початку «коронакризи» продажі авто у Китаї скоротилися на 92% (це найбільший ринок збуту автомобілів у світі). Прибутки китайських компаній обвалилися на 38%, що є максимальним показником за останні кілька десятиліть [3]. За даними Статистичного відомства Пекіну, промислове виробництво в Китаї у січні та лютому 2020 р. скоротилося на 13,5%. Загальний оборот роздрібною торгівлі впав на 20,5%. Для світу ці показники мають велику роль, адже Китай – це 17% світової економіки [1].

На нашу думку, спад економіки в Китаї об'єднує проблеми розвинутих країнам, а країнам, що розвиваються і взагалі загрожує катастрофою. Адже більшість з них залежать від залучення іноземного капіталу.

За даними Всесвітньої асоціації фінансистів, з початку 2020 р., коли стали очевидними масштаби епідемії в Китаї, відтік грошей з ринків, що розвиваються становив 100 млрд. доларів і набагато перевищив виведення капіталу навіть на піку фінансової кризи 10-річної давнини.

На нашу думку, вивід західних грошей загрожує країні девальвацією, падінням рівня життя, збільшенням витрат на обслуговування державних боргів та складністю із залученням нових. Оскільки постійно зростають величезні витрати на боротьбу з епідемією COVID-19, доходи скорочуються, бізнес та населення бідніють, експортні товари, сировина та комплектуючі дешевшають.

Таким чином, тільки за місяць з початку карантину у США про своє безробіття сповістили близько 22 млн. людей – кожен 8 працездатний американець. Це найбільша кількість безробітних у США за всю історію офіційних спостережень Американської служби праці (з 1960-х років).

Варто зазначити, що зростання безробіття спостерігається в усьому світі і може призвести до зростання рекордної кількості людей, що живуть за межею бідності – до 500 млн. чоловік. На жаль, ріст кількості інфікованих COVID-19 матиме негативний вплив на найбільш економіки країн світу у середньостроковій перспективі. За даними Goldman Sachs, ріст ВВП США становитиме у першому кварталі 2021 р. лише 3,5% з очікуваних 7%.

У першому кварталі 2020 р. ВВП США скоротився на 4,8% у річному вираженні. Через пандемію коронавірусу економіка США у другому кварталі 2020 р. пережила небувалий обвал ВВП.

Графік зміни приросту ВВП США до третього кварталу 2020 року зображений на рисунку 2. Як видно з графіку, спад ВВП був у 2008–2010 рр. через світову кризу. Але ще глибший спад ВВП спостерігався у 2020 р., починаючи з першого кварталу.

Скорочення доходів через падіння ділової активності посилюється одночасним збільшенням витрат. США вже виділили майже 3 трлн. доларів на боротьбу з COVID-19 та на підтримку постраждалого від карантинних обмежень бізнесу і населення. На нашу думку, США доведеться наростити дефіцит бюджету і активно позичати кошти.

Більшість країн Європи були змушені також піднімати економіку після введення карантину. Німеччина ввела карантинні обмеження з 22 березня 2020 р., що мало свої наслідки для економіки країни. За даними Федерального статистичного управління Німеччини, ВВП країни у першому кварталі 2020 р. скоротився на 2,2% порівняно з попереднім кварталом. Це був найбільш різкий спад після світової фінансової кризи 2008 р. і другий за величиною після воз'єднання Німеччини.

Карантинні обмеження та локдан зумовили скорочення споживчих витрат на 3,2% та інвестиції компаній у заводи та обладнання на 6,9%, зниження експорту на 3,1% та імпорту – на 1,6% [4].

За даними Міністерства економіки та енергетики ФРН, економіка країни з березня 2020 р. перебуває в глибокій рецесії. За оцінкою міністерства, навіть при умові пом'якшення обмежувальних заходів ситуація в країні залишиться несприятливою і буде поліпшуватися поступово. ВВП Німеччини у другому кварталі (з квітня по липень) 2020 р. скоротився на 10,1% порівняно з попереднім кварталом.

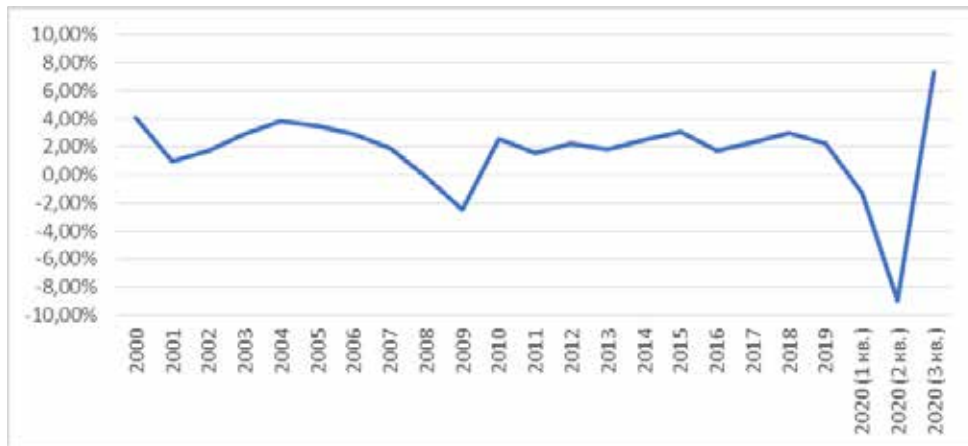

Рис. 2. ВВП США, 2000–2020 рр.

Джерело: складено авторами на основі [2]

Графік приросту ВВП Німеччини до третього кварталу 2020 року зображений на рисунку 3. Різкий спад ВВП спостерігався у 2008–2010 рр., проте у 2020 р., він був набагато критичний [2].

Помітно скоротився експорт та імпорт товарів і послуг, споживчі витрати громадян, а також інвестиції підприємств в обладнання [5, 6].

У другому кварталі 2020 р. ряд німецьких компаній опублікували піврічні звіти, зафіксувавши при цьому величезні збитки. Залізничний концерн «Deutsche Bahn» показав найбільший збиток у своїй історії, який становив 3,7 млрд. євро. Збитки автомобільного концерну «Volkswagen» склали 1,4 млрд. євро [7].

Уряд Франції ввів карантинні обмеження на п'ять днів раніше, ніж Німеччина – 17 березня 2020 р. За даними статистичного агентства INSEE Франції, ВВП країни скоротився на рекордні 13,8% у другому кварталі 2020 р., причиною якого стали незворотні наслідки пандемії COVID-19. Саме на цей період припадає значна частина суворих карантинних заходів, що вплинули на 12 мільйонів працівників. У першому кварталі 2020 р. падіння економіки Франції становило 5,9%, що є рекордним з 1949 р.

За даними INSEE, ВВП Франції у цілому скоротився на 19%, порівняно з аналогічним періодом минулого року.

Графік приросту ВВП Франції до третього кварталу 2020 року зображений на рисунку 4. Як видно з графіку, спад ВВП спостерігався у 2008–2010 рр. під час світової кризи, але ще глибший спад був у 2020 р. [2].

Споживання домогосподарств скоротилося на 11% після падіння на 5,8% у першому кварталі 2020 р. Формування основного капіталу скоротилося на 17,8% порівняно з зниженням на 10,3% у січні-березні 2020 р. Експорт Франції скоротився на 25,5% після падіння на 6,1% у першому кварталі 2020 р. Імпорт скоротився на 17,3% після зниження на 5,5% у першому кварталі 2020 р. [8].

Уряд Франції у свою чергу прогнозує падіння ВВП на 11%, а також рекордний дефіцит бюджету, що може становити 11,4% [8]. За прогнозами Європейської комісії, падіння економіки Франції має спостерігатися на рівні 8,2%, а зростання у 2021 р. – на 7,4%.

Проте не тільки Франція зазнала нищівних наслідків пандемії, разом з нею чемпіоном по падінню економіки стала країна з дуже жорстко орга-

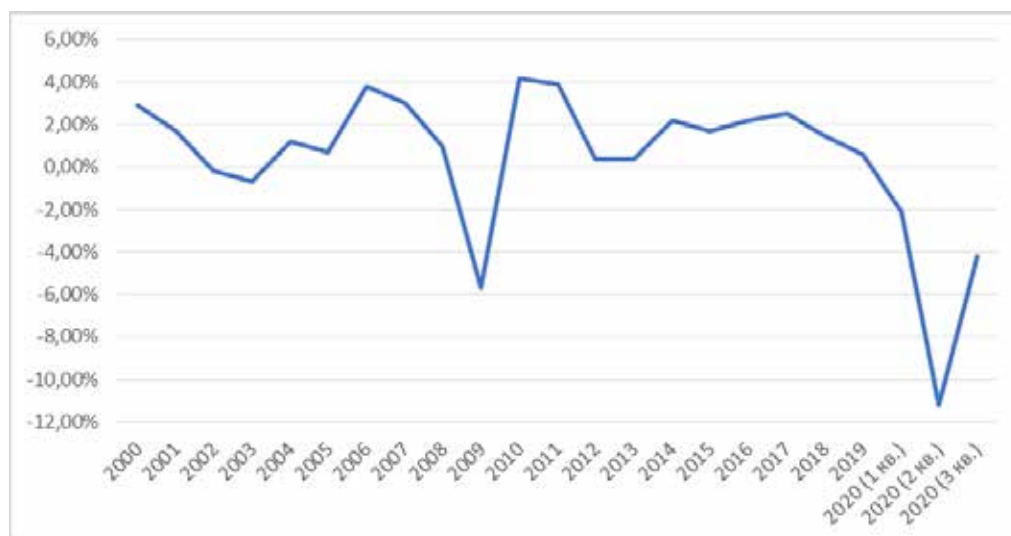

Рис. 3. ВВП Німеччини, 2000–2020 рр.

Джерело: складено авторами на основі [2]

Рис. 4. ВВП Франції, 2000–2020 рр.

Джерело: складено авторами на основі [2]

нізованим локдауном – Великобританія. Падіння економіки цієї країни у другому кварталі 2020 р. стало рекордним серед найбільших і найважливіших економік світу. Падіння ВВП становило 20,4%, порівняно з -2,2% за підсумками першого кварталу 2020 р. [9]. Показники також свідчать про те, що економіка скоротилася на 24,5%.

За даними Управління Національної Статистики (ONS), після двох кварталів скорочень підряд, ВВП Великобританії зросло на рекордні 15,5% за третій квартал (з липня по вересень) 2020 р. Це найбільший квартальний ріст економіки Великобританії з 1955 р.

Однак, варто зазначити, що це – наслідок подальшого послаблення обмежень блокування у третьому кварталі 2020 р., а також часткове відновлення активності у квітні 2020 р. Проте, рівень ВВП у Великобританії все ще на 9,7% нижчий, ніж до пандемії кінця 2019 р. [10].

Щомісячні показники ВВП у 3 кварталі 2020 року свідчать про те, що в серпні та вересні спостерігалось уповільнення темпів зростання,

оскільки протягом кварталу динаміка зменшувалася. У липні 2020 р. ВВП збільшився на 6,3%, завдяки послугам на розміщення та харчування, оскільки обмеження на ізоляцію були зняті. У липні 2020 р. також збільшилася активність в житловому будівництві, а відкриття автосалонів сприяло зростанню оптової та роздрібною торгівлі й ремонту автомобілів [10].

У вересні ВВП сповільнився – до 1,1%, де професійна, наукова та технічна діяльність внесли найбільший вклад, а юридична діяльність, бухгалтерський облік та реклама показали сильне зростання після серпня 2020 р. Освіта мала великий позитивний внесок у вересні 2020 р., оскільки школи домоглися подальшого прогресу в поверненні до рівня викладання, аналогічного тому, який був до закриття 23 березня 2020 р., в основному за рахунок збільшення відвідуваності учнями [10].

Графік зміни реального ВВП Великої Британії зображений на рисунку 5. Різкий спад ВВП, як видно на графіку, вже спостерігався у першому кварталі 2020 р. [2].

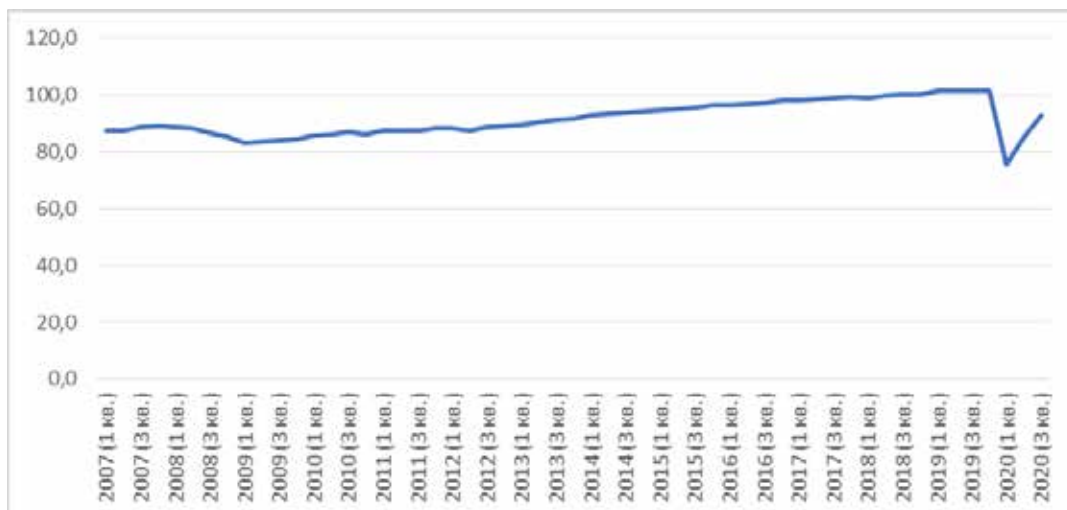

Рис. 5. ВВП Великої Британії, 2007–2020 рр.

Джерело: складено авторами на основі [2]

У третьому кварталі (з липня по вересень) 2020 р. відбулося рекордне зростання обсягів послуг, виробництва і будівництва, завдяки ослабленню обмежень у другому кварталі. Обсяг послуг виріс на 14,2%, обсяг виробництва – на 14,3%, а обсяг будівництва збільшився на 41,7%. Однак, рівні виробництва у цих галузях залишилися найнижчими за ті, які спостерігалися до пандемії [10].

Після рекордних скорочень у 2 кварталі (з квітня по червень) 2020 р. у 3 кварталі (з липня по вересень) 2020 р. відбулося значне зростання приросту державного споживання, валового накопичення капіталу та імпорту. Однак, рівень витрат залишився значно нижчим, на відміну від рівня, що спостерігався на початку 2020 р. до пандемії, оскільки зростання інвестицій у бізнесі було набагато слабкіше, ніж у приватному споживанні [10].

Висновки і пропозиції. Наслідки карантинних обмежень мають великий негативний вплив на економіку провідних країн світу. Перш за все, це

виявилось у значному скороченні ВВП та зниженні рівня зайнятості. На даний час розвинуті країни оговтуються від неочікуваного спаду економіки та роблять все можливе для її відновлення. Пандемія COVID-19 похитнула економіку навіть стабільно розвинутих країн з міцною економічною системою.

Отже, уряди розвинутих країн мають без обмежень підтримувати постраждалі від пандемії коронавірусу підприємства та послабити бюджетні правила.

Поступове зменшення захворюваності на COVID-19 у розвинутих країнах показало, що все ще існують перешкоди і явні негативні ризики для світової економіки, які будуть зберігатися у найближчі роки. Багато економістів припускають, що швидке подолання кризи, пов'язане з COVID-19, може призвести до сплеску інфляції у світі. Але на нашу думку, переважна частина надлишкових заощаджень у розвинутих країнах не буде витрачена досить швидко.

Список літератури:

1. Коронавирус обрушил экономику Китая. На очереди – остальной мир. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-52319211>
2. ВВП стран мира. URL: <https://ru.investing.com/search/?q=ввп%20стран>
3. Lytvyn O., Gorkavenko M. Prospects of Innovative Development and Cooperation Between China and Ukraine // *NEW ECONOMICS* : матеріали Міжнародного наукового форуму «NEW ECONOMICS – 2020». (м. Київ, 31 жовтня 2020 р.); Асоціація сприяння глобалізації освіти та науки «СПЕЙСТАЙМ». Київ, 2020. С. 98–100.
4. Економіка Німеччини впала в рецесію. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/05/25/660918/>
5. Литвин О.Є. Глобалізаційні виклики та їхній вплив на сталий розвиток економіки // Механізми забезпечення ефективності та конкурентоспроможності банківської системи та економіки України : монографія / за заг. ред. д.е.н. Г.Т. Карчевої. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2019. С. 36–45.
6. Tetiana Bulakh, Yuliia Rusina, Alla Koval, Olena Lytvyn, Olena Budiakova. Modeling of the functional dependence of VAT tax liabilities on input VAT for the enterprises. *International Journal of Scientific & Technology Research*. Vol. 9. Issue 3, March 2020. Edition – ISSN 2277-8616. P. 5881–5886.
7. Экономика Германии обвалилась до рекордных за 50 лет показателей. URL: <https://biz.liga.net/ekonomika/all/novosti/ekonomika-germanii-vo-ii-kvartale-obvalilas-do-rekordnyh-za-50-let-pokazateley>
8. Економіка Франції скоротилася на рекордні з післявоєнного часу 13,8%. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/07/31/663575/>
9. «Эра коронавируса: «рекорды» Великобритании, новый 1968-й во Франции и локдаун по-шведски». URL: <https://m.business-gazeta.ru/blog/478572>
10. GDP first quarterly estimate, UK: July to September 2020. URL: <https://www.ons.gov.uk/economy/grossdomesticproductgdp/bulletins/gdpfirstquarterlyestimateuk/latest#headline-gdp>

References:

1. Koronavirys obrushyl ekonomyku Kytaia. Na ocheredy – ostalnoi myr [Coronavirus has brought down the Chinese economy. The rest of the world is next]. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-52319211>
2. VVP stran myra [GDP of the countries of the world]. URL: <https://ru.investing.com/search/?q=ввп%20стран>
3. Lytvyn O., Gorkavenko M. (2020). Prospects of Innovative Development and Cooperation Between China and Ukraine // *NEW ECONOMICS*: materialy Mizhnarodnoho naukovoho forumu «NEW ECONOMICS – 2020». (m. Kyiv, 31 zhovtnia 2020 r.); Asotsiatsiia spryannia hlobalizatsii osvity ta nauky «SPEISTAIM». Kyiv, pp. 98–100.
4. Ekonomika Nimechchyny vpala v retsesiiu [The German economy has fallen into recession]. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/05/25/660918/>
5. Lytvyn O.Ye. (2019). Hlobalizatsiini vyklyky ta yikhni vplyv na stalyi rozvytok ekonomiky // *Mekhanizmy zabezpechennia efektyvnosti ta konkurentospromozhnosti bankivskoi systemy ta ekonomiky Ukrainy* [Globalization challenges and their impact on sustainable economic development // Mechanisms for ensuring the efficiency and competitiveness of the banking system and the economy of Ukraine]: monohrafiia / za zah. red. d.e.n. H.T. Karchevoi. Kyiv: DVNZ «Universytet bankivskoi spravy», pp. 36–45.
6. Tetiana Bulakh, Yuliia Rusina, Alla Koval, Olena Lytvyn, Olena Budiakova (2020). Modeling of the functional dependence of VAT tax liabilities on input VAT for the enterprises. *International Journal of Scientific & Technology Research*, vol. 9, issue 3, March 2020. Edition – ISSN 2277-8616. Pp. 5881–5886.
7. Ekonomika Hermanyy obvalylas do rekordnykh za 50 let pokazateley [The German economy collapsed to a record level in 50 years]. URL: <https://biz.liga.net/ekonomika/all/novosti/ekonomika-germanii-vo-ii-kvartale-obvalilas-do-rekordnyh-za-50-let-pokazateley>
8. Ekonomika Frantsii skorotylasia na rekordni z pisliavoiennoho chasu 13,8% [The French economy has shrunk by a record 13.8% since the postwar period]. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/07/31/663575/>
9. Era koronaviryusa: «rekordy» Velykobyrtanyu, novyi 1968-y vo Frantsyy i lokdaun po-shvedsky [The era of coronavirus: UK "records", a new 1968 in France and a Swedish lockdown]. URL: <https://m.business-gazeta.ru/blog/478572>
10. GDP first quarterly estimate, UK: July to September 2020. URL: <https://www.ons.gov.uk/economy/grossdomesticproductgdp/bulletins/gdpfirstquarterlyestimateuk/latest#headline-gdp>

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ «ЗАРОБІТНА ПЛАТА»

Анотація. У статті розглянуто економічну сутність та підходи до визначення поняття «заробітна плата», проаналізовано функції зарплати, а також досліджено значення заробітної плати різними науковцями та вченими. Найбільша увага, при дослідженні, питань щодо економічної сутності заробітної плати, приділяється вивченню основних чинників, що впливають на її розмір та вирішенню питань щодо оптимального рівня зарплати. При написанні статті визначено основні функції зарплати, які пов'язані між собою, тому що, лише за їхньої сукупної наявності досягається ефективна організація заробітної плати. В статті зазначено також, що розмір зарплати, на рівні держави, залежить від таких макро-, мікро- показників як розподіл ВВП, обсяг виготовленої продукції, податки та надані субсидії.

Ключові слова: заробітна плата, оплата праці, функції заробітної плати, трудові відносини, роботодавець, грошова винагорода.

ECONOMIC SUMMARY AND APPROACH TO SALARY DEFINITION

Summary. The article discusses the economic nature and approaches to the definition of «wages», analyzes the functions of wages, and explores the approach to determining the nature of wages by various scientists. Nevertheless, at the same time, the issue of wages in Ukraine remains unresolved. In the study, the questions of the economic nature of wages are given the greatest attention to the study of the main factors affecting its size and the solution of problems of the optimal level of wages. When writing an article, the main functions of wages are determined, which are interconnected, because only with their combined availability is effective organization of wages achieved. The article also noted that the size of the salary at the state level depends on such macro- and micro-indicators as the distribution of GDP, the volume of output, taxes and the provision of subsidies. Wages have always been the main tool of material and motivational mechanism of labor activity of employees. To date, there is no proposed comprehensive approach to defining the essence of wages as a holistic model that is formed at different levels of the economy, there are no scientifically sound principles of public policy on wages. Therefore, the question of determining the nature of wages remains relevant and is being studied by various scholars. In their works, domestic and foreign economists study in detail the most important problems of wages, where most attention is paid to the study of the main reasons that affect its size. In economic periodicals, there is no single approach to the definition and essence of wages, to solve problems that arise in the labor market for state regulation of wages, and this, in turn, leads to further study of this issue. The organization of remuneration is a system of organizational and legal means aimed at establishing the content and procedure for introducing the system of remuneration, tariff system, labor rationing, piece rates, bonuses, other incentive, compensation and guarantee payments, setting remuneration in case of deviation from tariff conditions, forms and terms of payment of wages, the procedure for calculating average earnings, indexation of wages in connection with changes in the consumer price index, wage compensation in connection with the violation of the terms of its payment. So, the organization of the salary system at an industrial enterprise requires carefully thought-out steps in the preparation and implementation of a flexible model taking into account performance criteria that increase the interest of employees in individual indicators and in the results of the work of the business subjective. The construction of wage systems is a rather difficult task for any production, since it is difficult to take into account all the individual nuances in the organization and structure for each particular enterprise. At the same time, the further development of standards and the development of procedures based on the best practice of introducing systems of labor organization at work will help to balance and match between individual features and universal methods in organizing production processes. Having investigated the functions of remuneration, we propose to highlight the main such as: reproductive, stimulating, regulatory and social, each of which has its own mechanism of implementation, as other functions only duplicate the basic, despite the variations in names and approaches.

Keywords: salary, wages, wage functions, labor relations, employer, money reward.

Постановка проблеми. Заробітна плата завжди виступала основним інструментом матеріального та мотиваційного механізму трудової активності працівників.

На сьогодні немає запропонованого єдиного комплексного підходу до визначення сутності заробітної плати як цілісної моделі, що формується на різних рівнях економіки, відсутні науково обґрунтовані засади державної політики щодо оплати праці. І тому питання визначення сутності заробітної плати залишається актуальним і досліджується різними науковцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз та проблематику економічної сутності заробітної плати в Україні досліджують багато науковців, а саме Глухова С.В. [1], Сьомченко В.В. [2], Маркевич А.С. [3], Мочерний С.В. [9], Грішнова О.А. [14], Буряк П.Ю. [16], Швиданенко Г.О. [19] та багато інших.

У своїх роботах вітчизняні та закордонні економісти детально досліджують найважливіші проблеми заробітної плати, де найбільше звертається увага на вивчення основних причини, що впливають на її розмір.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Детальне вивчення наукової літератури і нормативно-правових актів свідчить про те, що основна частина ключових понять щодо визначення теоретичної сутності заробітної плати розроблена досить ґрунтовно. Але, одночасно, можна відмітити, що немає єдиного підходу до визначення понять заробітна плата, до вирішення проблем, що виникають на ринку праці щодо державного регулювання заробітної плати, а це, в свою чергу, призводить до подальшого вивчення даного питання.

Мета статті. Основною метою написання наукової статті є дослідження та вивчення економічної сутності та підходів до визначення поняття «заробітна плата».

Виклад основного матеріалу. На сьогодні, в системі трудових відносин, зарплата займає одне з основних місць. Всі підприємства мають можливість обирати в якому напрямку використовувати свої трудові ресурси, визначати форми і розміри заробітної плати для працівників. В свою чергу, працівники, мають можливість вибирати підприємство яке пропонує гідні умови праці та її оплати.

Фонд заробітної плати підприємства є істотним елементом розподільних відносин, важливим джерелом фінансових ресурсів, як і життєдіяльність та соціальні потреби працівників підприємства. Ефективність функціонування й соціальний розвиток підприємства забезпечується передусім формуванням належних індивідуальних і колективних матеріальних стимулів, провідною формою реалізації яких є науково обґрунтована система організації оплати праці різних категорій персоналу [1].

Організація оплати праці являє собою систему організаційно-правових засобів, спрямованих на встановлення змісту і порядку введення системи оплати праці, тарифної системи, нормування праці, відрядних розцінок, преміювання, інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат, встановлення норм оплати праці при відхиленні від тарифних умов, форм і строків виплати заробітної плати, порядку обчислення середнього заробітку, індексації зарплати у зв'язку зі зміною індексу споживчих цін, компенсації зарплати у зв'язку з порушенням термінів її виплати. Організація оплати праці ґрунтується на наукових принципах, які враховують політику держави в забезпеченні мінімального рівня заробітної плати, рівень розвитку національної економіки та домінуючі форми власності й господарювання [8, с. 30].

Якщо зважити на політику держави, то можна зазначити, що організація обліку оплати праці побудована на принципах науковості. А саме ці принципи покликані збільшити рівень підняття та розвитку української економіки.

В науковій літературі існує не одне визначення економічної сутності заробітної плати, це пояснюється тим, що скільки науковців стільки ж наукових поглядів.

Питання організації заробітної плати і формування її рівня становлять основу соціально-трудова відносин у суспільстві, бо включають нагальні інтереси всіх учасників трудового процесу. Будь-які зміни, що стосуються оплати праці,

прямо чи опосередковано впливають на доходи всіх членів суспільства, а також на найважливіші макроекономічні показники. Тому в жодній країні світу питання регулювання оплати праці не залишені лише на розсуд ринкових сил, хоча методи, сфера, масштаби державного втручання в ці процеси в кожній країні різні [21].

Сутність поняття «заробітна плата» розкривають і досліджують не тільки науковці та вчені у своїх працях, де кожен з них дає своє визначення щодо зарплати, але й у нормативних документах таких як Закон України «Про оплату праці», відповідно до якого, заробітна плата – це винагорода, обчислена в грошовому вираженні, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу [4].

У своїх наукових дослідженнях А. Сміт та Д. Рікардо визначили власне бачення поняття «заробітна плата». наприклад, А. Сміт зазначив, що «заробітна плата охоплює вартість життєвих засобів людини, щоб вона могла «працювати», а от Д. Рікардо вважав, що «заробітна плата є грошовим виразом «мінімуму засобів існування» [5, с. 245].

На думку В. Лукашевич, поняття «оплата праці» та «заробітна плата» – рівноцінні, хоча між ними і є певна відмінність: видатки на заробітну плату здійснюються із фонду заробітної плати, а інші заохочувальні виплати проводяться коштом підприємства або «коштів спеціального призначення та цільових надходжень» [6, с. 248].

Також своє визначення поняття заробітна плата дає Маркевич А.С. Він зазначає, що сутність заробітної плати розкривається у функціях, які вона повинна виконувати в процесі суспільного відтворення. У сучасній науковій літературі зустрічається достатня кількість тлумачень функцій оплати праці, при чому зміст однієї й тієї ж функції у різних дослідників трактується по-різному.

В свою чергу Чанишева Г. та Болотіна Н. зазначали, що термін «оплата праці» ширший, і його цільове призначення спрямоване на організацію оплати праці, регламентацію її окремих елементів та всієї системи правових засобів у цій сфері, тоді як поняття «заробітна плата» спрямоване на право окремого працівника отримувати грошову винагороду [7, с. 564].

Як уже зазначалось, сутність заробітної плати розкривається у її функціях. Слід також звернути увагу на те, що сьогодні у сучасній науковій літературі ми можемо зустріти не одне тлумачення функцій оплати праці та при чому зміст однієї й тієї ж функції у різних дослідників трактується по-різному.

Так, Мочерний С.В. у своїх працях серед основних функцій заробітної плати виділяє три: відтворювальну, стимулюючу та розподільчу [9, с. 398].

Гадзевич О.І. основною визначає стимулюючу, мотиваційну функцію трудових доходів працівників, але при цьому розглядає також такі функції заробітної плати, як відтворювальна та соціальна [10, с. 12].

О.А. Грیشнова розглядає шість функцій заробітної плати: стимулюючу, відтворювальну, соціальну, регулюючу, оптимізаційну та функцію формування платоспроможного попиту населення [16, с. 283].

Сліньков В.М. також розглядає шість функцій заробітної плати, але замість оптимізаційної, виділяє вимірювально-розподільчу [17, с. 298].

Ми знаємо, що в умовах ринкової економіки постають досить жорсткі умови та вимоги до організації оплати праці.

З одного боку, підприємства повністю незалежні в організації праці та заробітної плати, визначенні розміру фонду заробітної плати, встановленні тарифних ставок і посадових окладів, преміюванні працівників.

З іншого боку, підприємствам потрібно випускати резерви зниження затрат на заробітну плату і забезпечення якості продукції, для забезпечення конкурентоспроможності на ринку. І це все відбувається під наглядом державних органів, які встановлюють мінімальні розміри та тарифні ставки [3].

Таким чином величину фонду заробітної платні трудового колективу, кожного робітника необхідно поставити у пряму залежність від досягнутих кінцевих результатів.

Планування заробітної платні повинно забезпечити ріст обсягу продукції, що виробляється (послуг, робіт), підвищення ефективності виробництва та його конкурентоспроможності, підвищення матеріального стану трудящих. Планування фонду заробітної платні включає розрахунок суми фонду і середньої заробітної платні, як усіх робітників підприємства, так і за категоріями працівників [1, с. 698].

Слід виділити наступні види виплат, які визначаються згідно з чинним законодавством:

Основна зарплата – це винагорода за виконану роботу, згідно з встановленими нормами праці. Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців

– додаткова з/п – це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

– інші компенсаційні та заохочувальні виплати – це виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами та положеннями, компенсаційні та інші грошові й матеріальні виплати, які не передбачено актами діючого законодавства, або які проводяться понад встановлені такими актами норми [1, с. 698].

Вважаємо, що в даному дослідженні слід визначитися з розумінням заробітної плати. Але для цього нам необхідно заробітну плату розглядати з декількох позицій, а саме, як зазначив Сьомченков В.В., – з позиції роботодавця – це коли заробітна плата є головним чинником забезпечення матеріальної зацікавленості працівників і досягненні високих результатів своєї праці, та з позиції найманого працівника – ми можемо розглядати заробітну плату, як основну частину його трудового доходу, який він отримує в результаті реалізації здатності до праці [2, с. 125].

Також, заробітна плата може бути визначена: як елемент ринку праці (її рівень впливає на попит та пропозицію робочої сили); як «грошове вираження вартості та ціни товару «робоча сила» і частково результативності її функціонування» [5, с. 324]; як економічну категорію, що відображає стосунки роботодавця і найманого працівника [5, с. 185].

Аналізуючи вище викладене пропонуємо наступне визначення заробітної плати:

– заробітна плата – це ціна, якою оцінюється праця робітника, яка повинна бути виражена тільки в грошовому еквіваленті, і стимулювати до високих результатів, а також виступає одним з елементів витрат виробництва.

В своїх наукових працях Швиданенко Г.О. зазначає – «оплата праці» – це будь який заробіток, обчислений, як правило, у грошовому вираженні, який за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану роботу або надані послуги [18, с. 201].

В науковій економічній літературі можна зустріти різні підходи до визначення заробітної плати, коли автори поєднують різні тлумачення сутності оплати праці. В свою чергу, Воронін О. вважає, що «вартість робочої сили (витрати на її відтворення) – це, насамперед, абстрактна, теоретична категорія.

Взаємовідношення між роботодавцем і найманим працівником на ринку праці мають схожість з орендними відносинами. Оскільки, на думку О. Вороніна, роботодавця цікавить не стільки повна вартість майна (робочої сили), скільки величина плати за її використання (оплата праці) упродовж терміну оренди, оскільки орендодавець (найманий працівник) залишається власником своєї робочої сили» [19, с. 29].

В умовах ринкових відносин все вирішується в результаті взаємодії попиту на працю відповідної кваліфікації з боку роботодавців і її пропозицією з боку найманих працівників, оскільки в результаті цієї взаємодії формується ринкова ціна використання найманої праці. Одночасно держава регулює ринок праці [20, с. 133].

Тому, на наш погляд, є досить суттєвим те, що заробітна плата виступає не тільки економічною категорією, а й соціально-економічною – і тому поєднує як інтереси робітників, роботодавців та держави так і є надзвичайно важливим показником рівня життя.

Звертаємо увагу на те, що підприємства самі можуть встановлювати правила розрахунку оплати праці своїх працівників з дотриманням діючого трудового законодавства. Однак, ніхто тут не винайде щось нове, так як все відтворює уже існуючі форми і системи оплати праці [23].

До основних вимірників затрат на оплату праці можемо віднести кількість виготовленої продукції або ж наданих послуг, виконаних робіт відповідної якості. В такому випадку ми можемо використовувати такі форми оплати праці, як погодинна та відрядна.

Усім звична оплата праці на основі окладу є не чим іншим, як різновидом почасової оплати, так як нарахування по окладу залежить від кількості відпрацьованих днів (годин) за місяць. Така організація оплати праці називаються ще тарифна система, так як для її забезпечення в ідеальній ситуації необхідно розробити тарифні ставки, схеми посадових окладів, тарифно-кваліфікаційні характеристики тощо. Такий підхід є основним згідно ст. 96 КЗпП [23].

Як видно з таблиці 1, ми можемо зазначити, що системи оплати праці поділено на прості та складні. Складні варіанти, в свою чергу, потребують більш глибокого продумування

Таблиця 1

Форми та системи оплати праці та їх основна ідея

Форми та системи оплати праці та їх основна ідея		
Форми	Почасова	Відрядна
		Фактично відпрацьований час
Прості системи	Проста почасова	Пряма відрядна
	Оклад (або погодинна, денна ставка) і відпрацьований час	Є розцінка на кожну одиницю продукту
	Почасова-преміальна	Преміально відрядна
	Оклад (або погодинна, денна ставка) і відпрацьований час + премія	За кількість + премія за виконання (перевиконання) плану
Складні системи		Відрядно-прогресивна
		Розцінки збільшуються по мірі виконання плану
		Непряма відрядна
		Оплата працівника (зазвичай допоміжного) залежить від результату роботи основних працівників
		Акордна
		Оплата не за одиницю продукту, а за певний етап, комплекс робіт

Джерело: [20]

та економічного обґрунтування, ретельної роботи нормувальника. Доцільність її застосування можлива тільки у випадку, коли необхідно продумати мотиваційні чинники для працівників, а також, можливо, виправити певні перекося у виробництві (перевиробництво, збільшення кількості браку, значний виробіток, але відсутність завершеності загального комплексу робіт).

В цілому всі ці системи може замінити прості варіанти з використанням премій. До розробки системи преміювання також можна підійти вдумливо й забезпечити досягнення тих же цілей, що й по складним системам.

Отже, при виборі форми та системи оплати праці для кожного окремого працівника, слід обов'язково звертати увагу на умови та специфіку його роботи.

Звичайно, що кожна з існуючих форм має певні свої модифікації, підвиди, які мають забезпечити відповідність виробничій ситуації, особливостям мотивації працівників певного підприємства, бажання власника тощо. Основні ідеї існуючих систем оплати представлено в таблиці нижче [23].

Загальними умовами застосування тієї чи іншої форми заробітної плати є рівень технічного оснащення виробництва, характер технологічного процесу та організації виробництва і праці, ступінь використання виробничих потужностей і устаткування, стан нормування праці тощо [20, с. 120].

Погодинна форма оплати праці буде застосовуватись за годинними тарифами, але за умови відпрацьованого робочого часу згідно кваліфікації та розряду працюючого. Також дана форма оплати праці буде застосовуватись тоді, коли не доречно нормувати роботи або ж ці роботи не можуть підлягати нормуванню, тому що досить часто може змінюватись послідовність виробничих операцій.

Зазвичай погодинна оплата праці будується на основі тарифної системи, яка включає в себе такі елементи, як:

- *тарифна сітка* – таблиця з кваліфікаційними розрядами працівників, по ній визначається тарифний розряд;

- *тарифна ставка* – норма оплати праці, тарифна ставка першого розряду – норма оплати праці за найменш кваліфіковану працю;

- *може визначатися як за місяць* (посадовий оклад), так і за годину чи день, тиждень;

- *схема посадових окладів* – перелік посадових окладів та коефіцієнт по кожному з них, на основі коефіцієнту визначається оклад (тарифна ставка) для конкретної посади;

- *тарифно-кваліфікаційний довідник* – документ, що описує вимоги до посад, вміння та кваліфікації працівника;

- *штатний розпис* – відображаються набір посад по підприємству та встановлені по ним посадові оклади, що визначені на основі схеми посадових окладів і тарифної ставки [22].

Для прикладу можемо навести таку ситуацію і проаналізувати яким чином на підприємствах може бути використана ця система оплати праці. Отже, на підприємстві для працівника бухгалтерії встановили перший тарифний розряд, а розмір заробітної плати складає 6000 грн. Також, для даної посади тарифний коефіцієнт встановлено 2,6. У тарифно-кваліфікаційному довіднику прописані вимоги до посади: досвід роботи 3 роки, вища освіта тощо. Виходить, що посадовий оклад бухгалтера тоді буде складати: $6000 \times 2,6 = 15600$ грн.

Звертаємо увагу на те що, деякі підприємства, а особливо малі, взагалі можуть не мати схем посадових окладів та тарифно-кваліфікаційних довідників. Оклад визначається індивідуально або при складанні штатного розпису. Але для чіткого функціонування погодинної форми оплати праці на підприємстві має бути правильно організований облік робочого часу, тобто повинен вестись табель обліку робочого часу.

Для встановлення відрядної форми оплати праці необхідно:

- визначити спочатку місячні нормативи виробітку. Іншими словами провести нормування праці;

- визначити тарифні ставки по розрядах робіт (оплата проводиться саме по розряду робіт, а не розряду працівника; якщо між ними відхилення, то ще й треба платити між розрядну різницю згідно ст. 104 КЗпП);

- розрахувати відрядні розцінки (= тарифна ставка/норма за місяць), ст. 90 КЗпП;

– розробити та ввести внутрішні документи для обліку виробітку (саме на основі них буде нараховуватися зарплата, а не табелью обліку робочого часу, як це у почасовій формі оплати праці) [22].

Для обліку виробітку застосовують такі документи:

– відомість обліку виробітку – загальний документ для обліку виробітку;

– маршрутний лист – для серійного виробництва;

– наряд на виробіток – для дрібносерійного виробництва;

– рапорт на виробіток – для потоково-масового виробництва

Також слід згадати про систему преміювання. Отже, якщо до системи окладів ще додається система преміювання, то проста погодинна система оплати праці перетворюється на погодинно-преміальну. Тут мається на увазі саме створена система преміювання, що підкріплюється певним внутрішнім нормативним документом, наприклад, Положенням про преміювання [22].

Порівнюючи відрядну та погодинну форми оплати ми можемо побачити що, відрядна – є більш складнішою.

Застосовувати на підприємстві відрядну систему оплати праці було б доцільно в таких випадках коли є можливість точного обліку обсягів виконуваних робіт, або ж є значні замовлення на виготовлювану продукцію, а чисельність робітників обмежена. У випадку коли ж погіршується якість продукції, порушуються технологічні режими, погіршується обслуговування устаткування, порушуються вимоги техніки безпеки та перевитрачаються сировина і матеріали відрядну систему оплати праці застосовувати не доцільно.

Форми оплати праці будуть ефективними лише в тому разі, якщо вони відповідають організаційно-технічним умовам виробництва. Отже, вибираючи форму оплати праці для певної категорії робітників, необхідно враховувати конкретні умови їхньої праці, специфіку виробництва тощо. Основними (загальними) умовами застосування тієї чи іншої форми заробітної плати є рівень технічного оснащення виробництва, характер технологічного процесу та організації виробництва і праці, ступінь використання виробничих потужностей і устаткування, стан нормування праці тощо [21, с. 51].

Заробітна плата відіграє важливу роль в житті кожного працюючого та важливою мотиваційною

складовою продуктивності зайнятості. І тому підприємства повинні забезпечити всіма необхідними умовами працюючих організувавши систему оплати праці. Адже правильна організація заробітної плати на підприємстві має бути спрямована на підвищення продуктивності, ефективності та мотивації праці. І саме тому підприємства і організації мають використовувати всі методи і підходи для морального і матеріального стимулювання працівників, а саме достойна заробітна плата, правильне застосування форм оплати праці, забезпечення усіх належних умов праці.

Висновки. Отже, заробітна плата – це плата, яку виплачує роботодавець працівнику, як винагороду за виконану роботу в грошовому виразі, що стимулює його до досягнення високих кінцевих результатів праці, з одного боку і елемент витрат виробництва з іншого.

Проаналізувавши поняття оплати праці ми маємо можливість визначити це поняття, таким чином – заробітна плата – це ціна, якою оцінюється праця робітника, яка повинна бути виражена тільки в грошовому еквіваленті, і стимулювати до високих результатів, а також виступає одним з елементів витрат виробництва.

Організація системи заробітної плати на сільськогосподарському підприємстві має бути ретельно продумана, щодо критеріїв продуктивності, що підвищують зацікавленість працівників як в індивідуальних показниках, так і в кінцевих результатах роботи господарюючого суб'єкта.

Організація та будова систем оплати праці є досить складним завданням для будь-якого виробництва, оскільки складно врахувати всі індивідуальні нюанси в організації та структурі для кожного конкретного підприємства.

Дослідивши функції оплати праці пропонуємо виділяти основні такі як: відтворювальна, стимулююча, регулююча та соціальна, кожна з яких має свій власний механізм реалізації, адже інші функції лише дублюють основні, незважаючи на варіації назв та підходів.

Разом з тим, подальше вироблення стандартів і розробка процедур на основі найкращої практики впровадження систем організування праці на виробництві допоможе забезпечити збалансування та відповідність між індивідуальними особливостями і універсальними методиками в організуванні виробничих процесів [20, с. 130].

Список літератури:

1. Глухова С.В. Підходи до сутності заробітної плати. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 698–701.
2. Сьомченко В.В., Засипко К.О. Заробітна плата як соціально-економічна категорія. *Вісник Запорізького національного університету*. 2016. № 1(29). С. 121–127.
3. Маркевич А.Є. Економічний зміст та підходи до поняття «заробітна плата» *Ефективна економіка*. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>
4. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР : станом на 01.01.2009. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: zakon1.rada.gov.ua
5. Круш П.В., Тульчинська С.О. Макроекономіка : навчальний посібник : 2-ге вид., перероб. та доопрацювання. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 328 с.
6. Лукашевич В.М. Економіка праці та соціально-трудові відносини : навчальний посібник. Львів : «Новий світ», 2004. 248 с.
7. Болотіна Н.Б., Чанишева Г.І. Трудове право України : підручник. Київ : «Знання», 2000. 564 с.
8. Брезницька К.Ф. Аналіз сучасних систем оплати праці в зарубіжних країнах. *Управління розвитком*. 2011. № 8(105). С. 30–31.
9. Мочерний С.В. Політична економія : навчальний посібник. Київ : «Знання-Прес», 2006. 687 с.
10. Гадзевич О.І. Оплата праці в умовах ринку: теорія, практика : навчальний посібник. Київ : КОНДОР, 2008. 400 с.
11. Калина А.В. Економіка праці : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2009. 272 с.
12. Завіновська Г.Т. Економіка праці : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2008. 300 с.

13. Петрова І.Л. Український ринок праці: особливості розвитку та ефективність функціонування : монографія. Київ : «Фенікс», 2010. 332 с.
14. Колод А.М., Грiшнова О.А., Герасименко О.О. та ін. Економіка праці та соціально-трудоі відносини : підручник. Київ : КНЕУ, 2009. 711 с.
15. Шевченко Л.С. Основи економічної теорії : підручник. Харків : ПРАВО, 2008. 448 с.
16. Буряк П.Ю. Економіка праці й соціально-трудоі відносини: підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2010. 440 с.
17. Грiшнова О.А. Людський розвиток : навчальний посiбник. Київ : КНЕУ, 2009. 308 с.
18. Практические рекомендации по мотивации, стимулированию и оплате труда / В.Н. Слинков; за ред. В.Н. Слинков. Київ : Дакор КНТ, 2010. 336 с.
19. Швиданенко Г.О., Васильков В.Г., Гончарова Н.П. та ін. Економіка підприємства : підручник. Київ : КНЕУ, 2009. 598 с.
20. Воронін О. Визначення показників економічної ефективності виробництва на основі модифікації ресурсного потенціалу. *Економіка України*. 2007. № 10. С. 29–37.
21. Пишудіна О.М. Нова ідеологія реформування заробітної плати: потреба та перспективи. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 4. С. 140–147.
22. Дробишева О.О., Домаш Д.В. Економічна сутність, форми та системи оплати праці. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_8_048.pdf
23. Онищенко В. Форми оплати праці. *Головбух*. 2018. № 6. URL: <https://www.golovbukh.ua/article/7319-formi-oplati-prats>

References:

1. Hlukhova, S.V., & Zotova A.A. (2016). Pidkhody do sutnosti zarobitnoi platy. *Molody vchenyi*, 12.1 (40), 698–701. (in Ukrainian)
2. Somchenko, V.V. & Zasytko K.O., (2016). Zarobitna plata yak sotsialno-ekonomichna katehoriia. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 1(29), 121–127. (in Ukrainian)
3. Markevych, A.Ie. (2015). Ekonomichniy zmist ta pidkhody do poniattia «zarobitna plata». *Efektivna ekonomika*, no. 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (in Ukrainian)
4. Pro oplatu pratsi: Zakon Ukrainy vid 24.03.1995 № 108/95-VR: stanom na 01.01.2009. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: zakon1.rada.gov.ua
5. Krush, P.V., Tulchynska, S.O. (2008). Makroekonomika: navch. posib. [2-he vyd., pererob. ta dop.]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
6. Lukashevych, V.M. (2004). Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny: navch. posib. Lviv: Novyi svit, 248. (in Ukrainian)
7. Bolotina, N.B., Chanysheva, H.I. (2000) Trudove pravo Ukrainy: pidruch. Kyiv: vydavnytstvo Znannia, KOO. (in Ukrainian)
8. Brezytska, K.F. (2011). Analiz suchasnykh system oplaty pratsi v zarubizhnykh krainakh. *Upravlinnia rozvytkom*, 8(105), 30–31. (in Ukrainian)
9. Mochernyi, S.V. (2006). Politychna ekonomii: navch. posib. Kyiv: Znannia-Pres. (in Ukrainian)
10. Hadzevych, O.I. (2008). Oplata pratsi v umovakh rynku: teoriia, praktyka. Kyiv: vydavnytstvo KONDOR. (in Ukrainian)
11. Kalyna, A.V. (2008). Ekonomika pratsi: navchalnyi posibnyk. Kyiv: vydavnytstvo MAUP. (in Ukrainian)
12. Zavinovska H.T. (2008). Ekonomika pratsi: navchalnyi posibnyk. Kyiv: vydavnytstvo KNEU. (in Ukrainian)
13. Petrovoi, I.L. (2010). Ukrainykyi rynek pratsi: osoblyvosti rozvytku ta efektyvnist funktsionuvannia: monohrafiia / Za red. d-ra ekon. nauk, prof. I.L. Petrovoi. Kyiv: vydavnytstvo Feniks. (in Ukrainian)
14. Kolot, O.A., Hrishnova, O.O. & Herasymenko, O.O. (2009). Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny: pidruchnyk / za nauk. red. d-ra ekon. nauk, prof. A.M. Kolota (Ed.). Kyiv: vydavnytstvo KNEU. (in Ukrainian)
15. Shevchenko, L.S. (2008). Osnovy ekonomichnoi teorii / Za zah. red. d-ra ekon. nauk, prof. L.S. Shevchenko. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)
16. Buriak, P.Iu. (2010). Ekonomika pratsi y sotsialno-trudovi vidnosyny: pidruchnyk. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. (in Ukrainian)
17. Hrishnova, O.A. (2009). Liudskyi rozvytok. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
18. Slinkov, V.N. (2010). Motyvatsiia, stymulirovanye y oplata truda: Praktycheskye rekomendatsyy. Kyiv: vydavnytstvo Dakor KNT. (in Ukrainian)
19. Shvydanenko, H.O., Vasylykov, V.H., & Honcharova, N.P. (2009). Ekonomika pidpriemstva: pidruchnyk. H.O. Shvydanenko (Ed.). Kyiv: vydavnytstvo KNEU. (in Ukrainian)
20. Voronin, O. (2007). Vyznachennia pokaznykiv ekonomichnoi efektyvnosti vyrobnytstva na osnovi modyfikatsii resursnoho potentsialu. *Економіка України*, 10, 29–37. (in Ukrainian)
21. Pyshchulina, O.M. (2009). Nova ideolohiia reformuvannia zarobitnoi platy: potreba ta pespektyvy. *Stratehichni priorytety*, 4, 140–147. (in Ukrainian)

ЕВОЛЮЦІЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто ринок публічних закупівель, його структуру та динаміку, проаналізовано вплив електронної системи державних закупівель «ProZorro» на рівень заощадження бюджетних коштів у державному секторі економіки України в умовах глобальної діджиталізації. Об'єктом дослідження є структура ринку державних закупівель, еволюція розвитку сектору публічних закупівель, суми заощаджень при публічних закупівлях через електронну систему закупівель «ProZorro» в Україні. Авторами означено можливості моніторингу електронної системи публічних закупівель як окремого інструменту бюджетної політики. Зокрема, розглянуто напрямки впливу діджиталізації на ефективність ринку державних закупівель та досліджено розвиток державної системи електронних закупівель «ProZorro» в Україні в умовах прозорості та діджиталізації сектору публічних закупівель.

Ключові слова: державні видатки, тендер, публічні закупівлі, платформа електронних закупівель «ProZorro», бюджетні кошти.

Synyutka Nataliya, Kurylo Oksana,
Moskaliuk Sviatoslav
Lviv Polytechnic National University

EVOLUTION OF PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE

Summary. The article considers the dynamics and structure of the public procurement market, analyzes the impact of the electronic public procurement system "ProZorro" on the level of budget savings in the public sector of Ukraine's economy in the context of global digitalization. It is stated that as a result of the functioning of the public procurement system, the state satisfies public needs in goods, jobs, services, as well as provides funding for the activities of budgetary institutions. For the business sector, public procurement is an opportunity to diversify the market. If government expenses remain a low-grade tool for government intervention, then budgets can demonstrate deficiency at any level of tax revenues. Effective functioning of the public procurement system in conditions of modern economic transformations allows to solve a number of social and economic problems of the state, provides carrying out of scientific researches, creation and introduction of new technologies and developments. The object of the study is the analysis of the volume and structure of the public procurement market, the number of procedures and bidders, the amount of savings in public procurement "ProZorro" in Ukraine. The authors identify the possibilities of monitoring the electronic system of public procurement as a separate tool of budget policy. Introduction of e-procurement systems at the state level gradually increases the competitiveness of the environment, reduces the loss of customers from insufficient competition in public goods markets, promotes the development of small and medium-sized businesses, including local companies and small local enterprises. The introduction of a modern system of electronic public procurement ensures their maximum openness and optimization of public spending, minimization of costs and reduction of installation time, improving the quality and reliability of decisions on the execution of contracts. In particular, the directions of the impact of digitalization on the transparency and efficiency of the public procurement market are considered and the development of the state system of electronic procurement "ProZorro" in Ukraine in terms of innovative digital direction is studied.

Keywords: public expenditures, tender, public procurement, ProZorro, e-procurement platform, budget funds.

Постановка проблеми. Платформа публічних електронних закупівель «ProZorro» є важливим інструментом впливу на обсяги та напрямки державних видатків. Доцільне використання державних коштів на стратегічні потреби, забезпечення прозорості та боротьба з корупцією на сьогодні є однією з головних пріоритетів державної фінансової політики України. Порушення ефективного функціонування публічного сектору економіки часто тягне за собою дефіцит бюджетних коштів в незалежності від рівня податкових надходжень. В сучасних умовах фінансової кризи, яка є наслідком світової пандемії, спровокованої SARS-CoV-2, економія бюджетних видатків є важливою для діяльності кожної держави світу, оскільки в умовах карантинних обмежень, скорочення зайнятості населення та скорочення діяльності суб'єктів підприємницької діяльності

бюджетні надходження зменшуються, а державні видатки, особливо у сфері охорони здоров'я, постійно зростають. Зекономлені кошти зараз особливо необхідні для діяльності країни.

Метою цифровізації у цьому секторі є посилення конкурентності тендерів, встановлення дієвого державного контролю над витрачанням бюджетних коштів та ресурсів державних компаній, недопущення недобросовісних практик та скорочення корупційної ренти.

Інформаційні технології та діджиталізація стали ключовими чинниками для реформи публічних закупівель в Україні та світі. Запровадження єдиної централізованої електронної системи закупівель може створювати як нові ринки товарів і послуг, так і розширювати існуючі, впливати на витрати і споживання економічних суб'єктів, покращувати якість продукції в системі суспільного споживання, змінювати структуру та формат пра-

ці, збільшувати зайнятість, стимулювати впровадження інновацій та нових технологій тощо.

Цифровізація публічного сектору економіки оптимізує процес управління доходами та видатками бюджету, може знижувати адміністративний тягар та підвищувати рівень прозорості публічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання особливостей здійснення публічних закупівель є предметом розгляду та тривалих наукових дискусій зарубіжних та вітчизняних вчених. Науковцями, які розглядають проблематику державних закупівель є: Критенко О.О., Левченко С.Ю., Малолітнева В.К., Науменко С.М., Олефір А.О., Смирчинський В.В., Ткаченко Н.Б., Фалко Ю.В. Попри значні дослідження сфери публічних закупівель та суспільного споживання, залишаються недостатньо обґрунтованими питання щодо ефективності заощадження бюджетних видатків.

Постановка завдання. Дослідити еволюцію ринку публічних закупівель в Україні. Зокрема, економічні ефекти від імплементації електронної системи державних закупівель ProZorro, оцінити її можливий вплив на рівень економії бюджетних коштів в державному секторі. Об'єктом дослідження є аналіз обсягу та структури ринку державних закупівель, кількості процедур та учасників торгів, а також суми економії у державних закупівлях упродовж досліджуваного періоду 2016–2020 років в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з найуспішніших реформ, яка здобула підтримку як серед українців, так і з боку міжнародного співтовариства, є реформа публічних закупівель. Новаторство полягало у переході на електронну систему «ProZorro». Система електронних закупівель «ProZorro» дозволяє відкрито слідкувати за державними і комерційними аукціонами, проводити аналіз ринку, контролювати державні закупівлі, отримувати інформацію про тендери. Від початку переходу публічних закупівель на цю систему експерти неодноразово наголошували на тому, що завдяки використанню «ProZorro» в сфері державних закупівель вдається зекономити бюджетні кошти.

Публічні закупівлі – це придбання замовником товарів, робіт і послуг у порядку, встановленому Законом України "Про публічні закупівлі". Виділяють три стадії процесу публічних закупівель:

– ідентифікація потреби, прийняття рішення щодо того, які товари, роботи або послуги мають бути придбані і коли (планування закупівель);

– процес розміщення оголошення про закупівлю відповідних товарів, робіт або послуг, кваліфікацію постачальника (включаючи аукціон для конкурентних процедур) та підписання договору;

– процес адміністрування договору.

Головними перевагами електронної системи є економія коштів та часу, мобільність, можливість доступу до системи з будь-якої країни, рівні умови для усіх учасників і відсутність паперової тяганини.

Система «ProZorro» – завдяки відкритому доступу до моніторингового процесу проведення тендерів – унеможливило корупційні схеми у сфері державних закупівель. Усі закупівлі державних компаній, установ і органів влади проводяться тільки через електронну систему «ProZorro». Електронна система закупівель побудована таким чином, що ні держава, ні адміністратор системи не можуть здійснювати вплив на учасників процедури закупівлі та будь-яким чином відсіювати їх.

Варто зазначити, сфера державних закупівель в Україні регулюється Законом України «Про здійснення державних закупівель» та законом «Про публічні закупівлі». Згідно з Законом України «Про публічні закупівлі» портал «ProZorro» є відкритим ресурсом, який надає доступ до усієї інформації з центральної бази даних про цифрові тендерні аукціони, що були оголошені з 31 липня 2016 року. Порушення у сфері державних закупівель фіксується Держказначейством та Антимонопольним комітетом.

Будь-яка хто, представник ЗМІ чи контролюючий орган завдяки «ProZorro» можуть бути віртуально присутніми на аукціоні-закупівлі. Система назавжди зберігає історію редагувань та дає можливість подивитись видалені документи. Спроба провести корумпований тендер одразу отримує розголос.

На 01.01.2021 року у системі «ProZorro» 50 890 оголошених тендерів та 123 912 активних постачальників. За 5 років існування система ProZorro зекономила 163 млрд гривень бюджетних коштів. Це різниця між тим, за скільки очікували замовники закупити послуги чи товари, і за скільки закупили в результаті конкуренції між постачальниками. Адже останні на торгах знижували ціни на роботи та послуги з метою отримання бюджетного замовлення. Тож лише у 2020 р було зекономлено найбільше коштів: понад 43 мільярди гривень. Приходимо до висновку, що ефективність публічних закупівель зростає із року в рік.

Таблиця 1

Аналіз ринку публічних закупівель в Україні у 2016–2020 рр.

	Очікувана вартість оголошених тендерів, млрд. грн	Сума укладених договорів, млрд. грн	Кількість тендерів, тис. шт.	Кількість організаторів, шт.	Кількість учасників, тис.	Економія, млрд. грн.
2016	129,10	70,28	3,95	680	3,72	3,5
2017	332,42	204,03	9,06	682	6,72	11,55
2018	330,80	178,50	10,67	701	6,91	7,98
2019	349,83	179,37	9,98	676	6,84	12,13
2020	392,89	229,60	10,21	635	7,24	17,62
Загалом	1535,04	861,78	43,87	3374	31,43	52,78

Джерело: розроблено авторами за даними [2; 9]

Рис. 1. Рівень економії коштів за рахунок публічних закупівель в Україні упродовж 2016–2020 рр., %

Джерело: розроблено авторами за даними [2; 9]

Оскільки можемо бачити з таблиці 1 та рисунку 1 середній рівень економії за період 2016–2020 роки постійно зростає, за виключенням 2018 року. Загалом від початку реформи він складає 10,56%, тобто можемо впевнено сказати, що реформа допомогла зберегти більше 10 відсотків бюджетних коштів.

Кожного року покращується не лише електронні платформи через які проходить співпраця між замовниками і постачальниками, а й саме законодавство, залишаючи все менше можливостей для корупційних маніпуляцій серед учасників публічних закупівель. У минулому році сектор публічних закупівель отримав наступний важливий поштовх. Ним стали зміни до Закону України "Про публічні закупівлі", які почала діяти із 19 квітня 2020 року.

Нова редакція Закону націлена на виправлення прогалин у законодавстві, якими користувались недобросовісні замовники, та збільшення ефективності закупівель. Обмеження суми допорогових закупівель вже дозволило бюджетам різних рівнів заощадити понад 1,7 млрд грн на закупівлях, які б до цього віддавалися напряму самостійно обраному постачальнику.

Зокрема, був знижений обов'язковий поріг для закупівель через «Prozorro» до 50 тисяч гривень. До 19 квітня минулого року в рамках допорогових торгів (200 тис. грн для товарів і послуг, і 1,5 млн грн для робіт) державні замовники могли підписувати договори з самостійно обраним постачальником.

Одним з ключових напрямків реформи було збільшення рівня конкурентності у публічних закупівлях, оскільки майже половина тендерів відбувалася за участі одного учасника. Середня кількість учасників тендеру у публічних закупівлях становить лише 2,32.

Окрім реалізації нового Закону, пришвидшується курс на діджиталізацію закупівель. Відбулась інтеграція Прозорро з базою даних Державної казначейської служби України, щоб зробити відкритою всю інформацію про оплати, а бізнес мав можливість перевірити своєчасність розрахунків замовників із контрагентами. Відбулась синхронізація також з базами даних АМКУ, щоб замовники ідентифікували та могли відмовляти у підписанні договору суб'єктам господарювання, які були помічені та покарані за маніпуляції

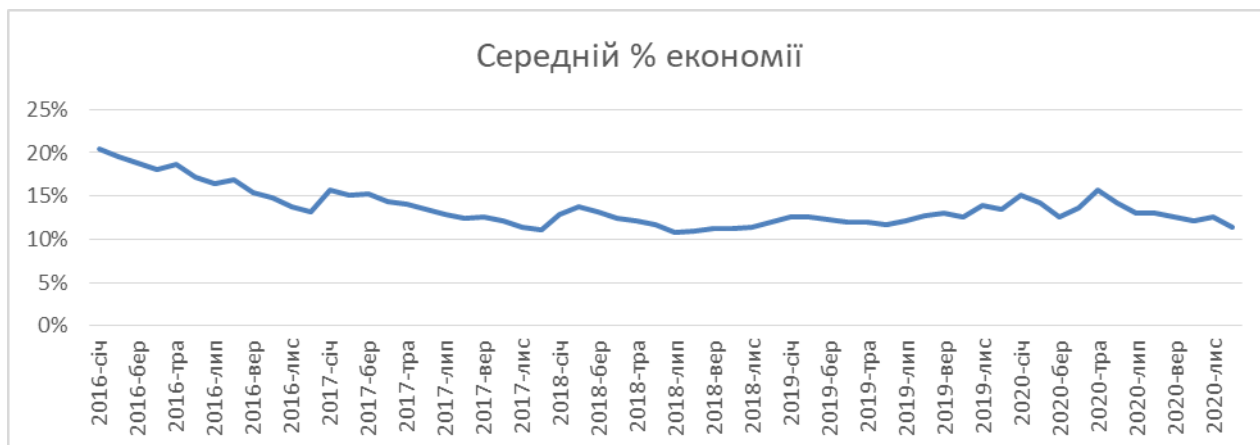

Рис. 2. Середній відсоток економії коштів у публічних закупівлях в Україні

Джерело: розроблено авторами за даними [2; 9]

у порушенні конкуренції на торгах. Також замовники та бізнес вже вказують інформацію про свою відповідність критеріям доброчесності на електронних полях системи Prozorro.

У 2020 році за допомогою електронної системи закупівель "Prozorro" бюджети різних рівнів змогли зекономити понад 2 506 млн грн, в тому числі 2 271 млн грн за рахунок тендерних процедур та 236,5 млн грн – за рахунок конкурентних допорогових закупівель.

Наприклад, до регіонів, що змогли зекономити найбільшу суму бюджетних коштів, можна віднести Київську, Львівську, Харківську, Одеську та Дніпропетровську області. Це можна пояснити тим, що у Київській області знаходяться центральні офіси багатьох розпорядників бюджетних коштів, а у інших областях – їхні регіональні представництва. Розглянемо детальніше Львівську область. За даними Департаменту економічної політики ЛОДА середній показник економії в публічних закупівлях склав 12,4%. У минулому році було проведено понад 186 тисяч закупівельних процедур серед 2 423 замовників. На ринку публічних закупівель Львівщини працювало понад 23 тисячі учасників, серед яких лише 56% – підприємці області. Середня конкуренція становила 2,24 учасники на торги. Якщо порівнювати з 2019 роком, загальна кількість публічних закупівель зросла на 68%, що стало додатковою можливістю розширити ринок збуту для бізнесу в умовах пандемії SARS-CoV-2. За рік бюджети області змогли заощадити 2,5 млрд. гривень. Слід зазначити, що загалом, від початку реформування сектору публічних закупівель, Львівщина змогла зекономити 8,69 млрд гривень бюджетних коштів – табл. 2.

За понад 5 років від початку реформи прозорі аукціони в держзакупівлях стали для України даністю. Але позитивний ефект від Prozorro для української економіки лише зростає. Силу прозорості теж не варто недооцінювати. Завдяки розголосу, піднятому громадськістю та медіа, вдалося скасувати не одну скандальну закупівлю. Прозора система закупівель може слугувати не тільки медіа, а й контролюючим органам як джерело інформації про зловживання. Слід наголосити, що новий Закон передбачив суворі покарання за грубі порушення тендерного законодавства — деякі з них передбачають штрафи до 170 тис. грн для керівника установи.

Зараз керівництво ДП «ProZorro» намагається тісно взаємодіяти з Державною аудиторською службою України з метою підсилення контролю у сфері закупівель. Хоча погляди щодо того, що можна вважати ефективним контролем, поки що різняться.

Насправді державні замовники в публічних закупівлях не стільки здійснюють відмивання коштів, скоріше просто не зацікавлені заощаджувати їх. Навпаки, державні та комунальні структури намагаються збільшувати обсяги бюджетних видатків, а не вишукувати резерви або купити якісні товари за оптимальною ціною.

Висновки. Реформування публічних закупівель та перехід на систему електронних закупівель «Prozorro» стало одним з перших кроків на шляху діджиталізації державної фінансової політики в Україні. Сервіс фінансового обліку «ProZorro» є ефективним засобом автоматизації публічних закупівель. За часи існування система публічних торгів створила поле для спілкування замовників та постачальників. Впровадження системи електронних закупівель на державному рівні сприяє протидії корупції та підвищує конкурентоспроможне середовище, зменшує втрати замовників від недостатньої конкуренції.

Система електронних закупівель, що виникла внаслідок реформи державних закупівель, за роки існування перетворилася на вагомий інструмент боротьби з відмиванням коштів серед недобросовісних керівників державних та комунальних підприємств. У періоді 2016–2020 років держава зекономила 163 мільярди гривень платників податків. Також слід зазначити, що реформа створила певний пласт суб'єктів підприємницької діяльності, для яких основним джерелом доходу є саме постачання товарів, надання послуг чи виконання робіт державним підприємствам.

«ProZorro» оптимізує процес державних закупівель за рахунок збільшення швидкості операцій, зменшує адміністративне навантаження та збільшує інноваційну складову процесу. Попри це, платформа ProZorro потребує аналізу та вдосконалення. У державних закупівлях залишаються проблеми: брак навичок та досвіду організаторів у здійсненні тендерної процедури; висока частка неконкурентних процедур (у середньому лише 2,3 пропозицій на одну закупівлю), прихований конфлікт інтересів учасників, необґрунтоване розтягування в часі окремих процедур, наприклад, адміністративного оскарження.

Електронна система державних закупівель зменшує корупцію та бюрократизм у сфері державних закупівель, збільшує ефективність, передбачуваність та прозорість управління, покращує використання державних ресурсів, економить бюджетні кошти та покращує доступ для учасників процесу торгів шляхом інклюзії інноваційних цифрових технологій.

Таблиця 2

**Сума заощаджених коштів місцевих бюджетів в Україні:
регіональний зріз, млрд грн**

Регіони України	2016	2017	2018	2019	2020
Київська обл.	7,21	14,59	15,63	9,92	20,30
Львівська обл.	0,49	1,76	1,43	2,5	2,85
Харківська обл.	0,32	1,06	1,49	1,89	2,58
Дніпропетровська обл.	0,64	1,61	1,39	2,26	5,66
Одеська обл.	0,96	1,16	0,85	0,96	1,53

Джерело : розроблено авторами за даними [2; 9]

Список літератури:

1. Про публічні закупівлі : Закон України від 12.04.2016 р. №1078. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>
2. Інформаційна система сайту Prozorro. 2020. URL: <https://bi.prozorro.org/sense/app/>
3. Синютка Н.Г., Курило О.Б., Василюк Т.В. ProZorro: виклики для діджиталізації державних видатків в Україні. *Молодий вчений*. 2021. № 1(89). С. 191–195.
4. Василюк Т.В. Прозорро як драйвер діджиталізації публічних закупівель та державних видатків в Україні. 78-ма Студентська науково-технічна конференція. Секція «Економіка і менеджмент»: збірник тез доповідей (Львів, жовтень-листопад 2020 р.). Львів, 2020. С. 238.
5. Синютка Н.Г., Василюк Т.В. Електронні публічні закупівлі ProZorro в Україні: ефект відкритих даних. Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури : матеріали V Міжнародної науково-практичної 33 конференції, Львів, 23-25 травня 2019 р. Львів : Видавництво Львівської політехніки. С. 194–195.
6. Synyutka N., Kurylo O., Vasyliuk T. Digital transformation of public procurement in Ukraine. IX Міжнародний молодіжний науковий форум "Litteris et Artibus" & 14-та Міжнародна конференція "Молоді вчені до викликів сучасної технології" : матеріали, 21-23 листопада, 2019, Львів, Україна. Lviv : Lviv Polytechnic Publishing House. С. 177–179.
7. Міняйло О.І. Сучасний стан та перспективи розвитку електронних державних закупівель в Україні. *Економічний вісник університету*. 2016. Вип. 29(1). С. 135–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2016_29%281%29_18
8. Романенко Є., Щокін Р. Реформування системи державних закупівель в Україні. *Публічне урядування*. 2016. № 4. С. 25–34.
9. Багатогалузева статистична інформація / Регіональна статистика. Державна статистична служба України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Олефір А.О. Проблеми публічних закупівель крізь призму європейського досвіду. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_1_7

References:

1. On Public Procurement: Law of Ukraine dated 12.04. 2016 No. 10778. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (in Ukrainian)
2. Prozorro Information System (2020) Retrieved from: <https://bi.prozorro.org/sense/app> (in Ukrainian)
3. Synyutka N., Kurylo O., Vasyliuk T. (2021) ProZorro: challenges for the digitalization of public spending in Ukraine. *Young scientist*, no. 1(89), pp. 191–195.
4. Vasyliuk T. (2020) Prozorro as a driver of digitalization of public procurement and public spending in Ukraine. 78th Student Scientific and Technical Conference. Section "Economics and Management": a collection of abstracts (Lviv, October-November 2020). Lviv, p. 238.
5. Synyutka N., Vasyliuk T. (2019) ProZorro e-procurement in Ukraine: the effect of open data. Problems of formation and development of innovation infrastructure: materials of the V International scientific-practical 33 conference, Lviv, May 23–25, Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House, pp. 194–195.
6. Synyutka N., Kurylo O., Vasyliuk T. (2019) Digital transformation of public procurement in Ukraine. IX International Youth Scientific Forum "Litteris et Artibus" & 14th International Conference "Young Scientists to the Challenges of Modern Technology": materials, November 21-23, Lviv, Ukraine. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House, pp. 177–179.
7. Minyailo O.I. (2016) Current state and prospects of e-procurement development in Ukraine. *Economic Bulletin of the University*, vol. 29(1), pp. 135–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2016_29%281%29_18
8. Romanenko E., Shchokin R. (2016) Reforming the public procurement system in Ukraine. *Public governance*, no. 4, pp. 25–34.
9. Multidisciplinary statistical information / Regional statistics. State Statistical Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Olefir A.A. (2017) Problems of public procurement through the prism of European experience. *Theory and practice of jurisprudence*, vol. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_1_7

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-68>

УДК 379.851

Сирота М.Є., Дронова Т.С.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ДІЯЛЬНІСТЬ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА ПП «КАЙФ»

Анотація. У статті висвітлено особливості теоретичних та практичних засад формування і реалізації ефективної маркетингової стратегії підприємства з метою удосконалення товарної політики в умовах кризи. Проаналізовано діяльність підприємства на основі SNW-аналізу, що показав сильні сторони, які має ПП «Кайф» для розвитку, та слабкі, за якими потрібно пильно слідкувати. Було здійснено аналіз мікросередовища туристичного підприємства, визначено оцінку конкурентоспроможності туристичних послуг підприємства. Також було визначено оцінку позицій туристичного підприємства ПП «Кайф» серед головних конкурентів та зроблено аналіз зовнішнього середовища підприємства за допомогою PEST-аналізу. На основі цього запропоновано низку заходів, які потрібно втілити для розвитку ПП «Кайф» та підвищення конкурентоспроможності.

Ключові слова: конкурентоспроможність, ринок туристичних послуг, конкурентні переваги, туристичні послуги, турагенти, товарна стратегія.

Syrota Marharyta, Dronova Tatiana

Oles' Honchar Dnipro National University

DEVELOPMENT OF THE TRADE STRATEGY OF THE ENTERPRISE

Summary. The article highlights the peculiarities of theoretical and practical principles of formation and implementation of an effective marketing strategy of the enterprise in order to improve product policy in a crisis. The activity of the enterprise is analysed on the basis of SNW-analysis, which showed the strengths that PE "Kaif" has for development, and weaknesses that need to be closely monitored. The analysis of the microenvironment of the tourist enterprise was carried out, the estimation of competitiveness of tourist services of the enterprise is defined. It was also determined the assessment of the position of the tourist enterprise PE "KAIF" among the main competitors and made an analysis of the external environment of the enterprise using PEST-analysis. Based on this, a number of measures are proposed that need to be implemented for the development of PE "Kaif" and increase competitiveness. According to the World Tourism Organization [4], the number of international tourist trips in the world before the COVID-19 pandemic was 1.5 billion in 2019. The growth rate of this indicator was 4% compared to 2018. This confirms that tourism is a leading and sustainable sector of the economy. The market of tourist services in Ukraine is also developing rapidly, and in the coming years this industry may become an important sector of business. That is why the priority of many tourism entities is to increase market share, which requires in-depth marketing research that will examine the needs and demands of consumers, determine their preferences for the tourism product, communication channels, prices and logistics services. Solving the problems of marketing product policy at any economic level requires a strategic approach, so any decisions in this area should be made not only taking into account current interests, but also with an understanding of how it will affect the ultimate goals of the enterprise. In market conditions, the company is forced to make independent decisions on the choice of strategy and tactics of the product policy. Thus, the company must have available and constantly improve the product strategy, which in turn will lead to a stable range of products, constant sales and stable profits. All this determines the relevance of the chosen topic.

Keywords: competitiveness, market of tourist services, competitive advantages, tourist services, travel agents, product policy.

Постановка проблеми. У ринковій економіці суб'єкти господарювання самостійно обирають методи проведення товарної політики. Вони визначають і виробляють саме ті товари, які потребують користувачі. Пропонують ринку нові та модифіковані товари, різну кількість та види товарів, що представляють собою товарний мікс підприємства.

За таким принципом працює приватне підприємство «Кайф». Воно постійно удосконалює структуру товарного асортименту у відповідності із потребами ринку. Працює над безперервним збутом продукції та стабільністю прибутку.

Аналіз досліджень і публікацій. Важливість проблеми зумовила зацікавленість до її дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених таких, як: Котлер Ф., Ансофф І., Ламбен Ж.-Ж., Ілляшенко С.М., Каїра З.С., Васютинська Ю.О., Багієв Г.Л., Малюк С.О., Могилова А.Ю., Головка А.В., Крикавський Є.В., Дронова Т.С. та низки інших.

Виділення невирішених раніше частин загального питання. З метою формування ефективної товарної політики потребують подальшого вирішення такі питання: організація функціонування в межах існуючої номенклатури товарів, враховуючи їх життєвий цикл, заміщення та елімінація товарів на ринку.

Мета статті. Проаналізувати мікро- та макросередовище підприємства та запропонувати стратегію подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Ефективне функціонування підприємства на ринку забезпечується розробкою та оптимізацією товарної номенклатури й асортименту товару, товарною стратегією.

Науковці не дійшли єдиної згоди щодо визначення типів товарних стратегій. Але в узагальненому вигляді товарні стратегії вони поділяються на: розробку продукту (інноваційна стратегія), стратегія модифікації (диференціація, варіація), стратегія елімінації [1; 2; 6] (рис. 1).

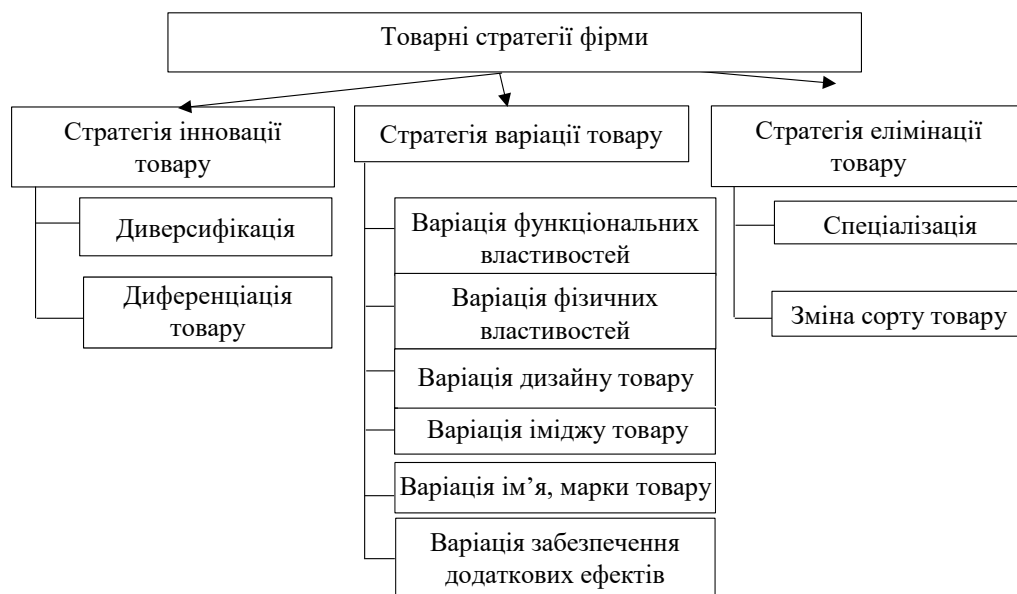

Рис. 1. Товарні стратегії фірми

Джерело: [3, с. 260]

Відсутність товарної стратегії негативно позначається на діяльності підприємства і, як наслідок, з'являється нестійка структура асортименту, втрачаються конкурентні позиції та зменшується прибуток. Тому, з метою оптимізації ходу оновлення товарної лінійки та вчасного реагування підприємства на зміну факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, постає необхідність у вдалому виборі товарної стратегії.

Створення та контроль товарного асортименту відбувається за допомогою набору дій, методів та принципів діяльності підприємства. Ефективне функціонування товарної політики сприяє високій конкурентоздатності товарів, пошуку оптимальних товарних ніш, розробці та впровадженні сервісного обслуговування товару.

Розробка товарної політики відбувається із врахуванням ряду факторів: рівень попиту і потреби споживачів, технологічні можливості підприємства, наявність товарів-замінників тощо.

В залежності від галузі діяльності, підприємство самостійно обирає альтернативні та ефективні товарні стратегії функціонування. Це забезпечує суб'єкту господарювання стійкість асортиментної структури, безперервний збут продукції та стабільність прибутку. На вибір підприємством товарної стратегії впливають такі фак-

тори: фінансовий стан, галузева приналежність, конкурентні переваги на ринку, імідж тощо.

В сучасних умовах розвитку туристичного ринку спостерігається низка кризових явищ, спричинена зовнішніми та внутрішніми факторами: глобалізація, дезорганізація товарно-грошового обігу, соціальні та політичні чинники, пандемія (із 2020 року). Туристична галузь до 2020 року була однією із найперспективніших, динамічно розвивалась та приносила державі прибуток. З'являлись нові види туризму, галузь переходила на все вищі й вищі етапи розвитку.

Але тенденція наростання кризових явищ торкнулася і України. За даними Державної служби статистики України, кількість суб'єктів туристичної діяльності скоротилася за 2013–2019 рр. на 13,8%, у тому числі туроператорів – на 24,6%, турагентів – на 9,7%. Середньооблікова кількість штатних працівників на туристичних підприємствах знизилася на 8,1% (табл. 1).

Туристична фірма ПП «Кайф» – самостійна юридична особа, що здійснює свою турагентську діяльність на підставі ліцензії. За формою організації діяльності – турагент. За формою власності – приватне підприємство. Головним сегментом споживачів послуг підприємства є молоді та сімейні люди.

Таблиця 1

Динаміка кількості суб'єктів туристичної діяльності та штатних працівників в Україні [5]

Рік	Кількість суб'єктів туристичної діяльності, од.	У тому числі		Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб
		туроператори	турагенти	
2013	2586	831	1685	11198
2014	2198	667	1473	9834
2015	1785	500	1228	8086
2016	1838	552	122	8545
2017	1743	498	1172	8190
2018	1833	529	1243	8934
2019	1867	538	1259	9120

Досліджуване туристичне підприємство ПП «Кайф» пропонує найкращі курорти та готелі в 28 країнах світу – в Туреччині, Іспанії, Греції, Єгипті, Таїланді, Болгарії, Тунісі, Марокко, Ізраїлі, ОАЕ, Андоррі, Австрії, Китаї, на Кубі, в Індії, на Маврикії, в Танзанії, Домініканській Республіці, Індонезії, на Мальдівах, у В'єтнамі, на Сейшелах, Шрі-Ланці, в Сінгапурі, Мексиці, Камбоджі, Йорданії та Україні. Також, туристичне підприємство постійно намагається відкривати нові напрямки. Турагент організовує групові та індивідуальні тури, розвиває incentive-, congress-, спортивний та інші види туризму.

Основні туристичні напрямки компанії – Туреччина і Єгипет. В різний час тури в ці країни займали від 40 до 80 % загального об'єму перевезень. ПП «Кайф» починає активно розвивати напрямок «працевлаштування за кордоном», також планується розвиток окремої мережі у цьому напрямку.

Для аналізу внутрішнього середовища туристичного підприємства ПП «Кайф» проведемо SNW-аналіз за яким оцінюється стан внутрішнього середовища підприємства за низкою позицій. Кожна позиція отримує одну із трьох оцінок:

- сильна (Strength);
- нейтральна (Neutral);
- слабка (Weakness).

SNW-аналіз туристичного підприємства ПП «Кайф» наведено в табл. 2.

Головне завдання SNW-аналізу – виявлення «активу» (S) і «пасиву» (W) підприємства. Завдання нової стратегії розвитку – використання акти-

ву для нейтралізації і усунення пасиву. З цією метою нами проведено SNW-аналіз туристичного підприємства ПП «Кайф» (табл. 2). технології, що використовуються. Кожна позиція була оцінена експертами підприємства за 10-ти бальною шкалою.

Отже, провівши SNW-аналіз туристичного підприємства ПП «Кайф», можна дійти висновку, що до сильних сторін підприємства відносяться: якість наданих послуг, цінова політика, психологічний клімат в колективі та умови праці. Також, було виявлено, що до слабких сторін відносяться: стратегія підприємства, організація маркетингу та обсяг реалізації послуг фірми.

З метою визначення перспектив подальшого розвитку підприємства, проведено аналіз мікросередовища туристичного підприємства ПП «Кайф» представлено у табл. 3. Ступінь впливу факторів було оцінено експертами підприємства за 5-ти бальною шкалою.

Проаналізувавши дані, надані у таблиці 3, можна дійти до висновку, що найвпливовішими факторами мікросередовища є високий ступінь прихильності покупців до послуг фірми, надання посередниками вигідних для фірми форм оплати та умов отримання послуг, низький рівень поінформованості покупців про товари (продукти) підприємства, ступінь задоволеності покупців сервісом підприємства, досить висока чутливість покупців до ціни.

Одним із критеріїв оцінки конкурентоспроможності туристичного підприємства ПП «Кайф» є конкурентоспроможність наданих

Таблиця 2

SNW-аналіз туристичного підприємства ПП «Кайф»

№ з/п	Ключові параметри діяльності туристичної фірми	S	N	W
1	Навчання персоналу		5	
2	Умови праці	9		
3	Мотивація і стимулювання персоналу	8		
4	Плинність кадрів			5
5	Кваліфікація персоналу		5	
6	Оцінка якості роботи персоналу		6	
7	Соціальний пакет		5	
8	Організація планування			3
9	Рівень технічної оснащеності		5	
10	Інформаційне забезпечення	8		
11	Якість послуг, що надаються	10		
12	Організація маркетингу на підприємстві			2
13	Обсяги реалізації			2
14	Асортимент продукції, що випускається		6	
15	Чисельність персоналу			3
16	Заробітна плата	8		
17	Імідж (ділова репутація) підприємства		7	
18	Психологічний клімат у колективі	9		
19	Фінансова стійкість підприємства		5	
20	Територіальне розташування		5	
21	Цінова політика	9		
22	Обсяги продажів			3
23	Орієнтація на споживача	8		
24	Стратегія розвитку підприємства			2

Джерело: складено автором за даними підприємства

Аналіз мікросередовища туристичного підприємства ПП «КАЙФ»

Можливість	Ступінь впливу	Загроза	Ступінь впливу
Споживачі			
Виявлення тенденції зростання цільового ринку	3	Високий ступінь мінливості потреб, вимог і смаків покупців	2
Виявлення потенційного попиту	4	Значна привабливість цільового сегменту для конкурентів	3
Високий ступінь прихильності покупців до послуг фірми	5	Слабка здатність підприємства до ефективного функціонування в привабливому ринковому сегменті	3
Обмежена можливість покупців у виборі інших продавців	3	Низький ступінь задоволеності покупців товарами (сервісом) підприємства	4
Висока чутливість покупців до реклами, різних дій щодо стимулювання збуту	3	Низький рівень інформованості покупців про товари підприємства	4
Сприятливе ставлення покупців до інноваційних рішень підприємства в галузі асортиментної політики	2	Висока чутливість покупців до ціни	4
Посередник			
Укладення довгострокових договорів співпраці з посередниками	4	Відсутність пільг з боку посередників	2
Надання посередниками вигідних для фірми форм оплати та умов надання послуг	4	Скорочення кількості посередників, які надають необхідні для підприємства послуги	4
Розширення кількості посередників підприємства	3	Збільшення кількості посередників на шляху від виробника до підприємства Посилення тиску з боку посередників	3
Конкуренти			
Нові конкуренти стимулюють розвиток турфірми	4	Поява нових конкурентів, що веде до зниження стійкості фірми на туристичному ринку м. Дніпро	4

Джерело: складено автором за даними підприємства

туристичних послуг. Для більш якісного аналізу даний критерій проаналізовано детальніше методом, що базується на теорії ефективної конкуренції. Зміст даного підходу полягає в бальній оцінці можливостей підприємства щодо забезпечення конкурентоспроможності. Всі сформульовані в ході аналізу його можливості, спрямовані на досягнення конкурентних переваг, оцінюються експертами з позиції наявних ресурсів і факторів. Оціночні критерії експерти підприємства визначили за шкалою – “задовільно”, “добре”, “відмінно” (табл. 4).

Аналіз зовнішнього середовища полягає в оцінюванні факторів як непрямого впливу, так і прямого впливу на підприємство, і дає змогу визначити певні можливості і загрози. До зовнішніх факторів, що прямо впливають на діяльність туристичного підприємства ПП «КАЙФ» має сенс віднести:

1. Постачальники. Постачальники є одним з провідних факторів, які мають вплив на діяльність туристичного підприємства. Цінова політика постачальників-туроператорів прямо пропорційно впливає на цінову політику туристичного підприємства ПП «КАЙФ». Оскільки туристичний продукт є основним видом діяльності підприємства, слід приймати даний фактор як один з основних.

2. Інфляційні процеси в країні. Цей фактор має прямий вплив на цінову політику підприємства, оскільки підвищення рівня цін у країні взагалі призводить до підвищення цін на туристичний продукт, який являється основним видом діяльності туристичного підприємства ПП «КАЙФ».

3. Законодавство країни. У даний час, українське законодавство знаходиться на тому етапі розвитку, що підприємства, які займаються туристичною діяльністю вимушені постійно адаптувати свою діяльність згідно до законодавчих актів. Слід зазначити, що законодавство України змінюється доволі часто і залежачи від того чи може підприємство швидко адаптуватися до нових умов праці з залученням мінімальних ресурсів залежить чи має воно у результаті конкурентні переваги на ринку. Саме тому законодавство варто вважати впливовим фактором у діяльності підприємства.

4. Суміжні ринки. Даний фактор має опосередкований вплив на функціонування підприємства на ринку через те, що розвиток суміжних ринків впливає на ринок туристичних послуг, а він, в свою чергу, впливає на розвиток всіх ринків. Розвиток туризму в Україні безпосередньо залежить від таких секторів економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів широкого вжитку і туристичного призначення. Туризм розглядають як одну з провідних галузей в сфері структурної перебудови економіки.

Для вивчення середовища непрямого впливу туристичного підприємства ПП «КАЙФ» проведено PEST-аналіз. Аббревіатура PEST поєднує в собі перші літери слів: «Policy», «Economy», «Society», «Technology», що в перекладі – політика, економіка, соціум (суспільство), технологія.

У табл. 5 представлено PEST-аналіз макросередовища туристичного підприємства ПП «КАЙФ».

Таблиця 4

Оцінка конкурентоспроможності туристичних послуг підприємства ПП «КАЙФ»

Критерії оцінки	Характеристика оціночних критеріїв		
	“задовільно”	“добре”	“відмінно”
1	2	3	4
1. Ціна	Висока ціна	Середня ціна на ринку	Створення оптимального рівня цін з відповідними послугами для споживачів з різним рівнем доходу (гнучкі ціни), враховуючи циклічність розвитку економіки
2. Якість	Відповідає вимогам трьох-, чотирьох-зіркових готелів, будинків відпочинку та курортів	Відповідає вимогам трьох-, чотирьох-, п'яти-зіркових готелів, будинків відпочинку та курортів	Відповідає вимогам трьох-, чотирьох-, п'ятизіркових готелів, будинків відпочинку та курортів
3. Асортимент	Вузько-профільні послуги	Деякі відомі місця відпочинку в Україні та світі	Усі можливі місця відпочинку в Україні та світі
4. Характер відпочинку	Туристично-масовий (екскурсійні тури, тури вихідного дня), лікувально-оздоровчий	Туристично-масовий (екскурсійні тури, тури вихідного дня, святкові тури, шопінг, дитячий відпочинок, гірськолижні тури, відпочинок на морі), лікувально-оздоровчий, культурно-просвітній	Дитячий, молодіжний, сімейний, для осіб похилого віку, для інвалідів, культурно-просвітній, лікувально-оздоровчий, спортивний, релігійний, екологічний (зелений), сільський, підводний, гірський, пригородницький, мисливський, автомобільний, самодіяльний тощо; – Екскурсійні тури, спа-тури, шопінг, екстрім-тури, тури вихідного дня, святкові тури, гірськолижні тури, відпочинок на морі, круїзи та ін.
5. Тривалість відпочинку	Сезонний характер	Цілий рік, із заздалегідь визначеними термінами	Цілий рік (в будь-яке місце в будь-який час, тривалість споживач обирає сам)
6. Харчування	Трьохразове	Чотирьохразове	Повне, цілодобове, високої якості (екологічно чисте), на вибір клієнта
7. Комплексність послуг	Розміщення, харчування, екскурсійна програма	Проїзд, трансфер, розміщення, харчування, екскурсійна програма	Проїзд, трансфер, розміщення, харчування, страхування, врахування пропозицій клієнта, екскурсійна програма, оформлення виїзних документів

Джерело: складено автором за даними підприємства

За результатами аналізу, можна зробити висновки, що найбільш впливовими факторами макросередовища є в'їзні режими між країнами, зменшення купівельної спроможності, підвищення цін на транспортні послуги та відсутність сприятливих економічних умов, які дозволяють громадянам забезпечувати високий рівень соціального споживання.

Для з'ясування конкурентного статусу туристичного підприємства ПП «КАЙФ» потрібно оцінити в балах його позицію серед конкурентів – тобто підприємств, які надають аналогічні послуги в даному сегменті ринку на даній території (табл. 6).

Як можна бачити із проведеного дослідження, найбільш конкурентні позиції має туристичне підприємство «ТУ» та «TezTour».

Отже, можна зробити висновок, що головними заходами сприяючими розвитку діяльності туристичного підприємства ПП «КАЙФ» в умовах конкуренції можна вважати: покращення іміджу за рахунок поліпшення якості туристичного продукту (послуг) та додаткових носіїв реклами; підвищення обсягів виробництва (продажів) за допомогою введення системи стимулювання власних працівників відділів продажів та маркетингу; розширення збутової мережі за допомогою пошуку нових партнерів і початок використання

технологічних інновацій; розробка інноваційних програм (турів); модифікація цінової політики за допомогою встановлення знижок.

Висновки і пропозиції. У даний час конкуренція на ринку туристичних послуг постійно зростає та загострюється і саме через це туристичне підприємство ПП «КАЙФ» має реалізувати безперервний моніторинг місця на ринку, визначати та аналізувати свої переваги та слабкі сторони, намагатися своєчасно (а саме швидше за конкурентів) пристосовуватись до змін ринкових ситуацій, що вимагає розробки об'єктивної оцінки його конкурентних позицій. Задля того, щоб займати стійкі лідируючі позиції, підприємству необхідно мати конкурентні переваги.

У поточній ситуації туристичному підприємству ПП «КАЙФ» має сенс дотримуватися наступної конкурентної стратегії: використовувати на максимум свої «можливості» для мінімізації своїх «слабких сторін».

Одними з основних конкурентних заходів при даній стратегії можуть бути:

– постійно поновлювати свій персонал висококваліфікованими працівниками, задля того, щоб відбувалося стимулювання розвитку підприємства ПП «Кайф», адже нові працівники мають «свіжі» ідеї та міркування щодо поточної ситуації;

Таблиця 5

PEST-аналіз туристичного підприємства ПП «КАЙФ»

Група факторів	Можливість	Ступінь впливу	Загроза	Ступінь впливу
1	2	3	4	5
Політичні і правові	1. Стабільна політична ситуація в країні	2	1. Недосконалість державної політики у сфері інвестування	2
	2. Державне регулювання туристичної діяльності	4	2. Візові режими між країнами	4
	3. Створення конкурентоспроможного туристичного комплексу, що задовольняє потреби вітчизняних і зарубіжних туристів у різноманітних послугах, розвиток суміжних галузей економіки	3	3. Неефективна практика виконання існуючого законодавства	2
Економічні	1. Зростання купівельної спроможності	3	1. Зменшення купівельної спроможності	4
	2. Істотне уповільнення темпів інфляції	2	2. Підвищення цін на транспортні послуги	4
	3. Продовження економічного зростання	3	3. Недосконалість оподаткування 4. Неприятливий діловий клімат	3 3
Соціальні	1. Зростання реальних грошових доходів населення	4	1. Зростання сумарної заборгованості з заробітної плати	4
	2. Зростання схильності населення до організованих заощаджень	4	2. Соціальна незахищеність населення	2
	3. Зростання кількості кваліфікованих фахівців внаслідок підвищеної уваги молоді до освіти	2	3. Відсутність сприятливих економічних умов, які дозволяють громадянам забезпечувати високий рівень соціального споживання	4
	4. Вивчення і застосування закордонного досвіду, використання ефективних методів управління	2	4. Високий рівень смертності	2
Технічні	1. Впровадження програм інформатизації та розвитку економічної діяльності на основі інтернет-технологій та інших сучасних інформаційних технологій, системи електронної комерції	4	1. Можливість використання конкурентами сучасних технологій, які дозволяють зайняти більш вигідне становище за асортиментом туристських послуг та рівнем витрат	3

Джерело: складено автором за даними підприємства

Таблиця 6

Бальна оцінка позицій туристичного підприємства ПП «КАЙФ» серед головних конкурентів

Показники	ПП «Кайф»	«TezTour»	«TUI»
Місце розташування	10	8	7
Популярність серед населення	8	9	9
Рівень професіоналізму персоналу	6	7	8
Якість основних послуг	6	8	9
Асортимент додаткових послуг	5	6	8
Якість рекламних засобів	7	9	9
Цінова політика	8	7	6
Середній бал	7,14	7,71	8

Джерело: складено автором за даними підприємства

– слідкувати за появою сучасних інформаційних технологій та впроваджувати їх, а також впроваджувати інтернет-технології, що дасть змогу покращити організацію маркетингу на підприємстві. Використовуючи рекламу в інтернеті підприємство стане відомішою і більша кількість споживачів будуть поінформовані про підприємство та його;

– слід надати посередникам вигідні для фірми форми оплати та умови отримання послуг. Все це дасть змогу розробити більш ефективну

стратегію розвитку підприємства, а саме товарну (продуктову) стратегію;

– високий ступінь прихильності покупців до послуг фірми, зростання реальних грошових доходів населення та правильна організація стратегії діяльності туристичної фірми, призводить до збільшення обсягів реалізації послуг;

– покращення діяльності фірми та її позицій на туристичному ринку послуг регіону, стимулювати ме стабільність у кадровій політиці підприємства.

Список літератури:

1. Ансофф І. Стратегічне управління. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/4155>
2. Котлер Ф., Армстронг Г. Основы маркетинга. Профессиональное издание. URL: <https://altairbook.com/books/982833862-osnovy-marketinga-professionalnoe-izdanie.html>
3. Маркетинг : учебник для вузов / Г.Л. Багиев, В.М. Тарасевич, Х. Анн ; под общ. ред. Г.Л. Багиева. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ЗАО «Изд-во “Экономика”», 2001. 718 с.
4. Офіційний веб-сайт Tohology tourism and hospitality. URL: <https://www.tohology.com/hospitality/industry/unwto-statistika-mezhdunarodnyh-poezdok/>
5. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей конкурентов. URL: <https://www.livelib.ru/book/1005526144-konkurentnaya-strategiya-metodika-analiza-otraslej-konkurentov-majkl-porter>

References:

1. Ansoff I. Strategic management. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/4155>
2. Kotler F., Armstrong G. Fundamentals of Marketing. Professional edition. URL: <https://altairbook.com/books/982833862-osnovy-marketinga-professionalnoe-izdanie.html>
3. Marketing: a textbook for universities (2001) / G.L. Bagayev, V.M. Tarasevich, H. Ann; under common ed. G.L. Bagayeva. 2nd ed., reworked. and ext. Moscow: CJSC «Publishing House “Economy”», 718 p.
4. Official website Tohology tourism and hospitality. URL: <https://www.tohology.com/hospitality/industry/unwto-statistika-mezhdunarodnyh-poezdok/>
5. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Porter M. Competitive strategy: Methods of analysis of competitors' industries. URL: <https://www.livelib.ru/book/1005526144-konkurentnaya-strategiya-metodika-analiza-otraslej-konkurentov-majkl-porter>

ЛІЗИНГ ЯК ФОРМА ОНОВЛЕННЯ ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті досліджено сутність лізингу, його види та законодавче обґрунтування. Охарактеризовано елементну структуру лізингових операцій. Наведено переваги використання лізингу як форми оновлення технічної бази на підприємстві. Зазначено сутність, передумови поширення та розвиток фінансового лізингу. Проведено аналіз динаміки фінансового лізингу в Україні впродовж 2017–2019 років. Досліджено сприятливі сфери економіки для ефективного використання фінансового лізингу та основні показники діяльності лізингодавців в Україні. Представлено досвід зарубіжних країн у підтримці розвитку лізингу у період його становлення та рівні забезпечення його регулювання. Визначено законодавчі проблеми поширення лізингу та можливості для лізингоотримувача від використання лізингу як форми оновлення технічної бази підприємства.

Ключові слова: лізинг, фінансовий лізинг, лізингові операції, оренда, договір.

Sytnyk Nataliia, Dunets Iryna

Lviv Ivan Franko National University

LEASING AS A FORM OF UPDATING THE TECHNICAL BASE OF THE ENTERPRISE

Summary. Leasing contributes to the rapid and high-quality renewal of the technical base of the enterprise, which is an important condition for its effective operation and development. The article examined the concept of leasing and its legal justification. In particular, an analysis of the dynamics of the spread of financial leasing in Ukraine during 2017–2019, described the elemental structure of leasing operations, presented the advantages of leasing in the enterprise, explored favorable areas of the economy for effective use of financial leasing. The article indicated the levels of leasing regulation in foreign countries, identified the main legislative problems of leasing and opportunities to use leasing as a form of updating enterprises. On the one hand, leasing has its drawbacks in the complexity of leasing agreements and the risks of non-payment of lease payments or non-return of the leased object, on the other hand leasing allows the company to sell capital more efficiently, increase productivity and provide the enterprise new and necessary basic means. Rapid changes and development of the world economy, requirements and standards caused by scientific and technological progress to the constant renewal of fixed assets, as well as the need for rational use of enterprise resources require an efficient and modern material and technical base. One of the effective ways to update it is leasing. The relevance of the spread of leasing in enterprises lies in the significant number of its advantages and opportunities. Many scientists in their works have studied the spread of leasing operations, highlighted the issues and benefits of leasing, but the leasing market in Ukraine is not sufficiently developed. The possibilities of using leasing at the enterprise to update the technical base and the experience of foreign countries in regulating leasing operations require more detailed and in-depth study. The task of the article is to study leasing as a form of updating the technical base of the enterprise, to analyze the state of development of leasing activities in Ukraine, to identify shortcomings and opportunities from the use of leasing in the enterprise.

Keywords: leasing, financial leasing, leasing operations, rent, agreement.

Постановка проблеми. Швидкі зміни та розвиток світової економіки, вимоги та стандарти визначені науково-технічним прогресом до постійного оновлення основних засобів, а також необхідність раціонального використання ресурсів підприємства потребують ефективної та сучасної матеріально-технічної бази. Одним з ефективних способів її оновлення є лізинг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню рівня розвитку та поширення лізингу присвячені роботи таких науковців, як: Н. Ярошевич, Н. Брюховецька, В. Андрійчук, В. Газман, В. Черненко, О. Баєва, О. Петрук та інших. Проблемами підвищення ефективності використання лізингу і порівняння його переваг з недоліками відображені у наукових працях вчених: О. Гриценка, М. Лещенка, В. Міщенко, В. Терещенка, Я. Усенка та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних умовах лізинговий ринок України не є достатньо розвинутий. Тому необхідно розглянути питання доцільності використання лізингу на підприємствах Украї-

ни, детальніше вивчити досвід зарубіжних країн в регулюванні лізингових операцій та можливості від застосування лізингу як форми оновлення технічної бази.

Завдання статті полягає у дослідженні сутності лізингу як форми оновлення технічної бази підприємства, аналізу стану розвитку лізингової діяльності та визначенню недоліків і можливостей від її використання на підприємствах України.

Виклад основного матеріалу. Лізинг розглядають як довгострокову оренду майна, що діє на умовах платності, строковості та зворотності або викупу. З однієї сторони лізинг можна трактувати як своєрідну форму фінансування або інвестицій, а з іншої – як форму реалізації та каналу збуту продукції.

Відповідно до Закону України «Про лізинг», лізинг – це підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням

і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів [1].

Об'єктом лізингу може бути як рухоме, так і нерухоме майно, що відносять до основних засобів. До них належать машини, устаткування, техніка, транспорт тощо, але за умови, що на дане майно немає заборони передавання у лізинг. Договори лізингу не поширюються на об'єкти оренди державного майна. Суб'єктами лізингової операції, як правило, є виробник, лізингодавець, лізингоодержувач, банк та страхова установа. Особливістю лізингової діяльності є те, що зазвичай замовник викуповує в лізингодавця обладнання після використання за залишковою вартістю.

Залежно від терміну використання об'єкта лізингу його поділяють на оперативний, тобто із неповною окупністю і фінансовий (з повною окупністю). Під час оперативного лізингу технічне обслуговування та ремонт засобів праці виконує лізингодавець. За масштабом поширення лізинг може бути внутрішній, та міжнародний. За характером лізингові операції поділяються на сервісні та зворотні. Сервісний лізинг, як правило, поширюється за основні засоби, що зазнають швидкого морального зносу, наприклад транспорт або комп'ютерно-обчислювальна техніка.

Законодавче обґрунтування лізингових операцій реалізується відповідно до Закону України «Про лізинг». Між суб'єктами лізингу укладається договір, який у письмовій формі встановлює та систематизує взаємовідносини та домовленості між ними. Термін його дії визначається за рішенням учасників.

Зокрема, відповідно до вищезазначеного закону лізингодавець зобов'язаний передати об'єкт лізингу лізингоодержувачу відповідно до умов, зазначених в договорі; повідомити лізингоодержувача про стан та особливості об'єкта лізингу; утримувати предмет лізингу згідно з умовами, зазначеними в угоді про лізинг; своєчасно і в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання щодо утримання об'єкта лізингу відповідно до умов договору.

Лізингоодержувач зобов'язаний утримувати предмет лізингу та користуватися ним відповідно до його призначення; вчасно виплачувати лізингові платежі; повідомляти лізингодавця про стан об'єкта лізингу; повернути предмет лізингу в стані, в якому його було прийнято у володіння.

Для підприємства лізинг надає можливість використовувати капітал, що залишається від

оренди, а не купівлі, основних засобів, для інших видів діяльності та одержання додаткового доходу. Завдяки довгостроковій оренді підприємства можуть забезпечити власне виробництво новою, якісною та ефективною технікою. Такий спосіб оновлення технічної бази має безліч переваг, зокрема підвищує продуктивність праці.

Однією з основних причин стрімкого поширення лізингу на підприємствах є швидке моральне та фізичне старіння техніки (табл. 1).

За даними Державної служби статистики, у 2019 році ступінь зносу основних засобів у промисловості та транспорті становив 59,1 і 54,1 відсотків відповідно, що є найвищими показниками серед видів економічної діяльності. Загальний ступінь зносу основних засобів в Україні – 56,9%.

У випадку нестачі коштів або неможливості отримання кредиту власне лізинг як форма довгострокової оренди надає можливість забезпечити виробництво потрібними основними засобами і тим самим оновлює технічну базу підприємства.

На наш погляд, ще однією перевагою поширення лізингу є його доцільність використання саме для невеликих підприємств. Адже, забезпечити виробництво обладнанням у довгострокову оренду вигідніше, ніж платити його повну вартість. Лізинг сприятливий і для спеціалізованих проектів, що потребують великих вкладень капіталу, наприклад постачання транспортними компаніями літаків або суден.

В Україні лізинг поширюється в результаті приватизації державних підприємств та створення малих та середніх суб'єктів господарювання. Причинами необхідності використання лізингу стали невідповідність технічного стану більшості устаткування та низька ефективність його використання. Варто відзначити, що найбільш стрімко в Україні розвивається фінансовий лізинг.

Фінансовий лізинг як вид цивільно-правових відносин передбачає договір, за якого лізингоодержувач одержує в користування від лізингодавця об'єкт лізингу на термін, не менший за період його повної амортизації. За умовами фінансового лізингу ризик втрати майна, а також здійснення його технічного обслуговування та ремонту бере на себе лізингоодержувач.

Лізинг вважається фінансовим, якщо договір містить одну з таких умов:

– об'єкт лізингу передається на строк, протягом якого амортизується не менш як 75% його первісної вартості, а орендар зобов'язаний на підставі лізингового договору та протягом стро-

Таблиця 1

Ступінь зносу основних засобів за видами економічної діяльності

Основні засоби за видами економічної діяльності	Ступінь зносу основних засобів, %		
	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Усього	55,1	60,6	56,9
Промисловість	59,1	66,4	59,1
Будівництво	45,7	44,5	51,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	40,4	42,1	40,4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	47,6	62,9	54,1
Сільське, лісове та рибне господарство	35,7	35,4	38,3

Джерело: розроблено автором за даними [3, с. 235]

Основні показники діяльності лізингодавців

Показник	Станом на 31.12.2017	Станом на 31.12.2018	Станом на 31.12.2019
Кількість зареєстрованих установ	183	167	157
Кількість установ, які мають діючу ліцензію на право надання послуг з фінансового лізингу, (од.)	94	116	113
Вартість діючих договорів фінансового лізингу, (млн. грн.)	22417,9	24920,9	27645,6
Кількість діючих договорів фінансового лізингу, (од.)	13939	14472	16830
Вартість договорів фінансового лізингу, укладених за звітний період, (млн. грн.)	12 814,2	21 519,3	24 647,8
Кількість договорів фінансового лізингу, укладених за звітний період, (од.)	7 699	8 739	12 363

Джерело: розроблено автором за даними [5, с. 1]

ку його дії придбати об'єкт лізингу з наступним переходом права власності від орендодавця до орендаря за ціною, визначеною у такому лізинговому договорі;

– балансова (залишкова) вартість об'єкта лізингу на момент закінчення дії лізингового договору, передбаченого таким договором, становить не більш як 25% первісної вартості ціни такого об'єкта лізингу, що діє на початок строку дії лізингового договору;

– сума лізингових платежів з початку строку оренди дорівнює первісній вартості об'єкта лізингу або перевищує її;

– майно, що передається у фінансовий лізинг, виготовлене за замовленням лізингоотримувача та після закінчення дії лізингового договору не може бути використаним іншими особами, крім лізингоотримувача, виходячи з його технологічних та якісних характеристик [4].

Важливою передумовою поширення фінансового лізингу в Україні є не лише бажання підприємств модернізувати власне виробництво за допомогою довгострокової оренди, а й наявність достатньої кількості установ, які мають чинну ліцензію на право надання послуг з даного виду лізингу. За даними Державного реєстру, станом на кінець 2019 в Україні налічується 113 діючих установ лізингодавців (табл. 2).

Абсолютний темп приросту вартості договорів укладених протягом 2017–2019 років становить 11833,6 мільйона гривень, а кількості – 4664 одиниць, що свідчить про тенденцію зростання.

Фінансовий лізинг ефективно використовується в різних галузях економіки України (рис. 1).

За даними рисунку 1, протягом 2019 року найбільше договорів фінансового лізингу укладено з лізингоотримувачами у галузях:

– сільське господарство, вартість договорів становить 6 758,8 млн. грн.;

– транспорт, вартість договорів становить 5 262,4 млн. грн.;

– сфера послуг, вартість договорів становить 1 723,5 млн. грн.;

– харчова промисловість, вартість договорів – 1 557,1 млн. грн.

Результатом використання фінансового лізингу як форми оновлення технічної бази є позитивний вплив на конкурентоспроможність підприємства, зміну обсягу і структури виробництва та покращення його технічного рівня. Зокрема, лізинг активно використовують в аграрній галузі України, оскільки рівень технічного оснащення та можливість застосувати новітні технології є важливими чинниками росту продуктивності праці у сільському господарстві

Варто зазначити, що фінансовий лізинг надає можливості для оновлення технічної бази підпри-

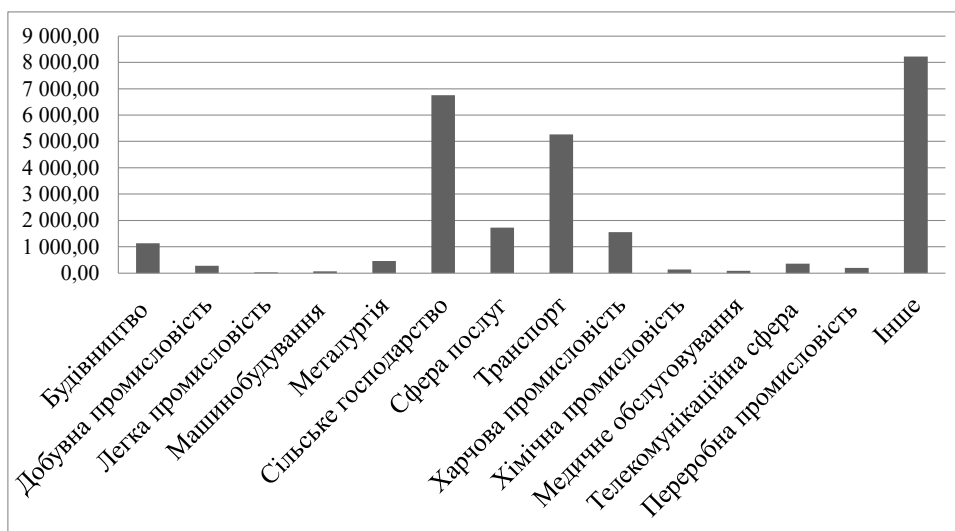

Рис. 1. Вартість договорів фінансового лізингу, укладених протягом 2019 року за галузями, млн. грн.

Джерело: розроблено автором за даними [5, с. 10]

Таблиця 3

**Вартість договорів фінансового лізингу,
укладених за звітний період за обладнанням, млн. грн.**

Обладнання	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Транспорт	6 735,7	15 523,8	16 450,2
Комп'ютерна техніка та телекомунікаційне обладнання	4,9	44,1	21,5
Друкарське та поліграфічне обладнання	20,4	9,5	4,9
Торговельне обладнання	6,7	2,6	2,2
Техніка, машини та устаткування для сільського господарства	3 043,7	5 123,1	6 701,0
Будівельне обладнання та техніка	1 190,0	822,9	1 068,9
Обладнання для харчової переробки	33,6	0,6	14,3
Медичне обладнання	21,0	218,6	66,1
Промислове обладнання	28,8	34,6	248,1
Будівлі та споруди	560,9	10,5	1 109,6
Інше	1 322,0	402,8	558,0
Всього	12 967,7	22 193,1	26 244,8

Джерело: [5, с. 13]

емств України за допомогою довгострокової оренди великої кількості різного обладнання (табл. 3).

З таблиці 3 видно, що протягом 2019 року найчастіше фінансувалися такі об'єкти лізингу, як:

– транспорт – 16450,2 млн. грн., що становить 62,7% від суми всіх договорів. Порівняно з 2018 роком показник збільшився на 6,0%.

– техніка, машини та устаткування для сільського господарства – 6 701 млн. грн., або 25,5% від загальної суми договорів.

– будівлі та споруди – 1 109,6 млн. грн., що становить 4,2% від загальної суми договорів.

За даними Державного реєстру фінансових установ [5], в Україні найбільше договорів фінансового лізингу укладено на термін від 2 до 5 років. У 2019 році вартість даних договорів становила 17 375,7 млн. грн. (табл. 4).

Попри щорічне збільшення вартості та кількості договорів фінансового лізингу, в Україні лізинг лише розвивається на відміну від зарубіжних держав, де він набув поширення уже після Другої світової війни. У розвинених країнах фінансовий лізинг існує як певний вид інвестування виробництва, де основну увагу зосереджують на фінансовому аспекті договорів. Однак у переважній більшості міжнародних лізингових угод українські підприємства є лізингоотримувачами.

Варто зазначити, що існують різні рівні забезпечення регулювання лізингу в зарубіжних країнах:

– країни, які мають спеціальні закони, що регулюють лізингові угоди (Франція, Італія);

– країни, які мають особливе спеціальне лізингове законодавство (Швеція, Австрія);

– країни, які не мають спеціальних законів і підзаконних актів, які регулювали б лізингові угоди (Німеччина, Данія, США) [6].

У країнах з розвинутою економікою уряд надавав пільгове оподаткування для лізингових операцій, особливо у період їх становлення. Поширенню лізингу сприяло запровадження політики прискореної амортизації та інвестиційні знижки, які дають можливість зменшити величину прибутку до оподаткування. Найбільш вигідні умови для розвитку лізингового ринку створені у Великобританії, Ірландії, Норвегії. Половина світового обігу товарів, які постачаються за допомогою лізингу, припадає на США.

Німеччина, Британія та Польща є лідерами розвитку лізингового ринку у Європі. Як правило, лізингові операції у цих країнах поширені більше ніж банківське кредитування. Зокрема, лізинговими послугами активно користуються підприємства малого бізнесу.

На нашу думку, варто враховувати досвід зарубіжних країн у становленні лізингу аби пришвидшити розвиток лізингових операцій в Україні. Стіяка позитивна динаміка ринку лізингу протягом останніх років спричинена низкою сприятливих факторів, серед яких стабільність гривні, активний вихід українського виробника на європейські ринки, лібералізація економіки, а також підвищення фінансової грамотності населення та бізнесу. Ознайомлення з особливостями фінансового лізингу як інструменту фінансування дає змогу малому та середньому бізнесу скористатися його доступністю та перевагами перед кредитом [7].

Таблиця 4

**Інформація щодо строку дії договорів фінансового лізингу,
укладених протягом звітного періоду**

Період	Розподіл вартості договорів фінансового лізингу, укладених протягом звітного періоду, за терміном їх дії, млн. грн.			
	Менше або дорівнює 2 рокам	Більше як 2 або дорівнює 5 рокам	Більше як 5 або дорівнює 10 рокам	Більше як 10 років
2017 рік	3 251,4	9 546,3	170,0	0,0
2018 рік	5 069,4	14 992,8	2 130,5	0,5
2019 рік	6 477,4	17 375,7	1 277,9	1 113,7

Джерело: [5, с. 17]

Використання лізингу для якісного оновлення технічної бази підприємства можливо за умови постійного розвитку внутрішнього лізингового ринку України. Одним з основних недоліків, що перешкоджають його становленню є недосконалість нормативно-правової бази, а саме:

- нестабільність законодавства, що спричиняє ризики для лізингу як довгострокової діяльності;
- складність оформлення лізингової угоди через велику кількість учасників;
- неоднозначність трактування дефініції фінансового лізингу, що ускладнює встановлення термінів;
- додаткова сплата податку на додану вартість під час набуття лізингодержувачем права власності на об'єкт лізингу;
- складність процедури повернення прав на володіння майном;
- наявність ризику несплати лізингових платежів або неповернення об'єкта лізингу.

Також варто зазначити, що стрімкому розвитку лізингового ринку можуть перешкоджати такі фактори як:

- фінансова криза.
- політична нестабільність.
- недостатня кількість кваліфікованих кадрів у сфері лізингу.
- недостатнє поширення інформації про переваги лізингу для малого та середнього бізнесу.
- низький рівень платоспроможності лізингодержувачів.

Однак, високий рівень поширення лізингу характерний для усіх розвинених країн, оскільки він має свої переваги в оновленні технічної бази підприємства та надає лізингодержувачу такі можливості:

- запобігти витратам, що виникають внаслідок морального та фізичного зносу обладнання;
- випробувати техніку перед купівлею;
- орендувати обладнання, що необхідне лише на сезонний термін;
- уникнути негайного внеску всіх платежів;
- використовувати нові технології без великих капіталовкладень;
- придбати обладнання за залишковою вартістю після завершення лізингової угоди;
- переносити величину лізингових платежів на собівартість товарів та послуг, що виготовляються або надаються.

Висновки і пропозиції. Ринок лізингу в Україні розвивається, проте потребує уваги з боку уряду та вдосконалення його нормативно-правової бази. В умовах нестачі власних коштів підприємства лізинг є вигідним для оновлення його технічної бази і має достатньо вагомих переваг. Досвід зарубіжних держав сприяє виявленню недоліків та вдосконалення можливостей лізингової діяльності в Україні. Доцільно проводити роботу з міжнародними фінансовими групами щодо популяризації українського лізингового ринку та зацікавлення їх у інвестуванні в лізингову сферу України.

Список літератури:

1. Про лізинг: Закон України від 16 грудня 1997 року № 723/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_104800-98#Text (дата звернення: 05.04.2021).
2. Про внесення змін до Закону України "Про лізинг" від 11 грудня 2003 року 1381-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1381-15#Text> (дата звернення: 12.04.2021).
3. Статистичний щорічник України 2019 рік. Держстат України. 2020. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2020/zb/11/zb_yearbook_2019.pdf (дата звернення: 07.04.2021).
4. Горідько О.В., Якимова В.І., Дудчик О.Ю. Фінансовий лізинг як інструмент інвестування. *Ефективна економіка*. 2017. № 11.
5. Підсумки діяльності фінансових компаній та юридичних осіб (лізингодавців) за 2019 рік за даними Державного реєстру фінансових установ. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/FK/FK_IV_kv_2019.pdf (дата звернення: 09.04.2021).
6. Левченко О. А. Удосконалення інструментарію фінансово-кредитного механізму забезпечення лізингових операцій в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 30. Частина 4. С. 89.
7. Офіційний сайт Українського об'єднання лізингодавців. URL: <http://uul.com.ua/> (дата звернення: 12.04.2021).

References:

1. Pro lizynh: Zakon Ukrainy vid 16 hrudnia 1997 roku № 723/97-VR [On leasing: Law of Ukraine of December 16, 1997 № 723/97-VR]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_104800-98#Text (accessed 05 April 2021).
2. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro lizynh" vid 11 hrudnia 2003 roku 1381-IV [On Amendments to the Law of Ukraine "On Leasing" of December 11, 2003 1381-IV]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1381-15#Text> (accessed 12 April 2021).
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020) Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy 2019 rik [Statistical Yearbook of Ukraine 2019]. Kyiv: State Enterprise "Derzhanalinform".
4. Horidko O.V., Yakymova V.I., Dudchik O.Yu. (2017) Finansovyi lizynh yak instrument investuvannia [Financial leasing as an investment tool]. *Efficient economy*, no. 11.
5. Pidsumky diialnosti finansovykh kompanii ta yurydychnykh osib (lizynhodavtsiv) za 2019 rik za danymy Derzhavnogo reiestru finansovykh ustanov [Results of financial companies and legal entities (lessors) for 2019 according to the State Register of Financial Institutions]. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/FK/FK_IV_kv_2019.pdf (accessed 09 April 2021).
6. Levchenko O.A. (2018) Udoskonalennia instrumentariiu finansovo-kredytnoho mekhanizmu zabezpechennia lizynhovoykh operatsii v Ukraini [Improving the tools of the financial and credit mechanism for leasing operations in Ukraine]. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, vol. 30, no. 4, pp. 89.
7. Ofitsiyni sait Ukrainskoho obiednannia lizynhodavtsiv [Official site of the Ukrainian Association of Lessors]. URL: <http://uul.com.ua/> (accessed 12 April 2021).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-70>

УДК 331.101.3(045)

Ситник Н.С., Чепіль Ю.Б.

Львівський національний університет імені Івана Франка

МОТИВАЦІЯ ЯК ЧИННИК СТИМУЛЮВАННЯ ЛЮДЕЙ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті досліджено сутність мотивації праці та її застосування на підприємстві для ефективної діяльності працівників та економічного зростання підприємства. Охарактеризовано види і методи мотивації та наведено відповідні приклади. Проаналізовано такі поняття, як «мотивація», «стимулювання», виділено їхні спільні та відмінні риси. Зазначено, як мотивація пов'язана зі стимулами до праці, проаналізовано внутрішні та зовнішні чинники впливу на ефективність мотивації. Сформовано принципи побудови системи мотивації праці. Окреслено найефективніші методи мотивації праці і їх індивідуальне визначення для одного або групи працівників. Охарактеризовано моделі мотивації праці зарубіжних держав та на основі такого аналізу запропоновано найоптимальніші варіанти моделей, які підійшли б для реалізації на українському підприємстві.

Ключові слова: мотивація працівників, стимулювання, види та методи мотивації, ефективність праці, моделі мотивації.

Sytnyk Nataliia, Chepil Yuliia

Ivan Franko National University of Lviv

MOTIVATION AS A PROCESS OF ENCOURAGING PEOPLE TO EFFECTIVE ACTIVITY

Summary. The issues of work motivation and its application at the enterprise for effective activity of employees and economic growth of the enterprise are investigated. The types of motivation (external, internal, moral, material, administrative) are highlighted and each of the types is characterized. It was also mentioned that, despite the moral aspects of motivation, in the modern world the most effective motivation for staff work is, after all, material motivation, ie additional wages: surcharges, allowances, bonuses. Motivation methods are indicated, such as economic, socio-psychological, organizational-administrative and examples. The correct individual definition of motivation methods for an employee or a group of employees is considered, taking into account the different interests of workers. That is, for example, for some the priority is the financial component, and for others – the material, so the same motivation for different employees will be completely ineffective. Concepts such as "motivation", "stimulation" are analyzed, their common and distinctive features are highlighted. What is common is the desire to achieve a goal, perform tasks, get a good result, increase innovation, and what is different is that motivation is a more internal desire to work or perform certain tasks, and incentives are external influences on the employee. It is noted how motivation is related to incentives to work, the internal and external factors influencing the effectiveness of motivation are analyzed. The principles that are important to follow when building a system of work motivation are formed. Models of work motivation of different foreign countries, such as Japan, Germany, England and the USA, are characterized. According to this analysis, the best options for models that would be suitable for implementation in the Ukrainian enterprise, namely the American and English models of work motivation in the enterprise. Applying the American model of work motivation allows the company to reduce the cost of manufacturing finished products and expand its volumes, with the help of highly qualified personnel, and the implementation of the English model will increase productivity through their participation in company profits, because they are interested in these profits. the salary of each employee depends on them.

Keywords: employee motivation, incentives, types and methods of motivation, work efficiency, motivation models.

Постановка проблеми. Для розвитку сучасного суспільства в умовах використання інновацій, важливою складовою є увага до персоналу, тобто його мотивація. Одним із завдань для підприємства є стимулювання працівників до праці, з метою підвищення його конкурентоспроможності. Ефективна діяльність сучасного підприємства залежить від правильної мотивації робітників. Мотивація є важливою передумовою розвитку як суспільства, так і підприємства в цілому. Кожен працівник, окрім зазначених умов діяльності на підприємстві, має особисті стимули до виконання різних наданих йому завдань. Тому, з допомогою елементів мотивації як видача премій, підвищення заробітної плати, надання можливості зайняти вищу посаду, перекваліфікації, працівники можуть стати більш креативними, удосконалити свою професійну майстерність та інші практичні навички.

Мотивація впливає і на кінцеві результати діяльності підприємства та гарантує підвищення економічного зростання, конкурентоспроможність та економічну безпеку.

На наш погляд, ефективна діяльність працівників створює можливості щодо впровадження інноваційної діяльності, підвищення рентабельності та конкурентоспроможності на ринку для підприємства і позитивно впливає на його розвиток в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти мотивації розглядали у своїх працях як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема: В.М. Абрамов, А.С. Афонін, Д.П. Богиня, Б.М. Данилишин, В.М. Данюк, О.А. Гришова, А.М. Гриненко, Г.Т. Завіновська, Т.А. Заяць, А.В. Калина, А.М. Колот, В.І. Куценко, К. Адельфер, Ф. Герцберг, А.Г. Здравомислов, Д. МакГрегор, А. МакКлелланд, МакКінсі, А. Маслоу,

Ю.П. Морозов, У. Оучи, С. Пакулін, О.Є. Рябцев, М.І. Грінько, П.І. Пономаренко, В.В. Бойко, Я. Сухін, П.О. Пономаренко та ін. [1].

Проте, окремі аспекти аналізу чинників ефективної мотивації персоналу та стимулювання до праці, правильне використання продуктивних якостей працівників завжди буде цікавим фундаментом до подальших досліджень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вплив мотивації працівників на підвищення інноваційної діяльності, роль методів мотивації і стимулювання, їх значення для ефективного управління підприємством потребують вивчення та розгляду.

Завдання статті полягає у аналізі понять «мотивація», «стимулювання», виділенні їх спільних і відмінних рис, визначенні методів мотивації праці на підприємстві, окресленні ролі мотивації в управлінні підприємством.

Виклад основного матеріалу. Мотивація – це вид управлінської діяльності, який спонукає працівника виконувати свої обов'язки із ентузіазмом, завзятістю, наполегливістю, сумлінністю. Кожне підприємство для ефективного функціонування прагне мати конкурентоспроможний персонал, а для цього потрібне вміння так організувати працю, щоб віддача працівників була максимальною. При цьому важливим фактором посилення трудового потенціалу повинна стати особиста зацікавленість працівників, заснована на можливості задоволення їх соціальних і фізіологічних потреб [2].

Мотивація має багато різних класифікацій, проте, на наш погляд, доцільно виділити такі види мотивації (рис. 1):

Рис. 1. Види мотивації праці

Джерело: розроблено автором

Зовнішня мотивація насамперед пов'язана з матеріальною вигодою, загальними умовами праці, а внутрішня мотивація працівника залежить від його емоцій і почуттів, які безпосередньо впливають на якість виконання роботи.

Адміністративна мотивація полягає у контролі за виконанням поставлених завдань перед працівником. Наприклад, підприємство мотивує працівників за допомогою матеріальних заохочень, поліпшення умов праці, підвищення у посаді, а робітник неналежно виконує свої функції та завдання, за таких умов до нього застосовуються методи адміністративного впливу (відраховування певної суми коштів із заробітної плати, пониження у посаді чи звільнення).

Що стосується моральної мотивації працівників підприємства, то вона ґрунтується на визнанні працівника як окремої особистості. Працівник має відчувати себе комфортно на підприємстві, час від часу чути похвалу від керівництва, що забезпечить морально-сприятливий клімат у колективі. Саме за допомогою таких чинників діє моральна мотивація на працівника.

Ще одним важливим видом мотивації є матеріальна мотивація. Для деяких працівників саме цей вид мотивації є ключовим. Під матеріальною мотивацією розуміють прагнення до достатку, високого матеріального рівня життя. Відомо, що більшість працівників зацікавлені у високій оплаті праці, а для деяких це є головним чинником, який впливає на якість виконання ним посадових обов'язків. Тому оплата праці лежить в основі всіх систем мотивації працівника щодо його продуктивної праці [3].

Отже, мотивація працівника до ефективної роботи напряму залежить від матеріального аспекту – заробітної плати, премій, винагород, виплат соціального характеру.

Окрім видів мотивації, виділяють і методи мотивації (рис. 2).

Однак, методи мотивації залежать і від індивідуального зацікавлення працівників. Кожна особистість прагне отримати своє, наприклад, дві людини на одній і тій самій посаді можуть мати різні інтереси, мету і вимоги до даного місця працевлаштування. Якщо для працівника

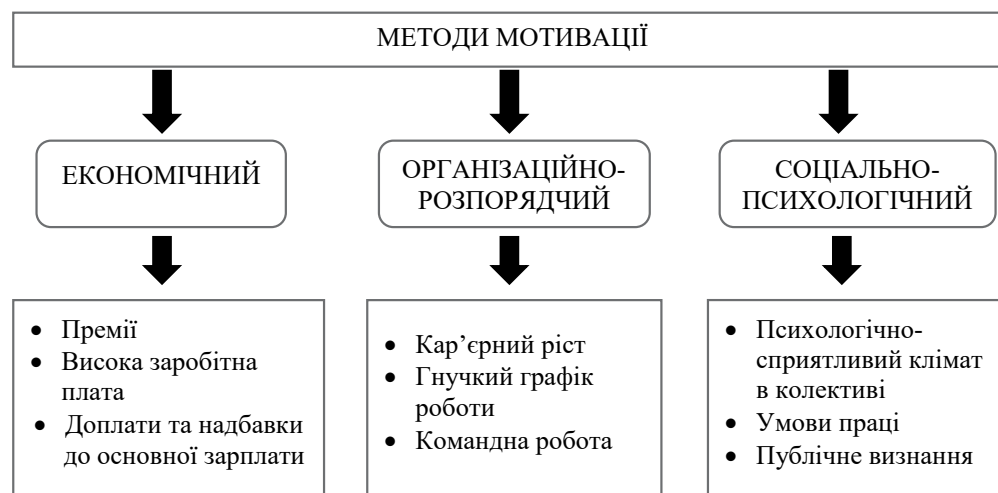

Рис. 2. Методи мотивації праці

Джерело: розроблено автором

головним бажанням і прагненням на місці роботи є кар'єрний ріст, то його мотивація до ефективної праці полягає у наданні можливості росту по кар'єрній драбині. Для іншого працівника важливим моментом є режим роботи чи питання житла, віддаленої роботи, тоді методи мотивації будуть зовсім іншими.

Найкращими подразниками для досягнення бажаного результату від працівників на підприємстві є стимули, які сприяють підвищенню інтенсивності певних мотивів у діях людини. Стимули бувають соціальні, матеріальні, економічні, творчі, пізнавальні, професійні та ін. Одним із таких видів стимулювання є індивідуалізована винагорода працівникові, яка дозволяє вмотивувувати до виконання завдань та отримувати винагороди у вигляді бонусів та публічного визнання. Отже, суть мотивації працівника до праці проявляється у стимулах, які впливають на його особисту зацікавленість щодо ефективного виконання своїх посадових обов'язків.

Так як мотивація праці безпосередньо пов'язана зі стимулами, то умовно можна продемонструвати схему, за якою відбувається сам процес мотивації і отримується бажаний результат – «потреби самого працівника або підприємства – інтереси, зацікавленість – стимули до дії – успіх, винагорода».

Незважаючи на це, науковці по різному розглядають поняття «мотивація» та «стимулювання», одні як одне ціле, не виокремлюючи відмін-

ності, інші висловлюють думку про абсолютну різницю між цими двома поняттями. Водночас процес стимулювання, під яким зазвичай розуміють вплив на трудову діяльність працівника за рахунок створення індивідуально-значущих умов трудової ситуації, містить у собі зовнішні подразники та структурні компоненти трудової ситуації [4]. Слід зазначити, що стимулювання – це своєрідний процес, направлений на конкретну особу персоналу підприємства або їх групу і провокує чи підштовхує до дії. А мотивація – це теж заохочення до певних дій, але її метою є виконання поставлених завдань підприємства і отримання відповідного результату. Окрім того, різницею між поняттями «мотивація» і «стимулювання» є те, що за допомогою другого і відбувається саме процес мотивації.

Сьогодні з різних засобів мотивації праці застосовують тільки її окремі елементи – ця обставина наголошує на потребі створення цілісної системи мотивації праці персоналу, орієнтованої на розвиток трудового потенціалу працівників та результативність діяльності підприємства загалом [5].

При побудові системи мотивації праці важливо дотримуватися таких принципів (рис. 3):

На ефективність системи мотивації працівників впливає також ряд чинників (рис. 4).

Створюючи цілісну систему мотивації праці, підприємству необхідно не лише дотримуватись вищезгаданих принципів та чинників ефективності системи, але й зважати на зарубіжний

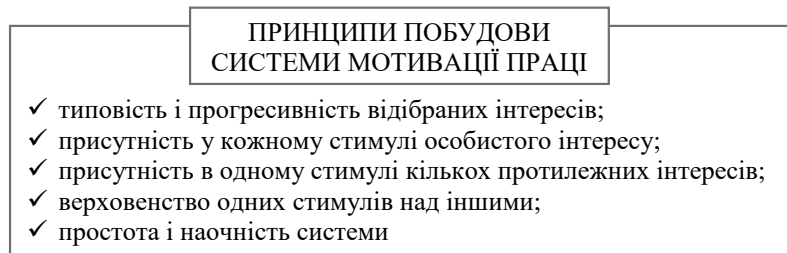

Рис. 3. Принципи побудови системи мотивації праці

Джерело: розроблено автором на основі [6]

Рис. 4. Чинники мотивації праці

Джерело: розроблено автором

досвід високорозвинених країн. Тому, на нашу думку, є доцільним розглянути моделі мотивації праці в окремих зарубіжних країнах.

Так, японська модель мотивації є досить гнучкою та побудована на трьох основних елементах: професійна майстерність працівника, вік та стаж. Тобто, оклад нараховується у вигляді суми виплат за стаж, за результативність праці, за кваліфікаційний розряд та вік. Отже, підвищення заробітної плати згідно японської моделі мотивації є можливим лише за умов підвищення кваліфікації та продуктивності праці працівників. Окрім цього, японській моделі притаманний принцип пожиттєвого найму працівників, який має на меті перекваліфікацію та ротацию кадрів. Згідно таких умов, працівники зацікавлені працювати на перспективу, адже їх досягнення на підприємстві сьогодні, впливатимуть на їх матеріальне забезпечення у майбутньому.

Щодо американської моделі мотивації праці, то їй притаманне певне заохочення працівників до підприємницької активності. До уваги беруть досягнення успіху кожного робітника зокрема. В основі цієї моделі немає преміювання, доплат чи надбавок, адже вони вже закладені у досить високих тарифних ставках. Підприємство, нараховуючи заробітну плату, опирається на кваліфікацію працівників. Наприклад, робітник отримує бали за перекваліфікацію і на їх основі йому передбачається підвищення заробітної плати.

Американській моделі притаманні різні методи мотивації праці, але насамперед той, який пов'язаний із матеріальним заохоченням. В якості прикладу можна представити досвід американських фірм «Ford» та «General Motors», де часто застосовуються «гнучкі системи» оплати праці працівникам з використанням аналітичної оцінки робочих місць щодо важкості і складності роботи, яку вони виконують. При цьому змінна частина заробітної плати, яка виступає в якості нагороди за підвищення якості продукції, зростання продуктивності праці, економія сировини досягає 1/3 зарплати [7].

Англійська модель мотивації праці базується на двох формах виплати заробітку працівникам – акціонерній і грошовій. Остання є зрозумілою, однак акціонерну форму слід розглянути детальніше. За такої моделі, робітник має можливість вкладати свої фінансові ресурси в цінні папери і кожного місяця отримувати від вкладень відсотки. Таким чином, працівники, котрі зацікавлені у отриманні більшої заробітної плати, працюють ефективніше і, як результат, прибутки підприємства теж зростають.

Німецькій моделі мотивації праці притаманні справедливість та солідарність і створюються рівні умови для всіх громадян, засуджується несправедливість і надається захист безробітним, людям похилого віку, хворим тощо. За такої моделі підприємство поєднує стимули до праці із соціаль-

ними гарантіями. Західні дослідники вважають німецьку модель мотивації праці найкращою із всіх відомих, бо застосовуючи її забезпечується як економічний добробут, так і соціальні гарантії.

На нашу думку, впровадження будь-якої із вищезазначених моделей мотивації праці в Україні повинно залежати від ряду чинників: фінансових можливостей підприємства, менталітету робітників, а також сприятливої економічної ситуації в країні. З огляду на вищезазначене, можна виділити окремі елементи моделей, які б підійшли для реалізації на українському підприємстві. Найбільш підходящими для нас є англійська та американська моделі. Так, англійська модель передбачає заохочення працівників до продуктивної праці на основі їх участі у прибутках підприємства. Але, її недоліками є те, що по-перше не кожний робітник буде мати змогу вкласти свої фінансові ресурси у цінні папери, а по-друге важко вирахувати особистий вклад робітника у загальний результат.

Застосування американської моделі мотивації праці дозволяє підприємству зменшити витрати на виготовлення готової продукції та збільшити її обсяги, використовуючи висококваліфікований персонал. Проте, така модель може стати не під силу багатьом українським підприємствам, адже в її основі лежить перекваліфікація та атестація робітників.

Щодо німецької чи японської моделей мотивації праці, то їх впровадження в Україні є досить складним, адже наші підприємства не є достатньо підготовленими для соціальних гарантій або довічного найму працівників та й не кожен українець зможе працювати на одному робочому місці впродовж життя, з огляду на відмінності в менталітеті.

Висновки з даного дослідження і пропозиції. Отже, роль мотивації праці на підприємстві є значною. Без мотивації працівників, підприємство не зможе повноцінно функціонувати, отримувати бажані результати та бути задоволеним їх роботою. Тому, мотивація є важливою складовою в управлінні підприємством і її необхідно розвивати та вдосконалювати. Недосконалість мотивації гальмує розвиток як підприємства, так і його працівників. Саме мотивація та спонукання персоналу до ефективної праці є одним із чинників, які створюють можливості підприємству бути конкурентоспроможним, отримувати стабільний прибуток, економно використовувати матеріальні ресурси, а працівникам – реалізувати себе як висококваліфікований фахівець та отримувати стабільний дохід. Отже, управління персоналом підприємства є неможливим без запровадження мотивації праці, бо недосконала система мотивації не буде сприяти економічному розвитку підприємства, а навпаки – гальмувати його. Тобто, можна стверджувати, що мотивація відіграє безумовно велику роль в ефективному управлінні підприємством.

Список літератури:

1. Пономаренко О.П. Визначення рейтингу чинників мотивації праці за допомогою модифікованої матриці. *Механізм регулювання економіки*. 2007. № 1(29). С. 171–181.
2. Бала В.В., Мацак А.Г. Теоретичні засади формування системи мотивації персоналу на основі аналізу мотиваційних теорій. *Економічний форум*. 2014. № 3. С. 136–144.
3. Газгиреева Л.Х. Мотивация как экзистенциальная потенция духовно-нравственного бытия. *Социально-экономические знания*. 2010. № 5. С. 219–227.

4. Біліченко О.С. Класичні і сучасні моделі мотивації трудової діяльності. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2012. № 4. С. 119–125.
5. Васюта В.Б., Бульбаха Л.І. Мотивація праці персоналу на підприємстві в сучасних умовах господарювання. *Ефективна економіка*. 2016. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>
6. Гуроров О.І., Абраменко П.О. Сучасні теорії мотивації й особливості їх застосування в умовах ринкового середовища. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Сер. : Економічні науки*. 2013. № 8. С. 10–17. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vkhnau_ekon_2013_8_4.pdf
7. Гольда А.В. Зарубіжний досвід мотивації праці трудового потенціалу в умовах ринкової економіки. *Формування ринкових відносин в Україні : Збірник наук. праць*. Вип. 2(33) / Наук. ред. І.К. Бондар. Київ, 2008. С. 94–97.

References:

1. Ponomarenko O.P. (2007) Vyznachennia reitynhu chynnykiv motyvatsii pratsi za dopomohoiu modyfikovanoi matrytsi [The mechanism of economic regulation]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, vol. 29, no. 1, pp. 171–181.
2. Bala V.V., Matsak A.H. (2014) Teoretychni zasady formuvannia systemy motyvatsii personalu na osnovi analizu motyvatsiinykh teorii [Theoretical bases of formation of system of motivation of the personnel on the basis of the analysis of motivational theories]. *Ekonomichnyi forum*, no. 3, pp. 136–144.
3. Hazghyreeva L.Kh. (2010) Motyvatsiia kak ekzystentsyalnaia potentsiia dukhovno-nravstvennoho bytiia [Motivation as the existential potential of spiritual and moral being]. *Sotsialno-ekonomicheskye znaniia*, no. 5, pp. 219–227.
4. Bilichenko O.S. (2012) Klasychni i suchasni modeli motyvatsii trudovoi diialnosti [Classical and modern models of work motivation]. *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomor'ia*, no. 4, pp. 119–125.
5. Vasiuta V.B., Bulbakha L.I. (2016) Motyvatsiia pratsi personalu na pidpriemstvi v suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Motivation of staff at the enterprise in modern business conditions]. *Efektivna ekonomika [Efficient economy]* (electronic journal), no. 6. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (accessed 29 April 2021).
6. Hutorov O.I., Abramenko P.O. (2013) Suchasni teorii motyvatsii y osoblyvosti yikh zastosuvannia v umovakh rynkovoho seredovyshcha [Modern theories of motivation and features of their application in a market environment]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho ahrarного universytetu im. V.V. Dokuchaieva* (electronic journal), no. 8, pp. 10–17. Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vkhnau_ekon_2013_8_4.pdf (accessed 29 April 2021).
7. Holda A.V. (2008) Zarubizhnyi dosvid motyvatsii pratsi trudovoho potentsialu v umovakh rynkovoi ekonomiky [Foreign experience of labor motivation of labor potential in a market economy]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini: Zbirnyk nauk. prats* [Formation of market relations in Ukraine: Collection of Sciences. wash.] (eds. I.K. Bondar), vol. 2, no. 33, pp. 94–97.

Татарин Н.Б., Мацей К.П.,
Скородинський Н.А.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ РЕФІНАНСУВАННЯ БАНКІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто основні підходи до визначення сутності поняття “рефінансування”, крім цього проаналізовано систему рефінансування банків в Україні на сучасному етапі. Проведено аналіз динаміки показників обсягів наданих коштів через постійно діючу лінію кредитів рефінансування (овернайт), кредитів наданих шляхом проведення тендерів та середніх значень облікової ставки НБУ протягом 2017–2020 років. Проведений аналіз показав, що протягом досліджуваного періоду відбувалося незначні коливання цих показників в сторону зниження або збільшення. Також окреслено основні проблеми, які гальмують розвиток рефінансування банків в Україні. Наведено можливі рекомендації для вдосконалення системи рефінансування банків в Україні та для стимулювання подальшого розвитку національної банківської системи. Сьогодні ефективне функціонування банківської системи України є неможливим без здійснення певних заходів задля її подальшого розвитку.

Ключові слова: банківська система, рефінансування, НБУ, облікова ставка, ліквідність, кредит.

Tataryn Natalia, Matsey Ksenia,
Scorodinskyi Nazarii
Ivan Franko National University of Lviv

FEATURES ON THE DIRECTIONS OF SYSTEM DEVELOPMENT REFINANCING OF BANKS IN UKRAINE

Summary. The paper considers the concept of "NBU loans" as a tool for refinancing commercial banks. The article considers the main approaches to defining the essence of the concept of "refinancing", considers the definition and essence of "direct" and reverse repo operations, the main structural elements of the instrument of emergency liquidity support, namely: loan term, loan amount, interest rate, criteria for potential borrowers and the processes of using this tool, in addition, the system of refinancing of banks in Ukraine at the present stage is analyzed. An assessment of the role of refinancing in ensuring the financial security of the banking system of Ukraine was conducted. The role of the NBU and the limits of its influence on the functioning are determined banking sector. The current state of the banking sector of Ukraine is analyzed. An analysis of the dynamics of indicators of the amount of funds provided through the permanent line of refinancing loans (overnight), loans granted through tenders and the average values of the discount rate of the NBU during 2017–2020. The analysis showed that during the study period there were slight fluctuations in these indicators in the direction of decrease or increase. The main problems that hinder the development of bank refinancing in Ukraine are also outlined, in particular the misappropriation of NBU refinancing loans, the use of credit funds for currency speculation, imperfect legislation, the unstable situation in Ukraine and more. The impact of bank refinancing problems on the banking system of Ukraine is determined. Possible recommendations for improving the system of refinancing of banks in Ukraine and for stimulating further development of the national banking system, including improvement of interest rate policy, control over the intended use of funds, disclosure of information on obtaining and repaying loans, etc. The expediency of using these methods and the importance of state policy in regulating the banking sector of Ukraine and their impact on it are substantiated. Today, the effective functioning of the banking system of Ukraine is impossible without the implementation of certain measures for its further development.

Keywords: banking system, refinancing, NBU, discount rate, liquidity, credit.

Постановка проблеми. Сьогодні досить важливе місце у розвитку ринкової економіки займає стабільність банківської системи, яка є одним із головних чинників розвитку економіки будь-якої країни. Рефінансування НБУ є потужним інструментом грошово-кредитної політики, що дозволяє оперативнo впливати на управління стабільністю банківської системи та забезпечувати зростання її ресурсного потенціалу. Як свідчить світова практика, система рефінансування та управління ліквідністю банківських систем різних країн знаходяться у постійному розвитку, тому Україні доцільно вдосконалювати наявні та запроваджувати нові механізми рефінансування, що сприятиме забезпеченню стабільності банківської системи в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням сутності системи рефінансування та проблем її розвитку займалися багато вітчизняних вчених. Зокрема такі, як В.І. Міщенко, В.В. Коваленко, А.В. Сомик, Г.Г. Фетисов, О.В. Мельниченко, Т.Д. Косова, В.В. Лановий та інші.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є дослідження особливостей функціонування системи рефінансування банків в Україні, розкриття основних проблем та перспектив її розвитку, а також визначення рекомендацій для їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Механізм рефінансування в розпорядженні НБУ є має значний вплив на розвиток банківської системи України та економіки загалом, тому доцільно детальніше розглянути поняття

рефінансування. Різні вчені трактують це поняття по-різному. Розглянемо деякі з них.

Рефінансування – це один із основних інструментів грошово-кредитної політики, який використовується центральними банками різних країн. Під рефінансуванням розуміють забезпечення центральним банком комерційних банків додатковими резервами на кредитній основі, тобто запозиченими резервами. Ініціаторами рефінансування виступають комерційні банки. Вони звертаються до центрального банку у разі вичерпання можливостей поповнити свої резерви з інших джерел. Рефінансування можна розглядати як процес відновлення ресурсів комерційних банків, які були вкладені в позики, боргові цінні папери та інші активи [1].

Відповідно до глосарію банківської термінології, рефінансування – це операції з надання банкам кредитів у встановленому національним банком порядку. Основною метою рефінансування є регулювання ліквідності банків на виконання національним банком функції кредитора останньої інстанції [2].

Кредити НБУ – операції з рефінансування банків та операції з борговими цінними паперами, кредити за інструментом ELA. Національним банком здійснює операції з рефінансування банків шляхом надання банкам: кредитів овернайт та кредитів шляхом проведення тендерів (рис. 1).

Крім того, Центральний банк може надавати кредити комерційним банкам й через операції Repo, суть яких полягає в обов'язковій купівлі-продажу державних цінних паперів, проте головною метою цих операцій є підтримка короткострокової ліквідності системи комерційних банків. Національний банк України проводить з банками операції, як «прямого», так й «зворотного» репо на визначену суму та на відповідний термін. **«Пряме» репо** – це кредитна операція, що ґрунтується на двосторонній угоді між НБУ та банком про купівлю НБУ державних цінних паперів із портфеля банку або іноземної валюти з подальшим зобов'язанням банку викупити ці державні цінні папери або іноземну валюту за обумовленою ціною на обумовлену дату. **«Зворотне» репо** – це депозитна операція, що ґрунтується на двосторонній угоді між НБУ та банком про продаж НБУ зі свого портфеля 54 державних цінних паперів з одночас-

ним зобов'язанням зворотного їх викупу в банків за обумовленою ціною на обумовлену дату [2].

НБУ запустив у грудні 2016 року замість стабілізаційних кредитів, новий інструмент для підтримки ліквідності банків. Так як даний інструмент було запроваджено не так давно, слід детальніше розглянути його умови (табл. 1).

Для покриття тимчасового дефіциту ліквідності банків у разі настання надзвичайних ситуацій, коли банки вичерпали інші джерела підтримки ліквідності, в тому числі рефінансування НБУ під заставу ОВДП і валюти, а також допомогу акціонерів, можуть скористатись інструментом екстреної підтримки ліквідності – emergency liquidity assistance (ELA).

Для більш детального розуміння стану системи рефінансування банків в Україні на сучасному етапі, в першу чергу проаналізуємо середньорічні результати проведення операцій Національного банку України з регулювання ліквідності банків протягом 2017–2020 років (табл. 2).

Відповідно до даних табл. 2 загальний обсяг наданих коштів за 2018 рік становить 181 172,8 млн грн, що на 139 319,9 млн грн більше ніж попереднього року: з них кошти, які надані через постійну діючу лінію рефінансування (кредити овернайт) 144 604,3 млн грн, середньозважена ставка яких становила 19,0%, що на 4,4% вища, ніж у 2017 році; шляхом проведення тендеру з підтримки ліквідності банків 36 568,5 млн грн, у 2017 році 12 799,3, що на 23 769,2 млн грн менше, ніж у 2018 році, середньозважена ставка яких становила у 2017 році – 15,6%, у 2018 – 19,3%. Загальний обсяг наданих коштів за 2019 рік становить 102 037,5 млн грн, що на 79 135,3 млн грн менше ніж 2018 року: з них кошти, які надані через постійну діючу лінію рефінансування (кредити овернайт) 39 274,8 млн грн, середньозважена ставка яких становила 19,4%, що практично не відрізняється від попереднього року; шляхом проведення тендеру з підтримки ліквідності банків 62 731,1 млн грн, середньозважена ставка яких становила у 2019 році – 17%, яка є нижчою на приблизно 2% в порівнянні з 2018 роком. У 2020 році загальний обсяг наданих коштів становить 168 045,5 млн грн, з яких 44 213,0 млн грн становлять кредити овернайт

<p>Кредити овернайт</p> <p>надається банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою на термін до наступного робочого дня і є інструментом постійного доступу, спрямованим на підтримання ліквідності банку</p>	<p>Кредитів рефінансування шляхом проведення тендерів</p> <p>із підтримання ліквідності банків строком до 14 днів та строком до 90 днів (короткострокові кредити рефінансування, що надаються банку шляхом проведення кількісного або процентного тендера з підтримання ліквідності банків</p>	<p>Кредитів рефінансування шляхом проведення тендерів</p> <p>із підтримання ліквідності банків строком від одного до п'яти років (довгострокові кредити рефінансування)</p>
---	---	--

Рис. 1. Кредити Національного банку України

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

Екстрена підтримка ліквідності (ELA)

	Екстрена підтримка ліквідності (ELA)
Строк кредиту	– до 90 днів – можливість пролонгації на строк до 90 днів – максимальний строк з урахуванням всіх пролонгацій – 1 рік
Сума кредиту	– на основі прогнозних грошових потоків – для виконання зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами (крім пов'язаних з банком осіб)
Процентна ставка	– фіксована щодо кожного траншу – облікова ставка НБУ + 2%
Критерії (вимоги) до потенційних позичальників	– банк є платоспроможним (у тому числі у перспективі) – має вплив на стабільність фінансової системи – не здійснює ризикову діяльність
Процес	– проведення аналізу та оцінки застави на підготовчому етапі – швидке надання коштів при виникненні фактичної потреби в кредиті

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

Результати проведення операцій Національного банку України з регулювання ліквідності банків протягом 2017–2020 рр.

Дата	з підтримання ліквідності банків						
	загальний обсяг наданих коштів	через постійно діючу лінію рефінансування (кредити овернайт)			шляхом проведення тендеру з підтримання ліквідності банків		
		обсяг наданих коштів	середньозважена процентна ставка	к-сть банків	обсяг наданих коштів	середньозважена процентна ставка	к-сть банків
		млн грн	млн грн	%	од.	млн грн	%
2017	41 258,9	22 933,2	15,4	1,2	12 799,3	15,6	1,3
2018	181 172,8	144 604,3	19,0	1,3	36 568,5	19,3	1,3
2019	102 037,5	39 274,8	19,4	1,0	62 731,1	17,0	2,8
2020	168 045,5	44 213,0	8,7	1,7	65 081,0	6,0	5,2

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

та 65 081,0 млн грн становлять кредити надані шляхом проведення тендеру з підтримки ліквідності банків; середньозважені ставки за якими становлять 8,7% та 6,0% відповідно, що є значно нижчими у порівнянні з минулими роками.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що динаміка щодо питомої ваги кредитів овернайт і кредитів, наданих на тендері у загальній сумі рефінансування, протягом 2017 р. частка кредитів овернайт становила 55,6%, а кредитів, наданих на тендері, – 44,4%, з наступного 2018 р. частки були відповідно 79,8% та 20,2%, що чітко видно на рис. 2.

Впродовж 2019–2020 рр. ситуація змінюється. Наприклад, у 2019 р. частки були відповідно 38,4% та 61,5%, у 2020 році всього 26,3% становили кредити овернайт та 73,7% становили кредити надані шляхом проведення тендеру, що можна пояснити потребою банків протягом 2017–2018 рр. у додаткових к для забезпечення поточної ліквідності та дотримання економічних нормативів, встановлених НБУ.

Окрім цього, важливим показником системи рефінансування банків в Україні є облікова ставка НБУ. Розглянемо середньорічні значення облікової ставки протягом 2017–2020 рр. (табл. 3).

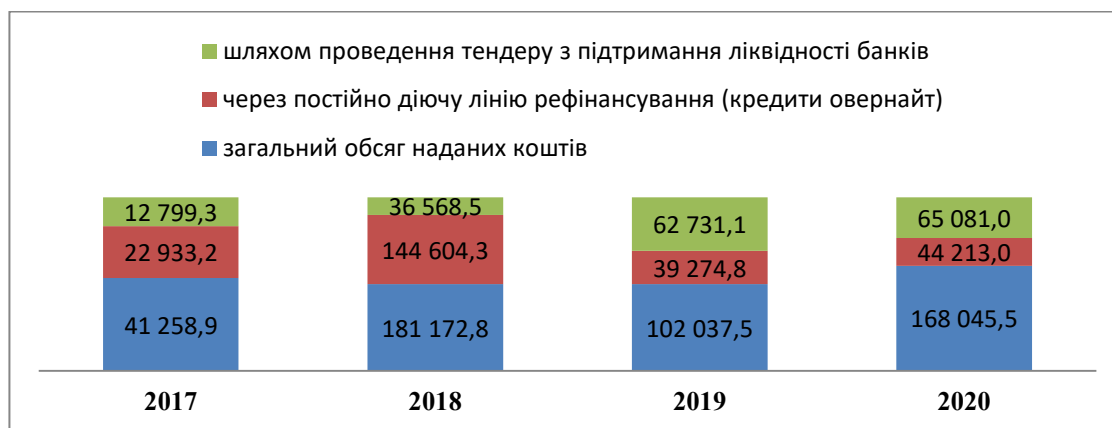

Рис. 2. Результати проведення операцій НБУ з регулювання ліквідності банків

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

Таблиця 3
Середньорічні значення облікової ставки
НБУ протягом 2017–2020 рр.

Дата	Облікова ставка (%)	Зміна (%)
2017	12,93	-
2018	16,88	3,95
2019	17,33	0,45
2020	7,57	-9,76

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

Облікова ставка НБУ за досліджуваний період зазнавала незначних коливань, в сторону збільшення або зменшення на декілька процентних значень. Також облікова ставка регулярно знижувалася у 2019 році. Загалом із початку року цей показник впав із 18 до 15,5% (середнє значення протягом року становило майже 17%). Так, з огляду на значне послаблення інфляційного тиску та скорочення ділової активності впродовж 2020 року, НБУ продовжив пом'якшення монетарної політики. Облікова ставка була знижена до рекордного рівня в 6% вже у першому півріччі, навіть раніше, ніж передбачалося [2].

Отже, з даних таблиці ми можемо побачити, що найбільшого середнього значення протягом року облікова ставка набула у 2019 році, проте з огляду на зменшення інфляційного тиску на економіку НБУ було знижено облікову ставку до 6.0% у 2020 році.

Важливим напрямом НБУ є взаємодія зі слабкими та неплатоспроможними банками – в такому випадку застосовуються дії, зокрема рефінансування банків для вирішення проблем, одною з яких є ліквідність банківської установи.

Недоліки вітчизняного рефінансування, які проявились під час економічної кризи в Україні 2014–2015 рр. та коронакризи ще не є повністю подоланими.

Відповідно, провівши дослідження, можна сказати, що сама дія як рефінансування банківської установи має ряд проблем, які необхідно вирішити.

Серед таких проблем можна виділити такі як:

- забезпечення повернення коштів, враховуючи те, що, будь-яке рефінансування як форма кредитування є ризиковим;

- недостатність уваги з боку Національного банку України до визначення платоспроможності банків, яким надавались кредити рефінансування;

- низький рівень контролю за цільовим використанням коштів;

- використання коштів для валютних спекуляцій на міжбанківському ринку [5].

Таким чином, без подолання вищезазначених проблем ефективного функціонування та стабільний розвиток системи рефінансування та банківської системи України в цілому є неможливим.

Отже, згідно з переліченими проблемами, які спостерігаються в процесі рефінансування банківської системи, можна виділити наступні методи їх вирішення:

- вдосконалення відсоткової політики, зниження процентної ставки, яка буде мати позитивний вплив на доступність позикових коштів;

- застосування ефективної методики оцінювання фінансової стійкості банку, що дозволить зменшити ризик неповернення кредиту;

- контроль за цільовим використанням позикових коштів отриманих від регулятора. Зменшення відсотка можливостей вивезення їх закордон та використання у спекулятивних операціях;

- розкриття інформації про всі надані кредити та їх погашення, що надасть можливість зробити аналіз кредитних операцій НБУ;

- підтримка банків, які кредитують стратегічно важливі програми для держави;

- застосування інструментів рефінансування, які ефективно використовуються в країнах з розвинутою економікою [7].

Запропоновані методи для вирішення проблем політики рефінансування матимуть позитивний вплив на вдосконалення механізму рефінансування та сприятимуть стабільному розвитку банківського сектору України в майбутньому.

Висновки. Отже, підсумовуючи все вищезазначене щодо сучасного стану системи рефінансування банків України, її проблем та подальшого вдосконалення, можна зробити висновок, що вітчизняна банківська система має досить великий потенціал розвитку, зокрема в сфері рефінансування НБУ комерційних банків, проте важливим кроком є створення сприятливих умов та нових можливостей для цього. Створення розвинутої системи рефінансування дасть змогу забезпечити відповідні умови для функціонування національної банківської системи та економіки в цілому. Кількісні показники розвитку банківської системи та системи рефінансування України мають достатньо стабільні показники. Крім цього, спостерігається позитивна тенденція щодо скорочення облікової ставки НБУ впродовж 2017–2020 років.

Таким чином, система рефінансування банків в Україні знаходиться на етапі розвитку та вдосконалення. Як вже зазначалося, на сьогоднішній день існує ряд проблем, які стримують розвиток та ефективне функціонування української банківської системи, зокрема нестабільна економічна ситуація в країні, недостатність уваги з боку Національного банку України до визначення платоспроможності банків, яким надавались кредити рефінансування, низький рівень контролю за цільовим використанням коштів, використання коштів для валютних спекуляцій на міжбанківському ринку тощо.

Успішне функціонування вітчизняної банківської системи та системи рефінансування потребує структурних зрушень та здійснення конкретних заходів задля покращення діяльності та цільового використання коштів комерційними банками, а саме необхідно посилити індивідуальний контроль за роботою керівних органів комерційних банків, які отримали кредити рефінансування вдосконалення відсоткової політики, зниження процентної ставки, яка буде мати позитивний вплив на доступність позикових коштів, застосування механізмів рефінансування, що використовуються розвинутими країнами світу тощо, які дадуть значний поштовх для успішного функціонування банківської системи та економіки України загалом.

Список літератури:

1. Глосарій банківської термінології. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123491 (дата звернення: 18.04.2021).
2. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 18.04.2021).
3. Екстрена підтримка ліквідності банків (ELA). URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43242155> (дата звернення: 18.04.2021).
4. Результати проведення операцій Національного банку України з регулювання ліквідності банків. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/liquidity> (дата звернення: 19.04.2021).
5. Вдовенко Л.О. Рефінансування як механізм підтримки стабільності банківської системи. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 2.
6. Гаркуша Ю.О. Особливості механізму рефінансування банків в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 151. URL: <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/151.pdf> (дата звернення: 16.04.2021).
7. Возняковська К.А. Щодо вдосконалення правових механізмів рефінансування як засобу підтримки національним банком України слабких та проблемних банків. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. № 1.

References:

1. Glossary of banking terminology. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123491
2. Official site of the National Bank of Ukraine. URL: <http://www.bank.gov.ua>
3. Emergency support for bank liquidity (ELA). URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43242155>
4. Results of the National Bank of Ukraine's liquidity regulation operations. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/liquidity>
5. Vdovenko L.O. (2018) Refinancing as a mechanism to maintain the stability of the banking system. *Economics. Finance. Management: current issues of science and practice*, no. 2.
6. Garkusha Yu.O. (2016) Features of the mechanism of bank refinancing in Ukraine. *Global and national economic problems*, no. 151. URL: <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/151.pdf>
7. Voznyakovska K.A. (2018) On improvement of legal mechanisms of refinancing as a means of support by the national bank of ukraine for weak and problems. *Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University "Odessa Law Academy"*, no. 1.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-72>

УДК 339.1

Щавелева Ю.С., Дронова Т.С.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

АНАЛІЗ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПРИВАТБАНКУ

Анотація. У статті висвітлено результати проведення аналізу конкурентних переваг Приватбанку на ринку банків України. Проаналізовано діяльність банку на основі SWOT-аналізу, що показав можливості, які має Приватбанк для розвитку, та загрози, за якими потрібно пильно слідкувати. А також визначив переваги діяльності. Приділено увагу інноваційним здобуткам, адже Приватбанк – один з найінноваційніших банків світу. Визначено недоліки, які перешкоджають підвищенню конкурентоспроможності банківських послуг обраного банку. Зазначено важливість та шляхи усунення недоліків. Було порівняно Приватбанк з іншими учасниками ринку у таблиці з 2 банками, що за рейтингом займали вищі позиції. Зазначено фактори, за якими обраний банк відстає від конкурентів та у чому виграє. Проаналізовано мету усунення кожного з недоліків. На основі цього запропоновано низку заходів, які потрібно втілити для розвитку Приватбанку та підвищення конкурентоспроможності.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкуренція, ринок банківських послуг, банк, банківські послуги, інновації, конкурентні переваги.

Shchhaveleva Yuliia, Dronova Tatiana

Oles' Honchar Dnipro National University

ANALYSIS OF PRIVATBANK'S COMPETITIVE ADVANTAGES

Summary. The article highlights the results of the assessment of Privatbank's competitive position in the market of Ukrainian banks. According to the results of March 2021, the financial site Maanimo compiled a rating of Ukrainian banks. Privatbank was in third place, behind Ukreximbank and Oschadbank. Privatbank has built on the basis of the other participants in the market at the tables with 2 banks, but for the rating they have borrowed other positions. The activity of the bank is analyzed on the basis of SWOT-analysis, which showed the opportunities that Privatbank has for development and the threats that need to be closely monitored. And also identified the benefits of the activity. Advantages in Privatbank's activity: wide customer base, constant introduction of innovations, extensive infrastructure. Attention is paid to innovative achievements, as Privatbank is one of the most innovative banks in the world. For example, FacePay24 is a new payment method that speeds up and simplifies the payment process. You can buy goods and services without cash and telephone. At the point of sale you should look at the special camera of the tablet at the checkout, after identification the payment will take place. According to CBR Ukraine, in the IV quarter of 2020, 62% of Ukrainians over the age of 16 are clients of Privatbank. Considered the main bank – 49.4%. This result is greater than the next 20 ranked banks combined. In addition, corporate clients cooperate with Privatbank – 65.7% of legal entities, 75.4% of sole proprietors. The territory of Ukraine there are 6975 ATMs, 12500 self-service terminals, as well as 177300 POS-terminals. The state service network consists of 1805 branches and outlets within the country. This enables all consumers of banking services to receive services in almost all parts of Ukraine. Privatbank is an authorized bank for servicing credit lines of the World Bank for Reconstruction and Development (RBRD), the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) and the Ukrainian-German Fund for Small and Medium Business Development. The shortcomings that hinder the increase of competitiveness of banking services of the selected bank are identified. The importance and ways to eliminate shortcomings are indicated. Disadvantages in the activities of Privatbank: unattractive lending to the population due to high cost, low interest rates on deposits. The purpose of eliminating each of the shortcomings is analyzed. Based on this, a number of measures are proposed that need to be implemented to develop Privatbank and increase competitiveness. For example: reduction of interest rates on consumer lending together with strengthening of credit risk assessment and meticulous assessment of borrowers, development of long-term deposits – up to 10 years with higher yields than short-term deposits.

Keywords: competitiveness, competition, market of banking services, bank, banking services, innovations, competitive advantages.

Постановка проблеми. На ринку банківських послуг, зважаючи на розвиток в Україні положень ринкової економіки, зростає конкуренція. Відповідно до цього, оцінка конкурентної позиції Приватбанку в зіставленні з іншими учасниками ринку є вагомим для споживачів банківських послуг та всієї галузі. Становище в економіці України, ступінь розвитку банківської системи обумовлюють показники для проведення оцінки конкурентної позиції. Точність оцінювання пов'язана з розробкою ефективної конкурентної стратегії. Крім цього, кожній стадії розвитку економіки, ринку та окремого банку характерні особливі компоненти рівня конкурен-

ції. Тому потрібно безперервно аналізувати конкурентну позицію окремого банку та становища конкуренції на ринку загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням конкурентоспроможності ринку банків України займалися такі вчені: О. Й. Шевцова, В. І. Віхлевчук, Г. В. Нор, Н. О. Сидорчук, О. В. Портянова, О. М. Тридід, В. Я. Вовк, О. М. Тищенко, І. Фомін та інші.

Виділення невирішених раніше частин загального питання. Праці українських науковців висвітлюють проблематику ринкової конкуренції, але часто обходять банківську сферу, досліджуючи дане питання в інших галузях.

Мега статті. Оцінити конкурентні позиції Приватбанку на ринку банків України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток ринку банківських послуг в Україні залежить від соціально-економічних, політичних подій, а також пандемії: дефіцит коштів економічних суб'єктів, низька платоспроможність населення – становлять загрози. Лише банк з високою конкурентоспроможністю, який орієнтується на задоволення потреб споживачів, використовує можливості для зростання, здатний успішно функціонувати.

За результатами березня 2021 року сайтом про фінанси Maanimo було складено рейтинг українських банків. Приватбанк опинився на третьому місці, поступившись Укрексімбанку та Ощадбанку. Рейтинг розрахований на основі даних показників фінансової звітності, опублікованих в НБУ. Числові значення вказано у мільйонах гривень [2].

Отже, проаналізувавши показники, можемо зробити висновок, що Приватбанк має найбільший загальний капітал, найвищий дохід, а також найбільшу кількість депозитів серед фізичних та юридичних осіб.

Однак попри високий показник Приватбанку параметру «Активи», до яких входять готівка, банківські метали, нерухомість, ОВДП, цінні папери, він поступається Укрексімбанку та Ощадбанку. Ощадбанк, Укргазбанк, Альфа-банк, Укрексімбанк, Райффайзен Банк Аваль, ПУМБ, ОТП Банк та Креді Агріколь випереджають Приватбанк за загальною сумою кредитів.

Для виявлення конкурентних переваг Приватбанку було створено порівняльну таблицю з критеріями клієнтська база, інноваційність, інфраструктура, відсоткові ставки за кредитами, відсоткові ставки за депозитами. Приватбанк було порівняно з банками Укрексімбанк та Ощадбанк, оскільки у рейтингу Maanimo вони зайняли вищі позиції.

Отже, у Приватбанку було виявлено наступні переваги: широка клієнтська база, постійне введення інновацій, розгалужена інфраструктура. Недоліками у діяльності Приватбанку є високі відсоткові ставки за кредитами на нерухомість та низькі відсоткові ставки за депозитами. На основі цих даних було розроблено SWOT-аналіз діяльності Приватбанку для аналізу конкурентних переваг.

Згідно даних СBR Ukraine, у 4 кварталі 2020 року клієнтами Приватбанку є 62% українців віком понад 16 років. Вважають основним банком – 49,4%. Цей результат є більшим, ніж у 20 наступних за рейтингом банків разом. Крім цього, з Приватбанком співпрацюють корпоративні клієнти – 65,7% юридичних осіб, 75,4% ФОПів [5].

ПриватБанк – лідер за кількістю інновацій в Україні, а також один із лідерів у світі. «Культура інновацій – причина успіху», – К. Карамзіна, керівник напрямку E-commerce ПриватБанку. Останні із них: платіжний мінітермінал, вхід в Інтернет-банк через QR-код, онлайн-інкасація, FacePay24 [5].

Наприклад, FacePay24 – новий метод оплати, що пришвидшує та полегшує процес оплати.

Таблиця 1

Рейтинг банків України

№	Банк	Активи	Кредити	Депозити	Доходи	Загальний капітал
1	Укрексімбанк	111235	12967	58174	551	9832
2	Ощадбанк	90720	24588	69836	1543	22037
3	Приватбанк	82637	3840	91282	4000	53694
4	Укргазбанк	70810	20529	56095	1129	8207
5	Альфа-банк	51133	18419	32654	1761	10049
6	Райффайзен Банк Аваль	33040	12414	29303	1814	13623
7	Укрсіббанк	32374	2634	27875	888	8247
8	ПУМБ	28748	8654	26428	1751	10386
9	ОТП Банк	24682	6818	22033	908	9970
10	Креді Агріколь Банк	19700	6796	16991	595	5312

Джерело: [2]

Таблиця 2

Порівняльна таблиця діяльності банків України

Критерії	Укрексімбанк	Ощадбанк	Приватбанк
Відсоткові ставки за депозитами	У гривні до 7,2% У доларах до 1,6% У евро до 1,2%	У гривні до 7,25% У доларах до 0,3% У евро до 0,1%	У гривні до 7,5% У доларах – 0,01% У евро – 0,01%
Інфраструктура	59 відділень, 393 банкомати	1845 відділень, 3341 банкоматів	1805 відділень, 6975 банкоматів
Інноваційність	–	Підтвердження платежів за допомогою Touch ID, Face ID	FacePay24, платіжний мінітермінал, вхід в банк через QR-код, онлайн-інкасація та інші
Відсоткові ставки за кредитами на нерухомість	Від 11,40%	Від 11,49 %	Від 12%
Клієнтська база	Не зазначено	Понад 7 млн	Понад 20 млн

Джерело: розроблено автором за даними [4; 5; 7]

Таблиця 3

SWOT-аналіз діяльності Приватбанку

Сильні сторони (S): широка клієнтська база; постійне введення інновацій; розгалужена інфраструктура	Можливості (O): стабілізація економічного зростання в Україні; розширення мережі за кордоном; збільшення частки ринку; погіршення позицій конкурентів; розробка нових продуктів
Слабкі сторони (W): непривабливість кредитування для населення через високу вартість; низькі відсоткові ставки за депозитами	Загрози (T): зміцнення позицій діючих конкурентів та вихід на ринок нових; криза в економіці України; низька платоспроможність населення; зростання інфляції

Джерело: розроблено автором за даними [1; 2; 3; 5; 6; 8]

Придбати товари та послуги можна без готівки та телефону. Потрібно оновити мобільний додаток Privat24 та під'єднати функцію FacePay24. Тоді у місці продажу варто подивитися на спеціальну камеру планшета на касі, після ідентифікації платіж пройде [3].

Розгалужена інфраструктура Приватбанку, безсумнівно, є його конкурентною перевагою. На території України налічується 6975 банкоматів, 12500 терміналів самообслуговування, а також 177300 POS-терміналів. Державна мережа обслуговування складається із 1805 відділень у межах країни. Це дає можливість усім споживачам банківських послуг отримувати обслуговування майже в усіх місцях України.

Наявність закордонних партнерів – це підтвердження повноправності учасника світової банківської системи, а також дає право широко задовольняти пов'язані зі світовою діяльністю потреби споживачів власних послуг. Приватбанк залучений до співпраці з великими закордонними банками на різноманітних сегментах фінансового ринку. А саме він є уповноваженим банком з обслуговування кредитних ліній Світового банку реконструкції та розвитку (СБРР), Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) і Українсько-Німецького Фонду, спрямованих на розвиток малого та середнього бізнесу [8].

Варто зазначити, що Приватбанк має великий спектр послуг. Це показник результативної реалізації науково-технічного потенціалу. Серед них: надання кредиту, зберігання коштів і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів, зарахування коштів у вигляді заробітної плати, соціальних і пенсійних виплат, а також інших виплат, обслуговування депозитів, здійснення грошових переказів, управління рахунками через мережу Інтернет (додаток Privat24, SMS-банкінг, Скарбничка і інші), зберігання майна у спеціальних індивідуальних сейфах, еквайринг, надання банківської гарантії, інкасація торгових

точок, розрахунково-касове обслуговування, інформаційно-консультаційні послуги та інші [6].

Незважаючи на велику кількість конкурентних переваг Приватбанку, він також має недоліки, які було виявлено при розробці SWOT-аналізу: непривабливість кредитування для населення через високу вартість, невисокі ставки за депозитами. Ці недоліки є суттєвими, адже зберігати гроші на депозитах, отримуючи додатковий прибуток, та отримувати кредити для здійснення великих покупок, на які бракує коштів, це потреби споживачів банківських послуг. Для підвищення конкурентоспроможності Приватбанку та усунення його недоліків варто провести низку заходів.

Втілення запропонованих заходів дозволить Приватбанку підвищити рівень конкурентоспроможності. Для цього варто, в першу чергу, усунути наявні недоліки, а також посилювати власні переваги та слідкувати за конкурентами, розширювати асортимент послуг та клієнтську базу.

Висновки і пропозиції. Приватбанк має низку конкурентних переваг на ринку банківських послуг України. Він кожного року стає одним із перших серед конкурентів. Однією з важливих переваг, що виокремлює його поміж інших, є інноваційність. Приватбанк прагне зробити користування послугами більш зручними, розробляючи дистанційні інструменти обслуговування, такі як: Privat24, Скарбничка, Мої Вклади, Бонус Плюс та інші. Крім цього, Приватбанк має широку клієнтську базу та розгалужену інфраструктуру.

Однак у діяльності Приватбанку є й недоліки. Це – непривабливість кредитування для населення через високу вартість, невисокі ставки за депозитами. Для усунення яких, було запропоновано низку заходів:

– зниження відсоткових ставок за споживчим кредитуванням разом із посиленням оцінки кредитних ризиків та прискіпливим оцінюванням позичальників;

Таблиця 4

Заходи для усунення недоліків у діяльності Приватбанку

Недолік	Мета	Впровадження заходів
Висока вартість кредитування	Зробити кредити більш доступними	Зниження відсоткових ставок за споживчим кредитуванням разом із посиленням оцінки кредитних ризиків та прискіпливим оцінюванням позичальників
Низькі ставки за депозитами	Підвищення ставок за депозитами	Пропонування довгих вкладів – до 10 років із вищою прибутковістю, аніж у короткострокових вкладах

Джерело: розроблено автором

– розробка довгих вкладів – до 10 років із вищою прибутковістю, аніж у короткострокових вкладах.

Втілення запропонованих заходів дозволить усунути наявні недоліки та підвищити конку-

рентоспроможність Приватбанку. Це можливо завдяки більш доступним для населення кредитам, що підвищить прибуток банку, а також зростанню кількості довгострокових депозитів.

Список літератури:

1. Maanimo. Акціонерне Товариство Комерційний Банк Приватбанк. URL: <https://maanimo.com/bank/privatbank> (дата звернення: 22.04.2021).
2. Maanimo. Рейтинг банків України. URL: <https://maanimo.com/ua/rates/banks> (дата звернення: 21.04.2021).
3. Ількова О. Що таке FacePay і як користуватися послугою «Оплата обличчям»: 5 рекомендацій. URL: https://www.moyo.ua/ua/news/chto_takoe_facepay_i_kak_polzovatsya_uslugoy_oplata_po_litsu_5_rekomendatsiy.html (дата звернення: 18.04.2021).
4. Офіційний веб-сайт Ощадбанку. Головна. URL: <https://oschadbank.ua/ua> (дата звернення: 15.04.2021).
5. Офіційний веб-сайт Приватбанку. Про Банк. URL: <https://privatbank.ua/ru/about> (дата звернення: 15.04.2021).
6. Офіційний веб-сайт Приватбанку. Умови та правила надання банківських послуг. URL: <https://privatbank.ua/terms> (дата звернення: 15.04.2021).
7. Офіційний веб-сайт Укрексімбанку. Головна. URL: <https://eximb.com> (дата звернення: 15.04.2021).
8. Скрипін В. «Приват24» в числах и не только: немного занятной статистики от «Приватбанка». URL: <https://itc.ua/news/privat24-v-chislah-i-ne-tolko-nemnogo-zanyatnoy-statistiki-ot-privatbanka-blizhayshie-planyi-i-novyie-razrabotki/> (дата звернення: 17.04.2021).

References:

1. Maanimo. Aktsionerne Tovarystvo Komertsiiyi Bank Privatbank [Joint Stock Company Commercial Bank Privatbank]. URL: <https://maanimo.com/bank/privatbank> (accessed 22 April 2021).
2. Maanimo. Reitynh bankiv Ukrainy [Rating of Ukrainian banks]. URL: <https://maanimo.com/ua/rates/banks> (accessed 21 April 2021).
3. Ilkova O. Shcho take FacePay i yak korystuvatysia posluhoiu «Oplata oblychchiam» 5 rekomendatsii [What is FacePay and how to use the "Payment in person" service: 5 recommendations]. URL: https://www.moyo.ua/ua/news/chto_takoe_facepay_i_kak_polzovatsya_uslugoy_oplata_po_litsu_5_rekomendatsiy.html (accessed 18 April 2021).
4. Oficijnyj veb-sajt Oshchadbanku. Holovna [Official website of Oschadbank. Home]. URL: <https://oschadbank.ua/ua> (accessed 15 April 2021).
5. Oficijnyj veb-sajt Privatbanku. Pro Bank [Official website of Privatbank. About the Bank]. URL: <https://privatbank.ua/ru/about> (accessed 15 April 2021).
6. Oficijnyj veb-sajt Privatbanku. Umovy ta pravyla nadannia bankivskykh posluh [Official website of Privatbank. Terms and conditions for providing banking services]. URL: <https://privatbank.ua/terms> (accessed 15 April 2021).
7. Oficijnyj veb-sajt Ukreksimbanku. Holovna [Official website of Ukreximbank. Home]. URL: <https://eximb.com> (accessed 15 April 2021).
8. Skrypyn V. «Privat24» v chislah i ne tolko: nemnogo zanyatnoy statistiki ot «Privatbanka» [Privat24 in numbers and more: a few amusing statistics from Privatbank]. URL: <https://itc.ua/news/privat24-v-chislah-i-ne-tolko-nemnogo-zanyatnoy-statistiki-ot-privatbanka-blizhayshie-planyi-i-novyie-razrabotki/> (accessed 17 April 2021).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-73>

УДК 336.71

Яремко І.Й.¹, Заворітній М.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

КРЕДИТНИЙ МОНІТОРИНГ В КОМЕРЦІЙНИХ БАНКАХ ЯК СПОСІБ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВИНИКНЕННЯ ПРОБЛЕМНОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ

Анотація. Розглянуто сутність та зміст поняття «кредитний моніторинг». Наведено параметри і змістові характеристики терміну «кредитні ризики». Досліджено фактори виникнення проблемної заборгованості за кредитними договорами та систематизовано критерії, що впливають на стабільну платоспроможність клієнтів за кредитними договорами. Проаналізовано ключові засади формування методології кредитного моніторингу в українських банках. Обґрунтовано потребу удосконалення системи кредитного моніторингу в вітчизняних банках. Доведено практичну необхідність створення і функціонування у вітчизняних комерційних банках підрозділу кредитного моніторингу. Аргументовано диспозицію кредитного моніторингу банківськими установами, за якою його слід розглядати механізмом попередження виникнення проблемної заборгованості, інструментальним засобом покращення якості кредитних портфелів.

Ключові слова: кредитний моніторинг, кредитні ризики, кредитний портфель, кредитна діяльність, непрацюючі кредити, контроль, проблемна заборгованість.

Yaremko Ihor, Zavoritnii Mykola

Lviv Polytechnic National University

CREDIT MONITORING IN COMMERCIAL BANKS AS A WAY TO PREVENT THE OCCURRENCE OF PROBLEM DEBT

Summary. The essence and content of the concept of "credit monitoring" and its disposition in modern conditions of servicing the banking sector of the crisis economy and the decrease in the solvency of borrowers are considered. Parameters and content characteristics of the term "Credit Risks" are given to such interconnections with financial rays of the banking institution. The factors of the emergence of problem debt by loan agreements and systematized criteria that affect the stable solvency of clients by credit contracts are investigated. The main factors of the emergence of problem debt are given, in particular due to a decrease in revenue by subjects of a real economy, which causes a decrease in the possibilities of stable repayment of credit debt. It is argued that especially the creation of a credit monitoring department is provided when not all enterprises during the pandemic can support the habitual profit. Therefore, a preventive function corresponds to this banking unit, since today, as it never has the need to carry out rigid monitoring banks in the quality of the financial state of the borrower and the implementation of all the terms of the loan agreement, with the aim of minimizing credit risks. The key principles of forming a credit monitoring methodology in Ukrainian banks are analyzed. The article presents the main functions of credit monitoring, analyzes the preconditions for the emergence of problem debt and evaluated the dynamics of changes in the share of NPL in the sectors of Ukrainian banks in the context of banks with a state share, private capital banks and "PrivatBank". On the basis of processed banking information, a group of problem debtors is classified and an analytical assessment of each of these groups is provided. On the basis of processed theoretical and research sources and directly official banking information, the need to improve the system of credit monitoring in domestic banks is substantiated. The practical necessity of creating and functioning in domestic commercial banks of the subsection of loan monitoring is proved. The disposition of loan monitoring by banking institutions, which should be considered a mechanism for preventing problematic debts, an instrumental means to improve the quality of loan portfolios, is argued. Focused on correctly prescribed Credit Treaty in Bank, which serves as an additional tool to monitor the financial condition of the client and reduces the risk of unpredictable situations by analyzing and monitoring the activities of the loan transaction.

Keywords: credit monitoring, credit risks, credit portfolio, credit activities, non-performing loans, control, problem debt.

Постановка проблеми. Розвиток банківського сектора, його адаптація до сучасних умов кризового суспільно-економічного середовища, пониження платоспроможності суб'єктів фінансових відносин має велике значення для стабілізації фінансової ситуації в країні як на мікро-, так і на макроекономічних рівнях. Діяльність банків, як і будь яка інша комерційна діяльність в умовах світової пандемії супроводжується ризиками. Традиційно основну частину свого прибутку банківські установи отримують від надання кредитів суб'єктам економічної діяльності, про те завжди існує ймовірність, що навіть надійний партнер не зможе погасити взятих

на себе фінансових обов'язків. У сучасних умовах ця проблематика набуває дедалі більшого поглиблення, а тому для попередження таких ситуацій у комерційних банках і створюють підрозділ кредитного моніторингу. Про те, як показує практика діяльності банків у цій сфері, в останній період виникає потреба у побудові більш адаптивної системи кредитного моніторингу.

Підвищений інтерес банків до розвитку власної системи моніторингу кредитних ризиків пов'язаний зі високим обсягом проблемних кредитів у портфелях вітчизняних банків, питома вага яких стає недостатньо визначеною в оглядовий період. Аналіз діяльності комерційних

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3556-0609>

банків свідчить, про покращення фінансового стану багатьох банків та зменшення частки непрацюючих кредитів (NPL) за останні роки. Хоча навіть зараз частка NPL досить висока і сягає 41,0% на початку 2021 р. Такий високий показник є результатом кредитної експансії минулих років, коли права кредиторів були недостатньо захищені, а стандарти оцінювання клієнтів що бажали взяти позику були досить низькими. Позитивні зміни спричинені інтенсивним продажем та реструктуризацією проблемної заборгованості. Найбільша частка проблемних кредитів, близько 75%, сконцентровано в держаному банківському секторі (рис. 1), де існують певно проблеми з кредитним моніторингом.

Виникнення проблемної заборгованості спричинено фінансовими труднощами, зокрема зниженням виручки, зміною політичної або економічної ситуації в країні та світі. Особливо це актуально зараз коли не всі підприємства під час пандемії можуть підтримувати звичний рівень прибутку. Саме тому, сьогодні як ніколи виникає необхідність проведення банками жорсткого моніторингу за якістю фінансового стану позичальника та виконанням ним усіх умов кредитного договору, з метою вчасного проведення заходів мінімізації кредитних ризиків. Для оптимального функціонування банку у кризовий період важливо якісно проводити кредитний моніторинг клієнтів та оперативно реагувати як на погіршення їх фінансових станів, так і на невиконання ними не фінансових (додаткових) умов кредитних договорів. Ключовим моментом успішного кредитного моніторингу є оперативне отримання актуальної фінансової інформації та своєчасний її аналіз. Ефективний контроль за повним циклом кредиту – від його видачі до погашення – забезпечує стабільне отримання прибутків банківською установою. Впровадження у практику процесів проведення дієвого кредитного моніторингу потребує раціональних процесів контролю, як інструментальної складової моніторингової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями процесу кредитного моніторин-

гу банківських клієнтів присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: Т. Болгар, В. Вітлінський, К. Д'яконова, О. Дзюблук, С. Єгоричевої, О. Колодізева, Т. Косова, А. Мороз, Н. Рогожнікової, Л. Примостка, В. Сидоренко, І. Сало, С. Фроста та ін. Однак питання ефективного використання кредитного моніторингу в комерційних банках, як спосіб попередження виникнення проблемної заборгованості у вітчизняній науковій літературі, недостатньо досліджено. Це обумовлює потребу подальших досліджень цієї складової управління банківськими установами.

Мега статті. Метою статті є розгляд основних принципів функціонування системи кредитного моніторингу в банках України, аналіз існуючих основ реалізації кредитного моніторингу як складової системи внутрішнього контролю, яка сприятиме максимальній мінімізації витрат ресурсів, оперативній реакції на зміни в фінансовому стані позичальників та оперативному вирішенню ситуацій що можуть в майбутньому призвести до виникнення проблемної заборгованості. Пропонування шляхів удосконалення деяких аспектів методичного забезпечення для підвищення ефективності і практичної дієвості кредитного моніторингу.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з останніми подіями в країні та світі банківській сфері може загрозувати хвиля неплатежів по кредитним операціям, така ситуація була характерною для більшості економічних криз які переживала Україна. Банківська сфера ще не повністю нівелювала вплив попередніх криз, оскільки зараз хоч і найнижча частка не працюючих кредитів за останні кілька років, про те вона ще й досі значна. І з часом проблема неплатежів може зрости і досягти рівня попередніх років.

В таких умовах значно посилюється значення кредитного моніторингу, за допомогою якого банк може відстежувати зміни у фінансовому стані своїх клієнтів, їх платоспроможності і приймати рішення у випадку погіршення ситуації. Таким чином суттю кредитного моніторингу є безперервний контроль за процесом кредитування та обслуговуванням кредиту, з метою зменшен-

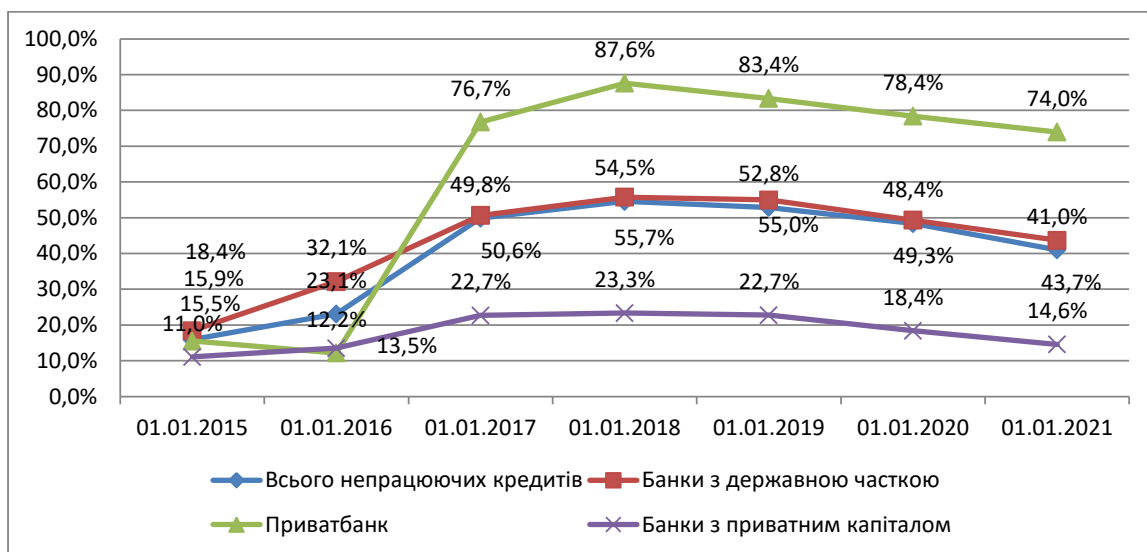

Рис. 1. Динаміка зміни частки NPL у секторах українських банків

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

ня кредитних ризиків що бере на себе кредитор при наданні позики. Кредитний моніторинг по своїй суті трудомісткий та безперервний процес, який вимагає для ефективного та безперервного функціонування значних фінансових витрат та залучення достатньої кількості людських ресурсів. Українські банки намагаються утримувати рівень інтенсивності кредитного моніторингу пропорційним до їх прогнозованих ризиків. Така стратегія дозволяє організувати кредитний моніторинг з найменшими витратами, хоча недостатній рівень може призвести до набагато більших як збитків банку. Однак, також очевидно що надлишковий контроль за невеликими кредитними операціями не вигідний, з цією метою банківські установи розподіляють оцінку кредитних ризиків на портфельну та індивідуальну, що дозволяє приділяти особливу увагу моніторингу так званих «корпоративних» клієнтів, погіршення фінансового стану яких може напряму вплинути на зниження рівня дохідності банку.

При наданні кредитних коштів суб'єктам господарювання співвідношення розмірів кредитних ризиків до можливих доходів банку може бути різним, про те класичною є ситуація коли при високих кредитних ризиках банки отримують високі очікувані доходи. Наведена ситуація є не єдиною, так як при неправильному або недостатньому моніторингу кредитів трапляється зростання ризиків з одночасним зменшенням доходів банку. Саме тому дослідження сутності кредитного моніторингу є не від'ємним від поняття кредитного ризику. Кредитний ризик – це ризик, що характеризує можливе відхилення в одиницю часу фактичного грошового потоку платежів клієнта, спрямованих на погашення заборгованості, процентів та комісій, від очікуваного грошового потоку, що клієнт повинен направити до банку відповідно до умов укладеного кредитного договору [2].

З'ясувавши суть кредитного моніторингу та розглянувши поняття кредитного ризику варто зсувати передумови виникнення проблемної заборгованості, умовно їх можна розділити на зовнішні та внутрішні. Внутрішні фактори зазвичай з'являються ще на стадії прийняття рішення про видачу кредитних коштів, такі як: ліберальне ставлення до клієнта під час аналізу його заявки, неухважність або халатність при проведенні оцінки кредитоспроможності, завищена оцінка забезпечення кредиту, неповне або не коректне висвітлення у кредитному договорі умов, які представляють інтереси банку, низький рівень кредитного моніторингу під час обслуговування кредиту, зміни в внутрішньо нормативних документах банку.

До основних зовнішніх факторів можна віднести погіршення економічного стану в країні, зміни в політичній ситуації та зміни у законодавстві, недобросовісна конкуренція.

З'ясувавши передумови виникнення непрацюючого кредиту, можна умовно класифікувати проблемних боржників на чотири групи:

– Першою групою є шахраї – це люди які беручи кредит уже знають що віддавати його вони не будуть, зазвичай такі люди відсіюються на етапі верифікації кредитної операції, про те деяким все ж видають гроші. Також до шахрайських дій можна віднести випадки надання

позичальником до банку документи які не відповідають їх поточному фінансовому стану в надії на отримання позики на вигідніших умовах або за спеціальними програмами що не передбачені для них. Як наслідок існує висока ймовірність того що клієнт не зможе в повному обсязі виконувати взяті на себе обов'язки. До їх числа належить приблизно 10–15% проблемних клієнтів

– До другої групи входять позичальники що у зв'язку із погіршенням фінансового стану або настанням інших непередбачуваних ситуацій не можуть повністю виконувати взяті на себе зобов'язання. Частка таких клієнтів становить близько 30–40%.

– Третя група – це суб'єкти економічної діяльності які сподіваються на відсутність санкцій чи неухважність банківських працівників, таких людей не так багато 5–10%.

– В четверту групу входять ті хто просто забувають вчасно здійснювати платежі по кредитах і у зв'язку із цим в них виникає прострочена заборгованість, таких близько 30–40%. Зазвичай до четвертої групи входять фізичні особи, оскільки в юридичних осіб є фінансові відділи або бухгалтерія, що контролює вчасність та повноту оплати кредитних коштів [3].

Банківським установам все одно через яку причину їм не повертають позикові кошти – через погіршення ситуації на ринку, через шахрайські дії третіх осіб або неухважність позичальника. Кожну затримку в поверненні кредитних коштів, або відмову в поверненні банк фіксує і передає в бюро кредитних історій (БКІ). А отже фактично неповернення кредиту і ухилення від виконання умов кредитних договорів фіксуються в БКІ, і коли клієнт прийде до іншого банку за позику існує висока вірогідність що він отримає відмову у зв'язку із його ненадійністю.

Для попередження виникнення проблемної заборгованості кредитний моніторинг діє за такими напрямками: перевірка цільового використання, оцінка фінансового стану позичальника, переоцінка та контроль за збереженням об'єкта застави, своєчасність погашення відсотків та основної суми боргу, дотриманням додаткових умов кредитного договору. У разі коли у клієнта погіршується фінансовий стан, він починає затримувати платежі по кредиту або він не дотримується взяті на себе не фінансових зобов'язань кредитний моніторинг зобов'язаний передати інформацію кредитному менеджеру та у підрозділ роботи з проблемною заборгованістю.

Аналізуючи надійність позичальників та майбутніх клієнтів також слід звертати увагу на те що за умови стабільної економічної ситуації як у країні так і в світі в цілому завжди є можливість визначити основні чинники, які забезпечують прибуткову діяльність підприємства та можливість виконувати взяті на себе фінансові зобов'язання. Про те коли економічна ситуація в країні або в світі стає нестабільною з'являється проблема оцінки ризиків, оскільки класичні критерії оцінки ризиків полягають в екстраполяції та аналізі минулих або нинішніх тенденцій розвитку підприємства. У випадку, коли бізнес є стійким до зовнішніх потрясінь і погашає всі взяті на себе фінансові зобов'язання вчасно та у повному обсязі, його кредитна історія буде бездоганною. Проте, як

було сказано вище, будь-яке невиконання взятих на себе кредитних зобов'язань буде зафіксовано в кредитній історії. Саме тому крім ідентифікації відхиленнє в кредитній історії позичальника банкам необхідно проводити аналіз причин, які призвели до виникнення проблем з дотриманням умов договору, та враховувати ризики повторного настання подій що привили до про строчок із сторони клієнта.

Цільове використання кредитних коштів перевіряється для підтвердження напряму руху позикових коштів. Зазвичай при укладенні кредитного договору обумовлюються цілі на які ці кошти можуть потрачені. Для підтвердження відповідності використання кредитних коштів використовуються фінансові документи, такі як платіжні доручення, рахунки фактури, митні декларації, акти прийому передачі, техпаспорти, витяги з державного реєстру нерухомого майна, укладенні договори, митні декларації та інші документи що згідно кредитного договору можуть підтвердити цільове використання грошей [4].

Якщо говорити про оцінку фінансового стану позичальника потрібно звернути увагу на нормативні акти НБУ. Так у постанові НБУ від 30.06.2016 № 351 «Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» наводяться основні необхідні рекомендації для оцінки фінансового стану клієнта. Крім того зазначені головні показники на які банк повинен звернути увагу при видачі кредитних коштів: прибутковість; рентабельність; рух грошових коштів по рахунках; ринкові умови при яких здійснюється діяльність; склад та динаміка кредиторської та дебіторської заборгованості; наявність замовлень в тому числі державних та підтримка клієнта з боку держави; минула кредитна історія; якість, вартість та ліквідність заставного майна; ділова репутація клієнта та його пов'язаних осіб та ін. [5].

При проведенні моніторингу фінансового стану позичальника в плановому порядку, а не при видачі кредитних коштів, використовуються фінансова звітність, довідки про кредити та обороти в інших банках, балансові довідки та розшифровки рядків фінансової звітності. На основі отриманих даних від позичальника банк

оновлює його клас. Юридичні особи з залежності від свого інтегрального показника фінансового стану та з урахуванням величини підприємства можуть отримати від першого по дев'ятий клас. Тобто клас позичальника формується на основі оцінки ймовірності його дефолту, розподіл банківських кредитів повинен бути обґрунтований та документально підкріплений. Чим вищий клас позичальника тим більші ризики неповернення кредитних коштів несе банк. Для успішного функціонування банк не повинен допускати високої концентрації клієнтів що мають високий клас а відповідно великі шанси дефолту.

Крім фінансових показників на величину кредитних ризиків також впливає вчасність та повнота дотримання додаткових умов кредитного договору, поточний стан та вартість заставного майна, вчасність переукладення страхових договорів та інші фактори.

Нормативною базою проведення моніторингу кредитних операцій є внутрішньо-нормативні документи банку з питань проведення моніторингу – це програми, правила, методики та інші документи з питань моніторингу що затверджені в банку згідно з чинним законодавством України [6].

Загалом кредитний моніторинг можна розділити на шість етапів:

1. Кредитний моніторинг на рівні окремих позичальників.
2. Портфельний кредитний моніторинг.
3. Оцінка показників кредитних ризиків, визначення інтегрального показника.
4. Спостереження за змінами інтегрального показника.
5. Пошук та оцінка негативних тенденцій кредитних ризиків.
6. Вибір та впровадження методів управління кредитними ризиками [7].

Для того щоб банк міг якісно здійснювати моніторинг кредитних операцій необхідно створити підрозділ кредитного моніторингу який повинен контролювати якість обслуговування кредитів, виконання додаткових умов, цільове використання кредитних коштів, збір та аналіз фінансових документів, визначення класу боржника та інші функції які покладе на підрозділ правління банку (рис. 2).

Рис. 2. Основні функції кредитного моніторингу банків

Джерело: розроблено авторами

Мета ж кредитного моніторингу полягає в недопущенні підвищення рівня кредитних ризиків понад встановлену правлінням банку та чинними нормативними актами НБУ норму. Сам кредитний моніторинг повинен відбуватися безперервно, особлива увага повинна приділятися проведенню періодичної перевірки фінансового стану, для того щоб визначити клас позичальника та сформувати відповідний резерв відшкодування витрат у разі неплатежів клієнта по кредитним операціям [8].

Таким чином для оцінки кредитного ризику та його управління повинен існувати окремий підрозділ, оскільки адекватна та достовірна оцінка кредитного ризику клієнта це складне питання. Недостатній рівень кредитного моніторингу може в майбутньому призвести до значних збитків.

Висновки. Наведені матеріали показують зростання значимості впровадження у практику банківських установ адаптивної до сучасних умов системи моніторингу. Ця система за своєю функціональною роллю спрямована на забезпечення ефективного банківського кредитування,

яке залежить від адекватних і зрозумілих положень кредитних договорів на яких базуються відносини позичальника та кредитора. Саме завдяки правильно прописаним умовам кредитного договору в банку є можливість вчасно здійснювати моніторинг фінансового стану клієнта, що в свою чергу знижує ризик виникнення непередбачуваних ситуацій шляхом аналізу та контролю діяльності учасників позикової операції.

Загалом можна зробити висновок, що ефективність кредитування банками залежить від структури кредитів, а тому на етапі моніторингу кредитних ризиків важливим є визначення сегментів що можуть стати проблемними і попередження виникнення непрацюючих кредитів. Ефективна діяльність служби кредитного моніторингу в банку є гарантом виконання завдань та досягнення цілей які прямо та опосередковано впливають на кредитні ризики банку та формування резервів. Моніторинг кредитних операцій займає одне з ключових місць в системі банківського кредитування та завжди потребує пошуку нових шляхів вдосконалення.

Список літератури:

1. Сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl>
2. Белоглазова Г.Н., Кроливецкая Л.П. Банковское дело. Организация деятельности коммерческого банка : учебник. Москва : Юрайт, 2011. 422 с.
3. Болгар Т.М. Удосконалення моніторингу банківського кредитного процесу. *Академічний огляд*. 2013. № 2(39). С. 36–42
4. Штефан Л.Б. Проблеми управління кредитним ризиком в комерційних банках України. *Ефективна економіка*. 2015. № 3.
5. Постанова НБУ «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» від 30.06.2016 № 351.
6. Рац О.М. Організаційні засади кредитного моніторингу позичальників в системі управління кредитними ризиками банку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 5. С. 117–120
7. Гаряга Л.О. Моніторинг кредитного ризику в банківській діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Суми, 2009. 22 с.
8. Халіменко Ю.А., Семениченко Ю.М. Оптиміальний розподіл функціональних повноважень працівників банку з обслуговування кредитних операцій із суб'єктами господарювання. *Вісник НБУ*. 2010. № 11. С. 56–61.

References:

1. Official website of the NBU. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl>
2. Belohlazova H.N., Krolyvetskaia L.P. (2011) Bankovskoe delo. Orhanyzatsyia deiatelnosti kommercheskoho banka [Banking. Organization of a commercial bank]: Textbook. Moscow: Yurait, 422 p.
3. Bolhar T.M. (2013) Udoskonalennia monitorynhu bankivskoho kredytnoho protsesu [Improving monitoring of bank credit process]. *Akademichnyi ohliad*, no. 2(39), pp. 36–42.
4. Shtefan L.B. (2015) Problemy upravlinnia kredytnym ryzykom v komertsiiynykh bankakh Ukrainy [Problems of credit risk management in commercial banks Ukraine] *Effective economy*, no. 3.
5. Resolution of the NBU «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vyznachennia bankamy Ukrainy rozmiru kredytnoho ryzyku za aktyvnymy bankivskymy operatsiiamy» [On Approval of the Regulation on the Definition of Banks of Ukraine Credit Risk in Active Banking Operations] since 30.06.2016 no. 351.
6. Rats O.M. (2014) Orhanizatsiini zasady kredytnoho monitorynhu pozychalnykiv v systemi upravlinnia kredytnymy ryzykamy banku [Organizational principles of credit monitoring borrowers in the management of credit risk of the bank]. *Scientific Bulletin of the Kherson State University*, no. 5, pp. 117–120.
7. Hariaha L.O. (2009) Monitorynh kredytnoho ryzyku v bankivskii diialnosti [Monitoring credit risk using the integral index]: author's abstract. dis. for science gain. degree to the candidate. ec. sciences: special. 08.00.08 «Money, Finance and Credit». Sumy, 22 p.
8. Khalimenko Yu.A., Semenychenko Yu.M. (2010) Optymalnyi rozpodil funktsionalnykh povnovazhen pratsivnykiv banku z obsluhovuvannia kredytnykh operatsii iz subiektamy hospodariuvannia [Optimal distribution of functional powers of bank employees for servicing credit transactions with business entities]. *Visnyk NBU*, no. 11, pp. 56–61.

НАШІ АВТОРИ

1. **Авер'янова Ніна Миколаївна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
2. **Андріїв Валентина Василівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету
3. **Богдан Тетяна Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
4. **Бокова Юлія Олександрівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
5. **Братусь Іван Вікторович** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри образотворчого мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка
6. **Бутенко Антон Євгенійович** – старший викладач кафедри фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут
7. **Васильків Марта Ростиславівна** – студентка Національного університету «Львівська політехніка»
8. **Вашук Катерина Миколаївна** – студентка Волинського національного університету імені Лесі Українки
9. **Волинець Юлія Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
10. **Волосян Кароліна Володимирівна** – студентка Київського національного торговельно-економічного університету
11. **Воропаєва Тетяна Сергіївна** – кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
12. **Гаркавенко Ніна Власіївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
13. **Горобець Олена Володимирівна** – студентка Національного університету «Львівська політехніка»
14. **Горященко Юлія Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, маркетингу та економіки підприємства Університету митної справи та фінансів
15. **Гром Тетяна Василівна** – викладач кафедри фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут
16. **Гунька Анна Миколаївна** – старший викладач кафедри образотворчого мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка
17. **Дорохова Дар'я Олександрівна** – магістрант Київського університету імені Бориса Грінченка
18. **Доскач Світлана Сільверстівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
19. **Дронова Тетяна Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та міжнародного менеджменту Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
20. **Дунець Ірина Анатоліївна** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
21. **Зав'ялова Олена Леонідівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри природоохоронної діяльності Донецького національного технічного університету
22. **Заворітній Микола Васильович** – магістр Національного університету «Львівська політехніка»
23. **Льченко Богдан Олександрович** – студент Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
24. **Льченко Олександр Васильович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету
25. **Карачова Дар'я Володимирівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
26. **Каріх Ігор Володимирович** – кандидат політичних наук, директор науково-консультаційного центру правових досліджень Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
27. **Корольова Олена Анатоліївна** – студентка Київського національного торговельно-економічного університету
28. **Корощенко Катерина Романівна** – студент Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

29. **Костенко Тетяна Вікторівна** – доктор технічних наук, доцент, професор кафедри безпеки об'єктів будівництва і охорони праці Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України
30. **Косяк Валентина Іванівна** – старший викладач кафедри філологічних та природничих дисциплін Центру міжнародної освіти Інституту міжнародного співробітництва та освіти Національного авіаційного університету
31. **Кравченко Аліна Михайлівна** – студентка Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури
32. **Кравчук Софія Михайлівна** – студентка Запорізького національного університету
33. **Креховецька Катерина Ігорівна** – студентка Національного університету «Львівська політехніка»
34. **Крохмальна Софія Романівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
35. **Крохмальний Роман Олексійович** – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка
36. **Крупка Ярослав Анатолійович** – судовий експерт відділу безпеки життєдіяльності Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз
37. **Кулешова Анастасія Андріївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
38. **Курило Оксана Богданівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
39. **Кушнір Вікторія Віталіївна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
40. **Литвин Олена Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри цифрової та міжнародної економіки Навчально-наукового інституту банківських технологій та бізнесу «Університет банківської справи»
41. **Лікарчук Дар'я Сергіївна** – кандидат політичних наук, ПВНЗ «Київський університет культури»
42. **Лозинський Юрій Романович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ
43. **Мацей Ксенія Павлівна** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
44. **Мацько Андрій Богданович** – студент Національного університету «Львівська політехніка»
45. **Машевська Анжеліка Анатоліївна** – асистент кафедри аналізу та статистики Вінницького національного аграрного університету
46. **Мельничук Майя Михайлівна** – кандидат психологічних наук, доцентка кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
47. **Медведева Ольга Русланівна** – магістрантка ПВНЗ «Київський університет культури»
48. **Михайлова Анастасія Ігорівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
49. **Москалюк Святослав Володимирович** – студент-магістр Національного університету «Львівська політехніка»
50. **Некрасов Андрій Дмитрович** – викладач кафедри фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут
51. **Ніколаєнко Валентина Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент, Запорізький національний університет
52. **Овчаренко Олексій Ілліч** – кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри теорії та історії мистецтва Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури
53. **Овчінніков Антон Валерійович** – аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка
54. **Павленко Світлана Анатоліївна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри пропедевтики терапевтичної стоматології Української медичної стоматологічної академії
55. **Павленкова Олена Вікторівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри пропедевтики терапевтичної стоматології Української медичної стоматологічної академії
56. **Падун Аня Олександрівна** – студент Навчально-наукового інституту банківських технологій та бізнесу «Університет банківської справи»
57. **Пахомов Володимир Васильович** – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
58. **Пеньковська Софія Максимівна** – студентка Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

59. **Притиченко Ганна Вікторівна** – викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
60. **Репін Данило Андрійович** – студент Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
61. **Родіка Ігнат** – асистент кафедри сімейної медицини Державного університету медицини та фармакології імені Миколи Тестеміцяну (Кишинів, Республіка Молдова)
62. **Романюк Наталія Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри видавничої справи та редагування Запорізького національного університету
63. **Сапожник Ірина Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
64. **Свердлик Зоряна Михайлівна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Київського національного університету культури і мистецтв
65. **Свірепова Аріна Олександрівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
66. **Сидорова Алла Іванівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри пропедевтики терапевтичної стоматології Української медичної стоматологічної академії
67. **Синютка Наталія Геннадіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
68. **Сирота Маргарита Євгеніївна** – студентка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
69. **Ситник Наталія Степанівна** – доктор економічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка
70. **Скородинський Назарій Андрійович** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
71. **Соловійова Галина Михайлівна** – судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
72. **Стельмах Валентина Юріївна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри фізичної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки
73. **Суродейкіна Тетяна Валеріївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
74. **Татарин Наталія Богданівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансового менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка
75. **Телешун Катерина Олегівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри тюркології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
76. **Тимчишин Тарас Михайлович** – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ
77. **Тищенко Анастасія Віталіївна** – студент Навчально-наукового інституту банківських технологій та бізнесу «Університет банківської справи»
78. **Токовило Тетяна Сергіївна** – асистент кафедри природничо-наукової підготовки Херсонської державної морської академії
79. **Харченко Анжела Станіславівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
80. **Хвостенко Єлизавета Юріївна** – магістрант Запорізького національного університету
81. **Чепіль Юлія Богданівна** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
82. **Чубай Володимир Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аналізу Національного університету «Львівська політехніка»
83. **Шаповалова Наталія Петрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства, управління безпечністю та якістю Київського національного торговельно-економічного університету
84. **Шарович Дмитро Ярославович** – студент Міжнародно-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
85. **Шелестова Анна Миколаївна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри інформаційних технологій Харківської державної академії культури
86. **Шийка Юлія Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка»
87. **Шпакович Ольга Миколаївна** – доктор юридичних наук, професор кафедри порівняльного та європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

- 88. Шутко Марина Володимирівна** – студентка I курсу магістратури Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
- 89. Щавелева Юлія Сергіївна** – студентка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
- 90. Яремко Ігор Йосафатович** – доктор економічних наук, професор, Національний університет «Львівська політехніка»
- 91. Ярмак Анастасія Дмитрівна** – студентка Міжнародно-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу

пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямками

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити електронну форму реєстрації, обов'язкову для публікації.
2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua статтю та квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.
3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.
4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: «Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації».
5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

- Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):
- **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;
 - **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;
 - **формулювання цілей статті** (постановка завдання);
 - **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.
- Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:
- відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.
 - автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

- **індекс УДК** (у верхньому лівому кутку сторінки);
- **назва статті, прізвище, ім'я, по батькові автора (-ів)**, місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада мовою оригіналу статті;
- **анотація** (мінімум 700 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) мовою оригіналу статті;
- **назва статті, прізвище та ім'я автора (-ів)**, місце роботи (навчання) англійською мовою;
- **анотація** (мінімум 1800 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) англійською мовою;
- **текст статті** може бути українською, російською або англійською мовою;
- **список літератури** подається наприкінці статті у двох формах: «Список літератури» і «References».

Формат статті	A4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (<i>Arial</i> і <i>Courier New</i> для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифту табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноска та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 4 (92) квітень 2021 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73021 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
Телефон: +38 (0552) 399 530
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Сайт: www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 30.04.2021 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 28,71. Тираж 100 прим.
Зам. 0421-100.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.